

✓ SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA JEZIK IN LITERARNE VEDE
OB PETDESETLETNICI SMRTI IVANA CANKARJA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR
LETNIK XVII, št. 1
LJUBLJANA
1969

VSEBINA

RAZPRAVE

<i>Francè Koblar</i> , Za uvod	7
<i>Francè Bernik</i> , Cankarjevi prvi nastopi v javnosti in literarna kritika	13
<i>Marja Boršnik</i> , Cankar z novostrujarskim klubom pri Mladosti	25
<i>Bratko Krefc</i> , Cankar in ruska književnost	69
<i>Dušan Moravec</i> , Cankarjeve pozne dramske zasnove	99
<i>Boris Paternu</i> , Ivan Cankar in slovenska literarna tradicija	117
<i>Fran Petre</i> , Tipologija proze Ivana Cankarja	129
<i>Dušan Pirjevec</i> , Vprašanje o Cankarjevi literaturi	151
<i>Anton Slodnjak</i> , Ivan Cankar: Hiša Marije pomočnice	185
<i>France Vodnik</i> , Ivan Cankar in Slovenska matica	193
<i>Fran Zdravec</i> , Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatici	203

PREGLEDI IN ZAPISI

Ivan Cankar v madžarščini (<i>Stefan Barbarič</i>)	241
Delo Ivana Cankarja v čeških prevodih in v luči češke publicistike v začetku stoletja (<i>Oton Berkovec</i>)	247
Cankar pri Rusih (<i>Vera Brnčič</i>)	277
O publicistu, advokatu in Cankarjevem mecenu dr. Karlu Slancu (<i>Dušan Kermavner</i>)	288
Cankarjeva proza na Slovaškem (<i>Viktor Smolej</i>)	291
Cankar pri Poljakih (<i>Rozka Stefan</i>)	307
Pisma Ivana Cankara Milivoju Dežmanu (<i>Dragutin Tadijanovič</i>)	315

OCENE

Beseda Ivana Cankarja (<i>Alfonz Gspan</i>)	317
Faksimilirana izdaja Erotike iz 1899 (<i>Joža Mahnič</i>)	322
Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (<i>Fran Zdravec</i>)	326

GRADIVO

Rokopisno gradivo iz zapuščine Ivana Cankarja v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (<i>Branko Berčič</i>)	329
Cankarjeva pisma Kraigherju (<i>Jože Munda</i>)	333

SLAVISTICNA REVIJA

Izhaja dvakrat na leto ali enkrat v dvojni številki

Izdajatelj

Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor

FRANCE BERNIK, MARJA BORŠNIK (literarne vede), FRANC JAKOPIN, TINE LOGAR (jezikoslovje), BORIS PATERNU, DUŠAN PIRJEVEC, JOŽE TOPORIŠIČ

Rokopise sprejema odgovorni urednik TINE LOGAR

Ljubljana, Aškerčeva 12 (Filozofska fakulteta)

Številko, posvečeno Ivanu Cankarju, je uredila MARJA BORŠNIK

Reklamacije in naročila sprejema Založba Obzorja, Maribor, Partizanska 5

Tiska Ljudska pravica — Ljubljana

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA JEZIK IN LITERARNE VEDE
OB PETDESETLETNICI SMRTI IVANA CANKARJA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

LETNIK XVII, št. 1
LJUBLJANA

1969

č

91191

C 91191
+

PO 144/1972

VSEBINA

RAZPRAVE

<i>Francè Koblar</i> , Za uvod	7
<i>Francè Bernik</i> , Cankarjevi prvi nastopi v javnosti in literarna kritika	15
<i>Marja Boršnik</i> , Cankar z novostrojarskim klubom pri Mladosti	25
<i>Bratko Kreft</i> , Cankar in ruska književnost	69
<i>Dušan Moravec</i> , Cankarjeve pozne dramske zasnove	99
<i>Boris Paternu</i> , Ivan Cankar in slovenska literarna tradicija	117
<i>Fran Petre</i> , Tipologija proze Ivana Cankarja	129
<i>Dušan Pirjevec</i> , Vprašanje o Cankarjevi literaturi	151
<i>Anton Slodnjak</i> , Ivan Cankar: Hiša Marije pomočnice	185
<i>France Vodnik</i> , Ivan Cankar in Slovenska matica	195
<i>Franc Zadavec</i> , Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatiki	205

PREGLEDI IN ZAPISI

Ivan Cankar v madžarščini (<i>Štefan Barbarič</i>)	241
Delo Ivana Cankarja v čeških prevodih in v luči češke publicistike (<i>Oton Berkopec</i>)	247
Cankar pri Rusih (<i>Vera Brnčič</i>)	277
O publicistu, advokatu in Cankarjevem mecenu dr. Karlu Slancu (<i>Dušan Kermavner</i>)	282
Cankarjeva proza na Slovaškem (<i>Viktor Smolej</i>)	291
Cankar pri Poljaki (<i>Rozka Štefan</i>)	307
Pisma Ivana Cankara Milivoju Dežmanu (<i>Dragutin Tadijanovič</i>)	315

OCENE

Beseda Ivana Cankarja (<i>Alfonz Gspan</i>)	317
Faksimilirana izdaja Erotike iz 1899 (<i>Joža Mahnič</i>)	322
Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 (<i>Franc Zadavec</i>)	326

GRADIVO

Rokopisno gradivo iz zapuščine Ivana Cankarja v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (<i>Branko Berčič</i>)	329
Cankarjeva pisma Kraigherju (<i>Jože Munda</i>)	353

CONTENTS

ARTICLES

<i>Francè Koblar</i> , Instead of an Introduction	7
<i>Francè Bernik</i> , Cankar's Early Public Appearances and the Literary Critics	15
<i>Marja Boršnik</i> , Cankar and the "novostrujarski" (New Wave) Club at the Mladost	25
<i>Bratko Kreft</i> , Cankar and Russian Literature	69
<i>Dušan Moravec</i> , Cankar's Plans in the Dramatic Field	99
<i>Boris Paternu</i> , Ivan Cankar and the Slovene Literary Tradition	117
<i>Fran Petre</i> , The Typology of Ivan Cankar's Prose	129
<i>Dušan Pirjevec</i> , The Question Concerning Cankar's Literature	151
<i>Anton Slodnjak</i> , Ivan Cankar, "Hiša Marije pomočnice"	185
<i>France Vodnik</i> , Ivan Cankar and the Slovenska Matica	193
<i>Franc Zadavec</i> , The Satyre in Cankar's Poetry, Prose and Drama	203

REVIEWS AND NOTES

Ivan Cankar in Hungarian (<i>Štefan Barbarič</i>)	241
Ivan Cankar's Work in Czech Translations and in Light of the Czech Critics (<i>Oton Berkopec</i>)	247
Cankar's works in Russia (<i>Vera Brnčič</i>)	277
Dr. Karl Slanc, Publicist, Lawyer and Cankar's Patron (<i>Dušan Kermavner</i>)	288
Cankar's Prose in Slovakia (<i>Viktor Smolej</i>)	291
Cankar's works in Poland (<i>Rozka Štefan</i>)	307
Ivan Cankar's Letters to Milivoj Dežman (<i>Dragutin Tadijanović</i>)	313

BOOK REVIEWS

"Beseda Ivana Cankarja" (<i>Alfonz Gspan</i>)	317
The Facsimile Edition of the "Erotika" from 1899 (<i>Joža Mahnič</i>)	322
Dušan Kermavner, "Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918" (<i>Franc Zadavec</i>)	326

SOURCES

The Manuscripts from Ivan Cankar's Legacy at the National and University Library in Ljubljana	329
Cankar's Letters to Kraigher (<i>Jože Munda</i>)	353

RAZPRAVE

Francè Koblar

ZA UVOD*

Ob petdesetletnici smrti Ivana Cankarja smo nekajkrat slišali besedo jubilej. Tisti, ki so to besedo izgovarjali ali jo zapisali, so gotovo imeli v mislih spominsko počastitev, niso po doumeli, da jubilej — latinsko: *jubilare* — pomeni veselo praznovanje. Toda spomin na ugaslo življenje vzbuja samo resnobno občutje in ta petdesetletnica ne more biti jubilej.

Ko je Ivan Cankar tako prekmalu umrl, se je zgodila velika narodna nesreča. Njegova smrt je prišla, ko pesnik še ni povedal svoje zadnje besede, zlasti ne tiste, ki bi bila potrebna za takrat in za prihodnost. Zato se moramo predvsem zavedeti usodnosti tega dogodka in se obenem zamisliti v pomembnost vsega tistega, kar je do tedaj izpovedal ter na novo pregledati vsebino njegovega izročila, ki meri tudi v prihodnost. Predvsem pa bi obletnica morala živo seči v zavest našega časa.

Ob takih dogodkih se nam rade vsiljujejo zgodovinske sporednosti. Petdeset let je minilo med Prešernovo smrtjo in prvima knjigama Ivana Cankarja, *Erotiko* in *Vinjetami* — petdeset let mineva od njegove smrti do danes, ko naj bi njegovo delo živelo podobno Prešernovemu, zakaj Prešeren in Cankar si stojita tesno drug ob drugem. Dve dobi duhovnih in družbenih peripetij se prelivata: tradicija in sedanost. Prva doba je bila čas narodnega prebujenja, bojov za enakopravnost in politično svobodo, v njej je tudi prvi razvoj naše literature. Vse to je v veliki meri izhajalo iz vsebine Poezij leta 1847 in revolucionarnih dni leta 1848. Čas teh petdeset let je bil tudi boj za Prešernovo duhovno vsebino in njeno pravo spoznanje, čas prvih narodnih bojov in kulturnih uspehov, pa tudi čas omahovanj, politične nezrelosti in zgrešenih narodnih ciljev. Čas po Ivanu Cankarju je bil čas novega prebujanja, duhovnega zo-

* Uvodna beseda na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

renja ter dejanskega narodnega in družbenega osvobojenja, čas političnega prečiščevanja in duhovnega pomlajenja. Tudi ta čas pomeni boj za pesnikovo podobo, seveda v drugačnih okoliščinah, saj so se največje družbene spremembe zgodile prav v duhu njegove nove besede ter njegovega narodnega in človeškega etosa.

Ker sta čednost in zabloda pričujoči v vsakem razvoju, sta obe, čednost in zabloda, vedno terjali tudi ločitve dejanj in nraavnih obračunov v času samem; teh obračunov ni pisala samo tehtajoča zgodovina, temveč ustvarjajoča beseda, ki se je neizprosno upirala zahtevam sedanjosti ter kazala pot v prihodnost. Taka beseda, nenehni obračun je bilo petindvajsetletno Cankarjevo delo, ki veže in loči obe dobi, bodisi da se je v njegovi besedi oglašala narodna in družbena sodba, bodisi da je ta beseda odpirala pogled v prihodnost, potrjevala vero v smisel boja in trpljenja, vse dotlej, ko je pesnik videc položil novo prihodnost na ramena ponižanemu delovnemu človeku.

Kakor je Prešeren iz svojega kmečkega in meščanskega okolja premaknil trojno geslo revolucije leta 1789 v drugo trojno vrednote: edinost, srečo, spravo, ter na te vrednote postavil narodno čast, oblast in obilnost, tako je Ivan Cankar iz svojega delavskega in proletarskega rodu spoznal in v samem sebi začutil potrebnost novega upora, žive duhovne in družbene revolucionarnosti. Saj je bilo to v času, ko so se vrednote časti, oblasti in obilnosti ponovno pačile ter prehajale v nečednost in nasilje, prikrito v podobi veljavnega reda, ali očitno in pošastno ob nečloveški tragediji prve svetovne vojne. Človečanski upor je Ivan Cankar razglašal od svojih prvih do poslednjih let, zdaj v grotesknem prikazovanju vsega preživelega, lažnivega in ponižujočega, zdaj v podobah lepšega, pravičnejšega in svobodnejšega življenja in nazadnje v skoraj mističnem hrepenenju po popolni lepoti in sreči ali kakor je to sam imenoval: pot v odrešenje in vstajenje; nazadnje je oboje celo strnil v alegorično trojico: Življenje, Mladost, Ljubezen kot korelat svoji poslednji izpovedi: Mati, Domovina, Bog. Naj to izpoved razlagamo kakorkoli, alegorično ali dobesedno ali kot popolno spravo v predsmrtni slutnji, vse troje govori o viru, namenu in smislu življenja.

S svojo umetnostjo je Ivan Cankar kakor Prešeren dejansko združil dva do tedaj ločena pojma: domače in svetovno slovstvo. Ne tako, kakor je nekoč poizkušal Stritar, ko je vzorce tuje klasičnosti cepil na nerazvite mladike domačih dreves, temveč je podobe svojih sanj in satire, krepost in njeno spako, lepoto doživetij in videnj zajemal neposredno

iz domače resničnosti, sodobnikom ogledalo in opomin; v svoji bojeviti, še večkrat elegični umetnosti je uveljavil svojstveno moč ustvarjajočega slovenskega duha in tej ustvarjajoči moči pridobil svetovno ceno. Z njim je prenehala veljava samozadovoljne domačnosti, na utesnjena obzorja postavljeno slovstveno diletantstvo, ko je že zgodaj ločil umetnost od ponarejenosti in lepe laži.

Vsega tega se spominjamo ob petdesetletnici njegove smrti.

Usoda naroda, kakor smo Slovenci, je taka, da se kulturni razvoj nenehno in skoraj neločljivo prepleta z vsemi neugodnimi življenjskimi oblikami in tudi s politiko. V prvem obrambnem času sta politika in kultura hodili velikokrat narazen v svojih ciljih, oblikah in namenih: politiki so potisnili kulturo na podrejeno mesto ali jim je bila samo romantičen okras. Ivan Cankar je zgodaj spoznal, kako pogrešena je politika, ki ji ni kultura, to se pravi duhovno osvobajanje, poplemenitjenje in resnična človečnost prvi in najvišji namen. Zato se je z mladeniško strastjo obrnil zoper govorniško frazo, kot mož pa se ni kot poklicni politik, temveč kot družbeni mislec in človek v množici postavil za podobo novega slovenskega človeka, njegovo omiko in politično usodo. Vedel je, da je politika v prvi vrsti stvar boljšega zunanjega življenja, kultura pa mora biti njen višji korelat, izraz resnične svobodnosti, duhovne zrelosti in življenjske harmonije.

Tudi tega se moramo zavedati, ko častimo njegov spomin in presojamo njegovo življenje in umetnost.

Današnji čas se je že daleč odmaknil od starega filološkega in pozitivističnega obravnavanja leposlovne umetnosti. Sedanja estetika uveljavlja nove načine, ki odkrivajo vidne ali samo slutene zakone ustvarjanja. Vemo, da je nastanek in zgradbo umetniških dejanj in skrivnost njihove dejavnosti mogoče dojeti predvsem z notranjim pogledom; v vsakem delu se izraža človeška osebnost, hrani v sebi svojstveno življenje, ki ga je treba odkriti, ima svoje mere in somerja, skladja in neskladja, zgodovinske in nadzgodovinske pogoje. Toda v zgodbah in dramah Ivana Cankarja, posebej še v njegovi esejistiki in družbenopolitičnih spisih, se izraža vse naše kulturno in politično ozadje. Kljub svoji subjektivni umetnosti je hotel stati sredi življenja, v dosledni in enoobrazni osmisli narodne in človeške resničnosti in je bil kljub vplivom svetovnega slovstva univerzalen in domač. Toliko je svetovljanski, kolikor je občeloveški, in toliko je slovenski, kolikor je vezan na svojo naravo, na čas in na kraj. Ob vseh novih teorijah in ob raziskavah, ki čakajo

sedanjo znanost in ki jih je že vidno zastavila, njegovega dela ne bo mogoče ločiti od socioloških in dušeslovnih vezi kraja in časa ter pustiti v nemar politične in duhovne zgodovine, ki daje njegovemu delu osrednje gibalno. Zato je izrazito slovenski in je svetovljanski obenem. Poezija in njene simbolne funkcije imajo lahko brezmejen razpon, podobe časa prehajajo v prisposodbe človeškega spoznanja, hotenja in stremljenja, toda narodno bistvo ostane. Tako bo tudi pri Ivanu Cankarju.

Zgodovina ima pravico in dolžnost, da po svojem spoznanju premika obstoječe sodbe; lahko posameznim dogodkom in dejanjem širi ali oži veljavo in pomen. Tudi o Ivanu Cankarju se bodo sodbe dopolnjevale in v posameznostih morda spreminjale. Imamo glavna in obstranska dela, predhodne stvaritve in podaljške velikih del, vendar v vseh čutimo gibanje velikega osebnega in družbenega nemira, nenehno in vedno močnejši klic po resnici in pravici, najbolj tam, kjer je bilo to delo do potrnosti bridko ali do obupa malodušno. Te celote ne bo mogoče omajati; predvsem ne bo mogoče spreminjati velikosti njegovega narodno idejnega in političnega pomena: njegova kulturno in narodno politična misel je postala zgodovinsko dejanje. Celota umetnika in družbenega vidca ni bila samo pogumna, bojevita in vznemirjajoča dejavnost, ta umetnost in jasnovidnost je prihajala iz osrčja našega pravega, večkrat pritrtega narodnega in človeškega hotenja, rodila pa jo je pesnikova najtišja in najbolj ranjena ljubezen. Zato je premagovala in premagala svoj čas. Lepota njegovega umetniškega dela že prehaja v vrsto svetovnih stvaritev, njegova kulturna, politična in moralna misel pa je ostala med nami in še ni do konca prekvasila slovenske družbe. V marsičem se bomo morali vrniti k Cankarjevemu izročilu.

Število tistih, ki so sproti spremljali vsako Cankarjevo knjigo ali so spoznali njegovo človeško podobo, je že majhno. Redki so tudi tisti, ki so s polno zavestjo doživeli nesrečo njegove smrti; ta smrt se je skoraj simbolno naključila ob koncu prve svetovne vojne, ob navideznem osvobojenju in ob navideznem razpadu nasilja in krivic. Čutili smo, kako celo bi ga še in še potrebovali. Razmeroma pozno se je začelo tisto spoznavanje njegovega dela, ki je živelo že v njegovih sodobnikih; polagoma je začelo poganjati kali in zoreti njegovo posmrtno življenje, tisto, kar ne umre in čemur pravijo realisti imanentna funkcija, idealisti pa neminljivost duha. Ivan Cankar bo živel, ker je njegovo delo bolj in bolj prihajalo iz dna stvarjenja, ker je v svoji ranjeni in razžaljeni človečnosti gledal skozi temo sedanosti in težil po absolutnih vrednotah

ter priznaval neutajljivi glas vesti. Živel bo, ker je zgled neomahljivega bojevnika, ki stoji na idejah popolne svobode in neomejene pravice. Prav zato je bil ustvarjalec prihodnosti. Bil pa je kljub svoji ostrini zgled čistega delavca. Ni stal v nižinah golega bivanja; strogo je ločil biološke in psihološke zakone, ločil telesno minljivost od veličine duha, nad oboje pa je stavil resnico, o kateri lahko rečemo, da ni bila nikoli motna ali kalna, niti takrat, kadar je kazal zablodo ali razkrival človeško grdoto. Bili so, ki so se njegovemu duhu upirali in ga merili s svojimi vzori in nazori. Sodobniki so presojali vsako knjigo posebej: videli so v njih premike in nihajoče spremembe v občutju sveta, niso pa mogli videti celote, kakor jo vidimo danes v njenih razvojnih stopnjah in notranji sklenjenosti. Danes vemo, da je bilo to delo — ponovimo še enkrat — veliko narodno in družbeno dejanje in prečiščevanje. Predvsem zaradi tega bo živel. Prihodnost je potrdila tisto, kar je izpovedal v Beli krizantemi: »Domovina, nisem te ljubil kakor cmerav otrok... Videl sem te vso, v nadlogah in grehah, v sramoti in zmotah, v ponižanju in bridkosti; zato sem z žalostjo in srdom ljubil tvojo oskrunjeno lepoto... Dal sem ti svoje srce in svoj razum, svojo fantazijo in svojo besedo, dal sem ti svoje življenje — kaj bi ti še dal?«

V takem spoznanju njegovega življenja in njegovega dela, v vedno globljem dojetanju etosa njegove umetnosti častimo tudi spomin njegove prezgodnje smrti.

SUMMARY

The present times are far removed from the old philological and positivistic approach to fiction. The present aesthetics establishes new principles which discover obvious or possible laws of creativity. It is known that the genesis and the construction of the artistic acts and the secrecy of their effect can be generally apprehended only through an inner insight. In each work the human personality is reflected, each work has its own life, which has to be discovered, it has its measures and dimensions, concordance and discordance, historical and nonhistorical conditions. But in the stories and plays written by Ivan Cankar, and especially in his essayistic works and social-political writings, all our cultural and political background is reflected. In spite of his subjective art Cankar wanted to stand in the middle of life, in a concrete and unique realization of national and common human reality, and he was simultaneously universal and national, in spite of the influences of the world literature. Cankar was so much a cosmopolitan, as much as he was humane, and he was also

a Slovene, as much as he was linked with his own nature, time and place. In addition to all new theories and research work, which is still to be done by the contemporary sciences, but which has been already begun, Cankar's work cannot be separated and neglected from the point of sociological and spiritual links of his time and place, and political history and history of human mind, which gives the main impetus to his work. Therefore he is both characteristically Slovene and cosmopolitan. Poetry and its symbolic functions can have a limitless range, the images of time pass into metaphors of human recognition, willingness and endeavours, but the essence of the nation remains. And this will be the case with Ivan Cankar.

Francè Bernik

CANKARJEVI PRVI NASTOPI V JAVNOSTI IN LITERARNA KRITIKA*

Namen referata ni podrobno navajanje vseh, tudi manj pomembnih ali celo nepomembnih ocen in zapiskov ob Cankarjevi liriki, zgodnji prozi in dramatik. Taka evidenca odmevov na prva pisateljeva dela sodi v bibliografijo, celotno gradivo kritik in ocen pa v opombe znanstveno kritične izdaje. Referat temelji sicer na bibliografski razvidnosti kritik, vendar se omejuje le na tiste prispevke, ki omogočajo globlji odgovor na vprašanje, kako je mladega Cankarja sprejela naša literarna kritika oziroma literarna javnost. Seveda ne moremo biti enostranski in gledati v kritiki zgolj receptorja literarnih pojavov. Ne glede na to, kako je usmerjena in koliko učinkovita je pri uveljavljanju svojih spoznanj, je kritika dejavnik, ki pogojuje literarno umetnost. Podrobnejša raziskava je tudi pri mladem Cankarju odkrila zanimiv odnos avtorja do kritike, zato bo referat kljub temu, da se bo osredotočil na kritiko, upošteval obojestransko komunikativnost: kritika — avtor in avtor — kritika.

Nihče izmed predstavnikov naše moderne in sploh noben slovenski pesnik in pisatelj ni doživel ob vstopu v javnost tolikšne pozornost vzbujajoče odklonitve kot Ivan Cankar. Usoda *Erotike*, njegove prve literarne knjige, je znana, zato je ne kaže obnavljati. Omenimo naj samo to, da je uničenje knjige prejudiciralo v javnosti določeno stališče do mladega pesnika. Navzočnost tega stališča je čutiti v negativnem in pozitivnem smislu še nekaj let v naši tedanji literarni publicistiki. Prav zato so odzivi literarne kritike na Cankarjeva zgodnja dela tako neposredni, največkrat ostro ekstremni.

* Predavanje na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

Znane so kritike *Erotike* leta 1899, presenetljivo, čeprav manj znano pa je Cankarjevo razmerje do teh kritik. Tu ne mislimo toliko na polemiko ob požigu zbirke, v kateri so bili zlasti glasni »Slovenec« in »Slovenski list« na eni ter »Slovenski narod« na drugi strani, niti na hudo odklonilno kritiko v »Katoliškem obzorniku« ali čustveno pohvalo zbirke v tržaški »Slovenki«.¹ V zavesti nam je ocena Vladimira Levca v »Slovenskem narodu« in Aškerčeva razprava o Cankarjevi *Erotiki* in Župančičevi *Čaši opojnosti* v »Ljubljanskem zvonu«. Če je Levčevo ocenjevanje *Erotike* nedvoumno kritično, bolj ali manj odklonilno,² je Aškerčeva razprava drugačna. Kot celota učinkuje sicer pritrdilno, po tonu pisanja obzirno in prijazno. Tak vtis je moral imeti tudi Cankar, ki se je Aškercu za oceno »iskreno« zahvalil.³ Ob neki drugi priložnosti jo je celo označil kot »prelaskavo« zanj⁴ in kot kaže, je to storil odkritosrčno, brez konvencionalne vljudnosti ali taktične previdnosti. Če pa Aškerčevo oceno v »Ljubljanskem zvonu«⁵ pazljivo preberemo, odkrijemo v njej več tehtnih zadržkov in omejitev.

Aškerc piše npr., da se je Cankar »približal za las tisti delikatni meji, katere resni erotični lirik ne sme prestopiti, ako hoče, da bode literatura prištevala njegove pesmi k resni umetnosti«. Na kaj je mislil pesniški urednik »Ljubljanskega zvona«, ko je oblikoval navedeno formulacijo, v imenu česa je Cankarja posvaril, je očitno. In če pravi Aškerc, da je v *Erotiki* odkril »blaziranost in nekaj patološkega«, dvomimo, da bi pesnik to obzirno, vendar nedvoumno kritiko spregledal. Prav tako Aškerc ni s preveliko simpatijo zapisal ugotovitve, da sta Cankar in Župančič »prevesno subjektivist«, da v pesmih najdemo »največ njiju čuvstvovanja«. Čeprav ni hotel omejevati literarnega oblikovalca pri svobodni izbiri gradiva, kot je zatrjeval, je kritik v »Ljubljanskem zvonu« zapisal:

»Vendar iščemo pri pravem pesniku ne samo globokega čuvstvovanja, ampak tudi globokih misli; iščemo širokega obzorja, dalekosežnih perspektiv!

Moderni pesnik naj bi ne pesnil samo v svojem imenu, ampak tudi v imenu tiste družbe, sredi katere živi.

¹ Cankarjevo ZD I, 246–298.

² SN 29. maja do 2. junija 1899 (prim ZD I, 267–276).

³ V pismu 17. junija 1899 (Pisma I, 248).

⁴ V pismu Franu Govekarju 24. februarja 1900 (Pisma I, 202).

⁵ LZ 1899, 349–354, 359–360 (prim. ZD I, 278–283).

Moderni pesnik mora pesniti tudi *socialno*, v socialnem duhu, v duhu novega socialnega gibanja, ki obeta preroditi zastarele oblike današnje družbe.

Pa tudi narodnost še ni popolnoma premagano stališče — zlasti pri nas Slovanih ne!

Nekateri dekadentje vse to radi pozabijo. Prezirajo vse, kar se godi okoli njih, in opevajo samo svoje občutke.

Z besedami hočejo izražati samo svoje *čuvstvovanje*. Pri tem pa pozabijo, da človeška beseda ni samo izraziteljica čustva, ampak tudi nositeljica *misli in idej*.

»Tudi Cankar in Zupančič podasta, to pričakujemo, v zrelejših letih oba še nekateri brušen diamant svojega duha, ki obogati *idejno* vsebino našega pesništva...«

Navedeni in podobni nenavedeni odlomki iz Aškerčeve razprave kažejo tedaj, da je Cankarjeva *Erotika* naletela na kritiko celo pri tistih predstavnikih naše literature, ki so obsodili uničenje pesniške zbirke. Dokaz torej, da pri ocenjevanju pesmi politični interesi še niso v taki meri prevladovali nad literarnimi merili kot v kritiki naslednjih Cankarjevih literarnih del.

V tej zvezi nas zanima, kako je Cankar reagiral na oceni v »Ljubljanskem zvonu« in »Slovenskem narodu«. Zanima nas odgovor na vprašanje, če je pesnik upošteval in kako je upošteval kritične ugotovitve oziroma sugestije, ko je leta 1901 pripravil drugo *Erotiko*. Glede na to, da živi v naši zavesti predstava o Cankarju kot o izjemno suverenem besednem oblikovalcu, so razločki med prvo in drugo *Erotiko* vredni vse pozornosti. Na primer:

Vladimir Levec je v »Slovenskem narodu« 1899 omenil razen dozdevno slabih in nejasnih verzov tudi nekaj vzornih Cankarjevih pesmi. Kot primer »najboljših« in »najlepših«, najboljših zato, ker se »odlikujejo po svoji kratkosti«, je imenoval dvojce pesmi cikla *Iz lepih časov*, pesmi *Oj ljubica iz prejšnjih dni* in *Tam sredi morjá, tam sredi morjá*. Tudi Cankar se je moral z njim strinjati, saj je v ciklu, iz katerega je izločil kar deset pesmi, navedeni dve obdržal in ju prenesel v novo izdajo zbirke.

Oba ocenjevalca, Aškerc in Vladimir Levec, sta pohvalila satirično pesnitev *Sultanove sandale*. Značilno je, da je Cankar kljub temu, da je iz cikla romanc izločil polovico pesmi, to lirskoepsko pesem uvrstil v novo *Erotiko*.

Pesnitev *Intermezzo v nebesih* je Aškerc navdušeno pohvalil, Cankar jo je vključil v drugo izdajo zbirke.

Nasprotno je Cankar upošteval vrsto redukcij, ki jih je kritika predlagala tako glede na posamezne pesmi kot na celotno *Erotiko*.

Vladimiru Levcu se je npr. zdela *Romantična noveleta*, in to upravičeno, preobsežna oziroma prerazvlečena. Cankar je pesnitev, ki jo je vzel v drugo izdajo zbirke, skrajšal za osem kitic.

Ali: Aškerc je bil proti objavi proze znotraj *Dunajskih večerov*. Cankar je bil s kritikom iste misli. V drugi *Erotiki* vinjete *Prišel sem o mraku* ni več med pesmimi.

Oba kritika, Aškerc in Vladimir Levec, sta zapisala pripombe na račun epskolirskih pesmi v zbirki. Značilno in posebnega poudarka vredno je dejstvo, da se je Cankar razen eni kritizirani pesmi odrekel vsem drugim grajanim romancam, se pravi petim epskolirskim pesnitvam. Domnevati smemo, da je v tem primeru upošteval mnenje kritike. Ujel pa se je s kritiko tudi v tem, ko je od dveh novih romanc, vključenih v zbirko leta 1902, samo ena erotične vsebine, druga obravnava idejno socialno problematiko, ki je bila v prvi izdaji zbirke po sodbi obeh vidnejših ocenjevalcev skoraj povsem zapostavljena. Z romanco *Svečanost v Varšavi* pa tudi s prvo pesmijo *Dunajskih večerov*, s pesmijo *V bogatih kočijah se vozijo*, je Cankar skušal to idejno tematsko vrzel v zbirki zapolniti.

Navedli smo seveda le tiste očitke kritikov v »Ljubljanskem zvonu« in »Slovenskem narodu«, s katerimi se je pesnik strinjal. Večji del kritičnih pripomb Cankar ni upošteval, zlasti tistih ne, ki so zadevale *Dunajske večere*. Ta skupina lirskih izpovedi je razen izločene proze edina, ki jo je pesnik nereducirano, čeprav izpopolnjeno z dvema novima pesmima prenesel v drugo *Erotiko*.

Bolj zapleteno, manj pregledno in manj oprijemljivo je Cankarjevo razmerje do kritike njegovih zgodnjih proznih in dramskih del. Deloma zato, ker ni na voljo takih primerjav, kot sta prva in druga *Erotika*, deloma, ker je kritika, ki je spremljala Cankarjeva prva prozna in dramska dela, skoraj povsem zatajila estetsko umetniško orientacijo. Brž pa ko je kritika postala razsodnik v imenu resnic in interesov, ki so zunaj literature, je dobil dialog med njo in umetnostjo drugo razmerje.

Na kritiko Cankarjeve zgodnje proze in dramatike je politizacija javnega življenja močno vplivala. Strankarska razhajanja, ideološka

trenja in protislovja se v njej kažejo zdaj diskretno, zdaj neposredno in grobo. Najostreje se je političnost literarne publicistike izrazila ob *Jakobu Rudi* leta 1900, ob drami, ki jo je katoliška kritika sprejela razmeroma ugodno. »Slovenski list« je tedaj zapisal s posebnim poudarkom naslednje: »Ta drama je vzbudila mnogo hrupa, ker je gotovim literarnim krogom nepoklicana došla. Cankar je z dramo ‚Jakob Ruda‘ zavzel prvo mesto mej slovenskimi dramatikami. O njegovi drami so se pohvalno izrekle vse kritike, ki niso v službi Govekar-Gangel-Aškerčeve kadilnice.«⁶

Med predstavniki tedanje kritike seveda ni bilo ali skoraj ni bilo takih, ki bi dvomili v popolnost načel, v imenu katerih so ocenjevali leposlovno umetnost. Nekoliko relativizma začutimo le pri Etbinu Kristanu, ki je v oceni *Vinjet* leta 1899 in v polemiki z epilogom k tej zbirki črtic in novel zagovarjal eksistenčno upravičenost za vse literarne smeri: za realizem in naturalizem, za dekadenco in simbolizem.⁷ Nasploh je bilo individualno, nenormativno razmerje do umetnosti v ocenah Cankarjevih zgodnjih del izjemno redko. Samo literarno manj znani publicist in socialdemokratski politik Karel Linhart se je v »Slovenskem narodu« leta 1902 skušal samostojno prebiti do miselnih temeljev *Knjige za lahkomišelnje ljudi*, a je ostal brez kriterijev vrednotenja, brez dogmatičnega vzorca, kakšna naj bo literatura, nemočen pred revolucionarno idejnostjo pisatelja. V kakšni zadregi se je kritik znašel, dokazuje naslednji odstavek iz ocene, ki silno previdno uvaja njegovo povsem neobvezno sodbo o *Knjigi za lahkomišelnje ljudi*: »Jaz sem vzel knjigo v roko, sedel in čital, čital do konca — — — Čutil sem, da je nova knjiga umotvor, kajti ona vpliva mogočno na čitatelja, iz sebe vpliva, brez nepotrebne voditelja se vdaš lahko njenemu vplivu. Čutil sem, da sem Cankarju globoko hvaležen za to novo knjigo in da sem čakal na njo bolj težko nego na vse druge njegove spise. Čutil sem, da so prejšnji spisi kategorično zahtevali to novo knjigo. To vse sem čutil, — a vruga, kje naj bi začel, da bi ocenil to knjigo? To je sfinga.«⁸

Navedeni odlomek predstavlja, kot rečeno, izjemno redek poskus osebnega pristopa k umetnini, po svojih dosežkih žal skromen poskus, zakaj glavnina slovenske literarne kritike se je mlademu Cankarju

⁶ Slovenski list 5. maja 1900 (prim. ZD III, 526).

⁷ Rdeči prapor 10. oktobra 1899.

⁸ SN 19. februarja 1902 (prim. ZD VIII, 318—319).

bližala oborožena z apriornimi predstavami o vsebini in nalogah lepovslovne umetnosti.

Katoliška kritika je bila predvsem idejna kritika in njeni predstavniki so Cankarjeva zgodnja dela vrednotili po tem, koliko so ustrezala absolutnim vrednotam krščanstva. Tudi kadar so umetniško presojali pisatelja, je njihov postopek izhajal iz idejnih pobud. Primer izrazito estetskega ocenjevanja, združenega z moralno sodbo oziroma obsodbo dela, je Šandova v nekem smislu upravičena dramaturška kritika *Jakoba Rude*, ki pa jo avtor utemeljuje z ugotovitvijo, da je glavni junak »brez srca, brez vere, brez vesti« in da je drama prav zaradi tega »malo zanimiva in simpatična.«⁹

Ni zanikati, da je ideološko strukturirana, čeprav negativna katoliška kritika nekajkrat globlje dojela miselne osnove Cankarjeve družbeno angažirane umetnosti kot ocenjevalci v »Slovenskem narodu«, »Ljubljanskem zvonu« in celo v tržaškem »Rdečem praporu«. Tako je anonimni pisec v »Slovcu« leta 1901 označil dramo *Za narodov blagor* kot »socialno komedijo« in odkrito zapisal, da se v njej napoveduje revolucija. Drži, kar je v komentarju k »Slovenčevi« oceni naglasil Dušan Moravec: »Takó naravnost [kot poročevalec o drami *Za narodov blagor* v *Slovcu*] ni pisal takrat nihče, pa tudi še po pisateljevi smrti, vse do najnovejšega časa, le malokdo.«¹⁰

Kljub skupnim idejnim izhodiščem katoliška kritika v ocenjevanju Cankarja ni bila enotna. Kako različno so publicisti ista načela uporabljali v kritični praksi, priča ravno pisanje o *Jakobu Rudi*. Če je Aleš Ušeničnik, resda mileje kot druga Cankarjeva dela, obsodil dramo rekoč, da v njej »ni videti nikjer božjih žarkov, ki bi sijali v to mračno, razdejano življenje«,¹¹ sta bila F. S. Finžgar in I. Škerjanec delu veliko bolj naklonjena, ker sta pozitivno idejo drame odkrila v negativnih človeških likih. »Iz negativnega sklepati na pozitivno, — to bi bilo nekako jedro modernega stvarjenja, ako je gledamo in kritikujemo s stališča krščanstva«,¹² je zapisal Škerjanec v »Slovcu«. V opisani diferenciaciji odnosa do Cankarja že vidimo kasnejšo »ločitev duhov« v katoliškem taboru s tem razločkom, da je nasproti Alešu Ušeničniku

⁹ DS 1900, 475 (prim. ZD III, 340).

¹⁰ Slovenec 16. marca 1901 (prim. ZD III, 372).

¹¹ KO 1900, 185.

¹² Slovenec 23. marca 1900 (prim. ZD III, 318).

in Evgenu Lampetu stal nekaj let zatem Izidor Cankar kot zagovornik modernega profidogmatičnega pojmovanja umetnosti.

Seveda je katoliška kritika, obtežena z dogmatično ozkostjo, kljub pravkar omenjeni, vsekakor izjemni idejni odprtosti in širini, prezrla marsikateri etično pretresljivi lik v Cankarjevi prozi, katerega notranji profil je prej dokaz kot zanikanje načel krščanske moralke. (Pomislimo le na Blokarja v črtici *O čebeljaku* v *Vinjetah*.) V čuječnosti, da literatura ne bi posredovala nekaj, kar ni v skladu z večnimi vrednotami krščanstva, je šla kritika pač predaleč. Pretogo se je držala prepričanja, da je literarna umetnost zgolj in samo čutno ponazarjanje večnih idealov in resnic. Temu ustrezno ni samo ločevala idejne vsebine umetnosti od njene oblike, temveč je obliko tudi podrejela vsebinskim plastem umetniškega dela. Ni torej naključje, da je Aleš Ušeničnik priznal Cankarju izredno besedno oblikovalno moč, ko je zapisal, da zna z »bogastvom jezika« najti »vsakemu čustvu«, »vsaki barvi čustva« svoj izraz, da pa je hkrati zavrnil *Vinjete* iz vsebinskih oziroma idejnih razlogov.¹³

Nič manj odklonilna kot katoliška ni bila do mladega Cankarja kritika v liberalnem časopisju in tisku. Za razloček od katoliške pa je imela liberalna kritika manj smisla za ideje ocenjevanih del, če idejo razumemo kot redukcijo življenjske polnosti na temeljno gibalo, na bistvo človekove eksistence. Poglavitno merilo, s katerim je liberalna kritika razsojala o Cankarjevih zgodnjih delih in jih odklanjala, je bilo osrednje načelo realistične umetnosti. Koliko je umetniško delo življenjsko resnično ali vsaj verjetno, koliko ne, to je bilo izhodišče kritik v »Ljubljanskem zvonu« in »Slovenskem narodu«.

Fran Zbašnik piše v »Ljubljanskem zvonu«, da ima drama *Jakob Ruda* premalo dejanja in še to dejanje je nezadostno motivirano. Značaj glavnega junaka se mu »ne zdi prav verjeten«, povsem »nemogoče« pa so okoliščine, v katerih se Ruda usmrti. Skratka, gre za kritiko, ki temelji na realistični estetiki 19. stoletja in ki je Cankarju očitala, kot liberalna kritika sploh, da upodablja dekadentne človeške like. »Ne, gospod Cankar,« poudarja Zbašnik, »tako dekadentnih ljudi, ki bi človeško življenje na tak način bagatelizirali, še ni na svetu, najmanj pa jih je na kakem Drenovem!«¹⁴

¹³ KO 1900, 184.

¹⁴ LZ 1900, 257–260 (prim. ZD III, 328–330).

Navedeni odlomek iz Zbašnikove kritike tematizira kriterij resničnosti in verjetnosti, s katerim se je naša liberalna kritika lotevala Cankarja. Resničnost je bila torej mišljena kot resničnost narodnega življenja, kot družbena resničnost. S tega stališča je bila napisana tudi obsežna kritika komedije *Za narodov blagor* v »Slovenskem narodu«.

Nepodpisani pisec trdi, kako je iz te drame kakor tudi iz prejšnjih Cankarjevih del razvidno, da »pisatelj naših razmer ne pozna dosti«, da Cankar nima neposrednega vpogleda v »naše politično, niti slovensko intimno družabno življenje«. In nadaljuje: »Kot žurnalist pri nemških listih gleda naše, slovenske politične odnose skoraj vedno skozi nemške naočnike, in živeč v velikem mestu, presoja slovensko malo družbo z dunajskega kriterija. K temu dejstvu pa se pridružuje še očitni vpliv tuje literature. Tako je možno, da ima Cankar v vseh svojih spisih večinoma le tuje značaje, da govoreč o Slovencih in Slovenkah opisuje dogodke in rešuje zapletaje, ki so po rodu in izviru ali nemški ali ruski, ali francoski ali danski, ali švedski ali kakoršnikoli. le — domači ne.«¹⁵

Glede na to, da je bila komedija *Za narodov blagor* neprijetna prav narodno napredni stranki, je še lažje razumeti, zakaj je kritika delu očitala neutemeljenost, neresničnost. Cankarjevi komediji, pripija nepodpisani pisec, »nedostaje torej predvsem vsaj možnega, verjetnega ozadja — realistične podlage, ki bi dala dejanju neko iluzijo naravnosti in logičnosti.« Kolikor bi se Cankar resno lotil satire na slovenske politične razmere, poučuje kritik dramatika, »bi moral predvsem slovensko politično življenje ali vsaj politično gibanje naše poznati korevito in imeti vpogled tudi za kulise. Tega pa Cankar nima, zato je njegova komedija v svojem bistvu ponesrečena, naivna in pretirano karikirana.«¹⁶

Tu sta se srečali katoliška in liberalna kritika Cankarja, pri kritiki njegove komedije *Za narodov blagor*. Nobena namreč ni bila zmožna obravnavati literature kot literaturo, marveč sta obe kljub specifičnostim, na katere smo opozorili, izhajali iz postavke, da je resničnost zunaj umetnine in izražati jo, je naloga umetnosti. Drugače ne moremo razumeti skoraj identičnih odklonitev komedije. Nepodpisani pisec v »Slovenskem narodu« je npr. zapisal, da je temelj komedije *Za narodov bla-*

¹⁵ SN 29. marca do 2. aprila 1901 (prim. ZD III, 375—378).

¹⁶ Prav tam.

gor »piškav, nepodprt in karikiran«,¹⁷ Evgen Lampe v »Domu in svetu« 1901 pa: »Iz vsake osebe [v komediji] gleda karikatura...«¹⁸

Kolikor literarna kritika ni bila obremenjena s kriterijem zunanje resničnosti ali verjetnosti in je Cankarjevo literaturo ne glede na realno resničnost sprejemala, pa je v njej pogrešala pozitivnih junakov in pozitivnih idej. Tudi tu so se liberalni in katoliški literarni kritiki v načelu ujemali. Ločila jih je le konkretna predstava o pozitivnih idejah in junakih.

Da bo podoba kritike, kar zadeva njeno problematiko, kolikor toliko popolna, naj tu samo omenimo še oba tržaška lista: »Slovenko«, glasilo slovenskega ženstva, in socialnodemokratski časnik »Rdeči prapor«.

Če izvzamemo čustveno navdušenje nad mladim Cankarjem v »Slovenki«, imajo pozitivne ocene njegovih zgodnjih proznih del in dramatike v tržaški slovenski publicistiki tele značilnosti:

Zlasti »Rdeči prapor« stoji na stališču realističnega pojmovanja literature in je v odkrivanju socialnokritične vsebine in družbene idejnosti Cankarjevih del proti pričakovanju malo pronicljiv. Tovrstna zapažanja v »Rdečem praporu« so namreč bolj ali manj splošna in nedoločna.

Drugo, omembe vredno dejstvo je misel v tržaškem časopisju, ki je v popolnem nasprotju z odnosom ljubljanske publicistike do Cankarjeve zgodnje proze in dramatike. Če so npr. ljubljanski kritiki opozarjali na nejasnost, nedostopnost pisateljevega sloga, so to delali zategadelj, ker so odklanjali tudi idejnost in konkretno vsebino Cankarjeve literature. Ivan Merhar pa se je v pozitivni oceni *Knjige za lahkomišelné ljudi*, objavljeni v »Slovenki« 1901, sicer strinjal z miselno vsebinskimi osnovami črtic in novel, tudi z družbeno satiro in tendenco, toda »moderna meglenost in nejasnost« besednega izraza se mu je zdela nekaj negativnega.¹⁹

In če se zdaj vprašamo, kakšen je bil Cankarjev odnos do kritike njegovih zgodnjih proznih in dramskih del, je očitno, da precej drugačen kot njegov odnos do kritike *Erotike*. Kakšno je bilo njegovo razmerje do kritike v tem času, najzgovorneje priča že dogodek ob izidu *Jakoba Rude*. Tedaj je bil namreč F. S. Finžgar tisti, ki si je s širšim

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ DS 1901, 252–253 (prim. ZD III, 580–581).

¹⁹ Slovenka 25. februarja 1902 (prim. ZD VIII, 325–328).

pojmovanjem literature kot Aleš Ušeničnik, Evgen Lampe ali Leopold Lenard prizadeval odkriti vrednote v Cankarjevi drami in v »Slovenec« je med drugim zapisal misel, da so negativni značaji pozitivni v tem, ker slikajo »grozne posledice greha«. ²⁰ In Cankar je reagiral na Finžgarjevo oceno, zatem pa tudi na Škerjančevo pisanje o drami. Karlu Slancu je 22. marca 1900 ironično pisal: »Ali ste videli, kaj doletí poštenega literata na stare dni? ‚Slovenec‘ me je hvalil! In celo kaplan Finžgar! Prej bi pričakoval sodnega dné kot kaj tacega. Če bo šlo takó naprej, bom pričel dvomiti nad svojim talentom.« ²¹ Nekaj dni kasneje, 26. marca t. l., je podobno misel sporočil Slancu tudi o Škerjančevi oceni: »‚Slovenec‘ me obsiplje z jako sumljivo hvalo; jaz ne vem, kaj prav za prav hoče...« ²² Nesporno je zdaj, da je bilo Cankarju precej vseeno, kakšna je bila ocena njegovega dela, pozitivna ali negativna. Zlasti iz odstavka v pismu, ki zadeva Škerjanca, je razvidno, da se ni mogel istovetiti niti s pozitivno oceno, če je v delu videla nekaj popolnoma drugega, kar je po njegovem bilo v njem.

Razmišljanje o Cankarjevih prvih nastopih v javnosti in literarni kritiki nas je potemtakem pripeljalo do naslednjih sklepov:

Prvič. Kritika Cankarjeve zgodnje literature je bila idejno vsebinska kritika, saj se nikoli ni niti vprašala, kakšno mora biti literarno delo, če hoče biti umetnina. Najširše, nikakor ne formalistično pojmovano obliko je ta kritika podrejala vsebinskim in idejnim plastem besedne umetnosti. In glede na razvrednotenje tistega, kar pravzaprav strukturira literarno delo — glede na razvrednotenje oblike, ki je neodtujljivo povezana z vsebino in obratno — bi izhodišče kritike Cankarjevih zgodnjih del lahko videli v vsebinski estetiki, če v tej kritiki ne bi bilo toliko idejne in celo ideološke nestrpnosti in preproščine.

Drugič. Kot pri vsakem novem literarnem pojavu — in Cankarjeva zgodnja dela so bila nova kljub nekaterim tradicionalnim prvinam — je tudi tu prišlo do značilnega nesporazuma med umetnostjo in kritiko. Pokazalo se je, da je Cankarjeva literatura živela zunaj tistega modela sveta, ki sta ga zagovarjali katoliška in liberalna kritika. To ugotovitev potrjuje med drugim način, kako je Cankar reagiral na pozitivne ocene svojih del, ki jih je bil sicer redko deležen. Tudi tedaj namreč ni prišlo

²⁰ Slovenec 17. marca 1900 (prim. ZD III, 316–317).

²¹ Pisma II, 334.

²² Prav tam, 335.

med njim in kritiko do komunikativnega odnosa na isti ravni. Pisatelj je pač odkrival novo resničnost v slovenskem človeku in njegovem življenju ter jo oblikoval z novimi ali novo uporabljenimi besednimi sredstvi, kritika pa se mu je bližala z izkušnjami, posplošenimi iz tradicionalnega leposlovja.

SUMMARY

The discussion of Cankar's first public appearances and literary criticism the author draws the following conclusion:

First, the criticism of Cankar's early works was the criticism of ideas and content, because it never even dealt with the question what a literary work should be like to be a work of art. The form, as understood in the broadest and not formalistic sense, was subordinated to the levels of contents and ideas in fiction. With regard to the devaluation of that element which is a composite part of a literary work, i.e. the form, and which is inseparably connected with the contents and vice versa, the starting point of criticism of Cankar's early work could be seen in the aesthetic of its contents, if in this criticism the intolerance and simplicity of ideas, and even of ideological nature, were not present in such a high degree.

Secondly, as in many new literary phenomena — and Cankar's early works were new in spite of certain traditional elements — a characteristic disagreement between art and criticism appeared there. It has become evident that Cankar's literature lived outside that model of the world which was defended by Catholic and Liberal critics. This conclusion is also supported by the manner in which Cankar reacted upon the positive evaluation of his works, which was seldom a case. Even then there was no real communication on the same level between him and his critics. The writer was discovering new reality in man and his life and created it with new or newly used expressions of communication while the critics approached him with experiences, generalized from the traditional fiction.

Marja Boršnik

CANKAR Z NOVOSTRUJARSKIM KLUBOM
PRI MLADOSTI*

I

Proti koncu leta 1897 je pričel študent čiste filozofije in nacionalne ekonomije hrvaški kulturni publicist Dušan Plavšić¹ razpošiljati vabila za sodelovanje pri novo zasnovani »reviji za moderno književnost in umetnost« Mladost, ki naj v začetku naslednjega leta dvakrat mesečno začne izhajati na Dunaju. Poleg Plavšića sta prevzela soizdajateljstvo še Guido Jeny² in Vladoje Schmidt-Jugović³.

Med tremi Plavšićevimi pismi Cankarju, ki so se ohranila v naši Narodni in univerzitetni knjižnici (ms 819, št. 1—3), prvo vsebuje naslednje vabilo:

[Kuverta:] Velecijenjenom gospodinu / Ivanu Cankarju / pesniku in pisatelju /u / *Ljubljani (Laibach)* / Krain

[Pošt. pečat:] 22. 11. 97

[Tisk:] »Mladost« / Smotra za modernu književnost i umjetnost

Uprava: Wien, IX., Türkenstrasse 23, II. II. 19

Beč 22/XI. 1897.

Velecijenjeni gospodine!

U zadnje se doba često čula želja od mladjih hrvatskih književnika i stvaralaca lijepe knjige, da bi se u Hrvatskoj izdala smotra, slobodoumna i neovisna književna smotra, koja bi gojila moderne struje književne i svestranu objektivnu umjetničku kritiku. Buduć ni jedan od mladjih hrv. listova nije toj zadaći odgovorio, to se je složilo nekoliko mladih štovalaca lijepe knjige, da u Beču od nove godine izda ovakvu smotru.

Ova polumjesečna smotra »Mladost«, koja će izići u najelegantnijoj opremi, donasat će beletristične originalne radnje i dobre prevode iz svih svjetskih literatura (bit će zastupane od realizma ovamo sve nove i najnovije struje

* Odlomke iz te razprave je avtorica referirala na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

književne), bavit će se objektivnom umjetničkom kritikom u svim granama i filozofijom u najširem smislu. U politiku nikako ne zasjeca.

Za suradništvo pozvani su svi mlađji znameniti hrv. i srpski pisci i spisateljice, te sve najznamenitije ličnosti moderne književnosti evropskih naroda. Tako: Georg Brandes, prof. Masaryk, Vrhlicky, Anton Čehov, Fjodor Sologub, Maurice Maeterlinck, Gyp, Catulle Mendès, Barbey d'Aurevilly, Gabriele D'Annunzio i.t.d. Od Slovenaca zastupani su gg. Fran Govékar, A. Aškerc, gospođ Franjica Vovk, prof. M. Murko, Fr. Vidic in mn. dr.

Znajući, da se i Vi, velecijenjeni gospodine bavite oko moderne slovenske književnosti, slobodan sam da i Vas zamolim, da naš pothvat poduprete djelima Vašega pera i da postanete našim suradnikom. Buduć nas ne vode nego ciljevi umjetnički i znanstveni, buduć smo posve bez pretsuda, te našim suradnicima ostavljamo svaku slobodu (osim natražnjaštva), a želeći našim pothvatom u jednu ruku da unapredimo našu književnost, u drugu ruku, da našu publiku upoznamo stečevinama moderne književnosti ostalih evropskih naroda, napose pako Slovenske, nadamo se, da nam molbu našu nećete odbiti. Ako li pako pristanete uz nas, to Vas molimo, da nas doskora blagohotno izvolite počastiti i kojim radom Vašega pera, ne bi li što skorije mogli našu smotru okititi kojim Vašim prilogom.

Moleći Vas najljudnije za odgovor, molimo Vas, da nam odmah dojavite i eventualne zahtjeve glede honorara, jer mi u našem listu odštampane radnje nagradjujemo.

Sa osobitim štovanjem u ime uredništva »Mladosti«

Duš. Plavšić

Od drugih vabil slovenskim književnikom se je ohranilo Plavšićevo vabilo Franu Ellerju z dne 24. XI. 1897, ki je s skoraj isto vsebino nekoliko boljše stilizirano (NUK ms 701, št. 27). Podobna vabila jih je prejelo med Slovenci še več, zlasti iz kroga »novostrujarjev« ali njihovih simpatizerjev.⁴ — Da Plavšić Cankarju med Slovenci na prvem mestu omenja Govékarja, je razumljivo, saj je bil prav Govékar v tistem času med nami najbolj znan kot prvoborec »mladih« in se je sam imenoval zastopnika slovenske moderne.

Iz naslednjega pisma je razvidno, da je bil Govékar k Mladosti povabljen med prvimi in da je prav on pritegnil tudi Cankarja:

[Tisk:] Uredništvo »Slovenskega Naroda«.

Ljubljana, dne 20. nov. 98.⁵

Slavno uredništvo!

Vaše preljubeznivo vabilo me je prav prijetno iznenadilo. Hyala Vam lepa za zaupanje in za čast, katero ste mi izkazali, povabivši me v kolo toli dičnih in slavnih sotrudnikov svojega lista!

Ideja »mladosti« — modernosti — krepke individualnosti — neomejene umetniške svobodomiselnosti prodira tudi mej Slovenci, žal, da samo počasi! Tudi naša literatura mora nositi dve težki verigi: klerikalizem nižjega naroda in filistroznost apatične inteligence, prenasličene s hinavsko pruderijo in lažnjivo moralno.

Za moderne ideje je naša stara, sedaj vladajoča slovenska generacija nedovzetna, ne dvomim pa, da pridobimo za svoja načela umetnosti slovensko mladino. Seveda treba bo še mnogo delati, kajti klerikalizem tiči tudi naši mladini v krvi!

Rad stopam torej v krog Vaših sotrudnikov ter Vam obljubljam po svojih močeh — in svojem času! — biti na uslugo. »Mladost« itak ne bo menda prinašala dolgih romanov, nego le dobre, kratke črtice. In take Vam pošljem pri prvi priliki.

Izvolite me upisati mej svoje naročnike! —

Da ste povabili g. Aškerca in dr. Murka, ste storili prav. Toda g. Gregorčič — sicer dober lirik — in gdč. Márica — sicer talentirana novelistinja — nimata srca niti razuma za *modernost*. Oba sta starokopitna filistra, dasi velezaslužna literata...

Dovoljujem si pa svetovati slavnemu uredništvu, da povabi slovenskega »dekadenta«, jako duhovitega *pesnika* in *pisatelja* g. *Ivana Cankarja* v Ljubljani, — dalje izvrstnega *kritika* g. Fr. *Vidica* na Dunaju, Lange Gasse 4. II. — Izmej pisateljic pa gdč. Franjico *Vovk*, učiteljico na *Bledu* (Kranjsko).

Imenovani gospodje in gdč. so najbolj poklicani sotrudniki za Vašo »Mladost«. —

Z velespoštovanjem
vdani

Fran Govékar
pisatelj in urednik.

Govékar ni slutil, da je bil med prvimi povabljeneci Josip Stare, poleg Mencingerja in Trdine eden naših najstarejših tedaj še živečih pomembnejših pripovednikov. Ker je služboval v Zagrebu in vzdrževal kulturne stike med Hrvati in Slovenci, je urednik najlaže zvedel zanj. Vendar se je ta pionir slovenskega deskriptivnega realizma sodelovanju odrekel.⁶ Tudi Simon Gregorčič, ki se nad njim Govékar zavoljo njegove nemodernosti vznemirja, v reviji ni spregovoril. Molčal je — vsaj imenoma — tudi slavist Matija Murko, čeprav je bil mladim naklonjen in so ga ti želeli vabiti v svoj klub.⁷ Urednica Slovenke Márica Nadliškova novostrujarjem vsaj sprva ni bila naklonjena, vendar se je vabilu odzvala⁸ in Mladosti poslala neko malenkost.⁹

Da tu naš največji živeči klasičnorealistični pripovednik Ivan Tavčar ni našel prostora, je razumljivo: z novostrujarji je bil v laseh in je

v tem času tudi domači javnosti lastno literarno ime umaknil. — Vljudo no pa se je odzval vabilu tedanji naš osrednji klasičnorealistični pesnik Anton Aškerc, ki se je sodelovanja zavoljo zaposlenosti sicer branil,¹⁰ kasneje pa le prispeval dve pesmi, hoteč dohieteti mladi razvoj.

Govékar, ki mu je šlo za to, da združi svoje somišljenike in soborce v skupno glasilo vsaj med Hrvati, si je prizadeval, da poleg naklonjenega Aškercu za sodelovanje pri Mladosti pridobi tudi svoj ožji literarni krog. Zato se je poleg Cankarja in Franice Vovkove, kasnejše Vide Jerajeve, ki je z njim svoj čas že sodelovala pri novostrujarski Vesni¹¹ in se je v tem času pod Aškerčevim mentorstvom pričejala uveljavljati v Zvonu, potrudil zdaj tudi za svojega najbližjega prijatelja Frana Vidica. Dunajski slovenistični doktorand Vidic je stal takrat Govékarjevemu novostrujarskemu boju tesno ob strani, ker pa je še prebival v prestolnici, se je tudi s Plavšičem lahko osebno zblížal in prevzel posredništvo med Slovenci in Mladostjo. To mu ni bilo težko, saj so bili deloma že omenjeni naši dunajski visokošolci še zmeraj rahlo povezani v skupen klub. Kakor sledi iz naslednjega pisma, je ta začasni urednik slovenskega gradiva kot prvega med njimi priporočil Otona Župančiča-Nikolajeva:

Na Dunaju, dne 6. XII. 97./97.

Velecenjeni gospod Plavšič!

V prilogi Vam pošiljam tri sonete mladega slovenskega pesnika A. Nikolajeva iz šole Aškerčeve. Meni se zde soneti krasni in upam, da bodo tudi Vam ugajali. Zlasti fino je izražena ironija o pobožnem ljudstvu in markantna je tudi pointa na koncu tretjega komada.

Ako sonete sprejmete, jih morda priobčite že v *prvi* številki, ker bi bila na ta način moja hvala mladim slov. pesnikom z dejanjem podprta. Blagovolite mi sporočiti svoje mnenje o poslanem.

Ali Vam moj spis ugaja?

Z odličnim spoštovanjem
Vam vdani

Fr. Vidic

Ti Župančičevi *Velikonočni soneti* pa so se pojavili šele v drugi številki revije in je morda tu vzrok, da Vidic naših mladih pesnikov v prvi številki, datirani s 1. januarjem 1898, kjer stoji na vidnem mestu njegova razprava *O novejši slovenski literaturi*, ni nič pohvalil. Lahko pa da se je takšni kočljivi javni pohvali izognil, ko se je pričel pripravljati na bodoči pedagoški poklic v domovini.

Cankar je Plavšiču — če smemo verjeti dataciji 2. številke — lahko odgovoril šele naslednji dan po izidu Župančičevega cikla.

Blagorodni gosp. redaktêr!

Nenavadno me je razveselil poziv »Mladosti«; prejel sem ga že pred davnim, toda vsled svojih zamotanih razmer in pa vsled tega, ker sem Vam hotel takoj kaj doposlati, nisem Vam odgovoril doslej.

Vresničili ste idejo, o kateri sem sanjal časih kakor o prekrasni stvari, ki pa ne more postati dejstvo.

Z Govékarjem, Župančičem in Vidicem smo vzdihovali že lani po moderni jugoslovanski reviji, a nihè si ni mogel misliti, da jo dobimo že v takó kratkem času. In potreba je bila krvava, zakaj stanje v naši literaturi je postajalo dan za dnem neznosnejše. Živeli smo v kotu, za zidom, kamor ne pride nikdar najmanjši veter, niti en sam svetlejši žarek. Vse slovstvo je vzelo v zakup par starihavih profesorjev, oboroženih z gnjilimi estetikami. In če je hotel človek spregovoriti kako svobodno besedo, moral jim jo je za hrbtom vtiho-tapiti v kakšen nedolžen feljton, — moral je namigavati oprezno in zakrito, kakor v Rusih o Nikolajevi dobi. Prašajte Govekarja, kakó mu je oskubel prof. Bežek, — in to je jeden najtolerantnejših! — njegov izborni roman »V krvi«! Ali kakó ostrižena je prišla iz urednikovih rok pred letom moja studija o Aškercu! Časih sem pisal v »Narod« kakšen feljton o kritiki in estetiki, — a na svoje veliko začudenje sem ga spoznal natisnena skoro samó še po podpisu; kar sem hotel povedati razbral bi težko najbistroumnejši čitatelj. — Ali ženijalni lirik Dragotin Kette (Milhajlov — Zvonoslav — Zor, — v »Lj. zvonu«)! Bal se je prijeti »Zvon« v roko, da bi ne videl svojih pesmij, — obritih in s kapuco zagrnjenih! — Lani v jeseni¹⁴ sem poslal »Zvonu« nekaj romanc pod naslovom »Dunajski večeri«. — »Pesmi so ženijalne, — toda ne morem! Ne smem! Ljudjé bi me kamenjali; — to še ni za nas! To je za Nemce, za Francoze!« — Takó smo pisali! Zató lahko razumete moje veliko veselje. Kar je v Ljubljani mladega in talentiranega, vse je vzradoščeno nad »Mladostjo« in jaz sem prepričan, da bo uspevala. —

Tu Vam pošiljam dvoje kratkih novelic. Pri nas bi ju deli v rubriko: »dekadence in blaznost«, — medtem ko je njuna po[e]zija v resnici takó naravna in nedolžna, da se ne more noben pameten človek vznemirjati nad njó.

Prosim Vas, blagovolite mi odgovoriti vsaj *do četrta, t. j. do 20. t. m.*, zakaj takrat odhajam z Vrhnike, — ne vem pa še natanko, kam. Kar se tiče honorarja, prosim Vas ob enem, pošljite mi 30—35 fl., — ali običajno naravno »Mladosti« za obé novelici, — že vnaprej, četudi to morda ni navadno; razmere zahtevajo, da Vas prosim te usluge. Nadejam se odgovora *do srede ali najpozneje do četrta*, — in upam, da bote dotlej prečitali mojo pošiljatev. —

Dragotin Kette, naš najboljši lirik, mi je pisal, — a ne omeni nič »Mladosti«. On je ženijalen pesnik, in dobro bi bilo, da ga pridobite sotrudnikom.

(Njegov naslov: Dragotin Kette, — Kranjsko; *Novo mesto (pri Štamcarju)*. Župančič mi je sporočil, da izidejo njegove *Mo/pesmi* v 2. št. Čestitati je njemu in »Mladosti«.../

Najodličnejšim spoštovanjem

Vrhnika, 16. I. 98.

Ivan Cankar

Vrhnika (pri Ljubljani.) / *Kranjsko*.

Novo revijo sprejema Cankar navdušeno kakor Govékar, Župančič in Eller.¹² Vsi so prepričani, kako je mladi generaciji potrebna. Saj vsi pogrešajo domačega glasila, kjer bi mogli svobodno govoriti. Zlasti Cankar, ki se je čutil povsem odrinjenega od Ljubljanskega zvona, to pa tem huje, ker je bil vanj tako zgodaj in s tolikšnim pričakovanjem prodril.

II

Ko se je bil Cankar (Trošan) leta 1893 pod urednikom Funtkom z dvema pesmima prvič pojavil v našem osrednjem časopisu Ljubljanski zvon, se je lahkó ponašal, da je poleg tri leta starejšega Engelberta Gangla semkaj prodril med prvimi od svoje generacije. Ko sta se mu naslednje leto med pesniki poleg Gangla, ki ga tu ne bom več upoštevala, ker ne spada v njegov ožji krog, pridružila še Ivan Škrjanec (J. Š.), r. 1874, in Fran Eller (Occultus [?]), r. 1875, je Cankar med svojo generacijo spet prvačil, saj je bil s satiro *Morala* sprejet med Zvonove pripovednike. Leto 1895, kot vemo, je mejnik, ko z novim urednikom Bežkom prodre v Ljubljanski zvon Govékarjeva »nova struja« in iz njega prežene naše osrednje pripovednike. Če pa si ta »prodor« le površno ogledamo, opazimo, da poleg pesnikov, omenjenih že v prejšnjem letu, ne najdemo nobenega novega imena Govékarjevih pristašev, če izvzamemo Frana Ksavera Meška, r. 1874, ki se je bil Govékarjevemu krogu sicer pridružil že v Vesni, kasneje kot pripovednik pa tudi njegovemu stilu, v novostrujarskem boju pa prav tako kakor kasnejši naturalistični dramatik Gangl ni sodeloval. Med pripovedniki pa prav v tem letu vzbudita osrednjo pozornost Fran Govékar (r. 1871) in Rado Murnik (r. 1870), in prav ta pojav sproži bolj ali manj umetno napihnjen boj proti starejšim generacijam za uveljavitev »nove struje«. O tem boju, ki se ga Murnik aktivno ni udeleževal, prednjačil pa je v njem Govékar,* je bilo v naši literarni zgodovini že veliko povedanega in se vanj ne utegnemo spu-

ščati kaj več, kot nam to dovoljuje obravnavana téma. Posebej pa je treba v zvezi s tem letnikom Zvona upoštevati Govékarjevo vest »Česka moderna« v decembrskem Listku, kjer avtor opozarja na poziv oziroma program čeških modernistov, ki da je »sploh prezanimiv, zajedno pa resnega premišljevanja vreden«:

»Velika nezadovoljnost z vladajočimi razmerami v češki literaturi in politiki je združila v jedno falango dvanajstoročno najboljših pisateljev mlade češke slovstvene generacije..., zastopnike moderne kritike in nekatere reprezentante tako zvane rejalistične šole prof. Masaryka. Manifest razklada program 'česke moderne' i na političnem, na socijalnem, i na slovstvenem polju. Glede slovstva naj navedemo sledeča, tudi za Slovence potrebna načela: 'V kritiki zahtevamo ... lastno prepričanje, prostost besede, brezobzirnost. ... Mi zahtevamo individualnost ... i v kritiki, i v umetnosti. Umetnikov hočemo, ... ne eklektikov in diletantov. ... Dandanes, ko se je zatekla estetika v učne knjige za srednje šole, ko pada vse staro v prah in se poraja nov svet, zahtevamo od umetnika: *Bodi sam svoj, bodi ti sam!* Mi ne naglašamo narodne barve nikjer: *bodi le ti sam* in — naš boš. — Mi ne poznamo nikakeršnih nacionalnih zemljevidov. Mi iščemo le umetnost, ki ne streže samo razkošju in izpreminjajočim se muham literarne mode... *Mi hočemo resnico v umetnosti, a ne tiste, ki fotografuje le zunanje stvari, ampak tisto, ki kaže pošteno tudi notranjo istino, kateri jedina jedincata norma je pisatelj — individij.*«

Govékar se ni utegnil ustavljati ob masarykovski globini tega programa, saj mu je služil kot sredstvo za boj. Očitno pa mu je dal tudi pobudo za tesnejšo organizacijo somišljenikov. Po vsej verjetnosti je tu zarodek »kluba realistov«, po domače »klobasarskega kluba«, ki se je naslednjo jesen ob veliki Govékarjevi vnemi, da združi naše visokošolske novostrujarske pisatelje v duhu podobne »slovenske moderne«, objavil na Dunaju.

Decembrska številka Ljubljanskega zvona 1896 poroča o tem naslednje:

»Dunajski sotrudniki 'Ljubljanskega zvona', ki hote z berili, ocenami in razgovori pospeševati v slovenskem slovstvu tudi moderne struje ter gojiti med seboj pravo razumevanje mednarodne lepe umetnosti, so si ustanovili svoj klub.«

Nato našteva — večinoma s psevdonimi in z začetnicami imen — naslednje člane: Oton Župančič, Anton Majaron, Fran Eller, Ferdo Jančar, Fran Goestl, Fran Govékar, Ivan Cankar, Ivan Škrjanec in Fran Vidic ter zaključuje:

»Novega kluba se prav iz srca veselimo ter se za 'Lj. Zvon' od njega obilo nadejamo.«

Avtor te vesti je očitno Bežek, ki je že poprej pisal Govékarju: »Zvon' je vaš, samó če hočete.« Ta citat obširneje navaja Cankar 23. novembra 1896 bratu Karlu v pismu, kjer mu pošilja tudi fotografijo članov kluba iz tega časa,¹³ ki jih takole označuje: »Goestl s svojimi velikanskimi, suhimi nogami, poleg malega, grbastega, bolehnega Jančarja, — filisterski Vidic (grozno priden človek; zmirom študira slovensko jezikoslovje in literaturo), — bedasti Škrjanec, patetični Majaron, zabavljivi in ponosni Govekar, pohlevni Župančič, plemeniti Eller, ki pravi, da je realist, a je največji idealist med nami — in domišljjavi Cankar, ki snuje vse mogoče velike stvari, a še zmirom ne napravi ničesar — —« (CP I. 31.)

V tem letu je sprejel Bežek v svoje glasilo vse navedene člane, razen Škrjanca in Majarona, na platnicah celo ponatis Jančarjeve (Faustus) novostrujarske polemike. Med pesniki se torej poleg Cankarja in Ellerja pojavita Župančič in Kette, ki ga klubovci do neke mere štejejo medse, čeprav tlačani še v novomeških srednješolskih klopeh. Med člankarji dobita vidno mesto Goestl in Vidic. Najvidneje, naravnost bobneče pa se uveljavi Govékar z avantgardnim romanom *V krvi*. V tem letu je torej zavzela »nova struja« s skoraj polno soudeležbo dunajskih klubovcev v našem osrednjem glasilu osrednje mesto, čeprav ni bila polnomočno zastopana. Vendar ji je navedena gorenja vest obljubljala v naslednjem letniku poln razmah.

Cankar je bil kot pesnik (6 pesmi) v razmerju z Župančičem (1) in Kettejem (6) dobro zastopan, med pisatelje pa razen z navedeno satiro še zmeraj ni prodril.

Klubovih sestankov se je vneto udeleževal in si kmalu priboril ime tudi kot javen Govékarjev soborec. Govékar se je strinjal z njegovim estetskim programom in ugotavljal, da so njegove zafrkacije na sentimentalce čisto po njegovem okusu (Vasičevi 4. X. 1896, NUK ms. 1011 III/št. 10). Značilno za njun takratni medsebojni odnos pa tudi za odnos do liberalističnega visokošolskega društva Slovenije je tole Govékarjevo poročilo nevesti:

»Cankar se je tukaj prvi večer sprl z vsemi Slovenijani, ker jim je — povedal preveč naglas resnico: da so sami krokarji in igralci, ne brigajoči se niti za literaturo niti za umetnost. Oražen ga je vsled tega mej občnim (!) odobravanjem opsoval z »osli' in — »smrkovci'! — — — Cankar je tudi zinil, da sem jaz »prvi socij. dem. pisatelj in najboljši sloven. novelist — ... Dobro, da mene pri tistem škandalu ni bilo! — ... Mene pa zopet silno vabijo v »Slovenijo«, da bi jim ustanovil — liter. klub, ki je mrtev, odkar sva izstopila z Vidicem iz

društva: 2 leti. Nu, jaz ustanovim literar. klub resničnih pisateljev, a izven ‚Slovenije‘. Imeli bomo, nekateri izbranci in somišljeniki, v posebni sobici pri ‚Edru‘ vsak teden pri klobasah — svoje zabavne, neprisiljene večere. —« (Vašičevi 17. X. 1896, tam, št. 12).

Zlasti je Cankar Govékarjev boj podprl z bojevitim prvim delom družbenorealistične študije o Aškerčevih pesmih, ki je prav takrat (1. oktobra) izšel v Ljubljanskem zvonu. Vendar je znano, da mu drugi del te študije že ni šel več rad izpod rok. V mrzličnem požiranju vsega modernega, kar se je njemu in Župančiču dan za dnem odkrivalo na Dunaju, sta prijatelja kaj kmalu prehitela vse ostale klubovce in polagoma dognala, da je naturalizem, ki se novostrujarji zanj v jedru bore, v evropskem merilu že premagano stališče. Vendar je vsaj Cankarju — za tihega Župančiča ne vemo tako natančno — srboriti Govékar ostal vzor vse do konca 1896, do svojega stalnega odhoda v Ljubljano.

To pa Cankarja seve ni motilo, da bi se ne hotel spustiti v pisatelj-sko tekmo z njim. Na Bežkovo vabilo je začel od 20. novembra pripravljati za Zvon uvodno povest *Izobčenke*, ki naj bi Govékarjev razburljivi roman *V krvi* po modernosti in pohujšljivosti še prekosila. Dela se je lotil vesel, da mu urednik toliko zaupa, in v pričakovanju honorarja, ki mu bo pomagal preko denarnih zadreg. To naj bi ne bil strujen roman z logičnim zapletom in razpletom, marveč povezava samostojnih zgodb, katerih prvo *V kavarni* je avtor poslal že proti koncu 1896 uredniku. (CP I. 24, 27, 29 idr.)

Klub je to delo z zanimanjem spremljal. X (Župančič?) pripominja, da mu je naslov všeč, dvomi pa v izid: »Cankar piše uvodno povest v Lj. Zv. če mu jo /!/ ne bodo ovrgli. ‚Izobčenke‘ v ‚fin de siecle‘. Ni imeniten naslov?« (Klubovci Ellerju [27.XI. 1896], tam, št. 6.) — Govékar je kritičen: »Cankar je srečno napisal 21 kvart. listov uvodne povesti ‚Zvona‘: Izobčenke. I. V kavarni. — Prav imenitno, čisto à la Raskolnikov, precej ‚blata‘ in — malo dolgčas! — To bo znova hrup! —« (Ellerju 11. XII. 1896, tam, št. 8.) — Vidic pa že sluti in obžaluje poraz: »Cankarjeva povest baje ne bo na uvodnem mestu; škoda!« (Ellerju 21. XII. 1896, tam, št. 50.)

Bežek je povest zavrnil. Pričel pa je hkrati zavračati tudi vse nadaljno Cankarjevo delo s pesniškim ciklom *Dunajski večeri* na čelu. Postal pa je previden tudi pred ostalim klubom in je celo pohlevnega Ellerja pričel odklanjati.

Tako je bil Ljubljanski zvon 1897 oskubljen številne poezije in vse leposlovne proze klubovcev. Kljub šestim Kettejevimi pesmim, trem Župančičevim in šestim pesmim nanovo pojavljajočega se Murna, ki h klubu ni spadal, pomeni v primeri s prejšnjim letnikom dokajšno osiromašitev, ki je ne morejo izgladiti ne klubovski člankarji Govékar, Vidic in Goestl ne klasičnorealistični pristaš klubovcev Aškerc s svojim že usihajočim pesniškim oblikovanjem.

Kot urednik pesniškega dela tega časopisa in kot kritik Aškerc vsekok izraža naklonjenost »mladim«, a se zdi, kot da je brez moči spričo Bežkovega »diktatorstva«. Kakšno je to »diktatorstvo«, ponazarja medsebojna klubovska korespondenca. Zlasti je to razvidno iz dopisov med Ellerjem in Vidicem, ki mu na primer piše: »Aškerc Te je jako hvalil in dejal, da je Bežku izrečno povedal, naj priobči Tvoje pesmi, ker so dobre! Kriv je torej le Bežek!« (18. VIII. 1897, tam, št. 37.) Bežek pa je z Ellerjem in s temi pesmimi ravnal precej podobno kakor maček z mišjo, ki pohlevno žrtev nenehno muči z upanjem na srečno rešitev, dokler je ne uniči. Navsezadnje dobrodušni pesnik ni mogel drugega ko resignirano zaključiti: »Sploh me je čudno vedenje Bežkovo napram meni jako neprijetno dirnilo. Ničesar bolj ne sovražim, nego — *neodkritosrčnost*.« (Vidicu 18. XI. 1897, NUK ms 812, št. 3/24).

Čeprav se pričinja po Govékarjevem odhodu z Dunaja ta klub polagoma rahljati, se vsaj starejši, Govékarju sorodnejši del te generacije še precej časa drži skupaj kot novostrujarska skupina, ki čuti za dolžnost, da drug drugega pri delu moralno podpira, spodbuja ter nadaljuje s starim bojem.

Ta boj pa postaja v letu 1897 čedalje bolj nenapet, ne le, ker se je bil Govékar z januarjem prisiljen vdinjati dotlej napadanim liberalcem, marveč tudi zavoljo preživelosti načel, ki jim je ta novostrujarski boj služil. Čeprav je vsaj medseboj prav rad ponavljal svojo revolucionarnost, se je glede radikalnosti in globine čedalje manj mogel primerjati s tisto znanstveno in etično solidno skupino čeških radikalnih realistov, ki bi naj jim, kot je bilo že deloma navedeno, služila za vzor.

Hkrati pa je findesièclovski čas pričel razjedati klasični realizem ne le odzunaj, marveč tudi navznotraj. Čeprav je Govékar v navedenem poročilu o čeških realističnem boju za notranjo resnico posebej poudaril, za kakršnokoli ponotranjenost sam ni bil dovzeten in je vsakršno psihologiziranje zavračal. Če Dostojevskemu ni bil kos, kar^o je sam priznal (Cankarju 10. II. 1897, NUK ms. 819, št. 6), kako naj šele razume in

odobrava dekadenco, ki je etičnost namenoma, hote zavračala vsaj toliko, kolikor se je držal obrabljen kodeks družbene morale. Ker je vero starega klasičnorealističnega sveta porušila, nove pa ni mogla zgraditi, se je razmajala v jedru in razen anarhične svobode in lepote zaradi lepote (*l'art pour l'art*) ni občutila nobenih vrednot. Brezjedrnost pa je terjala tudi razpustitev forme in hkrati s tem čim svobodnejši verz.

Hlastno požiranje najmodernejše dunajske in preko nje evropske literature je tedanjega Cankarja pa tudi Župančiča nujno moralo pognati v dekadenco. Saj so že domače osebnosti pa tudi družbenopolitične razmere zrahljale njuno notranjo trdnost, k čemur je še bistveno pripomogel novostrujarski boj. Cankar, ki je bil v tem boju bolj ali manj aktivno soudeležen in ga je k temu tudi Govékar nenehno spodbujal, hkrati pa že po svoji naturi in vplivu okolja nagnjen k boemstvu, se je tudi dekadence bolj bučno oprijel kot pa tihi, navidez pohlevni Župančič, ki je ostajal »za bregom«.

Čeprav se je Cankar, kot smo videli, preusmerjal v dekadenco že proti koncu 1896 v *Izobčenkah*, jo je kot moderno novost napovedal šele v začetku 1897, ko je to snov prelival v verze. Zanimivo je, da pri tem naziva dekadenco ne uporablja in da to novost celo veže z Aškercem in s Kettejem: »Helena' je bila morda originalna, ali moderna ni bila. — Moderna sta zdaj v nas samo Aškerc in Kette, katerima se mislim pridružiti jaz v vsi ponižnosti, kadar pošljem v 'Zvon' 'Dunajske večere'.« (Govékarju 25. I. 1897.)

Dunajski klubovci so čez teden dni za ta ciklus že vedeli, vsaj Vidic poroča o njem Ellerju: »Cankar je poslal romanco 'Sulamiť', sedaj pa klamfa cel ciklus 'ciparskih pesmij' z naslovom 'Dunajski večeri'. Morda že prihodnjč kaj čita. Sicer pa je z njim grozovit križ, ker že par mesecev nima nič denarja! —« (1. II. 1897, tam, št. 52.) In res ga je imel priložnost spoznati že pred 4. III. 1897, ko se nad njim navdušuje istemu odsotnemu prijatelju: »Po dolgem zastanku oživel se je danes zopet naš klub, ki je bil zato tem sijajnejši. Čital nam je Cankar krasen ciklus 'Dunajski večeri', ki je zlasti mene silno navdušil. (Tam, št. 53).

Manj navdušeno je sodil o teh pesmih Kette (Cankarju 7. III. 1897), odločno pa sta jih poleg drugega zavračala Govékar in Bežek: »Cankarjevi 'večeri' so genjalni, a — za nas niso, ker so — pretrivijalni.« (Govékar Vidicu 6. III. 1897, NUK ms. 954, št. 40.) »Cankar se mi zdi še bolj konfuzen in pretiran kakor je bil prej. Sedaj mu mešajo deka-

denti glavo, da pisari na pol blazne stvari. Pretirance brez mere! Seveda, mi drugi smo filistri. — / Bežek, ki mu je plačal že 60 gld. na račun, mi je tožil, da niti ‚V kavarni‘, niti ‚Vinjete‘, niti ‚Dunajski večeri‘ niso porabni za ‚Zvon‘. To vse je ali sila ekscentrično, ali nerazumljivo, ali pa — trivijalno. Mož si ne vé pomagati sedaj! Morda radi plačila vendar kaj objavi — seveda obrito in ostriženo, da bo C. kar divjal! — / C. se ne more umisliti, da pri nas navzlic vsemu vendar ne gre *ose!* Meni se zdi sploh ta vsa dekadentska smer še toli nejasna in konfuzna, še toli neprebavljiva in neumerjena, da se kar čudim, kako se more resen človek navduševati za njo. Saj se še celó Francozi in Nemci smejejo tem baroknim prismodarijam! —

Bahrov prvi in drugi del knjige »o moderni« bere Govékar pazljivo, zato ne reče, »da dekadenca nima *ničesar* dobrega. Ne, celó marsikaj novega in krasnega ima, toda — večinoma je taka, da se zdravemu in pametnemu človeku mora kmalu pristuditi. Le ostanimo pri *čistem* in *resnem* realizmu...«. Tudi ta »se da pisati z najfinejšimi barvami in z najrafiniranejšimi toni — a dekadentskih donkišotijad ni treba. Daudet, Zola, Bourget, Hermant, Sudermann i. dr. imajo *vsaj* toliko ukusa in talenta kakor Cankar, pa vendar se jim zdi dekadenca hrana za preobjedence s pokvarjenim živčevjem in s permanentnim želodčnim katarom. / To vse vé dobro C., a mika ga le — novost, kurioznost, s katero hoče brilirati — *prvi*. To je ves vzrok! Nu, doslej še ni dokazal, da bi bila njegova novost kaj prida! — / Se bo že uletel! — ali pa — utihnil. —« (Vidicu, 28. III. 1897, tam, št. 42.)

Tudi iz nadaljnjih pisem Cankarju naklonjenemu Vidicu je razvidno, da neodločni Zvonov urednik ogorčenega Cankarja ni odklanjal brez Govékarjeve opore, čeprav se tá 26. maja otresa odgovornosti za Bežkovo odlaganje Cankarjevih kakor tudi Kettejevih pesmi, češ da se je prav on že večkrat za oba pri Zvonovem uredništvu potegnil (tam, št. 51).

Že v istem mescu je prepričan, da prihodnje leto itak on prevzame Zvonovo uredništvo, zato se čuti vse bolj suverenega nad Bežkom, ki »ni bil nikoli samostojen, nego je le vlekel na ušesa!« (Vidicu 16. V. 1897, tam, št. 47.) — Ko jeseni začuti, da se mu uredniški stolček maje, ker se ga Bežek sam preveč oklepa, ga prične pomilovati z omalovaževalno ironijo (Ellerju 6. X. 1897, tam, št. 14), dokler končno z diplomatskično resignacijo ne pribije: »Z ‚Zvonovim‘ uredništvom ne bo nič. Puliti se nočem z Bežkom, ki bi postal gotovo moj sovražnik.« (Vidicu, [10. XI. 1897], tam, št. 79.)

V podobni navidezni slogi ostaja tudi s Cankarjem, tako da sprejema preko leta 1897 v svojo uredniško rubriko Slovenskega naroda njegove »vinjete«, med njimi tudi tiste prve, ki mu jih je bil Cankar poslal že v januarju, a jih je odstopil Bežku za Zvon, ta pa zavrnil. Značilno pa je, da dan po objavi druge od teh štirih vinjet (Ada, SN 18. VI. 1897), ki so mu bile svojčas še »prav zelo všeč«, le da je v njih Cankarju očital prehudo črnogledost in duševno razbitost ([7. II. 1897], tam, št. 5). Vidicu to skupino lakonično izniči, kot se pobije ostuden mrčes: »Ali si čital Cankarjeve vinjete, — Brr...!« (19. VI. 1897, tam, št. 59.)

Tudi Bežek primerja skoraj istočasno v pismu Cankarju (8. VI., CP I. 33) njegovo tedanje pisanje z »divjačino, ki že nekoliko — smrdi«, ob koncu, ko ga je že zavrgel, pa ga ironično spodbuja: »Ob enem se boste lahko ponašali, da ste uvedli v Slovencih — dekadenco!«

V letu 1897 je imel Cankar težke dni. Brez denarja se ni mogel vrniti na Dunaj in veljal je za zgubljenega študenta. Sotrudništvo pri Zvonu, ki je na njem gradil zlate oblake, mu je za vse leto padlo v vodo. — Pet dni pred smrtjo njegove matere je Slovenski narod prinesel njegovo grenko satiro *13. septembra zvečer*, kjer ironizira spričo naših literarnih veličin, ki med njimi ne manjka elegantnega, elastičnega »revolucionarja« Govekarja, v osebi klavrnega poeta Petra Popa lastno smešno, nepomembno nepotrebno. Tu si privošči tudi svoje brezplodno hrepenenje po objavah v Zvonu: »Ah, samo ena sama, kratka pesmica, samo dve majhni drobni kitici, četudi globoko doli pod kakšno zgodovinsko razpravo!... V sanjah je gledal svojo balado ‚Boštjanček pijanček‘ na prvi ‚Zvonovi‘ strani... novela, uvoden roman, tragedija, zbrane pesmi...« — Kot da slutiti, je s tem zadel vso resnico, tudi bodočo: urednik Bežek namreč v tem letniku ni zavrnil le njegovega uvodnega »romana«, pesmi in »novel«, marveč tudi prvo dramo *Romantične duše*, ki je bila komaj pred dobrim tednom zaključena. — Cankar pa mu tega ni toliko zameril, da bi mu vsaj do 5. oktobra ne posređoval še presetljivo svetle novele *Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast*, ki se po svojem živem, prisrčnem orisu prirodnega dekletca razločuje od vinjet kakor sončen žarek od turobnega mraka. Toda Bežek se je izmikal, izgovarjajoč se s pomanjkanjem prostora (CP I. 37), in tudi tej vse drugo prej ko dekadentni umetnici ne v novembrski ne v decembrski številki ni dal v javnosti zadihati, marveč jo je proti obljudi »*da pride takoj v 1. številki prihodnjega leta na vrsto*« (prav tam), objavil šele februarja 1898. Saj je dal prednost raznim člankarjem in pripovednikom kakor

Ivanu Steklasi (Frančišek baron Trenk, vodja pandurjev), Rajku Perušku (Mara Rendiča), Josipu C. Oblaku (Idrijski rudnik), Josipu Kostanjevcu (Ženitna ponudba), Ivanu Puclju, Jerneju Andrejki in še kateremu povprečnežu, ki se mu je zdel pomembnejši od — Cankarja!

III

Cankar je imel torej dovolj razlogov, da se je nove revije razveselil. Dovolj razlogov za to pa so imeli tudi drugi, manj prizadeti novostrujarski klubovci, ki jim oportunistični Bežek v Ljubljanskem zvonu ni tako na široko odprl vrat, kot jim je bil obljubljal. Zato so se prav ti z vso vnemo oklenili Mladosti. In vse je kazalo, da bo prav ta časopis, ki je hotel v novem duhu zajeti hrvaško, slovensko in srbsko svobodoumno mladino, hkrati združil tudi najmočnejše sile kluba, ki se je že leto dni čedalje bolj razkrajal.

Iz uvodoma navedenega prvega Plavšičevega pisma Cankarju, iz kasnejših javnih uredniških pozivov sodelavcem in naročnikom Mladosti ter iz programa samega, kakor tudi iz posameznih bolj ali manj teoretičnih člankov pa je razvidno,¹⁴ da je nameravalo to gibanje nekaterih zastopnikov hrvaške »moderne« svoje sotrudištvo zajemati neprimerno širše od naših novostrujarjev. Sicer jim je prav tako šlo predvsem za uveljavitev mladih, kar pove že naslov — ta po zatrdilu urednika Plavšiča pa tudi po resnejši, manj buršikozni vsebini sodeč, ni posnetek monakovske Jugend —, vendar ne v polemičnem afrontu proti stari, vladajoči generaciji, marveč v mirnem prizadevanju, da tudi naprednejše starejše, že uveljavljene realiste potegnejo za seboj. Zato so se v programu ogibali vsakršne modernistične in modne radikalnosti pa tudi senzacionalnosti, dopuščajoč v revijo vse nove tokove od realizma, preko naturalizma do najmodernejših struj.

Zato je uredništvo lahko tudi razpelo tako široko mrežo sodelavcev, ne le med Hrvate, Slovence in redke Srbe, marveč med vso iz večine starejšo Evropo, kolikor je poznalo pomembnih ali manj pomembnih živečih imen. Seveda je s tem v skeptikih vzbudilo sum šarlatanstva, dejanski rezultati pa so kljub temu pokazali dovoljšnje uspehe, ki bi bili spričo elana urednikov in dobronamernosti sodelavstva revijo lahko povzdignili vsaj na raven nekaterih tedanjih manj avantgardnih dunajskih revij, če bi Mladosti ne bilo usojeno tako kratkotrajno življenje.

Do neke mere je tu šlo za podoben program, kakršnega je že 1895 propagiral Govékar v okviru navedene »česke moderne«, a se ga sam v tem pogledu ni dovolj držal:

»Mi iščemo le umetnost, ki ne streže samo razkošju in izpreminjajočim se muham literarne mode. Nam ni moderno to, kar je ravno v modi; predvčerajšnjim rejalizem, včeraj naturalizem, danes simbolizem, décadence, jutri satanizem, okultizem... same efemerne fraze, ki vedno le za nekaj mesecev celo vrsto del nivelujejo in uniformujejo, in katere poslej literarni gigerli prav po opičje posnemajo. *Umetnik daj svojemu delu svojo lastno kri, svoje možgane samega sebe — ti, tvoji možgani, tvoja kri bodo živeli v njem, in tvoje delo bo živelo po njih.*« (LZ 1895, 781.)

Govékarju je šlo le za uveljavitev radikalnega realizma, dejansko že vnanje deskripcije, naturalizma, sam pa preko tega naprej — kakor na primer Bahr, Hauptmann, Strindberg in drugi — nikoli ni mogel, ker pač ni imel organa za to. — Mladost pa se je nagibala k novejšim strujam, in čeprav po vsem rečenem ni mogla biti homogena, ji je dajal v glavnem ton in smer moderni romantik Milivoj Dežman-Ivanov, ideološko in ustvarjalno sicer ne eden najmočnejših, vendar eden najprizadevnejših in najožjih svetovalcev te revije.¹⁵ Ker pa je uredništvo toleriralo tudi naturalizem in realizem, je lahko, zanašajoč se na slovensko svetovalstvo, dajalo med nami prvo besedo Govékarju.

Odkar se je bil Govékar pred letom dni preselil v Ljubljano in našel kruh pri liberalističnih delodajalcih, mu je oportunitizem nagrized radikalno bojevitost in ustvarjalno moč, čeprav je do konca ostal eden naših najiskrivejših in najbolj delavnih kulturnikov. Prvi je to lahko spoznal brezkompromisni Cankar, ki je nazunaj sicer še precéj časa z njim sodeloval, v jedru pa je z njim precej prelomil.

Z začetkom 1897 pretrga Cankar popkovino odvisnosti od tujega telesa, ki je njegovo dotedanje delo slogovno napajalo s preteklostjo, in se osamosvoji v svoj lastni, samostojni organizem. Zato lahko smatramo to leto za začetek nove Cankarjeve ustvarjalne dobe. Sicer je tudi pobude za Slovencem novo, modno ali moderno iskanje — dekadenco, ki se ji oditej zavestno prepušča, pohlepno zajemal od zunaj, vendar mu je prav ta obrat navznoter, v človekovo duševnost omogočil pristno, njemu lastno izpovednost, čeprav se je je zlasti sprva držalo še marsikaj neorganskega. Nikak slučaj ni, da Cankarjevi *Dunajski večeri* predstavljajo ne le začetek njegove nove poti, marveč hkrati tudi notranje odtujitve od Govékarja. Naj današnjega človeka še tako malo

zgrabijo, takrat so tradicionalno meščansko moralo revolucionarno zadeli na najobčutljivejši točki. Škof Jeglič je vedel, zakaj jih je hotel uničiti. Govékar pa se ni zavedal, da z bojem proti dekadenci sam stopa v krog reakcije. Kakor hitro je namreč začel s svojim naturalizmom klasični realizem izpodjedati od zunaj, ga je Cankarjeva dekadenca morala izpodjesti odznotraj, da je mogla na ruševinah odživelega zrasti nova umetnost. K odživelemu pa se ne spadajo neuničljive vrednote, ki jih je klasični realizem zastopal, marveč le način, kako jih je zastopal, odvisen od časa, ki se preživi. Fin de siècle pa je napovedoval ne le nov čas, marveč je vseboval že zarodke nove epohe, ki poleg novega stila zahteva tudi prevrednotenje nekaterih klasično ustaljenih, zlasti versko-moralnih vrednot. Z anarhičnim razbijanjem starega sveta pa je razbolena dekadenca spričo pomanjkanja vsakršne globlje vere pustošila tudi v jedro in ustvarjalca spasisvizirala komaj še v skrb za nov, frapanten izraz.

Spričo Govékarjevega zavračanja Cankarjevih dekadentskih prizadevanj bo težko dognati pravi nagib za naslednjo njegovo pobudo v pismu Cankarju: »Ali si poslal kaj ‚Mladosti‘? Pošlji svoje ‚Dunajske večere‘ celotno! Plačajo 2 gld za stran! / Pa uredi že vendar enkrat svoje pesmi, da zagledajo luč sveta!!« (17. I. 1898, NUK ms 819, št. 12.)

Ker pisec ta nasvet povezuje s prizadevanjem za olajšanje tovariševе bedne eksistence, očitno ne spodbuja iz kakšnega zasmehljivega omalovaževanja, marveč iz površnega sočutja, kvečjemu iz nerazsodnega pomilovanja. To pa njegovega podcenjevanja *Dunajskih večerov* sebe ne spremeni.

Kako Govékar v tem času doživlja Cankarja, najbolje osvetljuje naslednja njegova izjava:

»Cankar se potepa po Ljubljani in Vrhniki. Slabo se mu godi. Ker vsakega hruli in vsakega — pumpa, nima že nikogar, s katerim bi občeval. K meni pride vsakih 14 dni pumpat. Sedaj išče službe. Na Dunaju sploh ni nič bil in vpisan ni bil doslej po svoji maturi še nikjer. Škoda njegovega talenta! Pisal bi lahko krasno in mnogo, če bi ne bil tolik dekadent.« (Ellerju 8. I. 1898, NUK ms 701, št. 20.)

Pri tem Govékar sebe smatra za modernista, in to kar v istem pismu Ellerju: »Torej tudi Ti se veseliš z menoj ‚Mladosti‘. Živela! ‚Zvon‘ silno peša. Vse zapušča Bežka, ki je sladak na vse plati, a v resnici človek brez razuma za moderno. Sedaj mu piše uvodno povešt že Márica! Daleč je prišel. No, še to, kar ima, mu odstopim jaz: nekaj Cankarjevih

stvarij, Goestlovih člankov, ... „Gospod adjunkt si je rešil čast, Tvoj spis, nekaj Vidičevega i.t.d. Brez mene bi bila v ‚Zvonu‘ še večja revščina. Nò, tudi nove inicijalke, vinjete, glavo i.dr. sem oskrbel jaz, sam jaz, saj profesorji se brigajo samo za pike in ‚nove‘ besede, za družega nič. — Pisal bom v ‚Mladost‘ ki tudi izborna plača (2 gld stran!), v ‚Zvon‘ ni črke. / ‚Mladosti‘ še nisem dobil, kar je jako čudno. — Le poj v njo, veliko in svobodno!!«

Močno naglaša Govékar svoj jaz. Enako pa ima na skrbi tudi svoj klub. Saj se še zmeraj čuti za generala vojske, ki jo je treba spodbujati k skupnim naporom in skupni reklami.

Prepričan je, da bo Mladost »krasna moderna revija«, kjer se bodo lahko uveljavili poleg njega samega tudi njegovi somišljeniki, poleg že navedenih ustvarjalcev tudi Podgornik (Ellerju 31. XII. 1897, tam, št. 19), ki je v svojem Slovanskem svetu prav rad odpiral prostore njegovemu novostrujarskemu boju. Na Dunaju živečega Frana Podgornika so si bili namreč uredniki Mladosti izbrali za odgovornega urednika, ki naj revijo formalno zastopa pred oblastjo. Vendar Podgornik svojega idejnega vpliva na Mladost ni uveljavil, kar je bil morda eden od vzrokov, da je kasneje tudi formalno odstopil (Podgornik uredništvu 1. VI. 1898).

Pa tudi Govékar se je po prvi številki rahlo ohladil. Ne le, da se mu zdi zunanost časopisa »jako šablonska«,¹⁶ zavoljo česar predlaga Plavšiču našega modernega slikarja Matijo Jamo, ki bi namesto slabe ovojne slike naredil »za par goldinarjev krasno« novo. Pogreša srbskih prispevkov, hkrati pa ga ponovno vznemirja, da revija prinaša premalo slovenskega gradiva, zavoljo česar »je težko ž njo agitirati«. Brani se biti prvi, čigar sliko naj bi Mladost objavila, njeno naklonjenost pa je voljan poplačati z uspešno agitacijo v Slovenskem narodu. Obljublja ji dvakrat mesečno v njem velik inserat pa tudi lastno omembo vsake številke. (Plavšiču 19. I. 1898.)

Že teden dni pred tem pismom, preden je Mladost izšla, prinaša v Narodu hkrati z vsebino prve številke slavospev »smotre, katero je začela izdajati *jugoslovanska moderna*. Kakor kaže prvi snopič, ima izborne sotrudnike. Zunanost te revije je krasna, tisk najlepši, papir trd in slike prelepe. Uredništvo razpisuje prvo nagrado 50 gld. za povestico, ki bo obsegala k večjemu 5 stranij ‚Mladosti‘. Želimo tej prvi jugoslovanski moderni reviji zlasti med Slovenci mnogo naročnikov!« (SN 12. I. 1898.) V zvezi s poročilom o sorodnem srednješolskem glasilu

Nova nada pa že izjavlja, da bodo v kolu Mladosti, zastopnice jugoslovanske moderne, »brezizjemno vsi slovenski novostrujniki« (SN 21. I. 1898).

Po izidu četrte številke te revije je pod kraticama A. Ž. sprejel o Mladosti podlistek in dal s tem duška novostrujarskemu hotenju: Treba je brezobzirno in brez pietete preko starega, avtoritete niso nedotakljive, ostra, žgoča, ujedljiva moderna kritika temelji na moderni znanosti, zlasti na naravoslovju in filozofiji in se absolutno svobodno izraža. Po svobodi teži vsa mlada ustvarjalnost, ki ni pokvarjena

»z vsiljenimi dogmami nekake absolutne morale, religije in narodnosti«. »Umetniki sedanjega umirajočega veka so se naveličali nositi težke okove konvencionalizma, — pristudilo se jim je dosedanje prostituiranje ukusu mase, — srce jih vleče po prostem vzletu, po svobodnem izražanju svojih lastnih čutov, vtiskov in mislij... Nič več nočejo biti le govorniki občinstva, ki hočejo slišati in videti vedno samo tisto, kar samo misli, kar njemu, njegovemu filistrsko omejenemu in neizobraženemu ukusu prija. Umetniki hočejo biti suvereni, svoji lastni vladarji; po svoje hočejo pisati in delati; vstvarjati žele poslej samo to in le tako, k čemer jih priganja njihova subjektivnost.«

Mladi nočejo biti le posnemovalci, marveč iščejo novih potov, sredstev in snovi. Nočejo podirati, marveč zidati dalje. Čim hitreje skušajo podreti vse meje med narodi, »da postanejo duševna dela vsakega last vseh, da se človeštvo čim najbolj izjednači.« Za vzgled navaja avtor nemško časopisje (Ver sacrum, Jugend, Wiener Rundschau, Die Zeit, Neue Revue) in pribija nato za Jugoslovane, »ki capljajo navadno po več desetletij za drugimi narodi«, enkrat izjemo, »da začenjamo tudi Slovenci, Hrvatje in Srbi korakati vštric z drugimi kulturnimi rodovi, da imamo tudi mi že svojo — seveda ljuto napadano — ,moderno' in svoje glasilo za moderno umetnost, književnost in kritiko, — svojo ilustrovano 'Mladost'.« Medtem ko našteva tuje sodelavce (Vereščagin, Brandes, Lemaitre, Kobor, Leger, Prevost, Zola idr.) in druge, ki so obljubili sodelovanje (Brandes, Bučar, M. Dežman, Gjalski, Grado, Kozarac, Kuhač, Livadić, Matoš, Miletić, Nazor, Nušić, Pilar, Rešetar, Schnitzler, Teharski [Jelovšek], Tomić, Vilhar, Zmaj Jovanović), omenja tudi Slovence: Borut (Eller), Cankar, Dušan (Aškerc), Aleksej Nikolajev (Župančič), Govékar, Murko, Mária Nadliškova, Podgornik, Radič, Vidic. (SN 17. III. 1898.)

Avtor ni Govékar, saj zastopa novejšo, subjektivistično impresionistično smer. Tá tudi ni značilna ne za Ellerja, ki se je v tem času

najmočneje uveljavljal kot literarni teoretik, ne za Vidica, tedanjega Govékarjevega literarnozgodovinskega pristaša. Ker pa se tu med sodelavci navaja tudi Radič (Derganc), ki je bil nekaj svojih vulgarno-naturalističnih proizvodov dejansko poslal,¹⁷ a ni bilo nič njegovega objavljeno, nastaja vprašanje, če ni morebiti avtor tega članka, ta A. Ž., Aleksij, to je, Župančič, saj je za te reči prav Župančič najlaže zvedel. Vidic ga je pritegnil k uredništvu, po svojem odhodu v Maribor pa še postavil za korektorja slovenskih spisov, kar je prej opravljal sam (Župančič Murnu 8. III. 1898, Župančičeva zapuščina), hkrati pa vemo, da je bil pesnik takrat z Dergancem tudi osebno povezan (prim. SR XII. 8).

O Župančičevem sourejevanju poroča Vidic že pred dvema mesecema Ellerju, potem ko mu čestita k njegovim »krasnim poezijam«, ki sta se jim z Župančičem »kar divila«:

»Urednik ‚Mladosti‘ mi je namreč prinesel mnogo pesniškega gradiva (slov.), da ga i jaz pregledam, jaz pa sem si pozval tudi Zupančiča. / Odgovorilo Ti bo sicer uredništvo samo, vendar Ti hočem tudi jaz nekoliko sporočiti. ‚Aprobirali‘ smo vse pesmice. Ker pa more ‚Mladost‘ priobčiti samo par pesmic jednega pesnika, izbrali smo zopet iz njih najboljše za ‚Mladost‘ in sicer: ‚Sreča‘, ‚Na mostu‘, ‚Kyrie eleison‘ (divna!), ‚Čebelica‘ (kaj ne, nekaj confiteor) in ‚Mladeničeva pesem‘; druge se Ti vrnejo, da jih priobčiš v slovenskih listih. Zupančič je kar gledal in je dejal, da Te šele sedaj prav pozna in čisla! Druga štev. prinese tri Župančičeve sonete, 3. in 4. Govékarjevo [črtico] novelo, potem pride Cankar, ki je poslal dve krasni črtici. V jednega teh zvezkov prideš že tudi Ti! Živela slovenska moderna! Mene so vzeli nekako za sourednika (za slov. del) ter mi mislijo nakazati tudi posebni prostor v uredništvu (najamejo namreč nalašč lokal) — a žal, da odidem že 15. febr. v Maribor. Dekret že imam in po rigorozu se odpeljem. Izključeno pa ni, da se povrnem v kratkem stalno na Dunaj...« (25. I. 1898, tam, št. 43.)

O Ellerju poroča tudi Župančič Cankarju: »Ti sam si kriv‘ pride v 5. ali 6. št. ‚Mladosti‘ (ne spominjam se več) in dve Ellerjevi pesnici. Eller je lepo napredoval. Poslal je ‚Mladosti‘ precej lepih pesnij. Jedna najlepših se mi zdi ‚Kirije eleyson‘.« (21. III. 1898, SR XII. 11 s.)

Očitno pa slovenska sourednika pri odločanju nista imela zadnje besede. Saj v revijo ni bila sprejeta prav ta Ellerjeva pesem, ki se jima je zdela najlepša. — Obé objavljeni: *Sreča*, *Ob mostu* zaslužita polno priznanje klubskih tovarišev, saj dovolj močno izražata findesièlovsko razpoloženje, kolikor to še veže starejšo generacijo sedemdesetletnikov z mlajšo. Prva izraža še srečo v uživanju vnanjega razkošja, torej natu-

ralistično. Vendar takšno nasladnost omejuje s presenetljivo metaforo: »zvenče poljubi«, ki jo povezuje z nežno ljudsko poetičnostjo (koroška ljudska pesem: »k poljub't zna d' zacingla«). Druga se z modernimi barvnimi in zvočnimi sredstvi (skrivnostno ko siren srebrne strune; nad žrelom ziblje *svit se trudne lune*) že približa impresionističnemu slikanju moderno občutene nočne nature, ki jo učinkovito pogloblja drastična pesnikova podoba: Ko zlobna, spačena karikatura / Trepeče senca moja. — Vendar to še ni pravi izraz nastopajoče dekadence, je šele njen rahli videz, saj »spačena karikatura« je le objektivni vnani odsev nočnih valov, ne pa subjektivni krik gneva razbolele notranjosti.

Ellerjeva poezija tega časa torej izraža še mirnega, v vnani svet zasidranega izpovedovalca, ki pa se oblikovno že rahlo prepušča novemu času. Kakor njegova mirna, premišljena osebnost predstavlja tudi njegovo delo most od stila starejše polovice generacije k mlajši.

Ta tihi ustvarjalec zna z molkom reagirati na svojo prizadeto zapostavljenost, kar kaže klasično nobleso.¹⁸

Podoben most je želel med obema skupinama postati tudi Aškerc, tedanja za dve generaciji starejši pokrovitelj in soborec vseh novostrjarjev. Kot urednik pesniškega dela Ljubljanskega zvona je ustvarjalnost mladih pospeševal in podžigal, njihovo kočljivo amoralno izzivalnost je pred skrbnim pedagoško uklenjenim urednikom Bežkom in pred javnostjo pomirjeval in zagovarjal, odgovor na Plavšičevo vabilo k Mladosti pa priča, kako je Zvonu hotel ostati zvest.¹⁰

Ko je uvidel uspeh in obseg sodelavcev, se jim je v tretji številki pridružil z naslednjo pošiljko Plavšiču:

[Vizitka:] A. Aškerc

Velec. gosp. urednik!

Po želji Vaši pošiljam Vam danes par »Grešnih verzov« za Vašo lepo »Mladost«. Ker je stvar eminentno erotična, podpisujem se pod temi pesmimi s psevdonymom: *Dušan*. — Tekom leta pošljem Vam še kaj pod pravim imenom, kaj *epskega*...

Z odličnim spoštovanjem
udani

A.

Velenje (Wöllau)
Štajersko. 7. II. 98. —

Obe pesmi, *Kaj bi te vprašal...* in *Model* izražata polno predanost erotiki. Prva je najpreprosteje lirična: sladka moč njenih oči naj bi ga noč in dan upijanjala —, druga je poenostavljena lirična prepesnitev nekdanje balade *Slikarjeva slika*. Tragična upodobitev neuslišane ljubezni v Madono pa je našla tu zemeljski, frivolen zaključek. — »Bog mi grehe odpusti v tem času postne pokore! Homo sum.« (AZD II. 461.) Takšno opravičilo 16. III. 1898 Govčkarju je v skladu s hotenjem in s smerjo starejše novostrujarske skupine. Z mlajšo družo pesnika kvečjemu navidezna blasfemičnost.

Pavlina Pajkova, ki je kasneje po svoje naše klubovce v Mladosti »izničila« (16. VII. 1898 v Slovenskem listu), je v ti pesmi posrečeno zadela z izjavo, da si Aškerc v njih »prizadeva biti moderen« (Aškerc 1939, 221). Pa tudi Eller je o njih dobro dognal: »Dušanovi' pesmici pa nista nič kaj 'novi', in tudi ne posebno 'grešni', če ne pride morda še pozneje kaj hujšega.« (Vidicu [19. III. 1898], NUK ms 812, št. 3/31.)

Župančič je tenko občutil pomanjkanje gibljive očarljivosti, ki temu klasičnemu realistu onemogoča prehod v novo dobo: »Kako ti ugajajo Aškercjevi 'Grešni verzi'? Meni prva pesem bolj kot druga. Aškerc ni lirik pa je ven. Njegov jezik je za liriko pretrd in preokoren.« (Cankarju 21. III. 1898, SR XII. 11.)

Istočasno pa se izjavlja o svojih lastnih pesmih: »Kar pišeš o mojih pesnih je res. [Cankarjevo pismo je žal izgubljeno.] Čustva so res napeta do skrajnosti. A resnična so. V meni se je nabralo tekom zadnjih dveh let mnogo strupa. Moral sem ga izbruhniti iz sebe. Te pesni so samo izbruhi. Ko sem jih pisal, bil sem ves v ekstazi, ves sem se tresel — morale so biti take. Te, ki Ti jih pošiljam sedaj, upam, da so zadnje te vrste, vsaj jaz bi tako želel.« (Tam, 12.)

Iz prejšnjega pisma je razvidno, da misli s tem na pesmi, ki je med njimi poslal Cankarju tudi *Velikonočne sonete*. Te smatra za najboljše od vseh, kar jih je sploh kdaj zložil. »Situacija je čisto resnična — vse je bilo ravno tako.« (Cankarju 5. I. 1898, tam, 9.)

S tem dvakratnim poudarjanjem resničnosti sonetov, ki jih je prinesla druga številka Mladosti, pa ni naglašeno realistično oblikovanje. Resničnost zadeva le pristnost čustev in situacije, ne pa stila. Saj Župančič istočasno prav ob Mladosti sicer še neokretno, vendar uspešno razglablja o razliki med naturalistično fotografskostjo in individualistično specifizirano pravo umetnostjo. Ob zagovarjanju Zolaja in Maupassanta pa pravi: »Življenje, kakršno je, z vso nizkostjo in navad-

nostjo je vzvišeno, polno poezije — to je deviza Maupassantova in sploh vseh velikih umetnikov, od prvega početka poezije, pa do naj-novejših časov.« (Tam, 10.) Dergancu pa prav tam očita, da »sodi o umetnosti, kakor vsak trgovec, on ne pozna individualnosti, duše« (tam, 8).

Individualnosti, ki jo ves čas naglaša že Govékar, se torej v tem času že pridružuje tudi vzvišenost in poetičnost ter duša — izrazi in pojmi, ki jih Govékarjev slovar zasmehuje in zase ne prizna.

Velikonočni soneti izpovedujejo obup nevere. Kvarteti prvega soneta sta razklani s tercetama v protislovje — ugašajoča pesnikova duša, ki jo kmalu rjoveče pogoltno hladni ocean, v nasprotju z Bertinim vernim srcem, ki se istočasno v tihem razkošju pogovarja z Bogom. — Drugi sonet izraža motiv, ki je Župančiča kasneje še večkrat vznemirjal: v kvartetih mučenje in odpuščanje Krista, ki je s trpljenjem in z ljubeznijo odrešil svet — v tercetah jekleno srce neodrešenega obupanca, tavajočega po blatu in temi. — V tretjem sonetu pa je opazno protislovje med kvartetami in prvo terceto na eni in drugo terceto na drugi strani: Berta je le del množice, ki se Križanega dotika s poljubom v pobožni veri po utešitvi. Pesnik pa mu ukrade njen sladki poljub še gorak z njegovih usten in pobegne — drugi Juda — v mrak.

Med Aškerčevim in Župančičevim doživetjem svete podobe — tam Madonine, tu Križanega — je bistven razloček: prvi jo naturalistično počloveča, drugi sebe v zvezi z njo dekadentno razčloveča. Saj se čuti najbolj prekletlega izdajalca, drugega Juda Iškarjota, ki ga je Dante pahnil v najgloblje dno pekla.

Vendar Župančič pretirava. Kakor prepriča s svojo nežnoljubeznivo uvodno pointilistično primero lesketajočih se lučk s trepetajočimi dušami, tako zdrkne s patosom rjovečega oceana v hiperbolo, ki je prav tako pretirana kakor primera z Judo. Blesteči muzikalni ritem harmonično urejene sonetne strukture je v polnem nasprotju z obupno disonanco notranje raztrganosti, zato tej dekadentni bolečini vsaj v takšnih dimenzijah ni mogoče verjeti in utegne vsebovati kljub resnični situaciji nekaj modne navlake.

Člani kluba pa so se nad soneti brez pridržka navduševali, in s tipičnim klubovskim pridevkom, da so »krasni«, jih je povelečeval prav tako kakor Vidic v navedenem pismu Plavšiču tudi Eller Vidicu (nedatirano, tam, št. 3/50).

Velikonočni soneti so skoraj klasično izdelani, dekadentsko prepričljivejši pa so *Zimski žarki*, ker so tudi oblikovno bolj raztrgani. Po avtorjevi izjavi Murnu 8. marca 1898 so te pesmi nastajale od decembra 1897 do januarja tega leta neodvisno druga od druge, zavoljo sorodnosti pa jih je kasneje združil v skupino (ŽZD I. 377). Ta je bila določena šele za deveto številko Mladosti (Cankarju 21. III. 1898, SR XII. 12), kjer pa ni več mogla iziti.

Tematika tega cikla je podobna prejšnjemu, vendar manj povezana. V prvi pesmi oklepata enaki, sodobni pesnikov obup izpovedujoči kritici njegovo bleščečo izpoved svetlega verovanja v preteklosti. — Druga je brezokrasna razumska izjava treznega skeptika, ki ga življenjski stud in gnus ob nasladah tirata v samomor. — Tretja izpoveduje divji zagon ljubezenske strasti, ki išče v dušni pijanosti polne svobode. — Predzadnja upodablja poetovo izgnanost iz raja sanj in nād v pusto pogorišče orgij strasti. — Zadnja zaključuje ta grenki proces modernega neverca, ki ga zemeljska strast notranje razjeda, z novim, tipično župančičevskim optimizmom: veruj vase!

Pesnitev hitro in dognano izpoveduje razvojne štadije dekadence, ki jo verski nihilizem žene v pohlep po čutnem razkošju in po polni anarhični svobodi posameznika, dokler se ta orgiastični razvrat ne razsuje v brezsmiselni nič. Manj pa ta cikel umetniško očara. Čeprav poskuša z raznimi nam dotlej povsem novimi poetičnimi sredstvi, med drugim tudi z razkrajajočo obliko, ki se le še ritmično drži.

Očitno še delj od Župančiča je šel v svojih pesmih Regali, čigar pisma Plavšiču pričajo, da ga je ta določil za kasnejšo objavo.¹⁹ Tako se tudi Župančič izraža o njih: »Potem je poslal tudi neki mlad dekadent, čisto dekadent, Regali — ‚Jaro Dem‘ — nekaj pesnij. Vidic ni vedel, kaj bi z njimi počel. Morala sva jih skupaj gruntati. V sedmi št. pride od njega nekaj, menda ‚Requiem‘, ki je najlepši.« (Cankarju 21. III. 1898, tam, 12.)

Te pesmi se v Plavšičevi ostalini niso ohranile, pač pa je najti deloma v rokopisih, deloma celo v kasnejši objavi²⁰ nekaj po slogu starejših od Etbina Kristana. — Sicer pa Kristan prav tako kakor Regali s klubovci neposredno ni bil povezan. Pa tudi štirje klubovci so v Mladosti izostali.

Škrjanec, ki ga klubovci, zlasti Cankar, nikoli niso kdo ve kako upoštevali, je ostal zvest Zvonu. Čeprav je takrat veljal za dekadenta,

je tam lahko objavljaj — najbrž kot prvi — dokaj preproste pesmi v svobodnem ritmu. — Tudi Goestl je s svojo prozo ostal pri Zvonu. Bil je po letih starejši (r. 1865) in si ni ohranil le klasične zvestobe do Govékarja in do kluba, ki mu sicer ne generacijsko ne stilno ni pripadal, marveč tudi do uredništva, ki se je pričenjalo prepuščati »šestdesetletnikom« (Josip Kostanjevec, r. 1864, Marica Nadlišek, r. 1867). — Filozofsko izobraženi zgodovinar Jančar, r. 1872, ki je bil klubu že tako precej odmaknjen, je že junija tega leta umrl²¹, že konec aprila pa je umrl tudi Majaron, r. 1876, kar je klubovce še huje prizadelo²². Cankar se je drugega še ob desetletju spominjal, da je pisal »čudnolepo prozo« (CZS XI. 284), medtem ko si je prvega celo sposodil za model (v *Gospa Judit*²¹).

V pripovedništvu Mladosti sta se od Slovencev uveljavila samo Govékar in Cankar.

Prvi je v tretji in četrti številki objavil novelo — v podnaslovu jo imenuje črtico — »*Saldirano!*« Navidez je to spretno in živo napisana stvarca, sicer s predolgim uvodom, vendar z duhovito poantiranim zaključkom. Zadeva živahno, iskrivo sobarico, ki se pripovedovalcu, stalnemu gostu v hotelu zaposlene sobarice, za uslugo, da ji pripomore do zakonske združitve z izneverjencem, oddolži s — samo seboj. Tako je račun solidno saldiran in sedanja kavarnarjeva žena uživa pošteno meščansko udobje, ne menceč se za preteklost. — Karakteristika te ženske je čisto vnanja, tipično govékarjevska, ustrezna povprečni usodi povprečnih meščank. Le njenim očem ne verjamemo, da so bile ne le vabljive, nežne, strastne, otožne, marveč tudi čarobne, skrivnostne in globoke. Tudi ni prepričljiv njen opis vdanosti vse drugo prej ko očarljivemu izvoljencu, ki je voljan v svoji sulji kramarski sebičnosti takšnega dekleta žrtvovati sebi podobni kramarski revii. Ker pa spremlja ves ta oris rahel avtorjev podsmeh, smoter njegovega pisanja ni drugega kakor uspeli s pikantnostjo.

Govékarjev sicer večji in poživljajoči naturalizem v tem času ni več predstavljal kaj drugega kakor ironičen presejek purgarske moralne ohlapnosti.

Bil pa je pri mladih še toliko ugleden in Mladosti s svojimi uslugami toliko naklonjen, da ga je Plavšič predpostavljaj Cankarju. Temu jasno dá vedeti, kako se mu to zdi samoumevno:

[Tisk:] »Mladost«

Smotra za modernu književnost i umjetnost

Uprava: Wien, IX., Türkenstrasse 23, II. II. 19

Beč 19/I. 1898.

Velecijenjeni gospodine!

Vaše pismo i Vašu pošiljku primili smo. Vrlo smo Vam zahvalni na odista iskrenim željama, kojima popraćujete Vaše pismo »Mladosti«, a još više nas je razveselila Vaša pošiljka, kojom odmah stupate u red naših suradnika. Obje crtice ćemo objelodanuti u »Mladosti«. »Ti sam si kriv« u broju od 1. marta ove godine a »Julija« dolazi odmah poslije u narednim brojevima. Vaše bi radnje već prije došle na red, ali u 3. i 4. broju objelodanjemo jednu crticu gosp. Frana Govékara, a ne preostaje nam po našem programu toliko prostora u listu, da bi odmah i Vašu crticu mogli donijeti. Svakako iza Govékara Vi ste prvi.

Što se honorara tiče, mi ćemo Vam Vaše radnje platiti, no nikako Vam novce nemožemo poslati ovoga mjeseca, jer su nam naredni poslovi toliko veliki, da su sve naše zališno blago istrošili. Mi smo međjutim početkom ili sredinom februara pripravni Vašoj želji udovoljiti, da Vam pošaljemo honorar prije otštampanih crtica.

Nadajući se, da ćete nam i »Mladosti« Vaše suradništvo održati i za buduća vremena

bilježim u ime uredništva

Duš. Plavšić

[Pečat:] Uprava smotre / »Mladost«

Cankar, ki je v hudi stiski za denar, pa še isti mesec odgovarja:

Blagorodni gosp. redaktêr!

Do sobote slove moja adresa še na Vrhniko (pri Ljubljani). Prosim Vas, ako Vam je mogoče, pošljite mi honorar za moji črtici do petka, 4. p. m. Storili bi mi uslugo.

Odličnim spoštovanjem

Ivan Cankar

Vrhnika, 31. I. 98.

Dober teden nato pa urgira z dopisnico^{22a}:

Sl. redakcija / »Mladosti«. / Wien. I. / IX. Türkenstr., 23. II. II. 19 / pp. / Vrhnika 8. II. 98 / Dunaj 9. II. 98

Vrhnika, 8. II. 98.

Velec. gosp. urednik!

Odgovora »Mladosti«, ozir. pošiljatve pričakujem še vedno na Vrhniki, kar mi je jako mučno. Ako bi ne potreboval novcev, da odidem v Beč, ne bi Vas

prosil honorarja že vnaprej, predno so črtice natisnene. Prosim izvolite mi, če je možno, odgovoriti oz. poslati nemudoma.

Velespoštovanjem

Ivan Cankar
Vrhnika: Kranjsko.

Teden dni nato sta se isti dan izmenjala dopisa:
Cankarjeva zalepka Plavšiću:

Slavna redakcija / »Mladost«-i, / Smotre za moderno književnost i umjetnost. / Wien. / I. Wollzeile, 20.

/ pp. / Vrhnika — Laibach 14. 2. 98 / Wien 15. II. 98

Vrhnika, 14. II. 98.

Velec. gosp. urednik!

Pred tednom sem Vam pisal dopisnico, toda na staro adresu; zato je morda niste prejeli.

Obljubili ste mi, da mi pošljete honorar za moji dve črtici pričetkom ali sredi februarja; prosim Vas, storite to, ako je mogoče, *odmah*, — ali pa vsaj do sobote 19. t. m.

Najodličnejšim spoštovanjem

Ivan Cankar
Vrhnika: Kranjsko.

Plavšićeva dopisnica Cankarju:

Gospodin Ivan Cankar / Vrhnika (Kranjsko)
/ Pp. / Wien 14. 2. 98 /

Velecijenjeni gospodine!

Beč 14/II. 1898

Vašu dopisnicu primio sam. Znam sam, da su Vama novci potrebni. Poslat ću Vam *cijeli honorar* za obje crtice za jedno desetak dana. Prije mi nije nikako moguće. Izvinite momentanu nemogućnost.

Bureau »Mladosti« nalazi se u I. Wollzeile 20.

Sa osobitim štovanjem

Duš. Plavšić

Isti dan sprašuje Govékar Vidica: »Kako da ‚Mladost‘ tako zastaja s številkami? Zakaj je Jugovič odstopil iz upravnništva? Ali se že podira krasna zgradba? To bi bila velika škoda!« (Tam, št. 87.) — Enako zaskrbljenost mu izraža tudi dobra dva tedna kasneje (5. III. 1898, tam, št. 88). Podobno pa se oglašča še cela vrsta drugih, izražajoč zlasti nevoljo zaradi zanikrne uprave.

Uredništvo se je znašlo v mučni stiski. Vse delo je gradilo na lažnih izjavah soizdajatelja Schmidta-Jugovića, dokler ni proti koncu januarja dognalo goljufivost njegovih visokih denarnih obljub³. Sicer je reviji zagrebška Delniška tiskarna še kreditirala nekaj številke, zavoljo reakcionarnih spletk² pa šeste, dotiskane številke ni več pustila v javnost.

Vseh teh težav Cankar ni slutil, zato na naslednji dopisnici Plavšiću ostreje ponavlja terjatev:

Slavna redakcija / »Mladost«-i, / smotre za moderno knj. i umjetnost. / Wien. / I. Wollzeile, 20.

2. III. 98.

Blagorodni gospod urednik!

Prosim Vas, pošljite mi vsekakor do pojutrišnjem — t. j. do sobote zjutraj — ako ne celega honorarja, pa vsaj 25 forintov. Jaz potrebujem nemudoma.

Odličnim spoštovanjem

Ivan Cankar
Vrhnika: Kranjsko

Zdaj mu je Plavšić očitno moral pojasniti svoje težave, zato je naslednje Cankarjevo pismo pomirljivejše, čeprav zahtevno:

Ljubljana, 8. III. 98.

Velecenjeni gosp. urednik!

Lahko si predstavljam, kako zoperne so Vam bile moje dopisnice, ki so bile neznosne dovolj že meni samemu. Zakaj četudi je povsem naravno, da človek nima denarja, vendar se mi je zdelo banalno in ponižujoče to dolgo moledovanje. Ako bi vedel kjé, poiskal bi si novcev drugod; toda kdor misli, da si kaj pomore s slovenskimi feljtoni, naj se rajši obesí. Pričel sem pisati daljšo dramo, zato sem si hotel napraviti nekoliko prostega časa in mirú ter se vsaj za par tednov otresti teh prokletih vsakdanjih skrbij. Pa je vse zastoj. Jaz mislim, da poznate take stvari in da bote vsled tega lahko razumeli in oprostili moje nadlegovanje. — Zató se Vas usodim prositi še enkrat: izvolite mi poslati takoj, ko dobite to pismo, — kolikor ravno morete; dva desetaka, — a tudi manj, če nikakor niste v stanu, da bi mi dali celega honorarja. Kakó silno in nujno potrebujem, to Vam dokazuje že sama moja prošnja. Storite mi to ljubav, utrgajte si par forintov in ne odlašajte niti za trenotek. Jaz Vam bom hvaležen in vrnem Vam uslugo za uslugo. Pričakoval bom nestrpno že jutri, t. j. v sredo popoldne; zakaj četudi Vam je na razpolago le malo, poš-

ljite mi takoj po sprejemu pisma; ako pa mi morete vstreči z vsem honorarjem, pošljite ga jutri telegrafičnim potom in vštejte si stroške za pošto. *Adresa:* — Ivan Cankar, *Ljubljana, Streliške ulice, 14.*

Najodličn. spošt.

Ivan Cankar

V tem času je Cankar svoj honorar verjetno pričakal, ker se korespondenca z urednikom prekine. Prejel ga je upravičeno, ker je njegova črtica *Ti sam si kriv* v peti številki, označeni s 1. marcem, izšla.

Motiv te črtice ni nov. Bovaryjevski trikotnik v meščanskem zakonu je v klasičnem realizmu priljubljena snov, ki se pri nas uveljavlja od Jurčiča preko Kersnika. Cankar pa jo je obdelal drugače: od znotraj. Etični problem je čisto sodobno, dialektično poglobil. Absolutne krivde ni. Navidez kriva je ona, saj je bil vsakdo prepričan, »da leže v nji vsi pogoji pregrehe, četudi v resnici morda še ni grešila«. Torej naturalistično obremenjena? Morda, ker se podzavedno predaja. Toda muke so hujše od slasti: »Čutila se je polito po vseh udih s smradljivo vodó; zoperna gnjiloba se je razlivala počasi po mozgu in krvi.« Ker se hoče otresti »mrliča raz sebe, oprati svoje teló, ki ga je sama oblatila«, izzove moža s posrednim priznanjem. Ta pa je ne kaznuje, ne očisti s tem krivde. »Ti sam si kriv!« ga izničena obdolži, ker tá nima moči, da bi se zlu uprl. V jedru pa tudi on ni kriv, če njegovo telo ni v skladu z njegovo dovolj dragoceno duševnostjo, in reagira drugače: slabičevsko, plehko. Tu se pričinja strindbergovski pekel med zakoncema: oblastnost krivice. On, ki nič ni zakrivil, je kriv s svojo pasivnostjo, njena prezrta, neočiščena krivda bo vladala, ga poniževala, razjedala njuno človečnost. Zaključek: »Ob istem času mu je prišel na misel zabuhli, penasti obraz nekega neznanega človeka, ki so ga bili pred par dnevi pol gnjilega privlekli iz vode.«

Sredstva te črtice so dekadentna, problem pa je globoko psihološki, čeprav mestoma nedosledno obdelan. Mladi pisatelj za svoje predobne tipalke še ni imel dovoljšnje rutine.

Medtem ko ta črtica analizira brezdušnost zakonskega životarjenja brez etične izčiščenosti, obravnava črtica *Julija*, ki v Mladosti ni več mogla iziti, konflikt med erotiko in spolnostjo. Danijel je tak sanjač, ki išče »poetičnih izrazov, primernih mraku in ljubezni«. Ko prideta z Julijo do konca aleje, ji dahne »romantičen poljub na njena ognjena, od poželenja trepetajoča ustna«. Močno ga upijanja, čeprav ne najde v njej nikakršne duhovnosti. Oči mu nič ne posredujejo: »Globoko v

senci dve veliki stekleni krogli, brez mislij in brez svetlobe, — to niso oči...« Izkušeni tovariš Vran jo je spregledal in se mu gnusi kakor glista, ki se valja »v svetlem, opolzlem kolobarju... po mastni peni«... »Ako si jo poljubil, čutiš na ustnih gnjilo rano, ki se ne dá izmiti...«

V tej črtici stud že ne velja več grehu, marveč seksualni oblasti, ki razlašča človekovo osebnost, njegovo zavest in duhovnost. Naturalistična snov je obdelana od znotraj, dekadentno, s tipično dekadentnimi podobami, grozljivo pretirano, gnusno, vendar z »odrešujočim« zaključkom. Julija ni oblepela na njem, ni ga vampirsko kakor strindbergovske izsesala, šla je z drugim in Danijel jo je preklel. S tem pa kakor »da se mu je odluščila trda skorja od njegovega telesa, samó v prsih mu je bilo težko in zoperno, kakor da je doživel pred davnim časom nekaj neizmerno ostudnega...«

Župančič je črtici s čistim srcem sprejel, kakor sta bili mišljeni: »Ne morem Ti povedati, kako sem bil navdušen, ko sem prečital Tvoji črtici, poslani Mladosti. To bodo nekaj novega, pristnega. Filistri seveda bodo majali s svojimi plešastimi glavami, kakor majó vselej, kadar butijo ob kaj, o čemer se jim niti sanjalo ni.« (Cankarju 21, III. 1898, tam 12.)

Župančič ni mogel slutiti, da pomeni Cankarjeva črtica v Mladosti prelom kluba: da se bo dotedanji vodja tega kluba znašel med — filistri! — Govékar pa je edini Cankarjev prispevek v moderni reviji, ki naj bi bila glasilo »modernega kluba«, ogorčeno izničil (Vidicu 15. IV. 1898, NUK ms. 934, št. 92):

»Kako Ti ugaja »prekrasna« Cankarjeva črtica v »Mladosti«?? Meni kar nič! Vse skupaj je prisiljeno, psihološki neresnično. Fant brilira s *frapantnimi*, a nelepimi, nasilnimi (gewaltsamen) podobami, figurami in z nezaslišanimi frazami. Vse to pa je le »ocvirek« prav navadne juhe! Slog je maniriran, nenaraven, vsa vsebina pod vplivom različnih »najmodernejših«, katere Cankar kar požira. Cankarjevih črtic se *zdrav* želodec kmalu prenajé! Jaz si ne morem kaj, toda taka pisava se mi zdi bolna, sifilitična.«

Če bi bil Govékar takrat poznal *Julijo*, bi bilo njegovo ogorčenje še hujše in glede stilne oznake vsaj deloma upravičeno.

Vidic in Eller pa sta se nagnila k Cankarju. Vrednotenje obeh prispevkov v Mladosti to jasno dokazuje. Prvemu se zdi Govékarjevo *Saldirano* »siccer elegantno pisano«, po vsebini pa mu »ne imponira« (Ellerju 23. III. 1898, tam, št. 45). Drugi domneva, da ta spis vzbudi »spet kako hrulacijo« (Vidicu [19. III. 1898], tam, št. 3/31). Očitki Aleša Ušeničnika v Katoliškem obzorniku zoper nemoralne proizvode novo-

strujarjev bi se po njegovem dali ovreči, vendar s pridržkom: »Samo takrat je stvar nekoliko navzkriž, ako je umetnik ustvarjal nekoliko *bona fide* in nekoliko *mala fide*, ako je ravnal *lahkomiselno*, čeravno ne *zlobno*. Lepa primera za ta slučaj je Govekarjevo ‚Saldirano‘, ki je umetniško, pa vendar ne docela moralno. Nemoralnost tiči v tem, da Govekar *sam* ni popolnoma prepričan, da je delal njegov junak ‚plemenito‘. Iz spisa samega se spoznava, da je trla Govekarja vendar nekoliko vest, da ga je pisal. In to vzbuja neko, dasi ne premočno nezadovoljnost, neko disharmonijo. Meni se je vsaj zdelo tako. Sicer pa sem Ti to stvar precej nerodno razložil, in ne vem, če me boš razumel.« (Vidicu nedatirano, tam, št. 3/38.)

Oba torej novelici priznavata izrazno vrednost, imata pa vsebinske pomisleke, in to dovolj tehtne. Zlasti bistrejši in etično globokočutnejši Eller jih je dovolj jasno poudaril. — Takih ne drugačnih pomislekov ob Cankarjevi črtici nimata. Obema ugaja. Prvemu se zdi »krasna« (Ellerju 13. IV. 1898, tam, št. 46), drugemu »pristna moderna« (Vidicu [16. IV. 1898], tam, št. 3/32).

Ko pa se Vidic v taistem zadnjem pismu Ellerju pohvali z novico, da zadnja številka dunajske revije *Die Zeit* ob Mladosti navaja njegovo razpravo *O novejši slovenski literaturi*, se najbrž ne zave, v kakšnem nesorazmerju je njegovo sedanje vrednotenje Govékarja in Cankarja s tistim pred nekaj mesci. Doslej je namreč Govékarju brez pridržkov pripuščal prvenstvo, čeprav je imel k njegovemu delu nekaj pomislekov in čeprav je tudi Cankarjeva dekadentna dela priznaval in branil. V tem sintetičnem pretresu sodobnega stanja slovenskega lep-slovja, ki je izšel kot prvi slovenski prispevek že v prvi, uvodni številki Mladosti, pa se v Govékarjevo korist ni izognil pristranskosti. O tem, zakaj je tako storil, sta bili zgoraj (na str. 28) postavljeni že dve domnevi; morda je prepričljivejša tretja: skrčenje zavoljo prepričlega prostora. To pa dejstva ne spremeni.

Naslov je preširok in bi se moral glasiti *O novostrujniški literaturi*; saj naše klasične realiste odpravi le mimogrede — Tavčarja kot romantika komaj s petimi vrsticami — in samo Aškercu, ki je »pravi pesnik svojega časa,« odmerja celo stran navdušene pohvale. Prepričan je, da se s tem »genijalnim pesnikom« lahko ponašamo, saj »bi delal čast vsaki svetovni literaturi«. Ostale pesnike omenja le mimogrede s psevdonimi kot njegove gojence — Derganca-Radića v isti sapi kakor Ellerja in moderno četverico —, ki pa hodijo »vsak svojo pot«. — Osrednjo po-

zornost — kar poldrugo stran — pa daje Govékarju kot brezobzirnemu dopolnitelju Kersnikovega nenačelnega realizma ter začetniku doslednega realizma, ki bo z novim gibanjem postavil viden mejnik v naši literarni zgodovini. Kakor ob Aškercu prileplja mlajša pesniška imena, enako, le da z nekoliko večjo pozornostjo, postavlja ob Govékarju nekaj pripovednikov, na prvem mestu psevdonimnega Meška kot psihološko globljega učenca ruske šole. Govékarju ne prizanaša z oznako vnanjih, naturalističnih značilnosti in ga s tem stilno kakor tudi vsebinsko kljub fini pretehtani obzirnosti prav dobro pogodi. — Brez dvoma je to ena najzgoščenejših in najzrejših oznak s strani pristašev in zagovornikov gibanja, a se takole zaključuje: »Dočim se razvijajo druge literature že dalje v dekadente, simboliste, kabaliste, mistike i. t. d., stoji slovenska literatura v znamenju realizma; morda ne na kvar mlademu slovstvu!«

Komaj tri mesce po tem zagovoru »doslednega realizma« pa je Vidic lahko dognal, kako se mu maščuje, da je zatajil Cankarjevo pa tudi Župančičevo novo pot, ki se je paradokсно uveljavljala prav v Mladosti in jo je tu celo Aškerc skušal dohitevati. Z Govékarjem vred se je prav v tej reviji odpovedal socialni tematiki, ki jo Vidic naglašá kot vrhunec dosežkov obeh. Seveda pa se je Aškerc ni odpovedal na splošno, a je prav z istočasnimi neprepričljivimi antitiranskimi motivi *Pavlihe na Jutrovem* v Zvonu naletel pri svojih pesniških »gojencih« na prvi odpor.²³

Govékar je dobro občutil, da tak Vidičev disproporc v oznakah klubu ne more biti v korist, zato je Ellerja nagovarjal, naj napiše podoben članek, kakršen je bil Vidičev o pripovednikih, tudi o najnovejših naših pesnikih. »To bi bilo jako umestno, ker trpí ‚Mladost‘ v sloven. delu *sušo!* Daj, in napiši! Reklama je potrebna!!« (Ellerju 4. III. 1898, tam, št. 25.)

Tudi sam se reklame ni branil in je z veseljem sprejel urednikovo pobudo, da objavi njegovo sliko in še njegovo biografijo. Vendar se glede slike ni hotel uveljaviti bolj od Hrvatov (Plavšiču 19. I. 1898), pisanje življenjepisa pa je prepustil Vidicu, kateremu je poslal vse svoje podatke. (Vidicu 21. III. 1898, tam, št. 90). S tem se je hotel zavarovati pred očitkom megalomanije (Plavšiču 1. IV. 1898), priti pa vendarle na svoj račun.

Kdor pa bi trdil, da je z reklamo mislil le nase, bi mu delal krivico. Dajal je pobudo vsem izrazitejšim klubovcem in si je tudi v javnosti prizadeval za njihov ugled in razvoj. Zlasti mu je šlo za uveljavitev novostrujarske dramatike.

V tretji številki Mladosti, označeni s 1. februarjem, objavlja pod značko -v- članek *Slovensko gledališče*, ki je za mlade izredno spodbuden. K vrhovom slovenskega pesništva in novelistike prišteva poleg klasičnih imen tudi Cankarja, Ketteja (Zora) in Župančiča (Aleksija Nikolajeva) ter nekatere druge »novostrujnike«, ki da z njimi »morejo stopiti Slovenci brez strahu v vrsto modernih svetovnih literatur« ter se jim »kar nič ni treba skrivati pred Nemci«. Pogreša pa pri tem dramatiko in navaja nekaj tehničnih vzrokov za njeno zaostalost. Hkrati pa daje pobudo k ustvarjanju sodobnih družbenopolitičnih in družinskih dram, češ da ima slovenski proletarijat »prav iste bolezni, kakor npr. dunajski. In slovensko filistrstvo izziva prav tako k satiri in veseloigri, kakor rusko!« Na koncu pa kar naravnost opozarja na klubovce, češ da vsi ti lepi in zdravi mladi talenti »žive večinoma . . . na Dunaju. Odondod pričakuje sedaj slovensko gledališče mnogo. Naj bi novostrujniki obračali vso svojo pozornost na neizorano polje slovenske dramatike, kjer se jim ponujajo največje zasluge!«

Ta članek verjetno ni brez zveze s Cankarjevo odločitvijo za sodobno družinsko dramo *Jakob Ruda* in z nekaj tednov kasnejšo izjavo, da je pričel »pisati daljšo dramo« (Plavšiču 8. III. 1898). Nemara korenini tudi kasnejša družbeno-politična satira *Za narodov blagor* v tej pobudi.

Plavšič se je za Cankarjev dramatski razvoj zanimal tudi še po propadu Mladosti. Župančič, ki mu je bil očitno od vseh klubovcev najbližji — edini, ki ga naziva »dragi« —, mu ne poroča brez vzroka o tem:

Ljubljana, 16. 8. 98.

Dragi gospod Plavšič!

Vračam Vam Tolstega s prošnjo, da mi pošljete obljubljenega Przybyszewskega. Cankar bode kmalu izvršil svojo dramo in prišel v Ljubljano in potem bom videl, kako ukrene. Na Dunaj prideva oktobra oba. Kaj je z Vašo Rusijo? Mladost? Naklada?

Prihodnje dni se začnem pogajati s tukajšnjim knjigarjem Schwentnerjem.

Govékar je literarno mrtev.

Danes popoldan pojdem prvič k Aškercu . . .

Pozdravljam g. Jennyja in Vas ter ostajam

spoštovanjem

vdani

O. Zupančič

Moj naslov: Oto Zupančič

Ljubljana. Poljanska cesta 25.

Po Cankarjevem poročilu Anici Lušinovi (3. IX. 1898, CP I. 464) naj bi Župančič Plavšiču posredoval dramo *Jakob Ruda* koj, ko bo gotova, da jo ta prevede v nemščino in uveljavi njeno uprizoritev na Dunaju. Cankar pa se je odločil, da poprej počaka na uspeh v Ljubljani, in načrt je zaspal.

IV

Od revije, ki tudi iz zunanjega sveta ni prinašala kdove koliko nadpovprečnega gradiva, naša moderna, to je, nova struja ni mogla prejeti veliko pobud. Če bi Mladost zdržala in se lahko razvijala, pa bi kot prva pomembna skupna jugoslovanska moderna revija vsekakor veliko pomenila ne le za našo afirmacijo med Slovani in po svetu, marveč tudi za skupno izmenjavo kulturnih dobrin. Po proporeu doprinosov sicer prevladuje tuje, internacionalno nad domačim, in to je bil tudi smoter uredništva, da čim bolj široko odpre dotlej pretesna vrata v svet; tudi sodelovanje južnih Slovanov ni v redu, saj čisto manjka Bolgarov, čeprav je bil Vazov osebno povabljen,²⁴ medtem ko so Srbi, ki jih je politična oblast ovirala,²⁵ v manjšini. Relativno smo torej Slovenci s šestimi sodelavci v petih številkah kljub Govékarjevim tožbam, da je premalo slovenskega, še kar v redu zastopani, in to dovolj kvalitetno. Manjkata sicer Kette in Murn, manjka kak Ellerjev ali Žmavčev esej, nedvomno manjka tudi Tavčar, vendar bi vse utegnilo še priti na vrsto, celo Tavčar, ki so mu nekateri mladi proti zaključku stoletja postajali pravičnejši. Ker pa je revija ugasnila in ni bilo več skupnih delovnih pobud, je bil s tem pospešen razpad v nove formacije. Pospešen seveda v prid novih vrednot, ne pa odmirajočega.

Razen baje kvalitetnejše šeste številke, ki je natisnjena propadla, je bilo v glavnem zbranega gradiva še za nekaj številok. To je prešlo v uredništvo Života, kjer je bilo pretežno objavljeno.²⁶ Aškerc pa se je odločil, da s pismom 3. oktobra 1900 Plavšiču izterja preostale dobre slovenske rokopise za svoj lačni Zvon. Koliko mu je Plavšič takrat lahko še porabnega poslal, ni znano.

Tako si je ta široko razgledani, srčno kultivirani simpatizer in pospeševalec slovenske moderne lahko ohranil le nekaj malo pomembnih rokopisov — izjemoma med njimi Župančičeve *Zimske žarke* v varianti, ki jo je bil ta že 8. marca 1898 z nekoliko drugačnimi ločili poslal Murnu

(prim. ŽZD I. 3775); te hrani zdaj po ljubeznivem posredovanju njegove vdove naša Plavšičeva mapa.¹

Kakor je razvidno iz naslednjega pisma Plavšiču in iz druge že objavljene korespondence (gl. kazalo k CP), se je tudi Cankarju posrečilo izterjati Mladosti namenjeno, a neobjavljeno *Julijo*:

Velecenjeni gospod!

Dovolite mi, da se obračam do Vas z nujno prošnjo. — Pred davnim časom sem poslal »Mladosti« noveleto »Julija«. — Zdaj, — tekom meseca maja, — izdá založnik Schwentner moje zbrane novele in zato Vas prosim, izvolite mi vrniti manuskript »Julije«. — Sicer je bil že nagrajen od redakcije »Mladosti«, toda zdaj je list prenehal izhajati. V slučaju, da izide revija znova, obvezujem se, da napišem novelet/e/o istega obsega in iste kvalitete. Uverjen sem, da bote ugodili moji prošnji *nemudoma*, vsaj v teku jednega tedna.

Ali ste čuli zanimivo novico? — Izdal sem pred štirinajstimi dnevi svoje poezije pod naslovom »Erotika«; založil jih je Kleinmayr & Bamberg. No, naš »prevzvišeni vladika«, Ant. Jeglič, je *kupil vso izdajo*; pesmi so se mu zdele pregrešne in pogubne za moralo našega milega naroda. O Stumpfsinn, Stumpfsinn! — — V maju izdam novelete, — to bo zopet škandal!—

Oton Zupančič je istotako objavil svoje poezije v posebni knjigi: »Časa opojnosti«. Prekrasna knjiga! On je ženijalen poet! —

Torej, velecenjeni gospod, izvolite ustreči moji prošnji ter pošljite mi rokopis »Julije« *čim preje*. Čez mesec dnij Vam potem dopošljem izvod svojih zbranih novel. Da je »Mladost« prenehala, to je bila velika škoda. Kanili smo letos izdajati novo revijo, a odložili smo to do januarja 1900. Prej si moramo zagotoviti stalne sotrudnike in — denarja. — Literarno življenje je zdaj v nas jako veselo, kakor vidite.

Z odličnim spoštovanjem
udani Vam

Ivan Cankar
stud. phil.

Dunaj, 10. IV. 99.

Wien, VII. Halbgasse, 27. II. 21.

Sodeč po kasnejšem pismu Zofki Kvedrovi, je bilo Cankarju neprijetno več do črtice *Julija* kot pa do črtice *Ti sam si krio* (CP II. 365), čeprav se mu je zdel tudi slog te druge pozornosti vreden (CP II. 10). Obe pa je sklenil uvrstiti med svoje *Vinjete*, kar je res tudi storil. Pobudo, da naj v posebni knjigi izda té s tolikšnim žolčem zavračane dekadentne »vinjete«, pa mu je dal — Govékar (CP I. 375)!

Takrat (septembra 1898) sta se usmerjala v diametralno nasprotnem pravcu, posledica te pobude pa je *Epilog k Vinjetam*, vsaj koncipiran že v letu 1898 (CP II. 16), ki je Govékarja huje prizadel kakor katerokoli poprejšnje Cankarjevo delo (CP I. 100 s.), saj je to najmočnejši prelom z »novo strujom«, najizrazitejša proklamacija moderne romantike.

To je bil najnačelnejši presek med obema, čeprav nista mogla drug mimo drugega in je bilo prej ali slej težkih prelomov še več.

Če govori Govékar v zvezi z *Epilogom* o »neznosnem in docela patološkem simbolizmu, katerega naj razume sam vrag« (tam, 102), ima v mislih Cankarjevo novo svetovnonazorsko vizijo, ki ga diametralno loči od tedanjega Govékarjevega izrazito vulgarno statičnega materializma. Dotlej tako daleč vsaksebi še nista prišla. Prvi nalom med obema v začetku 1897 so zanetile Cankarjeve stilne spremembe, ki so se stopnjevale z njegovim družbenopolitičnim osveščanjem, niso pa še zadele svetovnonazorskega jedra.

Tako je moglo priti pri njiju vsaj do navideznega soglasja v času skupnega sodelovanja pri Mladosti.

Marsikdo se bo začudil, kako more Cankar leto dni po prvem nalomu z Govékarjem nastopiti v uvodnem pismu uredniku Plavšiču tako soglasno z njim — v solidarnem klubovskem žargonu kolektiva »mi«: »smo vzdihovali«, »živeli smo v kotu«, sklicujoč se v prvi vrsti nanj in na njegov »izborni roman ‚V krvi‘. (Pri tem uporablja celo tipično Govékarjev izraz »izborni«, ki mu je drugače tuj, in to pač ne ironično.) In v zvezi s tem romanom se mu v spominu obuja nekdanja Govékarjeva izjava, kako so mu v Zvonu kakor pavu »populili najlepša peresa«, hkrati z nešteto krat obnavljano željo, kako bi bil mladini v nasprotju z Bežkovim kameleonsvom potreben neodvisen in zares moderen časopis (Govékar Cankarju 29. IV. 1896, tam, št. 1). Poleg drugih navaja tudi lastno prizadetost, in to ne le zaradi ravnanja v Zvonu, marveč tudi v Slovenskem narodu. Tam ga je strigel in pulil in prekrojeval prav Govékar, ki na primer poroča Vidicu: »Cankar mi je bil napisal nekaj prismojenega, kar sem večinoma pre naredil.« (10. XI. 1897, tam, št. 79.) Toda Cankar je takšne reči velikodušno prezrl, ko se je v Mladosti obetala tako vroče zaželena možnost skupnega sodelovanja mladih, in to v novem modernem glasilu, kjer bo prostora za vse.

Nikjer ni sledu, da bi bil Cankar kakorkoli protestiral, ker je bila v tem časopisu vodilna vloga med Slovenci odkazana prav Govékarju. Ta pa je vseskozi nastopal kot vodja skupne moderne struje in njenih

hotenj ter celo v zvezi s pisanjem lastne biografije 1. aprila 1898 naroča Vidicu: »Ne pozabi omeniti našega *realistič. kluba*«, ki mora priti še kdaj v slovstveno zgodovino! —« (Tam, št. 91.) Tako piše mesec dni po izidu Cankarjeve črtice, ki jo je označil za dekadentno sifilitično!

S to črtico pa se je vidno razkrojil ves klub. Vidic, ki se je navduševal nad njo, jo je — očitno na Plavšičevo pobudo (Plavšiču 9. in 16. IV. 1898) — prevedel v nemščino, Župančič, ki je občutil v njej pristnost in novost, je zaslutil spopad s filistrstvom. Njegova kasnejša izjava: »Govékar je literarno mrtev« je več ko značilna. Pomeni križ čez propadlo Mladost, križ čez novostrujarski klub, ki je v njej vezal dve skupini v eno.

V avgustu 1898, ko so padle te besede, je bilo že jasno, da je zmagovito prodrla nova skupina umetniško ustvarjalne četverice: Cankar, Župančič, Kette, Murn. Prodrla pa ni v znamenju pesimistično destruktivne dekadence, marveč povsem svojevrstno konstruktivne tipično slovenske moderne romantike. Dekadenco kot modno in moderno strujo sta Cankar in Župančič premagala v Mladosti in sta po propadu te revije nastopila proti njej. Cankar obračuna z naturalizmom, dekadenco in vsemi drugimi modnimi »izmi« že v satiri *Iz literarnih krogov* (Slovenec 5. VIII. 1898), s svojo lastno dekadenco pa 21. avgusta v pismu Župančiču. (Značilno je v tem pogledu tudi njegovo pismo Regaliju 3. IX. 1898.) Župančič se povzpne nad zemeljsko gmotno in dogmatično trohnobo v brezbrežnost do viharjev, sinov daljnih carstev 1. septembra 1898 v programski pesmi *Moje barke*²⁷ (ŽZD I. 388), teoretično pa se dekadenci odpoje 27. septembra 1899 v pismu Kraigherju (SR XII. 18), in to za vselej, medtem ko Cankar vsaj začasno. Tako se jima je mogel duhovno pridružiti tudi Kette, ki se vse dotlej ni mogel sprijazniti z njuno smerjo in ustvarjalnostjo. Zato se je mogel odločiti za sodelovanje pri Mladosti šele v času, ko té že zdavnaj ni več bilo (Župančiču 18. IV. 1898, KZD II. 116). Ker so vsi trije v Murnovo ustvarjalnost v času izhajanja Mladosti še dvomili, je razumljivo, da se jim njegovo sodelovanje ni zdelo pomembno. Zato je Župančičevo prigovarjanje, naj pošlje pesem *Plapolaj, plapolaj*, ki mu je bila bolj všeč kakor avtorju samemu, v to revijo (Murnu 8. III. 1898, MZD I. 331), pač le slučajna domislica. Ni pa nepomembno, da si je tudi Murn od srede tega leta naprej pri navedenih pridobival vse večje zaupanje in priznanje, in korespondenca četverice priča, kako se je prav v tem času človeško in ustvarjalno spojila v enotno hotenje.

V decembrski številki Ljubljanskega zvona je dal Bežek tej četverici prvič priložnost do skupnega nastopa. Tá pa tudi zdaj nima možnosti, da bi polno uveljavila svoj prodor. Novo kvaliteto lahko uveljavi Kette z osrednjim pesniškim ciklom *Moj Bog* pa tudi Cankar z naravnost programskim obračunom z novo strujo in napovedjo nove romantike v pesmi *Utrujen*, ki ni drugega ko pesniško zgoščen pendant *Epilogu* k *Vinjetam*,²⁸ ne pa Murn in Župančič, ki nove kvalitete le nakazujeta. Saj so njune pesmi starejšega datuma in so že nekaj mesecev čakale vstajenja iz urednikove miznice. Župančičev dekadentski cikel *Zimski žarki*, ki naj bi bil izšel spomladi v Mladosti, je v tej decembrski številki pričakal novo zimo. Tako z naslovom in z življenjskooptimističnim zaključkom simbolično nakazuje lucidnost nove ustvarjalnosti, ki se je s tem letom iz fidesiècloveške zmrzlosti povzpela v osveščenost prihodnjega stoletja.

Starejša skupina sedemdesetletnikov kljub dolgi starosti vidnejših posameznikov modernoromantične lucidnosti ni mogla doseči. Ob propadu Mladosti pa se je tudi njihova skupnost pričela podirati, zlasti zavoljo Vidica, ki se je Govékarju prav tako hitro odmikal, kot se je približeval Cankarju.

S tem sta se zblíževala zlasti ob ustanavljanju nove samoslovenske revije, ki naj bi ji bil Vidic sourednik, Cankar pa osrednji pripovednik. Ellerja bi pritegnili, Govékar pa bi bil izločen. »Spoznavati sem začel, da Govékar ni zastopal pravega realizma«, izjavlja 24. III. 1899 Vidic Ellerju (tam, št. 54). Zavoljo pomanjkanja denarja in pripovednega gradiva pa je načrt propadel.²⁹

Previdní literarni zgodovinar Vidic pač ni vseboval Govékarjeve plodovite vsestranskosti ne prožne komunikativnosti, pač pa je zaslutil, kje ugaša staro, kje se poraja novo. Čeprav še ni utegnil pretehtati izrednega pomena leta 1898, ki ga danes lahko z vso upravičenostjo postavljamo kot sedemdesetletni mejnik prve moderne povezave jugoslovanskih pa tudi evropskih književnikov v Mladosti, kot zaključek nove struje in njenega leposlovnega kluba, hkrati pa kot začetek prodora moderne romantike — s starim, preohlavnim nazivom — »moderne«.

Opombe

¹ Po ustnih izjavah 16. I. 1964 Boršnikovi je bil tedanji bančni direktor v pokoju Dušan Plavšič (r. 1875 — rojstna letnica 1869 v NE SHS III. 489 in v Leksikonu *Minerva* 1936, 1079 je napačna, u. 1965), doma iz Osijeka, kot sin osiješkega tajnika trgovske komore toliko dobro situiran, da je tudi Mladost denarno podpiral. Imel pa je tudi dovolj široko obzorje, da je lahko dal spodbudo za tak časopis. Že kot srednješolec je pričel s kulturno publicistiko, kasneje pa je pod psevdonimom Nikolajev objavljaj tudi pesmi in črtice. Na Dunaj je prišel 1894, leto dni za Govékarjem, ki ga je kasneje tudi osebno spoznal. Bil je član hrvaškega visokošolskega društva Zvonimir, kjer je dve leti nato vpisan kot »stud. ing.«. Kot osrednja uredniška osebnost je v Mladosti vodil kulturno rubriko (listek) in pisal vanjo gledališka poročila. Bil je v osebnih stikih z raznimi kulturnimi osebnostmi evropskega formata. Seznam njihovih dopisov uredništvu Mladosti (last NSBZ) hrani danes med slovenskimi dopisi poleg nekaterega drugega gradiva, ki zadeva to revijo zlasti v zvezi s Slovenci, rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani pod inv. št. 19/66. To ostalino (Plavšičeva mapa) je v glavnem izsledila dr. M. Boršnikova v Zagrebu in jo v soglasju s Plavšičevo vdovo g. Štefanijo Plavšičevo ob pomoči dr. B. Berčiča posredovala naši knjižnici. — Poleg Plavšičeve mape uporablja ta razprava zlasti medsebojno korespondenco članov dunajskega kluba, v prvi vrsti tisto, ki javnosti doslej še ni bila znana.

² Gvido Jeny (1876—1954) je bil po Plavšičevih izjavah (gl. zgoraj) sin revne družine, in čeprav je bil najboljši maturant osiješke realke, ni mogel na slikarsko akademijo, kamor ga je vlekla umetniška nadarjenost. V Zvonimiru je isto leto 1896 kakor Plavšič vpisan kot stud. ing. Kot njegov »alter ego« se je navdušeno oklenil Mladosti, katere idejni sprožilec je bil on. Posredoval je zlasti stike s Hrvati in korespondenco s tujimi avtorji, skrbel za ilustracije in esejistično sodeloval pri reviji. — V Plavšičevi mapi je ohranjena v duplikatu Jenyjeva izjava iz l. 1945: *Nešto o časopisu i pokretu Mladosti iz god. 1897/98*, ki dopolnjuje in popravlja podatke Slavka Ježića o Mladosti v knjigi *Hrvatska književnost od početka do danas, 1944, 320*. — Morda se kje hrani tudi še korespondenca med Cankarjem in Jenyjem, kakor bi se dalo sklepati iz naslednje izjave pokojnega dr. B. Magaraševića: »O Cankarevoj vezi i prepisci s Guidom Jenyjem i Dušanom Plavšičem bitće drugom zgodom govora, jer će ta prepiska razsvijetliti po koji interesantan detalj naše književne prošlosti. (Narodni list 26. VI. 1955.) Kljub vsemu prizadevanju dr. Boršnikove ob prijazni pomoči dr. F. Petreta in dr. J. Pogačnika pa temu gradivu še ni bilo mogoče priti na sled. Jenyjeva družina ga ne hrani (Petrè Boršnikovi 21. XII. 1967; Ljerka Krstof Boršnikovi 28. XII. 1967), Magaraševićeva vdova pa ga tudi ne more najti (A. Magarašević Boršnikovi 18. XI. 1968). (Korespondenco o tem hrani še Boršnikova, medtem ko je korespondenco z Dušanom Plavšičem in njegovo vdovo Štefanijo odstopila Plavšičevi mapi v NUK.)

³ Vladoje Schmidt-Jugović (1876—1939) se je pridružil časopisu le z denarnim jamstvom. Ker pa se je njegovo denarno magnatstvo izkazalo za laž in

goljufijo in je hkrati še spletkaril, je bil v začetku februarja 1898 prisiljen od revije odstopiti. (Po *Zapisniku* obravnave te afere ob prisotnosti urednikov in nekaterih drugih prič 13. II. 1898 ter po izjavi dunajske policijske direkcije z dne 26. II. 1898, ki jemlje ta odstop z dne 6. t. m. na znanje; oboje hrani NUK v Plavšičevi mapi.)

⁴ Več govori o »novi struji« I. Prijatelj, Janko Kersnik ... III. 1914, M. Boršnikove monografija o Aškercu (1959), podrobneje pa opisuje boj za novo strujo in zoper njo A. Slodnjak v IV. knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva* (Matičina izdaja 1965.)

⁵ Pismo je pomotoma datirano z letnico 1898, čeprav je iz leta 1897.

⁶ Zagreb 13. XI. 1897. / Blagorodni gospodine! / Vaš cijenjeni dopis u veliko me obradovao, što sam iz njega razbrao, da [se] mladi naraštaj ne kani prekinuti svaku svezu sa starijim književnicima. Da ste se i mene sjetili, upravo me iznenadilo. Rado bi se odazvao časnom pozivu, da imam kad; ali imam toliko zvaničnog posla, da sam se morao okaniti svakoga literarnoga rada te se privremeno odreći i sudjelovanja kod »ljubl. Zvona« komu sam 16 godina bio stalnim suradnikom. Osim toga sam već u onoj dobi, gde čovjek ne može više da radi za dvojicu t. j. da uz zvanični svoj posao bude još i literat. Još imam raznih osnova, ali sve moraju ležati i čekati dobu moje — penzije, ako tada budem imao još dosta fizične i duševne snage. / Što se Vašeg preduzeća tiče, sasvim bi pristao uz Vas, samo se bojim, da imamo premalo duševnog, pa i materijalnog kapitala, za tolike i tolike podhvate. Čovjek, kao primjerice ja, koji dušom i tjelom živim tako rekuć za dva bratinska naroda i koji se uz to neprekidno zanimam za svjetsku književnost i umjetnost, ne mogu ni da čitam svu našu povremenu književnost, a kamo li, da se na sve predbrajam. Gde su ona vremena, kad sam kao đak bio predbrojen na sve zabavne i poučne časopise hrvatske i slovenske! Hvala Bogu, da smo se iz tadanjega siromaštva podigli! / Sasvim bi lijepo i korisno bilo, da bi u »Mladosti« bilo stalnih izvještaja i o pojavima u slovenskoj književnosti i umjetnosti. Mislim, da bi u samom Beču mogli među sveučilišnom mladeži naći naobražena i kritična izvjestitelja. Čujem, da ima tamo vrlih mladića. / Želeći novemu Vašemu pothvatu uza sve poteškoće i uza sav moj skepticizam najbolji uspjeh ostajem sa svim poštovanjem / J. Stare / Zagreb 15/11 897. (NSBZ nesignirano.)

⁷ Klubovci (Gæstl, Cankar, Jančar, Vidic) [17. XII. 1896] Ellerju (NUK ms 701, št. 2); Vidic 21. XII. 1896 Ellerju (tam, št. 30); Gæstl [po 1. I. 1897] Govekarju (NUK ms 1011, IV. št. 11) idr.

⁸ / Tisk: / Uredništvo »Slovenke« / Veleštovani gospod! / Srčen pozdrav vrlim sotrudnikom osobito Hrvatom zbranim okoli »Mladosti«, a smotri tej obilo, obilo uspeha! / Verujte mi, da sem s posebno radostjo pozdravila Vaše podjetje ter baš s tako radostjo in veseljem obečam, da bodem pomagala, kolikor bodo dopuščale moje slabe moči. Samo sedaj do novega leta me morate oprostiti, ker sem preobložena z delom. »Slovenka« se bliža obletnici, Zvonov urednik pričakuje od mene povesti, katero sem mu obečala, vrh tega šola in pa obilo novih najmodernejših knjig, katere moram prečitati, hoté poznati

vse nove pojave v najimunitnejših modernih slovstvih. Po novem letu se pa rada odzovem Vašemu prijaznemu vabilu ter stopim tako v kolo Vaših č. sodelavcev. / Zahvaljuje se na zaupanju, ostajam z rodoljubnimi pozdravi vdana / Marica Nadlišek / Sv. Ivan — Trst, 16. XI. 97.

⁹ Márica, *Akademijski glasnik*, 5 strani kvart formata, NUK, Plavšičeva mapa. Pošiljko ene same notice spremlja pismo: Slavno uredništvo; / Čestitam na prvem zvezku! / Pošiljam tu-le dve malenkosti, ako ju hočete vzprejeti. Ko vtegnem, napišem Vam kaj svojega ali sedaj imam dela čez glavo. Burget-ov govor in portrait o Alks. Dumas-u bilo bi zanimivo prevesti, ali vstrašila sem se, ker je predolgo in časa pa nimam. Morda pozneje. Le pogumno naprej! / Márica / Sv. Ivan-Trst, 24. I. 98.

¹⁰ Velenje / 20. XI. 97 / Blagorodni gospod! / Pismo, s katerim me vabite na sodelništvo pri novem časopisu hrvatskem »Mladost«, sem prejel. / Hvala za častno povabilo! / Pa jaz pišem seveda samo v našem slovenskem narečju. Pišem malo in počasi. Imam čez glavo službenega dela. / Ako bo mogoče, utegnem tekom prihodnjega leta i Vašem listu kdaj kaj poslati. / V prvi vrsti pa sem sodelavnik »Ljubljanskega Zvona«. / Ostajam z odličnim spoštovanjem. / Vaš udani
A. Aškerc

¹¹ Marja Boršnik, Uvod k Izbranemu delu Vide Jerajev, 1955, 13. — Kakor je razvidno iz naslednjega nedatiranega pisma, je Vida s svojimi pesmicami v Mladost poskušala, a ni mogla prodreti: Slavno uredništvo »Mladosti«! / Ne baš iz samoljubja poetov, temveč, da se odzovem »Pozivu« in izrazim svoje navdušenje glede smotra vrle »Mladosti« — se oglašam i jaz. — / Ako priloženo malce ni pripravno za Vaš list, blagovolite mi to sporočiti, da je vpošljem skromni naši »Slovenki«. / Sè spoštljivim slovenskim pozdravom se / klanjam: / (Vida) / Franica Vovkova.

^{11a} Prav: Lani v začetku leta.

¹² Župančič Cankarju 5. / prav: 4. / I. 1898: »Hvala bogu, da smo dobili list, v katerem se bomo lahko oglašali prosto in krepko, neomejeni od raznih ozirov.« (Dušan Pirjevec, Oton Župančič in Ivan Cankar, SR XII. 8.) — Eller Vidicu: 28. XI. 1897: »Povabilo 'Mladosti' sem že prejel. Program je čisto po moji volji. To bo vendar enkrat podjetje, pri katerem bodo odločevali pravi, svobodni umetniški principi, ne pa morala, vera, ali pa celo — profesura. Jaz pošljem vsekakor nekaj pesniških prispevkov; samo, če bodo — sprejeti. Bojim se nekoliko. Poleg ljudi, kakor so Brandes, Maeterlinck, d'Annunzio i. t. d. se zdim samemu sebi nekako pritlikavo majhen. / 'Zvonovo' uredništvo sem prosil, naj mi decidirano in lojalno izjavi, ali imá še kaj mojega v svojih predalih in če kaj imá, ali je misli kedaj priobčiti. Radoveden sem, kaj Bežek poreče. Ne morem si namreč misliti, da bi bile izmed 14 poslanih pesmij godne za 'Zvon' samo one 4, ki so se mi vrnile po Tebi za 'pod pilo', vse druge pa, da bi bile šle v koš. Čemu bi jih bil pa potem Aškerc hvalil. Saj bi ne imél povoda. / Ako mi Bežek odreče, pošljem vse skupaj 'Mladosti'«. (NUK ms 812,

št. 5/25.) — Kakor je razvidno iz naslednjega pisma, je pesmi poslal šele po treh tednih:

Castiti gospod urednik! / Priložene stvari Vam pošiljam s ponudbo, da jih vzamete v svoj cenjeni list, ako ugajajo. / Zajedno Vas prosim, da me, če možno, *obvestite* o uspehu, oziroma neuspehu moje pošiljatve. / Z odličnim spoštovanjem! / Fran Eller, pravnik / na Zilji pri Beljaku. (Maria Gail bei Villach) / 19. XII. 97. (NUK ms 590.)

¹³ Fotografijo objavlja DS 1926 med str. 160—161 in Slodnjak v navedeni Zgodovini slovenskega slovstva IV. 58.

¹⁴ Prim. separat Rada (JAZU) 541: Nevenka Košutić-Brozović, Časopis hrvatske moderne »Mladost« i strane književnosti, Zagreb 1965, 233 s. — Prim. tudi Dušana Pirjevca Ivan Cankar in evropska literatura, 1964, 85.

¹⁵ Prim. številna težko čitljiva Dežmanova pisma Plavšiću v njegovi rokopisni ostalini v Zagrebu (NSBZ). Gl. tudi Košutić-Brozovićeva, 232.

¹⁶ Prim. reprodukcijo secesionističnega ovoja te prve številke v Slodnjakovi Matičini Zgodovini IV, 132.

¹⁷ Velecenjeni gospod urednik! / S tem Vam pošiljam ciklus modernih, večinoma satiričnih pesnij. Pesni sem poslal že »Zvonu«, Aškercu so jako ugajale, a urednik g. prof. Bežek se jih ni upal objaviti, češ, ker so preradikalne in premoderno realistične. Žal, da si ne upajo naši uredniki vsega priobčiti in imajo vedno »obzire in pomisleke«, posebno g. Bežek, ker se boji še lanske polemike, katero so povzročile moje pesni. Pesnim pač ni treba komentara, vse so dovolj jasne. O priliki Vam pošljem drugi ciklus naslovom: »Titan«. Zdaj ga nisem imel časa prepisati. / Z odličnim spoštovanjem / Fr. Derganc, / stud. med. / (Kazimir pl. Radič.) / Dunaj, 6. 1. 1898. / P. S. / Eventualen dopis prosim na univerzitetu. — // — Priložen je ciklus *Resnica in sen.* (Ela.) z numeracijo pesmi: 1., 2., 3., 6. — četrta in peta sta izločeni, morda izbrani za objavo. Ostale hrani Plavšićeva mapa.

¹⁸ Prim. Ellerjevo nedatirano dopisnico (p. p. Villach 7. VIII. 98 — Wien 8. 8. 98): Slavno uredništvo in upravništvo »Mladosti« / Wien. / [I. Wollzeile 20.] / VIII. Lednag [?] 26 / Slavno uredništvo in upravništvo! Odgovarjaje na Vaše cenjeno pismo od 28. V. 1898 Vam naznanjam, da se glede mojih, v 5. broju Vašega lista natisnjenih 2 pesmic zadovoljujem z *običajnim* honorarjem, kakor ga izplačujete i drugim sotrudnikom. Zajedno Vam javljam, da [od 6. številke] se mi od 6. številke naprej »Mladost« ne dopošilja več, akoravno sem, kakor lahko z vzvratnico dokažem, naročnino plačal za *polovico* leta. Prosim torej, da se [tem] temu čim preje opomore. / Z odličnim spoštovanjem! / Fran Eller, / Maria Gail pri Beljaku.

¹⁹ Dne 20. jan. 1898 pošilja Josip Regali iz Ljubljane uredniku šest pesmi, s prošnjo, naj jih objavi pod psevdonimom Jaro Dem, če mu bodo ugajale. Dne 15. februarja (januar v datumu je napaka) ga prosi za odgovor in za popravek v zadnjem verzu pesmi Poljub:« (namreč: »Groza obdala me je v objemu kurtizane«) naj se črtae. Po novi urgenci na nedatirani dopisnici (P. p. Laibach 2. 3. 98) mu Plavšić 5. marca pozitivno odgovarja, nakar želi avtor

18. marca zvedeti naslove pesmi, ki jih namerava objaviti. Zavaljo ukinjene revije do objave ni prišlo.

²⁰ Slavno Uredništvo! / Priloženo Vam šaljem tri sitnice, da ih izvolite pregledati i eventualno upotrijebiti za »Mladost«. Ako Vam prostor dopušta, poslao bi Vam takodjer kakovu crticu u prozi na slovenskom jeziku. / Uredništvo »Rdečega Prapora« primilo je prvih pet brojeva »Mladosti«. Da li je bila kakova pobuna u ekspediciji? / Sa kolegijalnim pozdravom / Etbin Kristan / Trst, / Via Benvenuto br. 1. / (ili uredništvo »Rdečega Prapora«). // — Od troje priloženih pesmi (*Moja tolažba, Južna noć, Prodani raj*) je avtor zadnji, deloma v varianti (*Prodal bi raj*), natisnil v II. in IV. zvezku svoje zbirke *Zarki in snežinke*.

²¹ »Ali veš, da smo zopet izgubili Klubovca — dr. Jančarja. To je žalostno!« (Vidic Ellerju 24. VI. 1898, tam, št. 49). — Prim. Slovenski list 25. VI. 1898 in SBL I. 375.

²² »Včeraj je umrl Majaron. Vlila se mu je kri in bil je takoj mrtev. Revež!« (Govékar Ellerju 1. V., tam, št. 25.). — »Tako smo torej izgubili prvega klubovca. Zal mi je za fanta!« (Vidic Ellerju 3. V. 1898, tam, št. 47.) — Prim. LZ 1898,371 in SBL II. 20.

^{22a} Citirana v prepisu Jožeta Munde. Original hrani Slavko Smerdel, ravnatelj osnovne šole v Krškem.

²³ Ivan Prijatelj Boršnikovi ustno 4. VIII. 1934 in 16. III. 1935.

²⁴ Košutić-Brozovičeva, l. c., 245

²⁵ Plavšič Boršnikovi 16. I. 1964 ustno.

²⁶ Košutić-Brozovičeva, l. c., 235. Slovenska ostalina v NUK hrani med malo pomembnim literarnim gradivom še tri oblikovno nekoliko spretnejše pesmi Zige Lajakova (Laykaufa) Mozirskega.

²⁷ Prim. Marja Boršnik, O slovenski »moderni«, SR 1968, 269 idr.

²⁸ Prim. tudi Pirjevec, Ivan Cankar in evropska literatura, 1964, 354 s; Anton Slodnjak, Slovensko slovstvo, 1968, 276 s.

²⁹ Pirjevec, Murnovo ZD II. 391 s.

РЕЗЮМЕ

Осенью 1896 г. Фран Говекар, руководитель радикального реалистического движения называемого «нового течения», т. е. словенского варианта натурализма, организовал в Вене свой клуб литератов, при помощи которого он пытался достигнуть победы своих начал. Редактор «Люблянского звона» Виктор Бежек сперва сочувствовал этому движению и дал ему возможность проникнуть в этот центральный литературный и научный журнал. В то же время он членам клуба обещал полную поддержку. Однако он уже в следующем году отказал им в помощи, а некоторых, в особенности Ивана Цанкара, больше и не публиковал. Поэтому некоторые видные представители клуба примкнули к со-

временному югославянскому журналу «Младост», начавшему выходить в Вене 1898 г. с целью привлечь к сотрудничеству кроме югославянских еще и всех видных европейских литераторов от реализма до самых новых течений.

В клубе Говекара уже больше года росли разногласия между натурализмом и декаденством. Хотя натуралистический Говекар и в Журнале «Младост» играл руководящую роль, но тем не менее тут уже по своему качеству победило декаденство Цанкара и Жупанчича. Когда при недостатке денежных средств реакционным силам удалось весной с шестым номером журнал задуть, заодно с журналом распал и клуб «нового течения». Таким образом значительность дентства как стил, разлагающих классический реализм. В то же время среди движения Говекара прекратилась, а прекратился и смысл натурализма и дека-1898 г. выступила четверка Цанкар, Жупанчич, Кетте и Мурн со своеобразной новой, типично словенской и полной силы поэзией и тем самым выдвинули новую эпоху — современный романтизм.

Bratko Kreft

CANKAR IN RUSKA KNJIŽEVNOST*

Cankar je za časa svojega mladostnega literarnega šolanja in oblikovanja veliko bral. Toda kakor pri vsakem pisatelju, ki jemlje svoj pisateljski poklic tako resno, kakor ga je Cankar že zelo zgodaj, je vsako branje študij, še več — premišljevanje. Ne le običajno razčlenjevanje in premišljevanje, kakor to dela vsak vesten kritik, ki se skuša dokopati do pisateljevega bistva, marveč tudi zavestno primerjanje svojih doživetij in življenjskih spoznanj, prav tako pa soočenje svoje ustvarjalne sile in prizadevanja s silo branega pisatelja, z njegovo metodo, stilom, idejnim svetom, sploh z vsem, kar se združuje in prepleta v procesu ustvarjanja. Čim bolj se razvija jaz mladega pisatelja v določen individualen pisateljski značaj, kar je zelo zapleten in pri nekaterih tudi daljšo dobo trajajoč proces, tem bolj si ureja izbor pisateljev in pesnikov, do katerih čuti sam neko afiniteto na eni strani, na drugi pa tudi dražljaje in spodbude iz njihovega dela.

Zato je pri iskanju vplivov potrebno natančno ločiti, kje je bil res vpliv, kje pa le spodbuda in vzor. Zadnje je pri velikih pisateljih še posebej važno, kajti pri njih se učenčevska doba po navadi čim prej zaključí, ker pridró prvi odtenki izvirne ustvarjalnosti kmalu na dan, čeprav jih je v začetku po navadi težko opaziti. Velikokrat in seveda tudi laže si jih je odkriti kasneje iz časovne razdalje in s pogledom nazaj, ko je pred nami že precej zbranega pisateljevega dela, ko se nam je njegov stvariteljski obraz v svoji vnanji in notranji podobi vsaj delno, če že ne docela odkril. Razdalja je tudi tista neizprosna sila, ki prerešeta in preveje vse. Zato se tudi literarna zgodovina s svojimi raziskavanji opira nanjo, ko skuša ustvariti osnove za trajnejšo oceno in oznako, medtem ko je kritika sočasna, nujno bolj ali manj subjektivna, toda kljub temu predhodnica literarne zgodovine in njene kritike. Prešeren je moral čakati dvajset let, da je ves slovenski svet spoznal

* Predavanje na slavnostni seji ob petdesetletnici Cankarjeve smrti v SAZU dne 9. dec. 1968. Pisec ga je bral tam v nekoliko skrajšani obliki.

pravo ceno njegove veličine. Stritarjev uvod k novi izdaji njegovih poezij l. 1866 ni bil o njegovi liriki le prvi knjižni esej, ki zasluži to ime, marveč tudi že literarno-zgodovinska in v bistvu dokončna opredelitev in neomajna ugotovitev, ki so jo za Stritarjem drugi le poglobljali in razširjali ter tako tudi vedno znova z raznih vidikov utemeljevali in utemeljili. Od Cankarjeve smrti je preteklo letos petdeset let. Njegove veličine smo se v vsej razsežnosti res začeli zavedati šele po smrti, čeprav seveda ne v tisti meri, kakor jo poznamo danes, ko gledajoč nazaj moremo reči, da je v teh petdesetih letih nastalo že posebno cankaroslovje, ki skuša odkriti z raznih vidikov vrline njegovega dela in ločiti trajno od netrajnega.

I

Cankarjevi literarni prvenci so nastajali v ozračju takratne naše književnosti, v kateri je bil osrednja osebnost Anton Aškerc. Pomembno vlogo v mladostnem Cankarjevem razvoju je imel prvi njegov literarni vzgojitelj Fran Levec, na katerega se je Cankar obrnil celo l. 1907, ko je prosil za podelitev štipendije,¹ vendar je kot priporočilo priložil oceno svojega dotakratnega dela, ki jo je napisal Etbin Kristan. Prvo Cankarjevo literarno šolanje in likanje je v okolju, kakršno je pač bilo, bilo osnovano predvsem na slovenski književnosti, iz svetovne, ki je takrat v srednji šoli niso poučevali, pa le nemška književnost, ki je bila skupaj z jezikom strogo predpisana. Iz raznih podatkov, pa tudi iz Cankarjevih izjav vemó, da mu je bil pred vsemi pri srcu Heine,² čeprav ga l. 1911 v razgovoru z bratrancem Izidorjem Cankarjem sploh ne omenja.³ Bržkone zato, ker se je medtem v svojem literarno-umetniškem razvoju oddaljil od njega. Kljub temu pa je moral biti Heine med prvimi, ki je v srednješolcu Cankarju spodbujal eno izmed osnovnih lastnosti poznejšega njegovega dela: satiričnost, pikrost in ironijo, ki se spreminja v sarkazem, če ne celo v cinizem, upodabljanje pa v grotesko. Danes vemo, da sta satira in kritika človeških in družabnih slabosti poleg intimnih, sentimentnih liričnih izpovedi ena izmed glavnih lastnosti Cankarjevega pisateljskega dela, saj je satiričnost tudi bistveni del njegovega človeškega in pisateljskega značaja, ki se je pokazala že takoj v njegovih dijaških literarnih začetkih. Zelo zgodaj je začutil

¹ Pisma I. C. I. del str. 508—9, III. del str. 60.

² Prim. CZS 1. zv., str. XVII.

³ Izidor Cankar: Obiski (Kondor) str. 5—14, 167.

v sebi odpor zoper razmere, saj sta jih Cankarjeva družina in tudi sam skusila dovolj močno na sebi. Krivice in odpor zoper nje je skušal izraziti vsaj s pisano, satirično besedo, čeprav bolj posredno kakor pa naravnost. Zato je razumljivo, da ga je mladega privlačeval Heine, pisec pesnitve »Nemčija-pravljičica« in še mnogih drugih satiričnih in zbadljivo ironičnih pesmi. Čeprav je morda v Cankarjevih začetkih bolj viden Aškerčev vpliv v oblikovnem in idejno svobodomiselnem smislu, je bilo v tem vendarle nekaj bolj vnanjega, nekaj zares literarno šolskega, kar pa ni moglo najti v Cankarju globljega in trajnejšega odmeva, čeprav ga je morala privlačevati nekaj časa tudi Aškerčeva svobodomiselnost, boj s klerikalizmom in mahničevsko dogmatiko. Vse to je po heinejevsko izrazil že leta 1893 v pesmi »Pred škofijo«. Takrat je bil star 17 let in je hodil v peti razred realke.⁴

Kdaj je začel brati ruske pisatelje, še doslej pozitivistično natančno ni bilo mogoče ugotoviti, toda da jih je moral brati vsaj že v zadnjih letih srednje šole, je gotovo. Nanje se prvič sklicuje v svojem prvem eseju »Anton Aškerc«, ki ga je objavil v oktobrski in decembrski številki »Ljubljanskega zvana« leta 1896. Tu omenja Gogolja, Turgenjeva in Dostojevskega. Mislim, da ni naključno, ker je omenil najprej Gogolja, čigar satira je morala podžigati satirično žilico mladega Cankarja. Ko zagovarja, sklicujoč se na Gogolja, Aškerčev realizem, ki prikazuje zlasti temne strani življenja in ljudi, govori Cankar tudi že za svojo satiro, še več, že vnaprej brani tudi svoje prihodnje literarno delo, v katerem je mnogokrat z ostrimi potezami risal temne strani življenja in ljudi. Dvajsetletni Cankar že obtožuje razmere v družbi in literaturi, ko zapiše:

»Osobe z obrazi, izpačenimi od pohotnosti, sebičnosti ali trpljenja, niso karikature — to smo mi vsakdanji ljudje, ponižni pesnikov publikum... On ni postavljaj nalašč pred vsako okno črnega zidu in podenj smradljivega dvorišča, a tudi ni mogel prikriti vsake zaduhle sobe in raztrgane suknje; zapovedati ni mogel solncu, naj posije skozi sive oblake, in zato ni njegova krivda, da je na svetu premalo svetlobe. Kogar je hotel slikati, mu ni priporočil, naj si obleče frak in natakne bele rokavice ter naj se mu predstavi s sladko smehljajočim obrazom; ne — zalotil je svoj ljubeznivi objekt v najnaravnejših situacijah, in ni mu obračal obraza na to ali ono stran, tudi mu ni postavil za hrbet ozadja: melanholične narave s temnim gozdom izza morja vzhajajoče lune in belih oblakov na večernem nebu... In pesniku so hudo zamerili, da vsega tega ni storil.«

⁴ CZS 1. zv., str. XVII—XVIII.

Takšne očitke je moral poslušati Cankar za svoje literarno delo v veliko hujši meri skoraj do smrti. Zato tudi velja zgornja pripomba celo bolj zanj kakor za Aškerca. Misli, ki jih posveča pesnikovemu delu, izražajo predvsem njegove (Cankarjeve) nazore, ki jih izpoveduje ob Aškerčevem delu. Ko brani Aškerca, že napoveduje sebe. Ko govori o Aškerčevem realizmu, oznanja že nekaj glavnih idej o svojem bodočem delu, čeprav se je v njem realizem prepletel s simbolizmom.

Svoj nazor o realizmu in življenjski resničnosti, ki je pisateljevo delo ne odraža samo, marveč mora biti živo pričujoča v njem samem, ker njegovo delo ni poustvarjenje narave, marveč narava sama. Ta nazor utemeljuje Cankar v svojem eseju s pomočjo treh ruskih klasikov kritičnega realizma: Gogolja, Turgenjeva in Dostojevskega. Pravi:

»Ko so v Peterburgu prvikrat predstavljali Gogoljevega ‚Revizorja‘, je sedel genialni ruski satirik med svojim radovednim občinstvom in pot mu je stopal na sence; kajti on je poznal svoje delo in — svoje ljudi, kakor nihče drugi. Začetkoma so se talmi-literati, šablonski kritiki in debeli dostojanstveniki smejali, a kmalu so se začeli glasneje in glasneje klicati: ‚To je pretirano, to je farsa, to so karikature!‘... Satira je propadla... A recimo, da bi bil podal Gogolj tedanjemu občinstvu namesto realistične slike neverjetno burko à la Kotzebue ali Nestroy — to bi bilo ploskanja, in nikomur niti na misel ne bi bilo prišlo, da gospod pesnik pretirava. Piši in poj, kar in kakor hočeš, le resnice nikar. Da smo umazani, to je res, a ne slikaj nas takih!... Turgenjev je prišel ob milost svojega občinstva, ko mu je podal ‚Otce in sinove‘; ker pa ni bil tako mehak, kakor njegov pohlevni učitelj, je ošibal v ‚Dimu‘ svoje rojake v odgovor na mnogo očitjanje in psovanje... Tretjega ruskega realista, Dostojevskega, so proglasili začetkoma njegovega delovanja za — blaznega.«

Pisec »Revizorja« in »Mrtvih duš«, dveh del, ki sodita med največje satire v svetovni književnosti, je moral zbuditi občudovanje tudi v mladem, uporniškem, h kritiki in satiri nagnjenem Cankarju, ki ga smemo upravičeno imenovati z danes popularnim vzdevkom — jeznega mladeniča tistega časa, pisatelja, ki je takoj v začetku svoje pisateljske poti začel ogorčeno protestirati zoper vladajočo družbo, ljudi, svet in življenje, kakršni so bili. Da je moralo biti Cankarjevo občudovanje in pretres, ki ga je ob branju Gogoljevih del doživljal, izredno in silno, priča njegova izpoved leta 1911 v »Obiskih« Izidorja Cankarja.⁵ Tam je rekel o Gogolju:

⁵ Iz. Cankar: Obiski (Kondor) str. 11.

»S kakim veseljem sem bral Gogola v reclamki do konca in nanovo! Takrat sem obupal: Če znajo ljudje tako pisati, potem bi ne bilo pravično, da jim spravljam še jaz obrt ob kredit.«

Večjega priznanja Cankar ni mogel dati Gogolju, saj ga je za trenutek celo spravil v dvom o lastni ustvarjalni sili, vendar ga je moral hkrati tudi spodbujati. Zaradi nagnjenja k satiri in groteski, nič manj pa k fantastiki, je moral občutiti celo neko sorodnost z njim, kar prav tako ni nič nenavadnega, marveč je pri Cankarjevem značaju psihološko povsem razumljivo in logično. Kljub vsemu da je med njima stilna razlika, sta si po gornjem sorodna.

V Cankarjevem mladostnem leposlovnem delu je ohranjena sled te sorodnosti dovolj vidno v črtici »O človeku, ki je izgubil prepričanje«, ki je izšla prvič v januarju leta 1899. Kljub nekaterim stilnim in vsebinskim razločkom ima nekaj značilnih podobnosti z Gogoljevo satirično povestjo »Nos«, v kateri avtor pripoveduje, kako je kolegijski asesor Kovaljov izgubil nos. Ironija in fantastika, ki prevevata Cankarjevo novelo, sta gogoljsko groteskni. Kakor išče Gogoljev junak svoj izgubljeni nos, tako išče Mrmolja z nenavadnim krstnim imenom Job svoje izgubljeno prepričanje. O njem pravi Cankar, da je bilo jako lepo in celo vezano v zeleno usnje, le na rob je bilo že nekoliko obrabljeno. Če rečem, da je Cankarjeva duhovita satira gogoljevska, še ne trdim, da je v kakšni epigonski odvisnosti od Gogolja. Izzvale so jo predvsem naše takratne politične in družbene razmere, na katere je gledal Cankar takrat in vse življenje zelo kritično. Lahko se reče, da mu nikoli ni prizanašal, niti v svoji zadnji povesti »Hudodelec Janez«, v kateri se ne posmehuje več v tisti meri kakor v svoji prvi izrazito satirični povesti »O človeku, ki je izgubil prepričanje«, marveč pretresljivo obtožuje. Na Gogoljevo povest spominja v zgodbi o Mrmolji tudi stavek v Mrmoljevem razmišljanju, preden se napoti iskat in vpraševat, kje je izgubil prepričanje, ko pravi:

»Lahko bi hodil brez roke, brez očesa, da, celo brez nosa bi se dalo živeti... A kadar človek nima prepričanja, tedaj je samo še senca brez telesa, knjiga brez vsebine... Za Boga, nekje je ostalo na vsak način!«

Gogoljev junak pa modruje takole:

»Moj bog! Moj bog! Zakaj me je zadela taka nesreča. Če bi ostal brez roke ali noge, bi bilo boljše. Če bi izgubil ušesa, bi bil grd, vendar še zmeraj znosen. Ali brez nosu je človek... hudič vedi, kaj: ne hudič ne miš, ne meščan ne državljani — kratkomalo nekaj, kar primeš in vržeš skozi okno...«

Gogoljev uradnik v majorski stopnji ne more živeti brez nosa, Cankarjev Mrmolja pa meni, da bi lahko. S tem je Cankar grotesknost svoje zgodbe še povečal.

Kljub vsemu fantastičnemu, ki je v Cankarjevi povesti, se zgodba fizično giblje bolj v realističnem ozračju kakor Gogoljev »Nos«. Zato pa prenaša Cankar ves zapletljaj v duševno-moralni svet. Z njo meri na tiste ljudi, ki nimajo prepričanja; če pa so ga kdaj imeli, so ga ali izgubili ali prodali ali pa kako drugače zapravili. Pri Gogolju prevladuje fizična fantastika, ker je nos nekaj realno vidnega, fizično otipljivega, medtem ko je Mrmoljevo prepričanje nekaj, česar ne moreš zgrabiti in potipati z roko, ker je pač nekaj, da se tako izrazim, idejnega ali duhovnega, kolikor že pač je. Cankarjeva satira je vidno naperjena zoper brezznačajnost, medtem ko je satirična ost pri Gogolju zavita v izgubljeni nos, brez katerega bi se še bolj ne dalo živeti, ker je takšna izguba fizično vsem ljudem vidna, realno pa nosa na tak način kakor Kovaljov ne moreš izgubiti. Cankar pa misli isto o prepričanju, kajti prepričanje je res nekaj, kar lahko izgubiš ali zapraviš. Kakor nam pove konec zgodbe, Mrmolja svoje izgube ni mogel preživeti in je umrl »o sv. Treh kraljih in krasni pogreb je pričal o njegovi splošni priljubljenosti« — čeprav je bil človek brez prepričanja. Cankar duhovito pripoveduje, kako ga je Mrmolja iskal pri znancih, kako je profesor Pankracij Mulva brskal po ogromnem leksikonu, da bi našel kakšne natančnejše podatke o prepričanju sploh, ker ga namreč sam tudi ni imel nikoli, pa kljub temu pošteno živi, njegovi članki pa so celo ženjalni. Gogoljev asesor prav tako išče svoj nos kakor Mrmolja svoje prepričanje. Kovaljov prosi celo policaja za pomoč. Nekega dne mu res vrne policaj njegov nos: vzel ga je, kakor pripoveduje, ko je nos ravno hotel odpotovati s tujim potnim listom v Rígo. Cankarjev Job Mrmolja se zaradi svoje izgube obrne na literata Sempronija Sljuko, na filologa Mavriceja Trsko, ki je že takrat po modi današnjega časa »razčlenjeval« besede ter kot jurist ugotovil, da je pre-pričanje tujka, kar je isto kot Über-zeugung. Na policaja se Mrmolja ne upa obrniti:

»Če dam vso stvar policiji v roke, ne opravi ničesar. Letanje na magistrat, izpraševanje, poizvedovanje, stroški... in rezultata bi ne bilo nikjer. In Bog vedi, kaj se lahko pripeti. Vrgli bi naposled sumnjo na mene samega, — iz kakršnegakoli vzroka. Tem ljudem prihajajo misli, ki so nam navadnim smrtnikom nerazumljive. Kaka malenkost, kaka neprevidna beseda, — in sedel bi v tinti...«

To in še marsikaj, kar beremo v tej mladostni Cankarjevi satiri, polni zafrkljive duhovitosti, izpričuje ne oziraje se na Gogoljevo predlogo vsebinsko in oblikovno zrelost v tolikšni meri, da moremo reči o njej brez pretiravanja, da je prva izredno duhovita in v svoji zvrsti klasična satirična zgodba z ironijo in sarkazmom, kakršne dotlej naša književnost ni poznala. Izzvale so jo v Cankarju takratne naše brezidejne, brezprogramske in brez značajne razmere. Iz nje veje satiričen duh v takšni moči in obliki, da bi bila vredna tudi Gogoljevega peresa.

V istem duhu je napisana tudi druga novela v »Vinjetah«, ki nosi naslov »Poglavje o bradavici«. Če je bilo v prej omenjeni povesti prepričanje osrednje vprašanje, je tu bradavica, torej nekaj fizičnega kakor pri Gogoljevi povesti »Nos«. Cankar spušča v njej svoje strelice zoper plehko in frazersko svobodomiselnost. Zato tudi modruje ena izmed oseb te novele o pomembnosti bradavice, ko pravi:

»Znano nam je, kakšen velik pomen ima bradavica v obče in posebej še z ozirom na našo domačo politiko. Premišljujmo jo s kateregakoli stališča — povsod opazimo z veselim začudenjem tisoč in tisoč novih dokazov njenega globokega vpliva... Toda predno pridem do razmotrivanja njene splošne važnosti, dovolite mi, da spregovorimo besedo ali dve o bradavici kot taki...«

Ne oziraje se na literarno spodbudo, ki jo je gotovo dobil mladi Cankar ob branju Gogoljevih peterburških povesti, je že v obeh novelah dovolj izvirnih osebnih potez Cankarjevega satiričnega pisanja in značaja. Ta je sicer tu in tam soroden z Gogoljevim, ni pa od njega epigonsko odvisen, kajti izhodiščno pobudo za obe zgodbi je dalo Cankarju vendarle predvsem življenje, kakor ga je videl okoli sebe. Gogolj mu je bil le vzor in le kot tak je pričujoč nekje zadaj za njima. Cankar z njima tekmuje zavestno ali podzavestno z Gogoljem, ker bi rad bil vsaj nekoliko njemu enak. Takšna je bila druga reakcija, nasprotna prvi, ko je kakor nam je povedal, ob branju Gogolja obupaval, da bi bil zmogel kaj enakovrednega.

V isto vrsto kot omenjena vinjeta sodi tudi iskanje programa, ki se je izgubil, v komediji »Za narodov blagor«, listek v obliki dramske slike »Program v nevarnosti« in črtica »Neprijetna dogodivščina«, ki ju je napisal Cankar sredi volivnega boja, ko je tudi sam kandidiral na socialnodemokratski listi za državnega poslanca. »Neprijetna dogodivščina« je še bolj groteskna ko Gogoljeva povest »Nos«, saj je ugledni rodoljub Štefan Bajt izgubil pri padcu — možgane, a ga naš »hvaležni

narod« kljub temu izvoli najprej za občinskega svetovalca, pozneje pa celo za državnega poslanca. Ko umre, ga pokopljejo »trudnega bojevnika« z vsemi častmi in priznanji.

V vinjeti »Neprijetna dogodivščina« je šel Cankar v grotesknosti in satiričnosti dalje ko Gogolj v »Nosu«. Stefan Bajt, ki zelo »ljubi svoj narod«, se po neki krokariji ponesreči. Ko se vrača domov, pade pred stanovanjem po stopnicah, se udari ob glavo in pri tem mu izpadejo možgani. Ko jih zagleda na stopnici pred seboj, modruje:

»O ti prekleta reč. Kaj bi zdaj s tem drekom? ... Saj niso telečji možgani in tudi svinjski ne, da bi jih dekla izgubila na stopnicah; morda se jim nazadnje celo pozna, čigavi so... vrag vedi, če ni kje zapisano... Sakrament? Kaj bi zdaj? Ali naj jih pojem?... Saj so bili čisto pošteni možgani, nobenih nerodnosti niso uganjali... izhajal sem ž njimi, imeniten in češčen... še moj sinočnji govor je bil vsega veselja vreden... pa prrlunk in konec! O sakrament!«

Ker ne ve zdaj, kam bi z njimi, jih vrže na frančiškanskem mostu v Ljubljano, nato pa se vrne domov in se hoče obesiti. V zadnjem hipu pa ga reši »črna deputacija« in ga naprosi, da bi »govoril ob nedeljski slovesnosti ukaželjnemu ljudstvu v spodbudo in veselje!«

To se tudi zgodi in rodoljubi »iz vseh pokrajin naše prostrane in lepe domovine« ga slavijo, kajti

»nikoli še ni iskreno rodoljubje povzdignilo svoje trobojnice tako visoko, kakor v tistem govoru Stefana Bajta. Nikoli še ni pel tako zvonko in krepko njegov glas, kakor ob tisti uri. Zaradi resonance...«

Začenja se pot od uspeha do uspeha — od občinskega svetovalca do državnega poslanca. Ko pa konča svojo véliko življenjsko pot, se zgodi spet nekaj nenavadnega. Ko leži na mrtvaškem odru in ga objokujejo »črni rodoljubi« in narodne dame, planejo iz njegove glave tri miške. Rodoljubi zamolčijo neverjetno dogodivščino, načelnik odbora za Bajtov spomenik pa izpregovori »pomembne besede«:

»Ljubi moji! Ni potreba, da bi o tej neprijetni dogodivščini bobnali po svetu. Ampak toliko rečem, nam vsem v pouk in svarilo: Z bombažem ali pa z oblanico je treba zamašiti, kar ni zamašeno, nabasati, kar ni nabasano. Kajti naravnost škandalozna in pohujšljiva je taka nemoralnost, kakor smo jo baš doživeli.«

In Cankar dostavi samo še dva odrezava stavka:

»Tako je govoril; modre besede so bile!«

Satira je izšla kot listek v socialnodemokratskem listu »Rdeči prapor« 9. maja 1908. Po svoji obliki, vsebini in značaju sodi v groteske absurda, ki so v našem času tako moderne, odlikuje pa se še po nečem, kar manjka mnogim proizvodom absurdistične literature: izredno duhovita je in jasna, tipično Cankarjeva, izvirna, kakor je »Nos« tipičen za Gogolja. Razloček med njima je dovolj viden, poleg tega pa je Cankar ostrejši. Značilnost zgodbe je spet v njenem vnanje realističnem pripovedovanju z »nadnaravnim dogajanjem«. To ima tudi Gogolj v »Nosu«, vendar je smoter Cankarjeve groteske bolj stvarno in otipljivo satiričen, po stilni strani pa se v njem čudovito in duhovito prepletata realizem in »nadrealizem« s simbolizmom. V tem je tudi njena izvirnost. Napisal jo je isti Cankar, ki je dobro leto dni prej izdal farso »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« (konec 1907. leta) in »Zgodbe iz doline šentflorjanske« (v začetku 1908. leta), vendar sodi »Neprijetna dogodivščina« stilno vsekakor bolj k »Vinjetam« kakor »Zgodbam v dolini šentflorjanski«.

Čeprav je »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« farsa, to se pravi komedija, izpeljana do skrajne grotesknosti in absurdnosti, do »nadrealistične« satire in groteskne prispodobe, čeprav je po stilni strani povsem različna od Gogoljevega realističnega »Revizorja«, je vendar med njima nekaj sorodnih dramaturško tehničnih prijemov. Kakor zbere župan doline šentflorjanske pri sebi vse njene pomembne rodoljube na posvet, ker je prišlo z umetnikom Petrom grozljivo pohujšanje v dolino šentflorjansko, zbere prav tako pri sebi vse svoje uradnike tudi Gogoljev mestni poglavar Skvoznik — Dmuhanovski, ker je prišel iz prestolnice revizor. Kakor se gredo vsi rodoljubi poklonit Petru in mu neso darove, ki jih izsiljuje iz njih, prav tako se napotijo tudi vsi uradniki na čelu s poglavarjem k Hlestakovu, ki podobno kakor Peter izvablja iz njih denar. Dajejo mu ga, ker imajo vsi slabo vest, ker so prav tako grešniki, kakor so po svoje grešniki tudi Cankarjevi šentflorjanski rodoljubi.

Nobenemu svojemu dramskemu delu ni Cankar dodal v posebnem uvodu podrobnejše označbe oseb. To je storil le pri knjižni izdaji svoje farse. V posebnem navodilu, ki ga je poslal pred prvo uprizoritvijo vodstvu gledališča, so ta navodila še obširnejša. Tudi Gogolj je objavil v uvodu h knjižni izdaji »Revizorja« posebna navodila o značajih glav-

nih oseb pod naslovom »Značaji in obleke. Navodila za gospode igralce«. Cankarjeva navodila nosijo naslov »Osebe in obrazi«, kar je zelo podobno. Čeprav nimamo nobenih neposrednih pozitivističnih dokazil, da se je Cankar zgledoval po »Revizorju«, ko je snoval svojo farso, nas omenjene primerjave vendarle opozarjajo nanj, ne da bi hoteli s tem podčrtavati kakšno odvisnost ali neposredno posnemanje, toda ni pretirana trditev, da je »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« po svoji kritiki rodoljubov in njihovega razmerja do prave umetnosti v naši dramatikii to, kar je v ruski s svojo kritiko pokvarjenega uradništva Gogoljev »Revizor«, čeprav sta si po stilu zelo različna, saj je »Revizor« realistična komedija, Cankarjevo delo pa simbolistična-alegorična farsa. Da je »Revizorja« poznal, pa ni nobenega dvoma.

V eseju o Aškercu omenja Gogolja že prej, ko brani pravico realizma, da pokaže v svoji podobi ljudi in življenje, kakršno je — brez olepšavanja in prikrivanja, ker gnilobe socialnih razmer ni mogoče tajiti, kakor pravi. Resnico je treba povedati vso in naravnost. Pisatelj ni kriv, če je življenje takšno, kakršno je in če so ljudje drugačni, kakor si jih želi filistrski moralist in pridigar. Za potrditev svojega nazora se sklicuje Cankar na rek, ki ga je postavil Gogolj na čelo svojemu »Revizorju«: »Ne toži zrcala, če vidiš v njem izpačen obraz.« V III. poglavju svojega eseja, v katerem se dvakrat sklicuje na Gogolja in njegovo delo, parafrazira Cankar omenjeno geslo Gogoljevega »Revizorja«, ko pravi: »Pameten človek se umije, če se vidi v zrcalu umazanega, a ne bije po nedolžnem steklu.«

Ta različica je značilna Cankarjeva dopolnitev ruskega pregovora, s katerim je Gogolj branil svojega »Revizorja« pred prav takšnimi filistri in zeloti, kakor je moral Cankar braniti ne samo svoje satire vse življenje, marveč vsako svoje delo, v katerem je bila posredna ali neposredna kritična ost. Z njo je opozarjal na resnične, objektivne negativnosti v družbi, ki mu je zato očitala pesimizem, v začetku pa celo skrajni nihilizem, ki ga v Cankarju ni bilo, saj ni bil nikoli nihilist zaradi nihilizma. Ker ga mnogi niso razumeli ali pa ga niti niso hoteli razumeti, jim je enkrat za vselej zapisal v »Beli krizantemi«:

»Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči. Zato je bila moja beseda, kakor je bila trda in težka, vsa polna upanja in vere! Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled — vi pa ste me razglasili za pesimista!«

Kakor se je Cankar v eseju o Aškercu skliceval na Gogolja in njegovo geslo pred »Revizorjem«, tako bi mogel tudi Gogolj zgornje Cankarjeve besede uporabiti za obrambo pred svojimi nekdanjimi literarnimi nasprotniki, le da mu v takšni meri ni bilo potrebno, ker je bil v enem srečnejši ko Cankar: imel je Belinskega, ki je visoko povzdignil glas za avtorja »Revizorja« in »Mrtvih duš«, kakor ga je pozneje branil pred njim samim, ko je Gogolj, ki se je zgrozil nad resnično Rusijo in prestrašil pred podobo, ki jo je sam ustvaril o njej, od groze na koncu omahnil in zblaznel. Cankar je vzdržal do konca, čeprav je stal v »Podobah iz sanj« v nekih hipih že na robu obupa, vendar se je v epilogu spet dvignil, še bolj pa v zadnjem letu svojega življenja, ko zaživi v njem spet stara bojevitost. To pričata njegovi predavanji »Očiščenje in pomlajenje« in »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«, prav tako pa izpovedi v leposlovni obliki »Kurentova modrost« in »Naše veliko jutro«, ki je izšlo približno osem mesecev pred njegovo smrtjo. Sem sodi tudi zadnje njegovo leposlovno delo »Hudodelec Janez«, ki ga je napisal po »Podobah iz sanj« in v katerem se je spet oglasil Cankar iz časov »Hlapca Jerneja« in »Zgodbe o Šimnu Sirotniku«. Gogolj takšnega novega zaleta na koncu ni več zmogel. Zato je njegov konec tudi tako tragičen.

II

Drugi pisatelj, ki ga omenja Cankar v eseju o Aškercu, je Turgenjev, ki je bil takrat pri nas najpopularnejši ruski pisatelj. Cankar ga tu omenja kot vzor in primer pisatelja, ki se ne boji resničnosti življenja ne filistrske srenje, ki vlada v družbi. Sklicuje se nanj takoj za Gogoljem in pred Dostojevskim. Na mladega Cankarja je moral roman Turgenjeva »Očetje in sinovi« napraviti poseben vtis, vendar ne tolikšnega kakor dela Gogolja in Dostojevskega. Da ni bil vtis ob branju Turgenjeva tako trajen, kakor je bil ob Gogolju in Dostojevskem, priča odstavek v pismu, ki ga je pisal Izidorju Cankarju 15. avgusta 1906. Iz njega izvemo,⁶ da Izidor Cankar ni bil zadovoljen s Cankarjevo knjigo »Nina«, da pa se navdušuje za Turgenjeva in mu ga bržkone stavlja za vzor. Cankar odgovarja:

⁶ Ker so navedki iz pisem vzeti iz izdaje Pisma Ivana Cankarja, ki jih je uredil v treh knjigah Izidor Cankar (DZS 1948), ne bom odslej več povsod navajal, na kateri strani je to ali drugo pismo, iz katerega kaj citiram, saj navajam dan, mesec in letnico, kdaj je bilo napisano.

»Ne spominjam se več dobro, kaj si mi pisal, samo toliko vem, da ‚Nine‘ nisi bil vesel in da si navdušen za Turgenjeva. To mi je ostalo v spominu najbrž zategadelj, ker jaz nisem tako hudo navdušen za Turgenjeva in ker sem ‚Nine‘ vesel zaradi njene žalosti. Meni je Turgenjev presladak. Edino delo njegovo, ki ga občudujem, so ‚Lovčevi zapiski‘...«

Žal ne vemo, za katero delo Turgenjeva je šlo, ki je navdušilo Izidorja Cankarja. Če bi vedeli, bi mogli natančneje razmisliti in si jasneje razložiti, zakaj ni bilo vseč Ivanu Cankarju, ki je v eseju o Aškercu še dajal romana »Očetje in sinovi« in »Dim« za vzgled dveh del kritičnega realizma. Iz naslednjega pa je videti vsaj to, da mu Turgenjev ni več vseč, ker sta mu Dostojevski in Tolstoj veliko več. Omembe in pozornosti pa je vredno, da spet omenja Gogolja, do katerega se njegovo razmerje ni spremenilo. V pismu namreč takole nadaljuje:

»Kaj še zmirom nisi bral Dostojevskega? Namreč njegova vélika dela: ‚Idiot‘, ‚Bratje Karamazovi‘, ‚Obsedenci‘ itd.? — Beri to in Turgenjev bo izginil kakor prijetne sanje. In kako si mogel napisati, da ga spoštuješ globlje od Tolstega? Kaj si bral ‚Vojno in mir‘? Ta roman ne morem staviti drugam nikamor, kakor poleg Homerja in Shakespeareja — kvečjemu še poleg ‚Mrtvih duš‘...«

V naslednjem sicer prizna Izidorju vrednost Turgenjeva kot velikega fabulista, toda vprašuje se, kam naj postavi potlej Dostojevskega in Tolstoja. Takole piše:

»Zakaj to je: Turgenjev je genijalen pripovedovalec — kaj pa so drugi? Kako imenuješ Ti tiste ljudi, ki stoje kakor gore v človeški zgodovini, da se Ti blešči pred njih pogledom? Hebrejci so jih imenovali preroke in to je jako lepa beseda; tudi beseda evangelisti je lepa; obedve pa sta pravični.«

Sledi precej ostra primerjava iz takratnih naših umetniških in filozofskih razmer. Mladi Cankar se je kmalu razšel z Aškercem in ga začel odklanjati, kar je splošno znana stvar, vendar se rado spregleduje, da ni nikoli odklanjal ali celo zanikal Aškerca-pesnika »Balad in romanc«. Zato tudi ni preklical nikoli hvale, ki mu jo je dal v svojem eseju leta 1896, čeprav je dela zadnjega Aškerčevega obdobja odklanjal. Tako v predavanju o slovenski literaturi leta 1911 kakor v predavanju »Anton Aškerc in njegova doba« leta 1912 mu je dal vse priznanje, ki mu v razvoju slovenske književnosti gre.

V zgoraj omenjenem pismu pa pravi, ko govori o prerokih, med katere očitno šteje Gogolja, Dostojevskega, Tolstoja, Homerja in Shakespeara:

»Teh ljudi ne moreš imenovati poete, filozofe, umetnike itd. — vse to je že banalno, odkar je poet Aškerc, filozof Mahnič in umetnik Zajc.«

Zadnjemu ni mogel odpustiti Prešernovega spomenika. Prav zaradi teh treh ne more Dostojevskega, Tolstoja in Shakespeara imenovati le pesnike in umetnike, ker so zanj veliko več; v Turgenjevu sicer vidi »genialnega pripovednika«, a nič več, medtem ko so mu Gogolj, Tolstoj in Dostojevski več kakor le umetniki, ker so hkrati preroki in evangelisti. Zadnji stavek pa ponovno izpričuje, kako visoko je cenil Gogolja, saj pravi, da bi mogel »Vojno in mir« postaviti »kvečjemu še poleg ‚Mrtvih duš‘«.

Izjava, da mu je Turgenjev presladak, je vsaj za leto, ko je izdal povest »Nino«, protislovna. S svojo oznako Turgenjeva prav gotovo misli na njegov lirizem, v katerem je v podtonu tu in tam tudi nekaj ganljivosti in sentimentalnosti, to se pravi prečustvenosti. Toda ali ni tega precej tudi v nekaterih Cankarjevih delih, kakor so npr. »Križ na gori«, »Milan in Milena« in tudi v »Nini«? Subjektivnega lirizma v povestih v prvi osebi je celo pri Cankarju več kakor pri Turgenjevu, ki nikoli ni zašel v takšno prečustvenost, kakor jo razodevajo nekatere mladostne povesti Dostojevskega (»Bedni ljudje«, »Bele noči«, »Mladi junak« itd.). Res je, da takšne sentimentnosti — če hočemo čustvenost teh in takšnih povesti nekoliko omiliti, v delih Dostojevskega, na katere se sklicuje Cankar, ni več. Tudi v Cankarjevem »Martinu Kačurju« je ni. Če primerjamo »Gospo Judit« s »Hišo Marije Pomočnice«, nam ni potreben poseben napor, da občutimo med njima tudi v tem smislu precejšen razloček; čeprav je v »Hiši Marije Pomočnice« prav tako veliko lirizma in čustvenosti, je vendarle vsa knjiga prežeta hkrati z globoko, tragično brezizhodnostjo. Javlja se v tem pomembnem Cankarjevem delu kot strahotna usodnost iz grške tragedije, ki je človek ne more premagati niti ji ne more uiti. Cankar se je zavedal mehkode svojega značaja, ki je živela v njem ves čas in to sporedno z njegovimi satiričnimi, ironičnimi spisi in ostrimi polemikami, kakor z deli, v katerih kljub vsemu liričnemu in simboličnemu prevladuje realistična stran (klasičen primer Cankarjevega pripovedniškega realizma je »Martin Kačur«). O tem priča odstavek v istem pismu, ko sporoča Izidorju Cankarju:

»Že prihodnji mesec (to sem Ti menda že pisal?) izide nova moja knjiga: 'Krpanova kobila'. Večjidel so sami spisi, ki so bili že natisnjeni, le par je novih. Ampak izbral sem samo satirične in ironične stvari; in edino v tolažbo mehkim ljudém sem pridal še troje novel.«

Knjiga, ki nosi groteskni naslov, res ni vsebinsko in stilsko enotna, česar se je Cankar po gornjem zavedal, vendar je to storil nalašč, morda pa tudi zato, da bi rokopis laže vnovčil in dosegel pri občinstvu večji uspeh. Res se novele »Na otoku«, »Nespodobna ljubezen« in »Spomladi« nič kaj ne skladajo s polemično »Študijo o gledališču« in pamfletom »Govekar in Govekarji«, dveh spisov, ki skupaj z »Dvojno resnico«, »Prešernom« in »Anastasiusom von Schiwitzom« zajemajo prvo tretjino knjige. Tudi IV. del knjige z edino povestjo »Poslednji dnevi Štefana Poljanca« je po značaju in stilsko povsem nekaj drugega kakor poglavje s petimi omenjenimi satirično-pamfletskimi spisi pod skupnim naslovom »Krpanova kobila«, ki je dal knjigi tudi ime.

III

Cankar si je kmalu v začetku svoje literarne poti ustvaril nazor, o katerem govori večkrat posredno in neposredno v različnih svojih spisih pa tudi v svojih pismih. Iz zgornjega se da dovolj jasno slutiti, da je tudi sam hotel biti pisatelj — glasnik.

Ko je poslal v začetku leta 1897 Franu Govekarju, ki je bil urednik listka pri Slov. narodu, nekaj črtic iz cikla »Vinjete«, si jih Govekar ni upal objaviti, marveč jih je odstopil uredniku Ljubljanskega Zvona prof. Bežku. V pismu, v katerem to sporoča Govekar konec februarja ali v začetku marca 1897 Cankarju, pravi med drugim:

»...Vinjete' so čisto à la Dostojevskij in à la — dekadenca: zato bodo v nas nekaj novega.«⁷

Zgornje priča, da sta morala oba že dobro poznati Dostojevskega, ki je takrat zelo prodiral v zahodno evropsko literaturo, sicer bi Govekar ne mogel dati takšne oznake za nekatere Cankarjeve »Vinjete«. Pozornost zbuja to, da omenja Dostojevskega skupaj z novo strujo — z dekadenco. Tako je Govekar takoj opazil, da se Cankar odmika od tistega naturalizma, ki ga je Govekar uvajal in ki se je zaradi tega imel za

⁷ Ibid. I. del str. 187.

vodjo nove struje in celo za revolucionarja, kakor sam piše Cankarju v istem pismu:

»To pa veš, da sem bil in sem vedno z dušo in s telesom naprednjak in revolucionarec v naši literaturi, s katerim si Ti povsem istih mislij, vsaj v bistvu. To pa je glavno.«

Ko so izšle »Vinjete«, je Cankar z epilogom, v katerem se je odpovedal takšnemu naturalizmu, kakor ga je oznanjal Govekar, tega zelo zadel. Še posebej z odstavkom: »Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše, — moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva. Takrat je napisal Govekar žolčno pismo (konec avgusta 1900) Vlad. Levcu, v katerem je nagrmadil raznih očitkov zoper Cankarjevo delo, njega samega pa označil za patološkega in nemoralnega. Okolje, iz katerega jemlje Cankar snov svojim novelam, so po Govekarjevem mnenju »ciparna, nočne kavarne in beznice«. Očita mu, da so njegove »podobe, tropi, izražanja, slog... kopirani« po francoskih in nemških dekadentih. Med očitki navaja tudi Dostojevskega:

»Včasih je posnemal Dostojevskega in ga včasih še posnema...«^{7a}

Govekar, ki je spadal na Dunaju nekaj časa v Cankarjevo družbo, izpričuje s tem ponovno, da sta oba morala brati Dostojevskega in se navduševati zanj, čeprav ni imelo to nobenih pozitivnih posledic za Govekarja, pač pa za Cankarja, kar danes dobro vemo.

Poleg Gogolja je naredil na Cankarja največji vtis Dostojevski. V razgovoru z Izidorjem Cankarjem leta 1911 pravi:

»Dostojevski me je naravnost omamilo do pijanosti.«

Nedvomno sta Gogolj in Dostojevski s svojim delom spodbujala mladega Cankarja k podrobni psihološki analizi, še posebej, kadar je pisal v prvi osebi, kadar je predstavljal svojega junaka v prvi osebi v samoizpovedi, oziroma s tako imenovanim notranjim monologom, ki ni iznajdba šele našega časa. Klasičen primer takšnega »notranjega« monologa je povest Dostojevskega »Krotka«, v kateri so že nekatere poteze ekspresionizma pa tudi camusovskega ali sartrovskega eksistencializma. Camus in Sartre sta se oba učila pri Dostojevskem.

^{7a} Ibid. I. del, str. 101.

Cankar in Izidor sta morala izmenjati več misli o ruski književnosti, kakor jih poznamo iz doslej objavljene korespondence, kajti v pismu z dne 26. oktobra 1906 piše Ivan Cankar Izidorju Cankarju:

»O ruskih poetih se ne bova več menila. V pismu ti ne morem razložiti, kaj je Dostojevski, kaj Tolstoj — razložil si boš sam, nekoliko pozneje.«

Očitno Izidor Cankar ni bil tako navdušen za ruske pisatelje kakor Cankar — z izjemo Turgenjeva —, kakor smo slišali. Značilno pa je, da jih je Cankar pravilneje vrednotil, ko je postavljaj Gogolja, Tolstoja in Dostojevskega pred Turgenjeva, čeprav je priznal, da ceni njegove »Lovčeve zapiske«.

Da je vplival Cankar s svojimi nazori o ruskih pisateljih (Gogolj, Dostojevski, Turgenjev, Tolstoj) z omenjenimi pismi na bratranca Izidorja Cankarja, priča Izidorjeva kritika romana »Ponižani in razžaljeni«, ki jo je objavil naslednje leto v *Domu in svetu* (1907).⁸ V Dostojevskem vidi »v prvi vrsti realista«, hkrati pa opozarja, da je med takratno moderno literaturo in Dostojevskim takšna razlika »kakor neprekoračljivi prepad med nebom in zemljo«.

»Njemu ni dejanje ne brutalno ne vsakdanje, in kadar hoče vplivati, tudi res vpliva z njim. Zato razorje bralcu dušo kakor krepak orač z ostrim plugom. Ne sramuje se s tragiko svojega dejanja, česar ne sme danes storiti niti srednje talentiran literat, in če bi imele gospodične jokati pri prizoru na domu Bubnove ali pa pri oni sceni z medaljonom ali ob vrnitvi Nataše, bi bil vendar vse to napisal.«

Tudi Cankar se ni sramoval prečustvenosti, ki je v nekaterih njegovih delih močno izražena (»Na klancu«, »Milan in Milena« itd.). Čeprav prizna Izidor Cankar, da roman »Ponižani in razžaljeni« ni najboljšo delo Dostojevskega, vidi v njem vendarle »veliko pričo njegove umetniške moči«.

Ivan Cankar je v svojem že navedenem pismu 13. avgusta 1906 opozoril Izidorja na »Idiota«, »Brate Karamazove« in »Bese«, prav tako pa ga je v istem pismu skupaj z Gogoljem, Tolstojem, Homerjem in Shakespearom označil za — preroke. Nedvomno je tudi po tem Cankarjevem opozorilu napisal Izidor v svoji kritiki naslednji stavek:

⁸ Izidor Cankar: *Leposlovje, eseji, kritika*, Slovenska matica, Ljubljana 1968, str. 272.

»Ljubeče odpuščanje pa ni odpuščajoča ljubezen — to je tendenca romana. Dostojevski modro, skoraj otroško veruje v dobroto in ljubezen s tisto močno vero, ki mora premakniti hribe, veruje tako zelo, da zmagajo v njegovem romanu ponižani in razžaljeni s svojo ljubeznijo ponosne in zatirajoče.«

Ali ne velja posredno to tudi za marsikatero Cankarjevo delo?

In dalje:

»Kdor tega ne razume, ne razume Dostojevskega in ne zna ceniti nobenega velikih prerokov umetnosti.« (Podčrtal K. B.)

Te »velike preroke umetnosti« je Izidor Cankar prevzel iz omenjenega Cankarjevega pisma. Pod vplivom Cankarjevega opozorila in lastnega branja Dostojevskega izraža Izidor Cankar na koncu svoje kritike željo, da bi Leposlovna knjižica

»kmalu objavila tudi Zločin in kazen, in če le mogoče, tudi Brate Karamazove, ker se je tu dvignil Dostojevski do vrhunca.«

Kakor Dostojevski je tudi Cankar marsikje v svojih delih pronikav razčlenjevalec človeških značajev. Morda je roman »Hiša Marije Pomočnice« najbližji načinu pisanja mladega Dostojevskega, kakor ga poznamo po »Bednih ljudeh«, »Netočki Nezvanovi« ali pa po njegovi mojstrovini »Zapiski iz mrtvega doma«. Tudi Cankarjev roman »Hiša Marije Pomočnice« so »zapiski« iz doma umirajočih deklet, čeprav pisani v tretji osebi, kakor so »Zapiski iz mrtvega doma« »poročilo v prvi osebi« o življenju katoržnikov. Cankarjev roman je kljub epičnosti liričnejši, medtem ko je roman Dostojevskega epičen kljub nekaterim liričnim odstavkom.

In še nekaj družijo Cankarja z Dostojevskim in z nekaterimi ruskimi kritičnimi realisti in simbolisti: bogoiskateljstvo. Cankarjeva legenda »Kristusova procesija«, ki je v spremenjenem naslovu »Za križem« dala naslov tudi knjigi novel in črtic, sodi v njegovem delu na podobno mesto, kakor jo ima pri Dostojevskem legenda o velikem inkvizitorju v »Bratih Karamazovih«. Razložek je le v tem, da ima pri Dostojevskem legenda ateistično etično-kritično tendenco, pri Cankarju pa socialno-revolucionarno. Cankarjev nazareški tesar v legendi »Kristusova procesija« je dobrih deset let prej (1907—1918) predhodnik Kristusa z rdečo zastavo

v pesnitvi o oktobrski revoluciji »Dvanajst« simbolista Aleksandra Bloka.

O kakšnem neposrednem vplivu Dostojevskega na Cankarja ni mogoče govoriti. Bil mu je le spodbuda in vzor na njegovi lastni poti, vendar z drugačne strani kakor Gogolj. Pri Dostojevskem ga je moral mikati njegov nadrobni psihologizem, njegov realizem notranjega vida, pri Gogolju pa sta privlačevala satira in grotesknost. Morda je »Polikarp« najbolj pisan v duhu in načinu psihološke analize Dostojevskega, toda je kljub temu izvirno cankarski in ves Cankarjev.

Ko se je Cankar v juliju 1901 seznanil na Dunaju s hrvaškim literatom Andrijem Milčinovičem, sta se morala pogovarjati tudi o ruskih pisateljih, ker piše Cankar 10. julija 1901 Zofki Kvedrovi:

»Pred nekaterim časom je bil Milčinovič tukaj, ko se je vračal iz Prage. Meni je jako simpatičen, samó o nekaterih stvareh se mi je zdelo, da ima čudne pojme. Tako sodi o Tolstem nekako podobno kot jaz o našem Kodru.«

Ker tega Cankar, ki se je navduševal tudi za Tolstoja, ni mogel razumeti, ošvrkne v pismu ne le Milčinoviča, marveč še druge iz hrvaške moderne:

»Pozneje sem o stvari premišljeval ter sem spoznal, da take sodbe hrvaških 'modernih' niso nič čudnega... To je bila slaba stran vtisa, ki ga je napravil name ta posebni človek...«

S poznavanjem in priznavanjem pomembnosti Tolstojevega dela je tu Cankar celo meril vtis, ki ga je nanj napravil Milčinovič, ki si kljub siceršnjim nekaterim Cankarjevim simpatijam ni ustvaril v hrvaški Moderni nobenega posebnega imena.

Cankar je večkrat poudarjal, da je idejni, tendenčni pisatelj, ki mu ne gre nikoli zgolj za obliko, marveč prav tako in predvsem za idejo in vsebino, ki pa si sami določata obliko in stil, vendar ju mora pisatelj seveda ustvariti na isti ravni. Ko sta si izmenjavala z Zofko Kvedrovo nekaj misli o dekadenci in literaturi sploh, ji je pisal v pismu 8. maja 1900 leta o svojih literarnih nazorih:

»Da Vam povem na kratko: mogoča in *smiselna* se mi zdi samó ali tista *tendenciozna* umetnost Gogola, Tolstega i.t.d., ki hoče uveljaviti socialne, po-

litične ali filozofske ideje s silnimi sredstvi *lepote*, — ali pa umetnost starih Grkov, Shakespearea, Goetheja i.t.d., ki ima samo estetične in etične smotre. Umetnost nekaterih dekadentov pa je *mučenje samega sebe* in pri nekaterih nič drugega kot igranje z izrazi...« (Podčrtal K. B.)

Mislim, da je ta izjava izredno značilna za vsega Cankarja in ne le za mladega, ki se je prav gotovo navduševal za Gogolja, Tolstoja in Dostojevskega zlasti zaradi tega, ker je našel v njihovem delu pobudo in hkrati potrdilo za tisto poslanstvo svojega literarno-umetniškega dela, ki ga je sam v sebi začutil zelo zgodaj in mu ostal zvest ves čas. Dekadence s svojim larpurlartizmom mu prav tako ni mogla dati nič trajnega. Zato se je odtrgal od nje, kakor se je odrekel z govokarskim mehničnim pozitivizmom prežetemu naturalizmu. Razumljivo je in tudi logično, da se je navduševal za Gogolja, Tolstoja in Dostojevskega ter manj za Turgenjeva, saj prvi trije zares bolj izpolnjujejo tisto poslanstvo književnosti, o katerem govori Cankar Zofki Kvedrovi, poslanstvo, ki ga je določil tudi svojemu pisateljskemu delu. Nič presenetljivega ni, da v istem pismu, ko odklanja dekadenco, v kateri vidi predvsem »mestni prah in mestno perverzno«, v njenih zastopnikih pa egoiste, ki nimajo drugega dela, kakor da brskajo le po sebi, izpove v enem samem stavku bistvo svojega literarnega ustvarjanja, ko pravi:

»Še nekaj, — in to je glavni vzrok, da so mi *izrastki* takozvane dekadence postali zoperni. Pri nas tam doli je potreba reformacije in revolucije v političnem, socialnem, v vsem javnem življenju, in tej reformaciji mora delati literatura pot. Vse je v blatu pri nas doma.«

Ostre, a ne krivične in resnico govoreče besede.

Tudi Aškerc se je navduševal za rusko književnost, za ruski jezik, ki mu je napisal celo pesem hvalnico, navduševal se za vse rusko v smislu starega konservativnega slavjanofilstva, ki ga moramo strogo ločiti od revolucionarnega vseslovanstva Mihaela Bakunina in njegovega manifesta slovanskim narodom leta 1848. Cankar je mlad dojel bistvo del Gogolja, Tolstoja in Dostojevskega in v tem bistvu kritični odnos do življenja in družbe, predvsem pa zakoreninjenost v domači zemlji, v domačem svetu. Zato ironizira v omenjenem pismu Aškercu, kakor sicer visoko ceni njegove balade. Odreka mu celo, da bi v svojem zadnjem obdobju bil še slovenski poet, ko pravi:

»Gre iskat sujete in ljudi za svoja dela na — Rusko! Boga mi, prijel bi ga za ušesa. Taki ljudje nimajo doma; pišejo samo zató, da pišejo, a to ni nič.«

V svoji jubilejni knjigi »Kranova kobila« je v uvodu napisal med drugim:

»Ne v areni literature, v areni življenja sem stal! Njemu, vesoljnemu, vseobsežnemu, sem napovedal boj... Videl sem krivico in sem z veliko gesto protestiral proti krivici; videl sem smešnost in sem pokazal nanjo z glasnim smehom, da bi jo ljudje spoznali... Zmerom sem bil prepričan, da je umetnika edini poklic kritika in boj... že v najtišji, najslajši lirski pesmi slišim obtožbo; izvila se je bila iz življenja kakor vzdih... Edino, kar sem podedoval iz tistih lepih časov, je prepričanje, da umetnik, ki se prilagodi, ni več umetnik.«

Tako ni govoril pri nas o poslanstvu umetnosti nihče pred njim in tudi nihče ga ni v tolikšni meri v svojem umetniškem delu tako vsestransko uveljavljal kakor Cankar. Da si je že zgodaj utrdil svoj nazor o takšnem poslanstvu umetnosti, je iskajoč našel pobudo in zgled za to tudi v treh klasikih ruskega kritičnega realizma v Gogolju, Tolstoju in Dostojevskem, ki so njegovemu človeškemu in pisateljskemu značaju v ruski književnosti najbolj ustrezali. Tudi zato so mu bili tako dragi, ker niso le v ožjem smislu umetniki, marveč so hkrati etični in socialno moralni pisatelji — kritiki in tako tudi glasniki svojega naroda in človeštva, kakor je z vsem svojim delom hotel biti in tudi je Ivan Cankar.

Ko je v začetku marca leta 1900 bral Tolstojevo »Vstajenje«, ki je razburjalo domači in tuji literarni svet, prav tako pa domačo carsko in cerkveno oblast, saj najprej sploh ni smelo iziti doma, je pisal 9. marca bratu Karlu:

»Te dni sem čital Tolstega 'Vstajenje'. To prekrasno delo — kaj takega še nisem imel nikoli v roki.«

Da je moral dobro poznati in tudi razumeti klasike ruskega kritičnega realizma, priča najstarejša njegova izjava o tej struji ruske književnosti. Napisal jo je v pismu Franu Govekarju 15. junija 1896:

»In tudi sicer so si pisatelji jednega naroda in jedne struje zelo med seboj jednaki. Rusi n.pr. so vsi kakor sinovi Gogoljevi.«

Cankarjeva trditev se v bistvu popolnoma sklada z znano izjavo Dostojevskega: »Vsi smo zrastle iz Gogoljevega 'Plašča'...«

Zanimanje za rusko književnost je v devetdesetih letih zelo narastlo kakor drugod po Evropi tudi pri nas.⁹ Med značilnimi plodovi tega zanimanja in navdušenja so bili tudi prevodi iz ruske lirike, ki so izšli leta 1901 pod naslovom »Ruska antologija« v izboru in uredništvu Ivana Vesela in Antona Aškerca.

Med prevajalci sta tudi Ivan Prijatelj in Dragotin Kette, Cankarjev drug v slovenski moderni. Cankar ga je tako visoko cenil, da je rekel ob njegovi rani smrti, da bi bilo boljše, če bi umrl on in ne Kette. Gotovo sta z njim izmenjala marsikatero misel tudi o ruski književnosti. Dr. Ivan Prijatelj, glavni esejistični in literarnozgodovinski posrednik ruskega kritičnega realizma pri nas, poroča v svojem eseju: »Domovina, glej umetnik«:

»Kot študentek ljubljanske gimnazije sem se prvič sešel z njim (Cankarjem) spemladi leta 1898... Takoj je zagovoril z menoj o Gogolju, o njegovih smejočih se kraguljčkih in žvižgajočem biču, potem o Dostojevskem, o njegovih drobnih krtovih očeh in njegovem podzemeljskem kraljestvu kompliciranih hodnikov in čudovitih stavb.«

In ne brez vzroka in upravičenosti dostavlja Prijatelj:

»Kolikokrat sem moral pozneje misliti na to, kako je Cankar njun brat: da je brat onega Gogolja, ki zbija nesmrtno šale iz Ivana Ivanoviča in Ivana Nikitofoviča, z biči in kraguljčki ravná na ples pred slavnim občinstvom.«

Navdušenje za rusko književnost je bilo takrat tolikšno, da so si mladi literati radi dajali celo ruske psevdonime. Pri Murnu se je njegov psevdonim Aleksandrov obdržal za zmeraj v naši literarni zgodovini. Mladi Ivan Cankar je nekajkrat porabil psevdonim Ivan Saveljev, ki ga je povzel po imenu kaznjenca Saveljeva iz »Zapiskov iz mrtvega

⁹ Prim. D. M. Murko: Prvi početki ruskega romana, LZ 1897, str. 151. Tam piše: »Odkar je prišla ruska literatura po Nemcih in še z večjim uspehom po Francozih do velikega ugleda in tako rekoč v modo, občudujemo pač vsi globoko in izvirno vsebino ruske beletristike, ki se loteva najganjlivejših problemov človeštva in nam jih predočuje tako iskreno in istinito.« Dr. I. Prijatelj je objavil v LZ 1900 obsežno razpravo »Tolstoj in njegov roman ‚Vstajenje‘, v istem letniku LZ pa ima še esej »Ruski roman in moderna francoska književnost«.

doma« F. M. Dostojevskega.¹⁰ Zanimivo je, da srečamo ime Sirotkin, ki ga je dal Cankar kovaču Šimnu — realističnejši varianti hlapca Jerneja, v povesti »Zgodba o Šimnu Sirotniku« tudi v istem romanu Dostojevskega. Tako je ime mlademu nesrečnemu kaznjencu, ki je prišel prav tako navzkriž s pravico.

Nobenega dvoma ni, da je Cankar poznal in prebiral Veselovo »Rusko antologijo«. Če ne drugje, se je vsaj v njej seznanil s Puškinom, Lermontovom, Tjutčevom in drugimi, dasi jih v njegovih pismih ne najdemo. Da pa je moral vsaj nekatere poznati že pred izidom Veselove antologije, priča Cankarjevo pismo, ki ga je pisal Govekarju 25. I. 1897 z Dunaja. V njem omenja popularnega pesnika ruskega kmeta in vasi Alekseja Vasiljeviča Koljčova (1808—1842), ki je po nekaterih pesmih predhodnik Sergeja Jesnina. Cankar polemizira v pismu z Govekarjevim člankom v »Edinosti« in pravi:

»Se nekaj ravno o Tvojem članku v »Edinosti«! Saveljev in Radič in Nikolajev *niso* »moderni«. »Helena« je bila morda originalna, ali moderna ni bila. Nikolajev piše, kakor recimo Koljčov, slavni ruski lirik, ki je umrl pred ca. petdesetimi leti.«

Nikolajev je bil psevdonim mladega O. Župančiča, kakor je bil Saveljev Cankarjev psevdonim, Mihajlov pa Kettejev. V pismu primerja nekatere Župančičeve pesmi s pesmimi Koljčova.

Da pa je poznal mladi Cankar marsikaj tudi iz splošne ruske zgodovine, pričajo še naslednji primeri iz njegovih pisem. V pismu Govekarju 24. avgusta 1899 se jezi na uredništvo Slov. naroda, ker je objavilo članek o znanem reakcionarju Pobedonoscevu:

»Isto naj stori (da se namreč naj obesi! Opomba K. B.) oni človek, ki je pisal o Pobedonoscevu, — tem reakcionarju, ki je jedini kriv, da leži na Ruskem vsa kultura na tleh in da se je postavil kitajski zid med narodom in »inteligenco«!...«

Opomba opozarja tudi na politično naprednost mladega Cankarja, ki se je že nagibal takrat na levo. V pismu Etbinu Kristanu 18. aprila 1899, ki ga je povabil k sodelovanju pri tržaškem »Rdečem praporu«,

¹⁰ F. Dobrovoljc: Literarni psevdonimi Ivana Cankarja, zbornik Podoba Ivana Cankarja, Ljubljana 1945, str. 81.

omenja v zvezi z Mickieviczevim proslavam v Varšavi in svojo pesmijo »Svečanost v Varšavi« carja Nikolaja II:

»Meni se je zdelo, da je bilo ob znani svečanosti v Varšavi več revolucionarnega duha v tistem nevarnem molčanju, ki pomeni mnogo več kot vsaka glasna demonstracija. Car naj bi bil prepovedal — misliti.«

V pismu bratu Karlu 11. dec. 1907, ko mu namiguje, kako mora pisati, da ga bodo ljudje kljub cenzuri razumeli in da ga cenzura ne bo plenila in globila (vsaj tako ga je po mojem potrebno razumeti), pravi:

»Kaj pa počneš z listom? Jaz sem bral nekoč rusko sodbo iz Nikolaja I. časov (car, ki je vladal (1796—1855) v Puškinovem času in bil celo njegov cenzor, zatrl je upor dekabristov itd. Opomba K. B.), da je navadno le nerodnost pisalca kriva, če se vjame v past. Kaj Tvoji bralci ne razumejo namigovanja? — Kdo pa plača te kazni?«

Še bolj zanimiv pa je podatek iz pisma 27. dec. 1906, ki ga je pisal takratnemu uredniku Ljublj. zvona dr. Fr. Zbašniku. V njem mu obljublja esej o knjigi »Rusko slovstvo«, ki je izšla l. 1905. Napisal jo je znani anarhist knez Peter Kropotkin:

»Te dni vam pošljem kratek essay o Kropotkinovi najnovejši knjigi...«

Žal eseja ni napisal. Kljub temu pa nas zapisek opozarja, da je moral mladi Cankar brati tudi nekatere spise ruskih anarhistov, vsaj Kropotkinove če ne tudi Bakuninove. Ščuka v komediji »Za narodov blagor« ima nekaj anarhističnih potez v svojem značaju.

Ko se je mladi pisatelj Cankar osvestil, kakor se pravi danes, se je tudi zavedal, da mora njegovo delo rasti iz domačih tal, iz domačega sveta in življenja, vendar z razgledom po vsem svetu. Zato je stopil v areno življenja, kjer se je bil za svoje ideje in zoper temne strani življenja, pisal in ustvarjal svoja dela ne zaradi nekega zgolj literarnega oblikovanja, marveč da kaže življenju zrcalo in da pove ljudem tisto, kar misli in čuti, kar je prav in kar ne. Da se je tega zavedal, pričata že prvi njegovi knjigi »Erotika« in »Vinjete«. Zato je v istem pismu Zofki Kvedrovi podčrtal stavek:

»Človek piše, ker ima ljudem kaj povedati.« (Podčrtal K. B.)

Gesla naturalizma in dekadence ga niso zadovoljevala. Iskal je svojo osebno pot, skušal si je že zgodaj ustvariti literarni in umetniški nazor,

ki bi bil teoretično in idejno izhodišče njegovega dela. Zato je veliko bral in listal po takratni svetovni književnosti, prebiral razne estete, filozofe in moraliste.¹¹ Pri tem Cankarjevem literarnem in nazorskem šolanju ima tudi ruska književnost precejšen delež, saj so prav Gogolj, Tolstoj in Dostojevski v marsičem tolmačili vlogo književnosti in njene poslanstva, kakor jo je Cankar zmeraj bolj razumel za sebe in svoje delo in kakor jo je zavestno in podzavestno uveljavljal že v »Erotiki« in »Vinjetah«. Da se je zanimal tudi za ruske literarne nazore in teorije o umetnosti zgodaj, priča še pismo, ki ga je pisal bratu Karlu iz Pulja 10. avgusta 1898. leta:

»Kalan mi je obljubil Tolstega ‚Was ist die Kunst‘. Kadar pride, pošlji mi. Križen zavitek, marka 5 kr.«

Tolstojev spis o umetnosti je takrat komaj izšel v nemškem prevodu^{11a} in že ga je hotel Cankar brati. Nobenega poročila nimamo, kakšen vtis je naredil nanj, s katerimi nazori Tolstoja se je strinjal in s katerimi ne. Tolstoj se v knjigi zavzema skladno s takratnimi svojimi religiozno krivoverskimi in moralnimi nazori za strogo etično poslanstvo umetnosti. Dvomim, da bi se bil Cankar strinjal z vsemi Tolstojevimi trditvami, ker z njimi preveč podreja umetnost morali, religiji in etiki, toda marsikaj mu je moglo ugajati, saj je tudi Cankarjevo delo — delo pisatelja — etika in kritika. Zato mu je še posebej ugajal tudi Tolstojev roman »Vstanjenje«. Gotovo ga je bral v nemškem prevodu A. Hollmanna in K. Walthera, ki je izšel l. 1899 v Stuttgartu.

Da mu je bilo veliko za Tolstojevo knjigo »Kaj je umetnost«, potrjuje natančno navodilo, kako mu jo naj brat pošlje. Ne vemo sicer, ali jo je dobil, toda domnevati smemo, da jo je mogel dobiti v roke tudi na Dunaju, saj je Tolstojeva knjiga zbujala precejšnjo pozornost takrat in še kasneje. Kakor Tolstoj je tudi Cankar iskal višji smoter svoji umetnosti, ki mu ni mogla biti zgolj igrača form kakor večini dekadentov, kakor smo že slišali iz njegovega pisma.

¹¹ Prim. Dušan Pirjevec: I. Cankar in svetovna literatura, CZ, Ljubljana 1964.

^{11a} Was ist Kunst. Studie. Übers. von Alexis Markow. Berlin: Steinitz 1898. Prim. L. N. Tolstoj. Bibliographie der Erstausgaben deutschsprachiger Übersetzungen. Deutsche Bücherei Leipzig 1958, str. 26. Podatek o »Vstajenju« je tudi vzet iz te bibliografije na str. 19.

IV

Spričo načelnih izjav o Gogolju, Tolstoju, Dostojevskem in Turgenjevu nas preseneča, da ne najdemo v obširni, doslej objavljeni korespondenci nobene izjave ne o Čehovu ne o Gorkem. To sicer še ne pomeni, da jih ni Cankar bral ali da jih sploh ni poznal. Zadnje je sploh izključeno, saj sta bila tako Čehov kakor Gorki takrat od živčih ruskih pisateljev že precej znana na zahodu; pri nas ju je predstavil dr. Ivan Prijatelj v Ljubljanskem zvonu leta 1901. V svojem prevodu je objavil v tem letniku LZ najprej povest Gorkega »Šestindvajset in ena«, nato pa povest Čehova »Dama s psičkom«. Obema prevodoma je dodal kratek članek o vsakem. Istega leta je izdal pri Schwentnerju izbor povesti Čehova in njegovo dramo »Utva«, oboje pod naslovom »Momenti«. Dr. Ivan Prijatelj je bil takrat glavni posredovalec ruske književnosti pri nas. Leto dni prej je objavil v LZ članek »Tolstoj in njegov roman Vstajenje«. Vse to je Cankar gotovo bral. Slišali smo že, kako sta se že dijaka pogovarjala Cankar in Prijatelj o književnosti sploh, zlasti pa o ruski. Zato sta se morala pozneje pogovarjati tudi o Gorkem in Čehovu, čeprav omenja Cankar zadnjega v pismih le dvakrat in še takrat le »poslovno«. Prvič piše svojemu založniku L. Schwentnerju (9. maja 1901), da bo njegova nova knjiga novel (gre za »Knjigo za lahkomišelné ljudi«) po obsegu večja, kakor so »Momenti« A. P. Čehova, drugič pa želi, da bi bila njegova knjiga tiskana vsaj na takšnem papirju, kakor je knjiga Čehova. Gorkega, ki je bil takrat celo še bolj popularen na zahodu, saj je kot bivši bosjak zbuja pravo senzacijo v vsem literarnem svetu, pa Cankar v pismih sploh ne omenja, vsaj ne v doslej objavljenih. Zaradi vsega navedenega lahko samo ugibamo, kakšen vtis so napravile povesti Čehova in Gorkega nanj.

Italijanski slavist Bartolomeo Calvi trdi v svoji študiji o »Kralju na Betajnovi«, ki jo je priložil svojemu prevodu te drame, da je mogoče zaslediti vpliv Gorkega pri Cankarju, vendar niso Calvijevi argumenti nič kaj prepričljivi.¹² Pravi namreč:

»Delo velikega ruskega romanopisca, iz katerega najdemo kako sled v Cankarjevem »Kralju na Betajnovi«, so »Popotniki«. Najprej srečamo tu in tam isto ime. Maks — to je v obeh primerih predstavnik dobroščnosti, usmiljenosti, kar že pretiranega človekoljubja in idealizma, v obeh povestih imenovanega dela: »Moj popotni tovariš« ter »Konovalov«...«

¹² Bartolomeo Calvi: Uvod h Kralju na Betajnovi, Modra ptica 1929/30, str. 44, 67, 88, 115.

Pripomba je preveč naivna in je tipična za tako imenovano »vplivologijo«. Da bi ime Maks vzela Cankar iz Gorkega, je izključeno. Primerjati bi se dalo kvečjemu Cankarjeve boheme in potepuhe s potepuhi ali bosjaki Gorkega. Oboji namreč radi modrujejo, toda so si različni po značaju, kakor sta si Cankar in Gorki različna po pisateljskem značaju in stilu. Gorki je predvsem socialni realist, Cankar pa rad simbolizira, subjektivizira in včasih celo alegorizira. Zato rad preha-ja iz individualizacije tudi v tipizacijo. Tak je potepuh v »Hlapcu Jerneju«, katerega podžiga v ječi, da naj gre in sežge Sitarjevo hišo, še bolj pa »Potepuh Marko in kralj Matjaž«, ki ga skuša Cankar dvigniti v podoben simbol ali ljudski mit, kakor sta mu bila Kurent ali lepa Vida. Vse to je tipično cankarsko in daleč od Gorkega. Razložek med njima spoznamo takoj, če primerjamo Cankarjevo povest »Na klancu« z romanom Gorkega »Mati«. V obeh delih gre za podobo proletarskih ali ljudskih mater, če se smem tako izraziti. Cankarjeva Francka je mati iz proletarizirane maloobrtniške družine, kakor je bila zares tudi Cankarjeva rodna mati, medtem ko je mati Nilovna Gorkega že tipično delavska, res čisto proletarska mati. Razložek je tudi v značajih. Cankarjeva Francka se izčrpava v vsakdanjem boju za kruh svojim otrokom, Gorkega Nilovna pa poseže v boj delavskega razreda in pomaga pri tem sinu. Zato je roman Gorkega delo socialno-političnega in socialno-psihološkega realizma, medtem ko je Cankarjeva povest kljub vsemu avtobiografskemu, psihološkemu in realističnemu zaradi čustvenosti, ki odseva iz nje, vendarle nekoliko dvignjena nad običajni psihološki in socialni realizem, čeprav je tudi ta zastopan v njej, vendar v drugačni obliki in stilu kakor pri Gorkem. O kakšnem vplivu ali zgledovanju po »Materi« Gorkega pa sploh ni mogoče govoriti, saj je Cankar napisal svojo povest nekaj let prej (1902) kakor Gorki roman »Mati« (1906).

Po vlogi in mestu, ki jo ima drama Gorkega »Sovražniki« v novejši ruski dramatik, bi mogli z njo primerjati Cankarjeve »Hlapce«. Obe drami razgaljata socialne in moralno-politične razmere pri svojem narodu ter bolj ali manj posredno pozivata na boj zoper nje. Razločujeta pa se po različni stopnji družbenega razvoja, ki ga prikazujeta, saj smo v drami Gorkega že v okolju tovarnarjev in delavcev, pri Cankarju pa šele na vasi. V socialno razrednem smislu je razložek podoben kakor pri povesti »Na klancu« in romanu »Mati«, čeprav so »Hlapci« v političnem smislu precejšen korak naprej od povesti »Na klancu«. Zato so tudi bližji takšni socialno-revolucionarni književnosti, kakor jo za-

stopa Gorki. Tudi naslova njunih dram sta realistično-simbolična, pri Gorkem »Sovražniki«, pri Cankarju »Hlapci«, medtem ko je npr. Gerhardt Hauptmann imenoval svojo glavno socialno dramo »Tkalci«, ki jo je nameraval Cankar prevesti, po stroki in s tem realistično-stvarno brez simboličnega poudarka. Ta je pri Cankarju celo močnejši kakor pri Gorkem, kjer gre stvarno za razredne sovražnike in je poudarek na politično-razrednem, pri Cankarju pa na politično-moralnem. Edini simbolični naslov v dramatiki Gorkega ima igra »Otroci sonca«.

Nekoliko sorodno je socialno moralno vzdušje Cankarjeve druge drame »Jakob Ruda« z vzdušjem ene izmed zadnjih dram Gorkega »Jegor Buličov«, kjer prav tako kakor pri Rudi vse propada. Lahko bi celo rekli, da je Buličov primer ruskega Kantorja, ki je po več letih »vladanja« vendarle doživel polom. Ko umira, govori o kraljestvu, ki propada. Kar je Maks prerokoval Kantorju, se je zgodilo okrog petnajst let kasneje Buličovu Gorkega. Za oba pisatelja so bile glavna pobuda življenje in družbene razmere in ne kakšni posebni literarni vplivi, vsaj ne v njuni zreli dobi. Oba sta stala sredi arene življenja, kakor je dejal Cankar o sebi. To jima je bil glavni vpliv in glavna pobuda za njuno ustvarjanje.

Čehov ni tako bojevit pisatelj kakor sta Cankar in Gorki. V njem ni gneva, kakor ga je v Cankarju precej. Cankarjeva satira je tako gnevna, da prehaja rada v grotesko, karikaturu in v »Pohujšanju« celo v farso. Cankar gre včasih celo dalje, kakor je šel Gogolj v komediji »Ženitev«. Razpon Cankarjeve satire je po tej strani širši. Tudi Dostojevski je šel npr. v »Dvojniku« in v »Vasi Stepančikovo« za spoznanje dalje od Gogolja. Čehov pa ostaja v svojih satirah vendarle predvsem humorist in to dobrodušen humorist, kar Cankar ni nikoli, ker je bil velikokrat preveč prizadet, da je pisal, kakor je sam rekel, tudi iz jeze, medtem ko je pisal Čehov iz svojega smehljanja nad človeškimi slabostmi. V njem je nekaj dobrosrčnega in vzvišenega, vendar ne v slabem, marveč v dobrem smislu. Ni mu bilo za to, da bi bil protestant in reformator, Cankar pa je bil to z dušo in srcem, po vsem človeškem in pisateljskem značaju. Protestiral je, reformiral in revolucioniral. Sodi izrazito med angažirane, hkrati pa subjektivne pisatelje, ki pišejo velikokrat subjektivno, iz sebe, iz lastnih občutij, doživljajev in doživetij. Zato se tudi marsikje ponavljajo v tem smislu, da prikazujejo mnogo med seboj podobnih si značajev. Zaradi tega je v njegovem delu tudi toliko lirike in sentimentalnosti. Že v začetku svoje poti je pisal Govekarju (24. avg. 1899):

»... Jaz oporekam, da bi pisal neverjetnosti. Toda recimo, da jih pišem. Razložek med mojimi in Tavčarjevimi neverjetnostmi pa je velik: on ni doživel ničesar, o čemer je pisal, jaz sem doživel vse, o čemer govorim.«

V nekem drugem pismu istemu naslovniku pa se sklicuje v obrambo celo na Dostojevskega:

»Meni so večkrat očitali, da so si moji ljudje podobni in da so vsi meni enaki. Zakaj prav isto bi se dalo očitati tudi Maupassantu in Dostojevskemu. Kdo je poet, če ne piše naravnost iz sebe?«¹³

Cankar je subjektivističen pisatelj, imenovani ruski pisatelji, zlasti Čehov, pa so objektivisti. Najznačilnejša sorodna poteza med Cankarjem in imenovanimi ruskimi pisatelji pa je, da radi prikazujejo v svojih delih tako imenovanega odvečnega, zavrženega ali družbi odtujenega človeka iz različnih družbenih slojev, seveda vsak na svoj način. Primerov je za primerjavo toliko, da bi se mogla napisati o tem vprašanju posebna razprava, kar pa presega okvir našega pregleda in razmišljanja.

V

Ruski književnosti je krčil pot v zahodno Evropo že Turgenjev, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pa se je zlasti z deli Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja¹⁴ in Dostojevskega, ki sta jim kmalu sledila tudi Čehov in Gorki, začela aktivno vključevati v svetovno literarno življenje ter se kaj hitro zasidrala v njem. Z branjem in študijem del klasikov ruskega kritičnega realizma se ni ukvarjal zgolj mladi Cankar, marveč vsak takrat uglednejši evropski pisatelj tistega časa, začenši z Zolajem in Flaubertom, ki ga je seznanjal z njo sam Turgenjev. Čeprav se Cankar že zaradi svojega lirizma, ki ga je mogoče odkriti v podtonu celo v najostrejših njegovih satirah, v marsičem razločuje od del ruskega kritičnega realizma, je mogoče vendarle najti v njem tudi neke sorodne poteze, zlasti v psihološki drobnorisi, prav tako pa v etično-umetniškem, ki je nedeljivo od njegovega ustvarjanja. Nič čudnega ni, da je neki angleški kritik zapisal leta 1926, ko je izšel Cankarjev »Hlapec Jernej«

¹³ Prim. J. Vidmar: Premišljevanje o Ivanu Cankarju, Sodobnost 1968, str. 12 in dalje.

¹⁴ Prim. T. Motyleva: O mirovom značenii L. N. Tolstogo, Sovetski pisatel' 1957. V drugem delu svoje knjige razpravlja pisec o Tolstojevih mednarodnih literarnih vplivih.

v angleščini, da je avtor dela — jugoslovanski Tolstoj. Pri tem je gotovo mislil na monumentalnost tega Cankarjevega dela in na njegovo globoko človečnost in ljudsko preprostost, za katero si je Tolstoj prizadeval v svojih ljudskih povestih, v človeškem in etično-socialnem, kritičnem in protestnem smislu pa morda najbolj v romanu »Vstajenje«. Saj se je mladi Cankar navduševal v začetku tudi za mnoge, takrat moderne zahodnoevropske pisatelje, kakor je bil npr. eden izmed takrat vodilnih modernistov Maeterlinck pa še kdo, toda marsikdo je v naslednjih desetletjih zbledel (npr. Maeterlinck itd.), dela Gogolja, Tolstoja in Dostojevskega, ki je spet danes v svetu zelo moderen in aktualen, pa so še zmeraj živa. Tako navdušeno, kakor govori Cankar o njih, ne govori skoraj o nobenem drugem pisatelju tiste dobe. Pri njih je našel za sebe najgloblje in najtrajnejše sozvočje in opozorilo, kako mora hoditi po svoji poti, če hoče, da bo njegovo umetniško ustvarjanje dobilo tudi v človeškem in ne zgolj umetniško-formalnem najgloblji smisel. Brez preveličevanja lahko rečemo ob petdesetletnici Cankarjeve smrti, da je s svojimi najboljšimi deli tudi zares hodil po tej poti častno za sebe in za slovensko književnost, ki jo z najboljšimi deli, zlasti pa s socialno revolucionarnim »Hlapcem Jernejem«, trdno in častno zastopa tudi v svetovni književnosti.

РЕЗЮМЕ

Класик современной словенской прозы Иван Цанкар (1876—1918) уже рано познакомился с русской литературой. Еще в очерке о поэте Антоне Ашкерце, опубликованном в центральном словенском журнале «Люблянски звон» в 1896 г., он упоминает Гоголя, Достоевского и Тургенева. Он ссылается на них, защищая реализм Ашкерца, не побоявшегося показывать темные стороны жизни. В защите критического реализма и прав литературы, окрывать также и отрицательные стороны жизни, Цанкар одновременно защищает и свой будущий труд, так как его одинаково или даже еще острее, чем Ашкерца и Гоголя, упрекала критика. По данным, Цанкар восторгался более всего Гоголем, Достоевским и Толстым. Он любил читать произведения Гоголя в немецких переводах, и восхищался им как великим художником. Хотя нельзя говорить о каком-нибудь особенном влиянии Гоголя на Цанкара, однако в некоторых его первых новеллах наблюдаются некоторые родственные черты с гротескной сатирой Гоголя (напр. «Нос»). Тургенева он не так сильно уважал, однако он считал «Записки охотника» значительным литературным произведением. Больше чем Тургенева он любил Достоевского и Толстого. «Достоевский меня прямо ошеломил до опья-

нения», заявил Цанкар публично в 1911 г. Достоевский послужил Цанкару — как и Гоголь — примером. По своей человеческой и писательской природе он чувствовал себя родственным обоим русским писателям. Как Достоевский и он был защитником «униженных и оскорбленных», а в то же время он по-гоголевски бичевал в своих сатирах. Из произведений Толстого Цанкар упоминает прежде всего «Войну и мир» и «Воскресение». «Войну и мир» он ставит наряду с Гомером и Шекспиром. Читая в 1900 г. «Воскресение» Толстого, он восклицает: «Это прекрасное произведение! Я еще не читал что-нибудь такое!» Во всем труде Цанкара легенда «Процессия Христа» (1907 г.) занимает то же самое место, что и легенда о великом инквизиторе у Достоевского. А как образ Христа — социального революционера она предвещает визию Блока в поэме «Двенадцать». Что для русской и мировой литературы означает Горького «Мать», то для словенской литературы означает повесть Цанкара «Батрак Ерней и его право». В этой параболе Цанкар аллегорически пересказал идею «Коммунистического манифеста» Маркса и Энгельса. Известно из переписки Цанкара, что он был знаком также с произведениями гуманиста-анархиста Петра Кропоткина. Как молодой писатель он сам немного склонялся к анархизму. Об этом рассказывает журналист Шука в комедии «За благо народа». Хотя о каком-нибудь непосредственном влиянии русской литературы на Цанкара мы не можем говорить, тем не менее неоспорим тот факт, что Цанкар считал Гоголя, Достоевского и Толстого великими образцами и примерами писателей, которые в своих произведениях говорят как пророки и критики общества, ведь они не стремятся лишь к высокой художественной форме, но и к глубокому идейному содержанию. То же можно сказать также и о произведениях Ивана Цанкара.

Dušan Moravec

CANKARJEVE POZNE DRAMATSKE ZASNOVE*

Neizpeljani načrti za odrska dela, ki so spremljali Ivana Cankarja domala v vseh obdobjih pisateljvanja, bistveno dopolnjujejo podobo njegovega dramatskega opusa v motivnem, miselnem in dramaturškem pogledu. Znano je, da je mislil na dramo o kmečkih puntih že v srednješolskih letih in ostal ji je zvest skorajda do kraja, vse dokler je želel delati za gledališče. Ob pisanju prvih dramatskih besedil ga je spremljala kopa novih idej, ki niso bile nikoli uresničene, nekatere njihove prvine pa je vpletal kasneje v nova dela. Tako je mislil že zelo zgodaj na socialno tragedijo in na kmečko dramo.¹ Besede, s katerimi je opisal prvo, dajo slutiti nekatere značilnosti toliko let kasneje dosnovane *Lepe Vide* ali njenega prvega osnutka, *Hrepenenja*; v razmišljanju o drugi je miselno jedro kasneje dosnovane in nikoli napisane *Niobe*. Nič manj otipljiva ni motivna zveza med zgodaj snovano vedro igro *Moralni ljudje* in poznejšo farso *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*. Še vse bolj razgibana pa je bila njegova misel na gledališče v na videz dramatsko neplodnem obdobju med *Kraljem* (1901) in *Pohujšanjem* (1907). V tem času je snoval najmanj enajst del v dramatski obliki in izbiral je pri tem kar najbolj različna prizorišča, motive in zvrsti: vabila ga je tako domača preteklost kakor mitologija, dunajsko mesto, slovenska vas in ljubljanska cukrarna, kritičen pogled na meščansko družbo in lastno intimno življenje; želel je napisati zgled ljudske igre, kakor jo je sam pojmoval, mislil je na romantično komedijo, družbeno satiro, študentovsko dramo in revolucionarno tragedijo.²

* Nadaljevanje predavanja na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

¹ Prim. Cankarjevo Zbrano delo III, 1967, 260.

² Prim. Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 333; Izbrana dela IX, 1957, 482, 495, 505, 512, 534, 559.

1

Ko govorimo o poznih dramatskih zasnovah, mislimo na vse tiste načrte neposredno po farski *Pohujšanje*, ki začenja drugi val njegovega dela za gledališče, potem na načrte ob pripravljanju poslednjih dveh dram, *Hlapcev* in *Lepe Vide*, pa tudi na tiste redke zamisli, ki so vabile Cankarja še potem, ko je z muko dokončal toliko let snovano tragedijo hrepenenja.

Prvi tedni po krstni predstavi šentflorjanske farse, bolj natančno: odmevi na ta gledališki dogodek v slovenski prestolnici, so dali Cankarju pobudo za še ostrejši obračun s tistimi, ki so krojili usodo umetnosti in umetnikov v deželi. Ohranil se je le droben fragment³ in tudi napisan je bil prav gotovo le ta začetek komedije ali epilog k farski, kar je pravzaprav po svoji zasnovi, saj je postavil dramatik dejanje kar na gledališki oder, za kulise ljubljanskega gledališča; žarometi ne gore več, oder je zapuščen, kakor vselej po končani predstavi, na njem pa sta samo dve osebi nove komedije, ki ji je ime *Zalostni konec umetnosti*: pisatelj Ivan Cankar in junakinja njegove farse, prva igralka čudežne Jacinte, Josipina Kreisova. Ta dva sedita »med zaprašeno in umazano brkljarijo in na tisti blazini, na kateri sta nekoč sedela Peter in Jacinta«.

Cankar je v znanem posvetilu šentflorjanskih *Zgodb* Cirili Pleško-Štebijeви razložil vsebino in misel *Pohujšanja*, spregovoril o kritiki, ki jo je bil pripravljen sprejeti, vendar z omejitvijo »povedati bi bili morali to resnico drugi ljudjé, nego so jo povedali«, hkrati pa je tam že naznanil novo farso: povedal je vse — iz kakšne pobude mu je zrasla misel nanjo, kakšno bo njeno dejanje in kje bo teklo:

»In ker so falotje govorili o čednosti, sem slekel rokavice, da jim odgovorim. Če boste spomladi ali jeseni v Ljubljani, Vam pokažem na odru *Zalostni konec umetnosti*. Zakaj glejte: tako so oblatili in okamenjali mojo umetnost, mojo ubogo in lepo Jacinto, da mi ne ostane drugega nič, kakor da jo prodam za trideset srebrnikov, če jih bo kdo dal zanjo. Predsinočnjem mi je kanila misel od neba, da sem se ji smejal kakor otrok. Vse slovenske umetnike z njih umetnostjo vred bom spravil na oder in v knjigo. To bo farsa v treh aktih ter s prologom in epilogom. V prologu bom Jacinto preoblekel v spokorniško haljo, v farski jo bodo umetniki prodajali, v epilogu se bo pa videlo, da niso nič opravili. Scena: muzej ljubljanski, umetniška galerija; na stenah ne visé umo-

³ Obj. v Cankarjevih Zbranih spisih XII, 1951, 347—349.

tvori, temveč umetniki; nastopim jaz, v livreji služabnika ter razlagam slavnemu občinstvu zasluge in življenje obešencev. 'Tako, cenjeno občinstvo, sva si povedala, kar sva si mislila povedati. Klanjam se!' — Ko me je ta misel blagoslovila, sem zaspal tako mirno in prijetno, kakor da bi bil kralj. —⁴

Te besede so bile napisane v začetku leta 1908 in tisti čas je nastal tudi edini ohranjeni, najbrž nedokončani prizor. Njegov značaj je izpoveden, gre le za dialog brez dramskega obeta, le za prvi, neizbrusen zapis. Vsega je ohranjenih komaj dvajset replik. V zadnji govori pisatelj svoji igralki, da je konec njune umetnosti in njune prijaznosti, sklene pa jo z besedami: »Tako ali tako — igra je izgubljena. Ne le za enkrat, temveč za zmirom.« Zdi se, kot bi veljale te besede hkrati za ravnokar začeto igro, ki je Cankar po tem prizoru, rojenem v prvi ihti, ni nikoli več vzel v roke. Ko je pisal 22. aprila 1908 Adi Kristanovi z Dunaja, da mora pred prihodom v Ljubljano »neko stvar dovršiti« in da bi jo rad »predaval«, preden pride v knjigo in na oder, je najbrže še mislil na to komedijo: »Najlepše bi še bilo, če bi se pri Tebi zbrala majhna poštena družba; to bi bil jako spodoben ‚jour‘. O tem še pišem, kadar bom natanko vedel, kedaj pridem.«⁵ Nemara tudi še v sporočilu Štefki z Bleda 26. avgusta 1908, da mora zdaj predvsem začeti komedijo in jo kmalu končati;⁶ vendar, spričo prepletenih načrtov ni vselej lahko določiti, kam meri ta ali ona napoved in ob tem poslednjem sporočilu je verjetneje, da gre že za prvo misel na *Hamleta iz cukrarne*.

Ideji sami se Cankar še precej dolgo ni odrekal, zgodaj pa je opustil misel na dramsko obliko tega »žalostnega konca umetnosti«. Ob koncu leta 1908 je že zelo določno mislil na *Hamleta iz cukrarne*, vendar so besede o tem rokopisu, ki ni bil znan, dosedanji komentarji nekajkrat povezovali s prej snovano komedijo,⁷ kot bomo še videli. Idejo pa je nameraval porabiti Cankar v docela drugačni obliki, ne dramski ne pripovedni: izšla naj bi knjiga, ki bi prinesla vse še živeče slovenske umetnike in pesnike v karikaturah. Besedilo je pisal (ali vsaj nameraval pisati) sam, karikature bi bile Smrekarjevo delo in nekatere (vsaj Ivana Cankarja in Vide Jerajeve) so bile že narejene, ena od teh, »Resnična podoba svetega Janeza Nepomuka z Vrhnike«, že tudi razstavljena pri

⁴ Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 343.

⁵ Pisma III, 1948, 172.

⁶ Naša sodobnost 1956, 422, obj. A. Gspan.

⁷ Cankarjevi Zbrani spisi XII, 1951, 346; Pisma III, 1948, 176.

Schwentnerju.⁸ To je tista znana risba z gloriolo okoli glave in z rožnim vencem v rokah. Cankar je napisal Štefki o njej: »Mein Bild ist ein kompletter Jammer«, o knjigi sami pa: »Es wird ein hübsches Buch werden! —« Ko je januarja 1909 pripovedoval Mici Kesslerjevi o *Hamletu iz cukrarne*, ki se mu je sprevračal iz komedije v »grenko tragedijo«, je pripisal podobno opombo tudi o *Žalostnem koncu umetnosti*, ki je dobival zdaj novo podobo in drugačno ime, čeprav z enakim smislom: »In, ‚Konkurz‘, kolikor je napisanega, ima humorja toliko, kolikor mrtev les življenja.«⁹ V maju je trdil v pismu Mariji Kesslerjevi, da je tretjina besedila napisana, »nun liegen die Blätter in der Schublade.«¹⁰

Tam so tudi obležali, če so bili res napisani. Ne komedija *Žalostni konec umetnosti*, ne satirični album *Konkurz*, nobeden od teh dveh načrtov ni nikoli dozorel za tisk.

2

Tudi misel na *Niobo* je bila vsaj v začetku našega obdobja, neposredno po krstu *Pohujšanja*, še vedno živa.

Prva sled sega prav v leto 1900: zelo verjetno so bile njej ali vsaj prvemu načrtu zanjo namenjene pogosto citirane in nekajkrat tudi napačno komentirane besede: »Pisati hočem kmečko dramo; tisti žalostni vsesplošni bankerot...«¹¹ Določneje jo je snoval v že omenjenem dramsko neplodnem obdobju, največ v letih 1902—1904, ko si je zapisal v beležnico celo zgoščen, poenostavljen načrt.¹² Potem je misel opustil in se je znova poprijel šele po uspeli ljubljanski premieri komedije *Za narodov blagor*, ki mu je dala vrsto novih pobud za pisanje, namenjeno gledališču.

Že teden dni po premieri je zagotavljal, da bo v sedmih dneh, od božiča do novoletnih praznikov, napisal dramo, »tako dramo namreč, da bo ljudstvo trepetalo ob njenih gestah. In če se mi bo potem ljubilo, napišem drugo za nameček. Izrabiti je namreč treba, kar je sile v žilah...«¹³ Da gre pri tej drami za *Niobo*, priča le nekaj dni mlajše

⁸ Naša sodobnost 1956, 530, obj. A. Gspan.

⁹ Pisma III, 1948, 180.

¹⁰ Pisma III, 1948, 142.

¹¹ Prim. Cankarjevo Zbrano delo III, 1967, 260; IV, 279.

¹² Cankarjevo Zbrano delo IV, 1968, 355.

¹³ Cankarjevo pismo Izidorju Cankarju 21. decembra 1906, Pisma II, 1948, 480.

pismo, kjer jo imenuje z nekdanjim naslovom iz beležnice 1904: »Napisal sem že prvi akt drame, ki se ji pravi ‚Nioba‘. — Slovenska zemlja, mati, izgublja sinove« — tako je nakazal motiv slovenske variante antične zgodbe o Tantalovi hčeri, ki je izgubila sedem sinov in sedem hčera. »Tako še nikoli nisem risal matere, niti ne v ‚Na klancu‘.« Vse je bilo že natančno premišljeno in pisateljevo stremljenje ni bilo skromno: »Delam z veliko skrbjó, ker hočem, da vidi to dramo svet in ne samo Ljubljana. Bral jo bom najprej svojemu dekletu; če bo ta jokala, bo stvar sankcionirana. — Plot sem postavil tako tesán in visok, da sem se skoro približal stari francoski tesnóci. Vse dejanje je omejeno na par dni in na ozek prostor; oseb ni več kot pet. En sam ‚sin‘ nastopi (poslednji seveda), tako da začenjam tam, kjer je že višek tragike. — Ampak treba bo izbornih igralcev, resničnih umetnikov! Doseči moram, da bo igrala mater Adela Sandročkova v Berlinu; nemški prevod bom sam napravil. —«

Bil je ves prevzet od te snovi. Ko je že postavil piko in pomišljaj, je še dodal v novem odstavku: »Ko sem dramo že pisal, se mi je čudno zazdelo, da še noben velik dramatik ni postavil *matere* pred rampo, ali boljše rečeno: materinske tragike. To me je naravnost osupnilo in zdaj se moram natančneje ozreti po literaturi. —«¹⁴

Tudi svojemu založniku je zatrjeval še tisti mesec, 27. januarja 1907, da je prvi akt že s svinčnikom napisal, uprizoritev *Blagra* pa da ga je oplašila: »Po velikem vspehu komedije pričakujejo gotovo vsi nekaj prav posebnega.« Da pa bo založnik vedel, da bo ta drama »morda res nekaj velikega«, mu je v pismu razložil idejo:

»Naša slovenska zemlja je Nioba, ki ji je izgubljen otrok za otrokom. ‚Nioba‘ je kmečka mati v kaki dolenjski ali notranjski vasi; vsi so šli, drug za drugim, ostane samo še velikanski up: lemenatar. Gledam, da se razodene že vsa tragika v tem pristno slovenskem upanju. Ampak tudi lemenatar vrže vse od sebe in grè — tukaj se začnè in konča drama. Če si bral mojo povest ‚Na klancu‘, boš to mater že zdaj razumel. — Predmet sam je globoko tragičen, simbol umirajoče in zapuščene slovenske zemlje pa je vseobsežen. — Prvi akt Ti pošljem takoj, ko bo napisan s tinto.«¹⁵

¹⁴ Cankarjevo pismo Izidorju Cankarju, 2. januarja 1907, Pisma II, 1948, 482.

¹⁵ Pisma II, 1948, 212.

Sredi februarja, ko se je že odpravljajal zaradi volitev v domovino, je želel končati prej vsaj glavna dela: »Tudi ‚Niobo‘ bi rad spravil pod streho.«¹⁶ Mislil je v Ljubljano »kvečjemu za par dni«, ostal pa je doma dobre tri mesece. Marsikatero delo mu je zastalo, tudi *Nioba*.

Govorilo pa se je o tej Cankarjevi zasnovi že toliko, da so jo začeli na jesen 1907 najavljati celo časniki, tudi zunaj Slovenije. »Rdeči prapor« je objavil že 23. avgusta informacijo o prihodnji gledališki sezoni, ki da »obeta marsikaj lepega« in za katero Cankar »izdeluje tudi dve izvorni drami, ‚Niobo‘ in ‚Hrepenenje‘«. Podobno napoved beremo v tedniku »Naš list« 18. oktobra, »Ljubljanski zvon« pa je povzel svojo beležko v rubriki »Med revijami« po »Brankovem kolu«, ki je izhajal v Sremskih Karlovcih in ki je kdove odkod dobil docela napačne informacije o svetu, kjer naj bi teklo dejanje nove drame: »Ugledni slovenski književnik Ivan Cankar piše novo socijalno dramo v 5 dejanjih, z naslovom ‚Nioba‘, ki je zanjo zajel snov iz velikomestnega (!) življenja.« Nemara je zavedel poročevalca Cankarjev namen, da prevede dramo v nemščino; v tej zvezi je pripisal še informacijo, da jo namerava pisatelj izročiti upravi dunajskega dvornega gledališča, vedel pa je tudi to, da se bo tam — »vršila prva predstava«.¹⁷ Tudi Čehi so bili malo kasneje že informirani, res od slovenskega dopisnika (dr. Dermote) o novih dramah, ki da jih pripravlja naše gledališče in med katerimi »budi nevjvčjši zájem«¹⁸ prav *Nioba*.

Novi gledališki intendant Friderik Juvančič, ki je želel po uspehu *Blagra* kar najbolj na široko odpreti vrata, zaprta Cankarju toliko let, je dramo vpisal po vsem tem v svoj repertoarni načrt za novo sezono in se je živo zanimal zanjo; kakšna bo, to ga ni skrbelo — zanj so bili važni termini. Že 3. oktobra 1907, ko je komaj zaživelo novo delo v gledališču, se je oglasil pri pooblaščenem zastopniku našega dramatika in ta, Lavoslav Schwentner, je brž obvestil pisatelja: »Pravkar je bil Juvančič tu ter je povprašal po ‚Niobi‘ in ‚Hrepenenju‘. Na repertoarju ima namreč oboje.«¹⁹ Vprašanje ni prišlo ravno ob najbolj primernem času, saj se je Cankarju prav v tistih dneh »rodilo ter je čudno hitro dozorelo« — *Pohujšanje*. Delal je *Niobo*, tako je odgovarjal založniku,

¹⁶ Pisma II, 1948, 215.

¹⁷ Ljubljanski zvon 1907, 511.

¹⁸ Slovanský přehled 1908, 240.

¹⁹ Pisma II, 1948, 227.

pa jo spet za nekaj dni spravil v miznico (to se pravi, odložil je misel nanjo), nikakor pa se ji ni odrekel: »Ampak na vsak način mora tudi tá drama še letos na oder!«²⁰

Kar se tiče farse, Cankar ni pretiraval: še tisti mesec je bil rokopis pri Schwentnerju. Odpravljal se je v domovino, vendar trdno odločen, da še prej, najkasneje v treh tednih, odpošlje *Niobo*.²¹ Že dva dni pozneje, 30. oktobra, je celo priganjal založnika, naj da komedijo hitro tiskarju,²² drugače ga še prehiti z novo dramo. V gledališču se niso kar nič obotavljali. Časopisne napovedi, ki so imele svoj vir kajpada v intendantovi pisarni, so čisto natančno najjavljale premiero *Pohujšanja* za 21. december (in tako je tudi bilo), premiero *Niobe* pa za — drugo polovico februarja!²³ Cankar je v pismu Antonu Dolarju priznal, da je obljubil rokopis za začetek januarja, vendar: »Najhujše je, da ob teh skrbeh ne morem tako pisati, kakor bi rad.«²⁴ Pismo je bilo odposlano v zvezi s posojilom, odtod tako pojasnilo. Gotovo pa denarne zadrege niso bile poglavitni razlog, da je tako dolgo odlagal pisanje te drame, ki je tako rekoč do kraja dosnovana živela v njem. Adi Kristanovi je dal — 14. januarja 1908, istega dne kakor Dolarju — bolj zaupno pojasnilo, ki govori o globljih razlogih: »Z ‚Niobo‘ kar ne morem naprej — vrag vedi, kaj je to! Zdí se mi zmirom, da je moja vest preobčutljiva.« Se vedno pa je bil namen trden: »Sédel bom in bom pisal, pa bodi karkoli!«²⁵ In teden dni kasneje, na isti naslov, še bolj zaupno: »Z ‚Niobo‘ gre počasi. Čudno je, da človek najtežje dela, kadar bi delal rad najboljše. Nekaj posebno lepega bi rad napravil, pa sem prepričan, da se mi bo vse skupaj ponesrečilo. Prvotna impulzivna ideja bo popolnoma izginila in ostala bo samo pusta doktrina. —«²⁶ In spet teden dni kasneje, spet v zvezi s posojilom, zagotavlja Dolarju, da bi odplačal prvi del že meseca marca, ko izide drama. Razumljivo je, da je v tem pismu pisatelj samozavestnejši tako glede obsega opravljenega dela kakor tudi

²⁰ 9. oktobra 1907. Pisma II, 1948, 229.

²¹ Cankarjevo pismo Schwentnerju 28. oktobra 1907, Pisma II, 1948, 234.

²² Pisma II, 1948, 237.

²³ Slovenija 12. decembra 1907.

²⁴ Pisma II, 1948, 513.

²⁵ Pisma III, 1948, 159.

²⁶ Pisma III, 1948, 160.

glede uspeha: »Te dni baš dovršujem ‚Niobo‘, ki mislim, da se mi je posrečila.«²⁷

Samo še enkrat je omenil to svoje delo, natančno mesec dni zatem, 28. februarja 1908 Lavoslavu Schwentnerju: »V dokaz, da čisto brez dela tudi kljub srdu in žalosti ne morem živeti, pošljem v kratkem na ogled prvi akt ‚Niobe‘.«²⁸ Takrat je gotovo na čisto napisal — s črnilom in skorajda brez vsakega popravka — tiste štiri liste, ki so se ohranili v zapuščini. Potem je misel opustil, vsaj spregovoril ni nikoli več o njej, tudi takrat ne, ko je govoril o svojih neizpeljanih zasnovah, posebej še o puntarski drami.

Žal ne vemo, kakšen je bil tisti s svinčnikom napisani prvi akt, niti ni gotovo, če je bil sploh do kraja napisan, saj je poslal avtor tako zagotovilo edinole založniku. Da ni drame nikoli »dovrševal«, ne s svinčnikom ne s peresom, je gotovo, pa če je bila zasnova še tako do podrobnosti premišljena. Nekaj pa je gotovo: fragment, ki je pred nami,²⁹ je vse prej kakor bežen koncept, pravo nasprotje je nedomišljenemu začetku *Žalostnega konca umetnosti* ali v naglici skiciranemu prvemu dejanju *Hamleta iz cukrarne*. Tu bi ne bilo treba popravljati nobene besede; ekzpozicija s tremi sosedomi, tremi »Niobami«, je pisana v monumentalnem, skorajda obredno patetičnem slogu, ki se ujema s simbolom, hranjenem v naslovu drame; drugi prizor, dialog med Francko in njenim fantom, je postavljen na trdnejša, manj dvignjena tla, v to slovensko kmečko izbo, ki ima nizek strop in prstena tla, kakor je zapisal avtor na začetku. Pisan pa ni nič manj skrbno, čeprav se zdi nedokončan; Cankar je dal govoriti Franckinemu fantu, ki je po imenu in po podobi bližji sorodnik njegovemu Tonetu Amerikancu iz *Križa na gori*, še besede, ki kažejo smer, v kakršno naj bi rasla drama: »Ampak po pravici je treba govoriti, brez laži, zato da se vse spozná in da ne bo potem ne zamere ne žalosti.« Drama naj bi bila po prvotni zasnovi tragedija »umirajoče in zapuščene slovenske zemlje«, pozneje pa je prevladala pisateljeva želja po povečanju materine podobe. Če naj bi res upodobil v njej hkrati brata,³⁰ kar je bilo spočetka poudarjeno celo

²⁷ 27. januarja 1908, Pisma II, 1948, 514.

²⁸ Pisma II, 1948, 240.

²⁹ Obj. Fr. Stele, Dom in svet 1924, 154—155; Cankarjevi Zbrani spisi XIV, 1952, 7—15.

³⁰ Prim. L. Kraigher: Ivan Cankar, Studije o njegovem delu in življenju, spomini nanj I, 1954, 708.

v imenu drame (*Lemenatar*), mu je bilo to gotovo ena izmed vzpodbud za pisanje tega dela, pa nemara tudi eden izmed poglobitnih vzrokov, da ni mogel dopisati svoje drame — po pravici, brez laži, da ne bo ne zamere ne žalosti...

Po vsem, kar je Cankar povedal ob snovanju te umetnine, pa tudi ob samem prebiranju ohranjenega zapisa je gotovo, da je podoba njegovega celotnega dramskega opusa brez tega dela nepopolna. *Nioba* bi ne pomenila le novo snovno in slogovno prvino v Cankarjevi dramatikii, temveč prav gotovo tudi enega izmed njenih zlahtnejših vzponov.

3

Mnoge svoje dramske zasnove, tudi take, ki jih nikoli ni začel pisati, Cankar zelo nedvoumno najavlja. Najpogosteje prav *Niobo*, kakor nam pričajo ravnokar navedena zagotovila o tej širokopotezno snovani umetnini. *Hamleta iz cukrarne* — in ta je med ohranjenimi fragmenti najboljšežnejši — pa niti enkrat ne opisuje ne s tem ne s kakim drugim imenom, za katerim bi lahko slutili ta načrt. Kot smo že omenili pri *Žalostnem koncu umetnosti*, ni mogoče do kraja zanesljivo določiti, katere besede v pismih 1908. leta še merijo na to farso, za katero je dala pobudo krstna predstava *Pohujšanja*, in katere se že vežejo s *Hamletom*. Odtod tudi določena nejasnost v dosedanjih komentarjih glede geneze omenjene farse, Cankarjevega satiričnega besedila s Smrekarjevimi karikaturami, ki naj bi mu bilo ime *Konkurz* in pa te nove komedije, ki se je pozneje sprevrgla v »tragedijo«. Izidor Cankar tega fragmenta, *Hamleta iz cukrarne*, očitno ni poznal. Ne samo, da ga ni objavil med fragmenti v Zbranih spisih, tudi v opombah ni o njem nobene besede. Da ni hoté tako ravnal, pričajo opombe k Pismom iz zadnjih dni 1908. leta: tam pripisuje Izidor Cankar nekatere pisateljeve misli, za katere je ob prebiranju rokopisa *Hamleta iz cukrarne* do kraja jasno, da so lahko v zvezi edinole z njim, prejšnjim zasnovam — *Žalostnemu koncu umetnosti* in *Konkurzu*.³¹ Tako je ostal ta najboljšežnejši in najzanimivejši Cankarjev dramski fragment domala neraziskan vse do Kraigherjevega opisa in delne objave v letu 1955 in 1958,³² zdi pa se tudi, da je bil še takrat zelo subjektivno komentiran (junak komedije, Vehovec, da je le podoba v

³¹ Pisma III, 1948, 176.

³² Bori 1955, 214—227, v Kraigherjevi knjigi II, 1958, 279—292.

ogledalu pesnika samega; pesnik nastopa z imenom Schweiger — molčičnež) in njegov pomen previsoko ocenjen (da je več povedal v njem kakor v vsem *Novem življenju*).

Verjetno ima Boris Merhar prav, ko veže pisateljevo zagotovilo Štefki na Dunaj, da mora (26. avgusta 1908) začeti in kmalu končati komedijo³³ — že s snovanjem, četudi še ne s pisanjem *Hamleta iz cukrarne*.³⁴ Zelo jasne pa so danes, ko jih prebiramo hkrati s tem rokopisom, vse trditve, obljube in opravičevanja v pismih iz zimskih mesecev 1908—09. V decembru je zagotavljal Mici Kesslerjevi, da bo že čez teden dni poslal komedijo Schwentnerju, vendar: »O žalost! Mnogo slabša je, nego sem upal; kar nič je nisem vesel.«³⁵ Cankar je mislil pri pisanju »komedije«, to se pravi njenega prvega dejanja, prav na naslovljenko tega pisma; njenih potez v Tili ni težko prepoznati, razen tega je napisal avtor v prvotnem konceptu (in pozneje prečrtal) kar naravnost njen naslov (»Sinoči sem šel po Rimski cesti«) in začrtal na sedmi strani rokopisa celo njen portret,³⁶ imenitno zadet skorajda z eno samo potezo. Da je mislil pri pisanju na svojo novo simpatijo, tega v pismu ne prikriva. četudi se hkrati že zaveda, da mu delo ne gre v klas: »Tudi Vas sem mislil opisati — pa me je zdaj sram! Kako bi? Svoje čustvo poznam, Vaše oči, Vaš obraz, Vaše kretnje — toda Vaših besed sem slišal komaj sto; in komaj boječ slutim, kaj je v Vašem srcu. Zato bo tisti obraz premalo živ. Saj je vseeno!« V drugem pismu, še isti mesec, pripoveduje o tem, kako je praznoval v dunajski rotovški kleti drugi akt komedije (ki mu je takrat bržkone dozorel v mislih), zraven gradil tretji akt (pač razmišljal o njem) in zdelo se mu je, da ga je dobro zgradil (domislil). Ne samo Mici Kesslerjevo, tudi samega sebe je hotel upodobiti; avtobiografskih črt v besedilu ni mogoče prezreti, pa tudi to pismo govori o njih: »Kakor bi Vas ne mogel pravilno in po pravici narisati, tako bom v tej komediji zgrešil tudi sebe. Vzeti sem si hotel junaka iz ogledala, ampak bojim se, da bo vsem drugim bolj podoben nego meni. In še to je slabo: zato, da bi kdo ne rekel: glejte, idealiziral se je, — sem napravil junaka nadvse zopernega in zaničevanja vrednega; puhlega čvekača, ki se smatra sam za strašno duhovitega in blagega, pa je nečimern sebičnež in drugega nič. Če ga vsaj nekoliko ne ublažim, bo z njim

³³ Naša sodobnost 1956, 422, obj. A. Gspan.

³⁴ Cankarjeva Izbrana dela IX, 1957, 535.

³⁵ Pisma III, 1948, 176.

³⁶ Obj. L. Kraigher v drugem delu citirane knjige, za str. 256.

samim tudi komedija nesimpatična; in to ne sme biti!»³⁷ V pismu, odposlanem kmalu po Novem letu (vsa ta pisma so nedatirana) govori pisatelj o svojem dolgočasnem in neveselem življenju, o vplivu vsega tega na njegovo pisanje in posebej o komediji, ki se mu je odmikala od prvotne zasnove: »Najbolj me ježi, da je tista siva in težka štimunga zdaj tudi na mojih delih; iz nameravane komedije je postala popolna in grenka tragedija.«³⁸ Podobno je pisal še komu; tudi Vidi Jerajevi očitno ni prikrival, da dobiva delo bridkejše poteze — tako vsaj lahko sklepamo iz njenega odgovora 11. februarja 1909: »Toži se mi samo še po tisti Vaši *obljubljeni* sentimentalni noveli, po novi ‚tragikomediji‘ (!) in če hočete — po Vas samih!«³⁹ »Tragikomedijo« je dala Jerajeva v narekovaj in pripisala klicaj v oklepaju, kar da slutiti na poseben poudarek že v Cankarjevem neohranjenem pismu.

Ohranjeni začetek drame je nastal prav gotovo že ob koncu leta 1908, tisti čas, ko je Mici prvič poročal o tem in ji hkrati že zaupal, da je opravljeno delo mnogo slabše od prvega upa. Kar je napisal, je napisal prav gotovo do takrat. Potem dela več mesecev ne omenja, napisal pa je prav takrat »Siromaka Matijo,« spet avtobiografsko »novelico« o vrnitvi k Štefki v decembru 1908, v njej »samo dekoracije za silo premenil, drugače pa bodi vse, kakor je bilo« in jo poslal Zbašniku za februarSKI zvezek »Ljubljanskega zvona.«⁴⁰ V aprilu obljublja založniku *Marto* in znova *Konkurz*, načrt za satirični album s Smrekarjevimi risbami, ki seveda že dolgo ni več v zvezi z nekdanj zamišljeno farso.⁴¹ Poleti, ko govori že o *Kurentu*, znova najavlja »satiro o ‚Konkurzu‘«, pa tudi *Hamleta iz cukrarne*, čeprav še vedno brez kakršnega koli imena.⁴² In, kar je še posebno značilno: ne samo prijateljem, tudi založniku govori kaj malo vzpodbudno o tem delu: »Lahko bi Ti že hkrati poslal tudi vsaj prva dva akta komedije. Ali sam vrag vedi, kaj je z njó! Pišem jo ponoči s svinčnikom, kadar sem drugega dela sit; predaval sem tudi že posamezne oddelke, ali jaz sam sem skrajno nezadovoljen. Zmirom je to: če hočeš napraviti stvar posebno imenitno, izgubiš zaupanje sam vase! Morda prav zato Ti pošljem v kratkem en del, da

³⁷ Pisma III, 1948, 178.

³⁸ Pisma III, 1948, 180.

³⁹ Neobjavljeno pismo v NUK, Cankarjeva zapuščina.

⁴⁰ Pisma II, 1948, 465.

⁴¹ Pisma II, 1948, 242.

⁴² 27. junija 1909, Pisma II, 1948, 245.

Schweiger [Schwentnerjev književni svetovalec] ali kdo drugi izreče svoje mnenje.«

Skrajno nezadovoljen — take sodbe o svojem delu v pismu samemu Schwentnerju Cankar skorajda nikoli ni zapisal. In če je njemu govoril o neuspehu, lahko verjamemo, da je bil zares prepričan o tem. Ta »posebno imenitna stvar«, ki je živela v njem in terjala izpoved v dia-loški obliki, ni in ni mogla dozoreti, snov se je vse preveč vezala z do-godki, ki še niso sodili v preteklost, vse preveč je bilo intimnih niti, ki so se trgale in zapletale, ko jih je hotel naravnati v urejen svet odrskega prostora. Vse kaže, da je tisti čas — v zgodnjem poletju 1909 — do-končno opustil misel na to »komedijo«, pero pa je odložil vsaj že pol leta prej.

Ohranjeni rokopis,⁴³ ki je od maja 1948 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, ima dvanajst strani. Do sredine četrte je pisan s črnilom, od tam naprej s svinčnikom, kakor je avtor posebej poudaril v pismu založniku. Osrednji del dejanja, dialog med Vehovcem in Schweigerjem, je bil vstavljen pozneje. Delo je označeno kot komedija in obljublja štiri dejanja z epilogom. Oseb je deset, šest moških in štiri ženske; od teh Milena in Suhadolnik v ohranjenem prvem aktu še ne nastopita.

Motivno se ta »prvi akt« res precej tesno veže z romanom *Novo živ-ljenje*, ki ga je napisal Cankar neposredno pred tem. Prav tiste dni, ko se je v drugi polovici decembra 1908 vrnil na Dunaj in od tam prvi-krat določneje omenjal novo odrsko delo, četudi še brez kakršnega koli naslova, je dobil iz Ljubljane ravnokar dotiskane pole romana. V osnovi gre za isto podobo: za vizijo pesnikovega življenja, kakršnega bi mu bilo živeti, ko bi poslušal glas vesti, se oženil z dunajsko nevesto in se preselil z njo v domovino, pa blodil razpet med dolžnostmi, za kakršne ni bil uglašen, in med novimi željami, ki so ga zmedle prav v tistem poletju pred vrnitvijo v ottakrinško predmestje. Blizu so si tudi posa-mezne osebe: osrednja postava z lastnostmi pisatelja samega, ki jih ni težko prepoznati, čeprav je v drami namenoma, da bi se izognil očitku idealiziranja, »napravil junaka nadvse zopernega in zaničevanja vred-nega«; pa tudi nekateri stranski značaji (Miranda-Felicitas, Bekš-Mikš in dr.). Vzporednost med našo dramsko zasnovo in novim romanom, ki

⁴³ Ms 822, št. 26; Dar ministrstva za prosveto vlade LRS maja 1948.

jo je razpletal Lojz Kraigher ob prvi, četudi le delni objavi dialogov,⁴⁴ pa ni edina. Temeljna misel (»Kam — v ječo, ali v daljavo? — S hrepenjem — pa vse drugo v brezdnost!«), jo tesno veže z večnim motivom *Lepe Vide* oziroma z že prej napisanim, pa odloženim prvim dejanjem *Hrepenenja*. Predvsem pa je v rodu s tem dramskim fragmentom okoliže in vzdušje, to »tiho domovanje umetnikov«, kakor ga obzirno imenuje Tila ali, kakor brez ovinkov pove Vehovec, »ta siva ječa, to strahotno pribežališče izgublencev«, umetnikov, »od ljudi zavrnjenih, od Boga češčenih«. Simbolika naj bi bila tudi v samem naslovu drame: *Hamlet* je pisatelju sinonim za omahljivost med »ječo« in »daljavo«, ki vodi njegovega neodločnega junaka, *Vehovca*. In ta Hamlet, ta Vehovec »iz cukrarne« (misel, graditi dramo s tem naslovom, se ne zdi prav srečna in nemara je tudi to branilo pisatelju, da bi našel in prav razpletel svojo nit) — ni samo doma »iz cukrarne«, še vedno je pripet na življenje »v cukrarni«. Misel o tem »pustem in sivem zidu«, ki jo razodeva Vehovec Tili, ni nova: »Več bi vedel povedati o prešernem smehu in razuzdanih besedah, nego o solzah in tožbah. (...) Videl jih je, ko so umirali, videl jih je, ko so ljubili, in tudi pijanih je videl veliko. Pa molči.« Cankar je vedel, da ne govori prvič o tem, in sklenil je svojo pripoved: »Zastarél rekvizit iz zastarele slovenske tragedije.«

Kompozicija tega »prvega akta« je neenotna in očitno še ni bila dosnovana, ko je Cankar začel pisati, četudi ni bila taka njegova navada. Prve strani, vse do osrednjega dialoga, so izrazita, razpotegnjena ekspozičija z mnogimi do kraja neizbrušenimi replikami, ki pa zelo ostro zarišejo vzdušje. Šele malo pred koncem, ko nastopi Tila, za hip zazveni poezija, pa če še tako grenka. O nedomišljeni kompoziciji pa govori predvsem srednji del akta, tiste strani, ki so označene v rokopisu kot »5 a, b, c«; te so bile v celoti dopisane in vstavljene, torej niso bile v prvotni zamisli, je pa v njih izpovedno jedro komedije, ki se je prav s tem dokončno sprevrgla v »popolno in grenko tragedijo«.

Ta prizor je izpoved, obračun, odkrit pomenek s prijateljem, nemara tudi posredno z lastno vestjo. V tem prizoru se dialog strezni, uredi, stopi na trdnejša tla. Vendar, še vedno daje ves ta zapis vtis nedodelanega koncepta, kakršnih je malo med Cankarjevimi, med dramskimi fragmenti pa mu gre prav gotovo izjemno mesto. *Nioba* na primer, kakor je drobna in na pogled malo pomembna, je naravnost monumen-

⁴⁴ Ivan Cankar, Študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj, II, 1958, 285.

talno zasnovana in tiste štiri strani bude prepričanje, da je pisatelj do podrobnosti vedel, kaj hoče. *Hrepenenje*, če poiščemo še drug primer, je s svojim ohranjenim prvim dejanjem res primer veliko manj poetične drame od kasnejše *Lepa Vida*, vendar ne gre toliko za *slabšo*, kakor predvsem za *drugačno* zasnovu, za veliko trdnejši, ostrejši, odrsko celo porabnejši koncept, četudi brez poetičnega čara kasnejše drame. S tem *Hamletom iz cukrarne* pa je vse drugače. Tudi ko bi ne imeli v rokah avtorjevih omahljivih izjav v pismih zaupnim in celo poslovnim prijateljem, bi že iz dela samega lahko razbrali, da gre za nedonošeno dete, rojeno v urah brezupne razpetosti na kolesju življenja. Predvsem pa bremeni to pisanje pravi cvetober banalnosti, kakršnih ni prav v nobenem objavljenem Cankarjevem delu, niti v variantah, kjer je pisatelj taka mesta s prav presenetljivim občutkom sproti brisal in našel vselej prejšnjim manj uglaženim mestom žlahtnejši izraz. Prav v tem je eden od poglavitnih razlogov, da se je pisatelju samemu delo uprlo. Še nekajkrat je, kot smo videli iz navedenih pisem, mislil znova zastaviti pero, kmalu pa je spoznal, da bi bilo tako početje jalovo. Konec junija 1909 je še zadnjič omenjal *Hamleta iz cukrarne*, četudi že brez upanja, da bi delo končal. Kmalu zatem je dozorela v njem nova drama in napisal jo je brez omahovanja: v začetku septembra je že najavil iz Sarajeva *Hlapce* in v dveh mesecih sta imela založnik in gledališko vodstvo v rokah to novo dramo, »zgrajeno od kamna«.

4

Ko so bili v začetku leta 1910 *Hlapci* dotiskani, je bila Cankarju njihova gledališka usoda že do kraja jasna. Vrata so se spet trdno zapahnila, to pot ne po krivdi intendance, temveč cenzurnega sveta deželne vlade; že samo to dejstvo in pa vsi zapleti okrog tega so mu dali novo misel. Verjetno je bilo nekaj podobnega kakor po premieri *Pohujšanju*. takrat so ga psovke, ki jih je moral prebirati dan za dnem, vzpodbujale k snovanju nove farse, ki ji je dal že ime in napisal prve strani — *Žalostni konec umetnosti*. V usodo *Hlapcev* pa ni posegel samo dnevni tisk ali nenaklonjenost v gledališkem vodstvu, »cenzura meščanskih rodoljubov«, kot je pisala Zofka Kvedrova ob krstni predstavi komedije *Za narodov blagor* v Pragi,⁴⁵ temveč politična oblast. Z vsem tem je

⁴⁵ »Meziakti«, program Pištěkovega divadla v praškem Narodnem muzeju.

prav gotovo v zvezi misel na novo dramo, ki pa jo pisatelj enkrat samkrat omenja. Že naslov je tako nedvoumen, da jasno kaže na zvezo med prejšnjo in novo dramo: *Gospodarji*. Gospodarji, tisti, ki so krojili usodo drami o hlapcih, naj bi bili junaki novega odrskega dela — taka razlaga je prav gotovo verjetna. Že prve dni februarja, ko je ravnokar prebral oceni v novih zvezkih »Ljubljanskega zvona« in »Doma in sveta«, Dolarjevo in Lenardovo, je v pismu Antonu Dolarju glosiral obe: ob »Zvonovi« je bil vesel, da je »vendarle enkrat bral krščanski referat o svoji knjigi«, za anonimnega avtorja kritike v katoliški reviji pa je sodil, da »dr. L. je tak, da je z njim vsaka polemika nemogoča« in ob koncu je pripomnil: »Še dobro je, da kažejo svojo nagnusno goloto tisti, ki danes naši domovini gospodarijo.« Prav s to besedo pa se veže misel in ime nove drame, o kateri pravi avtor v naslednjem odstavku: »Koj ko se mi denarne stvari malo preongavijo, napišem novo dramo: ‚Gospodarji‘. To bo generalni obračun z vsemi našimi kanaljami. Ali take reči morem pisati le tedaj, kadar sem popolnoma miren. ‚Hlapce‘ sem napisal, ko sem bil gost svojega brata v Sarajevu. Oj, na kakih hribih bi mi že stali, ko bi ne bilo vsakdanjih črnih skrbi.«⁴⁶

Generalni obračun z vsemi tistimi, ki so gospodarili naši domovini v letu 1910 — to naj bi bila snov novi Cankarjevi drami. Zasnova, rojena v prvem navalu ogorčenja ob usodi *Hlapcev*, je ostala žal neizpeljana, tako kakor mnogi Cankarjevi načrti za gledališče. Vsakdanje črne skrbi so bile gotovo samo eden izmed razlogov za to, da pisatelj ni prijel za pero; s kakšnim upanjem naj bi pisal dramo o gospodarjih, ki so *Hlapcem* zabranili srečanje z gledališkim občinstvom? Bila bi to v najboljšem primeru le nova knjiga, pripravljena za postumno uprizoritev.

V razmeroma kratkem obdobju med *Hlapci* in *Lepo Vido* je bila misel na dramo o gospodarjih edina nova dramska zasnova. Še vedno pa se je oglašala tudi v tem času in še celo po zakasnelem rojstvu *Lepe Vide* stara, nikoli uresničena želja, da bi postavil na domači oder tragedijo o kmečkih puntih. O taki drami, ki naj bi z novega zornega kota osvetlila vabljivo obdobje domače preteklosti in ki ji je kasneje menda dal že tudi ime — *Stara pravda*, je razmišljal, še preden so bile napisane *Romantične duše*, misel nanjo ga je spremljala v »dramatsko

⁴⁶ Pisma III, 1948, 520.

neploдном obdobju« med *Kraljem* in *Pohujšanjem* (takrat je pisal o njej npr. Finžgarju konec leta 1906), pa tudi zdaj se je še oglašala. Besede v *Beli krizantemi*, zapisane v začetku leta 1910 in namenjene dami, po sodbi katere Cankar prenažno piše, se vežejo z mislijo na to delo: »Tiisti človek, o katerem ste govorili, se ukvarja z neko tragedijo že sedem let, pa še ni dovršil prvega akta; kadar bo napisana, mu bodo očitali prenažljenost in površnost.«⁴⁷ Razgovor z Izidorjem Cankarjem za knjigo njegovih »Obiskov« oziroma za prvo objavo v reviji »Dom in svet«, zapisan le malo kasneje, znova govori o tem: »Vrhu tega imam še drugo veliko napako: preveč načrtov. Okrog mene so kakor robidovje, da ne morem naprej, kakor bi hotel. In ravno najlepši načrti niso nikoli izvršeni! Tragedija iz slovenskih kmetskih puntov mi roji po glavi že osem ali devet let; cele scene vidim pred seboj, a napisati jih ne morem.« Na vprašanje o prihodnjih načrtih pa je pisatelj še enkrat izpovedal svoje znane, nekoliko nenavadne poglede na to delo: »Rad bi pisal dramo iz kmetskih uporov. O tej drami sem rekel v *Krizantemi*, da jo pišem že sedem let — in še zdaj ni nič! Jezilo me je, da so oni, ki so pisali o kmetskih puntih, vzeli kmete za socialiste in revolucionarje, graščake pa za same zveri. To vse skupaj ni nič res. Graščaki so ravno tako branili svojo staro pravico kot kmetje svojo novo.«⁴⁸

Po pisateljevi smrti je objavil Fr. Stele⁴⁹ še pričevanje slikarja, Cankarjevega znanca, ki da je v letu 1913 ali 1914 nameraval upodobiti bitko pri Brežicah in je ob tej priložnosti nekajkrat govoril o tej snovi tudi s Cankarjem. Ta slikar je videl tudi »kake tri strani rokopisa, ki ga je deloma tudi čital, a se ne spominja več njegove vsebine. Naslov je bil menda 'Stara pravda' ali nekaj podobnega.« Slikarjevo pričevanje, ki nam ga posreduje dr. Stele, nam daje en sam nov podatek: domnevno ime tragedije. Pisateljevi pogledi na dobo in snov, ki jih navaja to pričevanje, se do kraja ujemajo s prej navedenimi in Stele sklepa, da je Cankar »hotel biti na obe strani pravičen«. Tudi podatek o treh straneh rokopisa je verjeten, vendar pri tem gotovo ne gre za rokopis iz časa, ko je tekel pomenek med slikarjem in našim pisateljem, temveč za starejši zapis: podatek se ujema s Cankarjevimi besedami v *Krizantemi*, da še ni »dovršil prvega akta«, kar bi lahko pomenilo, da ga je

⁴⁷ Cankarjevi Zbrani spisi XVI, 1955, 159.

⁴⁸ Dom in svet 1911, 317 in 320.

⁴⁹ Dom in svet 1921, ovitek št. 7—9.

vsaj »začel« in napisal prve prizore. Med ohranjenimi fragmenti pa tudi te liste zaman iščemo.

In še poslednja zasnova, edina iz obdobja po *Lepi Vidi*, misel na tragedijo *Starec* v letu 1913.

Dosedanje raziskave⁵⁰ so navajale pri iskanju sledov za tem dramatskim načrtom kot edini vir pismo bratu Karlu 16. (ne 26.!) decembra 1913. Že prej pa je zaupal pisatelj svojo namero Lojzu Kraigherju v dveh še neobjavljenih pismih, odposlanih nekaj tednov pred tem.⁵¹ Že 27. oktobra 1913 omenja dramo, ki da jo mora napisati, preden odide z Rožnika. O snovi ali naslovu to pot še ne govori, prav gotovo pa gre za isto zasnovo, katere zunanje elemente je 13. decembra istemu prijatelju že precej določno opisal: »Starec napreduje prav veselo. Vso snov, ki mi je bila med rokami ogromno narasla, sem strnil v dobo enega tedna in postavil sem eno samo prizorišče. Tragedija bo mestoma pisana v verzih.« Doslej znano sporočilo v Sarajevo pove pravzaprav manj, čeprav je glede terminov tako optimistično, kakor da bi bilo namenjeno založniku: »Ždaj pripravljam dvoje novih knjig: zbirko novel 'Moja njiva' in tragedijo 'Starec'. Mislim, da bosta obedve za Veliko noč med svetom.«⁵²

Izidor Cankar ima skoraj gotovo prav, da naš dramatik te tragedije sploh nikoli ni začel pisati. Odprto pa ostaja vprašanje zveze med to dramsko zasnovo in med črtico enakega imena, ki jo je objavljala pisatelj v »Slovenskem narodu« med 30. avgustom in 2. septembrom 1911 in ki jo omenja komentar h gornjemu pismu. Naslov je res isti, vendar gre pri tem za problem, lahko bi rekli za kompleks, ki je spremljal Cankarja vsaj od tridesetega leta naprej. Tako kakor omenjena črtica bi imela gotovo tudi drama avtobiografsko osnovo ali vsaj izpovedni značaj, o njeni vsebini pa bi bilo vsakršno ugibanje le nedokazljiva domneva.

Iz zadnjih petih let pisateljevega življenja nimamo prav nobenih pričevanj, da bi se Ivan Cankar še ukvarjal z dramskimi zasnovami, čeprav so ga te spremljale od četrte šole, ko je ponujal Borštniku »neko zelo bedasto enodejanko«, pa vse do *Starca*. Vzrokov za tako odpoved

⁵⁰ Cankarjevi Zbrani spisi XVIII, 1935, 416.

⁵¹ Pisma v Kraigherjevi zapuščini (še v zasebni lasti).

⁵² Pisma I, 1948, 155.

enemu najbolj živih pisateljskih ciljev je bilo gotovo več, vsaj dva pa sta tako jasna in preprosta, da nam globlje utemeljitve skorajda niso potrebne: po *Lepi Vidi* se pisatelj le še malokdaj vrača k daljšim besedilom, tudi v pripovedni obliki (*Milan in Milena*, *Grešnik Lenart*); skorajda vsa ta leta smo bili brez slovenskega gledališča, poglavitne vzpodbude za snovanje dramatskega slovstva.

SUMMARY

The writer of the present article discusses dramas which were planned by Ivan Cankar but which he did not write. They were to be written in the second period of his work for the theatre, mainly simultaneously when he was writing *Hlapci* and *Lepa Vida*. He was mostly preoccupied with these ideas immediately after the first performance of *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1907). Some of the plans were new: the farce *Zalostni konec umetnosti* (settling an account with the critics of the šentflorjanska farce) and *Hamlet iz cukrarne*, a play with expressively autobiographical elements, while with other plays Cankar wished to realize his ideas from the previous years: *Nioba*, a play on Slovene land — Slovene mother; *Stara prava*, a tragedy from the times of the peasant uprisings.

Cankar began to write three of these plays, and the first scenes of these plays have been preserved. These are: *Zalostni konec umetnosti*, *Nioba*, *Hamlet iz cukrarne*. The present article deals most thoroughly with the last mentioned and the longest manuscript, which was not yet known to the editor of the *Zbrani spisi* and *Pisma* and therefore could not be taken into consideration.

After *Hlapci* Cankar planned to write a play *Gospodarji* in which he wanted to settle an account with those who prevented the drama *Hlapci* to be performed. After having written *Lepa Vida* (1912) he only planned a play full of personal expression, *Starec*. In the last five years of his life Cankar abandoned the thoughts for the theatre to which he was loyal since his early youth. In that period he also seldom wrote long narrative prose works and his enthusiasm for drama was lessened by the fact that the Slovene theatre was closed in the time during the First World War.

Boris Paternu

IVAN CANKAR IN SLOVENSKA LITERARNA TRADICIJA*

I

Delo vsake pomembnejše literarne osebnosti je mogoče in je treba raziskovati z dveh zornih kotov. Z vidika predhodne tradicije, se pravi že prej obstoječih leposlovnih pojavov, ki jih obravnavani pisatelj tako ali drugače nadaljuje v svoj čas; in pa z vidika inovacij, se pravi opaznejših novosti, ki jih avtor prinaša v prostor svoje nacionalne književnosti. Dovolj znano je dejstvo, da viden del novejšje literarne znanosti odkriva bistvene znake leposlovnega razvoja ravno v napetem razmerju med tako imenovano »inertnostjo« (J. Mukařovský) že uveljavljenih literarnih struktur, ki se samodejno pollašajo pisatelja, saj hočejo živeti naprej, in inovacijami, ki prihajajo s pisateljeve strani in te strukture razkrajajo ali spreminjajo v nekaj novega. Kolikor bolj dosleden in daljnosežen je tak pogled na stvari, toliko bolj se celo zgodovina pesnikove osebnosti začne spreminjati v zgodovino njenega obstajanja, prestopanja ali spopadanja med starimi in novimi literarnimi strukturami.

Pri Ivanu Cankarju gre za primer, ki je take vrste, da našo raziskovalno vnemo znatno bolj obrača k novostim, inovacijam, s katerimi je globoko in za dolgo vznemiril slovensko književnost, medtem ko njegova povezanost s tradicijo oziroma odvisnost od nje ostaja zelo na robu ali docela zunaj naše pozornosti. To dokazujejo skorajda vse pomembnejše novejšje razprave s področja cankaroslovja.¹ Razlogov za tako

* Predavanje na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

¹ Nekaj več pozornosti posvečajo problemu nekatere razprave o Cankarjevem mladostnem delu. Npr.: *Joža Mahnič*, *Zgodovina slovenskega slovstva* V, 1964, str. 69—70; *Janko Kos*, *Cankarjeva mladostna proza*, Cankarjevo Zbrano delo VI, 1967, str. 427 sl.; *France Bernik*, *Problem Cankarjeve lirike*, SR 1968, str. 183 sl.

stanje stvari je več in so razumljivi. Poglejmo jih samo nekaj. Cankarjevo delo, posebej še proza in dramatika, nam že dolgo pomenita resnično nov, strm in daljnosežen vzpon v razvojni črti slovenske literature. Vzpon in novost, ki ju je bilo treba raziskati, potrditi in označiti tudi s sredstvi literarne vede. Poleg tega je bistveno znamenje, celo bistvena pobuda Cankarjeve umetnosti globoko nesoglasje z uveljavljenimi navadami v življenju in v literaturi, je njegov nekonformizem. Opozicija je tako rekoč glavna drža Cankarjevega duha in zavestna kretnja njegovega peresa tudi takrat, kadar piše literarno programske spise. Že prva glasnejša programska izpoved, epilog k *Vinjetam* iz leta 1899, je zoper »vse teorije« ali »kakršne koli okove« sploh, je ugovor na vse strani hkrati: zoper staromodno rodoljubno literaturo in njeno novo, poenostavljeno socialno inačico; zoper modni naturalizem in zraven še zoper simbolizem kot doktrino.² Navsezadnje pa lahko skozi celotno njegovo delo sledimo tudi zanikanju lastnih prejšnjih stališč. Nič čudnega in nič presenetljivega torej ni, če tudi literarna zgodovina danes pristopa k pisateljevemu delu tako, da vidi, raziskuje, poudarja in razglaša predvsem tisto novo in uporno, kar je pred desetletji Cankar prinašal v svet razmeroma pohlevne slovenske kulture. Ta prizadevanja pri odkrivanju Cankarjeve tako imenovane modernizacije ali »evropeizacije« naše književnosti so v zadnjem desetletju dala zelo tehtne dosežke. Pustila pa so velike praznine na drugem koncu — istega problema. Pustila so presenetljive praznine v spoznavanju pisateljeve vezanosti na tradicijo slovenske literature, kot se je izoblikovala najmanj od Prešerna naprej in s svoje strani določala mnoge plasti Cankarjeve umetnosti, ne le mladostne, kot po navadi mislimo, temveč tudi poznejše, že čisto dozorele. Celo Cankarjeva recepcija novih, modernih tokov — naturalizma, dekadence, simbolizma — kljub vsej svoji zagnanosti zoper tradicijo ne more skriti njenih najbolj subtilnih usedlin. Že ko odpremo *Vinjete* ali *Dunajske večere*, nam ne more uiti cela vrsta znamenj, ki kažejo, kako njegovo mlado, na prvi pogled nenavadno predržno pero ne more — pa naj se še tako trudi — vzdržati niti v golem

² V črtici *Človek* (iz l. 1898) beremo: »A glej, tam ni bilo niti enega človeka; par simbolistov, par realistov, par idealistov in tako dalje. Človeka nobenega. To so samo še suhe rubrike, napisani programi... Prijatelj, ogiblji se takih družb; varuj se, da se jih ne privadiš; izsesajo ti dušo, da sam ne boš vedel kdaj...«. (Ivan Cankar, Izbrana dela I, 1951, str. 381—82.)

naturalizmu dejstev, niti v razvezanem senzualizmu občutkov, niti v groteski grozljivih simbolov, niti v čistem esteticizmu besede. Vedno znova začne pisati po ukazu preproste etične tenkočutnosti ali ostre kritike sprijenega sveta. Seveda to ni bila samo tradicija, bila pa je *tudi* ta. Saj so Slovenci tudi vse predhodne slovstvene smeri — od baroka in klasicizma pa preko romantike in realizma — spričo posebnih zgodovinskih in miselnih okoliščin sprejemali na podoben, v moralnem smislu bolj ali manj zavezan način.

Skratka, sodobnemu cankaroslovju na rob se mi zdi potrebno povedati misel, da Cankarjevega dela ne bo mogoče definirati brez pozornejših raziskav njegove ne le opozicijske, temveč tudi kontinuitetne spetosti s slovensko literarno preteklostjo. Tudi pisateljeve inovacije ostanejo v resnici nemerljive in neocenljive, dokler jih ne postavimo ob zanesljivo prikazano zgodnejše stanje stvari, ob vse bistvene procese, ki so tekli po sredi ali po robih prejšnjega literarnega dogajanja.

Seveda v okviru, kakršnega daje simpozijska razprava, te načelne komaj uvodne misli ni mogoče prevesti v množico otipljivih in dokončnih dognanj, ki bi zahtevala več prostora in časa. Je pa mogoče opozoriti vsaj na nekatera glavna delovna oziroma problemska območja, kamor bi kazalo naravnati prodore te vrste, se pravi raziskave pod vprašanjem tradicija — Cankar.

Toda preden preidem k tem stvarnejšim pobudam, naj vsaj bežno povem, kaj mislim z izrazom tradicija, da tu ne bo nespোরazuma. Pojma tradicija ne bi bilo dobro tradicionalizirati, se pravi omejiti na tisto znano, ponavadi zelo obsojno, h konservativnosti nagnjeno in častitljivemu mitiziranju odprto plast literarnega dogajanja: plast, ki po navadi še dolgo služi kasnejšim potrebam naše notranje varnosti in trdnosti ali celo zaprtosti pred novimi, nepredvidljivimi prepadi in pretresi zavesti. Beseda naj bi zaobsegla mnogo več. Zajela naj bi vse bistvene, k trajnejšemu obstoju zasajene pojave znotraj predhodnega literarnega razvoja. Preprosto povedano, gre za tradicijo v širšem in dialektičnem pomenu besede, ki naj bi upoštevala vse bistvene *proces*e dogajanja, med njimi tudi tradicijo antitradicije. Kakor hitro pogledamo reči s tega, bolj odprtega zornega kota, se nam predcankarjansko slovstveno izročilo razsloji v celo vrsto zelo različnih plasti ali tokov, ki so tako ali drugače segli v Cankarjevo delo in mu s svoje strani sodoločali vsebinsko podobo ter izrazni ustroj.

II

Če se izognemo množici obrobnihi pojavov, katerih tu ne kaže načelnati, se kot bistvene pokažejo predvsem tri vidnejše plasti ali trije vidnejši tokovi predcankarjanske literarne tradicije, ki so v podobi kontinuitete, bolj točno, v podobi ustvarjalnega nadaljevanja segli v Cankarjevo delo in v njem doživeli podaljške, dopolnitve, spremembe ali kakovostne menjave. Dvema od teh tokov je literarna zgodovina pokazala nekaj, publicistika pa celo mnogo pozornosti, medtem ko je tretji, prav tako bistveni tok še skoraj neopažen.

Najprej gre tu za tisto tradicijo, ki jo s poenostavljenim, v literarni vedi ne več zadostnim izrazom ponavadi imenujemo *tradicija napredne, svobodoumne ali revolucionarne literature*. Pri tem najčeseje mislimo na razvojno črto posebno znanih, odločnih in najbolj pomembnih leposlovnih formulacij naše osvobodilne misli, osvobodilne v narodnem, socialnem in individualno človeškem pomenu. Ta črta, ki najvidneje teče prek Prešerna, Levstika in Aškercarja, seže v samo jedro Cankarjeve literature. Tu doživi večstransko radikalizacijo, vzpon na novo raven revolucionarne misli in pa izrazito duhovno ter slogovno individualizacijo, ki nosi in bo nosila neponovljivo znamenje izjemne Cankarjeve osebnosti. Ta zveza s preteklostjo je razmeroma najbolj razvidna, najlaže dostopna in skoraj merljiva. V literarnozgodovinski zavesti je brez dvoma prisotna že od nekdaj, najmanj od mladega Ivana Prijatelja naprej. Sicer so pa pripadniki slovenske moderne že sami, s Cankarjem vred, dovolj nazorno razglašali svoj odnos do nje. In vendar je treba ugotoviti, da literarna znanost še ni natančneje pregledala teh kontinuitetnih sestavin Cankarjevega dela niti ni na tej ploskvi dogajanja razmejila prej obstoječe od spremenjenega, kaj šele da bi spoznala moč, delovanje in pomen te plasti pri avtorjevem izbiranju ali zavračanju inovacij drugačnega ter nasprotnega tipa. Zaradi ponazoritve misli se spet za hip ustavimo pri prvem ključnem besedilu Cankarjeve proze, pri *Vinjetah*. Njegovo takratno sprejemanje, opuščanje ali prirejanje sestavin z območja evropskega naturalizma, dekadence in simbolizma, skratka morfologija inovacij ostane pomanjkljivo spoznana, če ne upoštevamo notranjega delovanja opisane tradicionalne plasti. Plasti, ki je svojo prisotnost in novo radikalizacijo pokazala že v mnogih črticah, še bolj nazorno pa v epilogu, kjer Cankar programsko spregovori o bojevitim »velikem tekstu«
zoper »duševno uboštvo, ki je razlito kot umazano morje po vsi naši mili domovini«.

Drugo, bolj zapleteno, teže opredeljivo in znatno manj merljivo plast tradicije pomenijo v Cankarjevem delu tiste sestavine, ki nosijo na sebi bolj ali manj opazne sledove *krščanske etične in religiozne misli* oziroma njihovih umetniških refleksov. Te sestavine so v katoliškem delu slovenske literarne zgodovine in publicistike predvsem od začetkov dvajsetih let naprej, še posebej pa s študijami *Izidorja Cankarja ob Zbranih spisih* dobile zelo poudarjeno razlago, ki je na katoliški strani pomenila nov, odločen obrat od nekdanjega moralističnega obsojanja ali celo požiganja Cankarjeve umetnosti k boju za njegovo idejno bližino ali pripadnost. Pojav je spodbudil tudi nasprotno stran cankaroslovja, ki je našla dovolj gradiva za svoje svobodoumniško in marksistično usmerjene teze. Po drugi svetovni vojni so usedline krščanskega etosa, mitosa in melosa, ki brez dvoma obstajajo v Cankarjevi umetnosti, padle tako rekoč v mrtvi kot naše pozornosti. Sodobna cankarologija se jih bo morala znova lotiti, dati rečem znanstveno mero in najti stvarne odgovore, razbremenjene pragmatizma z leve pa tudi z desne. Seveda bo vestnemu raziskovalcu najtežje nekaj: določiti meje, do kod v resnici sega akcijski radij krščanske duhovne pa tudi slogovne tradicije, kje se njeni odmevi prelomijo v novoidealistične pojave, recimo emersonovske ali maeterlinckovske, in kod prehajajo v docela individualne doživljajske kategorije, ki jih ni več mogoče pripisati krščanstvu kljub morebitnim jezikovnim znakom, ki na to pripadnost še opozarjajo. Pri Cankarju bo treba skrajno pozorno ločiti formalno in dejansko semantiko besed ali simbolov iz krščanske mitologije. Znotraj takega izrazja, ki seveda ni brez zveze z verskim izročilom, si je namreč Cankar včasih izsilil ogromno svobodnega osebnega prostora, včasih celo prostora za opozicijo zoper splošno veljavno pomensko in idejno pripadnost uporabljene besede. Tudi za ta pojav lahko najdemo primer v epilogu k *Vinjetam*. Gre za izraz »čista duša«, ki je postavljen v naslednje besedilo: »Kadar zasije kje slučajno žarek svete idealnosti, žarek čiste duše, — kakor smehlaj na spečih ustnah, — tedaj se vzdignejo glave korektnih filistejcev, vzdigne se vsa naša tradicionalna zabitost, vzdignejo se hripavi glasovi od vseh zeleno cvetočih pokrajin slovenskega nazadnjaštva, — in ubita je še komaj porojena beseda. Naposled jo blagoslovi in pokoplje naš največji filozof dr. Aleš Ušeničnik.«³

³ Ivan Cankar, *Izbrana dela I*, ured. B. Merhar, Ljubljana 1951, s. 394.

Kontekst kaže, da je izraz »čista duša« tokrat tako rekoč vržen iz svoje domače slovarske tradicije, osvobojen pomena in rabe, ki ju je sicer imel v takratnem slovenskem prostoru in tudi v teološki moraliki dr. Aleša Ušeničnika. Še več, izraz je obrnjen celo v opozicijo zoper svojo lastno in takrat splošno priznano in idejno pripadnost, čeprav bi ne mogli trditi, da je semantično zvezo s poreklom že pretrgal. Našli bi namreč lahko tudi drugačen primer, kjer Cankar izraz »čista duša« oziroma »nedolžna duša« uporablja že v popolnoma obrnjenem, izzivalno heretičnem smislu. V epilogu k drugi izdaji *Erotike* (1902) beremo: »Kdor greši z nedolžno in lepoteželjno dušo, opravlja delo, Bogu prijetno, in z vsakim grehom se bliža večni lepoti, ki je večni greh.«⁴ Postopki svobodnega semantičnega prirejanja besede so bili docela v skladu z avtorjevo načelno nezvestobo vsem »okovom« in »teorijam«. V epilogu k *Vinjetam* najdemo tudi mesto, kjer je spregovoril o jeziku skoraj eksplicitno. Rojevanje »svobodne besede« je namreč postavil v najtesnejšo zvezo z »žarkom čiste duše«; ob filistrsko pobijanje »čiste duše« pa je prislonil misel o pokopavanju »svobodne besede«. Torej je umetniško svobodna jezikovna tvornost bistveni znak žive, svobodno snujoče duše. Vsa ta dogajanja v jezikovnem mikrokozmu so za nas pomembna zato, ker ob njih lahko preverjamo ali celo merimo dogajanje v idejnem makrokozmu Cankarjeve umetnosti. Tudi v jeziku se pokaže, da so sestavine krščanske tradicije pri njem večkrat tako izrazito osebne in svobodne, da niso več nujno zavezane krščanskemu miselnemu sistemu, temveč lahko delujejo mimo ali zoper njega. Zlahka se vežejo celo z izrazito nasprotnim idejnim polom, na primer z etosom revolucije. Seveda tudi njegov etos revolucije ne pozna dogmatične zamejenosti in je zato lahko odprt osvobojenim duhovnim in simbolnim prvinam z druge strani (npr. črtica *Za križem*, 1908; prej *Kristusova procesija*, obj. v *Rdečem praporu* 1907). Skratka, preučevanje tako imenovane krščanske tradicije in njenih reflektov v Cankarjevem delu ostaja še vedno eno najbolj zahtevnih področij cankaroslovja. Področij, kjer kontinuiteta obstaja, doživlja pa mestoma tako subtilne spremembe,

⁴ Aleš Ušeničnik je na Cankarjev odnos do »greha« reagiral takole: »Tudi greh umetnik lahko opiše. Greh bo grd, a lepo opisan. Napoj v čaši bo strup, a čaša umotvor. Ivan Cankar je pri nas tak mojster. Človek se mora čuditi tej umetnosti forme, a vsebina je često strupena in človek po njej bolan... Kar je nemoralno, ni lepo, in kar ni lepo, ne more biti predmet čistega umotvora.« (A. Ušeničnik, *Leposlovje in leposlovna kritika*, Čas 1916, str. 262.)

da je težko ugotoviti, kdaj je še in kdaj se prevesi tja, od koder sledi njeno tako očitno zanikanje, kakršnega spoznamo, ko vzamemo v roke *Knjigo za lahkomišelnje ljudi* (1901), *Hlapca Jerneja* (1907) in še marsikaj. In spet je res, da o obsegu in morfologiji Cankarjevih inovacij, nastalih ob srečanju s tujo novoidealistično literaturo, ne moremo povedati mnogo zanesljivega, dokler ne spoznamo sorodnih plasti, podedovanih iz tradicije, ki so v njem zagotovo obstajale in o mnogočem odločale.

V krog naše pozornosti bi bilo treba pritegniti še tretji pomembni tok, ki je segel iz preteklosti v Cankarja in bistveno soodločal ravno pri njegovem premiku k novim, modernejšim duhovnim in slogovnim pojavom, oziroma pri njegovem odmiku od tradicije v ožjem pomenu besede. Ta plast predcankarjanskega literarnega dogajanja je v literarnozgodovinskih prikazih 19. stoletja tu in tam zapažena, vendar pretežno le v posamičnih znakih, med katerimi šele v zadnjem času začnemo iskati globlje odnose in jih povezovati v poseben razvojni tok, ki bi mu lahko rekli *kontinuiteta protitradicije*. V cankaroslovju samem pa so ti predhodni pojavi še nepoznani ali prezrti.

Kaj mislim z izrazom tradicija antitradicije?

Z njim mislim tiste opaznejše pojave v naši poprešernovski književnosti, ki pomenijo razkrajanje podedovanih klasičnih idejnoestetskih norm še znotraj romantike ali znotraj realizma in prehajanje k novim strukturam, predhodnicam moderne slovenske književnosti sploh, ne le moderne v ožjem pomenu besede. Gre za celo vrsto zelo različnih pojavov, včasih izrazitih, drugič samo rudimentarnih, ki pa s svojo količino, kakovostjo in medsebojno odvisnostjo zahtevajo, da jih povežemo v poseben razvojni tok, v poseben sistem znakov, ki kaže v bodočnost. Tu ni mogoče podrobneje razpravljati o zgodovinskih vzrokih omenjenega toka, vsekakor pa lahko predpostavimo, da gre v bistvu za bolj ali manj močne krize znotraj verske ali družbene ali individualistične osmislitve življenja, za krize tako imenovanih »idealitet«, predvsem pa za krizo humanistično antropocentričnega pogleda na razmerje človek-življenje, človek-stvari. Če bi govorili v jeziku sodobne antropološko filozofske literarne vede, bi rekli, da gre za postopno spremembo »človekove senzibilitete« in »modelov mišljenja«, za postopno spremembo »človekovega tipa« sploh.⁵ Pri vsem tem pa ne smemo prezreti tudi

⁵ Ivan Sviták, *Lidský smysl kultury*, Praha 1968, str. 172–73.

imanentnih sil, ki so delovale znotraj literature same, se pravi njenega nujnega gibanja od že obstoječega in izrabljenega k novemu, samodejnega gibanja od tradicije k inovaciji.

Toda pustimo ta hip višje urejanje stvari in naštejmo vsaj nekaj pojavov, ki sodijo v območje našega problema. V prvi vrsti nas seveda zanimajo taki pojavi na področju pripovedne proze med Levstikom in Cankarjem.

Najprej se tu odpre vprašanje *Jenkove* novelistike (*Tilka, Jeprški učitelj*, 1858), ki je — v nasprotju z nastajajočo vodilno pripovedno tradicijo — uvedla v našo prozo vrsto novosti: psihološko problematičnega »junaka« oziroma očitnega antiheroja, slabiča, ki ga svet zlahka pohabi, porazi ali stre; kontrastno dialektiko komičnega in tragičnega zornega kota; jezik, ki se ne meni več za Levstikov model klasično idealiziranega kmečkega govora, temveč se začne razslojevati po potrebah psihološke, socialne in situacijske stvarnosti. Te novosti, ki pomenijo viden začetek dezintegracije Levstikovih načel o prozi, povzetih iz klasične estetike in prilagojenih začetnemu stanju slovenske umetne proze, so se do neke mere nadaljevale v pripovedništvu vajevecev, zajele del Jurčičeve novelistike, se potem na poseben način uveljavile pri Tavčarju in Kersniku, naposled pa segle v samo središče Cankarjeve proze. Tu so doživele bistvene dopolnitve, kakovostne spremembe in polno osamosvojitve.⁶

Nadaljnjo pozornost velja usmeriti k *Trdinovemu* pripovedništvu, o katerem je Cankar zapustil vrsto naravnost občudujočih sodb. Najbolj je cenil *Bajke in povesti o Gorjancih* (1882—84), ob katerih je zapisal, da so »najlepši in najzrelejši sad slovenske proze«⁷. Cankarjeve sodbe take vrste je seveda treba razlagati s precejšnjo previdnostjo, vendarle v Trdinovih bajkah najbrž ni prezrl nekaterih sestavin, ki so za slovensko prozo pomenile pomembne novosti: groteskno in poetično fantastiko, ki sta že prehajali druga v drugo, hkrati pa sta bili povezani z izzivalno satiro. Trditi smemo še nekaj več: med Cankarjevo *Dolino Šentflorjansko* in Trdinovimi *Bajkami* je cela vrsta opaznih odvisnosti. Še posebej bi morale cankaroslovje upoštevati *Kresno noč* (1883) in pre-

⁶ Prim.: B. Paternu, *Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja*, Jezik in slovstvo, 1968, s. 1—10.

⁷ Ivan Cankar, *Zbrani spisi Janeza Trdine I* (Ljubljanski zvon 1903), Cankarjevi Zbrani spisi, VII. zv., 1928, s. 351.

tresti njene groteskne motive.⁸ Težje bo določiti učinke Trdinovega drznega vitalizma, deloma humorističnega, deloma sarkastičnega, mestoma pa že samodejno zastavljenega v smer nietzschejanstva. Pri genezi Cankarjeve satirične groteske pa bo poleg Trdine treba upoštevati še Levstikovo satiro, do katere je bil v izjavah dokaj zavzet, še posebej *Doktorja Bežanca* (1870).⁹

Na črto postopnega razkrajanja slovenskih klasičnih proznih norm in uveljavljanja novih spada tudi viden del *Kersnikove* proze. Sem kažeta obe skrajni konici njegovega materialističnega in protimaterialističnega pogleda na življenje, ki sta se nenehoma križali, kadar ju ni potajil s sredinsko konvencijo vodilnemu okusu časa. Iz prve skrajnosti so pognali močni, čeprav kratki nastavki naturalistične proze, iz druge poetična proza, notranje že ritmizirana, osebno razpoloženjska in nagnjena k jeziku simbolov (*Kmetske slike*, 1882—91; *Pesmi v prozi*, 1888). Neutajljive vezi obstajajo tudi med Kersnikovo feljtonistiko, še posebej med njegovimi stilizmi ironije ali sarkazma pa med podobnimi postopki v Cankarjevi satiri.

Navedeni primeri iz Jenkove, Trdinove in Kersnikove proze, lahko bi dodali še Tavčarjevo satiro, so seveda samo najvidnejša, skopo izbrana mesta iz tiste posebne pripovedne tradicije, ki jo je treba upoštevati, saj pomeni zanesljivo obstoječe in delujoče zaledje Cankarjevih novih, odločnejših zagonov v celo vrsto pripovednih smeri, ki kot celota dajejo njegovi prozi obeležje izrazite novosti nasproti vodilnim tokovom slovenske predhodne tradicije. V ustroju teh novosti imajo zelo vidno mesto: dialektični, deloma že ambivalentni psihologizem, poetična in groteskna fantastika ter nemirno nihanje med naturalističnimi in simbolističnimi stilnimi postopki. Pri prejšnjih pisateljih in v prejšnji književnosti so bili ti pojavi bolj na robu kot v središču dogajanja, obstajali so tudi najčese v kratki ali fragmentarni prozi, bili so bolj izjema kot vodilno pravilo. Pri Cankarju pa so dozoreli v novo, središčno in odločujočo kakovost. Ob srečanju s tujimi literaturami so se zlahka povzpeli na vodilno mesto. Tako tudi te inovacije lahko zanesljivo določamo samo ob že obstoječem.

⁸ *Ivan Cankar*, Zbrani spisi Janeza Trdine II (Ljubljanski zvon 1905), Cankarjevi Zbrani spisi, VII. zv., 1928, s. 357.

⁹ *Ivan Cankar*, Die slowenische Literatur seit Prešeren (Der Süden 1904), Cankarjevi Zbrani spisi, III. zv., 1926, s. 288.

Nekoliko bolj je v našem dosedanjem razvidu isti tok pri liriki. Zanimivo je, da ga Cankar ni samo čutil, temveč v svoji publicistiki tudi naznačil s tem, da je kljub skromnemu prostoru opazno poudaril ravno *Jenkovo* in *Gestrinovo* liriko, pri Jenku pa še posebej opozoril na globoke sorodnosti z Murnom.¹⁰ Toda njegova lastna lirika je ostala nekje na robu celotnega opusa. V njej so se sicer očitno spopadali stari in novi nagibi, vendar spopad ni utegnil seči do tolikšnih izrazitosti kot v prozi.¹¹ Če vzamemo v roke *Erotiko* (1899), ugotovimo, da je v njej pesniška tradicija — vse tam od ljudske pesmi do Aškerca — še nenavadno močna. Osvobajal se je je teže kot v prozi, čeprav mu je Kette že v Zadruzi leta 1893 očital, da je preveč odvisen od drugih pesnikov in da si bo moral »*pridobiti svojo popolno individualnost*«. ¹²

V seznam tistih področij literarne tradicije, ki čakajo cankaroslovje, spadajo naposled, a ne nazadnje, tudi *jezikovno slogovni procesi* znotraj slovenske proze 19. stoletja. Toda tu so naravnost pošastne praznine, od katerih obračamo oči vsi po vrsti, še posebej pa naše jezikoslovje. Zato si tu morda smem dovoliti naslednjo delovno hipotezo ali vsaj vprašanje, ki bi ga opisal takole.

Pri Prešernu sta tako imenovani višji, stilno kultivirani jezik — ki je imel do neke mere razvito tradicijo v predhodni verski književnosti, še posebej v baročni posvetni poeziji — in pa živi, govornjeni ljudski jezik doživela usklajeno zlitje, prvo polno, prečiščeno sintezo. S tem je slovenščina dosegla stopnjo zrelega pesniškega jezika. V prozi se je tako konstituiranje jezika zavlačevalo. Od Levstika naprej so pisatelji z mučno notranjo zadrego nihali med dvema umetnima izrazoma: med idealiziranim kmečkim in idealiziranim jaromeščanskim jezikom, pri čemer so si precej redko dovolili resnično pristen spoj z živim govorom ene ali druge plasti. Zato je v slovenski prozi 19. stoletja in pri vseh pisateljih tega časa toliko mest z nepristnim, literarnim izražanjem, pretiranim v kmečko ali v gosposko smer. So pa tudi mesta in dela, ki jih še danes čutimo kot jezikovno avtentična, pristna, nastala iz pisateljeve zvestobe živemu, resničnemu govornemu sloju, iz katerega je prišel, in pa hkrati iz zvestobe slogovno višji kulturi čisto osebne ekspresije. Šele Ivan Cankar je v prozi zmozel resnično zanesljiv in suve-

¹⁰ *Ivan Cankar*, Predavanje o slovenski literaturi (1911), Cankarjevi Zbrani spisi, XVI. zv., 1935, s. 96—98; Die slowenische Literatur seit Prešeren, n. m.

¹¹ *France Bernik*, Problem Cankarjeve lirike, SR 1968, str. 169—202.

¹² *Ivan Cankar*, Zbrano delo I, 1967, s. 368.

ren, ne več začasen spoj med živim, objektivno obstoječim govorom svojega porekla ter resničnega okolja in pa čisto osebno, umetniško strogo stilizirano besedo. Kot bi morale prešernoslovje raziskati nastavke take sinteze v starejšem pesništvu, tako bi cankaroslovje moralo poiskati in stilsko definirati najbolj tvorna mesta podobnih spojev v predcankarjevski prozi. Šele potem bi lahko merili Cankarjev delež v razvoju slovenskega knjižnega jezika in literarnega sloga.

S tem naj končam teh nekaj pripomb, pobud in vprašanj k delovni temi: Ivan Cankar in slovenska literarna tradicija.

SUMMARY

The contemporary literary science is interested mainly in the innovations and oppositions which were brought in Slovene literature by Ivan Cankar. In the present study the author wishes to call the reader's attention to the facts from another point of view, from the continuity, i.e. to say, that the Slovene literary tradition is extremely present in Cankar's work and that it reached the core of his work and essentially influenced the morphology of the writer's innovations. For Cankar continues and raises on a new level of idea and style all three trends of native fictional creativity: a free minded revolutionary, Christian and disintegrative trend. Especially the latter, which could also be called "the tradition of the anti-tradition" and which shows a rudimentary precepts of modernity, has been completely overlooked by now in the Cankar studies, although it is essential for the estimation of the writer's innovation. Finally, the research of linguistic and stylistic processes in Slovene fiction of the 19th cent., especially of the links between spoken and artistically structured language, which are comparatively few and which were first effectively mastered by Ivan Cankar, should also be included in the sphere of these problems.

Fran Petre

TIPOLOGIJA PROZE IVANA CANKARJA

Nad sedem desetletij je Cankarjevo književno in publicistično delo del stvarnosti slovenskega javnega življenja. Že dolgo je, odkar je postalo jasno, da je Ivan Cankar v svojih sodbah preraščal sodobnike na tako širokih področjih dejavnosti, kakor so politika, socialna ideologija in skrb za nacionalno usodo. Usoda je hotela, da je določal smernice slovenskega nacionalnega razvoja prav v času, ko se je pripravljala zlom avstrijsko-nemškega političnega gospodovanja, ki je vladalo nad Slovenci tisoč let in je zgodovinski trenutek terjal daljnosežne vidike. Zato je danes pomen Ivana Cankarja kot družbenega borca, socialista in politika jasen v zavesti slehernega mislečega Slovenca.

Priznati si moramo, da je nekoliko drugače z Ivanom Cankarjem — pisateljem. Vsak, kdor ga bere, zapade čaru njegove čudežno dognane besede. Toda ali sprejema tudi svet, ki ga ta razodeva? Ta svet ni jasen in svetel, in ne trden, kot so bili pogledi v politično in socialno bodočnost. Morda mit o družbenem daljnovidcu celo brani zapažati prepade notranje groze, v kateri je samotni mislec preživel večino svojega obstanka.

Književno delo je v svojem pojavu enotno, toda sestavljeno iz raznih plasti, ki dajejo šele v svoji skupnosti delu njegov pravi notranji smisel. Plasti, ki nam odkrivajo gibalne sile pisateljeve duševnosti in obenem pravo vsebino njegovih umetniških izpovedi, opozarjajo pri Ivanu Cankarju na veliko trpljenje in neprestane, neozdravljive tesnobe. Iz njih so izhajali tudi motivi odtujenosti. Njihova sled nas vodi v obliko zavesti, ki prikazuje obstoječo fizično in psihično stvarnost kot mrežo nepredirnih ugank in svet brez trdnih oporišč. Obup se menjava z upom, nad vsem vlada nejasnost zadnjega smisla človekovega bitka. S tem pa so se odpirala področja, v katerih se je nemir slovenskega misleca in pisatelja srečeval z nemirom mnogih umov, ki predstavljajo kulturo naše dobe in civilizacijo. Po notranji nujnosti umetniškega

ustvarjanja si je nemirno Cankarjevo doživljanje moralo graditi odgovarjajočo estetsko obliko izraza. Bilo je prav v dobi, ko se je pričeval razkroj tradicionalnega evropskega romana. Najmanj priznано Cankarjevo delo krije v sebi po obeh svojih straneh, miselni in izrazni — to je po tesnobi in grozi, ki ga preveva ter po desorganizaciji svoje strukture — čiste silnice bodočega razvoja romana v 20. stoletju.

*

Pri izvornih umetnikih in pisateljih je geneza njihove ustvarjalne poti navadno že vodnica v nadaljnjem razvoju. Pri Ivanu Cankarju do danes še niso prav razkriti ali priznani osnovni pisateljski nagibi, ki so odločilno vplivali na idejni, psihološki in estetski značaj njegovih umetnostnih izpovedi. Vzrok leži tudi v tem, da je v nenehnem ustvarjalnem procesu njegove zelo eruptivne umetniške osebnosti za posamezne faze res težko izločiti njene odločilne komponente, zlasti še, če se ne skladajo povsem s splošnimi tendencami dobe.

Začetki Cankarjevega pisateljevanja dobivajo šele v novejšem času nazornejšo podobo, ko je z delom Izidorja Cankarja, bibliografov in urednikov odkrita in zbrana mladostna proza. Pesnik še zdaj prekriva pripovednika. Proti koncu preteklega stoletja je okus slovenske književne publike dajal še vedno višjo ceno poeziji kakor romanu in noveli. Pojav mlade, izrazito pesniške skupine, ki je nastopala z željo za obnovo lirike, je to še podkrepil. Vendar pa je Ivan Cankar že od prvih mesecev 1896 v takem obsegu objavljal črtice in povesti, da je pri njem očitno osredotočenje na prozno obliko. Razbor stilnih posebnosti tega dela bi dal več opore za njihovo presojo, kakor načelne izpovedi v pisnih, ki so itak pogosto le bežne in slučajne.

Mladostna proza Ivana Cankarja obravnava kot svoje specifične motive tesnobne občutke malega človeka, ki ga tare nesreča. To so povsem vsakdanje usode, ki se po ničemer ne dvigajo iz svoje okolice. Ponajveč gre za stare ljudi. Osameli starec bi se rad rešil muk samote, pa se pojavlja pri sosedih kot snubec mladega dekleta, kar izzove surovo šalo (*Stari Znoj*, 1895). Občinski sluga dvajset let pričakuje povratek sina, ki je bil odšel na šolanje, toda v rojstni kraj ga vrača po prestani kazni sodna oblast in tat se pri prvem podobnem namenu v noči znajde ravno v hiši nesrečnega očeta (*Oče in sin*, 1896). Priletno dekle, pač podeželska učiteljica, se z obupno voljo lovi za slamice, ki

bi jo še morda lahko rešile praznote življenja (*Gospodična Kajon*, 1896). Zgarana služkinja vidi povsod samo dobroto, da bi je, izčrpane, stvarnost ne pognala na cesto (*Blage duše*, 1896). Dobra starka je posodila nekemu denar za pot v Ameriko, a poslej ni sluha o povračilu (*Ura*, 1896). Študent se blažen vrača v vas in najde nepričakovano mater med svečami (*Domá*, 1897, motiv ni avtobiografski). Še dalje se vrste sorodne navzven obrnjene snovi vaškega farizeja-zločinca, medsebojno odtujenih staršev in otrok in podobnih usod.

Drobna pripovedna oblika črtice ali povesti ni dovoljevala širokih opisov. Sleherni motiv, ki se pojavlja v tem pripovedništvu, je samo delček vsem znanega sveta. S tem, da je bil sprejet za prozno dejanje, se je samo za trenutek dvignil nad svojo okolico. Vsi ti stvarni dogodki so nastajali v nižji socialni plasti, kakršna ni mogla imeti kakih velikih upov. »Leta so tekla, kakor valovi Lubije, in ostala vedno enaka, kakor valovi Lubije«, stoji na čelu nekega poglavja. Mladi Cankar je snoval svoje povesti na tipičnem vsakdanjem življenju, kakor da nič posebno ne izbira, marveč pušča cesto, stanovanje ali krčmo, da s svojim primerom govori o razmerah. Zanimal ga je samo mali človek. Nič se ne bi izpremenilo na razmerah, če bi izpustil kake podrobnosti, in nič ne bi izgubila celotna slika, če bi zamenjal te primere z drugimi. Vse je bila vsakdanjost majhnih razmer.

Notranjo zakonitost take stvarnosti je poudarjal tudi jezikovni izraz. Življenjske situacije delujejo domače in vsakdanje, ker je prav tak jezik, s katerim prenaša pisec na nas svoje doživljanje. V svoji osnovni plasti je enostavno pripoveden, ves stvaren, kratek in predmeten. Z mnogimi dialogi je še bolj poudarjen neposredni razgovorni jezik.

Vendar črtice ne odražajo zgolj neprizadetega opazovanja prazne vsakdanjosti. Dogajanje v pripovedih spremlja nekaj, kar je izven njega in ni del njega samega, marveč prihaja od pisca. Njegovo stališče do drobcev življenja, ki jih kaže, ni pasivno. Zaostruje ga kritičnost do človekovega ravnanja. Ravnanje se opazuje, primerja, presoja, tehta. S tem dobiva dokumentarna stran te proze etični poudarek. Vrednote nje postopkov s stališča pravičnosti, razumevanja in človečnosti vnaša v črtice novo dimenzijo, družbeno razmerje danega zgodovinskega trenutka. Prav ta element pa ima poleg svoje etične vsebine vpliv na že omenjeno jezikovno osnovo. Čustvena zavzetost pisatelja vnaša v pripovedni stil emocionalni poudarek, ki dviga pripovedni izraz nad hladno neprizadetost.

Še mnogo bolj poudarjena je ta stilistična prvina pri obeh ostalih tematskih kompleksih mladostne proze, pri obravnavanju malomeščanstva in pri avtobiografski snovi.

Malomeščanstvo je v družbenem pogledu nasprotni tečaj malemu človeku. Predstavljeno je v črticah ali povestih kot so *Dobrotnik*, 1893, *Pri nas*, 1893 ali 1894, *Slavnostni govor*, 1896, *Gospod Ognjišček in gospod Mravljinček*, 1896, in *Lavrín*, 1897. Ivan Cankar je od samih začetkov pisateljjevanja gradil sistem, ki je dobil svojo končno skrajno dognano satirično obliko v pojmu »dolina šentflorjanska«. Sistem ima dve trdni strukturni osnovi. Prva je v strogi izbiri malomeščanskih poklicev in druga v točni krajevni pogojenosti prizorišča dogajanja. Pisatelj je hotel ostati povsem blizu življenjske resničnosti, s katero se je začel spoprijemati, zato je zatrl v sebi obzир in strah. Pripovedne snovi je postavljал enostavno v okolico, iz katere je sam izšel ali sredi nje živel. Dejanje je lokalizirano na Vrhniko ali v Ljubljano in včasih v geografski prostor med njima. Vrhnika je dobila v literarni obdelavi razna imena: Volčja vas (prvotna značilna oznaka za dolino šentflorjansko), Breg in Vas (ime naselij v sami Vrhniki), Smrečje, Dvor in Drinje. Izrečna potreba avtentičnosti okolja in likov je nakazovala zelo daljnosežne posledice za značaj Cankarjevega pisateljjevanja. Kakor je zajemal snov in spore iz živega jedra ljudstva, je izviralo razmerje do njih iz globine njegovega doživljanja.

Predstavniki malomeščanstva na ta način niso mogli v Cankarjevih delih nastopati vsak kot v sebi izgrajeno individualno bitje, kot človek osebnih nagnjenj, navad, teženj, hotenj in strasti, marveč samo kot zastopnik svojega razreda in njegovih družbenih nazorov in pravic. Za tehniko pisanja je Cankar v tem času osvajal modele. Po njih je označil malega človeka z njegovimi telesnimi potezami takoj, ko ga je uvedel v črtico. Pri tem je dovolj diferenciral fizične značilnosti človeka. Kot primer navajam oznako dveh ženskih likov: »Na glavi ima svetlo-rdečo, na tilniku privezано ruto. Obraz je koščen, oglat; vse črte kažejo čudovito trdnost in vztrajnost, le nos je neznačajno zavrt, bel in mehak...«, ali: »Njen obraz, preprežen s plitvimi, komaj vidnimi gubicami, je tako medlo bel, kakor mleko, če se mu primeša veliko vode.« V nasprotju s tem imajo malomeščani in filistri kolektivne telesne lastnosti — debeli so, nizko čelo imajo in masno lice, ali kako podobno. Kakor Gogolj in Dostojevski je Cankar rad izbiral za malomeščane imena, ki so že sama nakazovala telesne značilnosti ali duševne lastnosti človeka.

Cankarjev način opisovanja malomeščanstva je zgodaj zapustil naravna tla in se obrnil v grotesko. V taki posebnosti književnega sloga se je mešalo realno s fantastičnim, tragično s smešnim, prirodno z iznakaženim; imelo je za cilj, da osmeši portretiranca. Ironično, satirično, sarkastično in groteskno se pojavlja v Cankarjevi mladostni prozi v raznih stopnjah. Včasih zgolj v porabi besede, ki ne spada na dotično mesto, včasih v drastični oznaki, pogosto v celotni situaciji.

Najbolj fantastična in groteskna črtica tega razdobja je *Lavrín*. Pijani čevljar opisuje v gostilni pred trško boljšo družbo — davkarjem, adjunktom, zdravnikom, poštarjem in učiteljem — bedo svoje družine in to na način, kakor zna samo pijanec. Žena je izgubila vse jutro, da je v vasi naprosjačila na dolg nekaj krompirja in soli za obed, otroci so kakor trske. Kako bi delal, ko je pa njegova duša bolna od te revščine? Adjunkt mu predloži, naj ustanovi nekaj, česar v trgu še nimajo, godbo. Sestavi naj jo iz svojih nadarjenih otrok. Pijanec je vzel adjunktov nasvet resno. Šel je, zbudil otroke in jih pripeljal bose in v cunjah v gostilno. Vzelo jim je besedo. V črtici so zastopani vsi elementi groteske in scene podane z vso psihološko prepričljivostjo. (Imena otrok so identična z imeni v Cankarjevi družini.) Tragičnost je imela več strani. Žalostna ni bila le brezčutnost malomeščanov za bedo, marveč tudi duševna deformacija, ki jo je ta povzročila v značaju žrtve.

Razmerje do malomeščanstva je zraslo iz življenjske izkušnje, ki je prispevala v Cankarjevo leposlovje ves njegov široki avtobiografski kompleks.

Med vsemi snovmi se zdi, da je ta najmočnejše gnala Ivana Cankarja h književnim izpovedim. Že spomladi 1896, na začetku, ko se je sprožil tok njegovega pripovedništva, je napisal in objavil življenjsko zgodbo svoje družine. Dogodki so jih gnali h gospodarskemu propadu, iz katerega si niso več opomogli in so zato končali v brezposelnem podeželskem proletariatu.

Proza ima naslov *Dve družini*. Na ozadju splošnega socialno-gospodarskega procesa razslojavanja in ustvarjanja podeželskega kapitalizma je prikazan primer, kako je oderuški trgovec in gostilničar uničil domačega krojača in prišel z rubežnijo do njegove posesti; že prej je uničil na isti način več drugih. Cankar je pisal po družinskem spominu. Do poloma je prišlo v njegovem četrtem letu. Primerjanje resnice in književne fikcije pokaže sicer vrsto razlik, vendar ne bistvenih, razen konca, ki je v povesti optimističen. Ravnanje oseb je motivirano z druž-

beno nujnostjo in deloma z nagibi človekove strasti ali plemenitosti. Mladi pisatelj opazuje kapitalizem z njegove moralne strani kot neetičen pojav, kar izraža z ogorčenjem: Kako more nekdo iz nesreče drugih kovati svojo lastno srečo?

Osnovne komponente iz strukture te povesti so naslednje: bogata, razpletena zgodba; jasno krajevno in prostorsko situiranje fabule; množica oseb, ki so vse, brez izjeme, povprečni liki v svojih povsem navadnih, vsakdanjih okoliščinah; tipična trška tema kot idejno ogrodje povesti; stroga časovna zaporednost vsega dogajanja v povesti; situacije v povesti si slede z izključno nalogo, da vsestransko prikažejo tok dogajanja gospodarskega procesa in medsebojne odnose oseb, ki nastopajo v dogodkih. Povest je seveda fikcija, toda vse želi biti sama živa vsakdanja stvarnost, podajana z naravnost dokumentarno natančnostjo. Pripovedovalca povesti ne čutimo. Skrit stoji za galerijo oseb in za dejanjem, ki se razvija po svoji lastni zakonitosti, kajti motivirano je s socialnim procesom in duševnostjo strastnega trškega oderuha.

Oseb je kakih petindvajset. Vse imajo strogo lokalni kolorit in stvarne priimke in imena: trgovec Franc Majer, krojača Jože Vejan in Igljč, učitelj Grbec, gostilničar Kolenc, komi Rajnik, pisar Korun, uničeni zakupniki trgovine Hodnik, Meglič, Mikež in Drmaška in drugi. Pri nekaterih predstavnikih trškega okolja je čutiti, da je pisca nekaj gnalo k ironiziranju: davkar se piše Mavricij Prestol, poštni kontrolor Vrtavka, občinski sluga Smuk, gluhi poštni pot Palček in klepetava sosedna Drenulja. Tehnika opisovanja sloni na treh temeljih: na bujno razvitem fabuliranju z veliko dejanja, na natančnih popisih vsega zunanjega (npr. opisi oseb, zakupniškega poslovanja, pokrajine v raznih letnih dobah) in na neprekinjenem razvijanju dialogov in sploh neposrednega govora.

Osrednja težnja, ki je pokrenila zaplet povesti, je identična z osnovno težnjo meščanstva v 19. stoletju: kako naglo obogatiti? Iz nje je nastal središčni konflikt v povesti, gospodarsko uničenje, in etična poanta dela.

Vsi naznačeni strukturni pojavi v povesti so bili značilni že za črtice Janka Kersnika, kar pomeni, da je Cankar v stilnem pogledu na začetku poti nadaljeval tradicijo slovenskega realizma. Cankarjevi opisi so bogatejši, podani z več dokumentarnimi podrobnostmi, kar pa ne menja tipološke pripadnosti njegove zgodnje proze. Pri tem je zanimiva podrobnost. Vse žene v Cankarjevi zgodnji povesti so nosilke socialnega

etosa, vključno z ženo in hčerko trškega oderuha. Etos matere se je očitvidno razširjal na ves spol.

V okviru realistične koncepcije se je zlasti v dveh smereh uveljavila izrazita Cankarjeva nadarjenost: v ostrem opazovanju življenjskih pojavov in podrobnosti in izrednem čutu za razgovorni jezik. Njegov književni jezik se je na najprirodnejši način strmo vzpenjal iz navadnega občevalnega jezika v zelo dognan umetniški prozni jezik. Značilni zanj so kratki, izraziti in jedrnati stavki. Prav zaradi takih lastnosti tudi ni močnih razlik med direktnim govorom tržanov in Cankarjevim tekstom v povesti.

S povestjo *Dve družini* je Cankar odprl zakladnico spominov, ki je poslej ostala do konca njegovega pisateljevanja neizčrpen vir inspiracije. Med mladostno prozo, ki je nastala v tem obdobju, je do neke mere avtobiografska povest še *Sreča*, 1896, in že omenjena črtica *Lastrin*. *Sreča* obravnava motiv plesnivega stanovanja v razpadajoči se hiši ob Ljubljani, kjer so Cankarjevi stanovali po dražbi.

Trem navedenim tematskim kompleksom se v tej prvi dobi v občutno manjšem obsegu priključuje še četrti s problemom književniškega življenja.

Povedano določa v zelo splošnih potezah osnovne razsežnosti in smeri Cankarjeve mladostne proze.

Glavna težnja se sklada z realistično zasnovo, da imej povest bogato dejanje, da obdeluj pomembne snovi iz družbenega povprečja in da bodi tendenčna, to je da popravlja družbene napake. Tudi stilno-tipološke značilnosti izraza slede s svojo jasnostjo, ozko naslonitvijo knjižnega jezika na razgovorni jezik in krepko prirodnostjo realističnim načelom. Če se vprašamo po zvezi z naturalizmom, ne moremo v teh črticah in povestih ugotoviti njegovega vpliva; ravnale se niso ne po načelih ne po metodi naturalističnega umetnostnega sloga. Nedvomna je bila zveza med začetno fazo Cankarjevega pripovedništva in Kersnikom in Tavčarjem, a tudi Govekarjem. Ta zveza je tradicija, to je notranji tok med črticami obeh realistov in Govekarjevim pogumnim mladostnim korakom, ter to novo prozo, literarna kontinuiteta. Vendar je komaj mogoče govoriti o globlji odvisnosti. Pravega izvora Cankarjeve mladostne proze ni iskati v literarnih vplivih, marveč v ontološki globini njegove osebnosti. Snov, ki jo je prinesel v književnost in način, kako jo je opazoval, govorita o izvornosti. Čeprav tematsko nadaljuje pot realistov, je to njegov individualni predstavniki svet, njegova vrsta zavesti,

ki se ni ujemala ne s Kersnikovo ne s Tavčarjevo in tudi ne z Govekarjevo. V tej dobi se še ni razkrila v svoji polni obliki. Pisatelj se je šele iskal in v tem iskanju prirodno naslanjal na književno tradicijo, kakor se je idejno še naslanjal na Aškerčevo svobodomiselnost. Nobenega od treh tematskih kompleksov, ki jih je pokazala analiza, ne moremo ožje izvajati iz del Cankarjevih predhodnikov. Kersnik obravnava malomeščane, toda z drugačnimi vidiki. Tudi satiričnosti in grotesknosti ni pri njem, ker pač ni bilo v njegovi duševnosti pogojev zanjo. Način, kako je Ivan Cankar na začetku pisateljjevanja doživljal slovensko stvarnost, obrača v idejnem oziru poglede naprej, ne v preteklost. Vzrok je bil pač v tem, da je bil prvi pisatelj res proletarskega porekla, proletarskega v oni stopnji, kot je bila pri nas tedaj ta plast že razvita.

Črtice realistov, zlasti Kersnikove v *Kmečkih slikah*, so v svoji notranji gradnji neprimerno trdnejše, kakor so Cankarjeve iz te dobe, kar je bilo pač znak začetništva. Razmerje bi bilo kasneje lahko globlje in vpliv uspešnejši, toda Cankar se poslej, po tej začetni dobi, ni mogel več obračati nazaj k svojim realističnim predhodnikom. Pred njim so bile povsem druge možnosti, ki so takoj zasenčile z realisti še Govekarja in bi ga zasenčile tudi, če se ta ne bi odpovedal umetnostnemu iskanju.

Zgornje časovne meje Cankarjeve mladostne proze, če to *stilno* istovetimo z realistično prozo, se ne da točno določiti. Proti koncu leta 1896 je nastopil silovit vpliv na Cankarjevo pripovedništvo, ki pa ni prekinil pisanja v realistični tehniki, ker so jo zahtevala uredništva. Cankar je pravzaprav prav tedaj nastopil tvegano pot profesionalnega pisatelja in bil brezpogojno vezan na honorarje. Če jih je hotel imeti, so morali rokopiši ustrezati zahtevam uredništev. Zato je delal kompromise in pisal deloma dalje v duhu pisateljskih začetkov.

Z objavami realističnih črtic Ivan Cankar ni imel težav. Z njimi ni silil v književne časopise, ker proza ni imela tistega ugleda kakor poezija. Namenil jih je dnevnikom. Jeseni 1893., ko mu je *Ljubljanski zvon* objavil prvo pesem, po Aškerčevem vzoru še čisto epsko, mu je dnevnik katoliškega tabora *Slovenec* priobčil prvo črtico. Leta 1896. in 1897. je objavil celo vrsto njegovih črtic in povesti. Cankar se je vprav preko feljtona *Slovenca* razvijal v realističnega pripovednika, kar pa je ostalo širši književni publiki neznano, saj je kril to celo pred svojimi tovariši v »Zadrugi«. Pri objavah je namreč neprestano menjaval podpis, in to ne kak ruski psevdonim, nego čisto navadne slovenske priimke. Tako bi ga bilo možno zaslutiti res samo po motivih in po stilu. *Slo-*

venču so črtice ustrezale. Letele so dosledno na nasprotni tabor, med liberalno malomeščanstvo. Med junaki ni bilo duhovnika. Bili so narodni, navdušeni, slavnostni, idealni, nesebični možje, že v zibki rojeni za liberalne politike. Urednika *Slovenca* nista motila sarkazem nasproti malomeščanstvu in avtobiografsko gradivo mladega sodelavca. Ivan Cankar je pisal realistično prozo lahkotno in ni bil v zadregi za motive. Inspiracijo so mu dajali že sami vizualni vtisi. Ani Lušinovi je napisal iz Pulja: »... — kadar pridem do opisovanja, ne morem več iz njega; to je nesreča vseh novelistov. Ali zapeljal me je v to spomin na sinočni večer, ko sem se gnetel med najrazličnejšimi ljudmi in po svoji navadi opazoval obraze ... zakaj glej, — časih leži cel roman v enih samih očeh; vse svoje najlepše snovi dobim na cesti —«¹

Podobno je dajal navodila tudi bratu Karlu za pisanje: »Jaz mislim, da ti frfotajo snovi krog nosa, ne premlevaj jih predolgo, razdeli jih energično, deni vsako osebo in vsak prizor na svoje mesto in prični pisati.«²

*

Oktobra 1896. je prišel Cankar na Dunaj, da bi študiral na Tehniški visoki šoli. Zanimanje za umetnost in gledališče ter pisateljsko delo so mu preprečili študij. Dva, trije tedni v informiranem velemestnem okolju s sodobnimi literarnimi gibanji so zadostovali, da se je zamajala njegova realistična estetika.

Prvi plod dunajskih književnih vtisov je bila namera, da bo pisal o pojavu izobčenk v velemestu. Mislil je pri tem na dekleta ali žene, ki so bile zaradi telesnega nedostatka, kompleksa lastne duševne tesnobe ali drugega vzroka izprte iz družbe, čeprav niso bile krive. Odpirali so se mu vročični upi. *Ljubljanski zvon* ga je povabil, da bi prispeval zanj osrednjo prozo prihodnjega letnika.

Nastala je nenavadna izpremema. V njegove črtice je prodiral tip trudnega, naveličanega, živčno labilnega mladeniča, ki je zamenjal noč za dan in zavračal smisel vseh uveljavljenih oblik meščanskega življenja. Fran Govekar je prav tedaj prekinil medicinski študij in vstopil v uredništvo liberalnega *Slovenskega naroda*. V svoji kulturni rubriki je želel zbrati mlade književnike in povabil k sodelovanju tudi Ivana Cankarja.

¹ Ivan Cankar — Ani Lušinovi 9. 7. 1898, Pisma Ivana Cankarja, uredil Izidor Cankar, I–III, Ljubljana 1948 (dalje citirano CP), I 389.

² Ivan Cankar — Karlu Cankarju 22. 8. 1899, CP I 57.

Pesnik je rad sprejel ponudbo in sporočal: »Zdaj ves tičim v dekadentih in v ruski psihologiji, — zato se ti bo moj slog nekako čuden zdel, vsaj sprva; ali da Ti bo ugajal, o tem ne dvomim.«³

Vinjeta *Zadnji večer*, ki jo je Cankar kot prvo objavil v *Slovenskem narodu* (14. 6. 1897), je razkrila osnove novega sloga. Prelom je bil očiten.

Mlad človek je prišel v mraku k svoji ljubici. Tako je prezasičen, da se mu ne ljubi prepoznati lastne pisave. Pisma, ki leže na mizici, govore zanosno o njuni ljubezni. Preteklost. Zdaj je vse mrtvo, preizčrpano, preutrujeno. Ona počiva na divanu in ne izpregovori; ko se premakne, je njen obraz upal, izpit. Odšel je. — V črtici ni dejanja. Vse je samo razpoloženje; zanj so značilne besede *mrak, barve, temne veje, trepetanje, melanholično zvonjenje, daljave, temnoobrobljene oči*. Samo narava živo sodeluje v tem vzdušju. Mladenič razlaga njuno stanje: »Od telesa visé samo še raztrgane pisane cunjé; lica so zamolkla in v prsih je prazno...«

Proza je pisana v prvi osebi. Pomenila je pogled vase. Vse zunanje je odpravljeno, puščeno v nemar, nobena družbena okoliščina ne opredeljuje obeh mladih ljudi, bralec ne izve niti njunih imen. Ne vidi se ne njuna preteklost ne bodočnost. Iztrgana sta iz družbe, a ko sta se prepustila sebi, je pustilo to v njiju samo praznino. Mladenič se ne izprašuje po smislu in izhodu, dekle ali žena izraža kot edino čustvo svojega mrtvila strah.

Ogromna je razlika med idealom v Cankarjevi prozi realističnega tipa in te nove smeri. Tam je v povesti *Dve družini* sin brodolomcev kljub vsemu doštudiral in kot mlad zdravnik v provinci vzel v svoje roke usodo vseh, ki so se izkazali v burnem gospodarskem pretresu kot pozitiven značaj. Tu je truden, naveličan, vase obrnjen človek, ki sledi nekim svojim nejasnim nagibom. Njegov refleks reagira občutljivo na razpoloženje v naravi in v človeku.

Sunkovita izpremema je vnesla prevrat v vse plasti jezikovne umetnine, zlasti še v izrazna sredstva. Z njo je bil pri Ivanu Cankarju resnično napovedan razkroj realistične koncepcije.

Z vinjeto *Zadnji večer* je pesnik zaključil svojo prvo knjigo *Erotiko*, 1899, in s sorodnim tekstom začel svojo drugo knjigo, *Vinjete* (tudi 1899).

³ Ivan Cankar — Franu Govekarju v zač. febr. 1897, CP I 179.

Oglejmo si še ta tekst. Tudi črtica *Tisti lepi večeri* je pripovedovana v prvi osebi. Prizorišče je zdaj konkretno, dunajski Ring, dunajska kavarna in dunajsko stanovanje. Vinjeta ima svoje dejanje, svojo »zgodbo«, vendar na dveh ravninah, v fizičnem dogajanju in v miselnih procesih, ki teko nekje v zavesti ali na robu zavesti. Če se omejimo na I. del vinjete, je podoba naslednja. Pripovedovalec je zapustil kavarno in šel v lepo sončno dopoldne na svoj običajni sprehod po Ringu. Srečuje značilne dunajske meščane. Oddaljeni ženski obraz v gneči mu obudi spomin na davno doživeto ljubezen. S tem trenutkom se je pripoved obrnila v preteklost in sled, ki jo je doživetje pustilo v njem. Pomen besedne zveze »Tisti lepi večeri« je sinonim za spomin. Tudi tu se kaže v dojemanju igre sonca, svetlobe in šumov vprav senzualna občutljivost za pojave fizične lepote. Spremlja jo kontrast. Zgolj pojav moža na cesti, ki bi mogel biti tip premožnega dunajskega meščana, je mehanično vzbudil v piscu refleks odpora, ki nas pouči, da govore pri tem stari neporavnani računi. Med načinom opisovanja narave in tega družbenega sloja je velika razlika, pri enem nezadržana čustvenost, pri drugem znana težnja h grotesknosti.

Svet, ki ga podaja Cankar, zdaj ne vidimo nič več v njegovi pravi predmetnosti, marveč skozi prizmo zelo subjektivnega doživljanja, v katerem se lomijo slike na poseben način. Izbiro snovi ni več odločil slučaj ali vizualni vtis. Izvirala je iz pesnikovih emocionalnih doživetij.

Vse to je značilno, vseeno pa se še nismo dotaknili glavnega sredstva, ki odmika črtico od stroge predmetnosti v iluzijo. Cankar ga imenuje *sanje*. Ker gre za budno stanje, bi bilo pravilneje reči *sanjarjenje*. V kratkem odlomku začetka črtice se je trikrat pojavil isti stavek *Ej, moje sanje!* ..., in prekinil pripovedovanje. Pazljiv bralec bo ugotovil, da se kar dobra polovica besedila odvija v okviru sanjarjenja.

Kakšen proces vodi Cankarja v to posebno duševno stanje in kakšno funkcijo ima sanjarjenje v njegovem pripovedništvu? Odgovor na ti vprašanji nas bo približal jedru Cankarjevega pisateljstva v smeri, ki jo je zdaj utiral.

Sanjarjenje se je piscu vsakikrat zanetilo v trenutku, ko bi drug pisatelj prešel od prve omembe nekega dogodka ali opisa situacije na podrobnejše prodiranje v snov črtice. Ustavimo se ob enem izmed motivov iz cestne gneče. Hipni pojav ljubkega obraza med množico je zanesel po poti asociacije pisatelj spomin na podobno lice, ki ga je nekoč ljubkoval ali ljubil. V tem trenutku je proza zapustila stvarna

tla. Vse je prestavljeno na posebno ravnino, kjer ne veljajo zakoni vsakodnevnih izkušnje in prakse. Vse je neresnično, a vendar na svoj način resnično. Pisec govori v slikah. Dekle, ki se je pojavilo v predstavi, je oblečeno po šegi druge dobe, ljubezen se je odvijala v lopi samotnega gradu, snov se je izvijala iz okvira stvarnosti in si odpirala svoje lastne možnosti. Pri tem ne gre za verjetnost. Cankar postavlja sanje namenoma izven kakršnih koli realnih možnosti, v namišljeni svet. Odtod *plavo krilo, srebrni pas, srebrna vezenina in beli svišeni šolni* pri pojavu iz predstav, medtem ko je podoba Dunajčanke, ki je pritegnila nase Cankarjev pogled, pred nami vsa živa in stvarna.

Dvojnost v odlomku, obszežena z razliko opisovanja konkretnosti in sanjarskih vizij, se je takoj odrazila tudi v načinu pisanja. Cankar je pri opisu svojega sprehoda točen in do podrobnosti natančen, medtem ko se v prividih razliva v širokih opisih s pogosto rabo pridevnikov.

S stvarnostjo in sanjami, ki žive sicer druga ob drugi, a sta vseeno silno distancirani, je Cankar poudaril omejene možnosti konkretnega življenja. Zanj se je pričenjalo pravo življenje pravzaprav šele onstran obstoječih možnosti, v svetu sanj.

Prav v času, ko so nastajale Cankarjeve *Vinjete*, je Sigmund Freud pripravljal knjigo *Die Traumdeutung* (1900), *Razlaga sanj*. Dunajski psihiater je s svojim delom prodiral v področja človekove podzavesti in polagal temelje novi znanosti, psihoanalizi. Šlo je za sanje v spanju, pri telesnem in duševnem počitku. Freud je slutil v duševnem mehanizmu zatrte tokove, ki si nezadržljivo izsiljujejo svojo pot v sanje. Smatral je, da so njihove korenine v spolnem nagonu.

Z Baudelairejevo, Rimbaudjevo in Mallarméjevo liriko, a tudi že davno prej, se je pojem *sanj* nenavadno močno uveljavljal kot pesniški navdih drugačne vrste. Ne kot podzavest, ki se v spečem stanju tiho-tapi v mehanizem predstav, marveč kot budno stanje, v katerem človek v svoji predstavi za trenutek odpravlja prepad med obstoječim in zaželjenim. Take sanje so pomenile pesniku tipanje za neznanim, protest proti vsem omejevanjem in iskanje neznanih lepot. Baudelaire jih je v pesmi *La voix* označil s stihii:

... »Viens! oh! viens voyager dans les rêves
Au delà du possible, au delà du connu!«

(Les Fleurs du Mal)

Po teh predstavah dobivajo sanje vloge sile, ki žene pesnika, da ruši ovire družbenih konvencij in priznava za pravo vrednost edino tisto, kar kot tako občuti njegovo čustvo, razum in slutnja. Posledica tega je bila močno poudarjena dualnost v občutku življenja.

Pet dunajskih mesecev in naslednjih dvajset v domovini, ko zaradi pomanjkanja denarja ni mogel nadaljevati študija in je preživel čas na Vrhniki in pri sestrah v Pulju, so pomenili sprejem in notranjo ureditev novih književnih pogledov. Burno dekadentno razsipanje moči se je obletelo in z njim njegova skrajnost, preziranje življenja, ostala pa sta kot trajna pridobitev na znotraj obrnjeni pogled pisatelja in potrdilo, da je njegov instinktivni odpor proti malomeščanstvu in družbenim pojavom, ki jih je malomeščanstvo prinašalo, globoko upravičen. Doma je doživel nov težak pretres, ko mu je 23. septembra 1897 nepričakovano izdihnila mati. V njegovi zavesti so se bolj kot kdaj gnetla vprašanja družbene krivde in občutka lastne samote in tujstva. Tujstvo se je pojavilo kot literarni motiv v Cankarjevem pripovedništvu takoj po materini smrti, prvič v črticah *Domóv* in *Nepotreben človek* 15. in 22. januarja 1898.

Če je spomladi 1896 mogel zaključiti prvo književno sliko propada domačih z vero, da jih bo sin, ki je odšel študirat, zopet rešil, so se mu razgrinjala zdaj povsem drugačna spoznanja. Pred njegovo zavestjo je vstajal svet spominov na dogodke, ki so njemu in vsem enakim zagrenili otroštvo in mladost ne le z gladom in potikanjem po stanovanjskih brlogih, marveč še z največjimi ponižanji.

Novi življenjski občutek in obračanje vase sta izpreminjala strukturo proze.

Snovna stran se je držala starih temeljnih tematskih kompleksov in prevzela k njim novost z motivi razkrojene duševnosti. Vendar je izbor strožji. Življenjski pojavi niso zajemani enakomerno v vsej njihovi širini, marveč je očitno dana prednost omejenemu številu motivov. Pogosto zadošča za jedro povesti zgolj droben dogodek. Razredčenost je še bolj očita, ker se nekateri značilni motivi ponavljajo. Posamezne predstave, vezane na dogodke, ki so se posebno globoko vtisnili v pesnikov spomin, so dvigale sedaj svojo vrednost v simbol. Ko govori npr. o *beli cesti*, mu predstavlja cesta tujino in življenje nasploh, rešitev iz pogubne domače okolice, a *kočija* na nji blagostanje in srečo.

Ponavljanje določenih oseb, dogodkov in situacij ima v sestavu te proze svoj poseben pomen. Z vsakim vračanjem istih motivov je pri-

zadeta svežost v pripovedovanju, zato je jasno, da ti vložki niso tu zaradi njih samih in kot polnovreden člen v pletenju zgodbe, marveč morejo biti le ilustracija ali dokumentacija nečesa, kar je izven njih.

Pogled na strukturo novih povesti pokaže, da je fabulativno gradivo v njih pretkano z mesti, kjer pisatelj iznaša svoja življenjska spoznanja. Prav na takih mestih je tudi slog izredno dognan in daje besedilu aforistično vrednost. Za prozo pomeni to poudarek duhovnosti in zavzetost za globlje človeške vrednosti. Ko Cankar sredi kake zgodbe izpregovori nenadoma o sebi, pomeni izpoved skrajno možno mero odkritosti. Funkcija pripovedništva ni idejno pasivna; z vso vnemo se bori za ideale, ki se zde pisatelju ogroženi, da zastavlja zanje vso moč svojega podoživljanja. Vse nas vodi k zaključku, da so dajale prav te miselne usedline nagib za pisanje, in da so zgodbe, ki so razvrščene po črticah in novelah, zamišljene in pritegnjene le zato, da dobi spoznana resnica svoj nazorni primer in kompozicija kolikor toliko trdno okostje. V Cankarjevem delu je postala primarna idejna zasnova, a epska izvedba sekundarna.

V mladostni prozi je bila fabula osnova dela. Težišče je bilo na razpletanju zgodbe. Njen pomen se je zdaj skrčil. Še vedno je tu, vendar ne več glavna organizacijska sila v tekstu. S tem so bile pokolebane strukturne prvine realistične povesti. Stremljenje po podajanju zunanjih potekov življenja je zamenjala ponotranjenost pripovedne umetnosti in si izbirala mnogo bolj razvezano obliko.

Novi Cankarjev literarni slog je naletel na enoten odpor urednikov. Urednik *Slovenskega naroda* je odrinil *Izobčenke Ljubljanskemu zvonu* in urednik *Ljubljanskega zvana* zopet *Slovenskemu narodu* in tako — miso nikoli izšle. Govekar je smatral uvajanje dekadence kot preuranjeno in zahteval lahke in vesele prispevke.

Zvonov urednik Viktor Bežek je pisal Cankarju:

... Toliko pa Vam obče lahko rečem, da glede »ni za nas« sem v soglasju z nekaterimi razboritimi ljudmi, ki sicer niso prudisti. »Sunt certi denique fines.« »Gurmandi« jedo menda najrajše tako divjačino, ki že nekoliko — smrdi, a za vsaki dan bi je menda vendarle ne marali, preprosti ljudje z zdravim želodcem pa sploh tistega finega priokusa ne marajo.⁴

Očitek psihološke prefinjenosti in moralne pokvarjenosti, ki ga je Bežek zavil v primero s pokvarjeno divjačino, je podkrepil s trditvijo,

⁴ Viktor Bežek — Ivanu Cankarju 8. 6. 1897, obj. v CP I 179.

da Cankarjeva proza ni za širšo publiko in da se bralec skozi to pisanje le težko prebije do njenega jedra. Kasneje, ko je Cankar kljub neuspehu ponudil za *Ljubljanski zvon* tudi svojo prvo dramo *Romantične duše*, je Bežek načelno, v vsej širini odklonil njegovo smer:

Hoteč uvesti pri Slovencih simbolizem ka-li ste po mojem mnenju na krivem potu ter zapravljate svoje darove.⁵

Za *Slovenca* je pisal Cankar v boju za kruh črtice in vinjete, ki se niso bistveno razlikovale od prispevkov prejšnjega razdobja.

*

Načelo, ki je bilo nakazano z *Vinjetami*, je globoko vplivalo na nadaljnji razvoj Cankarjeve proze. Proti zunanjemu predstavnemu svetu je uveljavljalo svet lastne duševnosti. Dogajanja v povestih, novelah in romanih niso bila več motivirana le s pogoji socialnega reda in družbenega razmerja, marveč zelo pogosto predvsem z zakoni psihičnega doživljanja in mehanizma plasti zavesti, ki so bile dotlej skrite, ker so se izmikale zavestni kontroli. Predstavni svet je bil strogo individualen, skrajno subjektiven, samo piščev predstavní svet in nič drugega. V njem ni mogoče najti skupnih črt, značilnih za vsako socialno motivacijo. Tega si je bil Ivan Cankar vseskozi svest. Najsi bo vloga socialnega porekla še toliko poudarjana za razvoj njegove miselnosti, in s tem za idejno-miselno stran njegovega pisateljjevanja, sam ni nikdar smatral, da je to kaj več kakor samo njegov osebni svet. Ko se je brat Karel odločeval za semenišče, je sam prišel ravno do popolnega notranjega razhoda s krščansko religijo in cerkvijo. Kot je bil on v popolnem sporu z vsem, kar je pomenilo moč, oblast in veljavo, je brat Karel, tako se mu je zdelo, brez pomislekov in težav priznaval pravico vsake oblasti do obstanka.⁶

Za vse pojave, ki so bili predmet njegovega hrepenenja ali nasprotno, prezira in sovraštva, si je Ivan Cankar ob ponavljanju temeljnih motivov v pisateljjevanju ustvaril sistem simbolnih predstav ali pojmov. Simbole je ustvarjal na podlagi prav tistih konkretnih razmer, ki so mu ponujale toliko gradivo za književno obdelavo, lahko pa je prevzel tudi simbol, ustvarjen skozi čas v ljudski domišljiji. Simbol je imel zanj poleg miselne zgnetenosti in pomenskosti še drugo zelo važno veljavo,

⁵ Viktor Bežek — Ivanu Cankarju 5. 10. 1897, CP I 35.

⁶ Glej izpovedi v pismu Karlu Cankarju 24. 11. 1899, CP I 85—89.

estetsko. Šele v sintezi obeh, med oddaljenostjo in bližino, metaforičnim in jasnim, je ležala njena prava vrednost. Vrednost nastane le, če smo zanj zainteresirani. Skrbel je, da so imeli simboli svojo privlačnost že po sami zvočni vrednosti, kot estetsko ugodje.

Osebni Cankarjev umetniški slog se nam predstavlja kot zveza dveh nasprotnih prvin. Na eni strani je veliko opisovanja, neposrednih življenjskih podatkov, ki očitvidno zadovoljavajo njegovo potrebo po resnici. Na drugi prav toliko zelo intenzivno doživetih duševnih stanj, s katerimi spremlja življenje, stanj, v katerih se vnamajo neprestano nove iskre in ognji, ker je taka njegova preobčutljiva narava. Na razmerje med tema dvema prvinama je pri slehernem započetem pisanju vplival bralec, oziroma tisti, ki je nastopal v njegovem imenu. Z neprestano tožbo, da je kot pisec težko razumljiv, se je družila zahteva, naj piše jasno, kar je pomenilo, da naj opisuje zunanje življenje, a ne svoja duševna stanja.

Pri vseh petih objavljenih romanih, *Tujcih*, *Križu na gori*, *Na klanecu*, *Hiši Marije Pomočnice* in *Martinu Kačurju*, razodevata kompozicija in slog, da je želel pisatelj ustreči taki zahtevi. Razen *Hiše Marije Pomočnice* so bili pisani za Knezovo knjižnico Slovenske matice, ki je zahtevala za svoj široki krog članov pristopno berilo.

Zanimiva je usoda nenapisanega romana *Pod Saturnom. Življenje in delovanje Julijana Stepnika*. Cankar ga je zasnoval, ko se je na koncu leta 1898 iz Pulja vrnil na Dunaj in se odločal za pisateljstvo kot poklic. Zamislil si ga je kot roman o sebi. Bratu Karlu pravi v pismu: »Ta stvar me jako veseli in pišem jo s popolno lahkoto, ker sem junak jaz sam. Do začetka 5. dela pojde vse precej po resnici — potem pa pride tragičen konec. Najboljši odstavki so filozofični in satirični. Pisan je brez poglavij, — kakor zbirka posameznih krajših spisov.«⁷ Cankarju se je torej vsiljevalo kot prva velika snov, kot snov za prvi roman, lastno življenje. Če bi ga popisoval, ne bi mogel opisati drugega kakor bedo otroških let, dijaške dobe in Dunaja. Ravno leto, ki ga je takrat čakalo, je bilo najtežje leto njegovega življenja. Filozofija in satira tega bi mogle biti zgolj njegove življenjske izkušnje in če bi se čutil pri pisanju sproščenega, notranje svobodnega, in bi vzdržal pri pisanju, bi dobili morda tedaj moderen avtobiografski roman. Zasnova se je izpremenila v roman o življenju slovenskih umetnikov na Dunaju, *Tujci*.

⁷ Ivan Cankar — Karlu Cankarju 9. 1. 1899, CP I 63.

Cankarjeva ustvarjalna sila se je na področju pripovedništva drobila med črtice in novele in v njih je na nekako raztresen način v mnogih variantah podana pripovednikova življenjska izpoved. Nobene-ga dvoma ni, če bi bile vse njihove epizode, motivi, konflikti in iskanja podana na enem mestu, v kakor koli sklenjeni kompoziciji, bi bil to velik tekst, pravi slovenski roman s silovito etično močjo.

Že leta 1900 si je Ivan Cankar zamišljal roman, v katerem bi si vzel svobodo in z žolčem, ki se je nabral v njem, obdelal svoje in slovenske razmere. Tak roman se tudi po kompoziciji in strukturi ne bi pridrževal uveljavljenih norm. O vsebini in idejni strani tega književnega teksta je obveščal brata Karla:

V tem času pa sem zasnoval in zarisal dolgo, jako dolgo »povest«, ki ne bo nič drugega, kot pohajkovanje dostojnega, poštenega, naivnega in za domovino navdušenega človeka po vseh smrdljivih brlogih in beznicah naših lepih slovenskih pokrajin. Pisal bom to reč po priliki in v istem slogu in na podoben način kot pravljico o kralju Malhusu. —⁸

Za naše vprašanje je važnejša napoved destrukcije kompozicije romana, ki jo je nekaj dni po gornjem pismu Cankar napovedal v pismu Franu Govekarju:

Veselim se že naprej na imenitno razočaranje, ki ga napravim jeseni g. Kalanu — (katerega imam osebno jako rad). Pišem namreč veliko godljo: 1% romana, 99% satire in zabavljanja; zavrgel sem vso krščansko tehniko in vso ljubljansko dostojnost, — to ti bo nekaj groznega! Že pol leta sem si notiral vse, kar mi je prišlo na um debelega, kislega in slanega; en »Vorgeschmack« imaš v tisti »pravljici za lahkomišelné ljudi«, ki sem jo poslal »Zvonu«. A tam je še vse preveč sentimentalnosti. — Schwentner mi je že napisal, da vzame ta roman v založbo.⁹

„Mera v odstotkih“, sicer neobičajna v književnosti, potrjuje našo trditvev, da je dobila fabula pri Cankarju povsem podrejen pomen, a poglavitnega idejno-izpovedna stran. Cankar tudi tega romana ni napisal, jasno pa je v gornjem citatu naznačeno piščevo spoznanje o povezanosti vsebine in izraza v umetniškem delu. Ostre pripombe napovedujejo že v tej dobi Cankarjevo odločitev za razkroj tradicionalne oblike romana in sicer po diktatu njegove vsebine.

⁸ Ivan Cankar — Karlu Cankarju 22. 5. 1900, CP I 102—103.

⁹ Ivan Cankar — Franu Govekarju 22. 5. 1900, CP I 205. Z g. Kalanom v pismu je mišljen kanonik in pisatelj Andrej Kalan, ki je Ivanu Cankarju posredoval objave v katoliškem tisku.

Oblike književne izpovedi ni mogoče ločiti od pisatelja. Kakor že bodi je tudi ta hotena ali nehotena samoobjektivizacija. Razdrobljeni in raztrgani, v premnoge delce razbiti opus ne more biti drugega kakor priča in opredmetenje oblike Cankarjeve zavesti, njegovega boja in neprestanega izgorevanja za resnico. Svojim notranjim samogovorom je moral prepuščati najtežje komplekse lastne duševnosti. Med njimi sta bila zlasti dva usodnega pomena, nepremagani mladostni spomini in občutek strašne duševne osamljenosti, popolnega tujstva med ljudmi. Tega občutka ni ustvarila šele prostovoljna emigracija na Dunaju, Cankar ga je nosil v sebi, le, da se je njegova moč večala, kolikor globlje je razumel življenje.

Težko je najti v svetovnem merilu pisatelja, ki bi bil tako obremenjen s težo spominov kakor Ivan Cankar. Mladostne izkušnje so pri njem neprimerno važnejši formant književnega dela kakor vse ostale zveze, važnejši kakor književni vplivi, važnejši kakor sodobna filozofija, da, celo važnejši kakor napredna družbena misel. Za to zadnjo si je bil v svesti, da mu le potrjuje, kar je moral sam dognati s svojim življenjskim primerom, in — da se mora tudi sama razvijati ob življenju.

Med Cankarjevimi deli je kratek roman *Nina*, ki je zaslužil najmanj priznanja, in ki še zdaj ni cenjen med njegovimi knjigami. Izidor Cankar je lakonično ugotovil, da so se po izidu sodbe o njem tako popolnoma strinjale, kakor dotlej še o nobenem Cankarjevem delu. Vse so ga odklonile in obsodile oboje, formo in vsebino. *Nina* je bila napisana po *Martinu Kačurju* in velja za najtežje razumljivo Cankarjevo delo.

Res romana ni mogoče vključiti v nobeno prozno strukturo, ki so se do tedaj že uveljavile, posebnost pa predstavlja tudi med oblikami, nastalimi v novejši dobi.

Če iščemo, katera plast te jezikovne umetnine je vzrok, da učinkuje tako posebno, moramo ugotoviti, da kaže posebne poteze v vseh svojih plasteh, in da je v zadnji, osnovni, najčistejša, v svoji ideji.

Roman predvsem nima zgodbe. V njem se ničesar ne godi. Nič zunanjega se ne dogaja, kar bi omogočilo kako fikcijo fabule romana. Če se zelo potrudimo, da le najdemo nekake osnove pripovedne narave, nam eno izmed poglavij (Peta noč) dovoljuje, da napravimo rekonstrukcijo dogajanja na podlagi retrospektive. Lik, ki v 1. osebi pripoveduje roman, je želel izvesti dekle iz močnega vzdušja nasilja in ponižanj, v katerem je živelo. Godi se sredi velikomestne proletarske mi-zerije beznic in revščine. Pripeljal jo je k sebi, vendar je ni mogel rešiti.

Je pobegnila nazaj v brloge žganja? Ni jasno. Čim je tu poskus, da bi se ustvarilo iz snovi nekaj trdnega, se izkaže, da se oddaljujemo od oblike romana.

Na prednjem planu (ki je sicer trdni okvir navadne proze) ta proza ne daje odgovore na svoja vprašanja.

Zunanja arhitektura romana je v razdelitvi pripovedovanja na sedem noči, kar je dalo naslov poglavjem. Sedmim nočnim izpovedim je dodana osma z naslovom Epilog. Tudi v tej formalni razdelitvi na poglavja se nam ne odpre globlji smisel dela, ker poglavjem manjka bistveni del, zaporednost dogajanja. Roman se ne bi bistveno izpremenil, če bi izpremenili vrstni red poglavij.

Tudi v plasti likov ni prave jasnosti. Vemo za dekletovo ime, ker jo on pogosto kliče, a ne izvemo njegovega, ker se dekcle v dialogu ne odziva.

In vendar je v romanu arhitektonski element in ko ga ugotovimo, vidimo, da sloni na paralelizmu poglavij. Vsako poglavje (Noč) ima svoj okvir in v njem zgodbo, ki je za razliko od meglene zgodbe romana empirijska, življenjska in zato jasna.

V poglavja vključene zgodbe so naslednje: zgodba iz starega mlina (2. noč), cukrarna (4. noč), prihod Nine (5. noč), rešitev problema delavskih otrok (3. noč), Olgina zgodba (1. noč), zgodba o zakonskem peklu (6. noč) in Ninin beg (7. noč). Med zgodbami samimi ni neposredne zveze, razen, da so vse zelo turobne. Vseeno imajo nasprotja nekaj skupnega in sicer v svoji ideji, v neznosnem življenjskem občutju, ki preveva brez izjeme vse. Ko se nam to odkrije, se zazde deli vendarle organski, motivirani, obupna izpoved neke strašne duševnosti, ki se bori s seboj in vidi izhod v popolnem zanikanju. Kot vodilni motiv se tiho in prikrito vije skozi zgodbo smrt, toda ne kot groza, marveč kot olajšanje.

Toda oglejmo si kratke zgodbe v naši zapovrstnosti. Zgodba iz starega mlina je spomin na pisateljevo deseto leto. Odpravil se je zdoma z vrvmi in svitkom v gozd po drva in vsa hoja je opisana z deskriptivno natančnostjo, da čutno doživljamo kamenite laze in samotno pot. Vendar to ni književnost. Samoizpoved pisatelja je: v prezgodnji zrelosti je spoznaval življenje v oblikah, ki so ga gnale v samomor, in ta naj bi končal trpljenje in hrepenenje. Da ob starem mlinu ni odložil butare, mu je preprečil spomin na še težjo usodo v onem kraju, ki mu ni dajala pravice, da izvrši namero. Dve jasni nasprotji dihata iz opisov, čisto jutro v svoji večnostni lepoti in temni, prekleti ontološki svet otroka

brez žarka luči. Vsak pojmi je enota, neko metafizično nasprotje vlada med njima in pisatelj ju oba riše s skrajno dognano natančnostjo, ta fizični in ta duševni svet, ki sta tu skupaj in neskončno različna, idealna ali disakordna forma življenja? In take se kažejo vse kasnejše postaje, mladost, ljubezen, zakon, civilizacija, predstavljene s primerom v ostalih zgodbah.

Po tem je razumljivo, kaj pomenijo dezorganizirani dialogi osmih poglavij brez prave epske niti. Izidor Cankar je zabeležil, da so dale osnovni motiv razgovorov v *Nini* zgodbe, ki jih je Ivan Cankar pripovedoval neozdravljivo bolni Malči, hčerki gospodinje v Ottakringu.¹⁰ V romanu je to le oblika. V bistvu ne gre za dialoge. Samogovor človeka je, ki si niza nasprotja in mu vse empirijske oblike življenja potrjujejo, da je brez smisla vse, hrepenenje in trpljenje. »Ni mogoče pobegniti iz mrtvašnice.«

Ivan Cankar za vprašanja, ki so ga preganjala in za svoj krik ni iskal idealne oblike romana. Pri tej izpovedi je nastopil trenutek, ko se ni vezal na pravila in vzore in ni preizkušal, katera oblika bi odgovarjala žareči lavi. Intuitivno se je podredil načelu, da umetnina mora imeti obliko, in se odločil za noči. Desorganizacija oblike tega romana je le desorganizacija njegove duševne strukture, nujnost enotnosti med doživetjem in njegovo obliko. Za naslednje delo, *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, je izbral obliko farse.

Z vrsto usod, ki se vrste v zgodbah v *Nini*, je Cankar branil misel, da izobčencu ni povratka v družbo. Sam ne mara življenja in življenje se ne briga zanj. V samoti odpovedi, ki je imela nedvomno povsem jasne družbene vzroke s krivicami družbe nad človekom, je ranjena zavest metala fantastične sence na ves smisel človekovega obstanka v vladajoči obliki družbe.

Cankar je pisal to prozo v času, ko se ni zdelo, da čaka tradicionalni evropski roman kriza in da je na vidiku njegova nova gibalna sila, roman s težiščem na izključni samoizpovedi v obliki razkrivanja tokov človekove zavesti. Sam je obdaril globinsko psihologijo s spoznanji redke vrednosti. *Nina* je pravzaprav nezapažena oblika predhodnika ali glasnika bodočega evropskega romana. Njegovo obliko je povsem jasno slutil Cankar, ko je v črtici *Nenapisani romani* iz leta 1914 napisal med drugim:

¹⁰ CP I 85–86, urednikov komentar.

»Kaj je življenje? Milijard milijarda trenutkov. Če bi verno opisal en sam trenutek po vsem njegovem smislu in pomenu, kaj bi to ne bil roman? ...«

To je bila popolnoma jasna napoved romana toka notranje zavesti in sicer v njegovi absolutni možni obliki.

SUMMARY

In Slovene fiction there appeared a dynamic movement at the beginning of the 20th century. In the framework of symbolism, usually called "the Slovene Modern", Ivan Cankar (1876—1918) established some extremely powerful individual trends.

In the present study the development of Cankar's writing from narrative prose through symbolistic concept to non-fictional novel, in which the plot is omitted and replaced by the stream of consciousness, is discussed.

Cankar joined the Slovene literature in 1895. His youthful prose works include three spheres of themes: an average man in his difficulties, a greedy and haughty philistine and the destruction of his own family. The ethical commitment brings into the writer's attitude to the contents an emotional stress. The basic elements of composition are the following: a rich story; the action is strictly located in place; a consistent sequence of action in time; a mass of average, typical persons surrounding the main heroes who are also average persons; typical social themes. The narrative language of short stories and tales is taken from the colloquial language of the discussed class. The main force of movement in the action of the philistines is their wish to become rich quickly. The motivation of proceedings is mainly social. — The writer introduced new plots, but his youthful prose works nevertheless did not deviate from the literary theoretical and technical basis of the Slovene realism as it was represented by Janko Kersnik or Ivan Tavčar.

In 1897 a new typological formation appears in Cankar's work. Instead of the characteristic common types, a tired, weary person, completely satisfied with everything, who separated himself from the society, begins to appear in Cankar's short short stories. He lets himself to his moods and indulges in dreaming. In opposition to the despised reality of the philistine citizens he places the world of his dreams. This person showed at the beginning explicit decadent features which resulted under the influence of fin de siècle from Vienna and a bohemian way of living. But the prose which was so concerned with the inner of man turned soon into individual writing as a result of constant image of the destroyed youth. He began to see it as a crime against himself. In the realistic phase Cankar unaffectedly used as a literary motif the destruction of the family in an economic process of liberalism in Slovenian countryside, and he even gave this motif a happy ending. The motifs of

hunger, humiliation, heroism of mother — martyr, enmity to philistines and anger with society as a form of protest, are now common and they achieve a symbolic importance. The symbolism appears in various degrees. An ordinary object or an important event which were impressed on the writer's memory could achieve a symbolic value.

With this kind of writing Cankar's type of prose changed in its quality and took over all the characteristics of symbolism which were clearly shown in the style of his language.

The editors consistently rejected Cankar's symbolistic short stories and thus closed the writer's natural artistic development. They demanded his return to the traditional trend. Cankar had then decided that writing was to be his profession and therefore his everyday existence depended on fees he was paid for his work. This compelled him to write the first five novels in a kind of a compromise between realism and symbolism containing a plot interwoven with symbolic elements.

Among Cankar's short stories and novels containing a narrative plot there are some works which are, so to say, "derealized", and the only aim of which was to show the writer's alienation, the central complex of his spirituality. Out of this ontological basis there grew constant struggles of the writer with the society, and also his awareness, which was often predominant, namely, that every struggle man undertakes is lost and worthless.

Especially in the works dedicated to this basic question of the writer's activity and the idea of struggle generally, the disintegration of traditional structure in Cankar's works achieved its farthest point. When one structure was disintegrating, a new one was formed under its shell and it could not be understood by his contemporaries at all. Already in 1900 Cankar had an idea of writing a novel without a plot and any valid technique, a novel which should enable him to confess himself fully. At that time he did not write a novel he had intended to. The motifs of a complex on the border of sub-consciousness made way in a narrow or broad form into different writings and they tore with their appearance the structure which was unstable anyway.

A short novel *Nina* (1906) shows the final form of the complete disintegration of a fictitious novel in all of its strata. The work is written in the first person. There is no plot, all the activity is limited to seven monologues, spoken at night, which lack any firm mutual link. The only aim of these confessions is to discover the writer's main self-recognition, a desperate discovery of the complete loneliness of man. The narrative is objective and psychologically extremely precise everywhere where memories are included, but otherwise it lacks composition. The literary critics did not understand the novel and therefore they unanimously rejected it. But the novel actually represents a very early and until now not yet noticed example of the inner monologue as presented in prose.

Dušan Pirjevec

VPRAŠANJE O CANKARJEVI LITERATURI

Naslov *Vprašanje o Cankarjevi literaturi* je sam zase dvosmiseln, saj vodi kar v dve smeri in k dvema različnima vprašanjem: najprej nam priključuje v zavest tisto vprašljivost Cankarjevega umetniškega dela, ki se je uveljavljala in se še vedno uveljavlja v načinu, kako je to delo sprejemala in kako ga še danes sprejema slovenska socialno zgodovinska in estetska zavest; hkrati pa vodi tudi do vprašljivosti, kakor se nam je implicite ali eksplicite ohranila v Cankarjevi avtorefleksiji, v Cankarjevi misli o samem sebi in o lastni umetnosti. Ker so nekatere pomembnejše razsežnosti prvega problema opisane ali pa vsaj dovolj jasno nakazane že drugje,* bo pričujoča razprava posvečena predvsem drugi temi.

Znano je, da je Cankar razmeroma veliko pisal o lastnem delu, ga pojasnjeval, branil pred najrazličnejšimi napadi in dokazoval njegovo upravičenost in splošni pomen. Pri tem pa je hkrati odkrival in opisoval tudi takšne situacije, ko se literatura oziroma umetnost znajde pred popolno blokado, pred lastno nemožnostjo in ko začne presihati sam izvor umetnosti. Takšni so npr. naslednji stavki iz *Bele krizanteme*:

Ena sama bolešt je, ki rani srce do krvi, postavi razumu črn plot, vzame rokam moč, nogam lahkotnost.

»Kaj je vse moje delo? Ali ni bila le voda v pesek izlita, seme, na kamen sejano, glas vetra v puštinji?«

Strašen je trenutek dvoma... V tistem trenutku umetnik ni več umetnik. Kdor dvomi o svoji moči ni več močan, kdor dvomi o svoji veri ni več veren.

* Dušan Pirjevec, *Hlapci heroji ljudje*, CZ, Ljubljana 1968, glej zlasti zadnje poglavje »Hlapci« kot literatura.

To je opis nekakšne mejne situacije, ko umetnik ni več umetnik in ko je z umetnostjo tako rekoč konec. To je hkrati trenutek doslednega dvoma o umetnosti, ko se torej razkrije neka temeljna in vsaj za trenutek nepresegljiva vprašljivost same umetnosti. Zato lahko navedene stavke razumemo kot dokaz, da se je Cankarju umetnost odkrivala tudi v razsežnostih prav posebne notranje nezanesljivosti.

Jasno je, da se dá trditev, češ da gre pri tem prav za temeljno in v določenem smislu nepresegljivo vprašljivost umetnosti, vsaj deloma ovreči, ker je možno takšne in podobne Cankarjeve izjave razumeti predvsem kot posledico in izraz ostrega ter nenehnega konflikta med njegovim izrazito in v vseh pogledih naprednim delom ter tedanjim pretežno zaostalim, nekulturnim in celo reakcionarnim okoljem. V luči takšne razlage pa že načeloma ni mogoče doumeti, da gre pri vsem tem tudi za posebno notranjo, imanentno problematiko same literature. Prav zaradi tega je potrebno vsaj mimogrede opozoriti na nekatere bistvene pomanjkljivosti takšnega historicističnega razumevanja Cankarjeve avtorefleksije.

Docela res je, da je Cankar živel, deloval in ustvarjal v nepretrganem in zelo ostrem boju s svojim časom in da se je kot nedvomna literarna avtoriteta uveljavil šele razmeroma pozno, kar vse je resno prizadevalo celo njegovo materialno in celotno zasebno eksistenco. Vendar pa je pri tem potrebno upoštevati še nekatera druga dejstva, da bi lahko odkrili pravi pomen in glavne razsežnosti njegove umetniške in osebne stiske. Predvsem je treba premisliti, kaj pomeni, da je bil Cankar prvi slovenski poklicni pisatelj. Pomen tega na videz preprostega dejstva, ki je izraz neke važne pisateljeve odločitve, je mnogo širši kot ponavadi mislimo, in se lahko razkrije le skozi pomen, ki ga je imela literatura znotraj slovenske zgodovine, se pravi skozi pomen tistega, čemur se je Cankar s svojo odločitvijo zavezal tako rekoč na življenje in smrt.

O literaturi in slovenski zgodovini na tem mestu seveda ni mogoče izčrpno razpravljati, zato se da v tej zvezi opozoriti le na neka splošno znana dejstva, pri katerih smo še vsi bolj ali manj udeleženi. Nihče ne more zanikati, da je imela literatura v naši zgodovini kot zgodovini naroda nadvse pomembno, takorekoč temeljno »vlogo«, zato se razumemo kot narod pesnika Prešerna, kar se med drugim kaže tudi v znamenem geslu: *Prešeren-Lepstik-Cankar*, ki je hotelo utemeljevati in do-

ločati narodno-osvobodilni boj prav s sklicevanjem na pesnike.* Ko se je torej Cankar odločal za pisateljski poklic, se je odločil, da bo »služil« tistemu, kar je bilo za zgodovinsko existenco njegovega naroda, za narodovo živo prisotnost v zgodovini naravnost temeljnega pomena, odločil se torej ni samo za »službo« poeziji, marveč za »službo« narodu in domovini. Plodovi te njegove »službe« so znani: popolna izročnost literaturi ga je konstituirala kot tujca sredi domovine, ki ji je bil tako do kraja vdan. Ni tedaj čudno, če je njegov odnos do domovine izrazilo ambivalenten: enkrat mu je kakor zdravje, drugič mu je vlačuga.

Že ta skopa opozorila kažejo, da je potrebno položaj oziroma notorični neuspeh Cankarjeve literature in ki je Cankarju samemu spodkopaval njegovo umetniško moč, misliti tudi glede na širše strukture slovenske zgodovine in v prvi vrsti glede na tiste, ki so poezijo na Slovenskem sploh omogočale in jo hkrati nujno potrebovale za svojo legitimacijo. Na prvi pogled se sicer zdi, da nam vpogled v te širše strukture ne more povedati drugega kot to, da se je s Cankarjem ponovilo pač isto, kar se je zgodilo že s Prešernom. Vendar pa takega sklepa ni mogoče sprejeti brez ustreznega premisleka.

Res je sicer, da je bil tudi Prešeren v konfliktu s svojo dobo. Vendar pa je treba upoštevati, da to ni bil samo spor z lastnim narodom, marveč tudi spopad s tujo oblastjo, medtem ko je Cankarjeva osebna, pesniška in politična usoda zaznamovana pretežno z izvrženostjo iz slovenskega okolja. Tudi ni brez pomena, da Bleiweis ob Prešernovi smrti ni bil zmožen niti približno podobnega dejanja, kakršnega je ob Cankarjevi smrti tvegala pisatelj in ljubljanski župan Ivan Tavčar. Prešernovski konflikt se je v Cankarju torej radikaliziral in zato je Cankar radikalizirana prešernovska struktura. Vendar pa pomena in razsežnosti te radikalizacije ni mogoče ugledati, če ne upoštevamo nekih posebnih dejstev, značilnih za samo dogajanje poezije. Prešeren je bil sicer res

* V tem pogledu so nadvse značilne naslednje misli iz Vidmarjevega govora na partizanskem kongresu slovenskih kulturnih delavcev: »Na svoji nedavni poti v bosensko Jajce sem v pogovoru pokazal predsedniku AVNOHA, Vladimirju Nazorju, žepno izdajo Prešerna, ki me kakor marsikoga med nami v teh dneh spremlja na vseh potih. Stari hrvaški poet je nekaj časa molče listal po knjižici, nato pa se je obrnil k svojim tovarišem in dejal: 'Pomislite, kaj lahko povzroči takale knjižica pesmi. Tale je ustvarila slovenski narod.' — Vsi vemo, da je v teh besedah veliko resnice. Mož, ki je ustvaril to knjižico, je nedvomno bistveno posegel v usodo slovenskega naroda, morda sploh odločilno.« Josip Vidmar, *Srečanje z zgodovino*, založba »Obzorja«, Maribor 1963, str. 136.

v konfliktu tudi s svojim slovenskim okoljem, vendar se kljub temu ob njem ni mogel pojaviti noben drug avtentični pesnik, pojavil se je lahko samo Koseski — in ko se je hotel uveljaviti še Stanko Vraz, ki je imel nedvomne pesniške kvalitete, je bil zelo odločno eliminiran, tako da je bil lahko samo Prešeren edini »zastopnik« prave poezije. Prešerna je njegov čas sicer res zanikoval, vendar pa ga je hkrati nenehoma potrjeval kot edinega pesnika, saj mu je na eni strani zoperstavil samo ne-pesnika Koseskega, na drugi strani pa omogočil »odstranitev« pesnika Vraza.

S Cankarjem je bilo bistveno drugače: ob njem in hkrati z njim je ustvarjal tudi Oton Župančič, ki ni bil samo avtentičen poet, marveč je bil hkrati družbeno in družabno uspešnejši od Ivana Cankarja. Župančič ni bil tujec, a je bil kljub temu pravi pristni pesnik, kar vse je pomenilo, da radikalna sprtost s konkretnim socialno zgodovinskim svetom nikakor ni eno od bistvenih in kar temeljnih določil pravega pesnika in zanesljivo znamenje ali vir njegove pesniškosti. Če se je glede na razmerje med pesniško vrednostjo Prešerna in pesniško nepomembnostjo Koseskega dalo razmeroma pristojno trditi, da je pesniku takorekoč že apriori določeno, da je kar se da dosledni zanikovalec sveta in da je poezija možna potemtakem samo v doslednem sporu s tem svetom, pa tega spričo vrednostnega razmerja med Cankarjevo in Župančičevo literaturo ni bilo mogoče več reči.

Vse to pomeni najprej, da v času slovenske moderne prešernovska struktura ni bila več edini prostor spočenjanja avtentične pesniške besede. Tega dejstva se je Župančič sam celo jasno zavedal, kakor dokazujejo naslednje njegove besede o Prešernu v pismu Josipu Regaliju z dne 20. februarja 1901: »Da ni Prešeren tudi borilec, filozof, da ne rešuje problemov — to stoji, zato ga ne bo tudi nihče stavil v isto vrsto s Shakespearom ali Goethejem. Bil je pač bolj centripetalen duh — romantik. Jaz mislim, da se Prešeren tudi pijančevanju ne bi bil vdal, če bi živel sedaj. Tudi to se mi zdi vpliv romantike — figura pijanega poeta« (Josip Murn ZD II, str. 423).

Prešernovska struktura je bila kot edini prostor za poezijo v Cankarjevem času po vsem videzu že temeljito zrelativizirana, s tem je postala vprašljiva tudi njena radikalizacija, kakršno predstavlja prav Ivan Cankar, a vse to pomeni, da je ni ogražalo le nerazvito socialno okolje, marveč je dobila še novega »nasprotnika« in to kar na lastnem »terenu«, v območju literature same: njen »nasprotnik« ni bil več samo

konkretni socialno zgodovinski svet, ki je s stališča čiste poezije lahko že kar apriori problematičen; njen nasprotnik je postala takorekoč poezija sama. Župančičeva »uspešna« poezija je bila stalen memento Cankarjevi »neuspešni« literaturi — in obratno. Vse to je jasno razvidno iz celotnega razmerja med Župančičem in Cankarjem, zlasti pa še iz tega, kar sta drug o drugem izjavljala bodisi javno bodisi privatno.*

Očitno torej je, da se je začel v času slovenske moderne slovenski literarni prostor notranje preurejati v smislu policentrizma in pluralizma, s tem pa so se spremenila tudi razmerja med konkretnim pesniškim delom ter družbeno zgodovinskim svetom, ravno tako pa tudi razmerje med posamezno umetnino in Umetnostjo na sploh. Literarni umotvor se je individualiziral, a to tako, da je bila sleherna pesniška struktura izpostavljena pritisku od zunaj in od znotraj hkrati ter se je morala opredeljevati in je bila sama opredeljena hkrati navzven in navznoter. Ni bilo več ene in enotne umetnosti. Umetnost je začela omogočati med seboj docela različne in celo nasprotno si, vendar popolnoma avtentične umetniške strukture. Tega dejstva še vse do danes nismo do kraja in zares priznali, kaj šele da bi se izročili njegovemu pomenu, kar vse se vidi že v našem odnosu do Cankarja in Župančiča. Za ta odnos sta značilni dve težnji: prva poskuša dati več vrednosti enemu ali drugemu, tako da bi na koncu vendarle dobili enega samega avtentičnega zastopnika Umetnosti; druga pa hoče čim bolj izbrisati razlike med Župančičem in Cankarjem, da bi si postala kar najbolj podobna in da bi tako dobili dva v bistvu identična predstavnika enega in istega temeljnega počela. Zelo neradi pa ju gledamo v njuni različnosti, kaj šele da bi to različnost glede na en in enotni princip Umetnosti mislili do kraja.

Spremenjenemu literarnemu prostoru je bil prirejen in ga je soustvarjal tudi spremenjeni Cankarjev odnos do lastnega dela in do umetnosti kot take. Cankarjansko-prešernovska struktura se ni mogla več čisto samoumevno utemeljevati v Umetnosti na sploh, kajti spričo »uspešne« in kljub temu avtentične Župančičeve poezije se notoričnega neuspeha Cankarjeve literature ni dalo več pojasnjevati in utemeljevati kot apriorno neuspešnost Umetnosti, tako da je Cankarjev neuspeh začel postajati samo še neuspeh čisto določene poezije, dramatike in proze. S tem pa sta bili že kar usodno omajani prvotna pesnikova trdnost in

* Dokumenti, ki omogočajo vpogled v razmerje Župančič-Cankar, so objavljeni in opisani v moji razpravi *Ivan Cankar in Oton Župančič*, SR XII, str. 1. Glej tudi *Ivan Cankar in evropska literatura*, str. 431—435.

notranja zanesljivost v konfrontaciji s svetom, kar se jasno vidi iz cele vrste Cankarjevih izjav, ki pripovedujejo, kako je pisatelj nenehoma nihal med odločnim vztrajanjem v odklanjanju sveta in med skušnjavo vključevanja vanj. O tem čisto jasno in neprikrito priča tudi marsikateri stavek v *Beli krizantemi*.

Takšni načeloma pluralistični situaciji je pripadalo tudi spremenjeno razmerje do Poezije oziroma do Umetnosti. Individualna pesniška struktura se v svojem konfliktu z okoljem ni mogla več braniti in se utemeljevati le na podlagi čisto načelne identifikacije z abstraktnim principom Umetnosti, kar je pomenilo, da Umetnost nikomur ni več dajala jasnih in enosmiselnih pooblastil. Njena govornica je postala nekam nerazločna in ko je pesnik v času svoje najhujše stiske potreboval od nje jasne besede in nedvoumne sodbe, je popolnoma umolknila, umaknila in skrila se je — samo zato je bilo mogoče, da je Cankar ob pogledu na svoj notorični neuspeh tako globoko zdvomil v lastno delo, da je nehal biti umetnik.

Umetnost kot splošno in zanesljivo načelo ni bila več nenehoma navzoča in ni bila več »pri roki«, s tem pa je sama postala nekaj vprašljivega, nezanesljivega in torej tudi spraševanju dostopna. Nihče več ni mogel zase reči to, kar je lahko o Prešernu in s tem o pesniku nasploh zapisal Stritar in kar je za njim ponavljal Fran Levce: »Ponosno smemo reči, da tudi naš Prešeren je eden tistih izvoljenih organov, po katerih se na zemlji razodeva rajska lepota, nebeška poezija.« Zato so se ti izvoljeni organi morali začeti vpraševati ne le o naravi svoje izvoljenosti, marveč tudi o tistem, ki jih je izvolil, se pravi o rajski lepoti in nebeški poeziji, kajti vse je kazalo, da te rajске lepote in nebeške poezije sploh ni, vsaj takrat ne, kadar ju nujno potrebuješ.

Z vsem tem so nakazane tudi načelne razsežnosti pesniške avto-refleksije Slovenske moderne in Ivana Cankarja še posebej. Docela jasno je, da je v tej avto-refleksiji morala spregovoriti ravno problematičnost ali vprašljivost same poezije oziroma umetnosti. Morda je bil glede tega najbolj dosleden prav Ivan Cankar. Tako vsaj priča med drugim zlasti zadnja črtica iz *Podob iz sanj*, kjer smrt sama očita pesniku tole:

Žela sem veličastno žetev, na brezmejnih njivah sem jo žela... Po kolovozu kraj njive si prišel ti in si se ozrl postrani na črno deklo božjo. Zasmilil se ti je ta in oni zlati klas, ki je padel; napol iz strahu napol iz nečimrne hinavščine si potočil papirno solzo za tem in onim...; nase, nase² edinega pa si

mislil ves čas. Na nič drugega nisi pomislil. Nisi pomislil, da to zlato klasje, ki je bilo pokošeno in povezano v snopje, ni umrlo, temveč da bo obrodilo tisočkratno življenje! Pomislil nisi, da nikoli še nobena solza ni bila potočena zastonj, da nikoli nobena kaplja krvi še ni bila prelita zastonj; pomislil nisi, da je smrt mati in da teše nebeški tesar mrtvaško posteljo in zibel obenem. Vsega tega ti ni bilo mar, mislil si nase, bal si se zase, zato ker si gledal v ogledalu poslednjo sodbo in te je bilo te sodbe strah! Strah te je bilo vprašanja: čemu si živel, človek, komu živiš?

Literatura je tukaj prav v bistvu problematizirana: razpoznana je kot egoistični strah in nečimrnost. Merilo pa, ki je omogočilo to problematizacijo, sta dve temeljni »zadevi« človekovega bivanja: življenje in smrt, kar v zadnji posledici pomeni, da se literatura dogaja zunaj in mimo teh dveh temeljnih »zadev«, da je »beg« pred njima, da je torej navsezadnje prikrivanje teh bistvenih razsežnosti človekove eksistence. Kljub temu, da se pesnik v isti črtici odkupi in legitimira z materjo, domovino in bogom, je vendarle jasno, da je v citiranem odlomku prišla na dan neka temeljna nezadostnost literature in ta nezadostnost ni takšna, da bi jo smeli reducirati na tradicionalni spor med naprednim pesnikom in zaostalo ali reakcionarno družbo oziroma družbenim redom.

Po vsem tem je slednjič jasno: splošni ustroj literarne situacije za časa Moderne ravno tako pa tudi same Cankarjeve izjave so takšne, da je treba Cankarjevo misel o samem sebi misliti predvsem glede na problem literature kot literature ne pa kot izraz in posledico določenega — v bistvu razrednega družbenega konflikta. Splošna smer pričujoče razprave je s tem dovolj jasno opredeljena pa tudi zanesljivo utemeljena: ugotoviti je potrebno, kaj govori Cankarjeva avtorefleksija glede na problematičnost literature oziroma umetnosti, kakšni so njeni rezultati in kakšen je njen pomen za samo umetnost? Zdaj je treba izbrati samo še primeren tekst, ki mora biti tak, da kar najhitreje in res zanesljivo odpira vpogled v Cankarjevo avtorefleksijo. Tak tekst je nedvomno *Bela krizantema* in še posebej tisti odlomek, ki je opis fiktivnega dialoga med recenzentom in pisateljem. Glasi se:

Recenzent: »Glej, spet tvoj sivi, težki mrak — kaj še nikoli nisi videl sonca? Glej, spet tvoji potrti, nemočni, po neznanih potih tavajoči ljudje — kaj še nikoli nisi videl krepkega človeka, ki stopa s trdim korakom po znani cesti, znanemu cilju nasproti?«

Pisatelj: »Pokaži mi tiste kraje in tiste ljudi, zato da jih vidim in opevam!«

Recenzent: »Če si umetnik, imaš oči, da vidiš senco in luč!«

Pisatelj: »Senco gledajo moje žive oči, luč vidi edinole moje srce, ki gleda v prihodnost... Današnji čas se mi zdi kakor človek, ki stoji na trhli brvi: ne na tem bregu ni, ne na onem, brez moči je in brez zaupanja, omahuje, ves majhen je in malodušen... Najbrž se mu devetkratno povrne moč, kadar stopi na oni breg... najbrž. Ali zdaj stoji na trhli brvi.«

Recenzent: »Umetnik bodi narodov glasnik in tolažnik. Pokaži mu človeka, ki stoji na onem bregu, devetkratno velik in devetkratno močan! Pokaži mu zarjo, ki jo slutiš!«

Pisatelj: »Kažem mu, kako je majhen, kako je malodušen, kako tava brez volje in brez cilja; kažem mu glorio breznačelnosti, češčenje hinavščine, slavo laži; zato da se predrami, da spozna, kdo in kje da je, ter da pogleda v prihodnost. Ali nisem pel o žalosti, ker je bilo v mojem srcu hrepenenje po veselju? Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči. Zato je bila moja beseda, kakor je bila trda in težka, vsa polna upanja in vere! Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled — vi pa ste me razglasili za pesimista!«

Preden se da sploh kaj reči o tem odlomku, je treba vedeti, kako naj ga beremo: vprašanje namreč je, kakšno je razmerje med obema »partnerjema«. Ali sta to dva enakopravna sogovornika, ali pa je morda eden izmed njiju npr. recenzent, postavljen v podrejen položaj, tako da so vprašanja in ugovori, s katerimi se obrača na pisatelja, že apriori diskvalificirani in pisatelja sploh ne zadevajo v njegovem bistvu. Tako bi bilo, ko bi se dalo dokazati, da je recenzent ironiziran. Vendar pa se tega ne da dokazati, zato lahko rečemo, da je to pogovor med dvema enakopravnima partnerjema, kar v zadnji posledici pomeni, da je to pogovor pisatelja s samim seboj, oziroma da so ugovori in vprašanja, ki jih izgovarja recenzent, v resnici to, kar muči pisatelja samega.

To, kar najprej pade v oči pri tem besedilu, je dejstvo, da Cankar sebe ne postavlja za narodovega glasnika in tolažnika. Cankar torej ni tisti Orfej, za katerega je nebesa prosil že Prešeren in ki naj bi potolažil razprtije, združil ves slovenski rod, da bi lahko zaživel srečnejše življenje. Kljub temu pa je Cankarjeva literatura še vedno »služba« narodu, saj jasno poudarja, da piše vse, kar piše in kakor piše, samo zato, da bi se narod predramil, da bi se spoznal, da bi pogledal v prihodnost. Literatura se potemtakem ne obrača le na posameznika, marveč na širšo človeško skupnost, na narod. Že s tem je poudarjen njen socialni pomen in literatura je že s tem vpletena v realna socialna razmerja in dogajanja in sicer kot ena od njihovih sestavin. Literatura ima potemtakem pomen konkretnega socialnega dejanja, določiti je treba samo še razsežnosti tega dejanja.

Literatura naj bi najprej tako ali drugače povzročila, da bi narod spoznal, kaj da je in kje da je, da bi torej spoznal samega sebe, svoje bistvo in svoje konkretno bivanje, se pravi svojo resnico. To pa za literaturo kot tako pomeni, da je literarno delo spoznanje neke resnice, ali natančneje: v Cankarjevi definiciji je literatura dobila pomen in status spoznavanja resnice nekih realnih v tem primeru socialno zgodovinskih dejstev in pojavov tj. naroda, sicer ne bi bilo jasno, kako naj bi narod prav ob literaturi prišel do spoznanja o svoji resnici. S tem je literatura izenačena s spoznanjem na sploh, postala je isto ko razumsko spoznanje, postala je modus spoznanja.

To spoznanje, ki je literatura, pa ni nikakršna pasivna kontemplacija, in ko se kot spoznanje resnice reproducira v svojem »konzumentu«, tj. v narodu, prav tako ne povzroča navadne pasivno kontemplativne drža, saj je vendar jasno rečeno, naj bi literatura sprožila v narodu čisto določeno in kar temeljito notranjo spremembo: narod naj bi se ob pogledu na svojo resnico, ki mu jo sporoča prav literatura, *predramil*, še silneje naj bi zahrepenel po čisti luči in pogledal v prihodnost. Literatura kot spoznanje ima potemtakem posebno zmožnost, da povzroča v narodu notranje spremembe, ki so po pomenu in razsežnostih v skladu s pomembnostjo spoznane resnice; umetnost ima zmožnost, da preoblikuje samozavedanje naroda, tako da ima čisto otipljiv učinek, ki se ga da zaenkrat opredeliti kot socialno moralni učinek.

Vendar pa notranja sprememba, ki jo povzroča literatura, ni zaprta vase in se ne dovršuje le v notranjosti. Cankar namreč pripoveduje, da kaže narodu, kako je majhen, malodušen, brez volje in brez cilja; Cankar v svoji literaturi opisuje potemtakem čisto določeno socialno zgodovinsko vedénje svojega naroda — in prav to vedénje je tisto, ki naj bi se ga narod otesel, brž ko bi pod vplivom literature spoznal svojo resnico. Spoznanje, ki ga narodu sporoča umetnost, in njen socialno moralni učinek sta potemtakem v neposredni zvezi s preobratom v načinu družbeno zgodovinskega bivanja, sta pravzaprav pogoj in s tem tudi vzrok takšnega preobrata. Literatura sama je s tem dobila dve novi razsežnosti: na eni strani je postala pogoj za socialno zgodovinsko delovanje, postala je takorekoč navodilo za akcijo, kar velja seveda tudi za znanstvena spoznanja in ideje, ki — kakor vemo to iz marksizma — lahko postanejo last množic in s tem svet spreminjajoča sila; na drugi strani pa je sama postalo čisto konkretna socialno zgodovinska dejavnost.

vinska sila oziroma akcija, saj očitno lahko povzroča spremembe v socialno zgodovinskem načinu bivanja, v načinu prisotnosti v zgodovini.

Opisane sestavine Cankarjeve definicije umetnosti in literature so takšne, da same po sebi kažejo na mnogo širšo tj. splošno evropsko strukturo, na čisto določeno splošno evropsko tradicijo, ki se začena pri Platonu in končuje oziroma dovršuje pri Heglu. Prav zato je tembolj pomembno, da poskusimo akcijsko oziroma družbeno zgodovinsko »funkcijo« umetnosti, kakor se kaže skozi Cankarjev tekst, natančneje določiti. Pri tem se je potrebno najprej vprašati, v kaj pravzaprav prebujata umetnost svoj narod, kakšna je tista prihodnost, ki naj bi jo narod pod vplivom umetnosti ugledal, in kakšen je tisti novi način zgodovinskega bivanja, ki naj bi ga z njeno pomočjo zasnoval? Vprašanje pa je, če je Cankarjevo besedilo tudi glede teh vprašanj dovolj jasno in natančno?

V tisto prihodnost, kamor kaže umetnost, se mora narod šele prebuditi, mora jo šele ugledati, kar pomeni, da je zaenkrat še ne vidi in da tistega pravega načina njegovega zgodovinskega bivanja kratkoinmalo sploh še ni. Ker pa se mora šele prebuditi, ker tega načina bivanja še ni, je seveda docela jasno, da je sedanja ali trenutna narodova eksistenca nekaj čisto drugega in drugačnega kot prihodnost. Brž ko je tako, je hkrati tudi že jasno, da se da to prihodnost v glavnih obrisih spoznati že iz sedanjosti; jasno je namreč, da je prihodnost nekaj drugačnega in nasprotnega od sedanjosti, zato se jo da glede na sedanjost določiti kar *per negationem*. Ker je tako, je potrebno zdaj najprej izvedeti, kakšna je sploh ta sedanjost. Dovolj jasno jo opisuje že naslednji stavek: »Kažem mu, kako je majhen, kako je malodušen, kako tava brez volje in brez cilja; kažem mu glorio breznačelnosti, češčenje hinavščine, slavo laži.« Sedanost je v tem stavku opredeljena z naslednjimi sedmimi pojmi: majhnost, malodušnost, pomanjkanje volje, odsotnost cilja, breznačelnost, hinavščina, laž. Prihodnost bi se torej dala podati tako, da bi poiskali ustrezne negacije teh pojmov. Tega ne bi bilo težko storiti, vendar pa se je treba prej vprašati še nekaj drugega: kakšna so medsebojna razmerja med navedenimi sedmimi pojmi, kajti možno je da tvorijo posebno in hierarhično urejeno strukturo, v kateri je odločilnega pomena le en sam pojem, med tem ko so vsi drugi od njega odvisni.

Cankarjev stavek imenuje najprej *majhnost*. Le-ta ima več pomenov, saj je jasno, da bi se lahko nanašala tudi na dejstvo, da smo

Slovinci pač številčno majhen narod. Vendar ta pomen ne pride v poštev, to pa zaradi tega ne, ker je majhnost v Cankarjevem stavku le ena od prvih neke širše strukture: določenega, sedanjega načina bivanja slovenskega naroda — in ta način bivanja je treba radikalno spremeniti tako, da bo v okviru te spremembe izginila tudi majhnost — in ker številčne majhnosti slovenskega naroda ni mogoče spremeniti, je jasno, da ta pomen te besede v tem primeru ne velja. Zato je to ista majhnost, o kateri govori tudi Cankarjev stavek, ki pripoveduje o sodobnem človeku, kako stoji na trhli brvi in kako je ves majhen in malodušen. Majhnost potemtakem pomeni: nepomembnost, neveljavnost, opravljati samo majhna in nepomembna opravila itd. Če pa je tako, je že takoj jasno, da je majhnost v prav najtesnejši zvezi s pomanjkanjem volje in jasnih ali velikih ciljev: majhen je, kdor nima velike volje in velikih ciljev.

Isto velja za malodušnost, saj je samo po sebi očitno, da je malodušen tisti, ki ne ve, kaj naj bi sploh počel, in ki hkrati nima volje, da bi sploh kaj počel. Prav tako pa je z vsemi drugimi pojmi: breznačelnost, hinavščina, laž: če ni jasnih ciljev ni nobenega merila, nobenega jasnega načela in zato ni mogoče ločiti laži od resnice, pretvarjanje od odkritosti.

Temeljna pojma, ki določata vse druge, sta volja in cilj, oziroma tisto najvažnejše, kar manjka slovenskemu narodu, sta volja in cilj. Vendar pa s tem to, kar iščemo, še ni dovolj jasno določeno, kar se pokaže brž, ko premislimo razmerje med voljo in ciljem. Volja je volja, če nekaj hoče, če ima torej cilj: brezciljne volje ni. Volji cilj že apriori pripada, medtem pa o cilju tega ni mogoče reči, saj si lahko postavim neki cilj, čeravno nimam volje, da bi si zanj prizadeval. V tem primeru to seveda ni pravi cilj; pravi cilj je samo cilj, ki si ga postavlja volja, oziroma, ki ga hoče volja; cilj je, če je volja za ciljem. Volja je potemtakem prvotnejša od cilja, oziroma natančneje: v duhu Cankarjevega besedila je treba misliti voljo in cilj kot nekaj enotnega in sicer kot voljo s ciljem. S tem pa je dejansko podana samo volitivnost volje, njena izproženost, ni pa opisana smer te izproženosti: volja je za enkrat še brez konkretnega cilja, zato se je treba posebej vprašati, kaj volja sploh hoče, kaj je njen cilj?

Cilj je nedvomno tista prihodnost, ki naj bi jo ugledal narod in ki ji je posvečeno vse pisateljevo delo. Ta prihodnost je v *Beli krizantemi* dovolj natanko opredeljena in sicer v stavkih, ki pripovedujejo, kako

je današnji čas kakor človek, ki stoji na trhli brvi: ni ne na tem ne na onem bregu, brez moči in brez zaupanja, ves majhen je in malodušen — pač pa se mu bo moč devetkratno povrnila, ko bo stopil na oni breg. Prihodnost, ki je cilj, je prav na tem »onem« bregu — tu pa čaka človeka in z njim seveda tudi narod devetkratno povrnjena moč. Prihodnost je tedaj devetkratna moč in ker je prav ta prihodnost resnični cilj volje, je jasno, da je to, kar volja hoče, ravno ta devetkratna moč: volja s ciljem je potemtakem volja do moči.

Cankarjevo besedilo nas torej kar naenkrat in pravzaprav dovolj nepričakovano sooča z voljo do moči. Volja do moči pa je osrednji pojem Nietzschejeve filozofije, zato se utegne zazdeti, da je smer tega razpravljanja, ki nas je privedlo prav do volje do moči, določena nekako od zunaj, se pravi od aktualnosti, ki jo ima danes prav Nietzschejeva filozofija, in da se torej ne držimo dovolj zvesto Cankarjevih besed samih. V zvezi s takimi in podobnimi ugovori je potrebno povedati naslednje: neizpodbitno dejstvo je, da je Cankar Nietzschejevo filozofijo poznal in posebej njegovo knjigo o Zarathustri, in Izidor Cankar je v uvodu k četrtemu zvezku CZS poudaril, da se je Cankar v letu, ko je nastajala njegova *Knjiga za lahkomišelnje ljudi*, »živahno bavil z Nietzschejem in kulturnofilozofskimi vprašanji« (CZS IV. str. VI). Razen tega je prihajal Cankar v stik z Nietzschejem tudi posredno, preko idej in literature svojih avstrijskih, nemških in drugih evropskih sodobnikov, saj je znano, kakšnega velikega pomena je bila Nietzschejeva misel za moderno nemško in avstrijsko ter celo za skandinavsko književnost. Nič manj važno seveda ni, da so Nietzscheja poznali tudi Cankarjevi slovenski sodobniki in še posebej njegova prijatelja Oton Župančič in Ivan Prijatelj.* Spričo tega je docela naravno, da je treba prej ali slej čisto eksplicite zastaviti vprašanje o volji do moči v delu Ivana Cankarja. V zadnjem času je to storil že Janko Kos v razpravi *Ideja volje do moči v Cankarjevih delih* (*Sodobnost* 1968, str. 1202). S to razpravo je bila volja do moči pristojno postavljena za legitimni predmet modernih cankaroloških raziskav.

* Glede Prijatelja in Nietzscheja glej Anton Ocvirk, *Ivan Prijatelj in slovenski realizem*, objavljeno kot *Literarnozgodovinske opombe* k IV. knjigi Prijateljeve *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895*. Vse drugo glej v *Ivan Cankar in evropska literatura* ter *Ivan Cankar in Oton Župančič*.

Vendar pa pri vsem tem ne gre samo za neko določeno idejo o volji do moči, ne gre le za idejo, ki jo je izdelal Friedrich Nietzsche, marveč gre za mnogo več. Volja do moči ni le ideja, marveč je temeljna struktura novoveške evropske zgodovine in zato se njen glas oglašča že v Descartesovi filozofiji, ravno tako pa tudi v evropski literaturi že zdavnaj pred Nietzschejem. Kar se same literature tiče, se je volja do moči z vso svojo silo oglasila že v Balzacovem delu.* Zato je jasno, da vprašanja volje do moči v Cankarjevem literarnem in publicističnem delu ni mogoče reducirati, kakor bi to hotela tradicionalna primerjalna literarna zgodovina, samo na vprašanje o Cankarjevem odnosu do Nietzschejeve filozofije. V resnici gre za slovensko udeležbo pri splošnih strukturah evropske novoveške zgodovine. Ta udeležba pa se ne začneja šele pri Cankarju in zato je naravno, da se vprašanje volje in moči odpira že skozi Prešernovo poezijo, saj je znano, da je Prešeren v *Zdravljici* hotel, naj bi se Slovincem povrnila *oblast* in z njo čast. Časi, ko vremena Kranjcem bodo se zjasnile, bodo torej časi povrnjene oblasti. tj. moči, ali po Cankarjevo: devetkratno povrnjene moči.

Spričo tega je jasno, da se ob naši ugotovitvi, češ da je temeljni pojem Cankarjeve definicije umetnosti pravzaprav volja do moči, postavlja le eno zares legitimno vprašanje: ali je bila analiza besedila zares korektna in ali se da v luči volje do moči doumeti še ostale, doslej še ne omenjene sestavine tega besedila. Na prvi del tega vprašanja daje odgovor že izvršena analiza sama, na drugi del vprašanja pa bo odgovorilo nadaljnje razpravljanje. Zato nam ne preostane drugega, kakor da poskušamo ugotoviti, kako je volja do moči v *Beli križantemi* podrobneje določena in kakšen je njen pomen za literaturo.

Na prvi pogled se zdi, da volja do moči ni tisto, kar čaka človeka na onem bregu, se pravi v prihodnosti, tam je namreč samo devetkratno povrnjena moč, ta moč pa je cilj volje, in sicer tako, da te moči, ki je prihodnost, ni mogoče doseči brez volje. Ali z drugimi besedami: narod te moči ne bo dosegel, če ne bo imel volje in če ne bo to volja do moči, se pravi volja s ciljem. To, v kar se naj narod predrami, je volja do moči: narod mora čimprej postati volja do moči.

Vse to je samo po sebi jasno, vendar pa še ni jasno, kaj bo z narodom kot voljo do moči, ko bo stopil na oni breg in ko bo devetkratno velik in močan, ko bo torej volja dosegla moč. Ali tedaj narod ne bo več

* Glej Dušan Pirjevec, *Zgubljene iluzije*, uvodna študija, »Sto romanov« št. 18, CZ 1966.

volja do moči in bo samo moč? Ali je potemtakem struktura volja-do-moči samo nekaj prehodnega, pravzaprav tisti Nietzschejev človek, ki je vrv, razpeta med živaljo in nadčlovekom, vrv nad prepadom, se pravi tista Cankarjeva trhla brv med prihodnostjo in sedanjostjo in ki skriva zaradi svoje trhlosti v sebi natanko iste nevarnosti kot Nietzschejeva vrv nad prepadom? Spričo besedila, o katerem tu razpravljamo, je gotovo jasno vsaj tole: človek Cankarjeve prihodnosti je devetkratna moč in kot tak je prihodnost, je torej nekaj drugega od sedanjosti in je njeno zanikanje. Toda v to sedanjost, ki je nasprotje devetkratne moči, spada tudi: biti brez volje, iz česar sam po sebi sledi sklep, da spada tudi volja z močjo vred v prihodnost, se pravi na oni breg. Očitno je, da prihodnost ni le moč, marveč tudi volja, je moč in volja hkrati, je volja do moči in moč v volji. Volja do moči ni trhla brv, ni vrv nad prepadom. Spričo medsebojnih razmerij, v kakršna postavlja Cankarjevo besedilo voljo in moč, je dovolj jasno, da gre za temeljni lik človeka in ta temeljni lik se imenuje volja do moči. To pa je tudi temeljni lik naroda. Narod je v Cankarjevem besedilu definiran kot volja do moči — in to dejstvo ponovno in na nov način odpira vprašanje Cankarjevega razumevanja naroda in slovenskega še posebej; vendar nam zdaj ni do tega vprašanja, ker gre v prvi vrsti za vprašanje umetnosti in literature.

Literatura je tisto, kar naj narod predrami, predrami pa naj ga v voljo do moči. Literatura je potemtakem v »službi« volje do moči, je že prilagojena volji do moči, je hrepenenje po prihodnosti, se pravi po moči, je torej že volja do moči, je njen modus, je iz volje do moči in za voljo do moči, zavezana je volji do moči. Če bi vse to ne bila, ne bi bilo jasno, kako naj bi sploh lahko prebujala narod v voljo do moči. In prav ker je volja do moči, ker je volja in moč, je razumljivo, da ima moč tj. da ima zmožnost, da vpliva na spremembo socialno zgodovinskega sveta, ima torej realno družbeno funkcijo in učinek: ona izroča narod volji do moči. Zato je naravno, da je zanjo najbolj strašen ravno tisti trenutek, ko ne more učinkovati, ko je samo še voda, v pesek izlita, seme, na kamen sejano — v tem trenutku ni več moč in ker je prav po svojem bistvu volja do moči, je jasno, da je ta trenutek, ko ni več moč, pravzaprav trenutek njenega konca, njene nemožnosti kot volje do moči.

Vendar pa z vsem tem ni še prav nič povedano o vsebinskem in formalnem ustroju literature, ki je prilagojena volji do moči in je njen

modus. Kako »opravlja« literatura svojo »službo« volji do moči, ali konkretnije, kaj pripoveduje in kako pripoveduje, da bi lahko izročila narod čimprej volji do moči? V tem pogledu je Cankarjevo besedilo izredno jasno in natančno: njegova literarna dela prikazujejo le potrte, nemočne, po neznanih potih tavajoče ljudi. Cankar kot pisatelj kaže samo majhnost in malodušnost, govori le o pomanjkanju volje in odsotnosti jasnih ciljev, poje o žalosti in nemoči, slika noč in močvirje, tako da je njegova beseda trda in težka. Cankarjeva dela torej ne opevajo »krepkega človeka, ki stopa s trdim korakom po znani cesti znanemu cilju nasproti«, ne prikazujejo prihodnosti, ki je devetkratna moč, ne pojejo himne volji do moči in ne proslavljajo njenih uspehov, marveč ravno obratno: prikazujejo in opevajo vse, kar je nasprotje prihodnosti in volje do moči. Ali nekoliko konkretnije in s Cankarjevo terminologijo: načeloma naj bi literatura prispevala k temu, da bi se slovenski narod čimprej napotil v prihodnost, se otresel majhnosti, malodušnosti, brezvoljnosti in nemoči, vendar pa ta literatura ne prikazuje prihodnosti, kamor naj bi se narod napotil, niti ne prikazuje poti, ki vodijo vanjo, marveč prikazuje ravno to, kar je nasprotje in kar je zanikanje prihodnosti in poti vanjo. Cankarjeva definicija lastne literature razkriva potemtakem nekakšno notranjo protislovnost te literature, in to protislovje se da opredeliti kot nasprotje med namenom in stvarno vsebino literature, to pa je hkrati tudi nasprotje med namenom in stvarnim učinkom, saj Cankar sam pripoveduje, da so ga razglasili za pesimista in sam potrjuje, da ni narodov glasnik in tolažnik, kar vse pomeni, da njegova literatura kot konkretna literarna struktura narodu ne odpira oči za prihodnost, pač pa priklepa te oči samo na neustrezno, malodušno in majhno sedanost.

Cankar se je tega protislovja jasno zavedal, zato je moral in zmožal odgovoriti tudi na vprašanja, ki iz njega izvirajo. Predvsem si je moral odgovoriti na vprašanje, kako naj prikazovanje in upodabljanje nemoči, brezvoljnosti in brezcilnosti izvršuje in dovršuje prebuditev ali preobrat v voljo do moči. To je seveda prav temeljno vprašanje. Njegova temeljnost pa je razvidna predvsem iz dejstva, da vodi naravnost do tiste problematike, ki je bila v zgodovini Evrope prvikrat eksplicirana v Platonovi *Državi* zlasti v zvezi s tragedijo. Tragedija, ki uprizarja nesreče in ljudi v nesrečah, vzbuja v gledalcu — tako vsaj teče Platonska misel — predvsem strah in sočutje, ter krepi slabši del njegove duše, to pa ima za posledico, da bo gledalec, ko se bo sam znašel v nesreči

ali v težkem položaju, zmožen samo takšnih reakcij, kakršnih ga je naučilo ravno tragično pesništvo, ne bo pa zmožen ustrezno ukrepati. Zaradi tega je Platon, kot je znano, tragedijo obsodil in »prepovedal«. Vprašanje je, kako pa se je Cankarju posrečilo, da je rešil svojo literaturo, ki prav tako kot tragično pesništvo prikazuje samo žalost, samo potrte ljudi in ki bi torej morala v bralcu utrjevati samo žalost in potrtoost ter ga tako onesposobiti za smotrno in pogumno dejanje?

Cankarjeva misel je strnjena v naslednjo metaforo: »Slikal sem noč vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči.« Upodabljanje potrtih, malodušnih in nemočnih ljudi, opevanje žalosti, noči in mraka v bralcu torej ne vzbuja potrtoosti, malodušja in ne potrjuje njegove nemoči, pač pa ravno obratno: čim bolj bo podoba sveta, ki jo postavlja pred bralca literatura, črna in mračna, tem prej bo narod ta neustrezni svet zavrgel in se »odločil« za voljo in moč. Ta Cankarjeva misel bi lahko bila akcijsko aktivistična varianta neoplatonistične adaptacije Aristotelove teorije o katarzi: tragedija sicer res vzbuja strah in sočutje, vendar pa hkrati dovršuje tudi njihovo očiščenje, kar pomeni, da tragedija povzroča neškodljivo sproščanje slabšega dela naše narave, tako da je človek, ko se znajde v nesreči, po zaslugi tragedije osvobojen vsega, kar bi ga sicer oviralo pri ustreznem ukrepanju. Vendar pa Cankar ni tako jasen, kakor neoplatonizem, saj nikjer eksplicite ne pojasni, zakaj naj bi prav prikazovanje zavrženega življenja prebudilo potrebo in hrepenenje po boljšem življenju. Vprašanje samo potemtakem eksplicite ni rešeno, vendar pa je potrebno najti odgovor nanj. To je možno doseči le z natančno analizo Cankarjevega besedila.

Literarna dela, ki prikazujejo samo zavrženost sedanjosti, bodo narodu odprla oči za prihodnost. Vendar je to spregledanje opisano še drugače: narod se bo ob pogledu na sedanjost, upodobljeno v vsej svoji nezadostnosti, predramil, spoznal samega sebe in pogledal v prihodnost. Narod se bo torej predramil — in če se mora predramiti, potem to pomeni, da zaenkrat še spi in dremlje, zato je potrebno izvedeti predvsem, kaj je tisto, kar v narodu spi in dremlje, pa se bo zagotovo prebudilo. To ne more biti nič drugega kot prav hrepenenje po čisti luči: v narodu je torej že hrepenenje, vendar to hrepenenje še spi. Zato ni naključje, če Cankar pravi, da je slikal ravno noč, da bi oko *tem silnejše* zakoprnelo po čisti luči: sredi najtemnejše noči oko pač ne more zakoprneti po luči, če ni luč njegova apriorna potreba, če torej ni oko

že od vsega početka hrepenenje po luči in namenjeno za luč. To, kar naj bi narod bil, torej že je, le da je na »dremav« način, se pravi, kot gola, a vendar zanesljiva možnost. In ker naj bi se narod prebudil v voljo do moči, je docela jasno, da je prav volja do moči tisto, kar zdaj dremlje v narodu. Narod je torej že volja do moči, vendar je to šele dremajoča in neprebujena, skratka potencialna volja do moči; če ne bi bilo tako, potem sploh ne bi bilo jasno, zakaj naj bi sunki, s katerimi udarja literatura v zavest naroda, povzročili, da bo narod ugledal prav tisto prihodnost, ki je volja do moči. Literatura kot volja do moči se obrača tedaj na še neprebujeno voljo do moči in jo prebuja. Prebuja pa jo ravno s tem, da ji kar naprej postavlja pred oči to, kar je njeno radikalno zanikanje, kar jo torej tako ali drugače omejuje in celo ograja. Literatura, ki se kot zanikovanje volje do moči obrača na spečo voljo do moči, izvaja v resnici nanjo pritisk, tlači jo kot tlači mora človeka v spanju, da hlasta po zraku, dokler se kar naenkrat ne prebudi.

Krog je torej sklenjen: vse se dogaja v območju volje do moči. Dogajanje literature je ujeto v krog volje do moči, v tem krogu in samo v tem krogu je tudi literatura sama volja do moči, je socialno zgodovinsko dejanje ali pa spoznanje, kot utemeljitev takšnega dejanja in učinkovanja. Vendar pa se v tem krogu dogaja nekaj usodnega tudi z literaturo kot literaturo. Literatura sama kot taka — vsaj za Cankarjevo literaturo to velja — ne prikazuje svetle prihodnosti, ne kaže pota, ki vodijo vanjo in ne poje hvalnic volji do moči, pač pa ravno obratno: poje o noči in močvirju, kaže glorio breznačelnosti in slavo laži. Zato je jasno, da lahko narod predrami le v primeru, če jo narod »pravilno« razume, sicer jo mora dojeti kot razglašanje pesimizma, brezupa in brezizhodnosti. S tem pa je že povedano, da tisto, kar ima neposredni socialni učinek, ni literatura sama na sebi, ni literarno delo kot takšno, marveč literatura v določeni interpretaciji — ne glede na to ali gre za bralčevo ali pa za lastno avtorjevo interpretacijo. Ko se literatura razume kot socialno delovanje in kot prebujanje zavesti, računa na to, da je narod potencialna volja do moči, računa torej na voljo do moči: literatura ima lahko pomen in značaj socialne zgodovinske akcije, ima lahko določen pomen za socialno zgodovinsko akcijo samo posredno, preko volje do moči in z njenim posredovanjem, sama kot takšna pa tega ne zmore in zato ji v resnici in izvorno ne pripada niti pomen razumskega spoznanja kot navodila za akcijo.

Natančen premislek Cankarjevih besed torej pokaže, da pomen za socialno zgodovinsko akcijo literaturi ne pripada neposredno, marveč šele posredno, po posredovanju volje do moči. Izvorno literatura ni akcija, ni spoznanje in ni volja do moči. Tako torej lahko rečemo, da se v Cankarjevem besedilu razkriva razlika med literaturo in voljo do moči, to pa je hkrati tudi razlika med literaturo na eni in razumskim spoznanjem ter zgodovinsko akcijo na drugi strani.

Ta ugotovitev seveda pomeni, da je razmerje med literaturo in voljo do moči, oziroma med literaturo in njenim socialno moralnim učinkovanjem drugačno, kakor pa se je vse doslej zdelo. Zato je potrebno, da poskusimo to razmerje podrobneje opisati, v ta namen se je potrebno še enkrat vrniti tja, kjer smo začeli, se pravi tja, kjer se nam je začela odpirati pot do razlike med literaturo in voljo do moči. Na to pot smo stopili s spoznanjem, da je v Cankarjevi definiciji literature zaobseženo nasprotje med namenom in vsebinsko strukturo umetnine. Potrebno je, da se vrnemo ravno k temu nasprotju oziroma protislovju, da bi ne le preverili našo ugotovitev o razliki med literaturo in voljo do moči, marveč da bi hkrati odkrili še druga določila te razlike.

Protislovje oziroma nasprotje, za katerega nam zdaj gre, ima tole podobo: Cankarjeva literatura hoče prebuditi narod v voljo in moč in mu odpreti pogled v svetlo prihodnost, v resnici pa mu prikazuje le ne-moč in brezvoljnost ter priklepa njegov pogled samo na črno sedanost. Ob takšnem vsekakor protislovnem položaju se samo po sebi zastavlja naslednje vprašanje: odkod in zakaj pa sploh prihajajo v literaturo, ki je primerna volji do moči, ravno nemoč, brezvoljnost, malodušnost in majhnost? To vprašanje si je zastavil tudi Ivan Cankar sam, ko se je na začetku odlomka iz *Bele krizanteme* vprašal, če še nikoli ni videl krepkega človeka, ki stopa s trdim korakom po znani cesti znanemu cilju nasproti? Odgovor se glasi: »Pokaži mi tiste kraje in tiste ljudi, da jih vidim in opevam! ... Senco gledajo moje žive oči, luč vidi edinole moje srce, ki gleda v prihodnost.«

Cankarjeva literatura upodablja, kakor zdaj to že zanesljivo vemo, samó sedanost z njeno majhnostjo, malodušnostjo, z vsem njenim močvirjem, lažjo in hinavščino — kaj drugega upodabljati sploh ne zmore. In to, kar upodablja in kar edino zmore prikazovati, je zdaj opredeljeno kot to, kar vidijo žive oči. Prihodnosti in pota v prihodnost Cankarjeva literatura ne kaže, zato Cankar ni niti narodov glasnik pa tudi ne njegov tolažnik, in če se vprašamo zdaj, zakaj tega ne zmore, potem nam

Cankar sam odgovarja, da prihodnosti kratko in malo zato ne more upodabljati, ker je ne vidijo njegove žive oči, vidi jo namreč samo njegovo srce, nihče pa mu je ne more pokazati in tudi sam je ne more nikomur pokazati. Iz tega je najprej razvidno vsaj to, da literatura lahko prikazuje, upodablja, oblikuje le to, kar vidijo žive oči, se pravi le to, kar že je, torej živo, realno, sedanje in tukajšnje življenje, nikakor pa ni zmožna upodabljati tega, česar še ni in kar naj bi bilo.

Vendar: zakaj je temu tako, zakaj lahko literatura opisuje le to, kar je, se pravi le sedanjost, pa če je še tako zavržena in mračna, in zakaj ne more opisovati preteklosti, ki je veselje in čista luč sama, po čemer srce tako silovitó hrepeni? Zakaj ostaja prihodnost dosledno zunaj literarnega dela in se ne more v njem *in corpore* pojaviti, tako kakor se pojavlja sedanjost v svoji čutno nazorni danosti?

To so vsekakor prav temeljna in odločilna vprašanja. V duhu tradicionalnega razumevanja umetnosti in njene strukture bi se dalo nanja odgovoriti nekako takole: prihodnost je v sedanjosti in glede na sedanjost komaj šele vizija, zamisel, ideja ali misel, ki še ni uresničena, še ni utelešena in zato tudi v literaturi ne more »telesno« t.j. *in corpore* nastopati, ne more biti predstavljena na čutno nazorni način, ki je ravno umetniški način upodabljanja ideje oziroma resnice. Takšna razlaga je sicer nekam samoumevna, vendar pa je tako očitno oprta na Heglovo definicijo umetnosti, hkrati pa vodi celo nazaj do Platona, da nam prav zaradi tega ne more več zadoščati, ko pa se že zavedamo vseh posledic Heglove opredelitve umetnosti.* Zato je treba najti drugo pot za razumevanje Cankarjevega besedila.

Za Cankarja je literatura sama na sebi in če jo opazujemo zunaj in ne glede na njene tako ali drugače eksplicirane namene, upodabljanje noči, močvirja, nemoči, malodušja itd. To pa je natanko tisto, kar edino vidijo žive oči. Literatura je zdaj kar naenkrat zavezana ravno temu, kar vidijo žive oči, zavezana je temu, kar je vidno. To seveda še nikakor ne pomeni, da prihodnost, ki se za razliko od sedanjosti v literarnem delu sploh ne more pojavljati, ni vidna — vendar pa je ni moč videti z živimi očmi, vidi jo lahko le srce, vidi jo lahko le duhovno oko. Razlika med prihodnostjo in sedanjostjo je potemtakem razlika med dvema

* Glej, Dušan Pirjevec. *Uvod v vprašanje o znanstvenem raziskovanju umetnosti*, »Problemi« 1968, št. 69—70, str. 177.

vrstama oči, med dvema načinoma vidnosti, med dvema načinoma, kako so stvari človeku dane in kako človek stvari vidi ali gleda.

Zdaj vse zavisi od tega, kako razumemo prav ta dva načina vidnosti, pri čemer se že vnaprej odrekamo možnosti, ki nam jih nudi evropska tradicija s Platonom in Heglom, zato ne preostane drugega, kakor da podrobno premislimo samo Cankarjevo besedilo.

Umetnost je tako usodno zavezana sedanjosti in vsemu, kar je vidno in kar se ji daje na način sedanjosti, da ravna v nasprotju s svojo voljo in svojimi nameni. Vendar pa v tem, ko je zavezana sedanjosti, to sedanjost tudi dosledno zanikuje, zavrača jo, prikazuje jo kot nemoč in malodušnost, skratka kot nekaj, kar je treba čimprej spremeniti, preseči, uničiti. Razmerje umetnosti do sedanjosti ima potemtakem dva obraza, umetnost se na sedanjost lepi z dvema različnima tipalkama. Na eni strani jo potrjuje, saj ji je vendar edini predmet upodabljanja, na drugi strani pa jo kar najbolj dosledno zanikuje. Vse to pa je možno le, če ima tudi sedanjost dva obraza, dve razsežnosti ali dve ravnini, od katerih se eno da zanikati, druge pa ne. Zato je treba dognati, kaj je tisto, kar na sedanjosti umetnost zanikuje, in kaj je tisto, čemur je na sedanjosti usodno zavezana in kar nenehoma potrjuje.

Iz vsega, kar smo že doslej izluščili iz *Bele krizanteme*, je jasno, da zanikuje umetnost sedanjost kot določen način bivanja naroda in človeka: umetnost je »proti temu«, da je sedanjost ravno takšna, kakršna je, da je glorijska breznačelnosti, noč in močvirje. Brž ko pa je tako, se pravi če zanikuje umetnost sedanjost kot način bivanja, in če je kljub temu sedanjosti tudi zavezana, je že jasno, da je sedanjost še nekaj drugega kot samo *način* ali *oblika* bivanja — in prav temu drugemu je umetnost zavezana. Kaj je torej to drugo, kar ni le določen *način* oziroma čisto določena *oblika* bivanja — to drugo ne more biti drugega kot bivanje samo. Umetnost potemtakem zanikuje na sedanjosti vse, kar sodi pod vprašanje oblike in načina, zanikuje to, kar hoče iz sedanjosti izluščiti vprašanje: *kaj* je sedanjost, zanikuje torej kajstvo ali takšnost sedanjosti. Nikakor pa ne moremo zanikati tega, da sedanjost kratko in malo *jè*, iz česar jasno sledi, da je umetnost zavezana prav temu *jè* sedanjosti in da potrjuje ravno ta njen *jè*. »Od« tega *jè* »prejema« sedanjost tudi svojo vidnost, saj ravno ta *jè* stori, da žive oči sploh kaj vidijo in da ni pred njimi samo tema nič — v tem primeru tudi živih oči ne bi bilo, ker pa *so* in ker vse okrog njih najprej in predvsem *jè*, so z vsem, kar je okrog njih, združene prav na poseben

način, združene so s posebno zvezo: v razsežnosti, ki jo ponazarjata besedici *jè* in *so*, torej kratko in malo v razsežnosti, ki jo imenuje glagol: *biti*.

Skozi dejstvo, da je umetnost usodno in nepreklicno zavezana sedanjosti, se razkriva posebna razsežnost sedanjosti same, to je razsežnost biti. Tej razsežnosti in po njej je umetnik zavezan sedanjosti in sam je v njej; umetnik kot umetnik je zavezan biti. Ko se torej sprašujemo o tisti posebni vidnosti, ki jo Cankarjev tekst dodeljuje sedanjosti, ni več mogoče misliti, da gre pri tem le za tisto, čemur pač pravimo čutno nazorne kvalitete ali čutna danost stvari. Čutna danost stvari ni le njihova gola pojavnost ali videz, ki vara. Čutna danost je »znamenje« preprostega »dejstva«, da stvari *so*, je torej način samorazkrivanja biti, je pri-*sostvo*-vanje, pri čemer je treba to sestavljeno besedo razumeti v luči njene osrednje sestavine, ki se imenuje *sostvo* in ki je v Janežič-Bartlovem *Nemško slovenskem slovarju* zapisana kot slovenski prevod za nemški *Sein* — Bit.

Bit ali *sostvo* pa je prvotno, je pred vsem — in če bi pri vprašanju sedanjosti ne šlo v prvi vrsti za razsežnost biti, potem ne bi moglo biti jasno, zakaj je prav njej umetnik tako dokončno zavezan, še manj pa bi bila takšna zavezanost razumljiva pri Ivanu Cankarju, ki je bil tako odločen zanikovalec svojega časa. To zanikovanje pomeni, da je Cankar zanikoval *red* stvari, ne pa stvari samih. Stvarem samim je bil usodno zavezan po biti in sicer tako usodno, da kljub vsem očitkom, češ da je pesimist, ni mogel mimo njih in zato tudi ni mogel postati narodov tolažnik in glasnik. Cankar je z vso svojo literaturo lahko postal narodov glasnik in tolažnik šele, ko je padla v pozabo njegova zavezanost biti.

Pomen sedanjosti za umetnost je zdaj vsaj v glavnem pojasnjen, zato pa še nič ne vemo, kako je s prihodnostjo. Prihodnost je vidna samo za srce. Isto povemo lahko še z drugim stavkom: prihodnost vidi človek z duhovnimi očmi, saj je tudi sama nekaj duhovnega, je komaj šele vizija, ideja, zamisel. To, kar prihodnost *jè*, je samo ideja. Od vse prihodnosti pripada *jè* samo ideji o njej, vendar tako, da ta ideja, ki *jè*, ni v nikakršnem pomenu tudi že prihodnost, saj je samo v sedanjosti, zdaj in tukaj, ker je, le kolikor je sedaj. Zato lahko umetnost, ki je usodno zavezana ravno biti, lahko od vse prihodnosti popiše le idejo o prihodnosti, nikakor pa prihodnosti kot take.

Vprašanje je le, zakaj je ta prihodnost postavljena ravno v srce, ki je ponavadi prostor ljubezni, čustev, slutenj? Ali ne dobiva s tem

razmerje do prihodnosti erotično razsežnost, kar pomeni, da gre za izrazito a-racionalno razmerje? Ali pa ni a-racionalna tudi navezanost na sedanost, ko je pa razumu vendar docela jasno, da je zavržena in da bi jo bilo treba kar se da naglo uničiti? Ali ima torej prihodnost vendarle tudi neko razsežnost biti? In to sostvo in sostvovanje prihodnosti je morda prav v tem, da ima svoj *jè* v ideji, ki že je tukaj in sedaj? In če je tako, ali je potem treba tudi glede prihodnosti ločiti dimenzijo biti od dimenzije volje do moči? Na ta vprašanja se za zdaj ne da odgovoriti, deloma bo nanje morda odgovorilo nadaljnje razpravljanje. Zaenkrat je treba ostati pri tem, ker je že dovolj razvidno in zanesljivo. To pa, kar je dovolj zanesljivo in razvidno, je dejstvo, da je literatura zavezana tisti posebni vidnosti, se pravi tukajšnjemu in zdajšnjemu živemu življenju, skratka pri-sostvo-vanju, sostvovanju ali biti.

To, kar je v tem trenutku najbolj razvidno in zanesljivo, je, da literatura očitno ni več zavezana volji do moči — pa vendar smo morali ugotoviti, da je literatura tudi volja do moči, da učinkuje s posredovanjem volje do moči in da s svojim delovanjem izroča narod prav volji do moči. Zdi se potemtakem, da smo prišli do sklepov, ki dovolj jasno oporekajo prejšnjim ugotovitvam. To pa že *sámo* na sebi spravlja v nevarnost celotno dosedanje razpravljanje, zato je zdaj treba najprej odgovoriti na vprašanja, ki se v takem položaju sama po sebi zastavljajo. Ta vprašanja zadevajo predvsem voljo do moči. Pri tem pa je že vnaprej jasno tole: če naj ugotovitve o zavezanosti biti ne razveljavljajo sklepov o zavezanosti volji do moči, potem ne smemo misliti, da smo voljo do moči kratkoinmalo odpravili, jo blokirali, omejili njen pomen in jo potisnili na rob tistega prostora, kjer se dogaja umetnost. Potrebno je zato na nov način razmisliti prav o volji do moči in o njenem pomenu za umetnost in umetnika ter za Cankarja in njegovo literaturo še posebej.

Voljo in moč postavlja Cankar v prihodnost, tja na oni breg, ko se bo moč devetkratno povrnila, zato je naše vprašanje o pomenu volje do moči možno razviti tudi kot vprašanje o prihodnosti, kar med drugim pomeni, da je razlika med voljo do moči in bitjo hkrati tudi razlika med prihodnostjo in sedanostjo. Kljub tej razliki pa Cankarjev tekst dodeljuje prihodnosti in s tem volji do moči prav izjemno »vlogo«: prihodnost je v pesnikovem srcu samem, vendar pa ne more iz srca in na papir, pesniška beseda je ne more ne podati in ne opevati, a je

kljub temu v tej besedi tako ali drugače zelo intenzivno prisotna, z njo pa je v tej besedi prisotna tudi volja do moči. Prihodnost in volja do moči sta takorekoč v samem središču pesniške besede, kakor sta tudi v samem pisateljevem srcu. Vse to je bilo pravzaprav že povedano, in povedati je bilo treba še enkrat, da bi postalo jasno, kako vse kaže, da sta za umetnino enako pomembni tako bit kakor volja do moči, tako sedanjost kakor prihodnost.

S to ugotovitvijo samo na sebi pa se nikakor ni mogoče zadovoljiti; če bi nam namreč zadoščala, bi to pomenilo, da sprejemamo misel o temeljni notranji protislovnosti umetnine, s tem pa bi že pristali na načelo protislovnosti kot na bistveni in vseodločujoči princip sveta in zgodovine in tako bi se nujno spet znašli v Heglovem svetu, katerega temeljno gibalno je ravno dialektično protislovje. Ker pa smo že pri vprašanju o naravi in pomenu čutnosti in vidnosti storili vse, da nam ne bi bilo treba nazaj k Heglu, moramo isto storiti tudi zdaj. Tega seveda ni mogoče storiti ne glede na Cankarjev tekst, ravno obratno: držati se ga moramo in se hkrati spraševati, če je ta tekst tudi v tem primeru tak, da nas ne vrača nazaj k Heglu. Zato je treba zdaj natanko premisliti vse lastnosti, ki jih besedilo iz *Bele krizanteme* dodeljuje prihodnosti in z njo volji do moči.

Naj ponovim: za prihodnost je značilno, da je samo v pesnikovem srcu in da ne more na papir, v umetnini kot takšni je ni, oziroma: je tudi v umetnini, vendar nekje globoko pod trdoto in težo pesniške besede, skrita je in prikrita, tako globoko je skrita, da pesniška beseda sama na sebi učinkuje izrazito pesimistično in je zato le voda, v pesek izlita, in njeno optimistično-prihodnostno srce mora in zmore razkrivati le avtor sam, vendar ne z literarno-pesniško, marveč z racionalno-publucistično besedo. Prihodnost je v avtorjevem srcu in kolikor je tudi v njegovi realni, zapisani in svetu izročeni pesniški besedi, je vidna in očitna spet samo avtorju. Prihodnost je potemtakem vseskozi samo pri avtorju in za avtorja, ni je pa tudi za bralca.

Položaj postaja razvidnejši. Prihodnost je vseskozi zaklenjena v avtorjevem srcu. To pa že pomeni, da je prihodnosti in volji do moči zavezan predvsem avtor sam.

Sklep je sam na sebi jasen, vendar je še vse preveč nedoločen, saj sploh ni razvidno, kaj naj bi pomenil ta avtor, ki je zavezan volji do moči, in še manj je jasno, kaj ta volji do moči in prihodnosti zavezani avtor pomeni za samo umetnost in konkretne umetnine. Najprepro-

stejši odgovor na vsa ta vprašanja se glasi: avtor ne bi mogel pisati, ko ne bi verjel v prihodnost, ko ne bi imel ne dovolj volje in ne dovolj moči. Ob tem pa nastane vprašnje, zakaj je sploh tako, zakaj mora avtor sploh verjeti v prihodnost, da bi lahko bil avtor, zakaj mora imeti dovolj volje in moči, da bi sploh lahko ustvarjal umetnine?

Na ta in podobna vprašanja dovolj natanko odgovarja že tisti odlomek iz *Bele krizanteme*, ki pripoveduje o strašnem trenutku dvoma, ko izgubi umetnik vso svojo moč in vero ter preneha biti umetnik. Ta strašni in uničujoči trenutek pomeni, da se izkaže, kako je literarno delo samo voda, v pesek izlita, in le glas vetra v puščini: izkaže se torej, da literatura nima nikakršnega realnega socialnega ali moralnega učinka, da torej ne prebujata naroda v prihodnost in v voljo do moči, kar pomeni, da tudi sama ni več ne volja in ne moč. Prav v tem trenutku pa omahnejo tudi pisateljeve roke, kajti očitno je, da ima pisatelj lahko le toliko časa vero in moč, dokler izpričuje njegova literatura s svojim učinkom otipljiv in živ socialni smisel. Tega svojega smisla pa, kakor vemo, ne more uveljavljati literatura sama kot taka, saj se je dalo ugotoviti, da ima lahko socialno moralni učinek le po »posredovanju« volje do moči. Prav temu »posredovanju« je literatura zavezana, če hoče prebujati narodovo zavest. Istemu je zavezan tudi avtor kot socialno zgodovinski bojevnik. Literatura, ki ima razsežnosti in pomen socialnosti in zgodovinskosti, je s svojim avtorjem vred odvisna od volje do moči, od njenega »posredovanja« in se kot taka dogaja po volji volje in moči. Ali obrnjeno: volji do moči je zavezana literatura kot socialna in zgodovinska akcija, kot prebujanje naroda in kot spoznavanje resnice, ki ima pomen navodila za akcijo.

To pa očitno ne velja za umetnino kot umetnino. Le-ta je namreč zavezana biti ne pa volji do moči in prihodnosti. Kljub temu pa sta volja do moči in prihodnosti v pesniški besedi vendarle navzoči, saj Cankar vendar zagotavlja, da je njegova težka, trda in pesimistična beseda vsa polna upanja in vere, vsa polna je prihodnosti in volje do moči. Zdi se, da se vrtimo v krogu in da tako vsaj implicite pristajamo na Heglovo protislovje. Zato je potrebno zdaj premisliti prav način, kako je volja do moči s prihodnostjo vred prisotna v umetnini, ki je zavezanost biti. Pri tem je jasno vsaj tole: če sta volja do moči in prihodnosti v umetnini res prisotni, pa vendarle nista prisotni tako, da bi ju oko naroda lahko neposredno ugledalo, potem to pomeni, da nista prisotni na odkrit, marveč na prikrit način. V umetnini, ki je

zavezana biti, se volja do moči in prihodnost uveljavljata na način prikrivanja. To je seveda samoprikrivanje volje do moči, saj vendar vemo, da je umetnik, dokler je umetnik in dokler ne zdvomi vase, prav volja do moči in trdna vera v prihodnost.

Umetnina razkriva preko Cankarjevega besedila novo razsežnost: zdaj je samoprikrivanje volje do moči in prihodnosti. Nastala je namreč iz pesnikove vere v prihodnost, vendar ta vera v umetnini ne »nastopa« neposredno, marveč je prikrita in skrita, prikriva in skriva pa jo upodobitev živega življenja in sedanjosti. Upodabljanje živega življenja in sedanjosti je potemtakem način, kako se prihodnost v umetnini prikriva. Vendar pa vemo, da ima to prikrivanje hkrati čisto določen namen, saj vemo, da hoče umetnik z upodabljanjem živega in sedanjega življenja narod predramiti in ga pripraviti do tega, da bi spregledal, ugledal prihodnost in se prebudil v voljo do moči. Prihodnost se torej prikriva zato, da bi predramila narod v prihodnost, se pravi v samo sebe. Upodabljanje sedanjosti je potemtakem samo sredstvo prihodnosti in tudi sredstvo volje do moči. Upodobitve sedanjosti kot prikrivanje volje do moči, naj bi prebudile narod, ki je še neprebujena volja do moči. Sedanjest, se pravi: to, kar je, uporablja volja do moči v svoje namene. Volja do moči ima očitno tako moč in takšno voljo, da lahko uporablja in obvladuje tudi bit.

Kaj naj vse to konkretno pomeni? Odgovor je skrit v tistih Cankarjevih besedah, ki pripovedujejo, da vse, kar piše, piše le zato, da bi se narod predramil, spoznal kdo in kje da je, ter da bi pogledal v prihodnost. Način, kako učinkuje literatura kot volja do moči, je torej podan v treh opredelitvah: predramiti se, spoznati se, pogledati v prihodnost. Ne gre torej le za to, da bi se narod predramil in pogledal v prihodnost, hkrati se mora tudi spoznati: v ogledalu umetnosti mora najprej ugledati svojo resnico in prav pogled na to resnico bo določil smer njegove prebuditve in vsebino prihodnosti, ki bo vanjo pogledal. Resnica, ki jo prikazuje umetnost narodu o njem samem, bo narod usmerila v jasno določeno ne pa v kakšno poljubno prihodnost, tako da njegova izbira natanko določene prihodnosti ne bo prav nič samovoljnega in naključnega, marveč nekaj utemeljenega in edino legitimnega. Ali z drugimi besedami: resnica, ki jo prikazuje umetnost, je utemeljitev narodove prebuditve v čisto določeno prihodnost, ki se imenuje volja do moči. Upodabljanje sedanjosti se torej dogaja kot utemeljevanje določene prihodnosti. Prihodnost in z njo volja do moči

uporabljata sedanjost, se pravi bit za utemeljevanje same sebe. Literarno delo kot samoprikrivanje volje do moči je samoutemeljevanje volje do moči v biti, je samoutemeljevanje prihodnosti v sedanjosti. Volja do moči in prihodnost se v literarnem delu ne utemeljujeta neposredno in sami iz sebe, marveč posredno: v biti in v sedanjosti. Če pa je tako, je hkrati tudi jasno, da je volja do moči sama na sebi neutemeljena, da ni utemeljena v ničemer in da se tudi utemeljiti ne more: zaznamovana je z izvornim ničem, je torej izvorno nihilizem. Literatura kot samoutemeljevanje volje do moči in prihodnosti je zato tudi prikrivanje njenega izvornega nihilizma: prihodnost »noče« biti odprto polje neskončnih možnosti, marveč hoče biti čisto določena prihodnost, in prav zato se »mora« posebej utemeljevati; ker pa se sama ne more, se utemeljuje v sedanjosti. Če bi ne bilo tako, ne bi bilo jasno, zakaj naj bi pisatelj, ki je ves vdan prav tej čisto določeni prihodnosti, ne opisoval in opeval ravno prihodnosti in odkrival pota vanjo — in če je preobrat v to prihodnost res nekaj usodno nujnega, bi bilo docela naravno, če bi se navsezadnje odrekel še pesniški besedi, če je res do takšne mere zavezana sedanjosti, da v njej prihodnost sploh ne more spregovoriti z razločnim glasom.

Razmerje med prihodnostjo in sedanjostjo, med voljo do moči in bitjo se je že začelo polagoma razpletati. Če nič drugega je postalo jasno vsaj to, da tega razmerja ni mogoče stisniti v okvire dialektičnega protislovja, ki se dogaja po logiki triade. Ne gre več za dva nasprotna pola na isti ravnini, saj se je dalo to razmerje opisati kot samoutemeljevanje volje do moči v biti in to tako, da nikakor ni mogoče hkrati govoriti tudi o samoutemeljevanju biti v volji do moči. Prav to pa je očiten dokaz, da si bit in volja do moči ne stojita druga nasproti drugi kot nasprotja Heglovega protislovja. In če je tako, je tudi že nedvomno, da zdaj ne moremo iskati nikakršne sinteze, pač pa je potrebno opisano razmerje premisliti do kraja in sicer v luči vprašanja, kaj pomeni za umetnino in za usodo same umetnosti.

Razmerje sólo smo doslej opazovali le glede na voljo do moči, se pravi glede na njene »potrebe« in njeno »ravnanje«. Premisliti ga je treba tudi glede na bit in sedanjost, glede na živo življenje. Kaj se »dogaja« z bitjo v okviru tega razmerja, kakšen pomen dobi v tem razmerju sostvo kot sostvovanje? Odgovor na to vprašanje je implicite podan že v tem, kar je bilo povedano: v umetnini, ki je zavezanost biti in ki je iz te zavezanosti, se volja do moči pojavlja na način prikritosti

in sicer tako, da se v biti utemeljuje in s tem prikriva svojo lastno in izvorno nihilistično resnico. To pa nas že navaja k sklepu, da volji do moči sploh ni do biti, ni ji do živega življenja, ni ji do biti kot take: gre ji samo za bit kot možnost za lastno samoutemeljitev in za prikrivanje lastnega nihilizma. Ali nekoliko metaforično: ne gre ji za bit »v celoti«, marveč samo za tiste njene »lastnosti«, ki ji lahko »služijo« za samoutemeljevanje. Ta sklep dobi mnogo bolj konkretno podobo, če namesto volje do moči postavimo prihodnost: prihodnosti ni mar sedanje živo življenje v svoji polnosti in vsestranosti, marveč ji gre samo za tiste njegove sestavine, v katerih se lahko sama utemelji kot čisto določena prihodnost, tako da ne ostaja odprto polje neštetih možnosti. Zato je docela jasno, da skozi optiko volje do moči in prihodnosti ni mogoče nikdar ugledati sedanosti in njegove živosti v njuni celoti, ni mogoče ugledati življenja takšnega, kakršno je, marveč samo takšnega, kakršno lahko služi za utemeljitev prihodnosti kot volje do moči. Sedanost, kakršno kaže umetnina narodu, je »predelana« v smislu interesov prihodnosti volje in moči. Prihodnost, ki je v umetnikovem srcu, osvetljuje in razsvetljuje sedanost na čisto poseben način — v našem, se pravi v Cankarjevem primeru tako, da je sedanost samo še majhnost, malodušnost, močvirje in črna noč: sedanosti pripadejo samo negativne opredelitve, je potemtakem dosledno zanikana. V luči prihodnosti, ki je volja do moči, je sedanost brez pomena, zato jo je treba čimprej spremeniti, zavreči, odpraviti, skratka uničiti. Nič, ki ničuje v samem srcu prihodnosti, sedanost in živo življenje ne le za-ničuje, marveč tudi u-ničuje. Izvorni nihilizem prihodnosti in volje do moči, se v procesu svojega utemeljevanja v sedanosti in v biti sprevrača v uničevanje, v ogrožanje in prizadevanje biti. Kot volja do moči, je Cankarjeva literatura zares to, kar je o njej rekel že Josip Vidmar, da je namreč življenju krivična,* čeravno ima zdaj ta krivičnost precej drugačen pomen kot pa v Vidmarjevih trditvah.

Opisana razmerja med voljo do moči in bitjo se »odigravajo« v umetnini sami, so takorekoč njena temeljna struktura. Za umetnino pa vemo tudi, da je usodno zavezana sedanosti, pri-sostvo-vanju in biti, kljub temu pa se v njej dogaja za-ničevanje in u-ničevanje sedanosti in biti. Zato si je možno zastaviti tole vprašanje: ali pa vse to, kar se dogaja v umetnini kot za-nikovanje biti in u-ničevanje sedanosti, ne ogroža

* Josip Vidmar, *Literarne kritike*, str. 162.

ravno tistega, čemur je umetnina prav v svojem temelju zavezana in po čemer je sploh možna? Ali se z dogajanjem opisanega razmerja ne dogaja še nekaj drugega: uničevanje umetnine kot umetnine, uničevanje umetnosti, kar bi pomenilo, da se tudi avtor uničuje kot umetnik. Ali ni torej tako, da si umetnik, ki je kot način socialno zgodovinskega delovanja oblika volje do moči, sam spodjeda svoj lastni umetniški temelj, ki je zavezanost biti? In če je tako, mar ne postane v tem trenutku jasno tudi, da je umetnina kot volja do moči, se pravi kot način socialno zgodovinskega učinkovanja, v resnici samouničevanje umetnosti in umetnika kot umetnika?

Ni treba misliti, da so to nekakšna gola retorična vprašanja, ki so morda nastala docela zunaj Cankarjevega besedila. Ta vprašanja nas namreč čisto neposredno vodijo k tistemu strašnemu trenutku totalnega dvoma, ko umetnik ni več umetnik, in nam s tem omogočajo, da odkrijemo v tem trenutku nove pomene. Ta trenutek dvoma, ko umetnik ni več umetnik, pa ima svoj natanko določen intencionalni korelat: je samo reprodukcija trenutka, ko je umetniško delo samo še voda, v pesek izlita, seme, na kamen sejano, ko je skratka brez slehernega moralnega ali socialnega učinka in torej ne more prebujati naroda. Za ta narod pa se je že dalo ugotoviti, da je dremajoča ali potencialna volja do moči, da je že ves določen za voljo do moči. Prav tej njegovi določenosti, se pravi njegovemu bistvu, ki se imenuje volja do moči, pa je prilagojena in prirejena tudi umetnost, ki se konstituira kot volja do moči in ki naj bi prav s posredovanjem volje do moči dosegla samo bistvo naroda, ga dvignila v svetlobo sveta, da bi bil od njega tudi svet ves razsvetljen. Vendar pa je umetnost kljub vsemu temu docela brez učinka, kar pomeni, da volja do moči očitno sploh ne »posreduje«, da bi umetnost doživela odziv pri dremajoči volji do moči; in tako se tudi narod kot potencialna volja do moči za umetnost sploh ne meni. V tistem sklenjenem krogu, ki je krog dogajanja volje do moči, umetnost očitno sploh nima kaj početi in nič ne pomeni. Volji do moči kratko in malo sploh ni do umetnosti, nič ni z umetnostjo v sklenjenem krogu volje do moči. Ko se torej umetnik konstituira kot volja do moči, se izroča nečemu, čemur sploh ni do umetnosti — kakor mu tudi do biti ni. In ko umetnik stopa v »službo« volji do moči, stopa v »službo« pri nekom, ki mu sploh ni do umetnikovih »uslug«. Ko stopa v »službo« v resnici sploh ne stopa v nikakršno »službo«, pač pa stopa v prazno, v nič.

Ko pa se vse to tako ali drugače tudi razkrije, tedaj izgubi tudi umetnik voljo in moč ter preneha biti umetnik, z njim pa preneha biti tudi umetnost. Umetnik neha biti umetnik, umetnosti ni več, ko se izkaže, da v volji do moči ni nič z umetnostjo. Merilo, ki tukaj odloča o biti in ne-biti umetnosti, je seveda volja do moči — volja do moči pa določa, da ni z umetnostjo nič. Vendar tega volja do moči ne počne od zunaj in samovoljno, saj vemo, da se umetnik sam že od vsega začetka konstituira kot volja do moči, sam in že od vsega začetka hoče spreminjati narodovo zavest in preko nje tudi način bivanja. In prav s to svojo samoodločitvijo je stopil v krog, kjer ni nič z umetnostjo in kjer mora kot umetnik samega sebe nenehoma izgublјati, kjer se mu nenehoma godi to, da nehuje biti umetnik.

Naša teza o samouničenju umetnosti je s tem potrjena in dobiva v tej svoji potrjenosti tudi konkretnjšo vsebino: umetnost se napoti v samouničenje, brž ko se v svoji zavezanosti biti prilagodi volji do moči, ko torej izroča volji do moči prav to svojo zavezanost kot možnost za prikrivanje izvirnega nihilizma volje do moči. Zato se sam po sebi ponuja tudi tale sklep: v svetovno zgodovinski epohi, katere temeljni lik je prav volja do moči, je umetnost kot umetnost možna le, če se krogotoka volje do moči ne udeležuje kot umetnost, če se ga ne udeležuje kot zavezanost biti in kot prikrivanje nihilizma volje do moči. Umetnost seveda ne more biti zunaj sveta, zato tudi ne more biti zunaj krožnega toka volje do moči, vendar se ga »ne sme« udeleževati kot zavezanost biti, marveč samo kot npr. artikel, kot eden izmed poklicev, kot obrt ali industrija. Ta možnost seveda ni odvisna od volje umetnosti in se razpre šele, ko se razpre radikalna tj. ontološka razlika med voljo do moči in bitjo, med sedanjostjo in prihodnostjo. Naša analiza odlomkov iz *Bele krizanteme*, dovolj jasno kaže, da je ta tekst že naravnost usodno zaznamovan s to razliko, ki je posebej očitna v razliki, ki jo Cankar uspostavlja med tem, kar vidijo žive oči in med tem, kar je vidno le srcu. Ker je to hkrati razlika med sedanjostjo in prihodnostjo, je jasno, da se hkrati dogaja tudi raz-por med tem, čemur je bil Cankar zavezan kot umetnik in med tem, čemur je bil zavezan kot socialno zgodovinski akter in družbeno politični borec. Pri tem pa je najbrže vsakomur jasno, da gre za isto razliko, se pravi za ontološko diferenco, ki je tako usodno zaznamovala tudi *Hlapce*, s čimer se retroaktivno potrjujejo tudi ugotovitve naše analize te drame.

Skozi besedilo *Bele krizanteme* se potemtakem razpira raz-por med Cankarjem kot socialno političnim bojevnikom in Cankarjem kot umetnikom. Ta raz-por v tekstih, ki smo jih obravnavali, še ni spregovoril za jasnim in razločnim glasom, saj smo ga lahko ugotovili in opisali le na podlagi podrobnega pretresa strukture vprašanj, ki so pesnika mučila, ter na podlagi vpogleda v ustroj razmerij, v kakršna so postavljene posamezni pojmi in kategorije, ki jih je pesnik uporabljal, da bi opisal svoj položaj in stisko ter utemeljil svoj namen.

Spričo omejenih razsežnosti, ki jih ima v *Beli krizantemi* razkrivanje ontološke difference, se postavlja vprašanje, če ni morda ta razlika v Cankarjevi avtorefleksiji prej ali slej vendarle spregovorila tudi z določnejšim glasom? Preden poskusimo odgovoriti na to vprašanje, ga je potrebno najprej natančneje opisati, sicer ne moremo vedeti, kaj pravzaprav iščemo. V ta namen se je treba spomniti na nekatere temeljne ugotovitve našega dosedanjega razpravljanja.

Iz besedila *Bele krizanteme* se je dalo napraviti sklep, da je umetnina kot umetnina po svoji najgloblji določenosti zavezana biti, vendar pa izroča umetnost kot volja do moči to svojo zavezanost prav volji do moči, ki ji sploh ni do biti in do zavezanosti kot takšni, marveč ju »potrebuje« samo kot »sredstvo« ali kot način za prikrivanje svojega izvirnega nihilizma oziroma svoje svobodne neutemeljenosti. Ko se torej umetnost izroča temeljnemu liku sveta, izroča volji do moči svojo zavezanost biti in bit samo. Umetnost kot »služba« volji do moči je odpad od biti in je izdajstvo nad bitjo, s tem pa je seveda tudi izdajstvo same sebe in je zato samouničenje.

Na podlagi tega se da že precej jasneje opredeliti tudi vprašanje, za katero nam zdaj gre. To vprašanje se glasi: ali je Cankarjeva avtorefleksija kdajkoli razpoznala umetnost, ki je volja do moči, prav kot odpad od biti in izdajstvo? Ali imamo kakšen Cankarjev tekst, kjer bi bila umetnost kot volja do moči imenovana kot odpadništvo in izdajalstvo. To mora ugotoviti nadaljnje raziskovanje. Pri tem je treba dodati le to, da je pričujoča razprava svoj smoter le dosegla, čeravno nujno zahteva nadaljevanje. Naj bodo namreč ugotovitve nadaljnega raziskovanja takšne ali drugačne, je vendar jasno, da v bistvu ne bodo prizadele nobenih dosedanjih sklepov, ker se vprašanja, ki ga je treba rešiti, sprašuje samo o tem, katere predele in nivoje je še zajelo razkrivanje razlike med voljo do moči in umetnostjo, medtem ko se o samem razkrivanju te difference ne sprašuje več. Zato je docela utemeljeno, če

skušamo to, kar je bilo povedano, že zdaj in ne glede na rezultate nadaljnjega raziskovanja strniti v nekaj načelnih sklepov, ki zadevajo predvsem metodologijo raziskovanja.

Cankarjeva besedila so nam odkrila neko posebno notranjo problematiko umetnosti kot umetnosti in njene konkretne usode oziroma nje-nega konkretnega bivanja v zgodovini. Ta problematika je po Cankarju pri nas padla v pozabo, oziroma se raziskovanju ni mogla razkriti. Do nje smo prodrli lahko le tako, da smo se že takoj na začetku odrekli tisti ustaljeni navadi literarne zgodovine, ki pojasnjuje umetnikovo umetnost in njegovo misel iz značilnosti določenega časa in dobe, na podlagi stvarnih socialno zgodovinskih dogajanj ali pa celo na podlagi individualnih psihofizičnih lastnosti samega avtorja. Iz tega pa nikakor ni treba sklepati, da razglašamo teorijo, češ da se dogaja umetnost zunaj časa in prostora ter zunaj socialnosti in zgodovinskosti. Tako domnevo je treba kar najdoločnejše zanikati, ker gre v bistvu le za to, da ta čas in prostor, da ta socialnost in zgodovinskost niso čas, prostor, socialnost in zgodovinskost, kakor jih pojmuje tradicionalna literarna zgodovina in tradicionalno zgodovinopisje sploh. Pričujoče razmišljanje poteka zunaj dileme: ali čas ali brezčasnost. Zato je razumljivo, da ga ni mogoče meriti z merili, metodami in načeli tradicionalnih literarnih znanosti, in to je tem bolj res, ker so prav te znanosti odločilno prispevale k temu, da je tista notranja problematika, za katero nam tukaj gre, padla tako zanesljivo v pozabo. Spričo tega je hkrati razumljivo, da se njeno odkrivanje dogaja tudi kot refleksija o tradicionalnem načinu raziskovanja, tako da je razmerje med pričujočo razpravo in tradicionalnimi raziskovalnimi postopki možno podati kot razmerje med reflektirano in nereflektirano mislijo, iz česar sledi tale preprost in jasen sklep: nereflektirana misel ne more pristojno meriti misli, ki je misel o njej sami. In pomen Cankarjeve avtorefleksije je med drugim tudi v tem, da omogoča prav takšno notranjo »diferenciacijo« literarnih ved in historiografije na sploh.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung erörtert Cankars Äußerungen über Kunst und Poesie (besonders Weiße Chrysantheme), jedoch nicht als sogenannte literarische Anschauung, auch nicht als Ausdruck einer dichterischen Konfrontation mit der derzeitiger herrschenden Gesellschaftsordnung, sondern als Bestandteil der Plu-

ralisierung des slowenischen literarischen Raums und als dichterische Auto-reflexaon, das heißt als Selbstenthüllung der inneren Problematik von Dichtung und Poesie. In den analysierten Texten Cankars hat das traditionelle Verständnis von Poesie als Synthese von Idee und Leben eine radikale Problematisierung erfahren, und damit befindet sich Cankars Idee schon außerhalb der bekannten Definition Hegels: *das sinnliche Scheinen der Idee*. Der konsequente Unterschied zwischen Idee und Sinnlichkeit enthüllt. Die Sinnlichkeit aber erhält die Bedeutung der Selbstenthüllung und der Treue zum Sein, so daß sich das Kunstwerk als Synthese von Sinnlichkeit und Idee als Selbstenthüllung eines nihilistischen Wesens des Willens zur Macht im Sein enthüllt. Der gültig gewordene Unterschied hat die Bedeutung einer ontologischen Differenz und deshalb besteht auch der Unterschied zwischen dem literarischen Text als sozialgeschichtlicher Tätigkeit und dem Text als Kunstwerk. In Cankars dichterischer Reflexion eriegnen sich das Ende der traditionellen künstlerischen Strukturen, zugleich aber auch das Ende jener Art Daseins der slowenischen Poesie, das mit Prešeren eingeleitet wurde. Dieses Ende geriet durch Cankars Tod in Vergessenheit. Im Prozeß dieses Vergessens diente auch die traditionelle slowenische Literaturgeschichte als Mittel. Deshalb entzieht sich die vorliegende Abhandlung den Maßstäben der traditionellen Literaturwissenschaften, jedoch nicht so, daß sie die Geschichtlichkeit und Gesellschaftlichkeit verneinte, sondern so, daß sie implicite ein neues Verständnis von Geschichtlichkeit und Gesellschaftlichkeit zur Geltung bringt.

IVAN CANKAR: HIŠA MARIJE POMOČNICE

Anton Slodnjak

Ko je izšel v prvi pomladi 1904 Cankarjev roman *Hiša Marije Pomočnice* v »mrtovaško-neokusno broširani knjižici«, kakor je označil njegovo zunanjo podobo kritik *Ivan Merhar* v Ljubljanskem zvonu, ni moglo priti niti njemu niti bralcem na misel, da jih je od izida *Erotike* zavrženi ali celo prekleti dunajski pisatelj obdaril zoper njihove želje in pričakovanja z literarnim delom, ki je bilo, s katerekoli strani so si ga ogledovali, nekaj docela novega v našem in morebiti ne samo našem slovstvu. Avtor je delo v pisnih razglasil kot roman, dasi mu te oznake ni napisal na naslovno stran. Morebiti ni hotel vznemirjati bralcev, ki so si ob besedi roman predstavljali Dumasove ali Sienkiewiczzeve neskončne tekste, saj je obsegalo le 198 strani male osmerke.

Cankar je šest let pozneje z bridko ogorčenostjo pribil v intervjuju z bratrancem Izidorjem (*Obiski*), da je bila njegova ustvarjalna misel ob pisanju tega dela kot »*studenec čista*«, spominjajoč se z odporom, da so mu ob izidu roman soglasno zavrnilo in da mu je neki kritik celo očital, da je v *Hiši Marije Pomočnice* »*dovedel pod ime naturalizma skrivajočo se pornografijo do onega viška*«, ki se kaže v šestem in osmem poglavju romana. Takega očitka nikakor ni mogel razumeti, saj je vendar hotel pod religiozno zvenečim naslovom in v izrazito poduhovljenem okolju bolnišnice za kostno tuberkulozo in morebiti tudi za podedovanim sifilisom obolelih deklic tako upodobiti usodo štirinajstih nezdravljivo bolnih velikomestnih pubertetnic in predpubertetnic, da bi se zganilo sleherno srce. Skladno z življenjsko dobo in z izkušnjami mladih junakinj je pač moral prikazovati kot poglavitno dogajanje njihovo erotično prebujanje v precepu nezadržnega telesnega razvijanja in prav takšnega sočasnega hiranja, ki so ga še pospeševali mučni spomini na prve doživljaje iz tega območja. Tudi s prebliski otroških spoznanj o nedoumljivi razbrzdanosti staršev, ki jih je vedno

* Predavanje na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

znova blažil s prizori in videnji čiste vdanosti v umiranje in smrt, je hotel delovati pretresujoče in vzgojno.

S Hišo Marije Pomočnice je Cankar napisal prvi slovenski roman, ki razgrinja življenje neke skupnosti, kot tak memento družbi, ki bi ga ta mogla najprej in najlaže razumeti, ako ne bi bila pogreznjena v sebičnost in laž. Glede na samo snov pa je Hiša Marije Pomočnice dušeslovna in družboslovna analiza zdravstvene in moralne ogroženosti velikomestnih otrok v Avstriji pred prvo svetovno vojno. Ker je bil Cankar umetnik in mislec z nezmotljivim čutom za to, kar je bistveno, je to snov analiziral na umetniški način, tako da jo je uresničeval najprej kot zavestno opažanje vsega novega in megleno in nato kot čedalje bolj izginjajoče spominjanje na preteklost v duši glavne junakinje trinajstletne Malči od trenutka, ko jo je mati prinesla neki jesenski dan v bolnišnico, pa do tistega poletnega dne prihodnjega leta, ko je doživela kot videnje svojega vnebohoda — svojo smrt.

V Malčina opažanja, spominjanja in videnja pa je Cankar s prefinjeno umetniško prepričljivostjo vpletel zgodbe trinajstih drugih deklic, od proletarke Tine, ki že izgoreva v hrepenenju po ljubezni in je živo nasprotje eterično nežne Malči, do skrivnostne Židovke Pavle, ki izžareva, kljub temu da ji avtor le redkokdaj dá besedo, čar svojega prastarega rodu v izrazito katoliško, mnogo mlajše okolje. To »klinično pripoved« pa je Cankar, kakor smo že namignili, visoko povzdignil s krščanskimi motivi in simboli v mit trpečega otroka kot žrtve in kot odrešenika blodečega človeštva.

Pobude za ta mit je Cankar dobil v okoliščinah življenja na Dunaju, v svoji človekoljubni in uporni domišljiji ter v evropski slovstveni tradiciji in sodobnosti. Prve je dobival v družini ločene šivilje Albine Löfflerjeve na Dunaju, kjer je našel po smrti svoje matere 1897 in po mnogih blodnjah 1899 nov dom in novo družinsko okolje. Med štirimi Albininimi otroki ga je posebno zanimala hroma Amalija, ki so jo klicali Malči, rojena 1888.¹ Imela je kostno tuberkulozo in zdravila se je tudi nekje v Istri ali Primorju. Že zaradi tega je čutila tudi ona do Cankarja, ki je bil blizu tistega kraja doma, posebno simpatijo. On pa je doživljal ob tem otroku bolj kakor ob drugih ženskih članih Löfflerjeve družine (matere Albine in hčere Štefi), ki sta posegali globoko v njegovo osebno življenje, umetniške spodbude in pretrese. Ker je

¹ Malči je umrla junija 1902.

črpal gradivo neposredno iz tega, kar ga je vznemirjalo, je kmalu pritegnil tudi Malči v krog svojih modelov. Prvič je upodobil njen čudni lik v romanu *Tujci* (1902). Tam jo je izoblikoval kot tiho zaupnico glavnega junaka, kiparja Slivarja, ki je bil prav tako tujec v meščanski in celo v umetniški družbi kakor v lastni družini. Še več, Mari (tako je Malči v romanu prekrstil), se mu je razodevala celo kot tista spodbuda ali moč, ki potegne Slivarja v samomor.

Drugače je Cankar prikazal Malči v našem romanu, v katerem mu je bila, kakor smo omenili, njena usoda vodilni motiv, ob katerega je uvrstil druge dele obtožujoče simbolistične epopeje o trpljenju velikomestnega otroka ob koncu stoletja. Pri tem so ga gotovo vodili tudi slovstveni zgledi, ki so prikazovali otroško, posebno dekliško dušo v evropskih literaturah od *Pepelke*, Goethejeve *Mignon*, Hugojeve *Cosette*, Dostojevskega *Neli* in Hauptmannove *Hannele*, da omenimo samo najbolj znane primere. Misliti pa moramo tudi na to, da sta ga globoko vznemirjala govor Ivana Karamazova o otroškem trpljenju v 4. poglavju IV. knjige ter cela X. knjiga (*Dečki*) v romanu *Bratje Karamazovi*. Ne moremo pa odgovoriti na vprašanje, ali je ob zamisli našega romana že poznal Swiftov *Skromen predlog, kako onemogočiti otrokom siromakov, da ne bi bili breme svojim staršem, ampak da bi bili v dobrobit občestva* (1729). Ta spis je namreč poskušal Cankar v povesti *Nina* (1906), v kateri je na nov umetniški način obravnaval Malčino zgodbo. — »spopolniti«, ker se mu je zdel, kakor je zapisal, njegov avtor »vse preponižen«. Swift je namreč predlagal, naj bi od predvidenih 120.000 irskih novorojenčkov letno ohranili 20.000 za razmoževanje, 100.000 pa ponudili po prvem letu »imenitnim in bogatim ljudem v nakup koi hrano«. Cankar pa je v *Nini* ta »skromni predlog« spopolnil tako, da je v strahotni ironiji predlagal, naj bi se prebitek *delavskih* otrok »po pametni reji in vestni metodi pripravljen« ponudil »v delikatno hrano višjim krogom«.

Ker pa v Hiši Marije Pomočnice ne čutimo kljub pretresljivi avtorjevi ogorčenosti niti sence take strahotne ironije, sklepamo, da po vsej verjetnosti 1904 Cankar Swiftovega eseja še ni poznal. Hišo Marije Pomočnice je namreč snoval še vedno kot elegični kritik življenja ter ni uporabljal grotesknih elementov. Vso ustvarjalno moč je v tem primeru osredotočil za ustvaritev galerije stvarnih, pretresljivih in prepričljivih portretov 14 velikomestnih deklic, ki so bile žrtve sebičnega

odnosa staršev in odraslih do otroka, posebno do neozdravljivo bolnega, smrti zapisanega mladega bitja.

Pri tem ga ni vodila nobena družbena ideologija, staršev ni ločil glede na njihov poklic ali poreklo, usoda, ki jo je doživela nelepa delavska hči Brigita v tesnem stanovanju razuzdane matere, ni bila nič milejša od pohujšanja, ki ga je morala prebiti mala meščanka Lojzka v bogatem domu nemoralnih staršev. A tudi v drugih dvanajstih trpin-kah, katerih podobe je s pretehtanim umetniškim okusom razvrstil v zavesti glavne junakinje Malči, je videl predvsem žrtve človeške immanentne hudobnosti, ki ni odvisna od socialnega položaja posameznih staršev.

Teže otroškega trpljenja tudi ni videl v pomanjkanju, zapuščenosti ali telesnih bolečinah, nasprotno, vsem 14 mladim bolnicam je pripisal enako nego in enako zdravljenje. Sploh pa o boleznih ali telesnih težavah in bolečinah v zaključenem bolnišničnem svetu ni govoril ali morebiti samo mimogrede. Pač pa se mu je zdelo vredno podrobnega obliko-vanja spoznanje, da tarejo vse male bolnice, razen blage Malči, ki jo je simboliziral s krotkim in splašenim kanarčkom, duševne bridkosti, predvsem erotične slutnje, želje in spomini. To resnično trpljenje, spričo katerega je telesno hiranje v otroški zavesti skoraj nepomembno, je najizraziteje upodobil v proletarki Tini, katere simbol je divji, ne-ukrotljivi vrabec.

Najbrž zato si razen vitalne Tine in robustne Brigitte nobena mala bolnica ne želi iz bolnišnice, nasprotno, o življenju v svetu razmišljajo bolj ali manj vse tako kakor Malči: *»Trpljenje je tam zunaj, sama žalost in grenkoba. Hudobno gledajo oči in, če gledajo blago, so vse solzne. Dà, nič drugega nego zloba in trpljenje.«* Zato tudi doživljajo božič v bolniški sobi s toliko srečo, kakršne ne bi mogel doživeti noben človek izven sten njihove bolnišnice. Posebno najbolj bolne: Katica, Rezika in Malči so toliko srečne v trpljenju, da se jim smilijo njihovi zdravi starši, ki se jim zde ob obiskih podobni *»beračem v gosposki hiši«*. Nekateri mislijo o obiskih staršev kot o vdoru nečistnikov v sve-tišče ali kot o romanju grešnikov k nedolžnim otročičem. V božičnem razpoloženju svetega večera v dvorani svojega trpljenja se čutijo podobne novorojenemu Kristusu, pripravljene sprejeti nase grehe staršev in jih s tem odrešiti. V tem smislu moramo tudi razumeti Malčino umi-ranje v sklepu romana, ki pomeni obenem žrtvovanje za mater, indi-vidualno odrešenje ali vnebohod ter prvo in zadnje erotično doživljanje

v mistični združitvi s Kristusom, kakor jo prikazujejo poslednje besede romana: »Pozdravljen, Kristus, ženin, ti vdano ljubljeni, tako težko pričakovani! ... Pozdravljen!«

Glede na tako zgodbo in njen zaključek bi pač težko mislili, da je Cankar že 1904 poznal Swiftov groteskno-satirični spis. In če bi ga bil tudi že poznal, za umetniški protest zoper ravnanje z otroki, ga še ni poskušal pisateljsko izkoristiti. To je storil šele v vizionarno-realistični zgodbi Nina. Ker pa je kot umetnik zmerom »stal v areni življenja, ne literature«, je gotovo hotel tudi z mistično zgodbo Malčinega hiranja in umiranja v bolnišnici kakor tudi z zgodbami njenih tovarišic tako učinkovito, dasi umetniško, kakor je le mogel, obtoževati tiste, ki so bili po njegovem prepričanju krivi otroškega trpljenja. Pri tem pa bi mu seveda tudi lahko pomagala Swiftova nečloveška satira, kakor mu je nedvomno pomagala Hauptmannova »sanjska igra«. Ta mu je namreč odkrila, kako je mogoče upodobiti naturalistično snov in konkretno družbeno obtožbo z novoromantičnimi in simbolističnimi sredstvi. Čeprav mu je naš roman narekovalo življenje samo, tj. bivanje pri Löfflerjevih v delavskem Ottakringu na Dunaju, opazovanje dunajskega meščanstva in proletariata konec stoletja in zlasti obiski v otroški bolnišnici, mu je vendar bila Hauptmannova igra v spodbudo in zgled, kako naj snov umetniško izoblikuje.

Pri tem pa je bil bolj samostojen kakor malokateri sodobnik. Namesto ene tragične otroške usode je prikazal življenje in umiranje 14 deklet in namesto enostranskega, samo družbenega protesta je obtožil človeštvo kot tisto zvrst življenja, ki morebiti edina nima kljub najvišji inteligenci med živimi bitji v vladajoči družbeni obliki ne razumevanja ne srca za svoj zarod. Navzlic temu da je bila ta misel v celoti pretirana, jo je Cankar iz upravičenega upora zoper vsak sporadičen primer take krutosti, kakor jih je bil zbral v dekliški sobi Hiše Marije Pomočnice, upodobil s tako izvirno in prepričljivo umetniško metodo, da je poleg drugih očaral tudi v smiselni razvoj človeštva verujočega vitalista, pesnika Otona Župančiča, ki se je sicer odločno upiral njegovim »krivim«, tj. pesimističnim pogledom na življenje.

Iz perspektive 14 otroških in mladoletnih bolnic se Cankarju namreč ni odkrivalo samo njihovo strašno življenje v domači hiši in bolj ali manj vdano umiranje v bolnišnici, temveč usodni pogin vsega lepega v individualnem in splošnem življenju. Usoda trinajstletne Malči, ki jo je vpletel v pripoved kot notranjo vez dogajanja, mu je bila samo

uvodni in vodilni motiv v veliko vizijo umiranja in smrti prihodnjih rodov človeštva. Toda s simboličnim opisom Malčine smrti, pravzaprav njenega vnebohoda, je vendarle nakazal možnost odrešenja. Mala trpin-ka, ki ji je v življenju z ganljivim sočutjem krajšal čas in lajšal trpljenje², se mu je v ustvarjalni domišljiji spremenila v svetlega otroškega genija, spričo katerega je nastala iz bolniške dvorane hiranja in hrepenenja plemenita oaza čistosti in človečnosti. Vanjo sicer še vedno vdira hudobnost odraslih ter uničuje otroške duše in telesa, vendar si ne more osvojiti tega kraljestva lepote in smrti na zemlji, ki bi se morebiti moglo nekoč razširiti tudi po življenjskem torišču zdravih in hudobnih ljudi onkraj zidov Hiše Marije Pomočnice.

Cankar je v romanu *Tuji*, v tej umetniški ali višji resnici o samem sebi, kakršen je bil v času, ko je prišel k Löfflerjevim, upodobil Malči kot zavest junaka Slivarja, svojega drugega jaza, da mu grozi samomor, skratka, kot poosebljenje samouničevalne misli. V Hiši Marije Pomočnice je Malči prav tako po prvih odstavkih odvzel individualne otroške poteze, skrčil do skrajnosti njene zveze z materjo, zamolčal svoje obiske v bolnišnici ter omejil krog Malčinih spominov na dom skoraj le na bežno podobo spečega bratca. Od prizora do prizora jo je uporabljal vse bolj kot simbol smrti, ki je edino poročstvo novega življenja. Samo Malči spozna med tovarišicami, kaj je resnica njihovega bivanja v Hiši Marije Pomočnice, le ona prepozna »silno črno roko« ali »grozno roko življenja«, ki se izteza tako po kanarčku Hanzku kakor po štirinajstletni Tini. Malči si ni želela nikoli domov in kmalu ni več čutila sočutja niti z materjo. Tudi »njeno telo je bilo že čisto skopnelo« in smrt ji je bila »prijateljica, soseda in stara mamica« vse dotlej, dokler ni odpotovala s tovarišicami »v zaželeno drugo življenje«.

Kljub temu Cankar Malči ni preobrazil zgolj v simbol, temveč ji je dal, čeprav dominira njeno preobražanje ali umiranje nad vsem dogajanjem, nekaj izvernih otroških potez. Na nekem mestu je vključil celo sebe v tok njene zavesti kot podobo »mladega in lepo oblečenega človeka«, ki je prišel k njim, in s katerim je prišla »pomlad« in s kate-

² Malčin brat Alfred je 1952 pripovedoval avtorju te razlage med drugim tole: »Naša sestra Malči je kot otrok padla in si s tem padcem, v katerem mati ni videla nič posebno hudega, nakopala neozdravljivo bolezen. Kmalu ni mogla več iz postelje. Cankar se je posebno navezal na tega otroka in ga stalno zabaval. Posebno rad in pogosto je igral z njo marjaš. Pri tem je nalašč pogosto izgubljal, da je deklici lahko šaljivo očital, da ga goljufa...«

rim je ljubimkala njena mati. Tudi njene tovarišice je upodobil kot individualne osebe, vendar ni nobene povzdignil v simbol. Nasprotno, razvrstil jih je prav z naturalistično neposrednostjo okoli Malčine mistično-simbolične podobe. Izmed njih je najprej izločil aristokratsko ošabno Lojzko, ki vnaša navzlic svoji usmiljenja vredni hromoti s predrznim vedenjem, z rdečimi, debelimi ustnicami ter s »široko belimi zamorskimi zobmi« v Hišo Marije Pomočnice nekaj tujega in izzivalnega. Tudi ona se sicer noče vrniti v bogati dom k prešuštni materi in očetu pijancu, a je vendarle predstavnica starega življenja, njegove zavisti, zapeljivosti, hinavščine in nehvaležnosti v oazi novega bivanja.

Drugače je Cankar spet naslikal skrivnostno in samotno, »z ranami pokrito« proletarko Katico, ki ni nikdar govorila z nikomer in tudi nikdar jedla spričo drugih. Štirinajstletno delavko Tino — »živo srce med mrtveci«, je simboliziral z vrabcem-anarhistom in upodobil kot žrtev ljubezni, ki se ni ustavila pred vrati Hiše Marije Pomočnice, temveč je izmučila življenja željno, nelepo in hromo delavsko dekle do obupa. V Židovki Pavli je prikazal, kakor smo omenili, samoto in ponos preganjanega rodu, v »tenki in tihi« Reziki pa je odkrival dobrotljivost in usmiljenje blagega otroka in nežne ženske. Globoko iz temnega življenja je privedel slepo Tončko, neprenehoma hrepenečo po soncu, ki se tudi edina izmed tovarišic, ker je pač slepa, vrne v strašni dom k razuzdanemu očetu, prešuštni mačehi in njeni spolno nenormalni hčeri³. Umirajočo Minko je opisal kot kronistko trpečega občestva, ki pripoveduje tik pred smrtjo, vrsteč se z grbavo in neugnano, prezgodaj zapeljano proletarko Brigito in s slepo Tončko, o prikaznih in poslednjih trenutkih njihovih prednic.

Urejajoči, brezosebni element v tem občestvu majhnih in trpečih, ki pa odraža resničnejše kakor najnatančnejši naturalistični opis svet odraslih, je redovnica Cecilija, ki ohranja zvezo med otroki in zdravim svetom, prinašajoč v Hišo Marije Pomočnice kanarčka-umetnika in vrabca-anarhista, in dopuščajoč odraslim kolikor mogoče malo pravic

³ Slovenska kritika je Cankarju očitala, da je opisal tako Lojzkinu in Brigitino predzgodovino v VI. kakor Tončkino življenje v strašnem domu v VIII. poglavju kot »rafinirano, umetniško dovršeno pornografijo«. Cankar pa je sodil, kakor smo omenili, da je bila misel njegovega romana »kot studene čist«, vendar je v ruskem in češkem prevodu romana prepovedal Tončkino predzgodovino.

v otroškem svetu. V ženskih in moških obiskovalcih pa je prikazoval predvsem sebičnost, zapeljivost in nemir ter zavrženost zunanjega sveta.

Najbolj nedoumljive zastopnike sveta odraslih je videl v starših otrok, ki jih je prav tako individualiziral ter obtožil odgovornosti za prezgodnje umiranje njihovih potomk. Pri tem ni štedil s črnimi barvami in mračnimi liki. Kljub temu se je izognil družbenemu obračunu z njimi in je zaključil roman z religiozno vizijo, prikazujoč smrt glavne junakinje Malči in njenih tovarišic kot vesel majniški izlet, ki bo povedel male trpinke »*o samo sonce*«, v naročje »*Kristusa, ženina...*«, ter je s tem bolj poglobil krivdo odraslih nad otroki, kakor bi jo bil mogel z novimi naturalističnimi dokazi in detajli.

Naravno je bilo, da bojeviti in dosledni moralist Cankar s takim zaključkom, ki je soroden sklepu Hauptmannove sanjske igre o Haničinem vnebovzetju, ni mogel izčrpati tega, kar je vedel o trpljenju otrok. Zato je ta motiv skoraj vzporedno s Hišo Marije Pomočnice ponovno obravnaval v povesti *Življenje in smrt Petra Novljana* (1904), nato v sedmerih nočnih samogovorih v poemi *Nina* in v nekaterih manjših spisih, ne da bi se ga bil mogel umetniško osvoboditi. Ostal je, kakor razodeva nedovršena avtobiografska povest *Grešnik Lenart* iz zadnje dobe tragično kratkega življenja in ustvarjanja, eden njegovih poglobitnih umetniških problemov ali motivov vse do prezgodnje smrti.

РЕЗЮМЕ

В произведении »*Hiša Marije Pomočnice*« (1904) Иван Цанкар объединил идею коллективного, психологического и символистического романа. «Героем» его повествования являлось 14 девочек из разных слоев большого города, в возрасте с 10—14 лет, неизлечимо больных и иссыхающих в общей палате венской больницы для молодежи. Из этого коллектива писатель выдвинул несколько девочек разного происхождения и разной — хотя и вообще — несчастной жизненной судьбы, чтобы на их судьбе насколько возможно ясно и ярко выразить основную идею романа. Несмотря на это он настроил все картины и все переживания персонажей так, чтобы прежде всего показать спокойное страдание и смиренное умирание, прерывая эту потрясающую пассивность лишь на редких местах взрывами проснувшейся воли жить, или внезапного отчаяния, а также описаниями нежелательных или даже противных посещений родителей и других людей. Больные девочки пережили в здоровой жизни ввиду неморальной жизни взрослых унижительной бедности и сильного телесного страдания такие душевные потрясения, что жаждут в большинстве случаев только еще

смерти. Да и те, которые желают любви, уходят в смерть. Их отрицательную тоску Цанкар подчеркнул описанием религиозной атмосферы в больнице и мистической духовной целеустремленности больных девочек. При этом чередуются картины детской тоски по прекрасном со сценами противной жизни взрослых: таким образом писатель компоновал роман как решительный, хотя только средствами искусства выраженный протест против страшного эгоизма, какой, по его убеждению, выявляют взрослые к детям. Роман он задумал и создавал по опыту собственного «горького детства», по наблюдениям болезненной истории маленькой Малчи, дочери его венской хозяйки, и по впечатлениям, которые производили на него картины с венских улиц, ежедневная хроника в социалдемократических и других газетах этого большого города, и рассказы людей. Своих персонажей он создает оригинально, учитывая при этом, как создают образ нелюбимого, страдающего или преследуемого ребенка другие авторы, от народных рассказчиков до натуралистов и символистов. Чуть сильнее повлиял на его творческую фантазию лишь пример пьесы Герхарда Гауптманна *»Hanelles Himmelfahrt«*, которая могла послужить ему путеводителем к художественно убедительному скрещению натурализма с символизмом. Вопреки этому он в этом для вкуса нашего времени немного преувеличивал и множеством натуралистических и символистических элементов и деталей сам стер некоторые контуры своего художественного произведения, которые могли бы быть в противоположном случае весьма истинными и потрясающими. В целом, однако, этот роман является из самых оригинальных изображений страдающего ребенка и трогательным вызовом, способным тронуть сердце каждому человеку, если только люди могли бы откликаться на побуждения и возбуждения искусства.

IVAN CANKAR IN SLOVENSKA MATICA *

Francè Vodnik

Literarno ustvarjanje malokaterega slovenskega pisatelja je tako tesno povezano s Slovensko matico kakor prav delo Ivana Cankarja, saj je izšlo pri tej ustanovi deset njegovih prvih tiskov, ki so pomembni tako za rast Slovenske matice kakor za Cankarjev razvoj. Zato je prav, če se ob tej priložnosti, na simpoziju, na katerem smo se zbrali v počastitev petdesetletnice pisateljeve smrti, znova ozremo na to zanimivo in plodno sodelovanje.

Pri tem razmišljanju seveda ne gre za kakšna posebna nova odkritja, ampak le bolj za pregled in povezavo že znanih, a raztresenih podatkov iz korespondence, člankov, kritik, opomb in arhivalnih zapiskov, pri čemer bomo pa vendarle tu in tam našli nekaj novih drobcev, ki značilno osvetljujejo prav razmerje, o katerem ima namen govoriti pričujoče predavanje.

Prvo srečanje Ivana Cankarja s Slovensko matico je bilo pravzaprav bojeviti spopad. Slovenska matica je namreč l. 1896 — knjige so sicer po navadi izhajale šele v začetku prihodnjega leta — izdala v tretjem zvezku svoje dve leti prej ustanovljene Knezove knjižnice poleg Govekarjeve novele Ljubezen in rodoljubje tudi venec epsko-lirskih slik Antona Funtka z naslovom Smrt. Govekar, ki je bil pravkar stopil v uredništvo Slovenskega Naroda, je že dne 29. januarja 1897 povabil Cankarja k sodelovanju in ga prosil, ali mu ne bi »hotel obširno kritikovati ‚Smrti‘, izšle v ‚Matici‘«. ¹ Ko ga je nato priganjal, naj Knezovo knjižnico oceni čimprej, mu je svetoval, naj »kritikujé Funtka« vedno misli na Matico in da njenih interesov ne sme pozabiti, kajti za to društvo se dela vse premalo reklame« (CP I, 184). Cankar je nato

* Predavanje na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

¹ Treba je popraviti trditev CZS II, str. 362, ki je posledica prezrtega datuma v pismu bratu Karlu z dne 1. marca t.l., češ da se je »Cankar že sam pripravljaj, da napiše oceno Funtkovih pesmi«.

v SN 26. marca objavil oster članek o Funtkovem ciklu Smrt, ki mu je Govekar dal naslov Naša lirika. Pomembnost tega spisa je predvsem v napovedi — moderne lirike, ki jo Cankar primerja »z novim soncem«. »In ravno ob ‚Smrti‘ Funtkovi se me je polastilo tako vroče, vprav sentimentalno hrepenenje po tem svetlem, gorkem soncu. Sijati je začelo izza gorâ, zdaj še medlo, z bledim, skoro hladnim žarom; zakaj meglâ je pregosta in žarki so še preslabi, da bi prodrli skoznjo. Ali jaz že čutim njegovo pohotno, vznemirjajočo gorkoto... Drugod sije danes v vsi svoji moči in krasoti in kmalu priplava na naše nebo; ne vzdrže ga filistrske megle, ki leže nad nami kakor môra, ne vzdrže ga niti Funtek, niti Gangl, niti Medved z Opeko vred...«

Kajpada to ni bil napad na Matico, ampak le obračun s preteklostjo in napoved tiste moderne smeri, ki se je kmalu nato uveljavila tudi v njenih publikacijah. Priznati je namreč treba, da se je bila Slovenska matica kljub nekaterim delom, ki so bila že v ostrem nasprotju s sodobnim prizadevanjem v našem leposlovju, medtem vendarle že močno dvignila iz neplodnosti staroslovenske dobe. Posebno v času, ko je bil njen podpredsednik (1886—1892) in kasneje njen predsednik (1893 do 1907) ter načelnik knjižnega odseka Fran Levec, je ustvarila velike možnosti za razvoj slovenske književnosti, znanosti in leposlovja. A ker je bila Matica vsenarodna ustanova, v kateri so sodelovali pristaši različnih naziranj in smeri, zato tudi, kar zadeva leposlovje, ni mogla postati kakršno koli strujarsko glasilo. Urednik Levec je z nekaterimi drugimi vred sicér skušal Matico obvarovati pred »liberalnim in klerikalnim radikalizmom« (pismo Mešku 23. II. 1901, NUK), vendar je v pismih pisateljem večkrat poudarjal stališče raznih konservativnih odbornikov, silne težave pri »obstoječih razmerah« ter ozire na vse strani. Sam je resda stal na stališču, da »društvo ne odbija od sebe nobenega pisatelja, ki mu pošlje poraben rokopis«, a prej opisano stanje je odločilno vplivalo tudi na stališče pisateljev do Matice, kar se je zlasti pokazalo pri Cankarju.

Ivan Cankar je že 28. aprila 1897 prosil Leveca, svojega nekdanjega profesorja slovenščine na realki, da bi priporočil njegove poezije Bambergu. Levec je to storil »prav rad« in Cankar se mu je nato zahvalil za »laskavo sodbo, s katero ste me priporočili g. Bambergu« (CP II, 266). Posredovanje — tudi z Aškerčevo pomočjo — je bilo uspešno in l. 1899 je izšla Erotika, prva pesniška zbirka naše moderne. Iz Cankarjevih pisem F. Govekarju, L. Schwentnerju, bratu Karlu in drugim vemo, da

je Cankar v tem času mislil že tudi na to, da bi sodeloval pri Matici. Tako je na primer že 17. januarja 1898 pisal Govekarju: »Zdaj imam malodane dovršeno novo knjigo — tri daljše novele pod skupnim naslovom. Kdo jih bo hotel, tegà še ne vem; za ‚Matico‘ niso — iz mnogih ozirov. *Mislil sem sicer najprvo nanjo* (podčrtal por.) — toda pod peresom so se mi rodile stvari . . . nedostojne v splošnem oziru, to se pravi stvari, ki ne sodijo v čitanke.« (CP II, 192.) Prav tako omenja razne črtice in novele, namenjene Matici, v pismih bratu Karlu in založniku Schwentnerju v obeh naslednjih letih, a prvemu še proti koncu istega leta omenja že tudi roman *Pod Saturnom* (27. dec. 1898, CP II, 61), medtem ko drugemu konec marca 1900 naznanja »dolgo satiro v obliki romana«, češ da jo bo ponudil njemu, »ker bo pisana prerezko, da bi bila za ‚Matico‘ ali za kak list«. Nekaj teh novel je pozneje izšlo v Knjigi za lahkomiselne ljudi (CP I, 191 in CID II, 437), prav tako pa so se iz snovanj tega časa izoblikovala nekatera poznejša dela, ki so izšla pri Matici, tako na primer novela *Popotovanje Nikolaja Nikiča* in povest *Tujci*.

Postavlja se vprašanje, ali je Cankar mislil na Matico sam od sebe ali povabljen, a verjetno je le prvo, o čemer priča poleg prej omenjenega pisma Govekarju tudi pisateljevo pismo Levcu 8. novembra 1900: »Z veseljem odgovarjam Vašemu prijaznemu povabilu. Nisem sicer mislil *letos* za ‚Matico‘ pisati še nič, ker imam dela polne roké in pa ker sem nameraval napraviti za ‚Matico‘ kakšno daljšo stvar. Ali če je reč taka, kakor pravite — da bo namreč sodelovalo pri zbirki več pisateljev s krajšimi doneski, potem Vam obljubljam tudi jaz s posebno radostjo, da Vam pošljem 2—3 pole obsegajočo stvar, ki bo podobna povesti . . .« (CP I, 268). Na to se pač nanaša tudi tole mesto iz Levčevega pisma Mešku, ki mu ga je pisal tri dni kasneje (11. X. 1900, NUK): »Ti naši Jakličiči, Trošiči in Kostanjevci *dobro* pišejo, njih jezik je celo boljši nego Kersnikov, a nekaj pogrešam v njihovih spisih — *duše!* Nimajo niti prijetnega humorja Kersnikovega, niti bistrega očesa Jurčičevega, niti Vaše blesteče dikcije. O tistem Vašem črnem instrumentu, ki secirate ž njim človeško srce do zadnjega atoma, se tem ljudem niti ne sanja ne! Radoveden sem, kaj pošlje Cankar.« To je bilo *Popotovanje Nikolaja Nikiča* (KK 1900), krajša povest iz življenja umetnikov, v katerih ni težko prepoznati nekaterih potez Cankarja samega, pa tudi pesnika Ketteja in slikarja Petkovška. To je bilo prvo delo, ki se je z njim začelo Cankarjevo sodelovanje pri Slovenski matici.

V naslednjih letih je Cankar vsako leto poslal Matici po eno ali celo dvojce leposlovnih del. Tako so zapovrstjo izhajale novele, povesti in romani *Tujci* (KK 1901), *Na klancu* (KK 1902), *Življenje in smrt Petra Novljana* (KK 1903), *Križ na gori* (KK 1904), *Potepuh Marko in kralj Matjaž* ter *V mesečini* (KK 1905), *Martin Kačur* (KK 1906) ter *Smrt in pogreb Jakoba Nesreče* (ZK 1906). Potem pa so se začele vezi med pisateljem in Matico rahljati in Ivan Cankar je napisal zanjo samo še povest *Novo življenje* (KK 1908). Iz pisem Bambergu in drugim posnemamo, da se je Cankar ukvarjal še z raznimi drugimi načrti za Matico; med drugim naj bi bil to »roman o domovini«, a ta načrt se mu je pozneje razdrobil v več manjših del, od katerih eno, *Novelo doktorja Grudna*, je celo že ponudil Levcu, a jo je potem oddal Slovanu (CID III, 572—5). Prav tako je iz njegovih pisem Šefki Löfflerjevi razvidno, da je prvotno tudi *Hlapca Jerneja* nameraval ponuditi Matici (CP III, 38, in CID V, 561—2).

Čeprav je Ivan Cankar sodeloval pri Matici med drugim tudi zato, ker je potreboval denarja, in je hkrati upošteval njene posebne razmere, vendarle to niso samo tako imenovana poljudna dela, namenjena »masi«. Prvo, kar opazimo pri njih, je pisateljev razmah v širino, saj pomenijo prehod od črtice (Vinjete) k daljšim zasnovam novele, povesti in celo romana. V njih se kažejo vse objektivnejše pripovedne prvine. In najsi so osnove skoraj vseh imenovanih del avtobiografske, prestopa pisatelj v njih meje osebne izpovedi in se dotika družbene, slovenske in občečloveške problematike. To se prav dobro vidi iz povesti *Tujci*, *Na klancu* in *Križ na gori*, ki so nekakšna avtobiografska trilogija, a vendar presegajo okvir lastnega življenjepisa. S povestjo *Tujci* je ustvaril Cankar mračno podobo iz življenja naših umetnikov in satirično prikazal razmere v domovini. V nji je med drugim postavil literarni spomenik Josipu Murnu in Dragotinu Ketteju, ki pa se ga razen v tem delu spominja že tudi v *Popotovanju Nikolaja Nikiča*. Njega je še posebej povezal z Matico, ker je v povest vpletel »natečaj za Kettejev spomenik«². *Na klancu* (prvotno naslov »Židana ruta«, gl. CP I, 280)

² O spotiki, ki jo je s tem izzval pri delu odbora Slovenske matice, je pisal Cankar 28. marca 1902 Ivanki Klemenčičevi: »Popje, ki sede v odboru, so čudovito tolerantni — vsaj nasproti meni. Doslej mi niso še odjedli niti vejice. Samo v zadnji povesti — ki jo boste kmalu brali — so želeli, da bi se kipar ukvarjal s kakšnim drugim, ne s Kettejevim spomenikom; Kette da je »premlad'. O, Ljubljana!« (CP II, 375. Prim. tudi CID II, 470).

je podoba njegovih otroških let, spomenik njegovi materi, »kakor ga še ni imela človeška mati«, pa tudi simbol »klanca siromakov«, simbol vseh izkoriščanih, socialno zatiranih doma in po svetu. *Križ na gori* je nadaljevanje prejšnjih povesti, le da je zgodba tukaj zasnovana vse bolj optimistično, na kar je vplival zlasti tudi uspeh slovenskih impresionistov na razstavi na Dunaju leta 1904. Ta duh optimizma preveva tudi »narodno« povest z naslovom *Potepuh Marko in kralj Matjaž*. Z njo je hotel Cankar »pokazati tistim ljudem, ki mi očitajo, da ne pišem za ‚ljudstvo‘, kako se piše dandanes n a r o d n i jezik in pa da se dá vsaka ideja obleči v čisto preprosto obliko« (CP I, 300). Drugi nagib pa je bil boj zoper diletantizem, plitvost in brezidejnost »ljudske« umetnosti Govekarjevih dramatizacij in podobnih del. Nekak pendant k »Potepuhu Marku« je črtica »V mesečini«, ki je prva iz cikla tako imenovanih šentflorjanskih zgodb. Povest *Martin Kačur*, v kateri pisatelj »opisuje boj idealista z vsakdanjim, nizkim življenjem in njegov končni propad« (CP II, 504), pa nadaljuje vrsto Cankarjevih družbenih in socialnih satir. Nasprotno je novela »Smrt in pogreb Jakoba Nesreče« nova inačica motiva izobčenca in obračun z umazano vsakdanjo resničnostjo, ki ji pisatelj postavi nasproti svet višje resničnosti in vere v odrešujočo resnico srca. Zadnje Cankarjevo delo, ki je izšlo pri Slovenski matici, povest *Novo življenje*, je spet zajeto iz življenja umetnikov, vendar se ne dotika toliko njihove družbene problematike, ampak

S tem v zvezi naj opozorim še na nekaj. Ivan Cankar je v svojih delih rad govoril o slikarjih in kiparjih, a kot vse kaže, ni samo imel največ smisla za delo in pota naše likovne moderne, ampak je prav on dal iniciativo tudi za opremo Matičnih knjig. O tem je pisal Levcu 1. junija 1905: »V debati, ki se je vnela zadnje čase o delovanju ‚Slov. Matice‘, mislim spregovoriti tudi jaz — o zunanji opremi knjig. — Sami veste, blagorodni gospod nadzornik, da ni morda v vsej slovenski literaturi siromašnejše opremljenih knjig nego je npr. ‚Knezova knjižnica‘. In vendar bi se dalo s *prav majhnimi stroški* kaj dobrega napraviti, hkrati pa bi bila tudi podpora za naše izborne risarje, ki stradajo na Dunaju. Morda bi Vi sami, bl. gospod nadzornik, sprožili to stvar v odboru ali pa na občnem zboru?« (CP II, 305–304.) O uspehu tega priporočila se lahko poučimo na str. 12–13 LMS za leto 1906: »Da ustreže tozadavnim željam poklicanih strokovnjakov in deloma tudi javnemu mnenju, se je odbor odločil vsem cikličnim knjigam beletristične vsebine preskrbeti okusnejše platnice. To delo se bo poverilo društvu ‚Vesni‘, ki bo delo izvršila po navodilu odbornika rav. Šubica.« Nove platnice sta narisala Gvidon Birolla in Maksim Gaspari.

tako v zgodbi kot v čustvenih poudarkih razodeva poteze, ki spominjajo na pisateljovo osebno življenje.

Razen zadnjega, so vsi ti spisi izšli pri Slovenski matici v času, ko je bil njen predsednik Fran Levec, vendar je le prvih pet izšlo še v obdobju, ko je bil Levec obenem tudi načelnik knjižnega odseka. Vsi ti spisi so izhajali v novi Knezovi knjižnici, ki je bila ustanovljena leta 1894, razen novele *Smrt in pogreb Jakoba Nesreče*, ki je izšla v starejši Zabavni knjižnici (ustanovljena 1886). Samo roman »Na klancu« in povest »Martin Kačur« sta izšla kot samostojni knjigi, medtem ko so bili vsi drugi spisi objavljeni skupaj (»v objemu«, kakor pravi I. Cankar, CP I, 293) z deli drugih avtorjev (Meško, Kostanjevec, Golar).

S spisi, ki jih je priobčeval pri Matici, je dosegel Cankar na splošno večji uspeh kakor sicer, in to ne le pri občinstvu, ampak tudi pri kritiki. Tega se je zavedal tudi pisatelj sam in je to poudarjal skoraj ob vsakem naslednjem delu, ki ga je poslal Levcu. »Opazili ste«, mu na primer piše ob izidu *Križa na gori*, »da tako navdušenih kritik ni doživela še nobena povest.« (CP I, 305.) In ko mu pošilja Martina Kačurja, pravi: »Mislim, da delo ne bo doseglo nič manjšega uspeha kakor ‚Na klancu‘ ali ‚Križ na gori.‘« (CP I, 304.) Odbor Slovenske matice mu je to priznanje pokazal tudi s častno nagrado iz Jurčič-Tomšičeve ustanove, ki jo je v polovičnem znesku dobil dvakrat, za povest *Tujci* (1902) in za roman *Na klancu* (1903), to pot v tekmi z Meškom.³ Prav tako je literarna kritika presojala ta dela blagohotneje, včasih celo z navdušenjem, vendarle ne v celoti. Ko je izšlo npr. *Novo življenje*, so mu bile kritike vseskozi neprijazne. Tudi na pismeno anketo o Matičnih knjigah l. 1912 je neki poverjenik odgovoril takole: »Po izkušnjah tukajšnje Ljudske knjižnice, iz katere si izposojujejo srednji (meščanski) stanovi in preprosto ljudstvo, sta naspotji: Sienkiewicz in Cankar, prvi je vedno izposojen, za zadnjega ne mara skoro nihče.« (LMS 1912, str. 21, št. 40). Ta anketa med drugim nedvomno pojasnjuje tudi silne težave pri »obstoječih razmerah«, in oziroma vse strani, ki jih je Levec v pismih pisateljem večkrat omenjal.

³ Popraviti je treba trditvev Iz. Cankarja, češ da je Cankar za to delo dobil 400 K (CZS V, 318) in prav tako B. Merharja (CID III, 528). Iz Letopisa Matice Slovenske to res ni razvidno, ali sklepati bi se dalo že iz sejnega zapiska (nižja nagrada, prim. CP I, 289), čisto jasno pa je to iz Cankarjevega pisma L. Schwentnerju z dne 7. aprila 1903: »Moram Te prositi, ker sem se pri ‚Matici‘ nekoliko uredal. Računal sem na celo nagrado, dobil sem pa samo polovico — dvesto kron — in tako še dolgov nisem pokrila« (CP II, 127).

Ivan Cankar je sam poudarjal razliko med spisi, ki jih je priobčeval pri Matici, in drugimi svojimi deli, češ da so prvi »popularni«. Na to njegovo mnenje je oprl svojo sodbo tudi Ivan Prijatelj, ki je pisal o njih takole: »V povestih, pisanih za Matico, se je toliko prilagajal, da je pridruževal svojemu v višavah kraljujočemu kondorju, zaprtemu za rešetko — svobodno-umetniški osebnosti v kletki nesvobodne, male in malenkostne domovine — še večjo ali manjšo mencežarijo: svojemu idealistu je dajal za družbo še kakega kramarja, sodnika, učitelja, župnika, dacarja itd. Teh spisov, ki jih je imelo naše občinstvo najrajši, ni tako cenil, dasi je jako ljubil vse svoje stvari, znamenje, da jih je vse dolgo doživljal in po materino težko porajal vsaj v glavnih partijah.« (CZ, 25.) Tej sodbi nekoliko nasprotuje ali pa jo vsaj omiljuje dejstvo, da je Cankar ta dela zdaj malil, zdaj spet povzdigoval; posebej pa naj opozorim na tole mesto v pismu Kraigherju 27. februarja 1910: »Ako si res bral moja dela, preglej v mislih moje obširnejše novele iz Matice ter iz Schwentnerjeve založbe pa preudari, če niso kamni za eno samo zgradbo.« (CP II, 420.) Posebej velja to tudi za *Potepuha*, ki ga je napisal kot »ljudsko« povest.

Ivan Cankar se je oddaljil od Matice zlasti potem, ko je bil njen predsednik Ilešič, ker ni odobral njegovega »novodobnega ilirstva«. Vendarle se je sčasoma zrahljalo tudi prijateljsko razmerje med njim in Levcem. Da je bil Levec tisti, ki ga je bil pridobil in priklenil na Matico, vemo med drugim iz pisma, ki mu ga je pisal dne 12. marca 1905: »Če bi bil rezultat... spletk Vaš radevoljen odstop, tedaj bi bila to prava nesreča za ‚Matico‘. Vsaj jaz mislim, da bi potem ne mogel več imeti opravka z njo, drugi mladi pisatelji pa menda tudi ne.« Cankarja je skrbelo, ko je Levec naslednje leto odstopil kot načelnik knjižnega odseka in ga je nadomestil ravnatelj obrtne šole Ivan Šubic. Stvar se je zaostрила ob honorarju za *Martina Kačurja* l. 1906. Tedaj je Cankar ostro pisal ne samo Levcu (»Z nobenim privatnim založnikom bi ne bilo treba tako barantati in mešetariti, kakor je potreba zdaj pri ‚Matici‘«, dne 18. jan. 1906, CP I, 507), ampak tudi pregledovalcu rokopisa F. S. Finžgarju (»Ta banda pri ‚Matici‘ mi je s svojo zlobnostjo in počasnostjo pokvarila praznike, obenem pa mi je vzela pol življenja« (24. dec. 1905, CP III, 502). To omenjam zato, ker je objava teh pisem v Cankarjevi številki Doma in sveta l. 1920 povzročila Tavčarjev napad na Cankarja in polemiko Joc. C. Oblaka

(Krpanova kobila, v Ljubljani 1920). Je pa značilno tole mesto iz pisma, ki mu ga je pisal Levec 28. maja 1907 (NUK), ko je Cankar prosil za drž. pisateljsko podporo: »V prilogi Vam vračam [Kristanovo] oceno ter Vas in g. Kristana lepo zahvaljujem zanjo. — V glavnih stvareh se skladam z g. Kristanom, samo tistega Vašega *misticizma* ne razumem s svojim otrplim 60-letnim srcem in s svojo opešano fantazijo, kakor sem Vam zadnjič že ustno povedal.« Prav tako se v pismu Mešku 15. IV. 1907 (NUK) izraža, češ da »Cankar mnogim ‚matičarjem‘ že preseda«. A Cankar se je odtujil Matici med drugim tudi zato, ker ni imenovala Otona Župančiča za tajnika.

Oton Župančič je dotlej sodeloval pri Matici predvsem kot prevajalec. L. 1905 je kot drugi zvezek Prevodov iz svetovne književnosti izšel Shakespearov *Beneški trgovec*. Ko pa je l. 1907 prosil za izpraznjeno mesto tajnika, je bil odklonjen. Tako njegovi sodbi kakor tudi sodbi Janka Šlebingerja o tem dogodku (Slavistična revija IV, 1951, str. 108) je treba dodati še Levčevo razlago: »Povesti za KK nimam še nobene, ker se Cankar et comp. puntajo zoper ‚Matico‘. Hudí so nanjo, ker ni imenovala Otona Župančiča za tajnika. A mi ne potrebujemo *literarnega* tajnika, ampak *delavnega, zanesljivega in izvežbanega administrationnega* uradnika. Mislim, da smo s Podkrajškom dobro pogodili.« (Pismo Mešku 15. IV. 1907, NUK). Pozneje (1911) je Župančič stopil v odbor SM in »veljavil svoje delovanje zlasti v knjižnem odseku« (LMS, 1912, 3). O tem je pomembna Cankarjeva sodba v pismu Kraigherju (20. maja 1911, CP II, 325), češ da »Oton ni brez namena stopil v odbor ‚Maticе‘ in da je o Ilesiču čisto najjinih misli.« Ilesič, ki je bil tedaj Matičin predsednik, ni bil samo »Ilirec«, temveč tudi moderni ni bil naklonjen, kakor moremo videti že iz njegovega izbora »Cvieća slovenskoga pjesništva« pri Matici Hrvatski l. 1906, zaradi česar ga je Župančič zavrnil v kritiki.

Tudi potem, ko ni več sodeloval pri Matici, jo je Ivan Cankar še omenjal. Prvič je storil to v svojem predavanju *Slovenci in Jugoslovani* v Mestnem domu l. 1915; v njem je obsodil tudi delo predsednika Ilesiča v Slovenski Matici, ki je tedaj stal na čelu »naših do omedlevice navdušenih Ilircev, ki so pozabili... na svoje ime in na svojo domovino«. Zadnje srečanje Ivana Cankarja z Matico pa je bilo spomladi l. 1918, ko je objavil v *Jugoslovanu* članek z naslovom *Slovenska Matica*, kot polemiko proti ljudem, ki bi »spet radi napravili ‚Slovensko Matico‘ za nekakšen zakoten narodno-napreden klub, ki bi bil za silo

nekoliko literarno pobarvan«, zakaj »če hočemo imeti kulturno institucijo najvišje vrste, mora biti to institucija za ves narod, ne le za nekaj navdušenih ,omizij«. (CZS XX, 274, 275.)

Te besede so ponoven dokaz, da je bil Ivan Cankar s Slovensko matico ne le tesno povezan, ampak se je tudi kakor malokdo zavedal njenega pomena in njenega poslanstva v kulturnem življenju slovenskega naroda.⁴

SUMMARY

The literary creativity of few Slovene writers was so closely connected with the Slovenska matica as Ivan Cankar was, for this publishing house printed for the first time ten of his works. These are short stories and tales: *Popotovanje Nikolaja Nikiča*, *Tujci*, *Na klanecu*, *Življenje in smrt Petra Novljana*, *Križ na gori*, *Potepuh Marko in kralj Matjaž*, *V mesečini*, *Martin Kačur*, *Smrt in pogreb Jakoba Nesreče* and *Novo življenje*. It is obvious from the writer's correspondence that he had in mind some other plans for the Slovenska matica, so e.g. he also first intended to offer *Hlapec Jernej* to the Slovenska matica. The first of the above mentioned works was published in 1900 and the last in 1908. With the exception of the last work all the others were published at a time when the president of the Slovenska matica was Fran Levec, the former Cankar's teacher of Slovene at the high school, and under whose guidance the Slovenska matica had raised from the unproductive period of the old Slovenes, when this institution began to show a greater interest not only for fiction generally, but also for new trends. All these works were published in the Knezova knjižnica, which was established in 1894, with the exception of the short story *Smrt in pogreb Jakoba Nesreče*, which appeared in the older Zabavna knjižnica (established in 1886). Only the novel *Na klanecu* and the tale *Martin Kačur* were published separately, while all other writings were published together with the works of other authors (Meško, Kostanjevec, Golar).

Although Ivan Cankar cooperated with the Slovenska matica among other reasons also because he needed money, and he at the same time took into consideration its special conditions, these works cannot be called simply "popular works" intended for the masses. First, the writer's expansion can be noticed in them, because these works represent a transition from a short short story (Vinjete) to longer plans of short story, tale and even a novel. The narrative elements are more and more objective. And although the bases of

⁴ Prim. moji razpravi Slovenska matica in naša moderna (Glasnik SM, I, 1955, št. 5—6, str. 113—124) in Izvirna poezija, proza in dramatika (Slovenska matica, zbornik razprav in člankov, 1964, str. 35—60).

these works are nearly always autobiographic, the writer is not only personally expressive but he also touches social, Slovene and generally human problems. Ivan Cankar achieved with the works which were published by the Slovenska matica a greater success on the whole, not only with the public but also with the critics. He twice got half the prize from the Jurčič—Tomšič institution. The writer himself judged his works, those which were published by L. Schwentner, as well as those which were published by the Slovenska matica, as "the stones for one single building".

Ivan Cankar lost his contacts with the Slovenska matica especially when its president was Ilešič, because Cankar did not agree with its "neo-Illyrism". His friendly relationship also eventually became weaker. He also turned away from the Slovenska matica because Oton Župančič was not named its secretary. But even then when Ivan Cankar did not cooperate with the Slovenska matica he still mentioned it, finally a few months before his death in an article entitled »Slovenska Matica« (*Jugoslovan*, 2 March 1918) in which he speaks about it as of an "institution for the whole nation".

SATIRA V CANKARJEVI PESMI, PROZI IN DRAMATIKI*

Franc Zadavec

Satira se je razrasla po velikem delu Cankarjeve literature. Če bi natančneje prešteli dela, v katerih živi skupaj s paradoksom in grotesko, bi dobili precej obsežen seznam. Zato je naravno, da izraza satira in satirično pogostoma srečujemo tudi v njegovih pismih in v kritikah o njegovi literaturi. Cankar sam je z njima označeval svoj leposlovni postopek in odnos do življenjskega motiva v prozi ali drami, kritiki pa so ju radi nadomeščali in napihovali s frazo »Cankar karikira«, da bi tako zmanjšali leposlovno vrednost spisa, še bolj pa vrednost tistega, kar so v njegovih satirično pisanih prozah in dramah smatrali za pretirano kritiko negativnih pojavov v slovenski malomeščanski in kmetski sredini.

V začetnih prozah tja do *Vinjet* (1899) se včasih zazdi, da se bo Cankarjev odnos do človeka, ki se problematično ukvarja s politiko in kulturo, oblikoval predvsem satirično in da bodo kritični humor, karikatura, ironija in groteska njegovi glavni psihološki in stilni postopki, kadar bo opisoval tako snov. Tak svoj pripovedni položaj je opisal tudi Franu Govekarju 1899 z besedami: »Malo mi je mar, da iščete v mojih spisih samo sanjarske vsebine in različnih ekstravaganc in da pri tem ne vidite ne satire, ki je navadno jedro vsega, ne ironije, in najmanj poezije... ljudi, ki jih opisujem, sem ljubil in sovražil in študiral; kar je v mojih noveletah izmišljenega, je samo okvir; in kdor ne vidi polprikrite satire v mojih spisih, je ali slep ali pa neumen.«¹ Proza do *Vinjet* pa je bila komaj dober začetek njegovega satiričnega pisateljstva. V naslednjem desetletju je idejno radikalnost in estetsko moč satirično pisanih proz in dram bistveno povečal. V tretjem, vojnem

* Predavanje na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

¹ Ivan Cankar, pismo Franu Govekarju, 24. avg. 1899. *Pisma Ivana Cankarja* (naprej PIC) I, Ljubljana 1948, 194.

desetletju pa se je število satirično oblikovanih spisov in motivov hkrati s splošnim pojemanjem njegove pisateljske vitalnosti spet znatno zmanjšalo.

Tudi iz teh dveh desetletij poznamo nekaj Cankarjevih pojasnil o lastni satiri. Nekatera so tako daljnosežna, da vodijo k idejnim, etičnim in psihološkim podlagam njegove satire. O komediji *Za narodov blagor* (1901) je Govekarju sporočil, da je »pisana zelo radikalno« in da jo je naperil »proti frazam in frazerjem«, ki so tedaj imeli v Sloveniji »vso oblast v roki«. K temu je še dodal: »Izraženo je pa vse skupaj tako rezko in jasno, da se bo gotovo marsikdo zgražal, — na moje veliko veselje. — To je najbrž moje zadnje zafrkujoče delo! — Potem se bom spravil na stvari, kjer zafrkavanja ni več treba, temveč vse kaj drugega!«² Tudi bratu je sporočil, da je pisal »krepko« in da se mu je »iz ‚komedije‘ naredila resna, jako grenka satira. Dejali bodo, da sem karikiral.«³ Psihološki razlog za svoje rezko pisanje je izpovedal zlasti v posvetilu, ki ga je zapisal v poklonjen izvod satirične knjige *Zgodbe iz doline šentflorjanske* (1908): »Ko bi jaz tako noró ne bil zateleban v Slovenijo in slovenščino, bi mi nikoli ne prišlo na misel pisati satire. Vsak grm v Močilniku mi je ljubši od vse prostrane tujine, vsak ljubljanski smrkavec ljubši od vseh teh prijaznih, tujih ljudi. Toda žalost je, da človek ne more pokazati svoje ljubezni drugače, nego z nasmehom in s hudo besedo. Mislim, da je to prirojeno, kakor izvorni greh.«⁴ Po skoraj dvajsetletnem nepretrganem leposlovnem in publicističnem kritičnem dialogu s slovensko sredino je leta 1911 v pogovoru z Izidorjem Cankarjem natančneje opisal, kakšno orožje je bila satira dotlej v njegovem pisateljstvu in zakaj jo je rabil. Ta pogovor je sklenil z besedami: »Jaz upam v bodočnost našega naroda; to upanje izraža Župančič jasno in veselo, jaz pa v satiri, tragiki in paradoksu.«⁵

Že prejšnji podatki pričajo, da mu satira ni poganjala samo iz sovraštva do fraz in frazerjev in iz kake površne užaljenosti, ampak tudi iz ljubezni do slovenstva. Izjava Izidorju Cankarju pa je njegovo satirično akcijo le še določneje opredelila kot akcijo iz ljubezni. Izraz satira je tu postavil na začetek svoje estetske triade. To je storil v tre-

² Ivan Cankar, pismo Franu Govekarju, zač. avg. 1900, PIC I, 212.

³ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 9. jul. 1900, PIC I, 112.

⁴ Josip Vidmar, *Premišljevanje o Ivanu Cankarju*, Sod. 1968, 1178.

⁵ Izidor Cankar, *Obiski*. Iz življenja in delovanja naših umetnikov VII, *Ivan Cankar*. DS 1911 (knjiga *Obiski*, Ljubljana 1920, 16).

nutku, ko je opredelil tudi vodilno misel svoje literature, ki po njegovem ni bila pesimistična, ampak optimistična. Izraz satira je uporabil torej skupaj z izrazoma optimizem in upanje v narodno bodočnost. Celo več, uporabil ga je v odločilnem razmerju do teh dveh izrazov. Ker izjave iz leta 1911 ni primerno imeti zgolj za priložnostno in je treba v njej videti pisateljevo teoretično opredelitev bistvenih idejnih in stilnih potez lastne literature, se iz razmerja, ki nastaja med leposlovno satiro in optimistično mislijo na narodno prihodnost, ponuja sklep, da je Cankar satiro rabil v boju z ovirami, ki so po njegovi presoji tedaj, v desetletjih od 1890 do 1918, pri korenini ogrožale osebno in skupno usodo Slovencev. To dalje pomeni, da jo je rabil v boju s slovenskim človekom za njegovo osebno avtentično podobo in zgodovinsko, narodno katarzo.

Iz tega premisleka pa izvira vprašanje, katera v času priznana pravila, navade, ideologije, institucije, značajske danosti in iz zgodovinskih pogojev rastoče značajske popačenosti je Cankar ocenil kot ovire in jih zato opisoval tudi satirično in kakšna izrazna sredstva je uveljavil v satirično napisanih pesmih, prozah in dramah. Zanimata nas torej tematika in oblika Cankarjeve satire ter njen časovni in nadčasovni idejni pomen.

I

Igra med videzom in resnico, med lupino in resnično kvaliteto se v Sloveniji seveda ni začela šele v Cankarjevem času. Njeno tradicijo v slovenskem prostoru potrjuje že preprosta resnica, da slovenska literatura do novoromantike ni pogrešala satire. Pesniki in pisatelji so občutljivo in kritično spremljali literarne, verske, moralne in politične deformacije in z oblikami satire ostro osvetljevali vprašanja slovenske kulture in slovenske narodne zavesti. Politični in gospodarski razvoj je proti koncu stoletja postajal kritičen, saj je zmerom hitreje zaostajal za razvitejšimi evropskimi narodi. Ovir v tem razvoju kajpada ni čutil samo mladi Cankar, ki je s posebno bistrino in pronicljivostjo odkrival nevarnosti v igri med videzom in resnico domačega javnega življenja. Tudi drugi pisatelji so bolj ali manj jasno vedeli, da je čas pred Slovence postavil vprašanja, ki bi jih provincialni razum utegnil bolj zмести, kakor pa jih razrešiti v korist narodne skupnosti.

Rado Murnik je v romanu *Groga in drugi* (LZ 1895) upravičeno trdil, da se je tudi slovenstvo znašlo v dobi »nervoznih presnov« v socialnem življenju in v politiki, v ženskem vprašanju ter v umetnosti in literaturi. To nervozno presnavljanje je poleg njega zvalo k satiri tudi Antona Aškerc, Frana Govekarja in Josipa Kostanjevca, da imenujem le nekatere, ki se niso mogli ubraniti ironije in jedke kritike, ko so opisovali politične motive ter motive iz literarnih krogov in filozofije o leposlovni umetnosti. Govekar je v romanu *V krvi* (LZ 1896) postavil kaj ostre satirične akcente na najprej liberalnega, nato pa poklerikaljenega »rodoljubnega« kandidata za državni zbor, in Kostanjevec je v romanu *Gojko Knafeljc* (LZ 1899) zasmehoval »vzornega rodoljuba«, ki je delal »v občno blaginjo celega slovenskega naroda«. Tedaj vodilni pesnik Anton Aškerc pa se je odločno uprl tendenci, naj bi se literatura bolj oziroma sploh pokatoličnila, umetnik pa iskal glavni navdih v krščanskem idealističnem dualizmu.⁶

Že ta kritični leposlovni kontekst je opozarjal na dvoje perečih vprašanj. Prvič na dejstvo, da je nekoč revolucionarno demokratična liberalna ideologija na Slovenskem prehajala v dogmatiko, da je pojem narod prekrojila v malomeščansko frazo in politično agitacijski drobiž in da je uveljavljala agresivni individualizem in pravico močnejšega. Njeni verniki so zabredli v paradoks, da so kot slavnostni nosilci svobodne misli posamezniku omejevali osebno ustvarjalno svobodo. Slovenska liberalna stranka je potemtakem enako hromila osebno in narodno moč, kot jo je hromil provincialni klerikalizem. Drugič pa se je zlasti v zvezi z Gregorčičevo in Aškercovo poezijo ter ob slovenskem realizmu v prozi uveljavila neotomistična literarna kritika in si od Antona Mahničča naprej prizadevala besedno umetnost podrediti krščanski bivanjski ideji.

Na teh tleh je rasla tudi satira Ivana Cankarja.

Prve satire v pesemski obliki je Cankar pisal, ko se je svetovnonazorsko preusmerjal iz katoliškega dualizma k svobodomiselnosti oziroma k ateizmu. Ko je v gimnazijski literarni Zadrugi okoli 1892 do 1894 prisegal na svobodomiselnosti leposlovni program Antona Aškerc, je jedko zasmehoval oznanjevalca tomistične estetike in organizatorja slovenskega klerikalizma škofa Antona Mahničča. Zlasti v *Junaški pesmi naših dni* ga je naslikal kot navideznega idealista in svetnika, ki zatira

⁶ Marja Boršnik, *Aškerc*, Ljubljana 1959, str. 96–97, 108–109 in drugod.

⁷ Ivan Cankar, *Zbrani spisi I*, Ljubljana 1925, XIII.

svobodo in se utaplja v nravni razbrzdanosti. Kakor pa je vsaka ideološko in politično fanatična oseba hvaležna snov za satirika, je Cankar že zgodaj bistro uvidel, da se bo v satiri moral ukvarjati z gradivom, ki je bilo splošne, tipične narave, da bo moral rezko opisovati celotno duševno atmosfero, manj pa enkratne škodljivce v narodnem življenju.

Tipično gradivo, ki je klicalo nase satiro, je jasno opredelil v feljtonu *Pri nas* (1895). V tej prozi sledi za prvim odstavkom idejni motiv o posebnih lastnostih Volčje vasi, ki je »doslej še ni na nobenem zemljevidu«, ki pa je za slovensko ljudstvo tako rekoč usodna. Pripovednik jo takole ironično povečuje:

Oj Volčja vas, kje je tebi enaka? Ti si ognjišče, okrog katerega se zbira cvet posvetne inteligence; ti si oni čisti vir, iz katerega nam prihajajo vzvišene ideje; ti si naš evangelij, ki nas uči živeti in delovati; ti si zibelka onih mož, ki jih ljubim, spoštujem in obožujem, odkar sem Volčjan.

V tej vasi raste »pšenica volčjevaškega razuma«, čuvata pa jo »posvetna inteligenca« in, če dodamo še prvine iz satire *Moralna* (1894), »globokovaški župnik«, čuvata jo pred ljudmi, ki bi si z umetnostjo in drugimi oblikami kulture predrznili sejati po njej evropske razglede in vitalne napredne ideje. Kot potencialni umetnik je Cankar jasno sprevidel, da bo osrednja snov njegove satire moral biti prav provincialni »volčjevaški razum«. V *Epilogu* (Vinjete, 1899) je to vsebino izrazil z besedami »strašno duševno uboštvo, ki je razlito kot umazano morje po vsi naši mili domovini«, po šestnajstih letih pa se je v avtobiografski povesti *Grešnik Lenart* (1915) povrnil k prvotnejši in bolj zgoščeni formulaciji ter nosilce duševnega uboštva imenoval »irhaste duše v gosposki obleki«. Skratka, za tipično snov satire si je izbral nasprotja med resnico slovenskega osebnega in družbenega življenja ter med videzom te resnice, izbral si je »irhaste duše v gosposki obleki« vseh vrst.

Sorazmerno zgodaj si je ustvaril jasen pregled zlasti nad videzom in resnico slovenskega liberalizma. Kritičen odnos do njegove dvoobraznosti po svoje osvetljuje že pojav, da je članek o Aškerčevi poeziji jeseni 1896 končeval s precejšnjim odporom.⁸ Seveda je bil ta odpor povezan tudi z njegovim pesniško stilnim razvojem na Dunaju, kjer se je navdušil za dekadenco in simbolizem, za skrivnostno intimno in čutno poezijo tedanje Francije in Srednje Evrope. Globlji vzrok za odpor pa je iskati predvsem v razočaranju, ki ga je doživel, ko je v dunajskem študentskem klubu »Slovenija« opazoval duhovno zanemarjeno liberalno družino, ki je zabavljala le na »te proklete farje« ter si v svoji duhovni

letargiji povrh še domišljala, da je določena za bodoče »rešitelje domovine«.⁸ Kako je tedaj presojal slovensko zapečkarstvo politično spletkarstvo, je razvidno med drugim tudi iz pisma bratu Karlu januarja 1897. Svetoval mu je, naj se dosti ne briga za slovenske »malenkostne politične spletke« in naj prezira puhlost in brezsmotnost politične igre sploh. Kajti v tej igri so bili tedaj važnejši privatni interesi posameznikov, kakor pa slovenski narodni načrt, v njej je obstajalo mnogo zavestnega in nezavednega hlapčevstva, le malo pa se je odlikovala s karakterno čisto dejavnostjo. Z naravnost presenetljivo logiko mu je razklenil tehniko in taktiko tedanje slovenske politične metodologije⁹ in s tem še natančneje začrtal idejnovsebinsko smer svoje nadaljnje satire.

Že v satiričnem feljtonu *Dobrotnik* (1893) je pokazal, da liberalni rodoljub nosi v sebi dva »jaza«. Njegov družbeni, javno priznani ali zunanji, vidni jaz je human in socialen, privatni, skriti ali resnični jaz pa surovo individualističen. Tako je že v prvi satirični črtici odkril paradoks moderne kapitalistične družbe, da so namreč na zunaj socialne načrte in institucije upravljali osebno nehumani in individualistični ideologi in politiki. Čez leto je zasnoval, končal pa 1898 feljton *Kakor nekdanj*. Tu je na sramotni oder priklical rodoljuba, ki je socialno in narodno-politično stvarnost pozlačeval v publicistiki in na shodih. Melodramatičnega in patetičnega narodnega borca je ostro oddelil od mno-

⁸ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 11. nov. 1896, PIC I, 25.

⁹ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 18. jan. 1897, PIC I, 37. — V tem pismu beremo med drugim:

Vsi ti bleščeči programi, vse visokoleteče fraze, vse to »bojevanje« in zmerjanje, — vse se rodi samo iz osebnih ozirov, iz različnih žaljenj in iz osvetoželjnosti, — ali pa iz mnogokrat nesvestnega — klečeplaztva in hlapčevstva; drugikrat spet iz slavoželjnosti in lakomnosti. Zapomni si, da vsak sovraži svoje nasprotnike, svojih prijateljev pa kljub temu ne ljubi, temveč skrbi samo zase... »Slovenski list« je ves poln navdušenja, ves otročji je, — ali tu ni nič realnega, nobenega jedra. Ne bo se dolgo obdržal, ker se ne razločuje dovolj od drugih strank. Moral bi nastopiti radikalno, oholo, prevzeto; bahati bi se moral in zatrjevati, da hoče razrušiti vse naše dosedanje gnile politične razmere in napraviti nov zarod, nove misli — in te misli, te »ideje« bi moral razložiti in oznanjati v bobnečih frazah; in tako bi si dobil kar hipoma armado privržencev. Ni treba, da bi govoril resnico ali da bi izpolnil, kar je obljuboval. Tega se od politikov sploh ne zahteva... Vidiš, tak list bi vztrajal pri nas. Zmirom kaj novega, nenavadnega, pretresljivega, zakaj naši živci si žele tega, ker gnijejo in se vsmrajujejo v naši slovenski mlaki.

žice, ki je morala skrbeti »le za nepoetični, materialni, vsakdanji kruh«. Že v preddunajski še bolj pa v prvi podunajski fazi, od poletja 1897 do jeseni 1898, je feljtone polnil torej z rodoljubom, kakor se mu je razkril v različnih obrazih in funkcijah. Zdaj kot paradni govornik in kot »narodna dama« (*Slavnostni govor*, 1896), drugič kot državni poslanec, ki je tako omejen, da o slovenski in svetovni politiki zgolj jeclja, o domači in evropski literaturi le hmka (*»On«*, 1898), nima nobenega osebnega prepričanja, zlasti pa nobenega resnega političnega programa in ideje (*Poglavje o bradavici, O človeku, ki je izgubil prepričanje, Vinjete*, 1899). Tretja, najradikalnejša varianta rodoljuba pa je bil politični tribun z dvema obrazoma, ki je pod zastavo nacionalnih in socialnih public »za domovino«, »za narodov blagor« in »za občni blagor« delal samo za svojo korist. Cankar ga je ošibal že v prvi drami *Romantične duše* (1897) in tam te publike tudi zapisal. Tu je tudi prvič določneje pokazal na »hlapca«, kakor je imenoval vetrogonskega časnikarskega oprodo, ki je obračal plašč tako, kakor mu je veleva njegov imoralistični politični delodajalec. Sicer pa je oba tipa, imoralističnega politika in duševnega hlapca, pobičal že v romancah 1896. leta, ko je diagnoziral človeško naravo s stališča, kako prikriva dispozicije za tiranstvo, kakor s stališča, da je pripravljena poniglavo častiti tudi že tiranove najbolj banalne simbole (*O grobu tiranovem, Sultanove sandale*). Napadel je tudi pojav, za katerega novejši čas uporablja izraz kult osebnosti. Pri Cankarju je to na pol mitološki, zmerom pa skrivnosten in v javnosti anonimen »dostojanstvenik«, mogočnik, ki je povsod navzoč in stoji visoko nad povprečno jaro gospodo. Pisatelj ga je karakteriziral z Emersonovo ironijo. Po njej je večji del dostojanstvenikove osebne moči in vrednosti »latenten«, mogočni kult učinkuje že »s svojo prisotnostjo«, ne da bi karkoli delal. Lastnost »blagega naroda« pa je, da ne terja dokazov o njegovem delu in da ga razveseljuje že njegova latentna moč. In ravno Slovenec rad »občuduje« latentno silo in zaradi osebnega slabištva goji kult »Njega«, »zaslužnega moža« (*Prijatelj Peter*, 1898).

Po Cankarjevi oceni je slovensko kulturo in samobitnejšo politiko oviral in spodkopaval tudi domači in tujerodni državni birokrat. Toliko bolj, ker je kulturo in politiko preziral ter naduto stal nad drugimi poklici kot po vsemogóčni državi motivirani in zato »potrebni človek«. Tega zgodovinsko osmišljenega državnega nadčloveka je Cankar sovražil toliko bolj, ker je birokrat imel pesnike, umetnike, filozofe in resne

politike za »nepotrebne ljudi«, še bolj pa zato, ker je bil med prvimi na lestvici Cankarjevih filistrov, saj je ustvarjal okrog sebe hitro zadovoljne in hlapčevsko razpoložene filistrčke, obložene z manjvrednostnimi kompleksi, in jih znal spretno izkoriščati (*Nenavaden pojav*, 1899, *Njegova visokorodnost v Beli vasi*, 1900).

V vrsto javnih poklicev, kot so bili državni birokrati in rodoljubi od državnega poslanca do župana, od občinskega svétnika do dacarja in pisarja, in ki jih je vrgel pod lečo satire, v to vrsto je že zgodaj vključil tudi učitelja. Učitelj Justin v drami *Jakob Ruda* (1898) je postal prototip njegovih kasnejših moralno omajanih zdravičarjev, ki so se izgubljali v frazerstvu o domovini in njenem »preporodu« ter podpirali politične demagoge liberalne in klerikalne stranke, na narodne potrebe in koristi pa so pozabljali. Hinavščina in pripravljenost za izdajo sta Cankarjevega učitelja spremljali do drame *Hlapci* (1909).

Navedeni satirični feljtoni in njihovi družbeni tipi so političnim in kulturnim ideologom dokazovali, da jih je pisala osebnost, ki ni poznala kompromisa. Prvi »dunajski večer« *V zlatih kočijah se vozijo*, ta izzivalna kretnja pesnika, ki ga bog ni hotel nagraditi, kakor je nagradil bankirje in tatove, pa čeprav je bil enako nemoralen, kot so bili oni, bi vtis o nekompromisni naravi še poglobil, če bi bil objavljen 1897. Skupaj z drugimi satirami je dokazoval, da jih je pisal etično senzibilen pisatelj, hkrati pa deklasirani proletarec, ali kot se je kasneje imenoval, »kralj v cunjah« (*Za narodov blagor*) in »gosposka duša v irhovini« (*Grešnik Lenart*), skratka človek, ki ga malomeščanska družba ne bi mogla podkupiti z nikakršno ugledno službo.

Cankarja pa tedaj ni bilo mogoče pridobiti tudi za noben literarni program, najmanj pa za literarne kriterije ali »protokole«, ki so jih za vsakdanjo rabo prikrojevali nekateri klerikalni esteti in liberalni estetski oportunisti. Kot pisatelju, ki je že jasno zaslutil, da razpolaga z resničnim umetniškim talentom in mu je zato naložena posebna naloga v odnosu do resnice človekove osebne in družbene biti, mu pač ni moglo biti nič bolj tuje in sovraštva vredno kot filistrstvo v leposlovnih in drugi umetnosti. Pisatelje in umetnike, ki niso izhajali iz subjektivno preverjene in dotrpete resnice in so se zaradi materialnega udobja in notranje nedostojnosti podrejali takim ali drugačnim »protokolom«, je zasmehoval že od feljtona *Moralá* (1894) naprej. Enako tudi varuhe in utemeljitelje leposlovnih protokolov. Smešil je literatê, ki so

se udinjali okusu malomeščanskega salona in racionalistični lepoti krščanske ideje, ali pa so se zabubljali v pesniška pravila ter se potili nad verzi, dokler jim »ritem« ni »tiktakal« kot stenska ura, dokler jim motiv metrično ni zakostenel. Tu se je porogal iz moralističnega kriterija, iz »plešastega filozofa-esteta« in iz pesnika, ki moralistu estetu iztrga Moralo-žensko, pa zaprepaden ugotovi, da je že zgrbljena starka (Morala), drugje je osmešil doktrino formalizma (*Glad*, 1899) in ljubezen do narodnih originalov ali »polišinelov« (*Literarno izobraženi ljudje*, 1899). Ugovarjal je nacionalističnemu, internacionalističnemu in simbolističnemu protokolu, neoidealizmu, Aškerčevemu budizmu,¹⁰ simbolistični teoriji »jaza« in »vesoljne duše« (*Človek*, 1899, *Iz »literarnih krogov«*, 1898), nazadnje pa udaril še po »novi struji« in Govekarjevem psevdonaturalističnem »protokolu« (*Epilog*, Vinjete, 1899). Pred provincialnim domačijstvom in pred plehkim povzemanjem tujih pisateljskih tehnik in nazorov je branil pravo vednost o literarni umetnosti in si odpiral rodovitne razglede po evropski literaturi. Ko je parodiral »ton in slog« nekaterih slovenskih pisateljev iz 90-til let ter ironiziral zmotne filozofske predstave o tem, kakšna naj bi bila slovenska literatura¹¹ (*Literarno izobraženi ljudje*), je hkrati povedal, zakaj se je

Piše naj se o abstraktnih filozofskih problemih, o večni krasoti narave in moral odpovedati vsem protokolom. Popadati so morali zato, ker se je zavedel, da je umetnik sebi in narodu odgovorni subjekt, da mora hoditi »z množico po prahu in blatu« ter biti »delež na vseobčem vrvenju in gibanju«, če zares hoče biti umetnik, ne pa brezdušen, neoseben in neprizadet protokolist (*Iz »literarnih krogov«*). Idealiste in protokoliste je zavračal s trditvijo, da umetnik lahko razklene eksistencialna jedra

¹⁰ Anton Aškerc je poleg dotlej številnih pesmi z motivi iz orientalskih mitologij objavil na prvi strani LZ 1898 »indsko legendo« *Budha v brahmanski knjižnici*. Bila je drobec iz njegovega »budizma«. Več o tem glej v knjigi *Aškerc*, 124–129 in drugod.

¹¹ V satiri *Literarno izobraženi ljudje* beremo tole Cankarjevo tematsko »priporočilo«: Piše naj se o abstraktnih filozofskih problemih, o večni krasoti narave in vsega božjega stvarstva, z izjemo človeka, njegove duše in njegovega telesa. Tako se približamo zopet zračnim prikaznim starih pravljic, v rjuhe zavitim okostnikom, povodnemu možu in torklji, — v veliko veselje vsega našega milega naroda z menoj vred: zakaj na ta način vržemo v prah vse nove in najnovejše revolucionarje ter osvetlamo z gloriolo slave svojega Koseskega, Virka, Jarnika, Cimpermana, Funtka in Gangla, v družbi vseh idealnih Solzislavov...

človeka in družbe le tedaj, če prodre do njih z neustrašenimi očmi lastne duše. Hladno objektivistične in mistično idealistične protokole je napadal torej s stališča kritičnega estetskega subjektivizma.

Kritik, ki je začel neprizanesljivo šibati napake svoje sredine, se kajpada ni pozabil ozreti tudi po lastni nravni moči in slabosti. V črtici *15. septembra zvečer* (1897) je opisal, kako se je bil zalotil pri vroči želji, da bi v družbi slovenskih pesnikov bil enakopraven in enakovreden, ali »na prvi Zvonovi strani« ali pa v »Narodnem domu« pri narodni veselici. Poironiziral je svoje tragično občutje, da je »izobčen za zmerom« iz družbe, v kateri so razpravljali o »usodi slovenske lepote«. Porogljivost je tu enakomerno razdelil na sebe in svoje osovražence, ki so razpravljali med drugim tudi o »verizmu, simbolizmu, satanizmu in impresionizmu« ter mladega pesnika begali, namesto da bi ustvarjali pesmi in novele.

Pregled tematskih razsežnosti Cankarjeve satire do Vinjet priča, da mu je izbor tém določalo predvsem tisto, kar je leta 1894 in 1895 imenoval »globokovaški« in »volčjevaški razum«, leta 1899 pa »strašno duševno uboštvo« oziroma »vse javno in privatno življenje je udušeno v konvencionalnih zunanostih, v smešnih malenkostih in obzirih« (Epilog). Provincialni politični in kulturni nerazum, filozofija umetnosti, ki je porivala v ospredje moralistični, pedagoški in krščansko idejni kriterij pa estetski formalizem ter druge od človeka odtrgane leposlovne nazore — obe provincialni resničnosti sta bili glavni temi njegove satire. Zanimivo je, da ju je zdaj opisoval v glavnem še ločeno. Opazno je tudi, da je bila njegova satira v devetdesetih letih v glavnem še nikalna in rušilna in da vanjo še ni vključeval graditeljskih idejnih antitez. Toda kdor je bil na Cankarjevo satirično dejavnost v prvih letih količkaj pozoren, je lahko presodil, da ga pisatelj kot satirik ni imel namena samo kratkočasiti in zabavati, ampak da je trgal maske z nazorov, institucij in javnih delavcev, ki so krotovičili slovenske značaje in škodovali narodni kulturi in politiki. Povedano drugače, satira do Vinjet dokazuje, da ni rasla iz kakšne pisateljeve humorne narave, ampak je poganjala iz njegove občutljivosti za eksistencialne dileme in stiske slovenske skupnosti ter za deformacije v tej skupnosti.

Ker je satirično pero sukalo iz odpora do nevarnih nesoglasij med videzom in resnico slovenskega političnega in kulturnega življenja in iz ljubezni do svoje močilniške domovine, za nadaljnji razmah njegovega

kritično napadalnega pisanja niso bili potrebni kaki izjemni motivi in dogodki, ki bi mu še stopnjevali sovraštvo in napadalnost do tistih sil, ki jih je imel za »globokovaške« ovire v narodnem razvoju. Toda kaj bi moglo bolj raznetiti njegovo etično ogorčenje in mu dokazati, da je bil s svojo satiro na pravi poti, kakor je mogel ukaz ljubljanskega škofa A. B. Jegliča, da naj njegovo prvo knjigo, pesniško zbirko *Erotika* (1899), odkupijo in skurijo. Toliko bolj, ker je potezo škofijskega ordinariata bilo treba razumeti kot oznanilo, da je Cankar heretik, čigar leposlovje ne bo ustrezalo krščanski estetiki. Taka, deloma napisana,¹² deloma fizično uresničena uradna resnica je zadostovala, da se je dotlej vendarle tudi še humorni kritik Cankar dopolnil z osebno prizadetim sodnikom in da je poslej še bolj nepopustljivo sovražil in opisoval filistra v salonski in »popovski halji«.

Po tej inkviziciji je njegova satirična volja doživljala nagel vzpon in kvaliteten leposlovni razmah. Leta 1901 sta izšli satirična komedija *Za narodov blagor* in *Knjiga za lahkomišelnje ljudi* kot prva umetniška vrhova njegove satire. Kakor pravi v pismu, je v komediji »obreal vso slovensko naprednjaštvo, liberalnost, patriotično navdušenost (fej!) in globoko ljubezen do ‚preprostega‘ naroda (barab)«. Proze »za lahkomišelnje ljudi« pa je pisal, da bi »imenitno razložil svoje verske in državne nazore«, pisal jih je tudi v skrajni gmotni stiski, »žalosten in jezen na ves svet«. V eni od njih, Kralju Malhusu, je hotel dati »v obliki sentimentalne pravljice klofute na levo in desno«, v celoti pa je napravil »trgovino en gros s trupom upornosti, neuvaževanja vseh avtoritet, cerkvenih, državnih itd.«¹³ Bralca ni maral utrujati z anekdotami in pestro fabulistiko, ampak ga je želel zaposliti z »bistvi«, v katerih se posameznik uveljavlja kot del skupnosti in je javno ali moralen ali nemoralen (*Profesor Kosirnik*). Zato ne preseneča, da je v *Knjigi za lahkomišelnje ljudi* le nekaj črtic in novel, večji del pa zavzema ostra meditativna proza oziroma satirična poetična esejistika.

Katera so ta »bistva«, ki jih je v knjigi satirično razklenil?

Tu je najpoprej imoralni dostojanstvenik visokega meščanskega sloja. Medtem ko meščanska družba beraškega »hudodelca« s svojimi zakoni razvrednoti in ga vrže ali v norišnico ali v smrt, je imoralni dostojan-

¹² Aleš Ušeničnik, *Literarni quodlibet*, KO 1900.

¹³ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 24. XI. 1899, PIC I, 86.

¹⁴ Ivan Cankar, pismo Franu Govekarju, 17. okt. 1899, PIC I, 200.

¹⁵ Ivan Cankar, pismo Zofki Kvedrovi, 18. marca 1900, PIC II, 358.

stvenik lahko hudodelec in rabelj hkrati (*Hudodelec, Predmestje*). Drugo problematično »bistvo« je človekova šibkost, da se rad razosebi oziroma prekliče samega sebe (*Spomladanska noč*). Zdaj je revolucionar, ki podira ovire, trenutek nato pa je že strogi policist ter korekten in »dostojen« lakaj, ki se boji svobode in še druge zastruplja z »večno ponižnostjo in večno nezaupnostjo«. Zgodovina uči, da so uporniki postali filistri, Robespierri, da so se ustrašili svoje revolucionarnosti in se oblekli v popovsko haljo. Toda tem na pol revolucionarjem je Cankar vendarle priznal, da so pripravljali »tla za pravo in poslednjo revolucijo«. Slovenski filister pa je bil zmerom le dosledni zasebrižnik, »sam s seboj in svetom zadovoljen«, bil je »večni filister«, kot tak pa skrajno nevaren za narodno usodo. Slovenskemu ljudstvu je »vkoval roke« in ga »pognal nazaj v blato, kakor čredo ovac«. Kaj je rodilo »večnega filistra?« Cankar je odkril dva njegova izvora: fevdalno buržoazna nemška država je rodila lakajskega »dvornega svétnika«, krščanska vzgoja, kakor jo je Anton Slomšek opisal v verzih »Mladine najlepša lepota je ta: / ponižnost, nedolžnost, pa žlahnost srca ...«, pa filistra v »popovski halji«. Cankarjeva jeza na krščansko filistroznost je bila tedaj toliko pristnejša, ker mu je ta brutalno odtujila njegovo poezijo in ker je začutil, da je po slovenski vzgojni tradiciji tudi sam uklenjen v negativno psihološko stvarnost.¹⁶ Jezilo ga je, da so »jermeni« krščanstva slovenskega razumnika tako nesrečno povezali, da je bil upornik in idealist le še tedaj, kadar ni bil priseben, »trezen« pa je večinoma ravnal kot ukročeni suženj, predvsem pa kot filister in »zanikrni Hamlet«. Tak Hamlet pa Cankarja ne bi bogvekaj vznemirjal, če bi v njem ne videl nečesa usodnega, namreč simbol in »revno podobo prosjaškega in suženjskega naroda« in »umirajočega naroda«.

Da je njegova napadalnost tudi zdaj, v tej osebno skrajno prizadeti fazi, rasla predvsem iz narodne razburjenosti in da je filistra sovražil predvsem zato, ker ni s prstom mignil za narodno renesanso, priča tudi črtica *Nezadovoljnost*. Tu je aktualiziral misel na »novo človeštvo« in spodbijal »večnorazumni in neskončno dobrotni red« ter njegove »po-

¹⁶ »Vidim ga (= človeka) v tisočerih oblekah, z različnimi maskami na obrazu; izza vseh teh mask vzdihuje žalost, ki sem jo bil prvokrat občutil. Pogledal sem v ogledalo in celo tam sem ga videl.« — Zdi se, da bi korenine za Jermanov zlom v *Hlapcih* razen v Cankarjevem materinskem kompleksu morali iskati tudi v tej tedanji psihični stvarnosti, ki jo je Cankar čutil kot breme tradicije.

korne služabnike, posvetne in neposvetne«. Tudi tu je obsodil »ovsenjak krščanske zadovoljnosti« in mu postavil nasproti voljo po moči, po oblasti, po maščevanju in neusmiljenosti do vsega, kar ovira dohode k »novemu človeštvu«. Pozval je k uporabi proti državnim in cerkvenim avtoritetam, saj je po njegovem le upor narodu in posamezniku zagotavljal preporod. Tu beremo tudi revolucionarno misel, da ima pravico do življenja samo tak narod, ki zahteva in terja pravico, če mu jo odvzamejo. Kdor pa moleduje in joka, namesto da bi udaril, si je zaslužil smrt, in »krščanska skromnost« mu »koplje grob«.

Slovence pa je Cankar še huje izzval s »sentimentalno pravljico« *Kralj Malhus*. V njej se človek ponižuje pred »kraljevim plaščem« in dviga kadilnico, pa naj bo »bog trebušast in mozoljšast, kolikor hoče«. Taisti človek pa bližnjika prezira in zasmehuje. Cankar je terjal npravno čisti račun. Poudarjal je, da mu je bil ljub Neron, ker je »brcnil v kot duha«, vladal po svoji naravi in se ni oziral na »svete zakone«. Tudi Malhus se globoko zamisli, ko spozna, da je človek hinavec, ki voljno upogiba koleno, kadar mu ukazuje kot kralj, surovo neusmiljen pa je, kadar ga prosi kot Malhus. Sam bi ravnal drugače, če ne bi bil kralj. Ne bi spoštoval »posvečenih duhov« države in cerkve, zavrgel bi »duha, ki ima privilegij«, in bi priznaval le osebno svobodo in pravico močnejšega.

Tudi v tej satiri se je Cankar ustavil pri pojmu narod in terjal od njega, naj bo agresiven. Posebno mali narod bi moral priznati naravni zakon, da »močnejše drevo jemlje hrano slabejšemu«. Če pa bi se raje skliceval na »sveta prava« in vdano poslušal pridige »o medsebojni ljubezni in samozatajevanju«, bi bil »drugim po pravici v zasmeh«. Toliko bolj, ker se je odpovedal naravni bitii in se sam odločil za hlapca. In kam vodi in kakšna je slovenska osebna in narodna etika? »Nikogar ne briga, da ni več sam svoj, da se je odrekel svoji volji, da je prodal samega sebe; dovolj mu je, da je prodano vse, kar živi poleg njega... Drevo raste in se razvija po svoji volji; človek pa si je dal obrezati vejevje in se počuti dobro pri tem, — zakaj odslej je nemogoče, da bi zrastel hrast čez vrbo... Fej!... Kdor jih obreže do korenin, jim stori po zaslužanju.«

Tudi v črtico *Križev pot* je poleg satire na krščansko pohlevnost in vzgojni red vgradil kritiko na slovensko narodno neodpornost in fatalizem. Ministrant Marko nosi križ po pusti pokrajini, lačen kleca in spet z muko vstaja, »cerkvo in gospod (pa) ga priganjata, žugata s kro-

pilnikom in brevirjem«. Cankar pa vzklika ironično in ogorčeno: »Ali čemu ga priganjata, saj gre sam!« Torej spet kritika radovoljnega in krščansko motiviranega suženjstva.

Je stal v ozadju teh Cankarjevih napadalnih idej Friedrich Nietzsche? Mogoče. Toda njegov zunaj morale stoječi nadčlovek Cankarja očitno ni zanimal. Navdihoval pa ga je z mislijo na svobodnega in ponosnega človeka. Hotel je renesanso slovenskega človeka in naroda, njegovo osebno in kolektivno harmonizacijo. V ta namen je odločno stopal preko državnih in cerkvenih avtoritet, ki so tak razvoj ovirale.

Knjigo za lahkomišelnje ljudi sklepa črtica *Iz življenja odličnega rodoljuba*. V njej si učitelj prizadeva dokazati kulturni pomen povsem neznanega »rodoljuba«, ukvarja se z ničevostjo, domišlja pa si, da opravlja pomembno delo za narod. Ta idejno motivni drobec veže to knjigo s satirično komedijo *Za narodov blagor* (1901). Videli smo, da je »rodoljub« različnih obrazov že v devetdesetih letih stal v ospredju Cankarjeve satire. Zdaj je pisatelja zamikalo, da ga izсмеje pred teaterskim občinstvom kot etično dvoličen tip in kot poseben, zvijačen jezikovni pojav. Poznal je nekaj evropskih komedij z motivi iz življenja provincialne politične in uradniške plasti, Gogoljevega *Revizorja* (1835), *Časnikarje* Gustava Freytaga (1853) in *Zvezo mladosti* (1867) Henrika Ibse-
na.¹⁷ Toda več kot dramatski primeri ta dela pri njegovem načrtovanju niso bila.

V komediji je njegova satira na politično »rodoljubno buržoazijo«¹⁸ dosegla svoj pomembni vrh. Politični junaki komedije, še bolj pa njihovi priskledniki ponavljajo v paradnih in patetičnih dialogih demagoška gesla »na korist naroda«, za »narodov blagor«, »najdražje naše svetinje« in podobna, njihovi privatni dialogi pa izdajajo surovo individualistično in cesaristično moralo. Vodja liberalne stranke dr. Grozd poudarja pred nepokornim novinarjem Ščuko »prvo je meni moj blagor«, politična spletkarka Grudnovka pa opredeljuje cesaristično stališče z besedami »narod smo mi... Kadar govorimo, govori narod.« Cankarjev namen je bil, da poleg plehke in surove »politične igre« na Slovenskem razkrinka tudi liberalno ideologijo, ki človeka razoseblja (razmerje med »politiki« in literati), ali pa ga izoblikuje v odločnega nasprotnika (razmerje Grozd — Ščuka), in da hkrati »rodoljubni buržo-

¹⁷ Vladimir Kralj, *Ivan Cankar, Za narodov blagor*, NSod. 1959.

¹⁸ Ivan Cankar, pismo Zofki Kvedrovi, 6. dec. 1904, PIC II, 385.

aziji« ovrže prihodnost. Zato je satiro dopolnil z razredno ideološkim spopadom med buržoazijo in upornim razumnikom. Ščuka je bil prvi Cankarjev razumnik neumetnik, ki je strgal s sebe hlapčevsko tradicijo. Z njegovo uporno mislijo »Vašo polno mizo bodo zasedli tisti pozabljeni hlapci, tisti zavrženci in razcapanci...« (III. akt, 18. prizor) je Cankarjeva satira dobila sestavino, ki je v devetdesetih letih še ni imela. Satirični spis zdaj ni bil več samo rušilen in nikalen, ampak je zanikovalni posmeh spremljala graditeljska ideja. »Kralj v cunjah« je zmagoval nad hermelinastim »dostojanstvenikom«, nad pofrakanim rodoljubom. Zato je Cankar aprila 1900 upravičeno trdil, »kar pišem, je revolucionarno«. ¹⁹ Tudi njegove politične misli v tedanji korespondenci pričajo, da je komedijo Za narodov blagor in Knjigo za lahkomišelne ljudi pisal že spontani socialist, ki je simpatiziral z ideologijo socialne demokracije. Predvsem pa ju je napisal zmerom nanovo prizadeti Slovenec, ki se je bojeval za renesanso slovenstva.

Satiro na sebično rodoljubje je s to komedijo prignal do vrha. Že je mislil, da bi utegnila biti njegovo »zadnje zafrkujoče delo«. ²⁰ V resnici pa ni bilo in ni moglo biti zadnje. Kajti rodoljub se je zmerom usodnje vmešaval v njegovo delo in posredno tudi v njegovo eksistenco. Prvič kot filister, ki ni maral, da bi ga kritični umetnik vznemirjal, in je zato tudi finančno oviral razmah slovenske kulture, gledališča, besedne in likovne umetnosti; drugič kot provincialni esteta, ki je umetnost oviral zlasti z »moralnim« in »narodnim kriterijem«. Pri tem se liberalci in klerikalci oziroma neotomisti niso razlikovali. Cankarja pa so nič manj razjezili tudi nekateri književniki, ki so služili tem uradnim kriterijem in so v njihovem imenu zabavljali nad brezkompromisno umetnostjo.

¹⁹ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, zač. aprila 1900, PIC I, 109.

²⁰ Ivan Cankar je 1. julija 1900 pisal o tem Govekarju:

Takih stvari, kot so tiste takoimenovane »narodne igre« (»narodne« le v toliko, ker se po kmečko kolne v njih), pa jaz nikoli ne bom pisal. Ne le mene, celo mojega peresa bi bilo sram. To se ne pravi, občinstvo zabavati, — pravi se, ljudem okus kvariti s surovimi špasi in s kodrovske sentimentalnostjo smešiti in skruniti poezijo in dramatiko. Če nameravate potisniti gledališče tako globoko: — jaz vam pri tem delu ne bom pomagal. (PIC I, 217.)

Ob sporu z Govekarjem sta Cankarju pomagala slabiti nazor o primerosti »narodne igre« za Slovence Etbin Kristan in Izidor Cankar. Ta je 1908. zavrnil zagovornike narodne igre z besedami: »... krivično bi bilo pregnati Hamleta z odra, da dobi prostor Krjavelj, ker ljudstvo kliče po njem.« (*Ljudsko gledališče*, DS 1908).

Skratka, kritiki, korespondenti in člankarji so ustvarjali takšno atmosfero, da je Cankar, potem ko je prerasel svojo pesimistično depresijo (1901—1903), še stopnjeval satirično pisanje.

Že v romanu *Tujci* (1901) je napadel rodoljuba, ker je ta utemeljeval, da Slovenija ne potrebuje umetnikov in da jih ne more vzdrževati. Hkrati mu je ugovarjal, ker je bil nedostojni literat cenjeno blago tako v meščanskem salonu kakor v meščanski feljtonistiki. V satirični povesti *Sreča* (1904) je motiv sovraštva med »črno salonsko suknyo« in umetnikom še poglobil, obenem pa spet udaril po »umetniku«, ki je radovoljno prostituiral svoj talent. Materialni položaj slovenskega umetnika in slovensko kulturno politiko je tu opisal skozi usta knjižnega trgovca: »Pratike, molitveniki, pripovedi za narod in mladino — to še gre. Ali kar malo cika na umetnost — zastonj, izgubljeno. Zapravljen denar!« Povedano drugače: ves propagandni stroj je bil v rokah kulturnopolitičnih taborov, ki sta do umetnosti gojila nevarne zadržke.

V *Predgovoru* k povesti *Gospa Judit* (1905) in v satirični »literarni povesti« *Poslednji dnevi Štefana Poljanca* (1906) se je znova spopadel z ideološkim načelom, da je »na umotvoru umetnost postranska reč, glavna je blag namen in moralno besedilo« in da naj leposlovno delo vsebuje »nauk namesto ideje, cerkveno moralo namesto umetniške, navdušenost namesto resnice«. V povesti je še enkrat razmejil umetnika od filistrskega literata, ki »računi s praktičnimi razmerami«.

Kako je v teh letih doživljal sovražnega rodoljuba in literarnega recenzenta, je zlasti nazorno opisal v groteskni črtici *Na otoku* (1905). Junak v njej pripoveduje avtobiografsko zgodbo, kako je doživel nočni brodolom, morje pa ga je izplavilo na samotni, mrtev otok, v »žalostno mrtvo, sovražno puščavo«. Že je bil srečen, ker tod ni zagledal nobenega človeka. »O, ne človeka! ... kakšna slast je ne videti človeka«. Začutil pa je, da otok ni njegov, da je »tujec« in »pritepenec« v puščavni deželi. Nenadoma je zagledal pošastno žival, ki je lomastila s pobočja in se plazila proti njemu z zlobnimi očmi in opičjimi čeljustmi ter ga preganjala. Ta fantastično grotesken prizor, kako umetnik beži pred pošastno živaljo in se premetava med tezama »Ni mogoče ubežati« in »Ne se vdati!«, ponazarja gnus in strah, družbeno ujetost kafkavske vrste, hkrati pa Cankarjevo izrazno moč, s katero je premagoval filistrov odnos do umetnika in umetnosti.

Toda že v *Poslednjih dnevih Štefana Poljanca* se je Cankar porogal iz bolečine, ki je izvirala iz konflikta s filistrskim rodoljubom, in skle-

nil, da bo tematiko, ki jo je izbral za satirično obravnavo, pomaknil iz karikaturnističnega vzdušja še dalje proti groteski in esejistični polemiki.

Najprej je obračunal s tipom hlapčevskega literata. Med drugim ga je videl tudi v Franu Govekarju, svojem nekdanjem prijatelju. V *Izjavi* (Naši zapiski, 1906) je sporočil, da ljubljanskemu gledališču ne bo dal uprizoriti nobene svoje drame, dokler bo Govekar v njegovem vodstvu. Cankar mu je očital, da je literat brez »svoje« misli in besede, da »živi svoje klavirno ‚literarno‘ življenje pod zaščito uredniške tajnosti« in piše »anonimne članke o sebi, za sebe in proti sebi«. Razen na to Govekarjevo dejansko slabost je opozoril tudi na njegovo dramatsko nezmožnost in ga udaril še z očitkom, da mu je »umetniško delo le za dekoracijo«. Razšla sta se, ker je zavistni Govekar vztrajal pri estetiki »narodne igre« in njeni primernosti za razvojno stopnjo gledališkega okusa na Slovenskem, Cankar pa je hotel kritično in umetniško gledališče, na kar je Govekarja opozoril že leta 1901.²⁰

V takšnih okoliščinah je leta 1906 pripravljaval »knjigo samih satiričnih, ironičnih, skrajno zabavljivih novel in sestavkov«²¹ z naslovom *Krpanova kobila* in jo izdal v začetku 1907. V njej je obračunal z literati, z Govekarji, ki jih aktualna slovenska problematika ni vznemirjala, ampak so samozadovoljno delali in priporočali »neškodljivo« in zabavno literaturo. Priznal jim je sicer, da natančno vedo, kaj je umetnost, zameril pa, da so se odločili za dvojno merilo: za Slovence je primerna nižja vrsta literature, visoka umetnost jim ne ustreza. *Študija o gledališču, Govekar in Govekarji, Dvojna resnica in Prešeren* so en sam boj proti dvojnemu merilu. Cankar je tu odločno podiral pregrade med umetnikom, umetnostjo in ljudstvom, med Evropo in Slovenijo. Spet je potrdil, da ni sile, ki bi ga pokorila in vpregla v krušni jarem protiljudskih kulturnopolitičnih tokov.

Literarna satira pa je bila samo en izraz njegove kulturne jeze. Istčasno je namreč pisal proze, ki so nastajale iz ogorčenja nad moralnimi svetohlinci in ki jih je napovedal že v Predgovoru h Gospe Judit z besedami: »Ljudje, ki so polnili mojo mladost z gnusom in trpljenjem, dokler je niso napolnili do roba, so bili vsi nenavadno moralni. Z velikimi črkami so zapisali v moje srce, da je glasna morala, tista morala namreč, ki je tako bahato nalepljena na tolsti obraz, le spodobna tujka za duševno nečistost«. Moralistična kritika ga je zdaj le še bolj upra-

²¹ Ivan Cankar, pismo Lavoslavu Schwentnerju, 4. jun. 1906, PIC II, 184.

vičila, da je od leta 1905 naprej pisal cikel šentflorjanskih zgodb *V mesečini*, *Razbojnik Peter*, *Pesem*, *Kancelist Jereb*, *Polikarp*, *Smrt in pogreb Jakoba Nesreče*, *Aleš iz Razora*, *Mrovec in njegova slava* ter večino od teh spisov izdal 1908 tudi v knjigi *Zgodbe iz doline šentflorjanske*. Nekaj novel z »glasno moralo« pa je izšlo ali posebej ali pa v Krpanovi kobili.

Farizejska morala kot literarna snov Cankarju satiriku ni delala težav, in »svetnika in ne človeka« je osmešil v črtici *Vaški farizej*, menda že leta 1894.²² Že tedaj je zalotil »vrlega katoliškega moža«, da »si je trkal na prsi, da je bobnelo«, že tedaj je ironiziral svetohlinsko »zamolcklo bobnenje skesanih prsi«. Zdaj mu je umetniško uspela napol satira napol groteska *Polikarp* (1905), ki uprizarja župnikovo stisko, ko mu nepričakovano pride v hlev umret nepriznani sin ter se mu spremeni v fantastični nočni privid in v nevarnega protiigralca, dokler župnik ne zblazni. Mnogo bolj satirično je opisal podoben motiv v povesti *Aleš iz Razora* (1907). Tu grabežljivi in svetohlinski junak z baročno religioznostjo ustvarja okrog sebe mit o »vrlem katoliškem možu«, dokler mu zavesti ne preplavi zavrženo deklet, da od groze zblazni. Ta satira na svetohlinstvo pa ima nekaj mohorjanskega na sebi, kajti Cankar je hinavca kaznoval. Res da ga ni zlomil s krščansko moralistiko, ampak z življenjskim etosom, ki ne dovoljuje nobene prevare. A vendar se ni mogoče znebiti vtisa, da iz satire štrli nauk namesto umetniške ideje.

In *Kancelist Jereb*? To je spet »spodobni in spoštljivi rodoljub«, ki priznava urad, veliko mašo, procesijo in molitev za nedeljive vrednote. Rodoljubove in filistrove čednosti so »smehljajoča ljudomilost, visokostna, vendar blagodejna in poučevalna modrost, spodobna in posebno višjim slojem tako lepo primerna ponižnost«. Toda spodobnega filistra v snu obletavajo »črne peroti«, preganja ga motiv »velikih, zelenih, steklenih oči« dekleta, ki se je zaradi njega utopilo.

V tekstu *V mesečini* se dolina šentflorjanska zateka k mlinarici, malomeščanski sloj (župan, učitelj Šviligoj, cerkovnik, dacar, poštar) pravno hinavči in se pohujšuje nad umetnikom Dionizom in njegovo Hiacinto (podobno kot v prvem aktu farse). Dioniz zaničuje svoje okolje. Tu nastopa tudi že hudič, ki preizkuša umetnika in mlinarico odnese v »peklo«. Idejni akcent: rodoljubi živijo »pošteno in krščan-

²² France Dobrovoljc, *Zbrani spisi Ivana Cankarja XXI*, 219.

sko«, trudijo se »za blagor naroda in za vseobči napredek«, v resnici pa so dekadenti. Zato Dioniz s Hiacinto pobegne iz npravno zlagane sredine. Cankar tu satirično polemizira z domovino, z očitki, da je njegova literatura umazana, in se rodoljubom maščuje tako, da jih razkrinka kot nezakonske očete. Toda njihov Dioniz — nezakonski sin je le izobčeni umetnik. Ta motiv prevladuje tudi v *Razbojniku Petru*, le da tu Cankar še priostruje satirično jedkost. Tu govori že o »brezmadežnih rodoljubih«, ki so hkrati grešniki in sramežljivi sveti Alojziji in svete Neže. Tudi tu se »pisar Peter« vozi z lepotico-ciganko, ki senzualistično vznemirja »čisto rodoljubje«. In kakor kasneje v farsii Jacinta, tako zdaj »ciganka« sprejema goste na svatbo, poljublja jo roko, nato pa jim zapleše (»prozorna halja je bila, ki je razkazovala vso omamljivo in pohujšljivo lepoto telesa«, telo »je bilo kakor evangelij iz svete dežele«).

S temi proznimi predštudijami za farso pa je Cankar moral prenehati, toliko prej, ker razen črtice Na otoku, novele Polikarp in povesti Aleš iz Razora niso imele prave umetniške narave. Ponavljale so sorodne idejne in situacijske motive ter opisovale podobno snov. Zdi se tudi, da je Cankar tu prekomerno karikiral, in namesto da bi razklepal dekadentne značaje, kakor je Aleševega, je v ogorčenem zaletu pristajal tudi na estetsko nezahtevni ravni. Mar ne bi lahko obveljala misel, da si je pomagal s sredstvi, za katera je sodil, da jih ima rada manj kultivirana plast ljudstva? Ta namreč po njegovem »zahteva dejanja, spletk, ganljive ljubezni, grobega humorja in strašne moritve.«²³ In s podobnimi sredstvi je zdaj delal sam, le da jih je nekoliko pofinil. Vedel pa je, da se umetnost tu konča.

Da bi v satiro znova potegnil tudi svoj problem, eksistenco umetnika v »spodobni« družbi, in da bi realiziral spoznanje, s katerim je sklenil Zgodbe iz doline šentflorjanske: da ta dolina in njen pisatelj drug na drugega ne bosta mogla nikdar pozabiti, »zakaj jaz sem v tebi in ti si v meni« —, je napisal še farso.

Že leta 1900, po avtodafeju Erotike je razmišljal o dramii »Moralni ljudje« in 1902. se je spet vrnil k naslovu »Moralni ljudje — komedija«. Tega leta je navdušen prebiral »krasno farso«²⁴ Christiana Grabbeja *Scherz, Satire, Ironie und tiefere Bedeutung*, romantično komedijo v treh

²³ Ivan Cankar, *Janeza Trdine Zbrani spisi II*, LZ 1905.

aktih iz leta 1822. Leta 1905 je omenjal komedijo »V omotici«.²⁵ Na-
posled se je odločil za naslov *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908).

Novela Razbojnik Peter mu je srečno razvozlala »burlesken kon-
flikt«,²⁶ ki ga je že lep čas nosil v sebi. »Ko sem to novelo napisal in
že poslal, sem šele izpregledal, kaj pomeni. Takoj sem šel in sem
napisal ‚Pohujšanje‘. V noveli je stvar še materialna — ‚razbojnik‘
sam še ne ve, kdo da je: njegova družica je ciganka, ne njegovo lepše
in višje življenje...«²⁷

V farsii je »razbojnikova« — umetnikova družica Jacinta »njegovo
lepše in višje življenje«, torej ženska in hkrati lahko tudi simbol za
umetnost. Tako je Cankar združil napad na »glasno moralo« rodoljubov
še z odločnim uporom proti njihovemu prepričanju, da sta bila sloven-
ski umetnik in umetnost »zakrpana suknja nečistosti« in da sta v Slo-
venijo vtihotapljala »duha tujinstva«. Z načinom Jacintinega življenja
in hrepenenja je osvetlil ustvarjalnost in dejavnost, ki se ne ustavi pred
nobenim življenjskim motivom in zato tudi ne pred licemerno moralo.

Fabulativni splet farse je tak, da umetnik razkrinkuje »glasno
moralo«, »čistega« in »prečisto«. Kaže ju, kako se skrivoma erotično
varata in hlepita po »prepovedanih« erotičnih nasladah. Senzualistični
rodoljubi pa so hkrati tudi drobnoburžoazni hinavci in igralci. Čim
»pohujšujoči« umetnik podeduje graščino, postane v njih očeh zgled
za krepost in pravo rodoljubje, nenadoma si pridobi zasluge za umetnost
in znanost, za domovino in »za narodno slogo«. Umetnik pa jih brž spet
razočara, zavrže grad, ker noče biti filistrski rutiner, in pobegne z Ja-
cinto, s to »polno žensko naturo« in simbolom za naravno, nezmoralizirano umetnost.

Ugovor rodoljubom, da umetnost ne pohujšuje, je Cankar podkrepil
tudi s sporom med umetnikom in zlodejem. Temu bi umetnik po kon-
traktu moral Šentflorjance zaslužniti in jih pohujšati, saj je njegova
duša vzorno »nakazna«. Zdaj pa vidi, da so Šentflorjanci že zdavnaj
njegovi. Zato zamoleduje, naj mu umetnik zapiše Jacinto. Preizkuša

²⁴ Ivan Cankar, pismo Ani Lušinovi, 1. sept. 1902, PIC I, 517.

²⁵ Boris Merhar, *Opombe k Pohujšanju v dolini šentflorjanski*, *Izbrano delo Ivana Cankarja IX*, 511–522.

²⁶ Ivan Cankar, pismo Lavoslavju Schwentnerju, 30. okt. 1907, PIC II, 236.

²⁷ Ivan Cankar, pismo Cirili Pleškovi, LZ 1926 (B. Merhar, ID *Ivana Cankarja IX*, 521).

ga, »ali je res, kar je«, ali zares služi umetnosti, ali pa je tudi on le pokvarjeni rodoljub. Bo »pohujševal«, ali pa bo »sramoto« bičal. Umetnik ga od Jacinte odbije in jo zaničuje z izrazi »jezik«, »šleva« in »nadlega«.

V farsu je Cankar kriknil tudi proti izolativni leposlovni kritiki, ki je njegovo delo ljudstvu odtuževala. Udaril je po ideoloških »sužnjih, blapcih in tlačanih« oziroma po »golazni«, kakor je tu imenoval oportuniste v kulturi. Ti so umetnika osamili in izobčili, da je ostajal le še sam svoja publika (»sonce sem, ki sije samo sebi, / nikomur na veselje, ne na žalost!«, Peter, II. akt, 1. prizor).

Končno je umetnika v farsu soočil še z enim narodnim funkcionarjem, z učiteljem Šviligojem. Učitelj opravlja tu vlogo paradnega lakaja jare gospode in pogloblja lakajsko kulturno zavest. Sužnji konvenciji in si ne upa stopiti na svoja pota. Tudi noče ničesar in je srečen, da mu ni treba ničesar hoteti. Umetnik ravna v vsem prav nasprotno. Uporniško in neservilno snema maske z zlaganih avtoritet in zmerom nekaj hoče, kajti hoteti pomeni osvobajati sebe in druge in ustvarjati. Zato seveda umetnik ni družbeno zaželen in je večer popotnik, učitelj pa je zaželen, priznan in »potreben«, ker sankcionira možnost, da se z njim igrajo smeri in »valovi«.

Potem ko je bil Cankar kandidiral kot socialni demokrat ter napisal revolucionarno socialno povest *Hlapec Jernej in njegova pravica* (1907) in knjigo socialnih črtic *Za križem* (1909), je bilo povsem naravno, da je napisal še socialno satiro ali »povest v smislu in smeri Hlapca Jerneja«²⁸ *Zgodba o šimnu Sirotniku* (1909). Dogodek, ki ga je našel v reportaži dunajskega delavskega časopisa,²⁹ je prepesnil tako, da je satirično opisal »tragedijo obnemoglega delavca«.³⁰ Fabula pripoveduje o delavcu, ki je v mestu doslužil, delodajalec ga je vrgel na cesto, oblasti pa vrnilo v rojstno vas. Župana vasi Prisojnice in Osojnice s svojima biračema in procesijama vaščanov zdaj papirnato, paragrafsko razpravljata o tem, kateri srenji »berač« pripada, mož pa med tem od gladu in žeje umre na kupu kamenja nekdanje rojstne kočice. Iz vsega formalističnega zvitorpstva in sholastične dialektike bralec čuti Cankarjevo

²⁸ Ivan Cankar, pismo Lavoslavju Schwentnerju, 25. IV. 1909, PIC II, 242.

²⁹ Boris Merhar, *Opombe*, ID Ivana Cankarja VII, 476–477.

³⁰ Ivan Cankar, pismo (Josipu?) Apihu, 2. jan. 1910, PIC III, 202.

socialno moralno obtožbo in misel, da kapitalistični buržuj brezpravnega delavca obravnava le ko objekt »pravice«, ne pa kot ustvarjalca družbenih dobrin, najmanj pa kot človeka. Korespondenca med Cankarjem in Mohorjevo družbo, kjer je Zgodba o Šimnu Sirotniku izšla v knjigi Troje povesti (1911), kaže, da so katoliški krogi presojali to socialno satiro z nerazumevanjem. Cankar je maja 1909 družbi sporočil, da je povest »veselega značaja« in da bo v njej »humor precej krepak«. ³¹ Ko je družba imela v rokah ves rokopis za knjigo, mu je blagajnik Apih pisal, da »večina naših članov noče proizvodov Vaše struje«, ker so ti proizvodi »v veliki večini le karikature slovenskega kmeta«. Čitanje takih povesti naroda ne dviga, ampak »ga vleče v moralno in fizično bedo«. »Ali nimate junakov, ki ne hodijo s sklonjeno glavo vedno le po blatu in megli, opotekaje se, pljuvaje in zamahujoč z roko?« ³² Cankar je seveda odločno odklonil, da je kmeta zgolj karikiral, saj je bil med kmeti »rojen in vzgojen« in jih je dobro poznal, enako je odbil, da mu osebe »hodijo po megli in blatu«, ko pa je vendar jasno, da je v dveh primerih pisal realistično, v tretjem pa jedko satiro. ³⁰

Potem ko je ožigosal navidez urejeno kapitalistično družbo in potem ko je vse desetletje razkrinkoval rodoljuba in njegovega filistrskega literata, je po volitvah 1907, ko je klerikalna stranka v Sloveniji porazila liberalno, obračunal še z nedostojnim učiteljem, s tistim, ki je z lahkoto zavrgel svobodomiselní nazor in se udinil klerikalni stranki. Pravzaprav je nazorsko kapitulantsko učiteljstvo v drami *Hlapci* (1909) bilo le nosilec Cankarjevega končnega obračuna s pojavom, ki ga je že dobro desetletje označeval z izrazom »hlapec« in »suženj«. Kot hlapčevska in suženjska se v drami prikazuje namreč vsa slovenska srenja, z izjemo tenkega delavskega sloja in še tanjšega izobraženskega sloja, ki ga predstavlja revolucionarni učitelj Jerman. Prva dva akta v *Hlapcih* sta pisana satirično, od tretjega do petega pa prevladuje tragika. ³³ V izobliki Jermanove tragike je Cankar ostal zvest svoji nekdanji tezi, da je bil slovenski razumnik namreč del slovenske krščansko pasivistične duševnosti. Tudi Jerman je v svojem dnu še »hlapec«, saj omaga v uporú tudi pod bremenom materinsko religioznejega kompleksa.

³¹ Ivan Cankar, pismo Mohorjevi družbi, 25. maja 1909, PIC III, 198.

³² (Josip?) Apih, pismo Ivanu Cankarju, 20. dec. 1909, PIC III, 202.

³³ Ivan Cankar, pismo Lavoslavu Schwentnerju, 26. okt. 1909, PIC II, 254.

Novembra 1909 je strupen neotomistični kritik Leopold Lenard Cankarja razburil še s pamfletom *Cankarjanstvo ali božanstvenost norcev* (S 1909). Trdil je, da je pisatelj svojo pesem že davno izpel in se ima zahvaliti zgolj slepoti slovenske kritike, da te smrti ni že prej ugotovila. Verjetno je, da brez te sovražne zablode, še zlasti pa brez hrupa, ki ga je katoliško učiteljsko društvo s protestno resolucijo zaglalo zoper Hlapce, Cankar ne bi napisal pomembne estetsko polemične listine *Bela krizantema* (1910). V njej je leposlovnega recenzenta in svoj »publikum« še enkrat naslikal kot lenobno, dremavo, vendar surovo žival, kot udav — Publikum, ki preži na umetnika in mu streže po življenju.

Kakor že v komediji *Za narodov blagor* na začetku desetletja, tako je tudi v farsii *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, v drami *Hlapci*, povesti *Zgodba o Šimnu Sirotniku* in v *Beli krizantemi* postavil proti političnim stremuhom, duševnim hlapcem in ideološkim sfanatizirancem svoj svobodoljubni, socialistični in osebnostni nazor, satiro in ironijo je uravnoteževal s konstruktivno mislijo. To ga je še bolj opravičevalo, da je 1911 v pogovoru z Izidorjem Cankarjem satiri in paradoksu v svojem trojnem estetskem ritmu odmeril tako odlično mesto.⁵

Potem ko je v *Hlapcih* satiro povezal s tragiko, se je v novem, drugem desetletju še nekajkrat vrnil k čisti satiri. En tematski krog je vodil zdaj nazaj v fantovska doživetja. V spominski obliki se je še enkrat jedko posmehnil »spodobni družbi«, fraku in popovski halji. Drug, nov tematski krog je neznaten, obsega le nekaj protivojnih črtic, zlasti *Ogledalo* in *Kostanj* posebne sorte, ter črtico *Peter Klepec*.

V *Ogledalu* (1917) je zadnjikrat zatožil »spoštljivo suknujo« in »blagomilje« slovenskega gosposkega filistra, ki je med vojno odvrigel masko svoje krotkosti in dobrotljivosti ter pokazal »volčji pogled« in »jastrebove kremplje«. Filister je bil kriv, da so se ljudje deformirali, doživljali tragiko razčlovečenja in da so nosili s seboj le še mrtva, raztrgana srca, v katerih »so bili pljunki namesto krvi«. To kritiko po svoje dopolnjuje VIII. poglavje *Grešnika Lenarta* (1914). Tudi tu je namreč zatožil slovenskega filistra, da je sovražil in onemogočal ustvarjalne ljudi. Protestiral je, da si je »irhasta duša v gosposki obleki« uzurpirala oblast nad »gosposko dušo v irhovini«. Lažigosposka kulturna oblast je s svojim »globokovaškim umom« hromila narod prav tedaj, ko bi morala še kako raznetiti njegovo potencialno vitalnost. Slovenski

politiki in malomeščani so bili krivi slovenskega paradoksa, kakor ga je metaforično opisal v črtici *Peter Klepec* (1917): »čeznatura moč« legendarnega Petra Klepeca je tu, resnično močne osebne in narodne eksistence pa ni. Ta plast je bila kriva, da je paradoks trajal še v začetek dvajsetega stoletja.

Tu je Cankar zaokrožil idejo svoje satire. Vsa je težila za osebno in narodno katarzo. Ruvala je iz človeka hlapca in hinavca, poskušala delati iz njega notranje in nazunaj skladno, avtentično in svobodno bitje. Preko takega bitja se je Slovencem obljubljala narodna svoboda, po njem bi nastajal narod, ki mu Klepčeva moč in oblast več ne bi bila v napoto. S satirično akcijo je Cankar odpravljaj razpoke med videzom in resnico osebne in narodne bitja na Slovenskem. Z njo je spreobračal »hlapce v ljudi« in svaril, da slovenska skupnost v Evropi sebe ne bi razjedla. Zato pa misel Izidorja Cankarja iz leta 1910, da je slovenska povest o rodoljubu že »dolgočasna«, ker »še danes nihče ne ve, kdo so tisti rodoljubi in zakaj zasluži njihova debelost cele povesti« in da je ta povest eden od pojavov »onih absolutnih sodb«³⁴ iz novoromantike, po katerih je bil umetnik nezmotljiv in postavljen visoko nad filistrozno buržoazno občinstvo, zato ta misel, ki je mogoče bolj merila na tedanje epigonske pojave, Cankarjeve satire ni vrednotila objektivno.

II

V pesmih okrog 1892 je Cankarjeva satira bila oblikovno še preprosta, predvsem norčevalen besedni izpad v verzih, ki je žalil in smešil bolj s surovo besedno kvantiteto, kakor pa s stilno prefinjeno ironijo. V romaneh je satirično idejo izvedel že z vzorno logiko, natančno odmerjenimi motivnimi poudarki in v nazornem pesniškem izrazu. Prozno obliko, v kateri je uveljavil satirične akcente, je v devetdesetih letih imenoval zdaj črtica, drugič feljton, ali pa je oba izraza uporabil za isto prozo. V enem od pisemskih naročil bratu Karlu, naj bi mu izpisal kaj iz Slovenca in Slovenskega naroda za knjigo *Vinjete*, beremo takle stavek: »Črtico ‚On‘ iz ‚Naroda‘ si pozabil: — samo en feljton!«³⁵ Feljton mu je pomenil predvsem kritični sestavek s proble-

³⁴ Izidor Cankar, *Pogovori o umetnosti*, Zora 1910. (Izidor Cankar, *Leposlovje — Eseji — Kritika I*, Ljubljana 1968, 225.)

³⁵ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 19. jun. 1899, PIC I, 80.

matiko iz političnega in kulturnega življenja, napojen s satiričnimi in humorističnimi poudarki tako v jezikovnih oblikah kot v metaforiki. Kako je bil v devetdesetih letih navezan na krajšo obliko, na feljton in črtico, priča tudi usoda satiričnega romana *Pod Saturnom. Življenje in delovanje Julija Stepnika* (kasneje novela Smrt kontrolorja Stepnika in ideja za roman Tujci), v katerem so menda bili »najboljši odstavki filozofični in satirični«, pisal pa ga je kot »zbirko posameznih krajših spisov«, ki »bi lahko poslal vsakega posebej brez velikih popravkov kot feljton v Narod ali v Slovenca«. ³⁶ V naslednjem desetletju je za satiro uporabil tudi »povest«, torej široko prozo, in seveda dramatiko od komedije in farse do drame. Tudi zdaj je pisal krajšo satirično prozo, feljtonistične in esejistične narave. V drugem desetletju pa se je preko satiričnega poglavja v avtobiografski povesti spet vrnil le k satirični črtici.

Temeljni obliki Cankarjeve satire sta karikatura in ironija. Očitno je z njima najlažje plastično slikal razločke med videzom resnice in resnico samo. Največkrat karikaturistično razdira epske in dramske osebe tako, da jih ne odlepi od satirične obravnave. Bije jih z njihovimi idejami, načrti, smeši z njihovimi kretnjami in jezikovnim inventarjem. Pisateljski odnos do njih je odnos »ponižnega« komentarista in zasmehljivega občudovalca. Včasih pa je pisatelj ta odnos spremenil. So primeri, kjer se mu je popačenost izmuznila iz rok in kjer zunanost oseb in njihova notranost, njihova miselnost rasteta neposredno iz njihove lastne razjedenosti. Zgodi se tudi, da na nedolžnega človeka nepričakovano navali pošastna, neopisljiva žival in ga sune v skrajni eksistencialni strah. Drugič spet se ali v epskem liku ali pa okrog njega, tudi okrog umetnika, kopičijo absurdnosti do te meje, da zblazni. V takih primerih je Cankar zapustil tla karikature in uporabljal sredstva groteske.

Cankar je imel velik smisel za likovno umetnost, rad je obiskoval slikarske razstave, polemiziral je zoper likovne diletante in zavzeto pisal o slovenskih impresionistih. Tudi sam je znal risati, še bolj pa grafično gledati. Preden je bratu poslal sliko dunajskega literarnega kluba, mu je dva na njej takole plastično predstavil: »... morda Te bodo zanimali ti obrazi, od katerih so nekateri vsekakor bedasti. Goestl s svo-

³⁶ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 9. jan. 1899, PIC I, 61.

jimi velikanskimi, suhimi nogami, poleg malega, grbastega, bolehnega Jančarja...³⁷

Zaradi likovne nadarjenosti je kaj lahko oblikoval vidno karikaturu. Sprva se je rad pozabaval z optično podobo paradnega govornika. Pretiraval je njegove kretnje in vso igro telesa preuredil tako, da je podrl ravnotežje telesne pojave in jo naredil smešno in zabavno. Govornika je poiskal npr. v trenutku, ko je pred zrcalom študiral primerne kretnje, s katerimi bi stopnjeval tehtnost govornice besede. Neki govornik *in spe* najprej sam opazuje impresivnost svoje pojave (»jedno nogo malo naprej, levo roko v bok uprto, a desno visoko vzdignjeno«), nato pa mora še žena presoditi, »... kak utisek napravi, če zamahnem z roko v kolobar, če jo denem na prsi ali dvignem proti nebu...« (Slavnostni govor). Drugič ima govornik »okroglo, zavaljeno telo«, stoji pa na »čudovito tenkih, visokih nogah« in spet drugič je njegov »nos nalahno upognjen, kakor bi radoveden poslušal modre izreke, ki prihajajo izza fino zarezanih ustnic« (Pri nas). Podobno porogljiva je Cankarjeva »grafična« karikatura tudi tedaj, ko zbada literate ali pa »eksemplar literarno izobraženega človeka«, recenzenta in filistra. Takole je npr. videl literata: »... kadar zagledam od daleč megleno postavo z nedoločnimi konturami, ki se zdaj krči, zdaj spet širi in hrepeni vedno višje in višje, — tedaj napravim ovinek...« In takole »recenzenta«: »Lica nekoliko bledikasta, brada črna in skrbno negovana, ustna debela, zobje veliki, rumeni in proti koncu ostri, kakor igle, — a oči, moj Bog, te oči! Treba bi bilo Dostojevskega, da bi jih primerno opisal.« Kajti iz teh »primerno majhnih« oči bôde »kričeča, ohlapna obleka samoljubja, zavisti in ošabnosti...« Toda naj so recenzentove oči vsebinsko še tako popačene in razjedene, zobje še tako veliki in iglasti, njegove podobe Cankar tedaj le še ni toliko znakazil in razjedel, da bi mogli govoriti o kakem pomembnejšem premiku karikaturne tehnike v smeri groteske.

Cankar pa se seveda ni ustavil pri vidni karikaturi, toliko manj, ker je bil tragikomični videz paradnih rodoljubov le zunanji znak navznoter vprašljive osebnosti. Popačena zunanost je opozarjala na razkroj vsebine, na duševnost in ideologijo, ki sta se ohranjali samo še v mislih in v patetični veselilni retoriki puhlih fraz. Optična slika karikiranega govornika je bila torej simbol za deformirano ideologijo in

³⁷ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 23. nov. 1896, PIC I, 29.

njene nosilce. Zato je bil Cankar pozoren tudi na jezik in jezikovne oblike svojega duševnega tipa. Smeši ga npr. tako, da ga zaloti, kako se muči za besede in klišejske izraze, ki jih povrh niti ne razume (»Vivat, crescat, floreat!«); drugič se ne more spomniti na pomembno uvodno pozdravno besedo, kakor je npr. »V očigled«. Rodoljubno govorniški stil jare gospode je v Cankarjevi interpretaciji baročen, atributiven in slovesno napihnjjen, stavčna intonacija teži k patetiki, stavčne kadence pa hočejo izzvati sentimentalne učinke. Naj navedem primer.

Slavna gospoda!

Radostno mi utriplje srce in solze mi igrajo v očeh, ko stopam pred vas nočoj, kakor pred petnajstimi leti, ko ste se zbrali v tej dvorani prvokrat, vsi navdušeni za sveto, narodno stvar, za milo svojo domovino. Gospoda moja! Komu ni znano, koliko je doslej pretrpel naš ubogi narod, zaničevan in teptan od tujca! Naš dični Gregorčič poje krasno o jadni materini domovini...

Ker paradni govornik navaja tudi Gregorčičeve verze, smemo sklepati, da je Cankar pribil na steber satire tudi retoriko in patetiko pesnikove rodoljubne pesmi. Pač tudi zato, ker so besedarji njegovo pesem zlorabljali in z njo mašili lastno miselno praznino. Verjetno pa tudi zato, ker se mu je narodnostno navdušujoča pesniška retorika z mednarodnega političnega položaja zdela enako nemočna in ničevna, kot napihnjena rodoljubarska slavja in ustrezna feljtonistika.

Karikiral je tudi to feljtonistiko in reportažo. Toliko ostreje, ker sta s slovarjem pomagali ustvarjati brezbarven, klišejevski in napihnjjen govorniški slog. Takole naj bi mestni dnevnik Boben poročal o nastopu »narodne dame«: »In Tonetova Mici je rešila svojo nalogo častno in urnebesni živio-klici so se dvigali proti jasnemu nebu, ko je dovršila svoj krasni, navdušeni, pesniško nadahnjeni govor ter izročila z velegraciozno gesto imeniten bouquet častitemu predsedniku slavnega društva« (Gospod Ognjišček in gospod Mravljinček). »Citata« Cankar ni izpisal, čeprav bi ga lahko. Je pa vzorna karikatura jezikovnih oblik in stila, s katerimi je osladna žurnalistika nacvetličila »slovensko mlako«. Seveda je Cankar žurnalistični ton in slog tu parodiral, vendar se ni oddaljil od poveljevalne, brezidejne časnikarske prakse in nje-nega patetičnega in preresno slovesnega tona; od njene provincialne preproščine in hkrati lisičje premetenosti.

Karikiral je tudi slog nekaterih slovenskih pisateljev ter ironiziral njihov strah, da bi svoje junake poimenovali preveč slovensko. Hkrati

je parodiral tudi take junake iz slovenske literature, »ki niso sposobni več za nobeno drugo rabo, kakor kvečjemu še za slovensko estetiko«, torej za »filozofijo« umetnosti (»strahotne postave z jokavim obrazom, v surki in irhastih hlačah, — sključeni polišineli z lesenim jarmom na nosu, —«. Literarno izobraženi ljudje). Z uničujočo logiko in porogljivostjo je cefral »frfotajoče fraze« literarno izobraženih ljudi ter izničil njihovo »misel« in skrb »za naš mili, nedolžni narod, ki je ostal čist in nedotaknjen sredi vseobče pokvarjenosti« s takole, že kar groteskno primero: »... a predno je prišla (misel) do vrha, pahnila nas je v brezdanjo globočino in izginila, kakor ob enih po polnoči duh rajnega čevljarja Tomažka, ki hodi po mostu gor in dol in predava Funtkove pesmi.«

V prozah iz devetdesetih let je tudi nekaj motivov in prizorov, ki psihološko sodijo v grotesko. Slavnostni rodoljubni ceremonial je bilo kaj lahko podreti s kakšnim absurdnim snovnim motivom. In Cankar je svečano razpoloženje znal razdreti z nenadnim vdorom banalnega motiva. Ko jara gospoda, ki v trškem Dvoru (Gospod Ognjišček in gospod Mravljincek) pod slavolokom pričakuje mestne dostojanstvenike, zagleda »bel oblak« na cesti, se še bolj zapne in posvečani. Že se čujejo »veseli klici«. Toda namesto dostojanstvenikov se pripodi po cesti »Podgorčev osel, s katerim je pripeljal gluhi hlapec Miha dva prazna sodčka od Kozma«. Poleg tega, da v tej situaciji udarita druga na drugo slovesnost in banalnost, so zelo povedni tudi izraz *osel*, *gluhi* in *prazen sod*, saj poudarjajo duševno praznoto in izvotljenost jare gospode. Robusten in nekoliko grotesken humor živi tudi v feljtonu *Pri nas*. Tu pisatelj organizira shod »častite družbe«. Najprej govori Šilo (»suho telo, neskončne noge«), vsi za njim govorijo »enako« in »naposled pride v dvorano deputacija samosrajčnikov, ki zahteva za samosrajčnike privilegij, da smejo svobodno skakati po lužah. Rdeč kakor rak jih zapodi Bob na cesto«. Ta namreč še ni prav dospel do besede, »ker so ga grozovito čevlji žulili«, in že je samosrajčniška deputacija razbila častiti shod. Ne samo situacija, tudi stiska ambicioznega govornika je oblikovana groteskno. Vrh Cankarjeve začetne groteske pa je treba iskati v črtici *Morala* (1894). Res je, da se tu groteska še ne odcepi od satire, kakor se v Cankarjevi literaturi skoraj nikoli ne razcepita. Avtor namreč vztraja pri ironiji, da »dopisnik« »dela ode in elegije za razne prilike«, morale pa še ni videl, župnik jo vidi, kolikor je človek potrebuje, le »v zveličavnih naukih«, državni poslanec zgolj »v veličastnem stroju svetovne

politike«, pri filozofu pa je že stara in popolnoma razlepotena, »črno oblečena«. Te štiri variante »morale« merijo na tedanje novinarstvo, cerkev, provincialno politiko in zmoralizirano filozofijo. Toda sanjska fantastika, s katero bolni pesnik v zaporednih srečanjih s temi štirimi tribunami in z drugimi pesniki podoživlja svoj preganjski kompleks, da bi iztaknil »izvirno, duhovito moralo«, dalje način, da na Pegazu leta iz kraja v kraj, nasprotje med videzom — v mestnem parku je zagledal »krasno boginjo« Moralo — in med resnico — Morala se mu odkrije kot razlepoten, gubast obraz, ki z resnično poezijo noče imeti nič skupnega in zato pesnika ubije —, ta sanjski surrealistični prostor, ta racionalistično hladna igra v podzavestnem, sanjskem jazu, zlasti pa ves spopad med nezdržljivima prvinama, med umetniško lepoto in dogmatsko moralo, vse to spada v območje grotesknega oblikovanja.

Čim bolj se je Cankar zarival v polemiko z nemoralo slovenske buržoazije in čim bolj mu je dialog dozoreval kot sredstvo, s katerim si je obetal doseči v literaturi največ, tem bolj je mislil na to, da se bo moral prej ali slej kritično smejeti z gledališkega odra politikom, žurnalistom, književnikom, vsej »eliti«, ki se je štela za »narod« in zidala svojo kariero na ljudstvu. Mislil je na aristofanski tip komedije in na aristofansko gledališče.³⁸ Povrh so pisma bratu Karlu iz leta 1900 in 1901 polna izjav, da je tedaj do kraja začutil moč svoje pisane besede in stila in da je v dramatici našel obliko, v kateri naj bi mu povednost besede še kako zablestela. Zavedel se je, da zna s svojim stilom »navdušiti« in »hipnotizirati«,³⁹ nasprotnika podreti in tudi »osmešiti«. ⁴⁰ Poleg tega je v dramski obliki misel moral energično koncentrirati in se pregnantno izražati. Pregnanten stil pa mu je vsaj deloma nastajal tudi zato, ker ga je satirično pisanje zmerom »vzburkalo«. ⁴¹ In samo še toliko bolj, ko je pisal komedijo *Za narodov blagor*. Ker pa dramske tehnike dotlej še ni dobro obvladal, si je zdaj zabičal, da tehnika nove satirične komedije mora biti »železna«.³⁹

O umetniškem značaju te komediografske satire veliko pove podatek, da je pisatelj bolj skrbel za prizore kakor za dejanje, bolj za »du-

³⁸ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 17. maja 1901, PIC I, 122.

³⁹ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 22. marca 1900, PIC I, 102.

⁴⁰ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, zač. apr. 1900, PIC I, 109.

⁴¹ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 6. okt. 1900, PIC I, 116.

hovitosti«, saj mu je bilo predvsem »do ideje, ne do dejanja«. ⁴² Podatek pove veliko zato, ker od tega Cankarjevega oblikovalnega stališča ni več daleč do posebne estetike satirične komedije. Ta ne mara namreč dosledne in zaporedne psihološke motiviranosti karakterjev in njihovih dejanj, ne skrbi za dramsko individualizacijo, pač pa vsa teži k tipizaciji dramskih likov. Cankar je vsaj dvakrat opisal tipizacijsko načelo dramske satire. Obakrat je izhajal iz tehnike, ki je značilna za umetnika karikaturista, da namreč nekatere lastnosti na pojavu pretirava, druge pa reducira in zabrisuje, s čimer dosega intenzivno, priostreno stopnjo bistva tega pojava. Ko je leta 1901. izvedel, da so nekateri v komedijski figuri, v Grozdu, videli Tavčarjevo senco, je odklonil misel, da bi Grozdovo karikaturu postavil na katerokoli posebno osebo, recimo na »Tavčarja in druge znane ljudi«. Predmet njegove satire je bilo celotno politično ozračje, bistvo neke politike, torej skupno in tipično in šele preko skupnega tudi osebno, enkratno. »Osmešiti sem hotel naše javno življenje — in lahko si misliš, da bi satiri škodovalo, če bi se bil spravil na osebno malenkostno psovanje ljudi, ki so danes slučajno nositelji teh žalostnih razmer. Včeraj so bili drugi in jutri bodo spet drugi; osebe se menjajo, stvar pa ostane.« ⁴³ Da mora v dramsko satiro ali satirično dramo sprejeti le »stvar«, ki ostane, torej bistveno lastnost pojava, da mora v satiričnem pisanju biti umetnik in satirične tipe risati pregnantno in ostro, je vedel tudi leta 1910, ko je pisal Alojzu Kraigherju o Hlapcih med drugim tole: »...kadar pišem dramo, je oder pred mojimi očmi. Torej je treba karakterizirati ostro, kolikor mogoče. Nariši človeka, izbriši vse detajle — pa imaš karikaturu, ki je modelu zmerom bolj podobna nego oljnat portret.« ⁴⁴ Tudi tu je poudaril pomen tipičnega za umetnost nasploh in za satirično še posebej.

Priznati moramo, da je teorijo znal preobrniti v dramsko prakso, tako v komediji *Za narodov blagor* kot v drami *Hlapci*. Pri protagonistskih »narodovega blagra«, pri *Grozdu* in *Grudnu* so njune osebne posebnosti dokaj postranskega pomena. Cankar se je čisto emancipiral od »stare tehnike« z glavnim junakom in po njegovem tu »glavnega junaka sploh ni«. ² »Značaja« obeh »junakov«, njuna frazeologija, politična breznačrtnost, predvsem pa njun solipsizem so do pičice enaki. *Z* enako

⁴² Ivan Cankar, pismo Lavoslavju Schwentnerju, 21. avg. 1900, PIC II, 58.

⁴³ Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 19. marca 1901, PIC I, 118.

⁴⁴ Ivan Cankar, pismo Alojzu Kraigherju, 27. febr. 1910, PIC II, 319.

tehniko si prizadevata pridobiti za sebe ugledno osebo, ki se v njuni igri povsem ne znajde, pred to osebo se zmerjata in denuncirata z enakimi mislimi in z enakimi besedami, skratka, drug drugemu »odpevata«, se »rimata«. Identifikacijski tehnični postopek gre celo tako daleč, da v sedemnajstem prizoru prvega akta izgovarjata iste besede in stavke, da sta si stilno popolnoma enaka. Oba vplivata na stranske osebe tako, da se preprodajajo in selijo iz tabora v tabor. Zaradi take izenačenosti v akciji zbledijo njune individualne razlike, prelijeta se v karikaturu. Avtor je karikiral tudi stranske osebe, hejslovanko Mrmoljevko in oba literata, ki brbljata o »svetih idealih« obeh »politikov« in o »strupu«, ki da ga seje uporni Ščuka. Jezikovne oblike prilizovanja in zasmehovanja, govorni stil narodnih vodnikov in njihovih prisklednikov kaže, da je Cankar izvrstno poznal liberalni in klerikalni »pikantni feljton« in ga v komediji spretno vključil v svoj satirični besednjak in slog. Po Ščuki pa je parodiral tiste osrednje besede, ki jih je buržoazni politični individualizem oskrunil, izpraznil in vsebinsko naravnost pogroteskil. V drugem prizoru prvega akta, torej takoj na začetku komedije Ščuka opozori na programske besede slovenskega liberalizma, na njihovo izprevrnjeno vsebino in razvrednotenost. Opozori tako, da jih zlogovno razmakne in jim spremeni intonacijo: »Na-ród... delovánje... na-ród... nëse-bičnost.«

Poleg satire je v tej komediji tudi nekaj komike. Dosti komičnega izvira iz tega, ker je kompozicijska os komedije povsem »nedolžna« oseba Gornik, ki za politiko ne mara in se le slučajno mudi med ljudmi, ki so se zapletli v surovo politično igro. Okolje se glede Gornika moti, kakor se moti glede Hlestakova v Revizorju. Tudi Gornik sam je komičen, zlasti v ljubezenski igri z Grudnovko je neroden in zabaven. Ob surovih karikaturah živi torej vedra karakterna komika. Komedijsko razpoloženje stopnjuje tudi beganje oseb iz tabora v tabor in simetrija, po kateri padata Grozd in Gruden zaporedoma v enake položaje.¹⁷

Tudi v Hlapcih je Cankar nekaj oseb ostro karikiral. V zadnjem prizoru prvega akta kričavi in napihnjeni pa tudi malobrižni rodoljubi za nekaj trenutkov otpnejo, nakar se iz otrplosti prebujajo že kot duhovni kapitulanti, iz prejšnjih patetikov in vsaj navideznih gorečnejev se prelevijo v bedne duševne hlapce klerikalne stranke. V drugem aktu je karikaturistični objektiv izoblikoval učitelja, ki na praktičnih primerih uresničujeta idejno preobrazbo tako, kakor da sta dvojnika

iste osebe, saj včasih govorita enako ali vsaj sorodne stavke. Jermanov socialistični shod v krčmi (IV. akt) banalizirata najprej pijani lumpenproletarec Pisek, ki je prisposodba za to, da se na napredno idejo obešajo tudi smeti, in napol zmešani pobožnjakar Nace, ki prisposablja možne učinke cerkvene vzgoje. Nato pa Jermanova prosvetiteljska ideja udari deloma na kmečko bahavost, še bolj pa na religiozno sfanatizirano vaško množico, na tisti »globovaški razum« in na načrtno vzgojo tega »razuma«, ki mu je Cankar napovedal boj 1895. leta. V tem prizoru, kjer trčita drug na drugega kvalitetna ideja in posurovela duševnost, je Cankar prignal satiro že na mejo groteske. Nasplošno pa je v Hlapcih toliko individualiziral, da je za karikature odmeril le tisti nujen obseg, ki je potreben, da bi pokazal na usodnost »volčjevaškega razuma« ter opozoril na njegove nepopustljive zaščitnike.

V drugem desetletju se oblikovna sredstva njegove satire niso bistveno spremenila. Uveljavil je pantomimo pošastnih človeških senc na stenah in stropu vaške krčme kot poseben simbol za naravo slovenske kulturne in politične misli. Groteskne sence so znaki za »irhaste duše v gosposki obleki« in spremljajo malomeščansko plitvo modrovanje o narodu in njegovi »duši« (Grešnik Lenart). Zanimiva je tudi metamorfoza »spoštljive suknje« in »blagomilja« v »volčji pogled« in metamorfoza nekdanje »dobrotnikove« roke v »jastrebove kremplje« (Ogledalo), torej preobrazba filistra v narodnega izdajalca in vojnega dobičkarja ter v povzročitelja groteskne procesije Kurentovih romarjev, ki so »goli, našemljeni edinole z iz prsi visečimi, vsej cesti v zgledovanje odprtimi srci«.

Tudi v Cankarjevih delih med leti 1905 in 1910 najdemo precej več grotesknega, kakor v onih iz devetdesetih let. Groteskno je zdaj opisoval dvolične moraliste in umetnikov položaj v družbi. Tako je ravnal v prozah Na otoku in Polikarp (obe iz leta 1905) ter v farsih Pohujšanje v dolini šentflorjanski (1908). Družbeno razredno pa je podstavljena groteska v Zgodbi o Šimnu Sirotniku. Groteske, ki bi temeljila na nasprotju med zavestno osebnostjo in podzavestnim, iracionalnim, nagonskim, in ki bi si jo morali razlagati s Freudovo ali kakšno drugo biološko teorijo osebnosti, pa Cankar najbrž nima. Največ grotesknega obstaja zdaj v njegovi literaturi tako, da pripovednik in dramatik ne zaupa racionalnemu samopredstavljanju oseb in videzu njihove patetične človečnosti in npravnosti, saj natančno ve, da niso celovite in da so

razcepljene na dva jaza. In za grotesko je še kako značilno, da odpravlja enotnost osebe in jo umešča kot razdvojeno.⁴⁵

V »Pohujšanju« so umetniku sovražne osebe razcepljene na masko in resnični jaz. Nasprotje med videzom in resničnostjo je v farsi tudi kolektivno stanje. In Cankar ga je tudi logično formuliral. Na začetku tretjega akta »zlodej« z besedno igro razvozlava, ali »razbojnik« Peter je umetnik, ali pa je kaj drugega, in takole pripoveduje o možni disparatnosti njegovih dveh jazov: »Zdaj bi le rad vedel, ali je to, kar pravi, da je; ali je več ali je manj? ... In če bi tisti, ki je, dasi ni, nenadoma nastopil in bi rekel tistemu, ki ni, dasi je: ti, ki si, dasi nisi ... o, zavozlana logika!« In iz dveh jazov so zgrajeni vsi Šentflorjanci. Groteskni so, ker so na zunaj zadirčni varuhi npravosti, naskrivaj pa nasladno razživljajo svoj erotizem. Tak je tudi njihov pogovorni jezik, pobožnjaške besede mešajo s senzualističnim in banalnim besedjem (»ali si čutil moje bedro«, »gobezdalo dacarsko«). — »Pohujšanje« pa le ni čista groteska. V njej je navzoč kritični umetnik, ki svoj položaj aktualizira in vzdiguje na raven problemskega mišljenja. Pa tudi Šentflorjance spravlja od časa do časa v osebno stisko, da so vsaj za trenutek sami sebi problem. Kritični duh, ki svoje »žrtve« smeši, pa poraja bolj karikaturu kot grotesko. Groteska racionalne kontrole ali pregledno nadzorovane in problematizirane resničnosti ne priznava.⁴⁶ Tudi zlodej igra vlogo pomožnega kritika. V farsi ga opravičuje samo šentflorjanski imoralizem in ideja o umetnosti kot nezamoralizirani akciji, ne pa morda kakšna iracionalna, demonična motivacija oseb in njihovega ravnanja.

V noveli Polikarp je Cankar groteskno poiskal v duhovniku. Kar je ta nekoč zatajil kot neresnično in kar je nasilno odtujil od sebe, je zdaj v njem nepričakovano vstalo kot neodvrljiva fantastična realnost, ki mu naglo razjeda racionalni mir. Mrtvi nezakonski sin mu iz zagrobne, pokopališke fantastike udarja na zavest in vest. Grozljiva fantastična realnost ga razjeda, nočni prividi se mu stopnjujejo v zmerom surovejšo strašnost, dokler ga nazadnje ne pahnejo v duhovno temo. Tudi v črtici Na otoku je groteskno postavljeno v človekovo notranjost. Umetniku se slovensko okolje spremeni v pošastno »ono«, v gnusno impersonalno žival, ki ga preganja, dokler ga duhovno ne umori. To nepregled-

⁴⁵ Wolfgang Kayser, *Das Groteske in Malerei und Dichtung*, Rowohlt 107, 1960 (zlasti poglavje *Das Groteske in der Moderne*, str. 95–132).

⁴⁶ Kakor pod 45, str. 140.

no, sovražno in odtujeno okolje, ta nasilni konkretni svet je pisatelj ponazoril s tole podobo: »Pogledal sem — in pogledale so name od vznožja, iz temne kotline, zakrivatele, hudobne oči. In zapazil sem takrat še nekaj drugega: velika, zobata opičja usta so se napol odprla; oskuten, neizmerno zloben, trd in neusmiljen nasmeh se je razlil po vsem odurnem obrazu. Zapisano je bilo v očeh in v smehu s črkami tako resničnimi, kakor sveto pismo, da ne uidem nikoli. Iztegnil se je vrat, ogromno telo se je zazibalo in valilo se je v hrib s čudno lahkoto, brez utrujenosti.« Pripovedni motiv ni avtobiografski, ampak objektivni, neka druga oseba pripoveduje avtorju svoj doživljaj. To pa le pogloblja splošnost motiva in ideje. Groteska Na otoku je pomenila Cankarjev obupen napor, da bi tudi s fantastičnim prividom razkrinkal velikost zla ter da bi ukrotil in premagal absurdni odnos zaostale sredine do umetnika. Tu je izbral trenutek, ko človeku odpove moč in se več ne more in ne zna usmerjati v svetu gnusa, v pokrajini, kjer se je družba spremenila v pošastno žival. Edina smer v takem svetu je beg, beg pred »iracionalno« živaljo-družbo, ki se izgublja v agoničnih skrajnostih. In na takih, čustveno izpraznjenih, razčlovečenih družbenih odnosih temelji groteskno tudi v Zgodbi o Šimnu Sirotniku. Tu se je družba človeško že tako izpraznila, da obstaja le še kot mehanična struktura. Človek v njej ne šteje nič, o njem razsojajo le še po paragrafu. Družba stoji pogljlivo nad vsako emocijo in človekoljubjem.

Da bi resnico kar najbolj jasno vzdignil iz kaosa, je tudi v nekaterih vojnih črticah rabil »strahotno povečane oblike« (*Gospod stotnik*). Toda v obsegu njegovih dotedanjih oblik ta povečanost ni pomenila nič novega. Kot zanimivost lahko navedemo le ljubezensko psihološko grotesko *Monna Lisa* (1912).

Vprašanja o morebitnih vplivih oziroma o odnosnicah med Cankarjevo satiro ter slovensko in evropsko tradicijo se lahko le dotaknem. To vprašanje terja seveda precej previdnosti, saj gre za odnose med tradicijo, sodobnostjo in velikim umetnikom.

Ponoviti je treba, da je tudi slovensko sodobno leposlovno okolje spodbujalo Cankarjevo satirično voljo (Rado Murnik, Fran Milčinski in še kdo). Močna je bila tudi tradicija domače satire, ki je obravnavala literarno, moralno, politično, nacionalno in splošno kulturno problematiko. V devetnajstem stoletju Slovenci skoro niso imeli vidnejšega pesni-

ka in pisatelja, ki ne bi pisal tudi satir. Posebno viden motiv slovenske satire je bilo svetohlinstvo in pobožnjakarstvo. Niti te teme se pleto od Prešernovih pesmi *Ponočnjak*, *Sveti Senan* in drugih, preko Levstikove »pobožne pripovedke« *Sveti doktor Bežanec v Tožbanji vasi*, Trdinovih »Feliksov« in jeze na tercialke, do Tavčarjeve satire »4000«. V tradiciji domače satire je Cankar srečeval tudi karikaturno tehniko in tehniko groteske.

Spodbude za satirično pisanje ter za karikaturu in grotesko pa je dobil tudi v revijah nemške moderne in v drugih evropskih literarnih delih. V revijah je spremljal »bizarne risarije« in risbe, ki so se bližale »karikaturi«.47 V feljtonih devetdesetih let, v tehniki ironiziranja ter pri oblikovanju dialogov med nadrejenimi in podrejenimi pa je opazno, da je listal tudi po Gogoljevih novelah in da je poznal *Revizorja*.48 Poteze, ki spominjajo na *Revizorja*, niso prisotne le v komediji *Za narodov blagor*. Vladimir Kralj je potegnil niti tudi med *Revizorjem* in motivoma v »Pohujšanju«, kako Šentflorjanci prinašajo darove lažni osebi in kako prava oseba nastopi šele na koncu, ko lažniva pobegne. Za svojega zlodeja je Cankar našel dovolj primerov v evropski in domači literaturi ter v folklorizirajočem krščanstvu oz. ljudskih legendah (Janez Mencinger, *Abadon*, Janez Trdina, *Pripovedka od kovača*). Ker pa je že leta 1902. navajal motiv o zmrznjenem hudiču iz Grabbejeve farse,²⁴ je upravičeno domnevati, da ga je zasnoval tudi ob pobudi nemškega romantika. Motiv, da nekdo hudiča preslepi — in Cankarjev umetnik Peter ga preslepi — ta motiv preslepitve je lahko opazil tako pri Grabbeju, kjer učitelj ukani hudiča z erotičnimi zgodbami Jacopa Casanove, kakor v Trdinovi *Pripovedki od kovača*. Grabbe ima povrh še razbojnika, učitelja in pesnika, ki vsi nastopajo tudi pri Cankarju.

Takih in podobnih motivnih in personalnih analogij med Cankarjevo, domačo ter evropsko satiro bi najbrž našli še več. Toda take leposlovno morfološke diagonale terjajo posebnih raziskav, ki presegaajo okvire naše teme.

*

47 Ivan Cankar, pismo Karlu Cankarju, 1. marca 1897, PIC I, 41.

48 Ljubljansko Deželno gledališče je *Revizorja* uprizorilo dec. 1892, ko je bil Cankar v četrti realki. *Repertoar slovenskih gledališč*, Ljubljana 1967, 50.

49 Vladimir Kralj, *Ivan Cankar, Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, NSod. 1956.

Cankarjevega satiričnega pisateljskega sveta v tej razpravi seveda nismo izčrpali. Satirične motive ter karikaturistično in groteskno oblikovanje srečujemo namreč tudi v prozah, ki so napisane z bolj umirjenim, Cankarjevo realističnim in simbolističnim slogom, kot so romani *Na klancu*, *Hiša Marije Pomočnice*, *Martin Kačur*, *Kurent* in druge daljše in krajše proze. Toda glavna besedila satiričnega stila smo obravnavali in poskušali presoditi njihove idejne temelje in oblikovno tehniko.

In zdaj, ko imamo pred seboj obris tematskih in oblikovnih značilnosti Cankarjeve satire, lahko trdimo, da je v veliki meri zrasla iz notranjih protislovij človeka in malega naroda, ki nista bila svobodna in dovolj samostojna. Po tej plati zasluži ime časovna ali zgodovinska satira. Toda etično občutljivi Cankar je zajemal vanjo tudi časovno manj pogojene lastnosti in pojave, pohlep po oblasti, slavohlepnost, ljubosumnost in zavist (družbene vrste), svetohlinstvo, dvoobraznost, pripravljenost za hlapčevanje in podobno snov. Taki snovni motivi pa dajejo njegovi satiri tudi nadčasovno in občečloveško naravo in vrednost.

Če bi naposled iskali še psiholoških motivacij za Cankarjev petindvajsetletni boj zoper grdo v človeku in slovenski družbi, potem bi ravno v satiri lahko opazili tri vidne moči njegove človeške in umetniške osebnosti: etično občutljivost za izmaličene pojave v človeku in družbenih odnosih, pomembno vednost in nazor o tem, kaj umetnost je in kdaj je humanistično angažirana, ter bogat politični razum, s katerim je Slovincem odpiral zdravo narodnostno in družbenopolitično perspektivo.

РЕЗЮМЕ

Сатира присутствует в большей части произведений Ивана Цанкара. Она выпросла из трех видимых сил его человеческой и художественной личности. Из этической чувствительности для искаженных явлений в человеке и в общественных отношениях, из важного воззрения об искусстве, о том, чем оно является и когда оно поистине гуманистически ангажировано, а также из богатого политического ума, с которым он словенцам открывал трезвую и здоровую национальную и общественную политическую перспективу.

По тематике сатира Цанкара является литературной, мировоззренческой, моральной, политической, социальной и национальной. В качестве ее носителей выступают недостойные литераторы, которые служат интересам партий, тогда как общество к талантливому художнику несправедливо, далее «патриотиче-

ские» политиканты, государственные бюрократы, христианские ханжи, раболепные интеллигенты и национальные лицемеры, мещанские филистеры, парализовавшие словенскую личную и общую творческую силу, и, наконец, капиталистический строй, который из своих начал исключил гуманность и любовь к человеку.

Хотя мы с должной осторожностью принимаем заявления, которыми писатели оценивают значение собственных литературных приемов, однако измерения идейного содержания сатирически написанных стихотворений, прозаических и драматических текстов Цанкара с 1893 по 1918 г. оправдывают нас видеть научную ценность определения собственной сатиры в следующем заявлении из 1911 г.: «Я верю в будущее нашего народа; эту веру Жупанчич выражает ясно и рано, а я в сатире, трагизме и парадоксах». Его сатира в большой степени выросла из бунта ввиду недостаточной словенской индивидуальной и национальной свободы и самостоятельности. Поэтому и его сатира является временно или исторически обусловленной. Но поскольку этично чувствительный Цанкар захватил в ней также и временем менее обусловленные явления, как на пример жадность власти, славолюбие, ревность и зависть (общественного порядка), раболепство и подобную искаженную душевную материю, то его сатира является в то же время в большой степени и общечеловеческой и вневременной.

Прозную форму, в какой писал в 90-ые годы сатиры, Цанкар называл то очерк (*črtica, skica*), то фельетон. В 1900 г. он писал сатирическим манером и более длинную прозу и драматические тексты, но все еще продолжал писать также и сатирические очерки и фельетоны. В 1910-ые годы он писал сатирически лишь еще в на половину символистическом очерке. Главные приемы в его сатире — это карикатура, ирония, парадокс и гротеск. Этими приемами он пластично, часто и успешно в художественном смысле изображал разницу между видом и правдой, между кажущимся и истинным «я». Отношение писателя к персонажам в таких случаях — отношение «смирненного» комментатора и насмешливого обожателя, который чаще всего язвительно описывает их внешность, идеи, стиль и язык. Но иногда персонажи с виду выскальзывают из рук писателя и растут только из собственного раздвоения. Бывает также, что на художника нападает чудовищное животное и толкает его в экзистенциальную тоскливость. Или же вокруг «героя» толпятся бессмыслицы до тех пор, пока он не сходит с ума. И, наконец, персонажи раздваиваются на маску, личину, и истинное «я» (*»Pohujšanje v dolini šentflorjanski*). В таких случаях Цанкар покидает карикатуру и иронию и использует средства гротеска.

О вопросах об отношениях между сатирой Цанкара и словенской и европейской традицией статья говорит лишь попутно. Из иностранных авторов приводятся Хр. Д. Граббе и И. В. Гоголь, поскольку они упоминаются и в переписке Цанкара.

PREGLEDI IN ZAPISI

IVAN CANKAR V MADŽARŠČINI

Razprave o tem, kako so si slovenske književne ustvaritve utirale pot v svet in kako so jih tam sprejemali, niso pri nas kaj gosto posejane. Kolikor spremljamo oblike posredovanja naše literature onkraj etničnih meja, to ostaja v veliki večini primerov v okvirih informacije ali bibliografskega prikaza, torej na prvi stopnji predmetnega seznanjanja. Jasno, da predstavlja bibliografska osnova zanesljivo izhodišče slehernega literarnoštudijskega raziskavanja, vendar enako ne more biti dvoma, da se tovrstni očrti dotikajo književnih problemov samo opisno, z vidika kvantitete. Ko je to delo opravljeno — in priznati je treba, da to ni majhna ne nezahtevna naloga — se prično pobliže nakazovati prostrana in bolj občutljiva področja literarne problematike: razbrati vrednost in živost izbora tekstov, s katerimi je določeni pisec predstavljen v drugojezični narodnokulturni skupnosti; ugotoviti, koliko je besedilo, preneseno v tuji jezik, avtentično; pokazati, kakšno podobo o piscu so si ustvarili v drugi sredini, to je, kakšna je avtorjeva odmevnost v njemu neznanem svetu ipd.

Lahko trdimo, da smo po bibliografski strani sorazmerno dovolj poučeni o poti Cankarjeve umetnosti pri našem severovzhodnem sosedu. Sorazmerno, to pomeni, kolikor je to pač možno spričo redkih posameznikov, ki so temu vprašanju posvetili ali mu posvečajo študijsko pozornost. Prvi je, pred tridesetimi leti, Vilko Novak v izčrpnem poročilu razgrnil nazorno sliko zmagovitega prodora slovenskega genija na Madžarskem (*Slovenica pri Madžarih*, DS 1939, 620—24). Novakov spis, osnovan na temeljitem pregledu madžarske literarne publicistike, je zaslužen posebej zavoljo tega, ker je kot prvi obrnil naše poglede na književno razpoloženje onkraj ljubljanskega komunikativnega območja, pri komaj poznanih sosedih, pri katerih je Cankarjeva književnost delovala kot odkritje. Posebno obeležje daje Novakovemu prikazu okolnost, da se je ujel z »zlato dobo« Cankarjeve popularizacije pri Madžarih, to je s prevajalsko dejavnostjo našega rojaka Avgusta Pavla. Po vojni je Cankarjeve prevode v madžarščino na nekaj mestih glosiral Franc Šebjanič, sistematično pa jih je registriral in deloma uporabil v komentarju Merharjeve izdaje Izbranih del France Dobrovoljce. Kot sestavljalec najširše Cankarjeve bibliografije je dal Dobrovoljce doslej najpopolnejši spisek madžarskih cankarian (gl. *Cankarjeva pot v svetovno slovstvo*, 2. del, Delo, 19. I. 1969).

Opuščam dokazovanje, kako prepotrebno je prav majhnemu narodu, da spremlja pojavne oblike izžarevanja svojih ustvarjalnih duhov onkraj etničnih meja. Opuščam takole razglabljanje, ker bi preveč izzvenelo kot ponavljanje

misli, ki v razviti kulturni skupnosti niso nič kaj problematične. Ne morem pa izpustiti te mimogrede navržene opombe iz aktualnega nagiba, saj pri nas, v današnjem preplavljanju praktičizma, ne izpričujemo ravno posebne vneme za razmišljanja, koliko slovenska tvorna misel duhovno razgibava in osvobaja pri drugih narodih.

Preden se lotimo obravnave, kako je vzkliko in se od začetkov tridesetih let sèm razvilo zanimanje za Cankarjevo pisateljsko delo pri severovzhodnih sosedih, velja poudariti, da so se Madžari seznanjali s slovensko književnostjo predvsem preko Cankarja ali, drugače povedano, da je bilo zanimanje za Cankarja pri Madžarih hkrati merilo njihovega zanimanja za našo književnost. Spomnim se iz vojnih let, da mi je takrat madžarski študent filozofije ob omembi Slovencev kot prvo asociacijo navedel Cankarjevo ime.

Kako drugače je bilo takrat, v začetku stoletja, ko je pisatelj sobesednik — dvojniki na pariški »ulici narodov« zaman iskal dom svojega naroda. — »Vse hiše so bile tam, tvoje hiše ni bilo. Ti si bil tujec tam, vagabund brez doma«. — V kontrapunktično komponirani črtici *Rue des nations* odreja Cankar svojemu večpomenskemu, mnogodimenzionalnemu pojmu »biti tujec« specifično funkcijo in vrednost: občutje umetnikovega tujstva izhaja iz bridkega spoznanja, da v velikem svetu njegovega naroda ne poznajo niti se zanj ne menijo. Kako se je pisatelj s polno čustveno prizadetostjo uprl apatičnosti, ki se ga je jela polasčati spricho takega reda stvari, puščamo ob strani, ker zadeva širši problem. Za nas je na tem mestu bolj ko drugo pomembno naslednje: Prav umetnosti je bilo dano, da je prebila dolgotrajna utrjena mnenja o nepomembnosti duhovnih naporov maloštevilnega, politično in socialno zapostavljenega naroda ter je hkrati demonstrirala voljo in moč njegove jezikovnokulturne skupnosti do enakopravnega mesta med narodi sveta.

V tem preobražanju mišljenja pri madžarskih sosedih pripada, kakor želi pokazati naša obravnava, prav Cankarjevi umetnosti odločujoč pomen.

I. Iz študija primerjalne književnosti je znano, da se noben opus ne širi preko narodnih meja v celoti, dalje, da pri prevajalcih večkrat odločajo momenti, ki v domači deželi niso sami po sebi razvidni, tako da si pri drugih narodih ustvarjajo sodbo o pisatelju iz svojega zornega kota, to je parcialno, na temelju del, ki so jih posredovali prevajalci. Da se izognemo morebitnim pavšalnim sodbam, je nujno, da si v kronološkem redu predočimo madžarska srečanja s Cankarjem, povzemajoč zaradi boljšega pregleda nekatere že objavljene podatke.

1930, Mohácsi Jenő opozarja v vodilni literarni reviji *Nyugat* (22. št.) na dragocenost Cankarjevega pisateljstva in to v zvezi z nemškim prevodom Hlapca Jerneja pri Niethammerju.

1933, Avgust Pavel poroča v listu *Magyar irás* (Košice, Jugoszláv irodalmi levél / Jugoslovansko književno pismo) o Gradnikovih prevodih iz madžarščine (v LZ, med temi 4 Adyjeve pesmi in 1 Kosztolányijeva) in o hungarističnih (Novakovih) objavah v Slovincu: o prevodu Földyjeve novele, o intervjuju z njim in o feljtonu, ki govori o šestih sodobnih madžarskih prozaikih;

hkrati omenja, da bero Cankarja širom po Evropi in je njegov Hlapec Jernej izšel celo v esperantu v verzih ter napoveduje: ... »če nas ne varajo znamenja, bo v kratkem izšel prvi madžarski prevod Cankarjevega romana in istočasno na temelju dogovora uredništev Doma in sveta in Kalangye prvi slovenski prevod madžarskega romana.«

1935, v 1. št. I. letnika katoliškega mesečnika *Vigilia* so natisnjeni prvi trije prevodi: A datolyák (Dateljni; Moje življenje, 5. pogl.), A feketekávé (Skodelica kave), Vriizsgyenece (Vrzdence), prevajalka: Jella Maritschnigg, s spremno besedo in z navedbo: iz slovenščine, F. Dobrovolje (n.n.m.) sodi, da so prevodi narejeni po nemških (Gusti Jirku).

1936, revija *Élet: Az esti imadság* (Večerna molitev), Szemben a halállal (Srečanja s smrtjo; Moje življenje, 7. pogl.), prvi prevod ni podpisan, V. Novak (n.n.m.) domneva, da je prevajalec Szabó Tivadar; drugi tekst je prevedel Thurzó Gábor; ob prvi črtici najdemo kratek zapis, katerega nekaj stavkov je vzeti iz nemške Literarische Welt.

1937, ista revija: Egy tallér (Desetica, prev. Szabó T.), Gyerekek csodálkoznak (Otroci in starci, Moldoványi Ilonka).

V knjigi sta izšli istega leta pri ugledni založbi Nyugat prvi dve madžarski Cankarjevi deli: JERNEJ SZOLGALEGÉNY ÉS AZ Ő IGAZSÁGA. MIHASZNA MARKO ÉS MÁTYÁS KIRÁLY (Hlapec Jernej, Potepuh Marko in Kralj Matjaž). Obe deli je prevedel dr. Avgust Pavel in ju opremil s 5-stransko uvodno besedo.

Ta prevod pomeni veliko dejanje, tako rekoč vrhunec v seznanjanju Madžarov s slovenskim pisateljem. K izrednemu uspehu Cankarjevega prvega knjižnega prevoda je v največji možni meri pripomogel prevajalec, slovenski rojak in pesnik dveh madžarskih zbirk, ki je enako mojstrsko obvladal oba jezika in obojni pesniški izraz, poleg tega mu je bilo prevajanje po afiniteti bližnjega pisca podoživljajski akt. Kot pove V. Novak (n.n.m.): »Kakšnega pomena je ta prevod za spoznavanje Slovencev med Madžari, dokazuje dolga vrsta poročil o njem, vrsta, kakršne ni vzbudil noben prevod Cankarja v nobenem jeziku.« In res, zvrstilo se je sedemnajst ocen oziroma poročil in to od dnevnega časopisja do najvidnejših revij (celo dotistih v erdeljskem Cluju-Kolozsváru, v Košicah, v našem Novem Vrbasu in v ameriškem Clevelandu), kar dovolj zgovorno dokazuje, na kako širok odziv je zadel Pavlov prevod Hlapca Jerneja. Med ocenjevalci je najti vidna imena madžarske literarne kritike, nekatera, ki so zaslovela pozneje, naj omenimo Bálinta Györgya, Bóko Lászla in Kállaya Miklósa.

Zakaj je Pavel izbral za prvo knjižno izdajo prav ta dva Cankarjeva teksta, ni težko odgovoriti. Hlapec Jernej je dosegel že svetovni uspeh, prevajalec je lahko navajal v uvodni besedi, da so ga prevedli v številne tuje jezike. Hkrati je opozoril na socialno tendenco dela in nanjo navezal krščansko etično misel. Posebno značilen za Pavla kot kulturnega posrednika med Madžari in Slovenci je izbor drugega Cankarjevega dela. Potepuh Marko je pritegnil Pavla že s svojo tematiko, saj je znano, da so gorečega oznanjevalca ideje

slovensko-madžarskega kulturnega sodelovanja vse življenje zaposlovale matjaževske snovi in je poleg naše novele posredoval Madžarom še dva Cankarjeva teksta z isto tematiko (gl. dalje), da ne omenjamo njegovih drugih prevodov (ljudske pripovedne pesmi o Matjažu, Župančič).

1939, prevodi A. Pavla v dnevniku *Uj Magyarország*: Szentáldozás (Sveto obhajilo), ponatisnjeno v pokrajinski reviji Irottkő 1942; Mátyás király (Kralj Matjaž, iz Podob iz sanj), ponatisnjeno v književni reviji Kalangya 1942: Itélet (pesem, Sodba), ponatisnjena v obzorniku Délvidéki Szemle 1943 (z literarnozgodovinskim uvodom). Isti pisec je objavil v Slovincu (16. IX.) zapis V Cankarjevi rojstni hiši, vtis obiska je pozneje še enkrat podoživel v spremni besedi k prevodu Na klancu.

1940, *Vigilia*, isti prevajalec, Aki alvesztette a meggyözödését (O človeku, ki je izgubil prepričanje).

1941, isti prevajalec, A SZEGÉNYSORON (Na klancu), v izdaji budimpeštanske univerzitetne založbe, serija Délszláv írók (Južnoslovanski pisatelji), z 2-stransko spremno besedo.

Kalangya: Vrzdenec, prev. Dudás Kálmán; Fibrec (za Firbec), isti prevajalec; ocena knjige A szegénysoron, napisal urednik Szirmay Károly.

1943, pesem Márványszobor (prev. P. Tarczay Gizella, v pesniški zbirki *Hullámverés*, iz *Erotike: Kakor Diana...*).

Po vojni je zanimanje za Cankarja enako kot za slovensko književnost nasploh vidno upadlo. Najprej smrt Avgusta Pavla (1946), malo kasneje protijugoslovanska stalinistično-rákosijevska gonja, ki je zajela vsa področja javnega življenja. Tudi ko je ta »gluha doba« sredi petdesetih let neslavno zašla, ni bilo več osebnosti, ki bi se osredotočala ob popularizaciji slovenske književnosti. Vse torej, kar lahko naštejemo za povojno obdobje, nosi izraziti pečat priložnostnega. Izjema od tega splošnega pravila ni niti slovenistična prevajateljska ali informatorska dejavnost znanega popularizatorja in plodovitega prevajalca jugoslovanskih književnih del Csuke Zoltána. Naj najprej navedemo njegov delež: prevedel je Kralja na Betajnovi (Déli csillag, prim. F. Šebjanič, NO 1954, str. 254), pripravil za tisk dva Pavlova prevoda (Jernej szolgalegény igazsága, A szegénysoron, v seriji A világirodalom klasszikusai / Klasiki svetovne književnosti, Bp. 1955) ter je v knjigi obeh ponatisov objavil uvod, v katerem žal kar vrvi cenenege sociologiziranja in drugih grobih površnosti, kar je enako neodgovorno prevzeto v poglavje o Cankarju v istega avtorja pregledu jugoslovanskih književnosti 1963, (prim. Š. Barbarič, Delo, 12. 3. 1964; F. Šebjanič, JS 1964, str. 272 sl.). Isti publicist je objavil v antologiji Klasszikus jugoszláv elbeszélések (1958) dve črtici: Skodelica kave, Lepa naša domovina (prvo tudi v listu Népszava). Po virih, ki so nam na razpolago, lahko ugotovimo še prevod Cankarjeve pesmi iz Dunajskih večerov, in sicer v znani antologiji jugoslovanske poezije (1963) Ne kelj fel, ne kelj fel... (Ne vstajaj, ne vstajaj!... prev. Orbán Otto).

V času oseke zanimanja za Cankarja na Madžarskem pa so poprijeli naši Vojvodinci in izpolnili vrzel. Zrasel je rod napredne mladine, ki je začela

sistematično izvajati program, zasnovan ob ustanovitvi glasila Hid/Most: ...»graditi most med madžarskim in jugoslovanskim ljudstvom in obema kulturama...« (1954). Uspeli te kulturnopolitične usmeritve so danes očitni že vsepovsod, torej tudi na področju prevajanja Cankarja. Poleg kakih 15 črtic, izšlih med 1948 in 1967 v raznih listih (F. Dobrovoljc, n.n.m.), lahko naštejemo že več knjig: dve izdaji Hlapca Jerneja (1949, po srbski izdaji, in 1958, tretja Pavlova), Delakova dramatizacija istega dela v madžarščini (1949), prevod Hlapcev v seriji gledaliških del (SZOLGÁK, prev. B. Szabó György, Novi Sad 1949) in dve zbirki črtic, prva, ELBESZELÉSEK (Črtice, 1950, prev. Hornyik János: Desetica, Skodelica kave, Sveto obhajilo, O domovina, ti si kakor zdravje in Lepa naša domovina) in druga SÖTÉT BEN (V temi, 1964, prev. Bodrits István: 5 nezaporednih poglavij iz začetnega dela Mojega življenja in 19 črtic, ponajveč materinske). Omenim naj, da je kot sestavljalec izbora in kot pisec spremne besede imenovan Ciril Zlobec, knjiga pa je tiskana brez vsake spremne besede. Tudi murskosoboška Pomurska založba si je postavila kot nalogo izdajanje prevodov slovenskih avtorjev za Madžare in to s posebnim ozirom na mladino. Med prvimi takimi je izšla zbirka črtic ÉGY CSÉSZE FEKETE (Skodelica kave, prev. Elvira Cvetko: poglavje iz Hlapca Jerneja in Grešnika Lenarta, poleg tega 18 besedil). Dodana je spremna beseda brez navedbe avtorja, ocenjevalci (Š. Barbarič, I. Szeli, J. Filo*) so jo označili kot nezadovoljivo.

Prevajalske bilance po 30-ih letih prevajanja ne moremo označiti kot neugodne. Madžari lahko bero v prevodu določen del Cankarjevega opusa, resda je sorazmerno neobsežen, vendar tolik, da lahko karakterizira pisatelja glede na njegovo socialnokritično in etično reformatorsko nazorsko koncepcijo. Viden delež v prevedenem delu zavzemajo avtobiografske črtice, tiste z materinsko, mladostniško in živalsko tematiko (Skodelica kave je prevedena petkrat, Desetica in Sveto obhajilo štirikrat, zgodbi o Firbeu in lisjaku vsaj dvakrat itd.).

II. Iz povedanega je vsaj približno jasno, kakšna je podoba, ki si jo je ustvaril madžarski bralec ob branju prevodov Cankarja. Zajemljivejša obravnavna tega vprašanja bi seve zahtevala širšo analizo in zahtevnejši spoprijem. Na tem mestu se bomo omejili na težko dostopno dokumentacijo, ki naj neposredno odgovori na vprašanje: Kaj je našla kritika v Cankarju značilnega, morda več, dragocenega?

Maritschniggova, 1935: I. C. je eden najbolj splošno veljavnih predstavnikov slovenske književnosti... Mi, ki smo neposredni sosedje slovenskega naroda in smo živeli z njim v monarhiji, ne moremo zaostajati v seznanjanju z njim in to iz več razlogov. Prvi je ta, da je Cankar razodel v svoji pisateljski umetnosti tako globoke duhovne vrednote... Njegova burna slovanska duša često preplavlja sleherni red, toda dela mu prežarja tolika pristna vera, tolika

* Š. B., Levstik in Cankar v madžarščini, Delo, 12. 3. 1964; Sz. István, Két szlovén író nagyarául, Magyar Szó, 29. 3. 1964; J. F., L. in C. v madžarščini, NO 1964, str. 236 sl.

poduhovljenost, da najdejo bralci v njem le radost, naši pisatelji pa lahko najdejo v njem vzor, da si duhovnost in ljudskost ne nasprotujeta... Tu objavljena tri delca, katerih snov je črpal iz lastnega življenja, ga dostojno zastopajo in z njim sosednji jugoslovanski narodič, katerega sin je *po svoji človečnosti zmožel biti univerzalno zanimiv*...*

*Pavel**, 1957: Cankar ni samo največji pripovednik slovenske književnosti, marveč sodi med najbolj klasične predstavnike južnoslovanske, pogumno lahko celo trdimo, *celotne slovanske književnosti*.

Glavne značilnosti in največje vrednosti Cankarjevih spisov so naslednje: *socialna človečnost in toplina njegovega pogleda na svet, izvirna karakterizacija, izredno skrbna in fina psihološka analiza, satirični in kritični osnovni ton*, in kar iz tega sledi: *čudovita ostrina videnja dogodkov in ljudi*. Vse to je bilo dotlej tako rekoč nepoznano v slovenskem slovstvu, povzročilo pa je ogorčene boje, ki so se vneli ob njegovi osebi, hkrati pa je v navedenem iskati silnic pisateljevega vplivanja, ki je preživelo njegovo dobo in proniknilo na področja tujih kultur. Njegov jezik je najbogatejši, najgibkejši in najbolj mojstrski slovenski jezik. Brez pridržka so mu to tudi priznali nasprotniki.

(Potepuh Marko) Cankar hoče v tem romanu — ki je pravzaprav njegov najbolj optimistični spis — dati vzgled, kako v ljudskem duhu in na moderen način obdelati narodno snov. O svojih simboličnih likih pripoveduje zgodbe, ki imajo simbolični pomen, in to s prozorno harmoničnostjo ljudskih pravljic in s čarobno naivnostjo. Njegov junak, Marko, ne predstavlja v celem svojega rodu, vendar odkrijemo v njegovem liku brezprimerno mojstrski in karakterističen oris tisočletnega slovenskega sanjarjenja, boleznega, neutешljivega in brezciljnega hrepenenja in po resnici hlepečega nemira. *In jaz, ki po rojstvu izhajam iz Markove družine, sem med prevajanjem ne samo enkrat z drhtečim, veseložalostnim srcem spoznal v njem najbližjega in najdražjega sorodnika*. Lahko je kdo samo enkrat bral, nikoli ne bo pozabil vrstic, polnih čudežne sile in čarobne lepote, ki pripovedujejo *o blišču in bedi vijugaste poti iskanja*, o duševnih vrtincih srednjeveških kmečkih uporov, *o mitični privlačni sili matere zemlje*.

Nagypál István, (ocena v Nyugatu), 1957: Ime Ivana Cankarja več ne pomeni kuriozuma, literarne poslastice, prijetnega presenečenja: globoko doživetje sta ta dva spisa, ponosno pričevanje kulturnega naroda, ki nam je soroden po duhu. O odličnem prevodu Avgusta Pavla je možno reči samo eno: knjiga je taka, ko da bi bila pisana madžarski — in to je pri prevodu največ, k čemur je vredno stremeti.

Pavel, 1941: Cankar je posvetil ta roman — delo, ki se dviga nad druga po moči sugestije in po tragični zasnovi — goreče ljubljene materi, na katero je mislil vse življenje z globoko pretresenostjo. Dejansko bi težko našli celo v svetovni literaturi spis, ki bi enakovredno orisal požrtvovalnost materine

* Kurzivi (poudarki) v navedbah moji. Š. B.

* Pisano pri nas: Šoštanj — Golnik.

ljubezni in junaški boj k tlom pripetega siromaštva. Nič čudnega, saj je pesnik pisal roman s srčno krvjo in osebe, vzete iz lastne družine, so zrasle v književno nesmrtnost. Kdor bere s srcem, se tedne ne bo osvobodil čara prevzetosti in se bo pozneje v življenju z bolj usmiljeno ljubeznijo sklonil nad razcapane življenjske brodolomce.

»Klanec« pa je mnogo več, ko ulica bednikov, ki jih je življenje izvrglo. V pisateljevi predstavi se razširja do skrajnih meja slovenske zemlje in s svojo nedvoumno simboliko dobiva naroden in političen pomen. V njem objokuje brezizgledno usodo svojega ljudstva... Na koncu romana, ob robu zadnjega odprtega groba pa vendar vzplapola skromni žarek upanja, ki plameni v čedalje bolj bleščéčo svetlobo in osvetli celotno stisnjeno slovensko obzorje. Ta spodbudna čudežna luč lije iz okna učitelja, ki se predaja delu za ljudstvo z nesebično požrtvovalno dušo in s fanatično vero.

Ivan Cankar lahko počiva tiho in v miru v zgodnjem grobu. Tako on kot njegovo ljudstvo sta se rešila iz kalvarijske ulice na klancu.

Szirmai, (ocena Na klancu), 1941: Najdragocenejša med izdanimi južno-slovanskimi knjigami* v madžarskem prevodu... Požrtvovalni materini ljubezni so komajda še postavili v svetovni literaturi lepši, plemenitejši in pretresljivejši spomenik.

Prihajajo nam na misel *presunljive duševne pokrajine*, poznane iz starih velikih ruskih klasikov, ki so nas jih novejši pisci, dodeljujoč vse več pomena razumu, odvadili. Najpoprej pomislim na toplejše in Cankarju bližje like Čehova, nato pa na sibirski roman »Zapiski iz mrtvega doma« hladnejšega Dostojevskega... vendar so njegove (Cankarjeve) osebe bolj človeške, bolj zdrave. Na vsak način lahko povemo, da smo pri branju knjige plen občutkom, kakršne nam je v zadnjih desetih letih izvalil kvečjemu Črni samostan (Fekete kolostor) Kuncza Aladárja. Oba sta pisala romane s srčno krvjo. Cankar še v večji meri. K temu je prispevala svoj delež slovanska melanholija, pa tudi njegova neposnemljiva enostavnost... —

Štefan Barbarič

DELO IVANA CANKARJA V ČESKIH PREVODIH IN V LUČI ČEŠKE PUBLICISTIKE V ZACETKU STOLETJA

Trditev, da je bil Ivan Cankar pred prvo svetovno vojno najbolj prevajan ne le slovenski, marveč tudi jugoslovanski pisatelj v češčini, drži. Že v 19. stoletju so se od vseh narodov Čehi najbolj zanimali za slovensko kulturno življenje, zlasti za literaturo, in prevedli vse, kar je bilo pri nas nadpovprečnega, pogosto pa tudi povprečnega. Znano je, da so prevedeni v češčino glavni spisi Josipa Jurčiča¹, nekatera dela Ivana Tavčarja, Josipa Stritarja, Janka Ker-

¹ Tudi Deseti brat (Praha 1886) in Jurij Kobilja (Brno 1890), o katerih se doslej ni vedelo.

* Hkrati sta izšla prevoda humoreske Slavka Kolarja in Seob Miloša Crnjanskega.

snika, izbiri pesmi Franceta Prešerna, Simona Gregorčiča, Antona Aškercar, pozneje pa dela Fr. S. Finžgarja, Fr. Ks. Meška, Z. Kvedrove idr. Nekak mejnik v prevajanju slovenske literature v češčino pa je delo Ivana Cankarja. Šele v njem so Čehi spoznali prvega slovenskega pisatelja (in v Župančiču prvega slovenskega pesnika), ki je pripadal *sodobnim* smerem svetovne literature in ki je obravnaval podobne motive kot so v delih velikih predstavnikov svetovnih književnosti. Zato so češki bralci radi brali Cankarjeve črtice, povesti in novele, uredniki čeških revij in časnikov pa so jih tiskali poleg del Maupassanta, Čehova, Gorkega, Reymonta, Przybyszewskega, Strindberga, K. Haška, M. Majerove idr.

Bibliografija Cankarjevih prevodov, ki bo izšla na drugem mestu, bo pokazala, da se je doslej ukvarjalo s prevajanjem Cankarjevih del v češčino okrog šestdeset prevajalcev. Ti so objavili v češkem periodičnem tisku okrog 440 prevodov (to število bo sčasoma še nekoliko naraslo) in izdali 21 Cankarjevih knjig. Ena od njih, Potepuh Marko in Kralj Matjaž, je doživela dve izdaji. Do prve svetovne vojne je po dosedanjih bibliografskih izsledkih izšlo 189 prevodov, med vojno 89, od leta 1919 do 1945 pa 159 prevodov. Po drugi svetovni vojni sta izšla samo dva knjižna prevoda in samo dve črtici v periodičnem tisku. V Wolkerjevih zbranih spisih pa so bile ponatisnjene pesmi, ki sta jih prevedla Měrka in Wolker, in pesem, ki jo je pred vojno prevedel Josef Hora v antologiji Hvězdy nad Triglavem.

Že Bohuš Vybíral je v predgovoru k svoji bibliografiji Cankar a mi² dognal, da je bilo precej Cankarjevih črtic in povesti večkrat prevedenih v češčino. Zdaj lahko njegovo trditev podpremo s številnimi in zgovornimi primeri. Naj na tem mestu omenim samo črtice Materina slika, ki je bila prevedena sedemkrat (Linhart, S. H., Vondrášek, Vybíral, Strakatý, Horák, Scholle-Zupančeva) in tiskana devetkrat, Skodelica kave, prevedena šestkrat (Vybíral, Vondrášek, Babler, Kršić, Strakatý, Šmitranová) in tiskana enajstkrat, Jakobovo hudo delstvo, prevedena petkrat (Vybíral, Nosková, Zmagoslav, Vondrášek, Linhart) in tiskana dvanajstkrat. Krona, prevedena petkrat (Popeláková, Nosková, -m, Měrba, Vybíral) in tiskana desetkrat, Križev pot, prevedena petkrat (Linek, Nosková, Vondrášek, Kristanová, -ka) in tiskana šestkrat itd., medtem ko je bila črtica V gaju prevedena trikrat, tiskana pa petnajstkrat, glavno po zaslugi B. Vybírala. Tudi številne druge črtice so doživele več prevodov in natiskov, kar samo dokazuje, da so bile Cankarjeve kratke proze češkim bralcem izredno všeč. Pogosto se je zgodilo, da so zlasti uredniki podeželskih listov pretiskovali prevode, ne da bi prevajalce vprašali za dovoljenje ali jim plačali honorar. Ti po navadi o tem niso niti vedeli. Dogajalo se je celo, da so ime prevajalca kratkomalo izpuščali. Srečamo pa se tudi s primeri, da je prevajalec sam večkrat tiskal (prodal) svoje prevode, včasih celo devetkrat.

V svojem prispevku bi rad odgovoril ne samo na vprašanja, kdo in kdaj je prevajal Cankarjeva dela, marveč predvsem na to, kako so bila prevajana

² Cankarjev zbornik (Lj. 1921), str. 164—177.

in na kakšen odmev so naletela v češki publicistiki. Ti odmevi — članki in razne vesti o Cankarju ter ocene njegovih del — so bili doslej pri nas večinoma neznani, so pa za vrednotenje pisateljevega dela zelo važni. Marsikateri od njih so izpod peresa odličnih čeških publicistov, literarnih in gledaliških kritikov, zlasti po letu 1907, ko je bil Cankar na Češkem že splošno znan avtor. Konfrontacija njihovih opažanj in nazorov s pisanjem slovenske publicistike tistega časa, ki jo pa prepuščam cankaroslovcem v domovini, bo prinesla nedvomno zanimive rezultate. Bržčas bo pokazala, da je bila češka kritika, kolikor seveda ni bila pod slovenskim vplivom, manj pristranska in bolj pravična. Njene glasove sem prevedel kar se da dobesedno, izpuščal sem samo pasaže, o katerih sem prepričan, da ne vsebujejo nič bistvenega ali za cankaroslovca važnega.

V prvem delu svoje razprave, ki obsega obdobje do konca leta 1905, bom najprej navedel prve češke glasove o mladem slovenskem pisatelju, nato pa prikazal, kdaj in kako so se Čehi seznanili z njegovimi zgodnjimi deli. Videli bomo, da niso prvi prevodi našega pisatelja v češčino in članki o njem le plod slovanskega navdušenja in iz njega izvirajočega med slovanskega sodelovanja, kakor so bili večinoma prevodi slovenskih pisateljev pred njim in velikokrat tudi pozneje, marveč da sta se zanj že od vsega začetka zavzeli predvsem dve močni ideološko politični struji na Češkem: socialnodemokratska in svobodomiselná. Njun tisk in revije, zlasti pa časniki Československe socialno demokratske delavske stranke in pozneje njena založba, so dali največjo publiciteto vestem o sežigu Erotike, v dnevniku Právo lidu, zlasti v njegovi prilogi Dělnická besídka, v plzenjski Novi dobi, pozneje pa zlasti v dunajskem dnevniku Dělnické noviny ter v reviji Rudé květy in dr. pa so izšli prvi prevodi Cankarjevih črtic. Soc. dem. stranka se je zavzela, da je bila uprizorjena na praškem odru drama Za narodov blagor in v njeni založbi sta izšli prvi Cankarjevi knjigi v češkem prevodu (Na klanecu in Za narodov blagor). Naj omenimo tudi to, da je v tej stranki našla glavno oporo, pomoč in možnost sodelovanja v čeških časopisih tudi Zofka Kvedrova. Že kmalu po prihodu v Prago leta 1900 se je seznanila z nekaterimi književnicami, ki so pripadale tej stranki, zlasti z Zdenko Háskovo, zaročenko in pozneje ženo znamenitega pesnika Viktorja Dyka. Za svojo popularnost na Češkem v začetku stoletja, in ta je bila še večja kot Cankarjeva, se ima Kvedrova zahvaliti predvsem tej svoji prijateljici, ki je prevedla skoro vsa njena dela.³ Kvedrova je bila, kakor je znano, Cankarjeva prijateljica (dopisovala sta si od začetka leta 1900, osebno pa sta se seznanila sredi julija 1902)⁴ in prevajalka njegovih del v

³ Iz pisem Zd. Háskove Z. Kvedrovi, ki so v Památníku písemnictví na Strahovu v Prazi, je razvidno, da je bil med prijateljicami dogovor, da Háskova ne bo podpisovala svojih prevodov in da bo Zofka tiskala svoje proze kot izvirnik. To pa zaradi večjega honorarja, ki sta si ga potem z Zdenko delili na polovico. Zofka se ni nikoli naučila češki tako, da bi lahko pisala v tem jeziku. Njena češčina je porazna.

⁴ Prim. CP II, str. 358—395.

nemščino. Prav njen nemški prevod Cankarja — črtica O človeku, ki je izgubil prepričanje v praški Politik⁵ — je bil tudi prvi prevod, ki je izšel v Pragi in ki je najbrž v zvezi s prevodom te črtice v brnskem svobodomiselnem dnevniku Lidové noviny, prvim prevodom iz Cankarja v češčino; izšel je pol leta po Zofkinem. Za ta praški zelo razširjeni nemški dnevnik je Kvedrova v letih 1900—1905 prevedla še več Cankarjevih črtic, ki so kmalu nato izšle tudi v češčini, prav tako Na klancu⁶, ter pomagala pri prevajanju Háskovi in drugim. Lahko pa bi bila za boljše prevajanje Cankarjevega dela, kakor bomo videli, storila nedvomno še več.

Poleg socialno demokratskega in svobodomiselnega tiska je posvečala največ pažnje mlademu slovenskemu pisatelju leta 1898 ustanovljena revija Slovanský přehled, s katero je izdajatelj Adolf Černý, somišljenik in prijatelj T. G. Masaryka, »dal češki literaturi vsestransko, točno informirano in pravično revijo, ki je poučevala o vsem slovanskem svetu zlasti tudi s številnimi prevodi iz vseh slovanskih literatur in z zgodovinskimi ter kritičnimi beležkami o njih,« kakor pravi odlični češki literarni zgodovinar in kritik Arne Novak. Ta revija je bila razširjena po vsem slovanskem svetu in tako je s posameznimi slovanskimi pisatelji seznanjala ne samo Čehe, marveč vse slovanske narode. V Slovanskem přehledu sta v začetku stoletja sodelovala od Slovencev zlasti Fran Vidic in socialni demokrat Anton Dermota, ki sta v vsaki številki pisala o Slovencih; prvi o slovenski literaturi, drugi pa predvsem o kulturno političnih dogodkih. Ni bilo letnika, da ne bi pisala tudi o Cankarju. Na straneh te revije so izšli tudi prvi prevodi Cankarjevih pesmi.

Tretji vir, odkoder so prihajale zgodnje pobude za prevajanje Cankarjevih del v češčino in za uprizarjanje njegovih dram na čeških odrih, so bili češki igralci, angažirani v začetku stoletja v Deželnem gledališču v Ljubljani, zlasti Ružena Nosková, Karel Hašler in Oto Boleška, ki so se s pisateljem tudi osebno poznali. Po mojem mnenju pa ne gre prezreti tudi zaslug slovenskih visokošolcev v Pragi in na Dunaju, ki so za popularizacijo Cankarjevega dela na Češkem storili veliko s tem, da so svoje češke tovariše učili slovenski in jim pomagali pri presajevanju Cankarjevih spisov v češčino, npr. B. Vybírala, K. Vondráška, V. Měrko in mnoge druge. Med njimi moramo poudariti predvsem zasluge dunajskega visokošolca Josipa Napotnika, ki je veliko pripomogel, da smo v Vybíraru dobili Slovenci najbolj aktivnega, pa tudi enega najboljših prevajalcev Cankarja in drugih pisateljev, ter V. M. Zalarja, ki je učil slovenski Karla Vondráška in Jana K. Strakatega. Medtem ko je Vondrášek objavljajal prevode v praških dnevnikih in revijah, sta jih Vybíral in Měrka tiskala predvsem v moravskih časopisih, tednikih in koledarjih ter tako poskrbela, da ni bil Cankar znan samo v krogih češke inteligence, marveč tudi v najširših slojih češkega naroda. V Měrki pa pritiče še posebna zasluga, da je pozneje zainteresiral za Cankarjevo Erotiko ter za Kettejeve in Grad-

⁵ Let. 39/1900, št. 76 (18. III.), str. 1—4.

⁶ Pa ne bogve kako dobro. Cankarju prevod ni ugajal. Prim. CP II, str. 374.

nikove pesmi svojega učenca na srednji šoli, mladega, pozneje slavnega pesnika Jiříja Wolkerja, s katerim sta skupno prevajala, ker Wolker ni znal slovenski.

Na koncu naj omenim še to, da sem prelistal vse tri zvezke Cankarjevih pisem in da sem našel v njih prav malo sledov o tem, da bi bil pisatelj vedel, koliko in kako ga prevajajo v češčino, in da bi bil dobival za svoja dela kake honorarje. Govori samo o prvih prevodih Z. Kvedrove v nemščino, o prevodih svojih dram v češčino (*Za narodov blagor* in *Kralj na Betajnovi*) in o prevodih pesmi v Slovanskem prehledu. Vedel pa je tudi za prevod v Květích. Pozneje (25. IX. 1911) ga je informirala Růžena Nosková, da je na Češkem zelo popularen in da ga prevajajo kakor Čehova.⁷ Kolikokrat že sem si postavil vprašanje, kako bi bilo, ko bi bil Cankar dobival od prevajalcev vsaj izvod revije ali časnika, kjer je izšel prevod njegovega dela, in ko bi bil znal dobro češki. Kako bi bil reagiral na to, kar so počenjali z njegovimi deli nekateri prevajalci, ki niso znali dovolj jezika, ki niso imeli pisateljskega talenta in ki so bili brez posluha za njegove metafore, epiteta in za ritem njegove proze. Saj vemo, kako občutljiv je bil za vsak tuj poseg v svoje delo. Edina Růžena Nosková, ki spada med najboljše prevajalce njegove proze, ga je že v omenjenem pismu opozorila tudi na to, da prihajajo med ljudi slabi prevodi, ki pačijo podobo njegovega dela. Naš prispevek bo pokazal, da je imela prav in hkrati odgovoril na pogosta vprašanja: zakaj je zadnjih dvajset let Cankar tako malo prevajan v češčino in zakaj ga danes poznajo na Češkem le redki poedinci, čeprav je bil, kakor smo rekli, svoj čas najbolj prevajan jugoslovanski pisatelj v češčino.

*

Vest, da je ljubljanski škof Anton B. Jeglič v začetku aprila leta 1899 odkupil od založnika Bamberga vso nerazprodano naklado »*Erotike*« (okrog 700 izvodov) ter dal knjige v pečeh škofijske palače sežgati, je že nekaj dni nato prispela v Prago. Tistega, ki le količkaj pozna takratno politično vzdušje in razpoloženje na Češkem, niti najmanj ne preseneča, da je napredni tisk, predvsem socialno-demokratski in svobodomiseln, brž izkoristil priliko in napadel početje katoliškega škofa, ki je spominjalo na jezuita Antonina Koniáša (1691—1760), ki je sežgal v »dobi temna« tisoče čeških knjig. Praški radikalno-napredni dnevnik *Samostatnost* je (v št. 29 z dne 12. aprila) pod naslovom »Slovenski škof-Koniáš« poročal:

»Slovenski škof Jeglič je pokupil v knjigarnah naklado zbirke pesmi slovenskega pesnika Kankara(!) in jo dal v svoji palači sežgati. Ko bi ga naši gospodje škofje hoteli posnemati, ne samo da ne bi ogenj ugasnil v njihovih pečeh, marveč bi svoje gradove kmalu tako onesnažili in umazali s sajami, da bi bili črni kot njihove klerike. Naši gospodje škofje seveda tega ne bodo

⁷ Prim. Dušan Moravec: *Vezi med slovensko in češko dramo*. Ljubljana 1965, str. 35.

storili; tisti denar, ki bi ga v ta namen izdali, bodo raje viagali v svojo sveto-václavsko hranilnico ter posojevali iz nje kmetom — nato pa jim rubili premoženja. Češki kmet bi lahko o tem pripovedoval cele kronike.«

Drugega dne — 13. aprila — je prinesel vest o sežigu Erotike tudi socialno-demokratski dnevnik *Nova doba* (št. 7, str. 6) v Plznu in dan pozneje pod naslovom »Besni nazadnjak« tudi tednik te stranke v Kladnu *Svoboda* (št. 11, str.)⁸. Nekaj pozneje pa se je oglasil tudi časnik *Plzeňský obzor* (št. 48, 22. IV., str. 405):

»Ker je ljubljanski škof kupil vso naklado Erotike pesnika Cankarjeva (!)⁹ in jo uničil, da ne bi prišle knjige med ljudstvo, je s tem sicer koristil založniku, ne pa pesniku in narodu. Kolikor gre za seznanitev z umetnostjo, se vneto pretresa avtorjeva pravica; preiskuje se, če je škof kupil samo naklado ali tudi založniške pravice (brez vednosti pesnika).«

Ne dolgo potem se je oglasil v Slovanském přehledu (1, 1898—99, str. 458—459) mladi jurist Anton Dermota (1876—1914), Masarykov učenec in vnet bojovník za svobodo mišljenja med Slovenci, ki se je šele pred poldrugim letom vrnil iz Prage, s člankom S Kranjskega, v katerem omenja tudi primer z Erotiko:

»Zadnje čase smo imeli v Ljubljani recidivo srednjega veka. Mladi pesnik Ivan Cankar, ki študira moderne jezike na Dunaju in ki je nedvomno eden od najbolj nadarjenih članov naše mlajše pesniške družine, je izdal zbirko pesmi »Erotika«. Ljubljanski škof je odkupil vso naklado (razen razprodanih 300 izvodov) in jo dal sežgati na grmadi. Zbirki so očitali, da je tu pa tam preveč čutna. Komentar ni potreben. Prav tako pa ni potrebno dodajati, da vseh tistih 300 izvodov kroži sedaj iz rok v roke.«

Kadarkoli so pozneje češki listi pisali o Cankarju, so skoro vedno omenjali sežig Erotike; samo v Slovanském přehledu je bilo o njem govora najmanj desetkrat.

Cankar je bil torej spomladi leta 1899 po Jegličevi zaslugi na Češkem znan slovenski pesnik, toda o njegovem delu se je še kaj malo vedelo. Kmalu nato ga je predstavil bralcem Slovanskega přehleda urednik slovenske izdaje Državnega zakonika v ministrstvu notranjih zadev na Dunaju dr. Fran Vidic (1872—1944), ki je že, kakor smo omenili, od prvega letnika dalje poročal v tej reviji o literarnem življenju na Slovenskem. Vidic, ki je bil član slovenskega literarnega kluba na Dunaju obenem s Cankarjem in Zupančičem, si je v svojih ocenah in karakteristikah del mlade literarne generacije prizadeval, da bi bil čim bolj objektivni in da bi obenem prikazal svetu slovensko literaturo

⁸ Tudi ta časnik imenuje pisatelja napačno Kankar, pravilno pa omenja, da je škof odkupil »zbylé vytisky« (preostale izvode) knjige in jih dal sežgati v svoji palači.

⁹ Napaka dokazuje, da je vest iz slovenskega vira.

v kar najboljši luči.¹⁰ Že v svojem prvem članku (SPf I 1899, str. 342—345) je Vidic pokazal, da so njegove simpatije na strani mladih in da pozna vse, kar je izšlo izpod njegovega peresa, vendar pa se v njegovih, zlasti poznejših ocenah Cankarjevih del čuti nekaj tistega, kar poznamo iz njune korespondence.¹¹ O Cankarju piše:

»Med mladimi literati je brez dvoma najbolj nadarjen in najbolj moderen Ivan Cankar, ne v toliki meri kot pesnik, ampak predvsem kot prozaik. Njegovi feljtoni ‚Vinjete‘ (slikice) v Sl. narodu, v Slovincu in v Zvonu so polni ljubkega bujnega življenja in kažejo umetnika, ki gre med tokovi svojo pot, ki piše individualno, samo iz svoje duše ter se drži modernega načela: Vsaki dobi njena umetnost, vsaki umetnosti njeno svobodo! Piše v krasnem slogu, bogatem na prispodobah. Zadnji čas pa zahaja v nejasen, medel misticizem.«

Nekaj strani dalje na str. 345 pa pravi:

»To, kar pomeni za bodočnost proze Cankar, pomeni za poezijo Zupančič, brez dvoma najbolj nadarjeni od mladih pesnikov... Cankar in Zupančič bosta v kratkem izdala zbrane pesmi in potem bo prilika spregovoriti o njuni poeziji kaj več. Vsekakor pa lahko pričakujemo od mladih poetov dovršena pesniška dela.«

V drugem letniku Slovanskega prehleda (1900, str. 297—299) je posvetil Vidic v članku »Slovenska literatura leta 1899« Cankarju še veliko več prostora. Poizkusil je orisati njegovo delo čim bolj točno in pravično in večini njegovih karakteristik, ki se jim seveda pozna, da so jim botrovali tudi razni članki v domovini, pa ni kaj ugovarjati. Pred očmi pa moramo imeti tudi to, da je sestavek namenjen predvsem tujcem, ki slabo ali pa sploh nič ne poznajo mlade slovenske literature. Predstavlja jim Cankarja tako-le:

»Ivan Cankar je letos izdal dve zbirki: Erotiko in Vinjete. Erotiko je prizadela čudna usoda, kakršne bi ne bil nihče pričakoval takorekoč na pragu novega stoletja. Knezoškof ljubljanski je odkupil vso naklado v kolikor še ni bila razprodana, in vse izvode sežgal — prav tako kot nekoč škof Hren Trubarjeve knjige! To je svoboda v slovenski književnosti! —

Tudi Cankar je moderen lirik, toda ne dosega Zupančiča. Oba sta prej pisala pod Aškerčevim vplivom; posledica tega vpliva so njune epične stvaritve. Nekaj posebnega so v Erotiki »Dunajski večeri«, zaradi katerih je postala

¹⁰ Čeprav je Vidičevo literarno kritično delo skromno, je pri nas vse doslej le po krivici pozabljeno. Zgodovina slov. slovstva (IV, 48) ga samo omenja. Četudi ne bi Vidic napisal ničesar drugega kot tiste kritične pregledne slovenske literature v Slovanskem prehledu od l. 1899—1908, bi bile njegove zasluge za poznavanje slovenske literature na tujem upoštevanja vredne.

¹¹ Prim. CP II, str. 268—280. Cankar in Vidic očitno nista bila nikoli bogve kaka prijatelja. Vidic je bil starejši in menda bolj zaprte narave. V aprilu 1899 sta se sporekla zaradi dolga, ki mu ga Cankar ni vrnil, in izmenjala ostri pismi. Pozneje sta se le redko srečala (DiS 1926, str. 189). Čeprav je Vidic prevajal Cankarjeva dela v nemščino in veliko pisal o njem, ni pokazal Cankar niti najmanjšega priznanja ali hvaležnosti — narobe. Govekarju je v avgustu l. 1900 napisal: »Vidic je največji literarni analfabet, kar jih poznam.« Vidic pa je vse bolj spoznaval na zunaj Cankarja približno takega, kakršnega se sam kaže v pismu Z. Kvedrovi z dne 8. marca 1900 (CP II, str. 358—360).

zbirka žrtev »avtodafé«. To so slike iz velikomestnega življenja, v katerih se res opisuje ponekod kočljiv motiv. Toda kljub vsem očitkom in napadom, ki so zaradi tega leteli na Cankarja, moram reči, da se mi tisti ciklus ne zdi tako hud. Poleg tega pa ga je Cankar obdelal tako diskretno in nežno, da mora v človeku vzbuditi s tistimi nesrečnimi bitji sočutje, ne pa pohujšanje. Saj je v pesmih toliko tragičnih momentov, ki jih vendar ni mogoče imeti za banalne.

Cankar pa je po mojem mnenju veliko bolj močan v prozi. Njegove Vinjete so v slovenskem slovstvu povsem nekaj novega. V »Epilogu« se je javno odpovedal realizmu, na katerega je prej prisegal, in se obrnil k moderni romantiki, s katero sta vezana tudi simbolizem in misticizem. Z realističnimi motivi nima sreče, zato pa ima veliko več sreče z romantično snovjo. Pri tem mu pomaga njegov bogati, lepo zvoneči in kipeči jezik. Z njim človeka sčasoma tako omami, da bere in bere, ne zaradi vsebine, temveč zgolj zato, da bi užival krasoto njegovega jezika. In vsebina je pri Cankarju največkrat res samo borna. Njemu je glavno, *kako piše*, ne, *o čem*. O najbolj navadni snovi zna napisati obsežno črtico, ki ima uspeh samo zaradi svojega jezika. Ima pa tudi neko posebno manijo, da išče samo bolne, nezdrave in patološke značaje. Skoro v nobeni črtici ne najdete popolnoma normalnega mladeniča. Svojo satirično žilico je Cankar izpričal v krasni črtici »O človeku, ki je izgubil prepričanje.« To je ena od najboljših stvari, kar jih je Cankar doslej napisal. Letos nam je podaril tudi izborni prevod Shakespearovega Hamleta.

Cankar je zelo poetična duša, in če ne bo preveč stremel po pretirani originalnosti, lahko pričakujemo od njega še marsikaj lepega.

Češki klerikalni tisk je o aferi z Erotiko molčal, dejanja ljubljanskega škofa ni niti omenil, na napade naprednega tiska ni reagiral. Cankarja je prvič omenila moravska katoliška revija Hlídka, ki jo je v Brnu urejeval dr. Pavel Vychodil. Njen sotrudnik za slovanske literature Avg. Vrzal je v št. 4 z dne 25. marca (str. 276) takole zabeležil ljubljansko premiero »Jakoba Rude«:

»Tudi mladi (moderni) pesnik Ivan Cankar je poizkusil z dramo in napisal igro iz družbenega življenja v treh dejanjih 'Jakob Ruda', ki so jo prvič igrali 16. III., kakor se pritožujejo ljubljanski časopisi, pred na pol praznim gledališčem. Menda že samo pisateljevo ime ni ljudi mikalo! 'Jakob Ruda' je tudi po sodbi samega liberalnega Slovenskega Naroda tako idejno kot tehnično slab. Samo tu pa tam bi se nekateri lirični razumni prizori seveda lepo — brali.«

Ista revija pa leto pozneje (v majski številki str. 326) v pregledu slovenskega slovstva, ki ga je napisal — A (najbrž Alois Koudelka), poroča, da so v Deželnem gledališču v Ljubljani »doživeli uspeh tudi drama Jakob Ruda od Ivana Cankarja in pa Aškerčevi komadi Izmajlov, Red sv. Jurja in Tujka.« Hvali Govekarjeve Rokovnjače, da so imeli »znamenit uspeh«. Cankarja omenja tudi kot prevajalca Hamleta in pravi, da je »sam Francišek Lampe rekel, da lahko da Cankar Slovincem pravega Shakespearija« (str. 326).

Nedvomno sta prav Vidičeva pohvala satirične črtice O človeku, ki je izgubil prepričanje v Slovanskem přehledu in že omenjeni prevod Zofke Kvedrove v Politik pripomogla, da je kmalu nato izšel prvi prevod Cankarjeve proze v češčino. Oskrbel ga je moravski prevajalec Tolstoja in Turgenjeva, pa tudi naše Josipine Turnograjske in pozneje Rada Murnika Antonín Pacák. Izšel je 8. sept. 1900 v znanem brnskem dnevniku Lidové noviny (št. 205, str.

9—10) in hkrati tudi v Týdenníku Lidových novin (št. 35, 2. IX., str. 9). Nekaj mesecev pozneje jo je vnovič prevedel neki M. L. za socialnodemokratski dnevnik Právo lidu (6. I. in 13. I. 1901, pril. Dělnická besídka). Da je tudi njega opozoril na to črtico Vidic v Slovanskem přehledu, je razvidno že iz prevajalčeve beležke, s katero je predstavil pod črto češkim bralcem neznanega avtorja:

»Slovenski pisatelj, čigar prvo zbirko je doletela ta čast, da je ljubljanski nadškof odkupil vso njeno naklado in jo dal na dvorišču palače zažgati. Delo, ki ga objavljamo, je dobra politična satira, katero smo izbrali iz njegove nove knjige Vinjete.«

Poglejmo, kako sta prva prevajalca opravila svoje delo in kako sta predstavila Cankarja češkim bralcem ter primerjajmo njuna prevoda z izvirkom.

Pacákov prevod kaže, da je prevajalec znal dobro slovenski ali pa da je imel nekoga, ki mu je pomagal. Ni zagrešil kakih večjih napak, le tu pa tam je prevajal preveč površno in osiromašil izvirk. Napr. v izvirku¹² na str. 19: zadovoljno potapljal po trebuhu — je prevedel — dotikajoč se svojega trebuhu;¹³ na str. 22: to je sitno — to je usodno; str. 30: blagohoten smehljaj — smehljaj v pravi čas; str. 31: Zakaj naravno je, da mu je bilo mnogo ležeče na časti in ugledu — Seveda mu je na lastni časti in ugledu bližnjih (!?) mnogo ležeče.

Škoda, da ni prevajalec bolj prisluhnil pisateljevi besedi! Kljub temu je Pacák med prvimi prevajalci Cankarjeve proze eden od boljših.

Veliko slabši od tega je drugi prevod iste črtice od M. L. Rad bi bil do gnal, kdo se skriva za tema črkama, pa so me vsi češki priročniki in strokovnjaki pustili na cedilu. Naj bo kdor koli že, svoje delo je opravil zelo slabo. Menjal je ne samo smisel besed in ponekod tudi stavkov, temveč tudi izpuščal besede, zlasti pridevnike (epiteta) in tudi cele stavke, predvsem v drugem delu črtice, očevidno zato, ker je bila za objavo v prilogi dnevnika najbrž nekoliko predolga. Zelo verjetno je, da je tekst krajšal tudi urednik, ne samo prevajalec. Izpuščeno je na pr.: na str. 24 »in to celo na lepem ...« do konca stavka, na str. 25 »prepričanje ...« do konca odstavka, in še »privlekel je na dan ...« do konca odstavka, na str. 26 od »Od znotraj ...« do »in družega nič!«, na str. 27 »ki se je jederno razvijala ...« do konca odstavka in od »Mrmolji se je zdelo ...« do »slovensko knjigo«, na str. 28 »in po nekaterih komplimentih ...« do konca odstavka, na str. 29 »Ta kazalec ...« do »ni treba misliti«, na str. 31 »glava mu je postajala težka ...« do »obstal« in »poslednjega negujejo ...« do konca odstavka, na str. 34 »Vezano ...« celi stavek in »Nekdo mu je poslal ...« do »o pomoči.« Krajših črtanj, ki jih je zelo veliko, nisem navajal. Od pomembnejših sprememb odnosno napak pa naj navedem vsaj sledeče: str. 19: potapljal po trebuhu — otipaval je njegovo vezavo; str. 23: Vstal je nenadoma ter

¹² Navajam po 1. izd. Vinjet (Ljubljana 1899).

¹³ Pri primerjanju bom vedno navajal za pomišljajem dobesedni prevod češkega teksta, da bodo tako razlike med izvirkom in prevodom najbolj vidne.

odgovoril z razgretim glasom — vstal je in kričal; str. 23: Zdi se mi, da imaš kakoršnekoli postranske namene — Zdi se mi, da zasleduješ nekake postranske cilje in skrite namene; str. 24: da je delal Jobu krivico — da se je lotil Joba prenašlo; str. 25: so tvoje besede pregrešne in nenaravne — so tvoje besede bridke in zapoznele; str. 25: in da zakrivaš s plaščem malovažnosti kakršnokoli sleparijo — in da tisto stvar omalovažuješ, da bi skrnil neko lumparijo; str. 29: pregledal sem svojo suknjo — pregledoval sem svojo sobo; str. 29: in strmel gospodu poslancu v obraz — in ves trapast gledal gospodu poslancu v oči; str. 32: Košute, sourednika za idealni del — Rosute, sourednika lista.

Kot pesnika je prvi predstavil Cankarja češkim bralcem Jaromír Borecký (1869—1951) z izborom iz Erotike v Slovanskem přehledu (let. 4, 1902, str. 255—257). Prevedel je tri pesmi iz cikla Helena (6. Večerní mrak svoj črni plašč, 7. Od tam, kjer spava jasno sonce, 10. Nebo gori od zvezd nešteti), eno iz cikla Iz lepíh časov (4. Kaj bi zakrivalo), dve iz cikla Dunajski večeri (2. Ah ne, ne hodi več od tukaj in 5. Pod oblačnim sivim nebom) ter romanco Sultanove sandale.

Izbor je natisnjen s pesnikovo fotografijo in s kratko beležko o njem, v kateri prevajalec ponovno omenja sežig Erotike in da je izšla med tem že 2. izdaja, da pa je on prevajal po 1. izdaji. Če tega tudi ne bi omenil, bi lahko to takoj opazili, ker je prevedel tudi pesem, ki je Cankar ni sprejel v 2. izdajo.¹⁴

Ko se je Borecký lotil prevajanja Cankarjevih pesmi, je že imel za seboj prevode petih Aškerčevih (SPř I. 1899, str. 412—417), treh Jenkovih (SPř II. 1910, str. 215), šestih Kettejevih in desetih Zupančičevih (SPř II. 1900, str. 353—359) ter vrste Prešernovih pesmi (v SPř, v Osvěti in v drugih revijah in časnikih). Tako kot navedene pesnike je tudi Cankarjeve pesmi prevajal na pobudo urednika revije Adolfa Černega, s katerim sta bila dobra prijatelja.

Tisto, kar sem pisal o Boreckijevih prevodih Prešerna,¹⁵ velja v glavnem tudi za njegove prevode Cankarjevih pesmi, vendar pa se le pozna, da se je ob prevajanju navedenih pesnikov že nekoliko bolje seznanil s slovenščino. Kljub temu je tudi tokrat napravil nekaj napak. Npr. v 6. pesmi iz cikla Helena je prevedel v tretji kitici prvi verz »Ne gleda mi v oltar oko« z »Moje oko gleda na oltar«, v 7. pesmi v 1. kitici, 2. verz: »Iz krajev pesmi in duhov« z »Iz kraja pesmi, medlih vonjev« (ni pač vedel, da ima v slovenščini beseda duh dva pomena) in v 2. kitici 2. verz »najlepše biserje morja z »vse naj-

¹⁴ Cankar omenja te prevode in svojo sliko v pismih Ani Lušinovi (CP I. str. 507 in 516) in v pismu Zofki Kvedrovi 20. marca 1902 (CP II. 371), založniku Schwentnerju pa piše: »V Slov. Přehledu so izšle nekatere moje pesmi — ena od prevedenih je v novi izdaji izpuščena: kakor se vidi, sem bil zelo strog pri urejevanju« (CP II, str. 106—107).

¹⁵ Prim. O. Berkopec: France Prešeren v češki literaturi. (Lj. 1964), str. 10—15.

boljše biserje morja«. V Sultanovih sandalah je v 5. kitici slabo razumel 2. verz »Le togujte še naprej« in ga prevedel z »Najprej že kar žalujte.«

Kmalu potem, ko je izšel Slovanský přehled s prevodi J. Boreckega, se je odpeljal na Dunaj zaročenec Zofke Kvedrove, hrvatski pesnik Vladimir Jelovšek, ki je študiral v Pragi medicino in izdal tu tri leta poprej pod naslovom Simfonije dva zvezka svojih pesmi. Ob tej priliki je obiskal Cankarja, s katerim sta se po delih seveda poznala že prej, in mu najbrž on povedal o Boreckijevih prevodih, ker piše Cankar Kvedrovi 20. marca 1902: »Z Jelovškom sem se seznanil in sem tega znanja zelo vesel. Samo jezilo me je, ker ni hotel v krčmo. O Veliki noči sem mislil priti v Prago, ali ne pojdem... V zadnji številki »Slov. Přehleda« so menda izšle nekatere moje pesmi v češkem prevodu. Ali bi mi mogli morda to številko prikomandirati? Zelo bi Vam bil hvaležen...« (CP II str. 370–371).

Dva meseca nato se je Ivan Cankar odpravil v Prago. Obisk krasnega mesta na bregovih Vltave ga je, kakor razberemo iz njegovih pisem, že zdavnaj mikal, ko pa je zvedel, da je v njem Rodinova razstava, ni vzdrljal. Ta obisk omenja samo v nekaj stavkih v pismu Ani Lušinovi: »O Binkoštih sem bil v Pragi; gledat sem šel razstavo kiparja Rodina. Mesto je prijazno, ko bi bil to prej vedel, bi se preselil tja« (CP I, str. 506). Sodeč po pismu Kvedrovi iz julija istega leta, se takrat najbrž ni srečal niti z njo niti z njenim zaročencem. Da bi se bil sestal s kakim češkim pisateljem tudi nimamo niti najmanjših dokazov. Vsekakor pa bi bilo lahko tako srečanje zelo koristno in zanimivo zanj in za nekatere češke književnike, ki so imeli res topel odnos do jugoslovanskih narodov kot npr. Jar. Vrchlický, Viktor Dyk, Adolf Černý, Jar. Borecký in veliko drugih. Kakor smo videli, je bilo Cankarjevo ime že znano po vsej Češki, nekaj dni pred njegovim prihodom 9. maja pa je izšel, kakor bomo videli, v enem od glavnih čeških dnevnikov Národní listy članek o njem.

Že v začetku, ko še ni bil tako znan, pa tudi pozneje, se Cankar ni potegoval za to, da bi prevajali njegova dela v tuje jezike, vsaj v češčino ne. Je vrsta dokazov, da ni iskal osebnih zvez s prevajalci in da je lahkomišelnost izgubljal še tiste, ki so mu jih drugi poizkušali priskrbeti. Naj navedem primer iz leta 1902. Prav takrat, ko je bil Cankar v Pragi, to je 18. in 19. maja, se je vršil v Hribarjevi z zastavami okrašeni Ljubljani četrti kongres slovanskih novinarjev, ki se ga je udeležilo tudi preko 50 čeških žurnalistov, med njimi znani propagator slovanske vzajemnosti in odlični poznavalec kulturnega življenja slovanskih narodov Jan Hejret (1868–1947), takrat urednik časnika Plzeňský obzor, pozneje pa dnevnikov Den in Národnost, odkoder je prešel v tedaj najbolj razširjeni češki dnevnik Národní politika, kjer je objavil ogromno število člankov o slovanskih literaturah. Hejret, ki je poznal vsaj Cankarjeve prevedene črtice, vesti o sežigu Erotike, Vidičeve in Dermotove članke ter Radičeve oceno, o kateri bomo še govorili, in verjetno tudi zvedel kaj več o Cankarju od Zofke Kvedrove, s katero sta bila znanca, in pozneje tudi od novinarjev in drugih Slovencev v Ljubljani, se je bodisi že pred potovanjem v

Ljubljano ali pa, kar je še bolj verjetno, takoj po vrnitvi s kongresa obrnil na Cankarja, kot je razvidno iz Cankarjevega pisma Schwentnerju z dne 2. junija 1902: »Češki pisatelj Jan Heyret (urednik »Plzenskega Obzora« — Plzeň) mi je sporočil, da bi rad katero mojo knjigo in mojo sliko. Pravi, da bi pisal o meni. Slike mu seveda ne morem poslati, ampak če se ti zdi, mu pošlji moje najboljše stvari. Jaz imam samo svoje izvode in teh nečem pogrešati. Napravi kakor hočeš« (CP II, str. 111). Schwentner ni najbrž poslal ničesar, ker se mi ni posrečilo nikjer najti, da bi bil Heyret kdaj pozneje pisal o Cankarju ali prevedel karkoli od njegovih del. Da pa se je Heyret res zanimal takrat za slovensko literaturo in tudi za Cankarja, je razvidno iz njegovih dveh obširnih člankov »Bela Ljubljana« in »V slovenskem raju«¹⁶ iz časa bivanja na Slovenskem, ki ju je poslal svojemu listu. V prvem omenja Prešerna, Aškerc, Tavčarja, Cankarja in Kvedrovo. O zadnjih dveh pravi, da sta v ospredju slovenske Moderne, omenja pa tudi sežig Erotike. V drugem pa z navdušenjem popisuje lepote Gorenjske.

Umetniško in jezikovno še slabši od omenjenih prvih dveh prevodov je prevod črtice »O čebelnjaku« izpod peresa [Jože] M[ettlerove], ki je pozneje sorazmerno veliko — in kakor bomo videli, slabo prevajala našega pisatelja. Ta njen prvi prevod iz slovenščine je izšel jeseni l. 1901 v odlični češki literarni reviji Květy (str. 786—795). Cankar je vedel, da bodo izšle nekatere od njegovih črtic tudi v Květích, ker je o tem pisal L. Schwentnerju (CP II, str. 107). Najbrž mu je o tem pisala Mettlerova ali pa se je obrnila nanj preko Kvedrove.

Joža Mettlerová por. Toucová (roj. 1878 v Pragi) se je najbrž na Cankarjevi prozi učila pisateljavanja. Po poklicu je bila učiteljica in je spadala verjetno v družbo Zd. Haskove, M. Sisove, Z. Kvedrove in dr. ter se tu seznanila s Cankarjevimi spisi ali pa se je poznala s kakim slovenskim visokošolcem, ki ji je pomagal pri prevajanju. Pozneje se je popolnoma posvetila mladinski literaturi in izdala več knjig (Iz sveta revežev 1912, Solze in smehljaji 1920, Iz otroških trenutkov 1923, Pripovedke in slike 1929 in dr.). Starost je preživela v Dašicah pri Pardubicah.

Mettlerova je prevajala — nasprotno od M. L. — suženjsko dobesedno, le redkokdaj je izpustila kako besedo, toda njen jezik je porazno slab in neprimeren za Cankarja. Če še bolj upoštevamo, da je prevod jezikovno zastarel, ne moremo opravičiti izrazne revščine in tudi tega, da je prevajalka brez posluha za slog in ritem Cankarjevih stavkov. Na nekaterih mestih pa je pokazala, da ji tudi marsikatera slovenska beseda ni znana. Dacar ni davkar, rovanje ni gobezdanje, zabavljanje ni prirejanje zabav (vse na strani 172 Vinjet), nismo govorili ni ne smemo govoriti (str. 173), poslušati ni ubogati, razjarjen ni razburjen (str. 174). Stavek »Zazibalo se je drevje in mrzle kapljice so se vsule na travo« (str. 175) je preveden »Drevesa kot da bi se poljubljala [zibalo — líbalo!] in mrzle kapljice so se tresle na travi.« Še nekaj napak: različno —

¹⁶ Plzeňský obzor 11/1902, št. 59 (17. V.), str. 1—3 in št. 66 (3. VI.), str. 1—2.

gotovo (str. 175), še razsvetljena — že razsvetljena (str. 176), hlapec — deček (č. chlapec!) trdo — hitro in gotovo (oboje na str. 179), na planem — med njivami, pobit in razburjen — utrujen in razburkan (oboje na str. 180), bedak — zanikrnez [č. bídník!] (str. 181), robovi — ogli (str. 182), nagli — zlobni (str. 185), mišice — žilice (str. 187), mastno bled — motno bled, sinoči — nocej (dnes v noci) (oboje na str. 188).

*

Avtor prve ocene Cankarjeve knjige v češkem tisku ni bil Čeh, marveč Hrvat Stjepan Radić, ki je bil dopisnik nekaterih čeških listov in revij. Znal je dobro češki, ker je študiral na praški pravniški fakulteti in ker je imel ženo Čehinjo. V članku »Letošnje publikacije Matice slovenske«, ki je izšel v praškem dnevniku *Národní listy* 9. V. 1902, je poročal samo o romanu »Tujci«, ostale publikacije Matice slovenske je le omenil. Najprej je podal podrobno vsebino romana, nato pa prišel do zaključka, da

»roman seveda lahko tako konča, ni pa to rešitev dane teme. Na ta način vendar ni mogoče reševati literarno resnega, za jugoslovanske mislece velikega problema zblizanja inteligence z ljudstvom? Vprašanje je, kako osvoboditi inteligenco nalog, ki so posledica »majhne narodne celote!«

Tipično radičevski pa je tudi zaključek poročila, ki ga podajam v kolikor mogoče dobesednem prevodu:

»Avtor živi na Dunaju, na sebi je skušil in zdaj svoje izobražene rojake obvešča o tem, kar oni sovražijo že brez dokazov, da so tujci med svojimi ljudmi. Tako jih je odtujila velika nemška „kultura“, ki v človeku izpopolni zahteve, izbrusi živce, hrbet navadi klanjanja, ne da bi mu — posebno če je slovanski polorenegat — nudila častna sredstva za spodobno preživljanje, da bi lahko ohranil pri življenju svoj nekdanji nezlomljiv idealizem. Čuden način zdravljenja. Pošiljati človeka, naj se gre utopit. — Drugače je knjiga „Tujci“ napisana lepo in psihološko resnično.«

Nekako v istem času kot Radićeva ocena je izšel v Slovanskem prehledu (IV. 1902, str. 438—442) Vidičev članek *Slovenska literatura v l. 1901* [napačno označeno 1902], v katerem zopet seznanja Čehe predvsem z novimi Cankarjevimi deli:

»V prozi vlada sedaj Ivan Cankar, nedvomno najbolj zanimiv pojav v slovenskem slovstvu. Na tem mestu sem že govoril o njem, toda od tistihmal je izšlo izpod njegovega plodnega peresa toliko del, da se je treba spet nekoliko zadržati pri njem. Izdal je dve drami Jakob Ruda in *Za narodov blagor*, zbirko slik in črtic *Knjiga za lahkomišelné ljudi*, v Slovenski matici pa spis *Popotovanja!* Nikolaja Nikiča in *Tujce*.

Jakob Ruda je važen mejnik v razvoju slovenske drame... Dejanje je sicer preprosto, toda Cankar je iz njega napravil veliko. Značaji, sicer sami cankarjanski, so orisani zanimivo in pesnik nam spretno prikazuje duševne boje, ki nastajajo iz različnih konfliktov. — Cankarjeva komedija... *Za narodov blagor* je ostra satira na naše politične razmere. Cankar neusmišljeno trga našo politiko in s strupenim sarkazmom kaže, kako se pod firmo *za narodov blagor* služi egoizmu. Mojstrsko je orisano rivalstvo narodnih prva-

kov, ki imajo sicer nenehoma narod na jeziku, mislijo pa samo nase... V Ščuki govori Cankar, Ščukove ideje so Cankarjeve ideje. V svoji komediji je povedal veliko resnice, še več pa je pretiral. Težko je reči, kateri od njegovih izrekov so bolj napačni, da so bili v domovini poizkusi knjigo ignorirati. — Ravno tako zanimiv pojav je Cankarjeva Knjiga za lahkomišelnih ljudi, v kateri je objavil 10 črtic. Človek odlaga knjigo omamljen od sijajnega in bleščečega jezika ter sladkega [!] sloga, toda težko bi znal povedati, kaj je hotel pesnik reči. Nič pozitivnega! Je nezadovoljnež, pesimist, revolucionar, 'der Geist, der stets verneint', ki se iz vsega norca brije, vsem posmehuje, vse ironizira. Najbolj mrzi filistre, filister pa mu je vsak človek, ki misli drugače kot on; nekoč je bil zanj vsak bedak. Ampak ta boj se mu zdi brezuspešen, ker je sovražnik neranljiv; ni nesmrten; rodil se je s prvim človekom, razmnožil se je in sedaj živi v tisočih telesih tisočero življenj. Zgodovina človeštva je za Cankarja boj med dvema dušama, med revolucionarno in med policijsko dušo; zdaj prevlada revolucionar, trenutek pozneje pa policist. Cankar je revolucionar, toda ni se ga treba bati, ker vidi pred seboj že vnaprej neuspešnost boja! In zato samo podira in uničuje, samo ruši, toda pozitivnih junakov, ki bi se uspešno borili, da bi postavili na razvalinah porušenega sistema boljšo stavbo, Cankar ne pozna; je z vsem nezadovoljen in se maščuje s tem, da se posmehuje tistemu, kar je filistrom sveto. Takšen je Cankar. Njegove ideje so bliski, ki razsvetljujejo temo; zdaj pričakujemo, da bo prinesel še sonce, svetlobo in življenje.«

Kakor vidimo, se Vidičeve karakteristike in ocene Cankarjevih del že precej razlikujejo od tistih iz l. 1899—1901. Kar čutimo, kako motita starejšega, preudarnega in razsodnega Vidica, ki sicer simpatizira z mlado literaturo. Cankarjevo »bohemstvo in nihilizem« in — po njegovem mnenju — nepremišljeno razmetavanje talentov. Tudi v članku Slovenska literatura v letu 1902 (SPř 5/1902—03, str. 308—309), ki je bil napisan v marcu 1903, čutiš, kako se Vidic kar premaguje, ko piše o Cankarju:

»Ivan Cankar je postal poklicni literat. Sicer vem, da ga slovenska literatura ne more preživljati in da mora iskati drugod podpore, toda živi samo od svojega peresa, zato je najplodnejši slovenski pisatelj. V preteklem letu smo dobili od njega dramo Kralj na Betajnovi, izšla pa je tudi 2. izdaja zbirke njegovih pesmi Erotika, ker je prva izdaja propadla. 'autodafe' ljubljanskega škofa; v Matici pa je izšla njegova pripovedka 'Tujci'.«

Potem pripoveduje vsebino obeh del in nadaljuje:

»Cankar kaže povsod ljubezen in simpatijo do zgubljenih eksistenc, fantastičnih vagabundov, povečuje jih in samo oni so zanj ljudje. Kdor ni istega mnenja kot on, je zanj bedak, filister, 'filistrstvu' pa je napovedal, kakor sem že lani omenil, brezobzirni boj. Ko bi se Cankar boril samo proti resničnemu filistrstvu, bi dosegel lep uspeh, ker pa je pod pojem filistrstva zrinil vse, ki ne soglašajo z njegovimi nazori, imajo njegovi spisi značaj fantazije ponekod ekscentrične duše. Cankar, ki je doslej pisal na pol realistično, napol fantastično, je postal v Tujcih bolj jasen, in to mu je v korist. — Erotika je po Cankarjevih lastnih besedah 'šopek cvetja, zvezan z obledelim trakom sentimentalnosti, iz katerega diha vonj vijolic, ki so nekoč cvetele'. In v briljantno napisanem epilogu sam priznava, da so ti stihni polni sentimentalnosti, vonja vijolic in mesečnih žarkov, da so mu ti verzi tako tuji, kot da bi jih bil napisal človek, ki ga je samo oddaleč poznal. Da, da, Cankar se je spremenil: iz senti-

mentalnega sanjača je postal nezadovoljnež, ki vse mrzi in ki je vsega sit, ki se je z neko manijo zagrizel v ta svoj nazor na svojo okolico. Prepričan pa sem, da se bo Cankar še spremenil in nam napisal nekaj, na kar bomo pred svetom ponosni.«

»Največji literarni analfabet« je dobro poznal Cankarjev talent in verjel vanj.

*

Poleg že omenjenih prevodov so priobčili češki časniki in časopisi l. 1902 še nekaj Cankarjevih proz: iz *Knjige za lahkomišelné ljudi* je objavil J. Línék v *Právu lidu* (3. VIII., 10. VIII. in 17. VIII.) črtico *Iz življenja odličnega rodoljuba*, v reviji *Rudé květy* (št. 2, I. VII. in št. 3, 1. VIII.) pa črtico *Křižev pot*.

Tudi o teh prevodih in o prevajalcu Línku je težko napisati kaj dobrega. Línék je neznano ime; ni izključeno, da je psevdonim. Sodeč po prevodu je prevajal s pomočjo kakega Slovenca ali slabega slovarja. Poleg napačno prevedenih besed najdemo v obeh črticah vse polno površnosti. Tudi Línék ponostavlja Cankarjevo besedo, siromaši tekst, banalizira metafore, epiteta itd. Poglejmo vsaj nekaj primerov: str. 15: posvetil je narodu moči svojih rok — posvetil je (v pomenu posvetiti cerkev!); str. 16: nasilnost mase — nasilje gmote; str. 17: človeško nehanje — človeška zapuščina; str. 16: zelene pokrajine, dišeče poljane, obrobljene z vrsto temnih topolov — zelene pokrajine, po vonju dihajoča dolina obrobljena z vrsto visokih jagnjedi; str. 16: skledica — steklenica; str. 18: od nerazumljive žalosti — od neumne žalosti; str. 19: po velikonočnih praznikih — po velikonočnih počitnicah¹⁷; str. 19: topoli še goli in mrzi — visoke jagnjedi, še gole in kosmate; str. 20: rjavega papirja — zarjavelo-rdečega papirja¹⁸; str. 22: Na drugem mestu so bili naštetí vdeležniki nekega pogreba — Na drugem mestu so bili izpričani pogrebni izdatki nekega pogreba; str. 24: pred osemnajstimi leti — pred osemdesetimi leti¹⁹; str. 24: sramežljivo — osramočen; str. 25: Hipoma — Nekaj časa; str. 25: če nima brašna s seboj — če nima družice pri sebi; str. 25–26: in tjavendan — kot običajno; str. 26: Že se je bilo pričelo, ali ste čítali? — In že se je to tudi obračalo, toda čítali ste?; str. 27: nezadovoljno — začudeno; str. 27: Ali hipoma — Toda čez nekaj časa; str. 28: Župan je vstal ter se odkril — Župan je vstal in spet sedel; str. 40: z državnimi poslanci — z deželnimi poslanci; str. 41: Tako rabijo nekatere ideje dolga leta, da pridejo do ugleda in moči. Toda časih se pripeti, da se razraste neznatna stvarca v silno stvar... — Tako čakajo nekatere ideje dolga leta, preden pridejo na svetlobo in se polastijo sveta. Često pa se zgodi, da razcvete neznatno dejanje v velik dogodek...; str. 45: pri tej priči — v tem slučaju; str. 46: Pustíte vrata pri miru! — Dajte mi že mir!

Socialnodemokratska revija za pouk in zabavo *Rudé květy*, ki jo je urejeval znani češki literarni kritik in romanopisec František V. Krejčí (1867–1941), se

¹⁷ Zapeljala ga je podobnost besed (prazniki — prazdniny).

¹⁸ Rjav (barva) je preložil z rjav (zarjavél — rezavý).

¹⁹ Isto še na dveh mestih.

je že s prvim letnikom (1901—02) uvrstila med tedanje najboljše napredne revije. Objavljala je samo najbolj zveneča imena tujih literatur, od čeških pisateljev pa so sodelovali v njej M. Majerová, S. K. Neumann, Hašek, Sv. Čech, Macek, Vika in dr. Od jugoslovanskih pisateljev je bila že v 1. letniku zastopana Zofka Kvedrova z dvema črticama (Zimsko popoldne in Iz popotnega zapisnika). Prav mogoče je, da je tudi črtici Križev pot prav ona utrla pot v to revijo. Žalibog je tudi ta Línkov prevod zelo slab. Vsebuje veliko napak, pa tudi jezik niti zdaleč ne dosega izvirnika. Prevajalec je brez poslušala in poleg tega še precej površen. Človek se kar čudi, kako je mogel urednik tak prevod tiskati.

Nemogoče je navesti vse napake, zato bomo navedli samo nekaj tipičnih primerov.

Kosilo je v prevodu malica, kmet — stavec (č. beseda »kmet« pomeni stavec), rjav (barva — zarjavel, za silo zlepil — radi pomanjkanja zlepil, klanec — vozna pot, robidovje — grmovje, molki — molitvene knjižice, preklasto drevje — preperelo drevje, shramba — omara, priganjata — preganjata, pobožal ga je — pomiloval ga je, itd.

Poglejmo še prevod vsaj dveh treh Cankarjevih stavkov!

Str. 100: Za gospodom in cerkovnikom se vleče dolga vrsta žensk, starih, pohabljenih, preslabih za delo na polju in kmetov, kajzarjev, ki nimajo ne polja ne ničesar ne in hodijo lahko s procesijami... Prevod: Za duhovnikom in cerkovnikom se je vlekla dolga vrsta žensk, starih in zgrbljenih, že preslabih za delo na polju in starcev, lastnikov velikih hiš, ki nimajo časa, da bi hodili na procesije...; str. 100: Po lazih se razlegajo pojoči glasovi in samotne ptice... — Po pobočjih se razlegajo jokajoči glasovi in prestrašeni ptiči...; str. 106: ki sta gledala vanj, kakor bele oči, ki se bližajo ponoči... — ki sta gledala nanj kakor pošasti, ki strašijo okrog polnoči...; str. 107: Gozd je bil redek, široke golice so bile poraščene s praprotjo ali pokrite za ped visoko z orumenelim bodičevjem. — Gozd je bil redek, široke vrzeli so bile poraščene z borovjem ali pa za ped visoko pokrite z rdečkastim igličevjem.

Leta 1903 je postal Cankar na Češkem še bolj znan, zlasti v literarnih krogih, predvsem po zaslugi že omenjenega Hrvata Vladimira Jelovška. Kakor smo videli, se je ta leto poprej s Cankarjem na Dunaju tudi osebno seznanil, kmalu na to pa se je poročil z Zofko Kvedrovo. Najbrž je tudi z njeno pomočjo in pod njenim vplivom prevedel za znani »tednik za politiko, znanost, literaturo in umetnost« *Rozhledy*, ki ga je urejeval in izdajal Josef Pelcl, spomladi l. 1903 črtico *Hudodelec* in napisal kot nekako spremeno besedo študijo »Ivan Cankar« (l. 15/1902—03, št. 37, 13. VI., str. 897—905), prvi literarni portret mladega pisatelja v češkem jeziku.

V svojem članku takole predstavlja Čehom slovenskega pisatelja:

»Eden od naših odličnih jugoslovanskih pisateljev, čisto slovenska duša, ki živi na Dunaju in tam v velikem mestu bolešno in z ironijo ustvarja svoja dela, ki jih vdano poklanja svojemu narodu. Eden od tistih naših redkih pi-

sateljev, ki so tem večji, čim bolj poznamo današnjo zapadno literaturo. Naše pisatelje lahko nekdo pravično oceni in sploh pravilno razume šele takrat, ko pozna razmere v njihovi domovini. Moramo se ponižati in iti med tiste malenkostne in tragične razmere, koristi in boje, opazovati tisti kaos, v katerem so plešoče zvezde tako majhne in brez blišča — in šele potem najdemo relativno merilo. Šele v tej relativnosti so naši pisatelji veliki z izjemo redkih posameznikov, kot je npr. pesnik Kranjčević. Pri Cankarju smo popolnoma objektivni — za vsakogar je velik, tudi za tistega, ki nima niti pojma o njegovem narodu in razmerah, ki ga kratkomalo vidi kot posameznika, individualium. Seveda, če ga pa opazujemo relativno, če imamo poleg objektivnega merila na misli tudi težke razmere naroda, iz katerega je izšel, potem je Cankar še večji. On je prvi opazil krasno sintezo med umetniškimi zahtevami Zapada, narodnimi motivi in individualno obdelavo. Videl je in razumel moderno stremljenje v literaturi in ni mogel ostati pri naivni in neumetniški obliki svojih tovarišev. Je vse preveč izrazita osebnost, preveč močan in neodvisen, da ne bi svojim delom vtisnil pečata svojega duha in mišljenja. Pa tudi vse njegovo bitje je silno zakoreninjeno v njegovem narodu, svoje korenine je pognal v njegovo zemljo, toda ni se pustil zvezati s plitkim idealizmom in s praznim navdušenjem, temveč je visoko zrasel *nad* tiste razmere in ostro zmeril dobro in zlo.

Svojo domovino ljubi nad vse. V pustem okolju tujega velemesta sanja o njej. Tako jo ljubi, da jo kar sovraži, da jo radi njenih grehov iz vse duše prezira. Preveč kritičen in analitičen je, da ne bi opazil njenih številnih napak in grehov. V svoji brezmočni samoti besni, ker podzavestno čuti, da ni izhoda. Problem majhnih narodov in — njegovih velikih sinov? Najbrž je že usoda takšnega naroda, da preprosto ne razume svojih velikih ljudi — med njim in njimi *mora* nastati usodni prepad. Junak najnovejše Cankarjeve pripovedke Tujci poišče pod pezo tega problema smrt v valovih. Narod ne mara takih sinov, on vse nivelizira: Na polju kosi kosa posameznika in klas, ki je previsoko zrasel, zgubi ponosno glavo.

V takšnem položaju se rodijo veliki odpadniki ali pa brezmočni satiriki. Cankar je vse preveč sentimentalen, da ne bi šel med druge. Zato je njegovo delo samo kritika, obupen brezmočen odpor proti brezštevilnim udarcem in bolečinam, jedka ironija, rezek sarkazem. Tako se v izjemnih razmerah izjemno spreminja vsak izraz velikega čustva. Tako ljubi svoje ljudi, da ima še pri najhujšem sramotanju vedno na misli samo *njihove* grehe, je srečen, da se lahko ukvarja samo s tem, saj je tudi to del njegovega naroda. Iz prostovoljne emigracije, iz objektivne daljave opazuje tisti žalostni kalejdoskop, prihaja domov in ironično in sarkastično nudi svoje ranjeno, toplo srce — doma pa nanj topo zijajo ali pa s surovimi opazkami trgajo njegovo krvaveče srce...

V tem je precej soroden Hrvat S. Kranjčeviću in Čehu V. Dyku. Kranjčević je pesnik velikanskega poleta, išče utehe za svoje razočaranje, obup in sarkazem v velikih problemih vsemirja in prirode, je širši in vjšji od Cankarja, ki je ostal v oblikah današnjega realnega življenja, — oba sta pa močnejša, bolj nemirna in bolj barbarska kot Dyk, ki že prehaja iz subtilnega sarkazma v utrujeno, kontemplativno resignacijo.

Cankar je prvi, najmočnejši in vseskozi moderen satirik slovanskega juga. Najmočnejši zato, ker se prepušča svojim čustvom svobodno in brez ozira, moderen zato, ker je znal izredno posrečeno spojiti umetnost s tendenco. Ni enega brez drugega. Samo čistokrven estet in preveč občutljiv človek, kakršen je on, je lahko našel to srečno sintezo. In to ga visoko povzdiguje nad vse naše tendenčne neumetnike in dolgočasne utilitarce in didaktike. Žanj je vse tendenčno, vse življenje, vse zgodbe; on samo primakne *svoje* zrealce, pa vsak zagleda svoj pošasten obraz. Vrh tega še njegova sijajna psihologija, ki zna mojstrsko ujeti najbolj subtilne in najbolj skrite tresljaje duše.

Cankar pripada najmlajši slovenski generaciji, ki je nastopila po strastnih bojih naturalizma. Doslej je pisal stihle, manjše in večje pripovedke in drame. Njegove pesmi imajo značaj površnega in vsakdanjega, za današnje slovensko pesništvo tako karakterističnega naivnega in ironizirajočega sentimentalizma, drame pa se kljub pripovedni širini odlikujejo po močnem dejanju in dramatični dinamiki. Toda njegovo najbolj svojstveno področje je menda pripovedka; o tem pričata dve doslej izšli knjigi: *Vinjete* in *Knjiga za lahkomišelné ljudi*... Njegova najnovejša daljša pripovedka *Tujci*... kakor da bi naznanjala novo fazo njegovega plodnega dela, nekam bolj mirno, manj sarkastično, toda bolj pogljobljeno, idejno bolj bogato obdobje. Je to prvo znamenje, da se je sprizajzil z razmerami ali pa je to začetek bolj prenikave in *bolj aktivne* dejavnosti? Pisec bi želel zadnje.

Iz članka se že na prvi pogled lahko razbere predmet razgovora, ki sta ga pisatelja vodila ob priliki Jelovškovega obiska na Dunaju. Videti je, da je Cankar Jelovšku odkril marsikaj, kar ga je težilo, in da sta govorila tudi o razmerah na Slovenskem. Veliko pa je svojemu možu povedala o Cankarju seveda tudi Zofka. Članek je spisan v precej slabi češčini. Kakor bomo videli, je Jelovšek kljub temu, da ni znal dovolj češki, celo prevajal Cankarja. Njegova opažanja pa so zanimiva in nekatere trditve o Cankarju so še danes razmišljanja vredne.

Kot prevajalec črtice *Hudodelec* pa je Jelovšek našemu pisatelju prej škodoval kot koristil. Radi pomanjkanja prostora ne morem analizirati prevoda bolj podrobno in ga jezikovno ter estetsko obširneje oceniti. Pokazal bom samo nekaj tipičnih primerov nepravilnih tolmačenj, ki često menjajo tudi smisel, medtem ko bi lahko za slabo prevajanje navedel desetine in desetine stavkov. Povsod, na jeziku, na sintaksi in na napačnem razumevanju posameznih izrazov pa čutiš, da je prevajalec tujec. Torej oglejmo si nekaj primerov: str. 132 in dr.: zabuhel v obraz — napihnil je svoj obraz; str. 133: če bi mu zasedali stol — če bi sedali k njegovi mizi; str. 133: in ne bal bi se zvijače, da bi spodrinil človeka — in ne bi se bal denunciacije, samo da bi mu izpodbil noge; str. 134: z zvijačo — s prilizovanjem; str. 134: naj gre svet svojo pot — naj gre on po svetu svojo pot; str. 135: da so se brki nekoliko stresli — da so brki zaplapolali; str. 155 in dr.: parkelj — strašilo; str. 137: spoznali smo celó življenje — zvedeli smo celó življenje; str. 138: Klatil sem se po mestu pozno v mrak, ni me trpelo domá ne v gostilnici — Klatil sem se po mestu v temi, nisem šel domov niti v gostilno; str. 138: nikoli še nisem videl — nikoli več nisem videl; str. 138: brez medlih in dolgočasnih nijáns, ki jih je polno podnevno življenje — brez izčrpnih in dolgočasnih različic, ki jih je polno vsakdanje življenje; str. 138: na predvečer pomembnih doživljajev — v predvečer važnih zgodb; str. 139: v varno zapetih rokavicah — v napetih rokavicah; str. 139 in dr.: preko črnega mostovža — preko črnega mostu; str. 139: trepetale in iztrepetale — trepetale in se bleščale; str. 139: zabuhla glava — okrogla glava; str. 139: še visoko gori je bilo solnce, pomaknilo se je komaj za ped s strehe dol na odluščeni zid... — Visoko, tik same strehe je poskočno sonce, padlo samo z nekaj žarki na nasproten zid...; str. 141 in dr.: ne rijte — ne rijte (z lopato zemljo ali ne ščuvajte!); str. 141: zalite oči — kalne

(motne) oči; str. 141: valovalo je — valili smo se; str. 141: Zgenilo se je pri vratih — Vrata so se trznila; str. 141: zabuhli, zatekli — napihnjeni, zardeli, krčeviti; str. 142: sreepooka glava — škiljast obraz; str. 143: zlezli bi vase — (kolena) bi zlezla vase; str. 143: pripogibala se je desna rama — dvignila se je desna rama.

Poleg Jelovška sta leta 1903 prevajala Cankarjeve črtice tudi Karel Hašler in Růžena Popeláková. Karel Hašler (1877—1942) je spadal zlasti tik po prvi svetovni vojni med najbolj popularne ljudi na Češkem. Po letu 1896 je nastopal na raznih praških in podeželskih odrih, leta 1902. pa je bil angažiran v Deželnem gledališču v Ljubljani, kjer se je osebno seznanil s Cankarjem. Že leto pozneje se je vrnil v Prago in bil vse do leta 1916 član Narodnega divadla. Potem si je ustanovil lastno revualno gledališče in kabaret, kjer so bila na repertoarju povečini njegova lastna dela. Najbolj popularen je postal s svojimi tzv. staropraškimi, protiaavstrijskimi pesmicami, s katerimi je širil med ljudstvom domoljubno razpoloženje in na tak način pomagal rušiti monarhijo in pripravljati nastanek češkoslovaške države. Po osvoboditvi se je posvetil predvsem zlaganju pesmi. Pisal je tudi libreta za operete in prevajal. Umril je v koncentracijskem taborišču Mauthausnu tik pred božičem 1942.

Hašler je kmalu po vrnitvi iz Ljubljane v Prago prevedel iz Vinjet črtico Nina (Hlas národa 1903, št. 311, 13. XI.), leto pozneje pa za Narodno gledališče v Pragi Kralja na Betajnovi, ki je ostal v rokopisu.

Kakor smo dognali na podlagi primerjave prevoda Nine z izvirnikom, se je Hašler za časa bivanja v Ljubljani kar dobro naučil slovenski. Le redkokdaj ga je zapeljala podobnost besed ali naglica, kakor npr. str. 101: časih — sčasoma (č. časem); str. 105: s suhim obrazom — suhega obraza (č. suché namesto hubené tváře); str. 109: nedoločen strah — neozdravljiva bojazen (najbrž je bral č. nedolěčen!); str. 111: v blaznem strahu — v blodnjah od strahu (č. poblouzněn); str. 112: izkušnja — izpit (č. zkouška namesto zkušnost!) ali pa ni poznal besed in je slabo prevedel kakor npr. na str. 103: v ohlapnih frakih — v odgrnjenih frakih; str. 103: pokroviteljsko — ponižno; str. 105: raztresen — razburjen; str. 107: oštír — kmet in na leci — pred cerkvijo idr. Nekaj napak je zakrivila tudi površnost. Drugače pa je Hašlerjev prevod čitljiv, naraven in spada med najlepše prve prevode Cankarjeve proze.

Popeláková je prevedla iz Knjige za lahkomišelné ljudi črtici Iz predmestja (Rudé květy, 3/1903, št. 4) in Krona (Právo lidu, 12/1903, št. 347, 20. XII.). Njeni prevodi zaostajajo za Hašlerjevim. Še najbolj ji lahko zamerimo izpuščanje besed in celih stavkov, poenostavljanje Cankarjevih primer, metafor, epitet ipd. ter končno napake, ki jih sicer ni tako veliko, zlasti ne v črtici Iz predmestja, in dokazujejo bolj površnost kot neznanje jezika. Tako je npr. v tej črtici izpustila na str. 53 cel odstavek: »Ali je vedela Anka... do obeski.« Stavek: roké so ji bile okorne, bodckala je, »kot bi si zobe trebila«, je prevedla: roke so bile nerodne, igla je pri šivanju škripala [!]. Slabši je prevod črtice Krona. Tu je zagrešila veliko več napak in prevajala še bolj samovoljno. »Popravljala« je tekst in ga obračala po svoje. Naj navedemo samo nekaj primerov: str. 120: tudi bluza se je že vzdigala na prsih — tudi

bluza se je narahlo vzdigala do popkov njenih prs; str. 125: ustnice so bile rdeče, vlažne — ustnice so bile kot marelice; str. 124: za njima je priplesal še mlad fant — je pritekkel; str. 125: Nekaj umazanega je legalo počasi na čistočo tega prazniškega večera — Poltenost teh ljudi je omadeževala nežnost tega slavnostnega večera; str. 127: Kmalu ji je odela teló tista vročina, ki je dihala pod njeno sladko in strašno težo — Telesa se je polastil žar, pod katerim je komaj dihala; str. 128: Ugledal je Pavlo, ki je stala ob mizi z zardelimi lici in mokrimi očmi in zgenilo se mu je v srcu — Pogledal je na Pavlo (ostalo je izpuščeno); str. 129: osvestil se je in sram ga je bilo — jezilo ga je, da se je izdal; str. 129: resno in zlovoljno — s predrzno resničnostjo; str. 131: razgaljeno telo — razpaljeno telo. Napačno preloženih besed kakor so npr. krepka — krhka (str. 125); namigavala — mahala z rokami (str. 124), hreščeči bas — doneči bas (str. 125); počasi — zdaj pa zdaj (str. 127); naravnost — nalašč (str. 130); razmišljen — zamišljen (str. 131) itd. — je precej.

*

O usodi Cankarjevih dram na čeških odrih je pisal Dušan Moravec v že omenjeni knjigi »Vezi med češko in slovensko dramo«, zato se bom omejil samo na nekatera doslej manj znana dejstva in na odmeve češke kritike.

Prva njegova drama, o kateri je avtor menil, da bo prišla na češke odre, je bila *Kralj na Betajnovi*. Že leta 1901 je v pismih založniku Schwentnerju (CP II, str. 90 in 97) poudarjal, da bi jo bilo treba prevesti v češčino, hrvaščino in nemščino. Če si o teh Cankarjevih besedah še lahko mislimo, da so samo izraz njegove samozavesti, saj na istem mestu sam piše, da je »ta drama moje najboljše dramatiško delo«, si tega ne moremo misliti o trditvi v pismu Levcu z dne 15. oktobra 1903 (CP I, str. 292): »Kralja na Betajnovi, ki ga v Ljubljani nečejo igrati, bodo igrali v Narodnem gledališču v Pragi«, in moramo upravičeno domnevati, da jo je zapisal na podlagi »obljub« iz Prage, katere D. Moravec samo omenja, ne pove pa, kdo mu jih je dal.²⁰ Ker se korespondenca Zofke Kvedrove nahaja v Ljubljani ali v Zagrebu, žalibog ne morem na to vprašanje odgovoriti niti jaz. Sodim namreč, da se je za uprizoritev drame v Narodnem gledališču v Pragi potegovala predvsem ona, poleg nje pa seveda tudi prevajalec Karel Hašler in še nekateri drugi češki igralci, ki so imeli zvezo z Ljubljano in s Cankarjem. V Slov. přehledu je, kakor smo videli, pisal o drami Vidic, zdaj pa, ko se je odločalo o uprizoritvi v Pragi, je takoj v začetku leta poročal o premieri v ljubljanskem Deželnem gledališču (9. I. 1904) Anton Dermota²¹ verjetno z namenom, da bi podprl prizadevanje Cankarjevih prijateljev v Pragi. V svojem poročilu piše med drugim:

²⁰ Op. cit. str. 79.

²¹ SPř 6/1904, str. 240.

»Uspeh je bil mogočen kljub temu, da se ljubljanski igralci tisti večer niso odlikovali. Je pa to tudi najboljše dramsko delo v slovenski literaturi in občinstvo v gledališču so bili — bralci Cankarjevih spisov. S tem komadom se je Cankar tudi priljubil ljubljanskemu občinstvu, zato se torej ne bo več uprava Slovenskega dramatičnega društva obotavljala, ko bo Cankar spet ponudil novo delo. Zdelo se je, kakor da intendantca ljubljanskemu občinstvu doslej ni zaupala, da bi brez pohujšanja slišalo Cankarjeve „revolucionarne“ ideje. Ob tej priložnosti pa se je intendantca lahko prepričala, da ima Cankar svoje občinstvo — elito, na katero se lahko zanese. Ali pa so vzroki obotavljanja drugi? — Cankar bo baje zdaj napisal komedijo. Kralja na Betajnovi bo, kot slišimo, igralo Narodno gledališče v Pragi.«

Moravec podrobno razpravlja, kako se je razpletala zadeva z uprizoritvijo Kralja na Betajnovi²² v Narodnem divadlu, ni nam pa dal odgovora na vprašanje: zakaj je uprava gledališča vzela Cankarjevo dramo iz repertoarja, dasiravno je že imela Hašlerjev prevod in napovedala uprizoritev in čeprav so pisali o tem že nekateri slovenski in češki časopisi? Iskal sem odgovor v praških arhivih in v Kvapilovi zapuščini, pa ga tudi jaz nisem našel, prepričan pa sem, da je moral imeti Kvapil za ta korak tehten razlog. Naj v tej zvezi samo omenim, da je bil poleti l. 1904 v Ljubljani,²³ kjer je iskal zveze s Cankarjevim založnikom in verjetno še z drugimi vplivnimi osebami. Ni torej izključeno, da Kralj na Betajnovi ni prišel na vodilni češki oder zaradi intrig iz Ljubljane. Istega mnenja je tudi triindvetdesetletni, toda še vedno krepki Rudolf Deyl, zadnji še živeči češki igralec, ki je deloval tedaj v slovenskem Deželnem gledališču. V razgovoru mi je dejal tudi to, da je imel Govekar vmes prste tudi pozneje, ko je Narodno gledališče v Pragi nameravalo uprizoriti Hlapce in se potem premislilo.²⁴

Kmalu po Dermotovem članku je objavil v Slov. prehledu (6/1904, str. 308—309) svoj Pregled slovenske literature v letu 1905 Fran Vidic. Čeprav ne piše več s takšnim priznanjem o Cankarju kot v prejšnjih pismih, le čutimo iz njegovih vrstic, kako visoko ceni pisateljevo umetniško besedo:

»Med slovenskimi beletristi je treba zopet na prvem mestu imenovati Ivana Cankarja, ki nam je dal dve knjigi: *Ob zori* in *Na klancu*. V prvi je zbral več krajših del, v katerih se kaže takega, kot sem ga že prikazal v prejšnjih letih. Še vedno je nekaj razglabljujoč stilist, ki mojstrski ovlada jezik, dober opazovalec človeške duše, toda v bistvu žalosten. Cankarjeva *Zora* ni zora bližajočega se dneva, ne prinaša s seboj svetlobe, je prej — kot pravi Cankar — zora po prečuti, izjalovljeni noči, zora, ob kateri ljudje ne vstajajo okrepani, z novimi močmi za delo, temveč utrujeni in zmučeni gredo počivati. Toda Cankar se je nasitil »tujih zvokov« in čedalje močneje se je začelo oglašati v njem in v njegovih delih hrepenenje po domovini, sprva na skrivaj in počasi, potem pa vedno vse glasneje, dokler se ni končno poslovil z vele-

²² Op. c. str. 78—82.

²³ Gl. Moravec, op. c. str. 81.

²⁴ Prim. tudi Moravec op. c. str. 91—95. Deyl je dejal, da piše o tem v svojih spominih na Kvapila, ki so že v tiskarni in izidejo v doglednem času v Pragi.

mestnim vagabundstvom po ozkih, temnih uličkah in umazanih beznicah, ki mu je bilo doslej všeč. No in Cankar se je vrnil v domovino, ne med filistrske malomeščane in prebivalce na trgih, nasprotno, preselil se je izven trga na klanec, na grič siromakov, ki ga je popisal v barvah, ki človeka globoko ganejo. Samo nekaj moti v tej knjigi, in to je Cankarjev fatalizem, s katerim so zastrupljeni vsi njegovi siromaki, ki se zato ne morejo dvigniti iz bede, ampak vdano čakajo konca svoje tragedije. Znajo sicer snovati načrte in sanjarijo o njih, nimajo pa moči, da bi jih uresničili. Je pa žalostno, če pri tem Cankar opozarja na svoj narod, ki je narod siromakov, takole: 'Poglej njih zgodovino — tisoč let hlapčevstva! Tisoč let strašnega truda in nič niso dosegli!' Cankar gleda še vedno v temo, toda danes je že končno doma in upamo, da bo tu našel vsaj malo svetlobe, čeprav se obenem bojimo, da se bo domovine kmalu nasitil prav tako kot se je prej tujine.«

V istem letniku Slovanskega prehleda je izšel še en, že tretji članek o Cankarju, ocena Hiše Marije Pomočnice izpod peresa Janka Lokarja (1881—1963),²⁵ ki je ravno takrat končal študij slavistike in germanistike na dunajski univerzi. Lokar v uvodu ponovno sarkastično omenja dejanje škofa Jegliča in karakterizira Cankarjevo delo, »pod čigar magičnim vplivom se je znašel celo starejši pisatelj Meško, mogoče najbolj priljubljeni novelist v slovenski književnosti«. Nato pravi, da je Cankar pokazal, kakšen je mojster sloga in pripovedovanja tudi v »Hiši Marije Pomočnice«, in dodaja:

»Snov knjige je zelo kočljiva, in ravno to, da jo je tako ovladal, da ni razen nekaj neznatnih izjem nikjer grešil zoper umetniške zahteve, dokazuje njegovo veliko nadarjenost.«

Na koncu seznanja češke bralce revije z vsebino knjige in končuje:

»Priporočam knjigo vsem odraslim, pri čemer menim zrelim po duhu, drugače ne bi bralci knjige razumeli in bi se zatekali k bajkam, ki so sčasoma nastale okrog Cankarja in ki so tudi dr. Jegliča prisilile h grmadi...«

*

V bibliografiji nimam v letu 1904 zabeleženega nobenega prevoda Cankarjevih del v češčino. Izšlo pa jih je nekaj naslednje leto, ki je tudi drugače za kulturne stike med Čehi in Slovenci zelo važno.²⁶ Že koncem januarja je izšel v brnskem dnevniku Lidové noviny (29. I. str. 9) in v Týdenníku Lidových novin (št. 4, str. 5) prvi prevod Zdenke Háskove iz Cankarjevega dela, črtica Pesnik²⁷. Růžena Nosková pa je iz Knjige za lahkomišelné ljudi prevedla za

²⁵ SPř 6/1904, str. 481—482.

²⁶ Češki obisk pri odkritju Prešernovega spomenika, Aškerc-Vrchlický.

²⁷ Črtico je poslal Cankar aprila 1904 (prim. CP II., str. 376) Z. Kvedrovi za časopis Domači prijatelj, ki ga je takrat začela izdajati Vydrova tovarna kavnihi primesi za slovenske odjemalce njenih izdelkov. Pozneje je izšla pod naslovom Poet v knjigi Mimo življenja (Lj. 1920, str. 226—230). Kvedrova je črtico priporočila svoji prijateljici Háskovi, naj jo prevede.

mesečnik Pražská lidová revue dve črtici: Krona (št. 4, str. 122—126) in iz Slovana (3/1904—05) črtico Gospod svetnik²⁸ (št. 11—12, str. 293—296) ter za Dělnický kalendář Československé strany sociálně demokratické v Rakousku na rok 1906 (str. 129—136) črtico Křižev pot.

Kakor sem že omenil, je Háskovo seznanjala s slovenskim jezikom in literaturo njena prijateljica Zofka Kvedrova. Toda naučila jo je precej malo. Prevod črtice Pesnik je za to zgovoren dokaz. Tako kakor je postopala Hásková s to Cankarjevo črtico, postopa profesor v prvih razredih srednje šole z dijakovo nalogo. Črtala je približno šestino teksta, prirejala in predelavala stavke, ker so se ji najbrž zdeli preneumni, razvlečeni in — neumetniški. Napak je seveda veliko, bilo bi jih pa še več, če ne bi bila nekaterih besed, ki jih ni poznala, enostavno izpuščala. Naj navedem samo nekaj primerov: str. 226: Komaj je shodil, ves še majhen in šibek je bil, pa so ga pognali na cesto in so zaloputnili duri za njim, za zmirom — Bil je še mlad in droben, že so ga poslali na pot; str. 226: gozdoviti zeleni holmi, v jutru prepevajoči — zeleni, valoviti griči; str. 227: Ni poznal cilja in vendar se mu je mudilo — Ni poznal cilja in vendar se mu je zdelo, da bo zamudil. Takih primerov — in še hujših — bi lahko navedli desetine. Napak kakršne so: z istimi koraki — z gotovimi (č. jistý — gotov), prešerna misel — lahkomiselná misel, promet — sodobnost, je pa tudi dovolj.

Neprimerno boljša prevajalka je Růžena Nosková (1884—1960), ki je bila od 1904—1907 angažirana v Deželnem gledališču v Ljubljani, pozneje pa je bila dolga leta članica Narodnega gledališča v Pragi, slavna igralka in po osvoboditvi 1945 narodna umetnica. Nosková (por. Nasková) se je dobro poznala s Cankarjem²⁹, ki je visoko cenil njeno umetnost in si želel, da bi v ljubljanski uprizoritvi prav ona igrala Grudnovko.³⁰ Igrala pa je Mrmoljevko, za katero se mu je zdela »prelepa in prezapeljiva«. ³¹ Nosková je že v Ljubljani prevedla za češke časopise poleg omenjenih še nekaj Cankarjevih črtic, pozneje pa, kakor bomo videli, tudi Kralja na Betajnovi. Tudi dopisovala si je s slovenskim pisateljem, zato nas tembolj čudi, da se je v svojih spominih Jak život šel spomnila Cankarja samo z nekaj besedami, in še to nič kaj simpatično: »V Ljubljani sem preživela tri leta in se sprijateljila s čudaškim, kmalu umrlim razrvancem Ivanom Cankarjem, ki sem ga pozneje prva prevajala med Čehi.«³² S primerjanjem lahko doženemo, da Nosková ni poznala prevodov Pacáka, M. L., J. Línka, R. Popelákove in Zd. Háskove, ki so navedene črtice prevajali že pred njo.

²⁸ Pozneje je izšla pod naslovom Dvojna resnica v Krpanovi kobili.

²⁹ Prim. CP III., str. 26.

³⁰ Istotam, str. 27.

³¹ Prim. CP II, str. 254 in Moravec, op. c. str. 91 in drugod.

³² Praha 1941, Českomoravský kompas, str. 103—104.

Nosková je kot nadarjena igralka imela veliko smisla za jezikovno lepoto in pesniški izraz. Sicer je tudi ona izpuščala tu pa tam kako besedo in celo stavek, toda le tam, kjer je bila prepričana, da bi to črtici koristilo. Npr. v Kroni na str. 122: Veliko si je dala opraviti... do konca odstavka in na str. 123 zgoraj prvi stavek Citrarica... Takrat je imela Cankarja še za mladega pisatelja, pozneje — kakor bomo videli — je pa imela do Cankarjeve besede še večje spoštovanje in je postala res dobra prevajalka njegovih del v češčino.

Že iz njenih pisem Cankarju in drugim slovenskim pisateljem vidimo, da je znala kar dobro slovenski. V teh svojih prvih prevodih pa ga je le tu pa tam polomila, npr. v Kroni: božičnica — božična pletenka (str. 122), dečka — otroka (č. děti) (str. 125), zadrgetala — opotekla se je (str. 125), razumevala je — razločevala je (str. 127), jez — jeza (str. 150). Tudi v ostalih dveh črticah je nekaj podobnih napak.

Naj omenim še to, da je tudi Rūžena Nosková sodelovala nekako do leta 1909 s prevodi Cankarjeve proze skoro izključno le v socialnodemokratskih časopisih.

Tudi za uprizoritev prve Cankarjeve drame na češkem odru, odnosno za prvo uprizoritev drame Za narodov blagor sploh, imajo zaslugo češki socialni demokrati. Koncem leta 1904 se je na pobudo soc. dem. stranke ustanovljeni odbor za prirejanje vzornih delavskih predstav dogovoril s Pištčkovim ljudskim gledališčem v praški četrti Vinohrady, da bodo od začetka l. 1905 za delavstvo igrali »ciklus iger s socialno tendenco, ki se bodo dotikale perečih sodobnih vprašanj. V njem naj bi bile izvajane številne novosti, ki doslej še niso bile nikjer uprizorjene, po večini rokopisne.«³³ Odbor se je obrnil tudi na Kvedrovo, ki je, kakor smo že omenili, po prihodu v Prago sodelovala s socialnimi demokrati, naj mu svetuje pri sestavi repertoarja. Zofka je poznala vsebino in tudi usodo drame Za narodov blagor, zato jo je priporočila kot zelo primerno za omenjeni ciklus. Ko je bila drama sprejeta, je pisala Cankarju in ga prosila za dovoljenje. Ta ji je 6. decembra 1904 odgovoril: »Seveda dovoljujem socialistom vprizoritev moje komedije Za narodov blagor. Tudi s tantijemami sem zadovoljen. Samo da bi bil prevod dober; in pa izpuščati se ne sme ničesar. Dovoljujem tem rajši, ker v Ljubljani te komedije nečejo igrati; napadena je rodoljubna buržoazija; tako je izključena s slovenskega odra vsaka satira!«³⁴ Prvo delo, ki so ga 17. januarja 1905 uprizorili v okviru Ciklusa socialnih iger, je bila drama F. X. Svobode Podrti hrast, na programu pa so bile še drame K. Rožka, I. Cankarja, Habra, Jar. Havlička in dr., o katerih sodi članek v Právo lidu: »Ti komadi obetajo zanimive primere socialnih iger, ki ne služijo zabavi, marveč imajo moralno jedro; ukvarjajo se s socialnimi problemi ali pa so naperjene proti družbenemu zlu, proti klerikalizmu in dr. Igre tako težke vsebine zahtevajo literarne uvode. Temu je ustrezno z izdajanjem programa v obliki

³³ Zajímavý poskus. — Právo lidu 14/1905 št. 10 (10. I), str. 6.

³⁴ CP, II. str. 585.

časopisa Meziaktí, kjer se nahajajo informativni članki o igri, ki jo pravkar igrajo, in razne literarne beležke.³⁵

Kvedrova je poverila prevod drame prijateljici Háskovi, sama pa je napisala za Meziaktí menda lep članek o delu slovenskega pisatelja.³⁶

Praden preidemo k poročilu o odmevih uprizoritve v praškem tisku, si oglejmo nekoliko bližje prevod drame, ki je izšel dve leti kasneje³⁷ najbrž že nekoliko popravljen.³⁸ Kakor rečeno je Háskovi pri prevajanju tolmačila neznane besede bodisi Kvedrova ali pa kak drug Slovenec, ker so prav Čehom najtežje razumljivi izrazi večinoma pravilno prevedeni, napačno pa predvsem tiste besede, ki so podobne češkim, imajo pa drugačen pomen, npr.: slovesen — proslavljajoč, svečan — svet, društvo — zadruga, zdaj — tukaj, toda — torej, spravile — popravile, dejstvo — dogodek, stradanje — trpljenje, pristno — strogo, izgine — pogine, celó — vso, zrak — oči, itd. Poleg tega je pa seveda zelo veliko tudi takih napak, ki menjajo smisel besedila, kakor so napr.: str. 104: Ali si jih videl? — Videl si ga?; str. 104: Velike stvari čakajo pred durmi — Velike stvari so za durmi; str. 105: Dandanašnji je laž... — Današnja laž...; str. 105: predrzen in nedostojen človek — smel in dostojen človek; str. 110: se spomni — zave se; str. 112: gospoda — gospod; str. 112: brezprimerno hinavstvo — brezmejna sleparija; str. 114: zabavljanje — ogovarjanje; oprezno — zvijačno; str. 128: oboroženi z orožjem — oboroženi z oklepom; str. 130: sredi tega trušča — sredi te zmešnjave; str. 131: v prsih hrepeneče srce — v prsih trepetajoče srce; str. 134: zamahne malo važno — zamahne predvidno; str. 137: s prisilnim delovanjem — z marljivim (prizadevnim) delom; str. 137: orožje — oklep; str. 137: razjarjen — razburjen; str. 141: hipoma razjarjen — na trenutek razburjen; str. 141: Ukvarjajo se... — Mučijo se...; str. 144: in se preganjajo — in tekmujejo; str. 144: Moj načrt — Moj predlog; str. 149: precej hladno — takoj, hladno; str. 150: Kaj ste napravili, kar ste tukaj — Kaj ste storili, to ste tukaj; str. 152: piškurje — ribe; str. 152: kar z gnojnico po njih — kakor z gnojem po njih; str. 154: Nobenih prigovorov — nobenega opravičevanja; str. 154: Samo zaradi vas se je zgodilo — Samo z vašo pomočjo se je zgodilo; str. 155: Dobrodošli — Dobro, da ste prišli; str. 156: glede glavnih potez — glede glavnih načrtov; str. 165: Takrat se mi je zgodilo — Tokrat se mi je to posrečilo; str. 165: in brez povoda —

³⁵ Právo lidu, cit. članek.

³⁶ D. Moravec ni mogel, kakor piše, najti te številke Meziaktí v praških knjižnicah in gledaliških arhivih (prim. op. c. str. 86). Tudi moj poizkus, da bi jo našel, je ostal doslej žalibog brezuspešen. Dognal sem, da ni tega časopisa v nobeni veliki češki knjižnici in da je zgubljen. Miroslav Laiske ga v svoji odlični bibliografiji Divadelní periodika v Čechách a na Moravě 1772 do 1965. Praha 1967, Divadelní ústav, 292 str., sploh ne navaja.

³⁷ Pro blaho národa. Komedie v 4 jednáních. Se svolením autora přeložila Zdenka Hásková. Praha [1907], Lidová knihovna, sv. III, r. IV.

³⁸ Tekst iz Píštěkovega gledališča ni ohranjen.

brez truda; str. 165: in nisem se je otesel — niti nisem pričakoval; str. 170: Saj ste se najbolj od vseh držali za Grudnov frak — Saj ste se najprej od vseh oprijeli Grudnovega fraka; str. 170: Vi literati... — Vi, literat...; str. 172: ki človeka umorijo — ki človeka izdelajo; str. 184: svoje brloge — svoja zave-tišča.

Prevod Zdenke Háskove je tudi sicer res precej slab. Njen jezik ni odrski niti pogovoren, je trd, dejal bi, slabo literaren, kar je opazil tudi kritik časopisa *Zájmy českého herectva*, ki sicer ni znal slovenski, pa je že v začetku svojega članka zapisal »satiro je prevedla / kot se zdi zelo nesrečno / gospo-dična Zdenka Hásková«.

Prireditelji so uprizoritvi Cankarjeve drame posvetili veliko pažnjo. Praški dnevnik so prinašali že nekaj dni pred predstavo informacije o njej, posebno pa na dan predstave 28. II. 1905. Tako dnevnik *Čas* v kratkem članku (št. 59. pril. str. 3) omenja, da »politična komedija *Za narodov blagor* ni bila doslej igrana niti v avtorjevi domovini in da bo prvič uprizorjena. Ni dvoma, da bo gledališče ob zanimivi premieri odličnega slovenskega pesnika popolnoma razprodano, kakor je bilo pri dosedanjih večerih...«

Kakor bomo videli, je bilo gledališče s 700 sedeži in kakimi 500 stojišči³⁹ res razprodano. Igrali pa so dramo enkrat, kakor je točno omenil Govekar v pismu Kobalu 22. XI. 1906.⁴⁰ Iskal sem, kje je vzrok in listal po praških dnevnikih tistih dni. V njih sem sicer bral, da je imel dan pred premiero v akademskem odboru Narodne jednote severočeske v Spáleni ulici V. M. Zalar predavanje »Slovenci na Ogrskem«, da je bil prav tedaj v Pragi na obisku bivši intendant zagrebškega Deželnega gledališča Stjepan Miletić, toda odgovora na to vprašanje nisem našel. V domnevi, da je imela mogoče vmes prste policijska cenzura, sem se napotil v državni arhiv, toda zastonj. Zanimivo pa je, da je Govekar točno vedel: »Satira se je igrala v Pragi samo enkrat«, zavestno pa je lagal, da je »zasledoval vse liste in da je o njej prinesel le en časopis 10—15 vrstic«. Namignil pa je celo, da so igrali diletanti.

Večina čeških gledaliških kritikov je sicer sprejela dramo slovenskega avtorja bolj ali manj negativno, toda njihovi članki so zelo zanimivi in zaslu-žijo, da jih pozorno preberemo. Najbolj pohvalno so pisali o drami napredni, zlasti socialnodemokratski listi. V glavnem organu stranke, v dnevniku *Právo lidu*, je napisal [Win?]-ter:

»28. februarja se je z velikim uspehom pojavil prvič na odru češkega gledališča slovenski avtor, znan doslej češkemu občinstvu samo z nekaj krajšimi pripovedkami. *Za narodov blagor*... je druga od treh dram Ivana Cankarja. V češkem prevodu g. Háskove je bila ta komedija izvajana sploh prvič, kajti slovenski rodoljubarski publikum ne dovoli, da bi se mu kdo v njegovem lastnem gledališču posmehoval, da bi mu kdo v njegovi lastni hiši privzdigoval plašč, s katerim prikriva svojo goloto in tistim ‚hamom‘ spodaj pokazal njegovo pravo sliko.«

³⁹ Prim. Moravec op. c. str. 84.

⁴⁰ CP III, str. 18.

Po teh besedah, o katerih lahko sodimo, da jim je botrovala Zofka Kvedrova, navaja kritik vsebino drame in sodi da

»je bila po neokusnostih g. Rožka⁴¹ Cankarjeva komedija umetniški užitek, kakršnega smo le redkokdaj deležni. Za narodov blagor ima veliko zunanje in notranje podobnosti z Gogoljevim ‚Revizorjem‘. Da je uspeh obeh komedij tako neenak, lahko pojasnimo s tem, da je v ‚Revizorju‘ napadena v Rusiji vladajoča kasta, ki zatira enako meščana kot delavca in je zato od obeh enako osovražena, medtem ko je tukaj napaden vladajoči meščanski razred, ki ovlada gledališče in tisk in tako lahko zaveže jezik vsakemu, kdor ‚škoduje koristi naroda‘. Cankar se nam kaže kot spreten dramatik, prizori njegove drame so neobičajno učinkoviti, karakteristika oseb je ostro očrtana, tako da mora nenavadno močno delovati tam, kjer so znani originali. V ostalem pa je tudi češki gledalec lahko spoznal v teh gospodih marsikaterega poslanca — advokata, ki je obogatel ‚za narodov blagor‘. Igrali so s slastjo in igralci so gotovo hvaležni vršovički organizaciji,⁴² ker jim je prinesla v repertoar nekaj osvežujočega.«⁴³

Še veliko bolj zanimiv kot ta je (88 vrst dolgi) članek enega najbolj znanih čeških pisateljev prehodnega obdobja iz realizma v naturalizem in uglednega gledališkega kritika tistega časa ter člana Češke akademije znanosti Matěja Anastasija Šimáčka (1860—1913), ki je izšel pod šifro Š. v neodvisnem dnevniku *Národní politika* (23/1905, št. 61, 2. III., str. 6). Kdor pozna Šimáčkove pesmi (Iz kronike siromakov 1884, Grob in življenje 1908), ali vsaj nekatere novele in romane (Iz zapuščenih krajev 1887, Duša tovarne 1894, Bratje 1889, Oče 1891, Sreča 1891, Dvojna ljubezen 1894, Pohlepna srca 1904 itd.) ter drame (Drugi zrak 1894, Zgubljeni 1902 in dr.), v katerih se kaže pisateljevo sočutje s trpečimi, preganjanimi in izkoriščanimi, njegova globoka ljubezen do ubogih in sovrašтво do bogatinov, bo našel med obema pisateljema veliko podobnega. Zato se bo čudil dokaj strogi kritiki češkega pisatelja. Šimáčkova kritika omenja najprej članek Z. Kvedrove v *Meziaktí*, iz katerega navaja

»da je Ivanu Cankarju 29 let, da je doslej napisal 9 knjig, od katerih so tri drame, da je njegovo prvo zbirko pesmi ‚Erotiko‘ škof Jeglič dal sežgati na dvorišču svoje palače ... in na koncu, da njegovega dela Za narodov blagor doslej na slovenskem odru še sploh niso igrali. Predvčerajšnja premiera je bila torej sploh prva predstava te igre in že zato v najvišji meri zanimiva. Takoj po prvih prizorih je jasno, za kaj gre avtorju: pokazati frazerstvo, sebičnost, stremušтво, licemerstvo in sleparstvo številnih prvakov, ki se bahajo, da delajo za narodov blagor, v resnici pa imajo na misli samo svojo korist. Tisto njihovo pravo jedro postavlja avtor v ostro luč, gledalcu je čudno samo to, da prikazuje zgolj podležje in tepce in da ne postavlja proti njim nobenega javnega delavca, ki bi kot vnet rodoljub res služil svojemu narodu in ki bi prevzel od ideje svojega poslanstva odločno stopal k določenemu cilju. Kaj nimajo Slovenci takšnih bojevnikov, kaj so med njimi res samo premeteni Grozdi in Grudni ter njihovi pristaši in mladi plemiči kot je Gornik? — Če bi bilo res

⁴¹ Rožkovo dramo so predvajali v Pištěkovem gledališču tik pred Cankarjevo komedijo.

⁴² Organizaciji soc. dem. stranke v praškem okraju Vršovice, ki meji z Vinohrady.

⁴³ *Právo lidu* (14/1905, št. 62, 2. III., str. 5).

tako, bi jim slaba predla; če pa ni, je avtor tendenčno sprejel v svojo igro samo sence in prikazal spačeno sliko. Sicer ena oseba kljubuje tem frazerskim bahačem in intrigantskim sebičnežem, toda šele od konca tretjega dejanja, v četrtem pa se njeno delovanje vrši samo za odrom. Ta oseba je urednik Grozdovega organa Ščuka, človek, ki sprevidi vso moralno bedo krog sebe, toda do konca tretjega dejanja v njej plava, piše, kot mu Grozd namigne, in ukazuje in torej igra zelo žalostno vlogo. Najbrž ni imel avtor niti namena dajati Ščuko kot protiutež Grozdom in Grudnom in tako so torej resnični idealni bojevniki za narodov blagor bodisi tendenčno izključeni iz avtorjeve slike, ali pa jih ni. V tem primeru si je avtor sicer olajšal svoje delo, ampak je tudi zmanjšal njegovo vrednost, ne samo zato, ker je prikazoval enostransko, vendar zato, ker se je odrekel prikazovanja spopadov in bojev takšnih pravih požrtvovalnih delavcev za narod s praznimi bahači, ki kopicijo dostojanstva, ki osredotočajo v svojih rokah oblast in ki slabo, naravnost pogubno vplivajo na okolico. Pa niti teh prevarantov z rodoljubjem ni avtor globlje obdelal; pri njihovi karakterizaciji ostaja samo na površju, prav tako pri izbiri sredstev, s pomočjo katerih se ženejo za svojimi cilji, in pri obrabljeni konvenciji. Poslanec dr. Grozd nastavlja vplivnemu in bogatemu plemiču Gorniku past s svojo hčerko, poslanec dr. Gruden pa mu nastavlja vabo s svojo koketno ženo; te nastave prinašajo v igro nekaj dejanja, ki dela iz nje komedijo ljubavnih spletk, ki pa se v tretjem dejanju sprevračajo celo v burko. Z odrsko tehniko pa si avtor ne beli glave. Neglede na družabne možnosti in spodobnosti pripeljava v drugem dejanju v salon gospe Grudnove, v tretjem pa h Gorniku in v četrtem k dr. Grozdu obisk za obiskom in spet pušča enega za drugim zginjati z nonšalanso, ki nas je osupnila. Toda kljub vsem tem in ostalim pomanjkljivostim (mučna razvlečenost nekaterih prizorov, posebno v zadnjih dveh dejanjih) kaže avtor precejšen smisel za učinek z odra na občinstvo in razpolaga z ostrim, značajno osebe vedno prilegajočim se jezikom, s katerim pravzaprav osebe najostreje karakterizira. Kako zna prizor podati dramatsko napeto, je pokazal v zaključni sceni med Putifarko Grudnovo in plahim Jožefom Gornikom, ki se imenuje Aleksej. Zato je pa prizor v tretjem dejanju, ko Grozd svojemu novinarju pravi, da je pravzaprav njegov sluga, in ko si pusti od njega zavezati čevelj, tudi za slovensko mesto gotovo nekoliko pretiran. Ne vem, če bi se tako vedel v družbi inteligent, pa najsi bi bil še bolj prevzetan, nasproti inteligentu, o katerem ve, da mu je marsikaj znano o tem, kar se dogaja za kulisami, in le malo verjetno je, da bi se potem novinar zopet ponižal k takšni lakajski službi. — Dve očitni prednosti avtorjevega talenta, ki smo jih že omenili in njegova silna neustrašenost obljublajo, da bo še napisal nadaljnja dramatska dela, ne samo zanimiva, ampak tudi umetniško težja, kot je *Za narodov blagor*. Igra je imela buren zunanji uspeh, za katerega imajo zaslugo tudi predstavniki glavnih vlog, na prvem mestu g. Marek, ki je močno in brez karikiranja zaigral dr. Grozda..., in g. Strouhal, ki je ostro očrtal novinarja Ščuko...«

Tudi ocenjevalec predstave v dnevniku *Čas* (19/1905, št. 61, 2. III. str. 2), ki ga je izdajal dr. Jan Herben in v katerem so sodelovali poleg T. G. Masaryka, Herbena, Jidřicha Vodáka, J. S. Machara tudi drugi odlični češki politiki, znanstveniki, pisatelji, kritiki in novinarji, ni v svojem anonimnem članku⁴⁴ zadovoljen s prevodom Zd. Háskove, o katerem pravi, da »bi moral biti boljši, pravilnejši in jasnejši.« Kritiki najprej podrobno seznanja bralce z vsebino komedije, nato gleda sicer podobno kot Šimáček na dramo s češkimi

⁴⁴ Avtor članka je verjetno bodisi J. Vodák ali pa J. Herben.

očmi, toda le s to razliko, da verjame, da je na Slovenskem res tako, kot prikazuje v drami Cankar, in da sodi o njej bolj pozitivno:

»V igri ne pade beseda, da ne bi duša vztrepetala in da je ne bi zapekel posmeh. Tu je vse posmeh: osebe, prizori, dialog. Posmeh, ki čuti potrebo po pretiranosti, po tem, da dela iz ljudi najbolj pohabljenе kreature. Duša, iz katere je vzplamtel ta posmeh, je občutila veliko ponižanja in sovraštva. Najbrž je res videla, kako so nadarjeni in bistri ljudje, kot je Ščuka, morali suženjsko zavezovati čevlje tepcem, pijanim od slave! Bržkone živi v deželi, kjer posebno dobro uspevajo drzne, spletkarske zoprnosti. Je že tako v slovanskih deželah. Ko bi bila vsaj Cankarjeva komedija izvajana na večjem odru in ko bi bila naštudirana bolj detajlno, bolj temperamentno in še bolj odlično! Zelo spominja na Gogoljevega Revizorja. Zlasti v živahnem tretjem dejanju z nenehnim Gornikovim refrenom: »Peter, pripravi kovčke!« Gornikova postava je sploh zamišljena kot odlična komična figura v svojem začudenju in v vrtincu zmešnjav, do kakršnega je padla... Igrali so, če sodimo obzirno, kot se spodobi, kar dobro in s slastjo... Strouhal je bil kot novinar Ščuka deležen aplavza pri odprti sceni... Občinstvo je dobilo nagrado za prejšnji večer [ko so igrali slabo Rožkovo dramo, op. pisca]. To se je tudi poznalo. Ideja, prodajati namesto vstopnice Meziakti s poučno in zabavno vsebino, je posrečena. Gospa Kvedrova-Jelovškova je napisala za nje sugestivni članek o Cankarju.«

Dramatiku in gledališkemu kritiku Janu Ladeckemu (1861—1907) Cankarjeva drama ni bila všeč. V literarnem tedniku *Zvon*⁴⁵ pravi med drugim:

»Pištškovo gledališče nam je predstavilo v prevodu Zd. Háskove novega avtorja, s katerim bi bilo boljše, da smo se spoznali pozneje v zrelejšem in bolj umirjenem objektivnem delu. Nikakršnega dvoma ni, da je nekatere prizore in osebe ustvaril nadarjen pisatelj, toda igra sama je prej sovražena pamflet kakor pa satirična komedija. Razen tega dela pisatelju grozne težave tako tehnika gledališke igre kakor tudi poznavanje družbenega življenja. S tem nočemo reči, da nima pisatelj v marsičem prav: za ‚narodov blagor‘ je delalo že marsikje veliko lopovov in v slovanski vzajemnosti so se sončile že legije neplodnih revčkov, toda če lahko preziramo osebe, ni mogoče obenem takoj pljuvati tudi po idejah... Igra zapušča prej mučno nerazpoloženje kot pa upanje v uspeh dobre stvari. Ne tendenca, temveč pomanjkljivosti v umetniški obdelavi komedije nam branijo, da bi imeli Cankarjevo igro za pridobitev v češkem prevodnem slovstvu. Med igralci ni bilo zadostne medsebojne harmonije, vloge so odigrali še bolj pretirano, kot si jih je avtor zamislil...«

Najbolj negativna pa je ocena igre v strokovnem gledališkem časopisu *Divadlo* (l. 5/1905, št. 11, str. 241), ki ga je urejeval in izdajal Bohuslav Kavka. Napisal jo je Jaroslav Toman, danes že pozabljeni kritik, o katerem nisem mogel najti nikjer nobenih podatkov. V članku pravi:

»Znano je naše mnenje o tendenci iger. Če bi morala biti igra obsojena zaradi kakršnekoli že tendence, se ne bi smele gledališke igre sploh pisati, zakaj igra, ki jo zaradi tendence današnje občinstvo izžvižga, jo lahko jutri sprejme z navdušenjem in vendar sodba takega občinstva prav nič ne spreminja njene odrske ali literarne vrednosti. Zato kot vedno ne bomo niti tokrat govorili o tendenci novega komada, niti o namenu, s katerim je bil tako neprimerno uvrščen med dobre ljudske igre. — Ne smemo pa nesrečnega poizkusa nadarjenega slovenskega avtorja prezreti. Dvomimo, da v njegovi domovini deželni

⁴⁵ l. 5/1905, št. 26, str. 415. Članek je podpisan J. Lý.

poslanci in promovirani ljudje govorijo v svojih in plemiških salonih tako pobalinsko in nepolitično, kot je pokazal v igri... Prozorne intrige Grozda in Grudna, s katerimi se trudita pridobiti naklonjenost pl. Gornika, so nepotrebno razvlečene v štiri nesmiselna dejanja, iz katerih se gledalec ne dozve ničesar več kot iz prvega. Če bi avtor preložil uprizoritev svojega dela vsaj do tridesetega leta, ne bi dovolil igrati tega dela. Z igro lahko igralec zakrije slabosti vloge in jo zaigra celo umetniško. To sta dokazali gospodični Vedralova (Helena) in Archlerova (Matilda). Prva z živim pojmovanjem v besedah brezkrvne Grozdove nečakinje, druga z zapeljivo Grudnovo soprogo. Utelesen zbornik fraz, proti frazam bojujočega se novinarja Ščuke, je s svojo igro oživel in figuro osvetlil g. Strouhal.«

Šesto kritiko, ki je pa popolnoma pozitivna, je napisal znani češki politik, publicist in prevajalec iz angleščine in poljščine Bořivoj Prusík (1872—1928). Bil je občudovalec lepote naše Gorenjske in Prešernovih pesmi, kot dokazujejo njegov potopis v Hlasu národa (2/1887, št. 213 in 216), in dva članka v revijah Česká revue (4/1900-01, str. 341—344), in Květy (22/1901, zv. 1, str. 136). Njegov članek o premieri v Píštěkovem gledališču dokazuje, da dobro pozna Cankarjevo delo in politične ter kulturne razmere na Slovenskem. Izšel je v gledališki reviji *Divadelní list Máje* (1/1905, št. 4, str. 113—114), ki jo je urejeval prevajalec slovenske poezije dr. Jaromír Borecký, izdajalo pa pisateljsko društvo Máj. Prusík piše:

»Cankar ima doma le malo prijateljev, zato pa tembolj vnete. Vrsta nenaklonjenih ljudi je samo dokaz, da Cankar udarja na pravem mestu in da njegova satira boli prav tiste, na katere meri. Nekateri imajo njegovo dramatično satiro za strankarsko in pretirano. Ne bi rekel. Zadostuje pogled na slovensko javno življenje, zadostuje, da samo teden berete glavna slovenska lista Slovenski narod in Slovenec — pa boste dali Cankarju popolnoma prav. Geslo ‚za narodov blagor‘ je v tamkajšnjem javnem življenju zlorabljeno desetkrat dnevno.«

Potem seznanja bralce z vsebino igre in nadaljuje:

»Kako močno je Cankarjeva satira zbolela pesnikove rojake, je videti že iz tega, da je v Ljubljani niso pustili na oder. Predstava v Píštěkovem gledališču je bila premiera te igre sploh. Uprizoritev je bila naravnost briljantna. Igralcem se je poznalo, da igrajo z veseljem, zato so igrali dobro; bilo je videti, kako jim je ta zvrst po godu... Gladek prevod je izpod peresa Zd. Háskove. Občinstvo se je neobičajno dobro zabavalo in odhajalo dobre volje iz gledališča. Dobra direktiva prirediteljem!«

Tudi kritik že omenjenega organa Ústřední jednoty českého herectva (Centralnega društva čeških igralcev) »*Zájmy českého herectva*» P., ki je bodisi urednik, izdajatelj in lastnik revije Karel Procházka ali njen sotrudnik Karel Pravda, hvali igralce in priznava, da je imela predstava »razmeroma lep uspeh kljub tujemu okolju in ljudem, ki jih ne poznamo in katerih lokalne zgodbe in lastnosti so menda prava vsebina igre. Korupcija žurnalizma in dobičkarstvo rodoljubnih veličin je sicer tudi pri nas v navadi in to je mogoče najbolj zanimalo publiko, ki je je prišlo toliko, da prostorno gledališče ni zadostovalo. Igralci so podali neobičajno igro, najlepšo g. Vedralová in gg. Marek in Strouhal. Gor-

nik g. Rozsivala zahteva starejšega igralca, ki bi izkoristil vse hvaležne situacije te revizorske postave... Tudi g. Hala je izrazito podal svojo veličino, ki dela za Blagor naroda...«

To so vsa češka gledališka poročila, ki sem jih našel o premieri Cankarjeve drame v Pištěkovem ljudskem gledališču. Ostali praški dnevnik (Národní listy, Hlas národa, Pražské noviny, Večer in dr.) in revije (Lumír, Květy, Zlatá Praha in mn. dr.) niso poročali o njej. Niti Slovanský přehled, ki je drugače največ pisal o Cankarju, predstave ne omenja.

V tej zvezi pa moramo navesti že zdaj kratki članek Zofkine prijateljice M[ilade] S[isove], čeprav ga je priobčila šele koncem leta 1906 v podeželskem časopisu *Mladoboleslávské listy* (19/1906, št. 99, 22. XII., 1 pril. str. 1—2), ker prinaša nekaj podatkov o premieri: Glasi se: »13. decembra so bile ob prvi uprizoritvi Cankarjeve komedije ‚Za narodov blagor‘ na slovenskem odru politične demonstracije v glavnem proti Tavčarju, ki so ga nekateri napačno videli v enem od glavnih predstavnikov sebičnih in frazerskih narodnih prvakov v igri, ki je odraz političnega življenja in intrig pri Slovencih. Premiera pa to seveda ni bila. Igra ‚Za narodov blagor‘ je bila uprizorjena na Češkem v ciklu socialnih iger, ki so ga priredili socialni demokrati v Pištěkovem gledališču. Takrat je dal Cankar svojo igro rade volje na razpolago urednici ciklusa Mil. Sísovi, naj jo v ciklusu uprizorijo kot premiero. Tudi na Češkem je igra doživela zelo lep demonstrativen uspeh in posmehljivi kriki so se oglašali zlasti proti poslancu Heroldu.⁴⁶ Velik takratni uspeh in zamenjava oseb v vodstvu ljubljanskega gledališča so končno pripomogli, da je Cankarjev prvenec prišel na domači oder šele potem, ko so na njem uprizorili že vse njegove poznejše igre, boljše in zrelejše od te. Najboljšo Cankarjevo igro Kralj na Betajnovi je pred daljšim časom sprejelo naše Narodno gledališče, toda iz posebnih, neznanih vzrokov jo je najbrž odložilo na poznejši čas. Glavno je, da igrajo veliko francoskih iger, ki nimajo umetniške vrednosti!«

Tako, zdaj vemo točno, kako je bilo: M. Sísova, »urednica« Cikla socialnih iger, se je obrnila na prijateljico Z. Kvedrovo, naj ji priskrbi doslej še neuprizorjeno slovensko igro, ki bi vsebinsko ustrezala zahtevam njihovega cikla, namenjenega delavcem. Kvedrova se je takoj spomnila drame »Za narodov blagor« in pisala Cankarju...

Oton Berkopec

CANKAR PRI RUSIH

Rusi so sicer znani kot narod, ki že davno izdaja mnogo prevodov v tujih jezikih napisanih literarnih del, vendar je bila med njimi slovenska književnost do nedavnega sorazmerno malo zastopana. Znanje slovenskega jezika je pri njih še dandanes precej redko, še bolj to seveda velja za prva desetletja našega stoletja. Šele v zadnjih letih opažamo skrb za izobraževanje preva-

⁴⁶ Jožef Herold (1850—1908); pravnik, češki politik, prvak nar. svobodomiselne stranke in njen poslanec od 1888—1908.

jalcev iz slovenščine, po drugi strani pa je res, da je pri nas komajda kdo sposoben prevajati literarne tekste v ruščino. Zato so, poleg redkih slavistov, prevajali posamezni ruski pesniki in pisatelji ob pomoči v SZ živečih Slovencev.

Prvi prevodi slovenskih avtorjev so nastajali bržkone predvsem kot posledica navdušenja za slovanske narode in literature nasploh, kar dokazujejo že glasila, v katerih so bili ti prevodi objavljeni (Slavjanski mir, Izvestija slavjanskogo blagotvorniteljnogo občestva itd.). Zgoraj rečeno velja, kakor je ugotovil prof. France Dobrovoljc, tudi za prve prevode dveh Cankarjevih pesmi, in sicer »V sanjah težkih spava mesto« in »Žunaj pod oblačnim nebom«, ki ju je l. 1903 objavil v dveh manj razširjenih revijah N. Novič (pseudonim N. Bahtina). Isti prevajalec je obe pesmi l. 1909 ponatisnil v antologiji slovenske poezije »Slovenskie poety«.

Položaj v zvezi s prevodi Cankarjevih del se je spremenil, ko je v Rusijo prišel J. Lavrin, ki je l. 1909 prevedel povest »Hiša Marije Pomočnice«. Delo je sicer izšlo v izrazito »slovanski« reviji (že omenjena »Izvestija...«), leto dni pozneje pa v »Biblioteki izbranih slovanskih pisateljev«, vendar že sam izbor tega dela priča, da so prevajalca in izdajatelja vodili drugačni, ne pretežno »slavjanofilski« nagibi. »Hiša Marije Pomočnice« je namreč s svojo liričnostjo, s svojim stilom in s svojo globoko občečloveško problematiko bila nedvomno blizu pristašem ruskim modernističnih struj, zlasti simbolizma, tako po tematiki (problem smrti in hrepenenja), kakor po rabi izraznih sredstev in osnovnem razpoloženju.

V letih, ko je začel simbolizem v Rusiji že razpadati in ko so se od njega ocepile nekatere nove struje, predvsem futurizem in po neoklasični poetiki se zgledujoči akmeizem, je Lavrin, skupaj z enim izmed vodilnih akmeistov pesnikom Sergejem Gorodeckim v letih 1912—1913 izdajal zbornik »Veles« (prim. Dobrovoljčeve ugotovitve). Gorodecki, v čigar družini je bilo zanimanje za slovansko etnografijo že tradicija, se je ravno tedaj navduševal za romantično obarvano »slovansko širino in neposrednost«, skratka, za slovanstvo z nadihom eksotičnosti. Bržkone ga je prav zato navdušila za Cankarja sicer nekam nenavadna črtica »Jadac«, v kateri se hudomušnost družji z »razpoloženjem sevdalink«.

Potemtakem, v maloštevilnih predrevolucijskih prevodih Cankarjevih del ni zaslediti želje, pokazati Cankarja kot izrazito družbeno angažiranega pisatelja, saj je šlo prevajalcem in umetnikom — poleg nacionalne pripadnosti — očitno predvsem za estetske vrednote. Kajti dasi sodi »Hiša Marije Pomočnice« po Vidmarjevi razvrstitvi v otakrinški cikel, vendar je v njej obtožba krivic podrejena drugi, širši problematiki.

Drugačno podobo Cankarja dobimo, če sodimo po prevodih, ki so bili objavljeni po Oktobrski revoluciji. Tedaj so se Rusi navdušili zlasti za Cankarja — pisatelja, ki razkrinkava napake družbe ter kaže žrtve krivične družbene ureditve.

Ko govorimo o prevodih Cankarjevih del v ruščino po Oktobrski revoluciji, moramo predvsem ugotoviti, da nam morda vsi prevodi niso znani, saj

nam revije iz časa med obema vojnama, zlasti tiste iz 20-ih let, sploh niso dostopne, kakor tudi revije in različni zborniki, ki izhajajo izven glavnih kulturnih središč. Vsaj F. Dobrovoljc doslej ni mogel ugotoviti ničesar takega. V splošnem je obstoj takih prevodov malo verjeten, pa tudi v rubriki »Inostrannaja novela«, ki se občasno pojavlja v nekaterih ruskih literarnih revijah, prevodov Cankarjevih novel ni zaslediti.

Prvo Cankarjevo delo, ki je bilo prevedeno v ruščino po Oktobrski revoluciji, je »Hlapec Jernej in njegova pravica«, ki ga je l. 1927 prevedel L. A. Šeremetjev. Že sam naslov: »Jan Cankar, Bortolo i jeho pravo« nam da slutiti, da je prevajalec bržkone uporabil namesto originala kak drug prevod. Za »Jana« je Cankarja krstil tudi naslednji prevajalec istega teksta, P. Ohrimenko, in sicer dve leti kasneje, ko je izšel še en anonimen prevod »Hlapca Jerneja«. Šele l. 1945 se je tega teksta, hkrati s »Kurentom«, »Zgodbo o Šimnu Sirotniku« in nekaterimi črticami lotil v SZ živeči Slovenec Ludvik Oblak, ki je objavil svoje prevode pod psevdonimom S. J. Urban.

Urban-Oblak je najplodovitejši in najuspešnejši prevajalec Cankarja v ruščino. Večino prevodov, tudi tistih, ki so pozneje izšli v knjigi Cankarjevega izbranega dela, je prispeval prav on. Prevedel je tudi tri črtice za zbornik jugoslovanske proze (1959) in sicer: O čebelnjaku, Šivilja in Jakobovo hudo delstvo (Povesti i rasskazy jugoslavskih pisatelej, Moskva 1959).

Drobna knjižica njegovih prevodov, ki jo je l. 1945 izdala ena izmed glavnih literarnih založb v Moskvi, je po svojem sestavu dokaj heterogena. Očitno je sestavljalca hotel pokazati Cankarja zlasti kot socialnega pisatelja, zato je uvrstil poleg »mogočne prepesnitve Marxovega manifesta« (to Prijateljstvo oznako Rusi pogosto citirajo) — »Hlapca Jerneja« še bridko socialno satiro »Zgodbo o Šimnu Sirotniku«, dve črtici s socialno vsebino iz ottakrinškega ciklusa in črtico »Tuja učenost«, ki jo je v tej zbirki naslovil »Mati«. A v isti zbirki, ki jo imenuje »Povesti i rasskazy«, je objavil tudi Cankarjevo avtobiografsko izpoved oblikovanja njegovega svetovnega nazora »Kako sem postal socialist«, ki jo slovenski uredniki Cankarjevih del uvrščajo med članke, in nazadnje še »Kurenta«. Ta legenda, ki jo je sam Cankar označil za »romantično zgodbo«, v kateri je »hotel pokazati žalostno simboliko slovenskega veseljaštva in slovenskega življa« (pismo Schwentnerju, cit. po »Izbrana dela Ivana Cankarja«, CZ, Ljubljana 1955, VI. zv., str. 399), je bila za Ruse, pod njihovim vplivom pa tudi za prevajalca, pričevanje o Cankarjevi »veliki ljubezni do domače dežele, vere v njeno ljudstvo, v njegovo svetlo bodočnost« (Uvod h knjigi Ivan Cankar, Povesti i rasskazy, Moskva 1945, str. 4). Šele v uvodu k doslej najobširnejši izdaji Cankarjevih izbranih del v ruščini (1958) imenuje E. Rjabova Kurenta »alegorično podobo ljudskega pesnika... pesnika tolažnika, pesnika preroka, ki napoveduje ‚zarjo na vzhodu‘ — osvoboditev« (Ivan Cankar, Izbrannoe, Moskva, Goslitizdat 1958, str. 21). Rjabova govori v zvezi s tem o »novem razdobju v Cankarjevem ustvarjanju, za katero so značilne močnejše poteze simbolizma«, hkrati pa pripominja, da sta »simbolika in alegoričnost« v »Kurentu« bolj komplicirani

ko v »Hlapcu Jerneju«, »kjer le-ti ne zastirata realne življenjske osnove dela« (ibid.).

Urbanov izbor je izšel v nakladi 10.000 izvodov in je zaradi tega bil očitno pozneje le malo znan, saj E. Rjabova imenuje v uvodu Cankarjeva izbrana dela v ruščini iz l. 1958 »prvi korak na poti seznanjanja sovjetskega bralca z nacionalnim ponosom slovenskega naroda — z deli velikega umetnika in revolucionarja Ivana Cankarja« (cit. delo, str. 28).

V tej izdaji so ponatisnjeni, razen ene črtice, Urbanovi prevodi iz l. 1945, poleg tega pa so v njej izšli še: »Martin Kačur«, »Za narodov blagor«, »Kralj na Betajnovi«, »Pohujšanje v dolini šentflorjanski« in nekaj črtic in člankov. Večino del je prevedel Urban, le pri štirih tekstih, namreč pri črticah »Desetica«, »Skodelica kave«, »Domovina, ti si kakor zdravje« in pri članku »Ponižana umetnost« je kot prevajalec označen A. Romanenko, ki se sicer posveča prevodom iz srbske in hrvatske književnosti.

Tudi ta izdaja priča o tem, da so ruske poznavalce Cankarja privlačila zlasti njegova socialno kritična dela, dasi je zdaj izbor širši in bolj mnogostranski. Prevajalca sta izbrala nekaj črtic iz zbirke »Za križem«, in sicer tri z izrazito socialno tematiko (»Jure«, »Zdenko Petersilka« in »Domovina, ti si kakor zdravje«), prav tako socialno obtožujočo tragično zgodbo »V predmestje« in tri črtice iz ciklusa »Ob svetem grobu« (»Desetica«, »Skodelica kave« in »Tuja učenost«). Skratka, Rusi so sicer dokaj široko predstavili Cankarjevo prozo in dramatiko, vendar je pri izboru posameznih tekstov odločala predvsem tematika, medtem ko so bili čisto estetski in stilski problemi zanje očitno manj zanimivi. Tako so ruski bralci dobili sicer zaokroženo, vendar nekoliko enostransko podobo velikega slovenskega umetnika. Cankar je postal zanje zlasti zagovornik »ponižanih in razžaljenih«, bореc zoper socialne krivice, pisatelj, ki je globoko občutil trpljenje brezpravnih revežev ter pogumno trgal maske s spodobnih obrazov malomeščanskih filistrov. Tako so se nemara zavestno izognili nekaterim stilskim in tematskim območjem Cankarjevega ustvarjanja. V tekstih, ki so jih prevajali, so se le malo odrazili nekateri tako pomembni Cankarjevi motivi, kot motiv hrepenenja, tujstva, motiv umetnosti in umetnikovega mesta v svetu tudi v globljem pomenu, brez premočrtnega povezovanja tega vprašanja z razmerami v čisto konkretni družbi. V ruskih prevodih je Cankar bolj revolucionaren, bolj premočrten, a hkrati manj globok in raznolik.

Podobno gledanje na Cankarja je opaziti tudi v zadnjem nam dostopnem prevodu, namreč v prevodu povesti »Na klancu«, ki je izšel l. 1961. Prevajalka E. Rjabova kajpada ni mogla najti v ruščini naslovu adekvatnega izraza, ki bi enako kot ta slovenska beseda vsebovala toliko Cankarjevi tematiki in gledanju na svet ustreznih odtenkov. Zato jo je imenovala »Na ulici revežev«, s čimer je zelo jasno poudarila prav socialno kritične elemente tega dela. Socialno obtožbo in vero v boljšo prihodnost so poudarili tudi uvodi, s katerimi so opremljene vse tri izdaje.

Urbanova spremna beseda je najkrajša. Navaja na kratko glavne biografske podatke, citira nekatere, očitno po naključju izbrane sodbe o Cankarjevem delu, govori o njegovem pomenu med narodnoosvobodilno borbo ter ga imenuje »poglobljenega realista«, ki je pisal »o delovnih ljudeh, ki nejasno čutijo krivičnost družbene ureditve« (cit. delo, str. 4).

K drugim dvem izdajam je uvod napisala E. Rjabova.

Najobsežnejša je temeljita študija k Izbranim delom iz l. 1958. Avtorica izhaja iz lastnega poznavanja slovenske književnosti, posebno slovenske Moderne in Cankarja, a tudi iz del slovenskih literarnih zgodovinarjev in kritikov, ki so obravnavali omenjeno razdobje. Tako je dovolj široko predstavila ruskemu občinstvu Cankarja — družbenega misleca in umetnika in dobo, v kateri je živel. Kajpada, pri njenem delu so jo vodili kriteriji, ki so za ocenjevanje literarnih pojavov v njeni domovini najbolj pogosti. To pomeni, da so v središču njenega zanimanja zlasti idejne prvine umetnikovega dela, medtem ko zavzema čisto estetska ocena šele drugo mesto. Pri Cankarju ceni predvsem »realistično odražanje družbenega življenja in globoki psihologizem«, a tudi politično satiro« (cit. delo, str. 10). S tega stališča posveča največ pozornosti Cankarjevi dramatik, zlasti »Kralju na Betajnovi«, ki je zanjo največje in za Cankarjeve umetniške prijeme najznačilnejše delo, medtem ko dramo »Hlapci« povezuje po témi in motivih z »Martinom Kačurjem«. V obeh delih poudarja problematiko vloge izobraženstva in njegovega odnosa do ljudstva ter piše, da je Cankar v »Hlapcih« pokazal nujnost zveze med revolucionarno inteligenco in naprednimi delavci, izhajajoč iz »jasnega pojmovanja osvobodilne misije proletariata« (ibid. str. 22). Komediji »Za narodov blagor« in »Pohujšanje« sta za avtorico predvsem deli, ki razkrinkavata filistrsko moralo in sebičnost, in v tem ključu dojema tudi lik umetnika Petra.

Spričo takih pogledov je razumljivo, da je avtorica posvetila največ pozornosti prav tistim delom, v katerih je socialna tematika najbolj izrazita. Te elemente posebno poudarja v analizi daljših Cankarjevih tekstov (Hlapec Jernej«, »Križ na gori«, »Na klancu«, »Martin Kačur«). To sicer ne pomeni, da zanemarja analizo posebnosti Cankarja — umetnika, saj upošteva tudi simbolične in ekspresionistične prvine v njegovem ustvarjanju, vendar so to zanjo predvsem prijemi, ki naj čim bolj ekspresivno izrazijo avtorjevo misel, njegovo obsodbo socialnih krivic. Človek ima nehote vtis, da so »romantične sanje«, »hrepenenje« in »stremljenje k vzvišeni lepoti« za avtorico le dokazi »protislovnosti« slovenske Moderne (cit. delo, str. 9. in 25). Ti elementi, po njenem mnenju, včasih otežkočajo dojetje avtorjeve osnovne misli (le bežno omenjena dela: »Podobe iz sanj«, »Lepa Vida«, »Volja in moč« in še nekatera). Rjabova ima Cankarja predvsem za pisatelja, ki »stopa v avantgardi revolucionarne literature«. Z istega stališča obravnava tudi Cankarjev odnos do religije in do religiozne simbolike, ki je, po njenem mnenju, polna »revolucionarnega in socialnega pomena« (ibid. str. 25).

Sorodna zgoraj omenjenim so avtoričina izhodišča v uvodu k prevodu povesti »Na klancu«.

O Cankarju so pisali tisti maloštevilni ruski literarni zgodovinarji, ki se ukvarjajo s slovensko književnostjo. Vsi ti poudarjajo njegov velikanski vpliv na razvoj novejšje slovenske literature. Tako ga M. Ryžova v svoji študiji o Župančiču imenuje idejno najbolj doslednega in borbenega zastopnika slovenske Moderne, E. Rjabova pa ugotavlja v razpravi »H karakteristiki razvoja ‚socialnega realizma‘ v slovenski literaturi« (v knjigi »Oblikovanje socialističnega realizma v literaturah južnih Slovanov«, AN SSSR, Moskva, 1963), da je bil Cankar kot pisatelj, ki je imel »velikanski talent in moralno avtoriteto«, »uteemeljitelj slovenske proletarske literature«, kajti »ob vsej protislovnosti je bil v Cankarjevem ustvarjanju realistični element izredno močan« (Ibid. str. 371).

Kolikor je znano, v ruskem periodičnem tisku o prevodih Cankarjevih del niso pisali. Prav tako ni znano, da bi bilo kaj objavljeno v zvezi s 50-letnico njegove smrti.

Če strnemo ugotovitve, do katerih se lahko dokopljemo ob nam dostopnem materialu, moramo reči, da je Cankar Rusom blizu zlasti kot družbeno angažiran pisatelj, eden tistih, ki jih imenujejo »socialne realiste«, oznaka, ki jo uporabljajo za tuje pisatelje-realiste, ki v svojih delih obravnavajo družbeno tematiko s stališča znanstvenega socializma.

Vera Brnčič

Literatura:

Cankar, Izbrana dela, Ljubljana, CZ, 1953.

Ivan Cankar, Povesti i rasskazy, Moskva, 1945.

Ivan Cankar, Izbrannoe, Moskva 1958

Jan Cankar, Bortolo i jeho pravo, Moskva 1927.

Jan Cankar, Pravo batraka — Moskva 1929.

Ivan Cankar, Na ulice bednjakov, Moskva 1961.

Sodobnost, 1968/12 (Cankarjeva številka).

Bibliografija prevodov del I. Cankarja: F. Dobrovoljc, v Delu z dne 11. januarja 1969.

Formirovanie socialističeskogo realizma v literaturah južnih slavjan An SSSR, Moskva 1963.

Razvitie zarubežnyh slavjanskih literatur v XX. veke, Moskva 1964.

O PUBLICISTU, ADVOKATU IN CANKARJEVEM MECENU DR. KARLU SLANCU

I.

Z bolj izčrpnim prikazom družbenopolitične publicistike dr. Karla Slanca v prispevku za Slovenski biografski leksikon (10. zv.) sem hotel dokumentirano opozoriti na njegovo poglobljeno osvetljevanje naših družbenonarodnostnih razmer v nešteti člankih-razpravah, ki so izhajale v zadnji četrtini prejšnjega in v začetku tega stoletja, in na njegov presenetljivi političnoidejni razvoj, ki je bil tako izjemen v dobi zgolj narodnjaškega meščanskega rodoljubarstva.

Slanc je skozi četrto stoletja — zlasti v sedemdesetih letih za časa Jurčičevega uredništva, pozneje pa s sporadičnimi presledki — polnil stolpce »Slovenskega Naroda« in je pisal vanj še vrsto let, potem ko se je že pod konec prejšnjega stoletja s svojo vse bolj socialistično usmerjeno publicistiko umikal iz prvega liberalnega lista v manj ugledna liberalna tednika — najprej v »Rodoljuba« in nato v »Gorenjca«; hkrati je sodeloval v pokrajinskih liberalnih glasilih — v goriški »Soči« in v celjskih listih — in v socialnodemokratskem »Rdečem praporu« in njegovi naslednici »Zarji«.¹ V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno sta res bili dve njegovi razpravljani — »Avstrijski Jugoslovani in morje« in »Zadruga in njen pomen v razvoju človeštva« (1912 in 1913) — posebej natisnjeni, vendar sta bila to le dva manj vredna drobca njegovega velikega razglabljanja o slovenski družbeni problematiki v številnih časniških člankih. Zlasti v teh je ta nedvomno najbolj plodoviti slovenski publicist preraščal utesnjena obzorja svoje liberalne generacije in postajal nosilec novih socialnih spoznanj, ki jih je prevzemalo mlado pokolenje v dobi moderne. A ker je veliko večino tega razmišljanja objavljal v časnikih, se je tem laže izgubljalo že v spominu sodobnikov, ki jim je po večini primanjkovalo razumevanje zanj, in se tudi ni obujalo v pozornosti tistih, ki so se potem seznanjali z njegovim časom le po revijah in knjigah.

Njegovo zgodnjo liberalno publicistiko so s priznanjem omenjali trije proučevalci, ki so v zanimanju za podrobnosti naše narodne prebuje v potaborski dobi prelistavali slovenske časnike tistih let po knjižnicah (poleg dr. Dragotina Lončarja in dr. Ivana Prijatelja še dr. Bogumil Vošnjak). Za njimi je podobno delo hudo zastalo (naj omenim, da so številni Slančevi dopisi v zagrebške liste, ki so izhajali v nemščini, a v narodnem duhu, še dandanes nenačet vir za spoznavanje slovenskega dogajanja v zadnji četrtini prejšnjega stoletja).

Ko sem se pred tridesetimi leti lotil sistematskega pregledovanja našega socialnodemokratskega tiska, sem zadel ob Slančevo v njem zakopano miselno delo in hkrati tudi ob njegovo sočasno prav tako socialistično pisanje v liberalnih tednikih, kjer bi komaj kdo računal s kakšnimi pomembnimi najdbami. V zadnjih desetih letih pa sem kot političnozgodovinski komentator Prijateljeve »Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895« imel priliko seznaniti se tudi z njegovim zgodnjim liberalnim pisanjem.

Na temelju tako pridobljenega poznanja, ki sem ga nato seveda še moral zaokrožiti, sem lahko z odgovornostjo prevzel zamudno izdelavo sestavka o Slancu za Slovenski biografski leksikon, kjer naj bi dal bibliografsko in nekoliko tudi že ideografsko osnovo za študij njegove publicistike. To nalogo sem

¹ V tem pregledu nisem omenil lista, ki mu je Slanc približno desetletje prav obsežno dopisoval, namreč chikaški tednik »Glas svobode«. Z njim sem se seznanil šele po oddaji tega sestavka uredništvu Slavistične revije in sem v njem našel na dveh mestih Slančevo načelno negativno oceno advokatskega poklica, ki jo navajam v novo dodanem odstavku na koncu razdelka III.

izvedel na devetih straneh leksikona. Obravnava drugih v istem zvezku predstavljenih slovenskih ali s slovenskim življenjem zvezanih pomembnih osebnosti je zaostala za tem prostorom z edino izjemo tiste, ki je imela za predmet Antona Martina Slomška. Ob obseg mojega sestavka o Slancu se je s poudarkom spotaknil recenzent (dr. Jože Pogačnik v »Sodobnosti« 1968, str. 1165), ki je sicer pohvalil moje »monografsko« delo o Slancu kot »izredno«, a krepko pogrjal uredništvo, ker je uvrstilo moj »po obsegu pretiran in metodično za leksikon neustrezni sestavek«, namesto da bi ga bilo vrglo na Prokrustovo posteljo in od mene »zahtevalo predelavo v metodičnem pogledu«. Recenzent je pri tem le prezrl, da bi bil moral večji del »krivde« za »pretirani obseg« mojega sestavka pripisati Slancu zaradi tolikšne obsežnosti in tehtnosti njegovega »opusa« pri vsej njegovi razdrobljenosti po tolikih časnikih, in da gre tudi »metodični« greh, ki ga lahko le domnevam, bolj na Slančev rovaš, ker mi je z ustreznimi naslovi svojih člankov omogočil, da sem z njihovim navajanjem lahko hkrati podajal njihovo vsebino. Obsežnost sestavka in ta posebni metodični prijem v predstavitvi tega izjemnega publicista se nemara le opravičujeta z navedenimi okoliščinami in s tolikšno pozabljenoostjo njegovega dela. Iz teh razlogov je uredništvo popustilo mojemu pritisku, nekoliko obvezano tudi zaradi tega, ker mi je vnaprej opozorjeno na obsežnost nameravanega sestavka dalo vedeti, da bo naklonjeno monografski obdelavi. Vse to sem tu navedel zato, da bi zmanjšal pritisk recenzentove kritike na uredništvo in da ne bi od njega priporočana Prokrustova postelja obveljala kot obvezno vodilo pri nadaljevanju Slovenskega biografskega leksikona.

Menim, da naj bi bili za nazaj kar vsi zadovoljni, da se zdaj lahko z zanimivim publicistom-družboslovcem Slancem dobro seznanimo vsakdo, ki si želi približati slovensko družbenopolitično misel na njenih poteh v preteklih sto letih. Malo bi mu bilo pomagano s sestavkom, ki bi le na splošno označil razsežnost in smeri Slančevega pisanja in nemara osredotočil vso pozornost na njegovo vtikanje v slovensko politiko na poseben amaterski način (namreč brez ambicije, ki je značilna za politike običajnega kova, »željne slave in časti«, da bi zasedli kakšno predstavniško mesto) in na njegov zasebni poklic.

II.

Dr. Karel Slanc je bil dobrih trideset let — pol pred letom 1900 in pol po njem — po vsem Dolenjskem znan novomeški advokat. Medtem ko je bilo treba nekaj plati njegove publicistike obuditi iz pozabe, pa njegovo advokatstvo v slovenski kulturni zgodovini ni bilo pozabljeno. Nazadnje ga najdemo omenjenega v »Zgodovini slovenskega slovstva« (izd. Slovenske Matice IV, str. 41) v navedku iz pisma Viktorja Bežka, urednika »Ljubljanskega Zvona«, iz leta 1896 Franu Govekarju kot piscu romana »V krvi«: »Narišite še krepkeje odvratnost in laži-narodnost dr. Pajka, kajti ta tip je pri nas jako razširjen in

bralci Vam bodo hvaležni [sc. če ga boste dodobra razkrinkali]. Morda poznate dr. Slanca v N[ovem] m[estu]? Prav kakor živi Pajk!»

Mož, ki ga je Bežek tako otovoril kar z »odvratnostjo in laži-narodnostjo«, je moral biti v njegovih očeh prav malo vreden! Žal se ni ohranilo njegovo pismo Govekarju, kjer mu je sporočil še »nekaj črtic o dr. Slancu«, ki naj bi jih »porabil« (sprednji navedek in ta podatek sta znana le iz Govekarjevega pisma Minki Vasičevi z dne 28. oktobra 1895), in ne moremo presoditi, na kaj je Bežek opiral svojo zgoščeno oznako. Ta se namreč silno razredči, brž ko upoštevamo v isti knjigi (Zgodovina slovenskega slovstva IV, opomba 54 na str. 272) sporočeno pripoved, da je približno v tistem času Josip Stritar na Dunaju povprašal Govekarja: »Ali ne bo Tavčar hud, ker ste ga v Pajku tako izvrstno fotografirali?« in slišal Govekarjev odgovor: »Menda ne, ker ‚Dr. Pajk‘ ni samo Tavčar, ampak tudi dr. Slanc in dr. Tekavčič.« Ob vseh teh treh primerih pa že lahko razpravljamo o tisti »odvratnosti in laži-narodnosti« kot o neprijemljivi — meglici!

Gotovo je fiktivnega dr. Pajka njegov stvaritelj Govekar lahko otovoril z vsem, kar si je mogel negativnega izmisliti, a ni uvideti, zakaj naj bi tisto veljalo še za te tri, ki so imeli skupno to, da so bili uspešni advokati z večjimi pisarnami od povprečnih in z ustreznimi večjimi dohodki (medtem ko niso bili predstavniki nobene skupne politike, kakor dopušča »Zgodovina slovenskega slovstva« IV na str. 41, kjer jih skupaj omenja).

Če si ogledamo javne napade na Slanca, ki so utegnili Bežka zavesti do njegove — pač nepremišljene — negativne oznake, se moramo vprašati, ali je sploh šlo za kaj drugega kakor le za »slavno kranjsko fovšijo« (menda je bil Deschmann — ali kdo drug iz njegove okolice? — vrgel nekoč v svet krilatico o »die berühmte ‚kranjska fovšija‘«).

Zlahka ugotovimo, da se je na Slanca prilepil sprva samo iz frakcijskega ali strankarskega nasprotstva »madež« nekakšnega »izkoriščevalskega« advokatstva. Prvi, ki je pavšalno v novomeške »gospode«, tj. v svoja frakcijska nasprotnika — advokata dr. Karla Slanca in notarja dr. Albina Poznika — uperil takšen očitek v obliki, češ da »za vsak majhen spisec bornemu kmetu koj po 2, 3 goldinarje računata«, je bil takratni dopisnik »Slovenskega Naroda« (1885, št. 3) profesor Rajko Nachtigal st. Menda lahko verjamemo Slančevi zavrnitvi tega očitanja v kratkotrajnem glasilu obeh napadenih novomeških gospodov, ki ga je pisal dr. Slanc, v »Resnih glasovih« (1885, št. 3), »da ‚dva tujca‘ po dolenjskem beraškem merilu računata in zastonj svete dajeta« in »da se za to, kar drugi po 6—8 goldinarjev, v njunih pisarnah po 3 goldinarje računi« (pri tem je mimogrede ošvrknil tudi Klunovega klerikalnonarodnega »Slovenca«, ki je bil Poznika in Slanca označil za »tujca«, ker nista bila s Kranjskega doma).

Ko se je okrog polovice devetdesetih let razpasla liberalno-klerikalna polemika, sta si vrsto let v njej zadajala udarce dr. Slanc v »Slovenskem Narodu« in Josip Benkovič v »Slovencu«. Nekak retrospektiven pregled najdemo v Slančevem »Odrptem pismu g. Benkoviču« (Slovenski Narod 1899, št. 142), kjer je

predvsem zavračal očitek, češ da je hotel kupiti pletrsko posestvo zase in da se zato jezi, ker si ga je pridobil meniški red, hkrati pa je takole zanikal Benkovičevo stalno očitaje: »Ze gotovo dvajsetkrat ste mi... očitali, da kmete in druge tožim, in če ne plačajo, eksekviram [tj. z izvršbo prisili k plačilu], ter da v Gradišču [pri Šentjerneju, kjer je imel Slanc posestvo s konjerejo] s kmeti-sosedi lepo ne ravnam. Prvo je res, ker je to moj metjé, kakor... metjé vašega Šušteršiča, Papeža, Krisperja [klerikalnih advokatov v Ljubljani]. Sosedeje v Gradišču pa imajo radi mene in mojo družino, nikomur nič žallega ne storimo... to bo celo moj prijatelj [šentjernejski župnik] g. Fettich-Frankheim potrdil... Ne jednega nepoštenega krajcarja ni v mojih zaslužkih. Krščanski duhovnik, vprašajte ljudi, katerim delam, in one, proti katerim je moje delo naperjeno, vprašajte sodnike! Vprašajte moje kolege pri vaši stranki, če zastoj delajo.«

Te zavrnitve še ni bil prebral njegov nasprotnik, ko je že oddal v natis listek »Liberalna modrost« (Slovenec 1899, št. 143), ki je izšel naslednjega dne po objavi navedenega Slančevega »Odprtega pisma«. Ko je Slanca najprej ironiziral kot »največjega modrijana, kar jih je rodila slovenska mati, moža, od katerega se kar cedi znanost, učenost, zgodovina človeštva od početka pa do danes«, je očrtal naslednji »portret« neimenovanega nasprotnika: »Mož, živč daleč proč od velikomestnega hrupa, tam v prijaznem dolenskem mestu, študira v miru osobito gmotno stran narodnega življenja. Napravil si je prav lepe, omenjene strani življenja zadevajoče zbirke, katerih seveda ne pokaže nikomur, razven morda davčnemu nadzorniku, ne vemo, ali iz prijateljstva ali iz kakega drugega vzroka. Opomniti moramo tu, da nam je dober poznavalec našega Prešerna razložil neko pomoto tega našega pesnika. Prešeren namreč trdi, da se 'iz pravd' kujejo cekini, pa se le bolj iz eksekucij. Zapisal sem to, bolj v slovstveno zgodovino spadajočo opazko na tem mestu, ker mislim, da je nekako v zvezi z gmotno stranjo narodovega življenja. To stran pa ravno študira in jo pozna 'Rodoljubov' člankar.«

Ta Benkovičeva gonja zoper Slanca zaradi njegovega advokatskega zaslužka, kolikor mu je dotekal iz civilnih pravd, če je po njih prišlo do izvršb, je že davno zatonila v pozabo, ko je napisal najboljši zagovor Slančevega advokatastva v nekroloških »črticah o njegovi osebnosti kot človeka« novomeški gimnazijski katehet dr. Josip Marinko v »Slovenca« (1916, št. 217). Priznaval mu je, da je v vsem svojem življenju kazal »plemenito srce do bližnjega, zlasti do nižjih slojev«, da je v raznih oblikah »pomagal siromakom«, zlasti novomeškimi dijakom kot »prvi in največji dobrotnik dijaške kuhinje«. Napade nanj kot advokata pa je razčlenil in odpravil takole: »Trdilo se je, da je trd advokat. Dal te bom Slancu, je bilo strašilo. — Kaj je resnica? Bil je advokat, kakršni so drugi. Svoje kliente je zagovarjal, nasprotnike pobijal... Imel je vedno dosti osebja... [in] včasih celo dva para konj. On se je peljal k tej, njegov koncipient pa k drugi sodnji. Tako je šla reč hitro izpod rok, v čemer pač zasluži pokojni prej hvalo nego grajo.«

III.

Če ne sprejmemo tega zagovora in če ne opustimo očitanj — bodisi v slovestvenih zgodovinah ali kjer koli — da je Slanc zaradi pomanjkljivega sočutja s prezadolženimi kmetiči pripomogel marsikateremu upniku in opravičenemu pravdarju do plačila bodisi pred izvršbo ali po njej, sebi pa do honorarja za opravljeno delo, potem moramo obsoditi njegov poklic! Gotovo namreč ni bilo — in ni — advokatov, ki bi odklanjali zastopanje upniških terjatev zaradi bojazni, da bi bilo treba po dobljenih procesih seči po izvršbi! In bržčas so bili — in bodo le izjeme takšni advokati, ki bi se dosledno izmikali tveganju, da bi prišli na glas, da so »trdi«.

Naj kot posebnost predstavim iz časa pred šestdesetimi leti takšnemu advokatu vsekakor nekoliko podobnega dr. Iva Novaka. Ko je ta umrl v Gorici, ga je pisec nekrološke notice o njem v tržaški »Edinosti« (1920, št. 18) označil takole: »Bil je narodnodemokratskega duha. Imel ni nič odvetniškega na sebi — izvzemši naobrazbo. Često je izvršil pravniška dela vredna visokih odškodnin. V svoji skromnosti je računal le bagatele [tj. majčkene honorarje], dasi je bil gmotno v zelo slabem stanju! Nimam srca, da bi računal, ko vidim, da so ljudje revni.' Tako je odgovarjal onim, ki so mu očitali, da ne bo dober [tj. uspešen] odvetnik.« Na izjemnost moža kaže tudi podatek istega pisca: »Doktorja smo morali vedno izpuščati, ko smo občevali s pokojnikom!« Po tem simpatičnem, a izjemnem, poudarjeno plebejskem advokatu gotovo ne bomo sodili njegovih povprečnih in nadpovprečnih poklicnih kolegov! Zanimiva pa je tudi njegova družbenopolitična orientacija. V Gabrščkovih »Goriških Slovencih« (II, str. 364) izvemo, da je dr. Ivo Novak, ki je leta 1911 odprl advokatsko pisarno v Gorici, »od socialnega demokrata postal pristaš in zmeren sodelavec nove struje«, tj. mladoklerikalne ali goriške krekovske struje, pri čemer »pa je bil tudi med [liberalnimi] naprednjaki cenjen in uvaževan narodni delavec«. Z Gabrščkovno navedbo o Novakovem prvotnem socialnem demokratstvu je v navideznem nasprotju Regentova pripoved v »Spominih« (str. 266 in 322) o takratnem tržaškem odvetniškem koncipientu dr. Novaku, ki je prijateljaval s socialnim demokratom Nacetom Mihevcem in je prvi predaval v tržaškem Ljudskem odru (dne 18. avgusta 1905 o »Znanosti in delu«, prim. Rdeči prapor 1905, št. 15), a vendar »ni bil socialist niti ni želel biti«. To pripoved moremo razumeti le tako, da se ni hotel vključiti in včlaniti v socialno demokracijo, bodisi ker ni v vsem z njo soglašal ali pa ker je sodil, da bi mu včlanjenje utegnilo usodno škoditi v poklicnem napredovanju. Če se je Regent zadeve prav spominjal, pa vsi pridržki dr. Ivu Novaku — ne Franu, kakor je v njegovi knjigi krivo poimenovan v Registru imen (str. 358) — niso pomagali, zakaj s tistim obiskom Delavskega doma in delavskega društva, ki ni bilo na narodnjaški podlagi, se je baje tako zameril narodnjaški družbi, da »mu je že nekaj dni po predavanju njegov šef — slovenski odvetnik v Trstu — odpovedal službo«. Tako »je moral iz Trsta v Gorico in se za vselej odpovedati obiskovanju delavskih domov in družbi s socialisti«. Gotovo je bilo takrat silno

težavno vzdržati mlademu slovenskemu socialističnemu intelektualcu; spomni-mo se, da so v Cankarjevih delih takšne osebnosti redoma propadale! A naj še nekoliko dopolnim podatke o dr. Ivu Novaku: V nekrološki notici klerikalne »Goriške straže« (1920, št. 3) beremo, da »je svoj prosti čas žrtvoval društvenemu gospodarskemu gibanju na Goriškem«, da je bil predsednik »Goriške zveze gospodarskih zadrug«, pravni zastopnik Centralne posojilnice — torej klerikalnih zavodov — nadalje član nadzorstva Katoliškega društva v Gorici in zadnji čas še odbornik političnega društva »Edinost« v Trstu, kamor ga je — po »Slovencu« (1920, št. 12) — delegirala slovenska ljudska stranka. Čas begunstva — 1915—1918 — je preživel v Celovcu, ob prevratu 1918 je bil član goriškega Narodnega sveta.

Pri presoji Slančevega in Novakovega primera sem ostajal v okviru takrat in dandanes splošno veljavnih pojmov o advokatih kot potrebnih branilcih in tudi izterjevalcih lastninskih in drugih zasebnopravnih pravic (ali takratnih pojmov o trgovcih kot posrednikih blagovne izmenjave in o zasebnih blagovnih proizvajalcih). Le če stopimo iz okvira tistih pojmov na tla razredno kritične presoje, ki po sebi ni moralne narave (čeprav ima tudi takšno vsebino), se kajpak lahko postavljamo načelno na stran vseh obubožanih, izkoriščanih, prizadetih, ki so jih upniki spravili na beraško palico s pomočjo advokatov. V tem smislu se je dolenski dopisnik socialnodemokratskega »Delavca« (1896, št. 27) — kakor vse kaže, takratni dunajski medicinec Ivan Oražen, ki je bil doma iz Kostanjevice — obregnil ob »nekatero vsemogočne narodne odvetnike« in se je pri tem posebej spravil nad »takovega prijatelja ljudstva«, pred katerim »se trese vsa dolenska stran«, zakaj »ubogi zadolženi kmetič kar strepeta, če mu pravi upnik, da ga bo dal temu doktorju čez«. Takrat je bil Slančev priimek na Dolenskem sinonim za advokata! Prezadolženi kmetič se je kajpak bal neizprosne usode, ki je prihajala nadenj s pravnimi ukrepi advokata Slanca!

Vendar Slanc tudi z razredno kritičnega vidika ni bil nepreklicno obsojen za sovražnika ljudstva! Za takšnega ga ni nihče več mogel imeti, ko si je začel s peresom prizadevati, da bi vplival na slovensko inteligenco v smislu svojih vse bolj izrazitih socialističnih nazorov, ko je med prvimi vztrajno opozarjal na vse hujše obubožanje dolenskega kmečkega ljudstva in na njegovo množično izseljevanje, očitno globoko prizadet zaradi propadanja najbližjega mu dela njegovega naroda. Vtem ko se je Ivan Oražem kmalu poslovil od socialne demokracije, se po študijah priženil med posedujoče in razvil v liberalnega meščana (kot takšen je postal pozneje voditelj slovenskega sokolstva), pa je bil Slanc vsaj na pol prebežnik iz meščanstva k delavskemu razredu. Predstavniki delavstva — Etbil Kristan kot prvi — so z odprtimi rokami sprejeli njegovo publicistično sodelovanje v socialnodemokratskem tisku in njegovo gmotno podpiranje revne delavske stranke, ne da bi jih bil pri tem kaj motil njegov advokatski poklic (kakor v podobnih primerih niso poklici podpornikov motili niti nemške socialne demokracije niti boljševiške stranke). Tu imamo opravka z realistično omejitvijo veljave razredno kritičnega vidika. Razširja-

nje njegove splošne uporabe tudi na posamezne izjemne primere bi bilo očitno absurdno! Slancu so slovenski socialisti morali priznati, da je prerasel utesnjena obzorja svoje liberalne generacije in se uvrstil časovno na čelo tistih zares »redkih mož pri nas, ki jih njih stan in denar nista slepila za potrebe in zahteve svojega časa, ki je zato hodil naprej in ne nazaj« (tako je zapisal o njem dr. Dragotin Lončar v anonimni — nekrološki notici za socialnodemokratskega »Delavca« 1916, št. 97).

*

Tu uvrščam naknadno odkrito Slančevo teoretično odklanjanje advokatskega poklica v prvem dostopnem mi njegovem prispevku v chicaškem »Glasu svobode« (1905, št. 32), ponovljeno v krajši obliki v nekem njegovem dopisu »Iz stare domovine« istemu listu devet let pozneje, 1914, št. 3). Medtem ko je v tem dopisu iz leta 1914 zapisal: »Kmet, plačuj in idi v Ameriko, da zaslužiš, kar te staneta tvoj far in advokat!«, pa je devet let prej razglabljal takole: »Naš narod plačuje na leto duhovnikom in advokatom več milijonov goldinarjev. Zadrugno [tj. — socialistično po Slančevi rabi tega izraza] življenje ne bo rabilo teh dragih gospodov. Ono bo sploh pometlo med juristi uradniki. — Treba jih ne bo. Pametni zadrugarji se bodo vladali sami. Zadruga je anarhistična. Zadruga bo skrbela brez policajev in pravnih za dobro gospodarstvo in ker bodo ljudje imeli zadosti jesti, ne bo dosti hudodelcev in ne pravnih za gmotne koristi. Bodoče gospodarstvo zadruge si bo svoje uradništvo ustvarilo.« Pa naj kdo reče, da ni bil meščanski advokat Slanc v popolnem soglasju s socialisti svojega časa v idealnem zamišljanju, kako bo socialistično družbeno stanje ljudi uspešno obrnilo k dobremu!

A naj omenim še zvezo, v kateri je Slanc tako razglabljal: Lotil se je zagovora dr. Ivana Tavčarja proti Šukljetu, ki je bil v dunajskem državnem zboru, v katerega je bil izvoljen takrat kot klerikalni kandidat, očital liberalnemu pvraku, da je kot zagovornik v neki dolenjki kazenski zadevi računal »horenden« honorar. Ne more nas tu zanimati niti, kako je Slanc Šukljetove navedbe popravljal, niti ne zasluži pozornosti njegova podobna očitavanja klerikalnima advokatom dr. Krisperju in dr. Sušteršiču; omembe vredno pa se mi zdi, s kolikšno hvalo je Slanc obsul dr. Tavčarja, da bi ga poveličal nad uskokom Šukljetom. V nasprotju z le-tem ga je predstavil kot darežljivega podpornika, ki vse, kar zasluži kot javni funkcionar, in še več — dá »za študente in druge koristne narodne namene«. Označil ga je za »poštenega in odkritosrčnega človeka« in za »velik talent«. Zelel si je samo še, da bi mu bil Tavčar sposoben slediti v sprejemanju socialističnih idej: »Ko bi se bil kaj bavil s stremljenjem delavstva, proučeval veliko literaturo socializma, bi bil dr. Tavčar na poti k masi slovenski, ne držal bi se samo meščanov-trgovcev in [nemških!] veleposestnikov, s katerimi ima liberalstvo v kranjskem deželnem zboru proti klerikalcem večino.« Tudi to je bilo pisano v Slančevem tako sorodnem duhu ameriškega liberalno-socialističnega lista.

IV.

Slančevu umaknjeno mecenstvo do Ivana Cankarja je v Slovenskem biografskem leksikonu (str. 352) omenjeno tako, da sta se oba razšla »po 1904 zaradi dolga, ki ga Cankar Slancu ni vrnil«; formulacija ni prav točna, zakaj šlo je za večji dolg 400 kron, ki ga je moral Slanc — bodisi sam ali skupaj z bratom — plačati namesto Cankarja. Da je le-ta dobil posojilo, sta morala zanj podpisati dva poroka. Drugega poroka je Slanc iskal najprej v Ljubljani, kjer se je trlo petične inteligence, a ga ni našel, kakor je opisal v pismu Cankarju (Pisma Ivana Cankarja II, str. 343): »Nobenega človeka ni bilo dobiti, da bi bil sojamčil z mano za Vas, v vsej Ljubljani so se [meščani] rogali, ko sem pisal, da se naj več družih [tj. eden izmed njih] podpiše.« Končno je Slančev brat v Litiji sopedpisal, ker mecen ni hotel snesti obljube. Slančevu poroštvo je bilo mecensko, kakršno je bilo tudi njegovo prejšnje podpisovanje pisatelja v letu 1900 z rednimi zneski vsak drugi mesec na Cankarjeve zapovrstne prošnje. Takrat mu je bil Cankar svoje neplačevanje dolgov opisal takole (v pismu z dne 22. marca 1900, Pisma... II, str. 353): »...je bila moja dolžnost živeti od zraka. A jaz, človek nedostojen, tega nisem znal ter sem — shoking! — pumpal. Zato je moje ime omadeževano in prati ga moram sam...« Prav takšna zadeva se je ponovila leta 1904, ko se Cankar ni zmenil niti za plačevanje obresti niti za odplačevanje dolga, za katerega sta jamčila brata Slanca; tako je ravnal v mirnem prepričanju, da njegovima porokoma v nobenem primeru ne bo treba »živeti od zraka«, kakor je pretilo njemu. Če izhajamo od oznake »Značaja Ivana Cankarja«, ki jo je zapisal Vladimir Levstik (Jutro 1926, št. 105), da je bil »pri pijači Slovenec«, »pri denarju« pa »komunist, v dajanju še rajše, nego v jemanju«, lahko zastavimo tako, da je rad dr. Slancu in drugim meščanom, ki niso poznali stiske, naložil takšno »žrtvovanje v dober namen« ali takšen »komunizem« v dajanju, rajši kakor pa manj založenim prijateljem. Ko je leta 1910 nujno potreboval »vsaj 200 kron«, je naprosil prijatelja dr. Antona Dermoto, ki še ni bil prišel do tiste — da si izposodimo Benkovičev opis — »gmotne strani zadevajoče zbirke«, naj bi skušal izposlovati zanj posojilo pri dr. Henriku Tumi, češ: »En stotak bi on v tak dober namen pač žrtvoval!« Ne vemo, ali se je Dermota obrnil na Tumo ali pa je, ne da bi ga bil povprašal, Cankarju sporočil, da od njega ni kaj pričakovati. Ko je prejel takšno sporočilo, je Cankar Dermoti odpisal: »Kar se tiče dr. Tume, je pa stvar taka, kakor je bila zmirom: Kdor nič nima, ne more dati, kdor pa bi za silo imel, zaklepa s principi, ki so bili od nekdaj najboljše ključavnica.« Tuma je dve leti za tem v okviru večje akcije Cankarjevih prijateljev zanj snel ključavnico in se izkazal mecena nasproti njemu (prim. moj »Prispevek k Cankarjevi korespondenci 1912—1913«, Novi svet 1949, str. 1120—1158), a se je pri tem docela razočaral v možnost njegove prevzgojljivosti k »solidnosti«. Takšne prevzgojljivosti ne bi bila smela niti Slanc leta 1904 niti Tuma leta 1912 Cankarju pripisati; v tem primeru ne bi bila pisala svojih »jeznih« pisem s hudimi očitanji.

Dušan Kermašner

CANKARJEVA PROZA NA SLOVAŠKEM

Moj članek se omejuje na vprašanje, kako so sprejemali in prevajali Cankarjevo prozo ter deloma o njej govorili v člankih in ocenah na samem Slovaškem, s čimer se razlikuje od članka Cankarjeve drame pri Slovakih,¹ kjer je bilo opisano Cankarjevo uveljavljenje tudi med jugoslovanskimi Slovaki. Izjemno upoštevam samo en knjižni prevod Cankarjeve proze iz Bačkega Petrovca. Za prikaz Cankarjeve proze pri vojvodinskih Slovakih ni na razpolago niti delna bibliografija, manjka pa v Ljubljani tudi domala vsa publicistika slovaške manjšine, da bi mi bilo mogoče tako bibliografijo za svoj namen sestaviti. Obenem se mi zdi, da bi se bilo bolj mogoče lotiti tega vprašanja v zvezi z javljanjem Ivana Cankarja med Srbi in Hrvati ali še tudi med narodnimi manjšinami, predvsem v Vojvodini. In če je bilo javljanje Cankarjeve proze med Srbi in Hrvati razmeroma sporadično v času do pisateljeve smrti, nekoliko se je pomnožilo v času med obema vojnoma, ne moremo pač pričakovati, da bi se bil Cankar javljal med jugoslovanskimi manjšinami v večji meri. To je vredno in potrebno posebej poudariti tudi zaradi paralele s stanjem na Slovaškem in v čeških deželah: do 1918 je v češkem jeziku izšla, lahko rečemo, vrsta Cankarjevih knjig in ob kulturnem stanju, kakor so ga imeli Slovaki pod Budimpešto, je bil češki kulturni vpliv zelo močan.² Imamo pa tudi neposredne dokaze, da je bil Cankar v čeških prevodih poznan tudi na Slovaškem.

Neposredna bližina Dunaja, kjer je Cankar dolga leta živel, in bližina slovaške dežele, predvsem Bratislave — ki je tedaj bila predvsem nemška in madžarska —, so vsekakor dajale priložnost za seznanjanje Slovakov s slovensko literaturo, tako tudi s Cankarjem. Ni dvoma, da je Cankar prišel v kontakt s Slovaki tudi na Dunaju samem; saj je črticam, o katerih pravimo, da so vzete iz življenja češke manjšine na Dunaju, dajala širšo snov tudi Moravska, a del Moravske je tudi Moravska Slovaška, Moravské Slovácko. Stik z Moravsko in Moravsko Slovaško so imeli tudi drugi člani naše moderne, saj so prevajali ali prirejali ljudsko poezijo te pokrajine tako Župančič kakor Kette in Murn. V ta barviti svet pa so hodili iskat barve — v pokrajini in na ljudeh oziroma na njihovih nošah — tudi slovenski slikarji, študirajoči na Dunaju, med njimi npr. Ivan Zabota, slovenski rojak iz Ljutomera, ki je postal pozneje slovaški slikar, eden najbolj upoštevanih portretistov. Zabota je Can-

¹ Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, 12, Ljubljana, 1968, 278 do 292.

² Češki in slovaški knjižni prevodi Ivana Cankarja so zapisani v bibliografijah: dr. Jan Thon: Jihoslovanská a československá literatura ve vzájemných překladech, Praga, 1955; dr. Oton Berkopec: Littératures yougoslaves en Tchécoslovaquie 1945—1964, Praga, 1965. Manj zanesljiv, z mnogimi, predvsem tiskovnimi napakami, je popis prevodov v knjižici, ki jo je zbral in uredil Bogomil Gerlanc: Ivan Cankar, glasnik naših dni, 1946.

karju napravil osnutek za njegovo Erotiko, pozneje pa so se zveze med njima pretrgale, kakor so se kmalu v celoti pretrgale Žabotove zveze z rodno Slovenijo.³ O kontaktih Slovencev na Dunaju in Slovakov doma priča iz tega in naslednjega časa osebna in pismena zveza med Jožefom Plečnikom in slovaškim arhitektom Dušanom Jurkovičem. Tudi Hodonín na meji moravske in tedanje ogrske Slovaške, kjer so slovenski slikarji pogosto razstavljali, je utegnil posredovati spoznavanje slovenske besedne umetnosti, medtem ko je bila Bratislava kljub svoji bližini tedaj tuje mesto, ki ni izzivalo slovanskih stikov. Tu tudi niso izhajali slovaški listi. Reprezentativna slovaška revija Slovenské pohľady je izhajala v Turčianskem Svätém Martinu, politični organi pa v Budimpešti.

V Pohľadyh do Cankarjeve smrti ni izšel noben Cankarjev prevod, enako revija nikjer ni omenila njegovega dela ali imena. Prvi Cankarjev tekst je izšel v političnem listu 1904.

Cankarjevi teksti so se pred prvo vojno pojavljali v političnih slovaških listih. Kratka Cankarjeva proza je raztresena po maloštevilnih političnih organih. Te objave pričajo, da je Cankar že predstavljal vidnega zastopnika slovenskega slovstva. Njegovo prevajanje je pomenilo potrjevanje slovstva malega slovanskega naroda, podobno brezpravnega, kakor je bil slovaški, nikakor pa ne iskanje in potrjevanje njegovih umetniških vrednot. Prevodi niso hoteli prikazovati idejnih in umetniških prizadevanj nove slovenske literature, temveč uspešnost nacionalnega kulturnega razvoja nesvobodnega naroda. Ker so bili prevodi objavljani v tedaj malo razširjeni časniški publicistiki, kajpada niso mogli imeti velikega odmeva ne med bralci ne med slovstvenimi ustvarjalci.

Ne razpolagamo s popolno bibliografijo Cankarjevih prevodov v slovaščino. Kljub nepopolnosti naj navedem spisek Cankarjevih prevodov, kakor ga daje bibliografski oddelek Narodne knjižnice v Martinu.⁴ Po zatrjevanju oddelka naj bi bili ti bibliografski zapiski za leta 1901—1918 popolni, za leta 1919—1945 pa nepopolni:

Nina — Nina, Slovenské noviny 23. in 24. avg. 1904, prevajalec naveden. Ker je Cankar Nino napisal posebej za Vinjete, je torej črtico prevajalec prevedel iz knjižne objave, če seveda ni podlago prevodu predstavljal češki prevod;

Cerešne a prsteň — Češnje in prstan, objavljeno dvakrat: Slovenský denník 16. nov. 1910, prevedel H. M., in prav tam 20. jul. 1911, prevajalec nezapisan. Ali se prevoda ujemata, je treba še ugotoviti. Črtica v izvirniku dotlej knjižno ni bila objavljena. Priobčena je bila v SN 7. sept. 1910. To priča, da je redakcija lista Slovenský denník dobivala SN neposredno, saj je med slovensko objavo in slovaškim prevodom komaj nekaj mesecev časovnega premora;

³ Viktor Smolej: Slikar Ivan Žabota, NOja 1959, 436—9; o odnosih do Cankarja 437.

⁴ Pismo bibliotekarja dr. Petra Libe, Martin, 10. jul. 1968, s priloženo bibliografijo prevodov iz Cankarja, kolikor ima zapiskov Narodna knjižnica v Martinu.

Jej obraz — Njena podoba, Slovenský denník 4. marca 1911, prevedel dp. = Dušan Porubský. Tudi Njeno podobo je mogel prevajalec dobiti iz prve objave v SN 30. jul. 1910, ker je knjižno izšla šele 1920;

Podivný príbeh o hrbáčovi — Čudna povest, Slovenský denník 3. dec. 1911, prevajalec ni zapisan. Črtico je mogel vzeti iz Vinjet;

Na jar — Spomladi, Slovenský denník 2. apr. 1912, prevajalec ni zapisan. Črtica je bila na razpolago v Krpanovi kobili, kjer jo je bilo slovaškemu prevajalcu pač laže dobiti kakor v DS 1906;

Vanda — -?-, Národné noviny 20. okt. 1906, prevajalec V. M. = Vladimír Mičátek;

Šáleček kávy — Skodelica kave, Robotnícke noviny 28. maja 1914, prevajalec nepodpisan. Tekst je mogel biti preveden po objavi v LZ 1910, še verjetneje pa po kakšnem češkem prevodu;

Matej — -?-, Slovenský týždenník 14. in 21. maja 1915, prevajalec nepodpisan.

V navedenih prevedenih črticah ni vidna nikaka premišljena izbira, nikak določen namen. Izbranim črticam ni glede vrednosti kaj očitati. Vsekakor so ustrezale okviru časnikov po svoji motiviki in mimoumetniški, to je vzgojni in zabavni vrednosti. Bralec je z njimi dobil dober, dostojen literarni listek. O izrednosti Cankarjevega pisanja se seveda ob teh listkih ni mogel prepričati.

Cprav zaznamki iz let 1919—1945, kakor rečeno, niso popolni, naj jih zaradi evidentiranja Cankarjevih prevodov vendarle navedem:

Blbý Martin — Bebec Martin, mesečnik Vatra 1923, 224—225, prevedel P(eter) Prídavok. Črtica ni prevedena v celoti, ampak samo njen odlomek; vzeta je iz knjige Podobe iz sanj;

Cudzia učenosť — Tuja učenosť, mesečnik Rozvoj 1937, 35—36, prevedel J(ožo) Ambruš, vzeto iz Mojega življenja;

Červená škvřna — Rdeča lisa, mesečnik Vesna 1931, 8, prevedel V(ojtech) H(enrich) K(urtha). Črtica je bila sicer objavljena v knjigi Ob zori, 1903, vendar jo je prevajavec verjetneje vzela iz ZS VI (1927);

Hrob matky — Njen grob, mesečnik Vatra 1924/25, 156—157, prevedel dr. MKA = dr. Vojtech Mierka, vzeto iz Mojega življenja;

Jej obraz — Njena podoba, mesečnik Vatra 1924, 110—111, prevedel dr. MKA = dr. Vojtech Mierka, vzeto iz Mojega življenja;

Mamkin desiatnik — Desetica, mesečnik Slniečko 1931/32, 2—3, prevajalec nezapisan, iz Mojega življenja;

Pre bozk — Za en poljub, mesečnik Vesna 1930, 172—173, prevedel Véhá = Vojtech Henrich Kurtha. Prva objava je bila v LZ 1910, vendar je verjetneje prevajalec imel za predlogo srbski ali češki prevod;

Štvrté zastavenie — Četrta postaja, mesečnik Rozvoj 1933/34, 8—9, prevajalec V(ojtech) H(enrich) Kurtha, iz Podob iz sanj;

Večerná modlitba — Večerna molitev, mesečnik Vatra 1924/25, 207—208, prevajalec dr. MKA = dr. Vojtech Mierka;

Za vojny — O vojski, mesečnik Vesna 1951, 15, prevedel V(ojtech) H(enrich) Kurtha. Prva objava v DS 1915, vendar je dvomljivo, ali je prevajalec imel pri roki neposredno prvo objavo. Verjetneje je prevajal po kakem predhodnem prevodu v srbsčini ali češčini.

Ti bibliografski zapiski so zelo nepopolni, zlasti za čas po 1918. letu, kar potvarja podoba o javljanju Ivana Cankarja med Slovaki. Predvsem manjkajo v veliki meri prevodi, ki jih je objavljaval v slovaških listih dr. Vojtech Mierka.⁵ Ker doslej ti bibliografski zaznamki še niso bili v celoti objavljeni, naj slede tukaj, kakor jih je posredoval prevajalec:

Pán berný sa zamyslel — Gospod davkar se je zamislil, Slovenský východ (Košice) 25. jul. 1920;

K večeru — Na večer, ib. 5. sept. 1920;

Kapitola o bradavici — Poglavlje o bradavici, ib. 26. sept. 1920;

Aj ja pôjdem — A jaz pojdem, ib. 8. avg. 1920;

Romanca o št'astí — Romanca o sreči, ib. 3. aprila 1928;

Ako vol'akedy — Kakor nekda, ib. 14. apr. 1928;

Slečna — Gospodična, ib. 1. jan. 1927;

Bez domova — Brez doma, ib. 29. jun. 1924;

Krásna Vida — Lepa Vida, ib. 3. jan. 1926;

Cudzia učenosť — Tuja učenost, ib. 27. jul. 1920;

Večerné tiene — Večerne sence, ib. 13. sept. 1925;

V háji — V gaju, ib. 13. jul. 1924.

Starý Znoj — Stari Znoj, Strom (Košice) 24. marca 1928;

Dobrodinec — Dobrotnik, ib. 4. marca 1928;

Jeho matka — Njegova mati, Národná Stráž (Nitra) 25. nov. 1938;

Pán stotník — Gospod stotnik, ib. 5. avg. 1920;

Judášov pozdrav — Judežev poljub, Nezávíslosť (Nitra) 6. maja 1937;

Ubohé ruže — Uboge rože!, ib. 13. maja 1937;

Anastáz — Anastazij, Národná Stráž (Nitra), 14. okt. 1938;

Vojtech Mierka je 1928 v časniku Slovenský východ, kjer je priobčil največ svojih kratkih prevodov iz Cankarja, objavil tudi dvoje predavanj, ki ju je imel v košiškem radiu isto leto. Številko 1. jan. 1927 istega lista je posvetil v celoti Cankarju. Predavanje o Cankarju je imel tudi v Nitri 25. marca 1933.

Iz svojih zapiskov navajam še naslednja dva prevoda V. H. Kurthe v listu Slovenská politika 1. aprila 1934:

Prvé sväté prijímanie — Prvo sveto obhajilo in Štvrté zastavenie — Četrta postaja (odlomek).

V polit. časnikih Slovenský denník, Slovenská politika in Slovák so se med obema vojnama pojavljali pogosti prevodi zlasti iz Cankarjevega Mojega življenja. Dosledno objavljanje tega cikla priča o namenih prevajalcev, ki jih je bilo več, da posredujejo to pisateljevo delo v celoti in nekako pripravijo

⁵ Pismo dr. Vojtecha Mierke, Ostrava, 4. nov. 1968, s priloženo bibliografijo njegovih prevodov v slovaščino.

»teren« za njegovo knjižno objavo. To je videti tudi iz prizadevanja, objavljati črtice iz iste zbirke po drugi vojni v polit. listu *Lud.* Tam sta objavljeni črtici *Cudzia učenost* — *Tuja učenost* 16. maja 1948, pod katero je pripis: *Z chystanej sbierky prekladov Můj život, in Z mójho života* — III. pogl. iz *Mojega življenja*, kjer sta pod objavo zapisani začetnici prevajalčevega imena ja = *Joža Ambruša*. Objavljeni črtici imata tudi na čelu izvorni vinjeti, po vsej verjetnosti Vincenta Hložnika, ki je tisti čas opremil slovaško knjižno izdajo Cankarjevega romana *Na klancu*.⁶

Vsi navedeni bibliografski zapiski kažejo veliko naključnost in opozarjajo na potrebo, da bi Narodna knjižnica v Martinu s svojim bibliografskim oddelkom načrtno sestavila bibliografijo Cankarjevih prevodov v slovaščini. Tudi bibliografija, ki jo kot svoje delo omenja Andrej Vrbacký v članku *Záujem o juhoslovanské literatúry na Slovensku* v zborniku razprav in prispevkov z mednarodnega simpozija o literarnih odnosih Slovakov in Južnih Slovanov,⁷ je vsekakor nepopolna.⁸ A. Vrbacký, izredno plodovit prevajalec iz srbskega in hrvaškega slovstva, izjemoma posegajoč tudi na slovensko področje, v omenjenem zborniku ne objavlja svoje bibliografije, o kateri govori, a posnema po njej nekaj dejstev, ki so močno zanimiva prav za Ivana Cankarja. Bibliografski popis A. Vrbackega se ne tiče objav v jugoslovanskih manjšinskih časnikih in časopisih, ampak zajema zgolj objave na Slovaškem (nekako za sto let). Njegova rokopisna bibliografija pa ne upošteva samo prevodov posameznih pisateljev, ampak tudi članke in zapiske o pisateljih in njihovih delih, kolikor so se pojavljali v slovaški publicistiki, in beležke o uprizoritvah Cankarjevih dram. Po Vrbackem gre v celoti za 620 literarnih imen iz slovenske, hrvaške in srbske literature. Med temi je najpogosteje imenovan prav Ivan Cankar, in sicer 150-krat. Zaradi značilnosti je treba ob tem številu navesti, da se za Cankarjem najpogosteje imenuje Nušić (100-krat), Čorović (70-krat), Milan Begović (65-krat), Andrić (50-krat), Šenoa (21-krat), Vojnović (32-krat), od Slovencev pa še Meško (25-krat), Župančič (21-krat), Prešeren (17-krat) itn.

Številka 150 pri Cankarju res ne pomeni, da je izšlo iz njega toliko različnih prevodov. V številu so obseženi tudi ponovni prevodi ali ponatisi istih črtic in obseženi tudi članki, ki govorijo o njem. Vrbacký pravi: »Bolo zaužívanou praxou, že sa niektoré poviedky uverejňovali v novinách aj viackrát, najmä u tých spisovateľov, ktorých mená sa vyskytujú najčastejšie, Cankara a Nušića« (l. c., 351). Tako je vredno navesti, da se je npr. Skodelica kave

⁶ Izrezka v mojem arhivu.

⁷ Priobčeno v zborniku: *Literárne vzťahy Slovákov a Južných Slovanov*, Bratislava, 1968.

⁸ Žal tudi nedostopna. Na dvakratno moje pismo prošnjo, da bi mi sestavljalec poslal iz nje izpiske, kolikor se tičejo Cankarja, in kljub osebni avtorjevi obljubi (29. nov. 1968) v Bratislavi, da bo to storil, doslej nisem dobil ničesar.

pojavi v slovaški objavi šestkrat, tudi pod različnimi naslovi in od različnih prevajalcev. Vrbacký navaja naslednje objave:

- Šáleček kávy, Robotnícke noviny 28.maja 1914;
- Šiálka kávy, Slovenský denník 25. jun. 1927;
- Šálka kávy, Slovenska politika 17. jul. 1927;
- Čiaša kávy, Slovenská politika 21. sept. 1930;
- Čiaša kávy, Slovenský východ 16. apr. 1933;
- Šalka kávy, Slovenská politika 20. sept. 1936. (l. c., 351.)

Toda tem šestim objavam je mogoče po moji vednosti dodati vsaj še dve: Mierkov prevod v knjižici Mladost' a iné rozprávky ter objavo v ilustr. časopisu Slovenský svet 1922 (10), obakrat pod naslovom Šálka kávy. Tako je objav vsaj osem, a nedvomno jih je še več.

V dokaz, kako je bil Cankar pri prevajalcih (in urednikih) popularen, naj bodo navedeni po Vrbackem še naslednji podatki. Po večkrat so bile objavljene tudi naslednje Cankarjeve črtice: Njena podoba štirikrat, Za en poljub šestkrat, Njen grob in Romanca o sreči trikrat itn. Časopisne objave kratke Cankarjeve proze, predvsem črtice, največ iz Mojega življenja in Vinjet, izpričujejo veliko Cankarjevo popularnost. Kratke črtice niso samo po dolžini, po obsegu ustrezale ozkemu prostoru časnika, ki jih je objavljaj pod črto ali kot »lažje«, nepolitično branje, ampak so vsekakor osvajale tudi s svojo toploto, človeško sugestivnostjo in pisateljsko prepričljivostjo. Tako je dal svoje prostore Mojemu življenju hlinkovski dnevnik Slovák, kjer sta 1932 priobčila knjižico skoraj v celoti Andrej Kmet⁹ in nekaj pozneje Jožo Ambruš⁹, in agrarni dnevnik Slovenská politika, kjer je objavljaj svoje prevode Ján Irmmler⁹ v letih 1934 in (menda) 1935. Kakor Hodževa Slovenská politika in Slovenský denník v času med obema vojnama, sta bila v stari Ogrski Hodževa organa za kmečko ljudstvo in za redko meščanstvo Slovenský denník (urejevala Milan Hodža in Anton Stefáněk), pisan v narodnem duhu slovaške buržoazije, in Slovenské noviny; Slovenský týždenník pa je bil pred prvo vojno najbolj razširjen slovaški list. Med obema vojnama izhajajoči listi Slovák, Slovenská politika in Slovenský denník so izhajali v središču slovaškega polit. in kulturnega življenja, v Bratislavi, medtem ko je bil od drugih časnikov pomemben le še Slovenský východ v Košicah. Pojav Cankarja in njegove proze v Vatri, ki je bilo glasilo nastopajočega rodu, je gotovo pomenilo velik literarni poudarek, medtem ko so objave v listih, kakor so bili Strom, Národná Stráž, Nezávisnosť, različni ilustr. tedniki ipd., bile brez širšega odmeva med bralci, omejene na lokalno publiko, brez možnosti, da bi kakor koli močneje vplivale na veljavnejše upoštevanje Cankarjeve besedne umetnosti med Slovaki.

Od resnih literarnih listov sta Cankarja med obema vojnama povzdignili samo reviji Vatra in Slovenské pohľady. Vatro je 1919 ustanovil mladi rod, ki je začel z velikimi ambicijami ustvarjati v svobodni Slovaški. Ni brez

⁹ Osebné izjave, deloma ustno, deloma pismeno, prevajalcev Kmet'a, Ambruša in Irmmlerja piscu tega članka. Izjav nisem kontroliral in konkretiziral.

značilnosti, da je izmed redkih upoštevanih tujih ustvarjalcev prinesla Vatra prav nekaj standardnih Cankarjevih črtic. (Pač zgolj zunanja zanimivost pri Vatri je bila ta, da je v njej bilo priobčenih nekaj reprodukcij najboljših slikarskih del Ivana Žabote, Cankarjevega mladostnega dunajskega tovariša na začetku njunih umetniških tipanj.) Druga revija, Slovenské pohľady, ki se ni spomnila Cankarja ves čas do prve vojne, je prinesla prvi vzgled Cankarjeve proze šele 1927, torej leto zatem, kar je Vojtech Mierka izdal prvo samostojno knjižico Cankarjeve proze v slovaščini. Slovenské pohľady so priobčili prevod črtice »O, domovina, ty si ako zdravie...« 1927 (299—501), čez sedem let pa ponovno en Cankarjev tekst, Na Golgatu (1954, 87—89).¹⁰

Knjižico Cankarjevih kratkih črtic pod naslovom Mladost' a iné rozprávky — Mladost in druge zgodbe je izdal Vojtech Mierka v Košicah 1926, torej ne v tradicionalnem kulturnem središču pri Slovaški Matici v Martinu in ne v nacionalnem središču v Bratislavi, kar je vsekakor predstavljalo minus za uveljavljanje Cankarjevega imena in dela med Slovaki. Mierkova knjižica, ki jo je izdal v samozaložbi, je na 79 straneh prinesla naslednje Cankarjeve črtice, vzete izključno iz Slebingerjeve izdaje Mojega življenja: Mladost' — Mladost, Šálka kávy — Skodelica kave, Muchy — Muhe, Papršlek z mladosti — Utrinek iz mladosti, Firbec — Firbec, Desiatnik — Desetica, Sova — Sova, Tičnica — Tičnica, Kakadu — Kakaduj, Istrijský somár — Istrski osel, Cudzí život — Tuje življenje, Lišiak — Lisjak in Slamené klobúky — Slamniki.

Velik delež je imel Cankar v knjigi novejše slovenske proze, ki jo je pod naslovom Cankarjevega dela Za krížom izdal Koloman K. Geraldini 1942. V antologiji je bilo 82 strani Cankarjeve proze, dobra tretjina celotne knjige. Vsekakor je tak poudarek Cankarjevega dela podčrtal njegovo izjemnost ter miselno in umetniško pomembnost. Prevajalec je v knjigi priobčil naslednje Cankarjeve črtice in novele: Za krížom — Za krížem (v ožjem pomenu naslova), Sused Luka — Sosed Luka, O polazovaní — O prešcah, Z môjho života — Iz mojega življenja (pogl. XI.), Král' Matej — Kralj Matjaž, Deti a starci — Otroci in starci, Straka a lastovičky — Sraka in lastavice ter Lišiak — Lisjak.

Izjemoma upoštevajmo še knjižno izdajo vojvodinske založbe v Bačkem Petrovcu, ki je v prevodu Andreja Čelovskega 1956 objavila knjigo Sluha Jernej a jeho právo.

Andrej Vrbacký v že omenjenem članku o prevodih iz južnoslovanskih slovstev v slovaščino pravi, da naj bi bilo v slovaščino prevedenih »pomerno málo kníh« Ivana Cankarja, in sicer po njegovem sedem (l. c., 351), če v to število štejemo tudi radijsko priredbo Hlapca Jerneja in dve izdaji Kralja na Betajnovi. Podatek je nejasen ali verjetneje netočen. Knjižno so izšla v slovaščini, upoštevajoč tudi izdaje pri jugoslovanskih Slovakah, naslednja Cankarjeva dela: Mladost' a iné rozprávky, Na závoze — Na klancu in Král' na

¹⁰ Dr. Pavol Halaša: Register Slovenských pohľadov 1881—1938, I.—II., Martin, 1949.

Betajnovej v tisku in Paholci — Hlapeci v rotaprintu, vsa štiri na Slovaškem, Sluha Jernej a jeho právo ter (revijalno) Král' na Betajnovce tiskano v Vojvodini. Vrbacký prevedenih knjig, objavljenih na Slovaškem, ne navaja.

Nova Cankarjeva knjiga je izšla šele po drugi vojni, 21 let po Mierkovi. To je roman Na závoze — Na klancu, ki ga je pod psevdonimom J. Gálik prevedel Jožo Ambruš.

Če pogledamo vrsto prevajalcev,¹¹ ki so se ukvarjali s Cankarjem, moremo ugotoviti, da se je večina ukvarjala z njim samo sporadično, le kratek čas. To velja zlasti za prevajalce do Cankarjeve smrti.

Prevajalec, ki se je skrila za začetnici M. H., je najverjetneje Ján Petrikovich (1878—1948), doma iz Kovačice v Vojvodini. Spada torej v vrsto jugoslovanskih Slovakov, ki so, poznavajoč srbsščino, skušali posredovati rojakom na Slovaškem literarne sadove, dozorele na Slovenskem. Po poklicu advokat, se je po prevratu 1918 odselil na Slovaško. Ali je prevedel še kaj več iz slovenščine, mi ni znano.

Dušan Porubský (1876—1924) je bil poklicni časnikar, najprej v Budimpešti, nato na Slovaškem, kjer je med drugim bil tudi šef redaktor uradne čl. tiskovne agencije in uradnega lista. Mogoče je njegov tudi kateri od prevodov, ki v tistih letih ni signiran.

Vladimir Mičátek (1871—1922) je bil vojvodinski Slovak, enako kakor njegova sestra Eržika Mičátková (1872). Pri obeh so verjetne pobude srbske publicistike. Vladimír Mičátek je posredoval slovaški pesnici L'udmila Podjavorinski prozni prevod nekaterih Aškerčevih pesmi, da jih je prepešnila in objavila v reviji Slovenské pohľady. V pismu 2. III. 1907 imenuje pesnica Mičátka »znamy social-demokrát«. Tako pri njem ni izključeno, da je dobil črtico O, domovina... tudi v prvi slovenski objavi.¹²

Iz Vojvodine je tudi Andrej Mráz, ki je prav izjemno prevedel eno Cankarjevo črtico, saj se sicer s prevajanjem ni ukvarjal. Kritič in liter. zgodovinar, nazadnje prof. za novejšo slovaško literaturo na univerzi v Bratislavi, je kot urednik revije Slovenské pohľady vsekakor hotel z objavo Cankarjeve črtice podčrtati tudi izjemen pomen Cankarja za slovensko literaturo. Za DS v Ljubljani je napisal 1935 članek Slovaška povojna literatura.

Zavestno, načrtno in s širšimi perspektivami za odkrivanje Ivana Cankarja Slovacom so zastavili svoje delo dr. Vojtech Mierka, Koloman K. Geraldini, Jožo Ambruš, Ján Irmiler in Anton Kmet'.

Dr. Vojtech Mierka je Čeh (Měrka), ki je po prvi vojni služboval kot slavist na Slovaškem v Košicah in v Nitri in živi v pokoju v Ostravi. Njegovo zani-

¹¹ Osnovne podatke o prevajalcih Cankarja v slovaščino je najti v knjigah: dr. Ján V. Ormis: Slovník slovenských pseudonymov, Martin, 1944, in v Halaševem Registru SP — gl. tu op. 10.

¹² Več o Vladimíru Mičátku ter o njegovem delu za Aškerca gl. v^o Aškerčevem zborniku, 1957, 177—180.

manje za slovensko slovstvo izvira iz zgodnjih akademskih let, usmerilo pa se je predvsem na Meška in Cankarja. Številne prevode iz slovenščine mu je uspelo izdati v knjižni obliki. Množico svojih prevodov — v vezani besedi, v prozi in v dramski obliki — pa je v češkem in slovaškem jeziku priobčeval v čeških, moravskih, šlezjskih in slovaških, predvsem političnih listih. Posredoval je slovensko slovstvo od Gregorčiča dalje do svoje sodobnosti, ko je prevajal tudi neposredno iz tekoče revijalne publicistike. V njegovem delu je videti predvsem prizadevanje, da kar najbolj udomači med Čehi in Slovaki Ivana Cankarja. Ko je 1919 odhajal na Slovaško, je imel v češčini že tiskana prevoda Gospe Judite (Paní Judita, 1918) in Volje in moči (Vůle a moc, 1917), skupno z Jiřijem Wolkerjem pa izbor iz sodobne slovenske lirike pod naslovom Bratrská poesie, kjer je bilo priobčenih 28 Cankarjevih pesmi. Knjiga je bila češka, toda je izšla v slovaških Košicah. Zatem je sledila kar dolga vrsta Mierkovih knjižnih prevodov Cankarja v češčino, v slovaškem jeziku pa je izšla samo ena, že omenjena knjižica Mladost' a iné rozprávky, ki je tudi izšla v Košicah. Razen s prevajanjem v slovaščino je Cankarja populariziral tudi s primerjalnimi študijami in esaji (Cankar a Gogol', Povedky Cankarove o viedenských Čechoch¹³, oboje v listu Slovenský východ 6. nov. 1919 ozir. 23. nov. 1919) ter z javnimi in radijskimi predavanji (1928 v Košicah in 1935 v Nitri). Novoletno št. lista Slovenský východ je 1927 posvetil Ivanu Cankarju. Ni dvoma, da spada Mierka med najpomembnejše propagatorje in najvnetejše prevajalce Ivana Cankarja na Slovaškem. A kakor je praksa kulturnega centralizma pri Čehih povzročila, da so premnoga literarna in prevajavska prizadevanja brez posebnega vpliva izzvenela na Moravskem, tako tudi Mierkovo delo, ker je bilo opravljeno »v provinci«, to je v Košicah in v Nitri ter v njihovih lokalnih časnikih, ni izzvalo tistega odmeva, kakor bi ga bil zaslužil Mierka in bi ga bil zaslužil Cankar.

Izmed ljudi, ki so s prevodi propagirali Cankarja v središču, v Bratislavi, se je pravnik publicist Vojtech Kurtha¹⁴ preveč trgal na vse strani, da bi bil mogel narediti kaj več za razširjenje Cankarja med Slovaki. Smiselnejše je bilo prizadevanje Antona Kmet'a, ki pa je ob tekmi drugih usmeril svoje delo k drugim slovenskim pisateljem (rokopisni prevodi iz Pavla Golie in tiskan prevod Bevkovega Viharja, 1968). Ján Irmner se je seznanil kakor Ambruš s slovenščino neposredno v Ljubljani in iz Cankarja knjižno izdal Kralja na Betajnovi, medtem ko so drobni prevodi iz Cankarjeve proze ostali pozabljeni v agrarnih dnevnikih Slovenská politika in Slovenský denník 1934 in 1935.

Edini izmed Slovakov, ki se je usmeril samo v prevajanje Ivana Cankarja, je Jožo Ambruš, slavist, znanstveni sodelavec Slovaške akademije znanosti, ki je v rokopisih in v delnih objavah ponovno želel uveljaviti celotna Cankarjeva dela v slovaški prevodni literaturi. Doslej mu je uspela samo objava

¹³ Esej je v SBL (s. v. Měrka) citiran pod češkim naslovom, dasi je napisan v slovaščini.

romana *Na závoze* — *Na klancu*, ki ga je objavil pod prevajalskim imenom J. Gálík 1947.

Ni mogoče iti mimo Kolomana K. Geraldinija, ki je — sedaj v emigraciji — zasnoval in v svojem prevodu izdal antologijo novejših slovenskih lirike pod naslovom *Piesne zpod Triglava*, 1940, in že omenjeno knjigo novejših slovenskih proze *Za krížom*, kjer Cankarjeva proza zavzema več kot tretjino. Sam pesnik, bi bil mogel ustrezno poustvarjati zlasti poetična dela Ivana Cankarja, če ga ne bi bila motila pri tem površnost.

Pregled Cankarjevih prevodov v slovaščino, naj je bil še tako nepopoln, je vendarle pokazal, da je bil Cankar med prevajalci in uredniki močno priljubljen pisatelj, ob katerem se niso ustavljali kot ob sto in sto drugih. Kljub vsej nesistematičnosti in naključnosti, ki ga kaže objavljane prevodov Cankarjeve proze, je za vsem prizadevanjem posredovalcev čutiti, da želijo posredovati delo velikega pisatelja. To izpričuje tudi za slovaške razmere zelo veliko število ljudi, ki so prevajali Cankarja od 1904 do naših dni. Med prevajalci so imena ljudi, ki kot izvirni ustvarjalci, publicisti in prevajalci v večini ne stojijo v prvih ali vsaj vidnejših vrstah. V času med obema vojnama pa že nastopajo prevajalci, ki imajo dober glas. Ko bi se bila z njihovim prevajalskim imenom pojavila ta ali ona Cankarjeva knjiga, bi bila nedvomno opozorila na pisatelja samega.

Drugi pomembni vzrok, da se Cankar ni bolj uveljavil, tiči v tem, da je slovaško prevajalstvo bilo »krivo dokaj zamud«, kar je bila posledica katastrofalnega slovaškega nacionalnega, še posebej kulturnega položaja pod Ogrsko. To stanje pa je bilo v desetletjih po prvi vojni mogoče le počasi popravljati in zamujeno dohajati. Velikokrat naključno razpoložljivi Cankarjevi teksti, ki so prišli v slovaške časnike, ter iz *Vinjet* (Mierka) in iz *Mojega življenja* (Mierka, Irmeler, Kmet' in Ambruš) izbrani vzgledi, ki so najbolj izstopali v razdobju med obema vojnama, sicer niso najbolj »cankarjanski« Cankarjevi teksti, vendar so vsekakor duhovno in oblikovno bili slovaškemu bralcu tako blizu, da je mogel ob njih začutiti tudi Cankarjevo izrednost in samosvojost. Srečanje Slovakov po drugi vojni s tiskanimi deli, kakor so bila *Na klancu*, *Kralj na Betajnovi* in *Hlapec Jernej*, pa je nedvomno ustvarilo osnove, da dobijo Slovaki tudi še druga pisateljeva najznačilnejša in najboljša dela. A zastavljeno delo se ni nadaljevalo, zamude je slovaško prevajalstvo skušalo odpravljati z deli iz drugih slovstev. Mislim pa, da v dobi vistosmerjene kulturne orientacije, zlasti po letu 1948, Cankar ni mogel biti primeren s svojo etično in duhovno usmerjenostjo, kakor sta jo nakazala *Na klancu* in *Kralj na Betajnovi*. (Vzorec, kako je mogoče na glavo postaviti Cankarjevo misel, je dala bolgarska kritika 1948 ob uprizoritvi *Kralja na Betajnovi* v Sofiji.)¹⁴

¹⁴ Primerjaj zaznamke o tem v Dobrovoljčevi Bibliografiji literature o Cankarjevi dramatik (s. v. *Kralj na Betajnovi*).

Tretji bistveni razlog, da se Cankar ni med Slovaki uveljavil močneje in izraziteje, je v tem, da so objavljali vzglede njegove kratke proze malo ali nič pomembni politični časniki, še posebej tudi taki, ki so izhajali v provinci, torej izven središč, kakor sta bila Bratislava in Turčiansky Martin. Tako so ostali neopaženi ali pozabljeni tudi dobri prevodi dobrih in značilnih Cankarjevih črtic, ki bi sicer v drugem ozračju pomenili odkritje velikega slovenskega ustvarjalca.

Četrty, zelo pomembni razlog, da Cankar ni bolj prodril, zlasti ne v vidnejših, uglednejših izdajah, pa ima svoje korenine tudi v pomanjkljivih, slabih in celo neustreznih prevodih. Sámó ljubiteljsko poznavanje slovenskega jezika pri Cankarjevi besedni umetnosti po večini ni zadostovalo. Prevajalci niso razpolagali s temeljitim poznavanjem slovenščine, na razpolago pa so mogli imeti le posredovalne besednjake, saj do naših dni ni obstajal zanesljiv in popoln slovar sodobnega slovaškega knjižnega jezika. Medli, neizraziti prevodi seveda niso mogli posredovati pravega vtisa o Cankarjevi ustvarjalnosti v besedi in slogu.

Kako so prevodi po časnikih uspeli oziroma neuspeli, bi bilo seveda mogoče ugotoviti pri virih, v Univerzitetni knjižnici v Bratislavi oziroma v Narodni knjižnici v Martinu. Na Slovenskem mi je mogoče govoriti samo o tistih prevodih, ki so izšli knjižno in v reviji Slovenské pohľady. Zdi pa se, da tudi to zadostuje za ugotavljanje občega vtisa o Cankarjevih prevodih, saj objave po časnikih in nepomembnih listih in mesečnikih po vsej verjetnosti niso bile boljše od knjižnih in revijalnih.

V osrednji, reprezentativni slovaški reviji Slovenské pohľady sta bili objavljeni, kakor smo že rekli, dve Cankarjevi črtici. Eržika Mičátková, ki je tu 1927 objavila črtico O, domovina, ti si kakor zdravje, je do slovenščine prišla s posredovanjem srbščine. Črtico je mogla poznati iz knjige Za križem, 1908, dasi ni nemogoče, da bi bil njen brat, sicer tudi prevajalec Cankarja, našel ta tekst, ko je bil prvič objavljen v Hrvatskem dnevniku 1907 ali (slovensko) v Prvem majniku 1907. Mičátek je bil socialdemokrat; zato bi to bilo mogoče. Mičátková v objavi naravnost piše, da je črtico prevedla »iz slovenščine«. Mičátková si dovoljuje svobodo v razporejanju Cankarjevih odstavkov, ki jih ustvarja mimo avtorja po svoje. Brez čuta ostaja tudi za Cankarjev način stavčne zgradbe, posebno za slogovno bistveno graditev v duhu biblijskega paralelizma. Primerjaj:

Zjutraj, / ko se je danilo, / je šel v tvornico, //
 zvečer, / ko se je mračilo, / je šel iz tvornice // (146).
 Zrána, / keď sa razvidnievalo, / išiel do fabriky, //
 za súmraku / išiel z febriky // (299).

Ali:

V šumo pojdem, / med tujce in žganjarje... /
 tudi sam tujec v domovini / in skronež njen. // (148).
 Do hory pôjdem / medzi cudzích, ktorí uhlie pália... /
 tu som cudzinec v domovine / a odsoteneč jej / (300).

Manjka pa ji predvsem osnovnega poznavanja slovenskega besedišča. Tako napačno bere: dalj (v pomenu: več) (146) kot vzd'aleny = oddaljen (299); kdo bi se emiril (147) slovači: kto by sa smieril (299), tj. pomiril, spravil; zmerom (147) bere kot umira in prevaja: zmiera (299); šuma, do neba pojoča (147) je pri njej: hora, do neba čnejúca (299), tj. se pnoča; hudo si se spremenil (148) spremení v dva stavka, ker razume hudó kot glagol shujšal si: schudol si, premenil si sa (300). Bom ubogal (147) je Mičátkovi pridevnik in stavek: Če je treba umreti, bom ubogal (147) prevaja: Či ozaj umriet' musim ja úbohý (299).

Boljši je Mrázov prevod črtice Na Golgato leta 1954, dasi tudi ne čuti Cankarjeve zgradbe stavkov in odstavkov in ponekod ne razume besed, ker ga moti bližina slovenščine oz. sorodnost s srbsčino. Mráz je bil tisti čas reviji urednik in je mogoče prevod pripravil zaradi stiske za gradivo, mogoče pa ga je k prevajanju speljal kakšen srbski vzgled, saj se sicer s prevajanjem ni ukvarjal.

Za Cankarjevega prevajalca je bil vsekakor Vojtech Mierka dobro pripravljen kot slavist, ki je na široko študiral slovanske jezike in prišel v stik s slovenskimi visokošolci ob svojem študiju v Pragi. Zatem je vzdrževal leta dolgo zelo živahne osebne in pismene stike s slovenskimi pisatelji, pesniki, prevajalci in uredniki. Njegovi jezikovni izobrazbi in prevajalski pripravljenosti se je pridruževal še estetski čut, ki si ga je — sicer že tudi po naravi nagnjen k uživanju estetskih vrednot — izbrusil ob branju evropske literature, predvsem tistih del, ki so nastajala v 20. stol. S temi dispozicijami se je vezala še češka natančnost, ki pa je resda bila bližja pozitivistični adekvatnosti kakor pesniškemu vzletu. Vsekakor so Slovaki v njegovih prevodih, kakor jih kaže zbirka *Mladost'* a iné rozprávky, mogli dobiti vtis o izjemnosti ali vsaj izjemni pomembnosti Ivana Cankarja.

Na jezik, ki ga je pisal Mierka v svojih slovaških prevodih, je vsekakor že legla patina odmaknjenosti, tudi bi sodobna jezikovna kritika ugovarjala nekaterim bohemizmom, v glavnem pa je treba, kar se tiče adekvatnosti med izvirnikom in prevodom, izreči še danes pozitivno sodbo, čeprav z nekaterimi ugovori. Kakor poznejša Mičátková in Mráz tudi Mierka ni ohranjal Cankarjeve tipične zgradbe stavkov, priredij, podredij in odstavkov. Dikejia in s tem ritem Cankarjevega stavka sta samosvoja in ju je treba ohranjati, svobodnost je tu neumestna. Enako tudi ne gre krajšati Cankarjeve včasih pogoste atributivnosti, posebno ne kratko malo s črtanjem. Zadovoljen sam s seboj in s svetom (62) ne more biti samó; Spokojný sam so seboj (4); s svojim prijetnim in zvonkim glasom (62) ni samó; svojim zvučným hlasom (4); suvali od praga do praga (219) ne gre poenostavljati na: hnali od prahu (28) ipod. Dalo bi se ponekod tudi ugovarjati zamenjavanju nedovršnih glagolov z dovršnimi in narobe. (Primerjaj vzgleda, ki poznavalec Cankarjevega duha v čustvenem slikanju človeka in položaja govornika zelo izrazito proti takemu zamenjavanju: je potrkaval dež /240/ — zaklopal dážd' /34/; se je usulo listje /266/ — padalo listie /56/). Cankar ni dovolil uredniku ali stavcu premakniti vejice ali samo

za las spreminjati stavek. Take Mierkove svobodnosti proti Cankarjevemu načinu pisanja so na primer: Tista velika radost je bila v nas, ki napenja prsi in duši v grlu (39) — Tá vel'ká radost' bola i v nás (47); slamnik otroka, ki je edinec mlade matere (9) — klobúk jediného dieťaťa mladej matky (75); je bila lesena koliba, kjer smo imeli kunce (216) — bola drevená koliba s králikmi (71); se je bil že polegel veseli šum in trušč ter se polagoma razbegal in poizgubljal v smrekovem gaju pod hribom (8) — sa rozliehal [= razlegal!; prevajalec je polegel napačno bral za ravno nasprotni pomen: se je razlegal] už veselý šum a hovor [= govor, govornica] a pomaly sa ztrácal v smrekovem haji pod kopcom (74). Kakor je v gori navedenem stavku napačno bral »se je polegel« kot »se je razlegel«, je nekaj podobnih napačnih branj še drugje. Takó réber v pomenu breg, pobočje bere kot rebrík (18), kar pomeni lestvico; zlagajo pesmi (404) bere kot lažejo in prevaja: luhajú básne (25); mēni bere kot méni in prevaja z znamená (25); šolni (40) so rúčky (49, to je ročice; ščinkavec (368) je sýkorka (66), kar pomeni sinico ipod. Navedene napake in spodrsaljaji kajpada ne ubijajo Cankarja, vendar pomenijo motnjo in nepopolnost pri pisatelju, ki je ustvarjal s takim čutom za dikcijo in besedje. Bravca navedeni in podobni spodrsaljaji seveda niso motili, vendar so zmanjševali vtis pisateljeve ustvarjalnosti in svojevrstnosti.

O Jožu Ambrušu, ki je prevedel Na klanecu, je mogoče reči, da je bil Cankarju v celoti kos. To Cankarjevo kompozicijsko pretehtano in uravnovešeno delo je prevedel, zvest pisateljevemu slogu: v njegovih stavčnih konstrukcijah in v njegovi atributivnosti, ki ju domala v celoti prenaša v svoj jezik ali ustrezno s svojimi sredstvi posnema; rahlo privzdignjeni pesniški jezik prenaša v izbrano knjižno slovaščino z vso kulturo, kakor jo zahteva tekst, napisan v desetletjih »moderne«. Prevod je Cankar v besedah, v besednem redu, v frazah, v gradnji širših kompleksov. Niansiranje, ki ga je polno v izvorniku, zna prevajalec posneti s sredstvi bogate slovaščine.

Res pa bi bilo nelogično, da ne bi tudi Ambrušu očital nekih spodrsljajev v izbiri besed. Tudi njega je namreč ponekod, a res izjemoma, zapeljala podobnost slovenskega in slovaškega izrazja, da ni zapisal povsem ustrezne slovaške besede. Ponekod ni čutil metaforičnosti pomenske fraze. Sem bi spadali takile primeri: žganje tekne (154) — pálenka tečie (107), plašljiva (175) — vyplašená (= preplašená) (127), za kratek čas (v pomenu: nedolgo) 1194) — z kratochvile (153), kar pomeni: iz kratkočasia, je prišel (k njim) v vas (= na obisk) (195) — prevaja dobesedno: došiel do dediny (154). Prav ob primerjanju prevoda in izvornika se izkaže, kako pretehtan je Cankar v vsakem svojem izrazu in kako zavestno razlikuje plasti snega od kep snega, kljusastega konja od tovrnega konja, zvožen klanec od shojenega klanca ipod.

Koloman K. Geraldini, ki je bil tudi sam pesnik, medtem ko je Ambruš slovstveni zgodovinar, se je kot prevajalec pokazal površnega in presvobodnega. Vsekakor je obvladal sodobni slovaški knjižni jezik, toda ga ni ubral za potrebe pri prevajanju Cankarja.

Slovensko liriko je Geraldini prevajal v glasilu mladega katoliškega rodu Praměn, v Smrekovem Elánu in v že omenjeni reviji Slovenské pohľady. Začel je pri »moderni« in nadaljeval do svojega časa. Prevode iz slovenske lirike je zbral potem v antologijo, ki je kot knjižica izšla pod naslovom Piesne zpod Triglava 1940. Kot pendant tej knjigi je zasnoval — nekako za isti literarni čas — od Cankarja do Jalna — antologijo slovenske novejšje proze, ki ji je postavil na čelo Cankarjevo črtico Za križem in tako poimenoval tudi celotno antologijo. Knjiga, ki jo je izdala Slovaška matica 1942, ima od 250 strani 82 strani namenjenih samo Cankarju, s čimer sta Cankarjev pomen in umetniška cena vsekakor močno podčrtana. Pri izbiranju Cankarja za antologijo niso odločali nobeni oblikovni, estetski, motivični, idejni ali kakšni drugi kriteriji, izbor je uravnal prevajalec po svoji volji, lahko rečem, po naključju. Kajpada tudi takó izbrani spisi predstavljajo Cankarja v nekaterih njegovih najboljših fazah, najbolj kot psihološkega modernista in simbolista.

Kako je Geraldini opravil prevajalsko delo?

Koloman K. Geraldini manj obvlada slovenščino kakor Jožo Ambruš. Zato prevaja večkrat, ko ne ve natančnega pomena izraza, pač kakor sam tekst razume. Velikokrat zato greši. Na primer:

Kakor kane! (219) (= kakor nanese) — Ako prši! (14) (= Kakó dežuje!); pod tepko (219) — pod vinohradom (70); tepke (15) — trpky (56) (= čremse ali lesnike); sem jih žalil (220) — zarmucoval (71) (= sem jih žalostil); dolgokrak (217) — dlhokrké (86) (= dolgovrat); trške hiše (15) — trstské domy (56) (= tržaške hiše); čokat, rejen gospod (260) — rúčy, slušný pán (50) (= ročen, spodoben gospod); pri Otrocih in starcih nastopa na str. 78 in 79 Lojzek, na naslednji strani pa se Lojzek pravilno spremeni v deklico Lojzko (80); klanci (50) — kopce (10) (= griči); razmišljen (247) — zamyslený (58); hlastno (227) bere kot hladno in prevaja chladno (21); preleknil se je (250) (= pretegnil, zravnal se je) — schúlil sa (25) (= se je sklonil, se je zvil); zlezel je po strmi lestvi na podstrežje (250) — sišiel po tmavých schodíkoch na verandu (25) (= se je spustil po temnih stopnicah na verando) itn. Vzgledov malomarnosti in neznanja bi mogli navesti še več, a mislim, da navedeni zadostujejo.

Kakor do besed, nima prevajalec dolžnega spoštovanja tudi do Cankarjevih stavkov in njihove samosvoje zgrajenosti. Svobodnost tu niti malo ni na mestu. Vzemimo za vzgled prikaz otroške groze v Otrocih in starcih, ko zvedo za očetovo smrt. Prevajalec ohlapno zapisuje:

Tisti večer je udarilo neusmiljeno med praznike, povesti in pravljice (21—22). / To, kar so otroci slišali, da je oče padel / ni imelo ne obraza, ne oči, ne ust. Nikamor ni sodilo; ne v to glasno življenje pred cerkvijo in na cesti... (22). Misel /o očetovi smrti / je stala pred to ogromno prikaznišo uboga in plaha, kakor pred silnim zidom, in ni mogla nikamor (22).

Raz večer uderilo nel'útostivo do ich rozprávok a snov (78), nemalo v sebe života, lebo to bolo mŕtve. Ved' to nemalo určítosti, nedalo sa to zariadiť: ani do hlučného života pred kostolom a na ulici (78). Rozum stál pred tým ubohým /!/
skromným /!/
prírakom ubohých a nastrašených a nemohol sa hnúť (79).

Pesnik sicer sme v svojih stihih plesti besede, kakor mu ukazuje njegova ustvarjalnost, kot prevajavec pa nima pravice, da tekst ponareja ali samo po svoje posnema, kar je zapisal pisatelj v izvirniku. Geraldini si je ta način prevajanja večkrat dovolil. Naj navedem eno samo mesto. Cankar je zapisal: Ljudje so vrgli molke na cesto, obrnili so v zid svete podobe, izpraznili so žegnance in šli za njim (5). Prevod ima od vsega tega samo sedem besed: L'udia urobili tak a šli za ním(10).

Geraldini je storil s svojim Cankarjem pisatelju majhno uslugo. Stvarno je samo opozoril na njegovo delo, ni pa posredoval neskaljene njegove misli in nepokvarjene njegove umetniške podobe.

Vojvodinskim Slovakom je posredoval Cankarjevega Hlapca Jerneja Andrej Čelovský, ki je knjižico izdal 1956. Sodeloval sem kot lektor pri izpopolnjevanju slovaškega prevoda, toda samo s predlogi in z opozorili na slaba mesta, nisem pa imel možnosti, da bi bil pregledal končno redakcijo prevoda in opravil tiskovno korekturo. Tako je za zadnjo podobo Hlapca Jerneja odgovoren prevajalec Čelovský, enako tudi za njegovo tiskano podobo, ki ni brez napak. Z opozorili sem delno mogel vplivati na ohranjanje oziroma posnemanje Cankarjevega načina pisanja (zlasti pri uveljavljanju stavčne gradnje in paralelizmov). Velja, da je Cankarjev tekst pač natančno preveden in da sta v veliki meri uveljavljena ritmika in melodika Cankarjeve proze, da pa bi tesnejše sodelovanje med lektorjem in prevajalcem, ki bi se moral intimneje nasloniti na dikcijo narodnih pregovorov in biblije, rodilo pač boljši prevod. Čelovský in Ambuš sta se izmed Slovakov v času po drugi vojni nedvomno najbolj približala Cankarju in njegovi umetnosti.

Dodati mi je vsaj nekaj še o tem, kako je bilo Slovakom mogoče spoznati Cankarja iz kritik, ocen, člankov, esejev in literarnozgodovinskih opisov. Če pustimo ob strani drobne informacije o Cankarju in njegovem delu, raztresene po številnih listih in časnikih, moremo tu omeniti pravzaprav le malo člankov, ki segajo čez okvir informacije in površne karakterizacije.

Zaradi ocene, kako je Cankar prehajal v zavest drugih narodov oziroma kako so vsaj delno drugi narodi spoznavali njegovo literarno ustvarjanje, je treba posebej zapisati, da so o njem neposredno ob izidu nekaterih njegovih knjig pisali samo slovaški Prúdy, masarykovska revija v duhu naše Vede, ki je deloma te slovaške odmeve v Prúdyh tudi zaznamovala. Prúdy so imeli v programu tudi seznanjanje Slovakov, kajpada inteligence, z dogodki, dosežki in problemi na Slovenskem. V ta okvir spadajo tudi drobne informacije o slo-

venskih slovstvenih osebnostih. Prva omemba Ivana Cankarja je v II. letniku revije, 1910/11 (207). Tu iz starejšega rodu omenja Gregorčiča in Aškercu. V devetdesetih letih pa, pravi informacija, se je oglasil nov literarni rod: »Kette, Aleksandrov, pozdejšie menovite výbojný básnik novej ‚dunajskej‘ (viedenskej) školy Ivan Cankar, spolu poviedkar a dramatický spisovateľ, a autor a lyryk vzácnej hlbky a originality Oton Župančič«. Omembe da so vredni še Kvedrova, V. Mole, V. Levstik in I. Lah. Notico je napisal -s- — dr. Juraj Slávik-Neresnický, pravnik, poznejši poklicni diplomat v dobi prve ČSR. V istem letniku je ob češkem izidu Kurenta in Hiše Marije Pomočnice napisal daljše poročilo o obeh delih B. P. — Bohdan Pavlů, publicist, v času prve ČSR diplomat. Ne prvi ne drugi nista bila liter. kritika, ampak predvsem politična publicista. Nedvomno sta Cankarja spoznala s posredovanjem češke publicistike in — kakor priča Pavlůjevo poročilo — čeških prevodov. Pavlůjevo poročilo ne govori o Cankarjevih delih s stališča liter. ocenjevalca, ampak nacionalno-političnega publicista. V Cankarju vidi »pesimista... ki si išče svoje poslušalce, ki budi, ki kliče«. Z ironijo bi hotel prepričati žalostne pojave življenja sploh, posebej slovaškega. »Cankar vroče ljubi svoj narod, zato mu kaže napake in ga dviga.« Zanj je pripravljen vse žrtvovati. »V tem vidimo nekaj slovanskega, nekaj, kar ga spravlja v sorodstvo z ruskimi realisti.« Realist je v upodabljanju življenja, po svojem mišljenju in zavesti pa je simbolist. — To sta edini novici v resni revijalni slovaški literaturi, v Prúdych, zakaj v Slovenských pohľadých ni Cankar nikjer omenjen. Šele z letom 1922 obnovljena revija se je začela razgledovati tudi po slovenskem slovstvu. Za to je pridobil urednik Štefan Krčméry sodelavca iz Ljubljane, Ivana Zorca, ki je v naslednjih letih poslal reviji nekaj literarnih pisem o dogodkih v slovenskem slovstvu, kajpada v okviru oziroma obsegu svojega literarnega znanja in presojanja. Tako je že v prvem obnovljenem letniku v članku o Župančiču opozoril na veliko četrterko slovenske moderne, v kateri seveda ne manjka tudi Ivan Cankar. A tudi tu so Cankarju posvečeni vsega skupaj štirje stavki. Imenujejo ga »velikega jezikovnega ustvarjalca, klasika modernega slovenskega simbolizma«, z naslovom pa je omenjena samo Erotika, ki da pomeni začetek nove slovenske poezije (435). Zorčevo opozorilo je najbrž nagnilo Štefana Krčméryja, da je prevedel nekaj Župančičevih pesmi in v Pohľadých priobčil tudi odličen prevod celotne Župančičeve Dume. Cankar pa je dobil svojo prevajalko šele v Eržiki Mičátkovi, ki je končno le odprla vrata Cankarju tudi v reprezentativno slovaško revijo, toda šele enajst let po njegovi smrti.

Omenili smo že članka, ki ju je posvetil Cankarju dr. Vojtech Mierka, in poudarili Mierkovo delo za popularizacijo Cankarjevega opusa s predavanji. Kratek opis njegovega dela in življenja je podal na dveh straneh tudi v svoji knjižici Cankarjevih kratkih črtic 1926.

Razumljivo je, da sta skušala vsaj delno predstaviti Cankarja tudi druga njegova prevajalca, Irmmler in Ambruš. Irmmler je napisal daljši informativni članek o Cankarju v matičnem mesečniku *Matičné čítanie* 1947. Ambruš pa je pospremil svoj prevod *Na klanecu* s pretehtano končno besedo (na 3 straneh).

V kratkih besedah mu je uspelo nakazati časovni literarni okvir in ob (zgolj navedenih) novoromantičnih Cankarjevih tovariših označiti duhovno podobo prevedenega romana. Ob poudarku, kako predstavlja Na klanecu kljub končni perspektivi zelo mračno fazo Cankarjevega življenja in dela, obljublja, da bodo Podobe iz sanj, ki jih prevajalec in založba tudi pripravljata za izdajo, pričale o pisateljevi rešitvi v gotovost. Prevajalec zastopa mišljenje, da ni pravilno šteti Cankarja ne za marksista ne za individualista. Njegov svetovni nazor se ne ustavlja pri nobenih kánonih filozofije, njegov življenjski, umetniški in svetovni nazor je samo njegov, cankarjanski. V zvezi z vprašanjem prevajanja pa je zanimiva njegova misel, da Cankarja ni lahko prevajati v drug jezik. »Pogosto uporabljanje pomožnega glagola biti, grmadenje pridevnikov in posebno veznika in ipod. — vse to nam dela sprva Cankarjev slog nekam tuj; a ko se zatopimo v branje, nam Cankar teče čisto naravno« (259).

Kritik Stanislav Mečiar je komentiral ob izidu serije proznih knjig iz jugoslovanskih literatur v češčini pri Mazáču (članek Na margo výboru z jugoslovanskej prózy. Slovenské pohľady 1936, 709—712) in podčrtaval nezadovoljivo slovaško in češko poznavanje slovanskih literatur, tudi slovenske. Toda prav reprezentativna slovaška revija se je močno zapirala vase. Šele 1938 je revija v zvezi s prizadevanji Kolomana K. Geraldinija in z delom za dvojce antologij iz slovenskega slovstva priobčila študijo dr. Tineta Debeljaka iz Ljubljane. Šele ta študija je Slovakom ustrezno, dasi kratko prikazala literarno ozračje v 20. stol. na Slovenskem in v tem okviru dostojno ocenila delo in pomen Ivana Cankarja. To je prvi resni prikaz nekega obdobja slovenske literature v slovaščini. Članek je Geraldini — s tiskovnimi napakami vred, kar pa označuje prevajalca, ne avtorja — nespremenjen priobčil kot spremno besedo v svoji antologiji slovenske lirike.

František Benhart, ki je napisal poglavje »Jugoslovansko slovstvo« v I. knjigi slovaškega enciklopedičnega dela Dejiny svetovej literatúry, Cankarja ni opisal dostojno njegovemu pomenu. Tako omenja Jakoba Rudo, ne pa Kralja na Betajnovi, med proznimi deli navaja Moje življenje, ne pa Za križem ipd. Tako mu je tu ušla priloznost za strnjen prikaz Ivana Cankarja.

Viktor Smolej

CANKAR PRI POLJAKIH

Ivan Cankar je tako kot tudi drugi naši »moderni« (Murn, Župančič) poznal poljsko romantično poezijo in zlasti njenega največjega predstavnika Adama Mickiewicza. Ko so le-temu 1898 ob stoletnici rojstva odkrili s tiho manifestacijo v Varšavi spomenik, je naš pisatelj posvetil temu dogodku znano pesem Svečanost v Varšavi in jo objavil za prvi maj 1899 v tržaškem socialističnem časniku Rdeči prapor. Mickiewiczovo poezijo je lahko spoznal na Dunaju ob stiku s Poljaki. Sam poroča o literarnem večeru, ki so ga Mickiewiczu priredili na Dunaju živeči socialni demokrati. (Prim. Ivan Cankar, Izbrana dela I, Lj, 1951, str. 511). Skoraj deset let kasneje je uporabil invokacijo iz Mickiewiczevega epa Gospod Tadej za naslov črtici »O domovina, ti si kakor

zdravje!« Poljski romantik je bil Cankarju blizu kot velik poet in iskren demokrat. Od sodobnih poljskih pisateljev je Cankar poznal zlasti dekadenta Stanislava Przybyszewskega, ki je kot študent v Berlinu sprva urejal poljsko socialistično glasilo *Gazeta Robotnicza*, nato pa začel objavljati v nemškem jeziku svoje brošure (npr. Nietzsche in Chopin) in romane, ki so zbudili pozornost mladega Cankarja. Njegovo pismo Zofki Kvedrovi 8. 5. 1900 razodeva, da je imel Przybyszewskega za najizrazitejšega predstavnika dekadence (prim. Dušan Pirjevec, Ivan Cankar in evropska literatura, Lj. 1964).

Tudi Poljaki, zlasti tisti iz Galicije, ki so bili združeni s Slovenci v avstro-ogrski državi, so se zanimali za našo književnost. Med drugim priča o tem izbor iz svetovne književnosti iz leta 1896, ki sta ga pripravila Piotr Chmielowski in Edward Grabowski in uvrstila vanj tudi nekaj v poljščino prevedenih slovenskih pesmi. Cankarjevih seveda še ni med njimi, njegovo ime srečamo šele v Veliki svetovni književnosti iz leta 1935, ki vsebuje tudi izbor iz jugoslovanskih književnosti. Posamezne Cankarjeve črtice so prevedli že v dvajsetih letih, med prvimi Lisjaka (1925), kot je ugotovil France Dobrovoljc (prim. Cankarjeva pot v svetovno slovstvo. Delo 11. I. 1969).

Mnogo širši odmev od objav v periodičnem tisku je imela knjiga: Ivan Cankar, Nowele, ki sta jo leta 1931 objavila tedaj na Poljskem živeči slovenski pesnik in umetnostni zgodovinar profesor Vojeslav Molè in njegova žena Ela, po rodu iz Krakova. To knjižno izdajo je omogočila pogodba o kulturnem sodelovanju med Jugoslavijo in Poljsko iz leta 1931, po kateri so ustanavljali pri nas v večjih mestih društva prijateljev Poljske, v Varšavo pa je prispel kot odposlanec jugoslovanskega ministrstva za prosveto profesor Julije Benešić ter tam ustanovil zbirko Biblioteka Jugosłowiańska. Drugi zvezek te zbirke je prinesel v nakladi 2200 numeriranih izvodov Cankarjeve Nowele v prevodu Ele Moletove in s predgovorom Vojeslava Moleta ter s pisateljevo sliko.

Izbora obsega črtice in novele iz naslednjih zbirk: Vinjete (O človeku, ki je zgubil prepričanje, Moja miznica), Knjiga za lahkomišelnje ljudi (Križev pot), Ob zori (Mimi), Za križem (Pavličkova krona, »O domovina, ti si kakor zdravje!«), Krpanova kobila (Spomladi), Moja njiva oz. Moje življenje (Slamniki, Večerna molitev, Skodelica kave, Njena podoba, Kakaduj), Podobe iz sanj (Ogledalo, Gospod stotnik, Otroci in starci, Strah, Maj, Sence, Kostanj posebne sorte). Prevedenim naslovom so v oklepajih dodani izvirni, na koncu vsake zgodbe je letnica prve objave v časniku (pri črticah iz Mojega življenja) ali v zbirki. V uvodu navedeno pojasnilo, da je izbor urejen kronološko, v glavnem velja, le črtica Moja miznica je uvrščena med kasnejše intimne lirične črtice, kar se je pač lahko primerilo, saj je med satiričnimi »vinjetami« prava izjema. Vendar je datirana pravilno, kar pomeni, da je urednik pomoto pozneje sam opazil, ali pa jo je celo namenoma uvrstil med tiste črtice, ki so ji po snovi in stilu bližje. Izbor je gotovo zelo premišljen, saj je zajel tista dela Cankarjeve kratke proze, ki veljajo za najdragocenejše stvaritve njegovega pripovedništva.

V precej obširnem uvodu se Vojeslav Molè dotika slovenskih družbeno-političnih in kulturnih razmer konec 19. stoletja, oriše na kratko Cankarjevo življenje, nato pa večji del uvoda posveti Cankarjevi pripovedni umetnosti. Dvojnost te umetnosti: lirizem — satira sta mu le varianti iste osnovne melodijske, izvirajoče iz subjektivizma. Za to temeljno potezo Cankarjeve ustvarjalnosti išče primerjave tudi v svetu upodablajoče umetnosti, ki mu je kot umetnostnemu zgodovinarju pač najbližja. Analogijo Cankarjevemu načinu upodabljanja vidi pri španskem slikarju El Grecu, ki so zanj značilne ekstatične notranje vizije, medtem ko je Velasquezu, ki ga primerja s Cankarjevim priljubljenim pisateljem Cervantesom, pomemben le zunanji svet. To pa ne pomeni, da je svet Cankarjeve umetnosti fantastičen — prav nasprotno: vse pomanjšave in povečave so kot luči, ki z njimi kot z bliski osvetljuje neraziskane skrivnosti človeške duše in človeškega življenja. V Cankarjevih delih ni toliko pomembna snov kakor razpoloženje, občutje in v zvezi s tem prostor. Bistven del tega prostora je cesta v vseh mogočih variantah, po njej pa romajo popotniki — posebljenja pisateljevega hrepenenja, ki prihajajo nujno v konflikt s svojim okoljem. Sledi kratek oris Cankarjevega razvoja od Erotike do Podob iz sanj, ki jih Molè imenuje simfonijo bolečine in ljubezni, medtem ko mu je epski vrh Cankarjeve proze Hlapec Jernej. Čeprav ocenjuje Cankarjevo delo predvsem z druzetkega vidika, ne zanemarija njegove idejnosti, njegove občutljivosti za estetske krivice.

Prav tako kot izbor in uvod je bil tudi prevod skrbno pripravljen. Prevajanja Cankarjeve proze se je mogel uspešno lotiti le človek z razvitim estetskim čutom in visoko jezikovno kulturo. Ela Moletova je bila kos tej nalogi: v letih po prvi svetovni vojni, ko je živela v Ljubljani, se je dobro naučila našega jezika, temu znanju pa se je pridružil dober posluš za melodičnost slovenščine. Tako ji je uspelo dati Cankarjevi ritmični prozi v poljskem prevodu ustrezno podobo. Pri tem ji je gotovo pomagala tudi njena filološka in glasbena izobrazba. Njen prevod Cankarjevih novel se bere tekoče, z značilnimi melodičnimi kadencami. Tako kot v izvirniku tudi v prevodu le redkokdaj naletimo na zaporedje dveh poudarjenih zlogov, največkrat se prepletajo troheji z daktili v valujočo, ritmizirano celoto. Prevod seveda ni dobeseden, temveč prilagojen poljskemu načinu izražanja. To se opazi tudi pri medmetih; v črtici Kostanj posebne sorte je na primer: *Jož, prejoj!* prevedeno s: *Strach, bieda!*, v noveli Spomladi: *Hò-o, hó-o...* s: *Hej, hej!* Značilne Cankarjeve konstrukcije: *...sedela sključena v dve gubi, glavo skrito v dlaneh* je prevajalka pravilno razumela: *...z glavo...* Vendar se ob primerjanju z izvirnim besedilom odkrijejo tudi nekatere netočnosti. Tako so v črtici Kostanj posebne sorte *irhaste* hlače spremenjene v *srebrne*, v noveli Križev pot pa se je poleg manjših, nebistvenih spodrseljajev pokazalo, da ponekod manjka del stavka, navadno med dvema podpičjema ali pa med podpičjem in piko. Npr.

A Marko je bil neprestano lačen: *odkar se je zavedal, so izvirale vse njegove misli iz silnega poželenja po dobrih stvarih.*

Mati je poslušala in je samo premišljevala, ali bi mu rekla še za kavo in cukrer ali ne; *hudo ji je bilo zaradi Marka, ki je čakal*; naposled mu ni rekla.

Izpuščena mesta niso taka, da bi bila mogla vsebinsko ali izrazno prevajalki delati kakšne težave. Verjetno je bilo potrebno iz tehničnih razlogov — zaradi omejenega prostora — tekst nekoliko skrajšati in Moletova se je odločila za tista mesta v daljših stavkih, ki se ji očitno niso zdela bistvena. To domnevo potrjuje tudi dejstvo, da v drugih, težje prevedljivih novelah ni takih pomanjkljivosti.

Po tem, kar nam je znano, je bil Cankar prvi slovenski pripovednik, ki so ga prevedli v poljščino. Hkrati so njegove Nowele sploh prvi v knjižni obliki izdani prevod iz slovenščine. Če pomislimo, da je izšla pri nas prva iz poljščine prevedena knjiga leta 1865, v časopisih pa so se pojavljali prevodi iz poljske proze že v petdesetih letih 19. stoletja, potem moramo govoriti o veliki zamudi Poljakov. Bibliografije seveda ni mogoče sestavljati od daleč in morebiti bi natančnejša iskanja dala tudi drugačno podobo, kot se je zgodilo v primeru prevajanja Prešernove poezije v poljščino. (Prim. Fr. Drolc. *Z kontaktów polsko-słoweńskich. Prešeren w Polsce. Sprawozdania PAN w Krakowie*, 1967). Prvi prevodi nekaterih Prešernovih pesmi so namreč izšli že leta 1871 in ne šele 1896, kot je veljalo do nedavna. Če upoštevamo, da je izbor iz Cankarjevih novel izšel dobrih deset let po njegovi smrti, in to v takem prevodu, ki je odkril ne samo idejne, temveč tudi estetske vrednote našega pisatelja, smo kljub relativni zakasnelosti lahko zadovoljni.

Poslej se je Cankarjevo ime pogosteje pojavljalo v poljski kulturni sredini. Revija *Przegląd Polsko-Jugosłowiański* je leta 1933, pač spričo bližajoče se vojne katastrofe, ponatisnila črtico Kostanj posebne sorte in s tem opozorila na izbor iz Cankarja. Isto je storil Vojeslav Molè v radijskem predavanju z naslovom *Jugosłowianska literatura w poljskich przewodach*. Druga svetovna vojna je zavrla tudi literarne stike, kmalu po vojni (1946) pa se je Vojeslav Molè spet oglasil s študijo *Družbena podoba slovenske moderne*, objavljeno v posebni številki poročil Poljske akademije znanosti v Krakovu. Med periodičnimi publikacijami je zlasti mesečnik *Życie Słowiańskie*, glasilo med vojno ustanovljenega Slovanskega komiteja, posvečal pozornost tudi slovenski literaturi. Tako se je Wiktor Bazielich v članku *Iz jugosłowiańskich obłetnic spomnil tudi sedemdesetletnice Cankarjevega rojstva* ter na kratko orisal njegovo življenje in delo. V istem letniku 1947 je ta revija prinesla prevod dveh Cankarjevih pesmi: *Svečanost v Varšavi* in *Na mojo pot ne troši rož*. Poleg tega sta dva poljska lista ponatisnila črtico »*O domovina, ti si kakor zdravje!*« *prvič pa je bil natisnjen prevod črtice Tuja učenost.*

To ugodno kulturno ozračje je trajalo premalo časa, da bi bili mogli v njem dozoreti kakšni večji prevajalski sadovi. Po resoluciji Informbiroja junija 1948 je tudi kulturno sodelovanje skoraj za celo desetletje zamrlo. Po »odjugi« *se je spet prva oglasila Ela Moletova z odlomkom povesti Hlapec Jernej in njegova pravica (1957). Sledil je nov izbor iz Cankarja — pod naslovom Kasztan osobliwego gatunku (Kostanj posebne sorte) je izšel v nakladi 3250 izvodov pri za-*

ložbi Czytelnik v Varšavi. Tekste za to knjigo je izbral na Poljskem živeči književnik srbskega rodu Bronislav Čirlić. Iz prvega izbora je prevzel devet novel: O človeku, ki je izgubil prepričanje, Križev pot, Pavličkova krona, »O domovina, ti si kakor zdravje!«, Skodelica kave, Sence, Otroci in starci, Gospod stotnik, Kostanj posebne sorte, mednje pa kronološko uvrstil črtico Greh ter povesti Martin Kačur in Hlapec Jernej in njegova pravica. Tudi ta dela je prevedla Ela Moletova. Že objavljene novele je nekoliko predelala: posamezne besede je zamenjala z novimi, preciznejšimi, nekatere fraze s takimi, ki bolj ustrezajo duhu poljskega jezika. Opazne so zlasti spremembe v rabi časov — nedovršne glagole so nekajkrat zamenjali dovršni. Besedilo je prilagojeno novemu poljskemu pravopisu iz leta 1956.

Uvod, spet izpod peresa profesorja Vojeslava Moleta, se precej razlikuje od tistega v knjigi Nowele. Glede na mlajši rod, ki so mu bile manj znane razmere v nekdanji Avstro-Ogrski, je v njem več podatkov o Cankarjevi domovini, o njenem kulturnem in še posebno o literarnem življenju pred nastopom »moderne« in po njem. Tudi v tem uvodu opozarja na slikarske elemente (npr. v Dunajskih večerih), vendar je poudarek na Cankarjevi bojevitosti in brezkompromisnosti. V zvezi s tem omenja, da so že v Vinjetah osnovne poteze kasnejših pisateljevih velikih satiričnih del. Značilno za Cankarjev čas in razmere v njem se mu zdi, da je prvo priznanje »moderni« in slikarjem impresionistom prineslo socialistično glasilo Naši zapiski. Med take objektivne ugotovitve vpleta Molè kot »sopotnik« moderne, le deset let mlajši od Cankarja, svoje osebne spomine na navdušenost, s kakršno je mladina sprejemala vsako Cankarjevo delo. Uvod zaključuje z željo, da bi prevedeni odlomki vzbudili tudi na Poljskem zanimanje za tega odličnega pisatelja, ki je bil hkrati eden od velikih idejnih voditeljev slovenskega naroda.

Ta namen je knjiga nedvomno dosegla, kot so pokazali odmevi v poljskih dnevnikih in tednikih. Kritiki se ustavljajo zlasti ob povesti Martin Kačur, ki da napravlja najgloblji vtis in omogoča podrobnejšo analizo Cankarjevega kritičnega realizma kot ene od smeri njegove ustvarjalnosti. V eni od recenzij bemo naslednjo zanimivo ugotovitev: »Skopa, zgoščena pripoved, zelo umirjen pisateljev komentar, umetnost, da z nekaj potezami nariše značilne osebe in situacije, to so v Martinu Kačurju glavni pisateljevi aduti. V okviru literature tiste dobe (1905!) delajo take okrajšave, varčno uporabljeni pridevniki in preprosto, kleno grajeni stavki z razsežno vsebino vtis povsem moderne, nove proze, ponekod pa spominjajo celo na ameriško prozo.« (Aleksander J. Wiczorkowski v tedniku Nowe Książki, 1960/1.) Isti recenzent samo obžaluje, da skromni izbor ne dovoljuje obširneje spregovoriti o Cankarjevem delu, izraža pa upanje, da mu bodo sledili še drugi prevodi »tega nenavadno vsestranskega in nadarjenega pisatelja«.

Ta želja se doslej še ni uresničila. Izšli so le ponatisi posameznih črtic oziroma novel, tako Gospod stotnik v listu Nasze Wojsko (1961) in Križev pot v knjigi Antologia noweli jugosłowiańskiej, ki jo je pripravil Bronislav Čirlić, izdala pa založba Czytelnik 1964. Poleg Cankarjeve novele so izšle v njej v

prevodu Ele Moletove še: Tavčarjev Gričarjev Blaže, Kersnikova Kmečka smrt in Juša Kozaka Leteči angel, medtem ko je Levstikovega Martina Krpana, Vorančevu Ljubezem na odoru in Grabeljškovo Balado o starem Korenu in njegovem sinu prevedel Bronislav Čirlić.

S tem naštevanjem se le navidezno oddaljujemo od teme Cankar in Poljaki. Gre namreč za vprašanje, ali je poleg Ele Moletove še kdo na Poljskem, ki bi lahko prevajal Cankarja iz izvirnika v svoj materin jezik? Vprašanje je pomembno še zlasti zato, ker sta se Ela in Vojeslav Molè pred nekaj leti preselila h kčerkini v ZDA in tako — ne glede na visoka leta — ne moreta nadaljevati svojega kulturnega poslanstva na Poljskem. Odgovor je pritrdilen: v zadnjem desetletju je izšla v poljščini cela vrsta slovenskih knjig, poleg izbora iz Prešerna, ki ga je pripravil Marian Piechal, tudi pripovedniki Tavčar, Juš Kozak, Potrč, Seliškar, Prežihov Voranc, Bohanec, Ciril Kosmač, Bevk, Perocijeva. Posamezna njihova delo so prevedle Maria Łobzowska, Halina Kalita, največ pa Maria Krukowska. Iz naše dramatike so dobili Poljaki Kreftovo dramo Poročnik in Marjutka v prevodu Haline Kalita. Možnosti torej so in s tem upanje za prihodnost.

Da je Cankar tudi za Poljake še zmeraj zanimiv, sta dokazali dve gostovanji ljubljanskega Slovenskega narodnega gledališča na Poljskem. Prvič, leta 1957, je uprizorilo Hlapce v režiji Slavka Jana. Tako jih je igralo na domačem odru že leta 1948, nato pa jih je 1956 obnovilo za svoje prvo gostovanje v tujini. Na Poljskem je drama dobila naslov Nauczyciel Jerman (Učitelj Jerman) — očitno so bile težave s prevodom besede »hlapci« v prenesenem pomenu. Kritika je to izvedbo sprejela z velikim priznanjem, pa tudi z nekaterimi pomisleki. Med ocenami v številnih poljskih listih velja omeniti daljši prispevek v literarnem tedniku Nowa Kultura 1957/22, ki ga je napisal Jerzy Pomianowski. V njem zelo pozitivno ocenjuje tudi druga, neslovenska dela v uprizoritvi naših igralcev, o Hlapcih pa takole sodi: »V igri Ivana Cankarja, klasičnem delu, niso bili ne stil igre, še manj pa dekoracije podrejeni naturalističnim konvencionalnostim dobe, v kateri je igra nastala. Opazno je bilo posodobljenje, misel o novi funkciji. Senca cerkve je padala — in to dobesedno — na vse, kar se je dogajalo v šoli in v stanovanju učitelja, junaka te igre. To je bilo nekoliko težje dojeti, ker ne razumemo vsega, kar govorijo igralci, vendar smo se toliko orientirali, da so se izvajalci in režiser Slavko Jan trudili najti pod vsakdanjimi stvarmi junakov drugo, nekoliko simbolično dno, hoteč dati pojem o prenesenem pomenu tistih stvari, ki so se dogajale v slovenski vasi. Obredno slovesni ton je nakazoval, da je SNG prišlo k nam gotovo z eno od spoštovanih narodnih svetinj, kar pa samo po sebi redko koga prepričuje. To je treba obžalovati, kajti Cankarjev Učitelj Jerman je nadvse zanimivo delo, in kot kaže, danes na Poljskem izredno razumljivo in družbeno aktualno... Če bi to delo igralo katero naših gledališč, — brez celebracije, zato pa z jasnim idejnim namenom — bi lahko postalo pomembno dejanje poseganja gledališča v življenjska vprašanja, v naša nujna vprašanja.«

Na svojem drugem gostovanju (1965), pravzaprav tretjem — vmes je leta 1963 predstavilo Poljakom Afero Primoža Kozaka — je SNG uprizorilo Pohujšanje v dolini šentflorjanski v režiji Mileta Koruna. Vodilni motiv številnih gledaliških poročil je bilo tudi po tej predstavi — »posodobljenje«; v enem beremo ob primerjavi Cankarja z Arturom Kopitom: »Zdelo bi se, da oba pisatelja loči ne le dokaj odmaknjeni čas, ampak tudi raznorodna tematika in različen gledališki stil. Naši simpatični gostje iz Ljubljane pa so dokazali, da sodobno gledališče to odmaknjenost blaži, da pri tem odloča interpretacija in da ni nujno bližati se narodovi zapuščini edinole s pobožnim spoštovanjem.« (Prim. Zygmunt Stoberski, Slovenski pisatelji v luči poljske kritike po letu 1945. Sd 1967.)

V obeh primerih gre seveda za odnos Poljakov do odrske interpretacije Cankarjevih dram, ker pač avtentičnega Cankarjevega teksta ne poznajo. Če bi to besedilo prevedli, bi verjetno začutili v Hlapcih tudi tisto slovesnost, ki je kritika v predstavi motila, v Pohujšanju pa odkrili poleg satire tudi poezijo, ki je v uprizoritvi ni bilo.

Rozka Štefan

PISMA IVANA CANKARA MILIVOJU DEŽMANU

U književnoj ostavštini dra Milivoja Dežmana (1875—1940), u Arhivu Instituta za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Opatička ulica 18), čuvaju se dva pisma i jedna dopisnica Ivana Cankara koji ih je iz Beča poslao Dežmanu u Zagreb potkraj 1900. i početkom 1902. godine. Milivoj Dežman bio je tada urednik *Života*, mjesečne smotre za književnost i umjetnost, gdje su, u originalu, objavljene tri Cankareve proze: *Odložene suknje* (*Život*, I, knj. I, sv. IV, str. 129—130; Zagreb, travanj 1900), *Mimi* (*Život*, I, knj. II, sv. I, str. 5—8; Zagreb, srpanj 1900) i *Ob zori* (*Život*, II, knj. III, sv. I, str. 20—21; Zagreb, siječanj 1901). Pored Cankara, u *Životu* su se tada javili svojim priložima iz Beča još dva slovenska književnika: Dr Fran Vidic i Oton Župančič. Vidic je objavio kritički prilog *Iz slovenske literature*, u kojemu govori o Cankarevoj knjizi pjesama *Erotika* (1899), o Župančičevoj *Čaši opojnosti* (1899), O Aškerčevoj knjizi *Nove poezije* (1900) itd. (*Život*, I, knj. I, sv. II, str. 55—58; Zagreb, veljača 1900), a Župančič tri svoje pjesme: *Pesem* [Tiho, brez besed...] (*Život*, I, knj. I, sv. III, str. 89; Zagreb, ožujak 1900), *Pesem* [Pred menoj stojiš...] (*Život*, I, knj. I, sv. VI, str. 194; Zagreb, lipanj 1900) i *Deviza* [Ne plakaj nazaj...] (*Život*, II, knj. III, sv. II, str. 28; Zagreb, veljača 1901). Usput se spominje da je Cankar prije svoje suradnje u zagrebačkom *Životu* objavio »Načrt za novelo« *»Ti sam si kriv!«* u bečkoj *Mladosti*, smotri za modernu književnost i umjetnost (*Mladost*, sv. 5, str. 209—215; Beč, 1. ožujka 1898).

Moglo bi se sumnjati, da li je u Dežmanovoj ostavštini bilo možda još koje Cankarevo pismo. Evo zašto!

Dežman je sebi, između dva rata, sagradio kuću na Korčuli, u gradu Korčuli, kamo je iz Zagreba dopremio bogatu književnu ostavštinu svog oca Ivana Dežmana, Šenoina prijatelja, liječnika, i svoju. Poslije smrti Dežmanove, a za vrijeme drugoga svjetskog rata, u Korčuli je živjela njegova udovica koju su Nijemci, uselivši se u njenu kuću, izagnali iz grada, zajedno s brojnim Korčulanima. Ostavštinu obojice Dežmana, koja je bila u ladicama velikoga starinskog pisaćeg stola, dao je njemački oficir izbaciti nedaleko od kuće, gdje je ta ostavština (autografi, pisma, fotografije i dr.) ležala mjesecima, izložena suncu i nevremenu, nečuvana, sve do odlaska Nijemaca 1945. Kad se zatim gospođa Dežman vratila u svoju kuću upozorili su je da se njeni »kojekakvi papiri« nalaze — »na onoj hrpi tamo«, a ona je, razumije se, pokupila ono što je preostalo. Ali, tko zna koliko je »tih papira« nestalo zauvijek? Nije li među njima bilo još nekih pisama Cankarevih? Desetak godina poslije svršetka rata dospjela je Dežmanova ostavština, otkupom, u Institut za književnost i teatrologiju JAZU.

U sabranoj korespondenciji Ivana Cankara stručnjaci će dati potreban komentar i ovim pismima koja se ovdje objavljuju prvi put. Jedino bi možda valjalo napomenuti da je u prvom pismu (2. XI. 1900) i u dopisnici (10. XII. 1900) riječ o crtici *Ob zori*.

I

[Pismo; 1 list]

Velećenjeni gosp. urednik!

Tu Vam pošiljam kratko črtico kakor ste želeli. O prilici Vam pošljem še kaj podobnega, a prosim Vas, izvolite mi poslati honorarja oziroma predujema 5 fl.; če je mogoče, še ta teden.

Z odličnim spoštovanjem

Ivan Cankar

Dunaj, 2. XI. 900.

Wien XVI. Lindauergasse, 26. II. 19.

II

[Dopisnica]

Slavno
uredništvo »*Zivot*«-a
(dr. M. Dežman).

Zagreb (Agram).
Sveučilišni trg, br. 5

10. XII. 900.

Velećenjeni gosp. urednik! —

Poslal sem Vam kratko črtico ter Vas prosil honorarja (ozir. predujema) 10 K. Prosim Vas še enkrat, izvolite mi poslati to svoto *nemudoma* po prejemu te karte. Ako Vam je honorar previsok in ako bode te želeli, Vam pošljem pozneje še kako pesem ali črtico.

Z odličnim spoštovanjem

Ivan Cankar

Dunaj (Wien) XVI. Lindauergasse, 26. II. 19.

III

[Pismo; 2 lista, 3 strane]

Blagorodni gospod doktor!

Oprostite mi, da Vas nadlegujem z uljudno prošnjo.

Za jesen pripravljam novo zbirko črtic in novel — že natisnjenih in še nenatisnjenih — in tako bi rad imel tudi tiste črtice, ki so izšle v »Životu«: »Mimi«, »Odložene suknje« in »Ob zori«. Dotičnih številčk »Života« nimam, ker jih nisem prejel.

Prosim Vas tedaj najuljudneje, da bi mi napravili, ako Vam je mogoče, to veliko uslugo ter bi mi izposlovali *dotične tri številke*, — ali pa ako je še mogoče, manuskripte mojih črtic, ki za redakcijo »Života« zdaj itak nimajo več vrednosti.

Uverjen sam, bl. g. doktor, da mi napravite to uslugo čim preje in tako pričakujem Vašega ljubeznivega odgovora.

Z odličnim spoštovanjem

udani Vam

Ivan Cankar

28. I. 1902.

Dunaj (Wien)

XVI. Lindauergasse, 26. II. 19.

Čitajući pisma Cankareva sjetio bih se i našega A. G. Matoša. I on je, boraveći niz godina izvan domovine kao i Cankar, vapió u svojim pismima za honorarom i preklinjao urednike časopisa i izdavače da mu ga pošalju. No njima se nije žurilo, a često su na te žalosne molbe ostajali gluhi. Obojica su, i Matoš iz Pariza, i Cankar iz Beča, poslali povelik broj pisama u dragu domovinu u kojima su bili samo smjerni molitelji za svoju zasluženu koru kruha.

Ne zamjerite mi, ako kažem, na kraju ovih napomena, nekoliko riječi o prvome svom susretu s djelima Cankarevima. O njemu sam ponešto čuo još u gimnaziji, u Slavanskom Brodu, ali sam njegovu knjigu zavolio kao student šumarstva druge godine, u Zagrebu. Bila je to knjiga *Moje življenje* (V Ljubljani 1920) koju sam u nekoj zagrebačkoj knjižari kupio 9. III. 1927. (U ovim sam se godinama na kupljenu knjigu potpisivao i stavljaó datum; po tome i znam kada sam nabavio *Moje življenje*.) Otada je ova knjiga, među malim brojem drugih, bila moj stalan pratilac: i kad bih se sa studija, preko ljeta i praznika, vraćao kući u Rastušje, i kad bih je ponovo odnosio u Zagreb, u siromašni svoj stan. Pa i sada, nakon punih četrdeset godina, gledam u duhu svoju majku kako se ljestvama popela na vrata štaglja, gdje sam ja ljeti noćivao u sijenu, i kako me blagim glasom budi: »Digni se, sinko, sunce je već visoko!«; meni tad na um pada Cankareva *Skodelica kave* iz knjige *Moje življenje*: i njegova se mati, isto tako, nekada, penjala »pod streho, v seno«.

da svom sinu donese šalicu kave, a on joj, nezahvalnik, rekao: »Pustite me na miru!...« Za ovaj svoj čin ubrzo se pokajao, i dugo se, dugo zbog njega kajao, dok ga najposlije nije okajao napisavši *Skodelicu kave*. Pa da se i meni nevoljniku, pomislih, ne bi desila slična nesmotrenost koja bi me izjedala čitavog života, odgovorih majci: »Evo me, sići ću odmah!«

Dragutin Tadijanović

OCENE

BESEDA IVANA CANKARJA

Med počastitvami spomina na lanskega decembra minulo 50. obletnico smrti Ivana Cankarja je gotovo ena najtrajnejših in najpomembnejših objava izbora odlomkov iz pisateljevega življenjskega dela z naslovom Beseda Ivana Cankarja.¹ Knjigo je pripravil Boris Merhar, urednik Cankarjevega Izbranega dela,² torej eden izmed najboljših poznavalcev pisateljeve dobe, njegovih stvaritev in življenja.

To je — po Cankarjevo bi rekli — knjiga posebne sorte. Gre za tri različne izdaje, ali bolje, za tri različne oblike iste izdaje. Z novim tiskarskim postopkom (monofoto) in ofsetnim tiskom je dala založnica v lastni tiskarni razmnožiti reprezentativno knjigo v večji osmerki, knjigo v zbirki Sivi kondor, ki je namenjena šolski rabi, in knjižico v miniaturi velikosti, tiskano na biblijskem papirju in vezano v svilo. Če bi primerjali razvrstitev besedila po straneh, bi ugotovili, da gre pri vseh treh izdajah za isti tiskarski stavek, le da je ta enkrat povečan, drugič srednje velik in tretjič pomanjšan. Zato bi našli tudi eno in isto tiskovno napako, ki je, če že ne edina, pa vsaj izjemno redka: odlomek, oštevilčen s številko 51, naj bi se začel z verzalkami, kakor se začnajo vsa druga besedila. Osnova vsem trem izdajam je Kondorjeva. Ob pripravi le-te se je porodila srečna misel izdati še dve darilni, bolj bibliofilski izdaji, da bo krog kupcev Besede čim širši, ne pa omejen pretežno le na dijake. Omeniti kaže še neko razliko: večja in Kondorjeva izdaja imata obširnejšo urednikovo spremno besedo in izčrpnjše bibliografske podatke, ki navajajo razen naslova spisa, iz katerega je vzet odlomek, tudi kje je bilo besedilo prvič objavljeno, nato še lokacijo v Zbranih spisih in Izbranih delih, in da se Kondorjeva lahko »ponaša« s paginacijo, medtem ko jo v drugih dveh nadomešča tekoče oštevilčenje besedil. Tiskarska oprema vseh treh je lepa in smotrna, oskrbel jo je arh. Branko Simčič; dve od njih, tako velika in tista v zbirki Sivi kondor, imata na ščitnem ovitku reprodukcijo Cankarjeve fotografije iz leta 1905 oz. 1915, večja v posebni, zelo učinkoviti barvni tehniki.

¹ Beseda Ivana Cankarja. Izbor odlomkov. Izbral, uredil ter spremno besedo z bibliografskimi opombami napisal Boris Merhar. Izdala in založila Mladinska knjiga v Ljubljani, 1968. V8°, 261 str.; Sivi kondor XX. zv., 252 str.; 16° (miniat.) 256 str.

² Ivan Cankar, Izbrano delo I.—X. Uredil Boris Merhar. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani 1956—1959. Celotno kazalo te odlično komentirane izdaje izkazuje 29 pesmi, 177 novel, črtic in povesti, 6 dram ter 50 kritičnih in polemičnih spisov.

In kakšna je vsebina knjige?

Po urednikovih podatkih obsega 240 enot: odlomke iz novel, povesti, dram, kritik, člankov, polemik, predavanj in iz 18 pisem, prinaša pa tudi nekaj celih, neokrnjenih besedil (5 pesmi v verzih in 2 v prozi). Zaobjela je odlomke iz 112 del, ki po obsegu predstavljajo nekako pičle 4 odstotke vsega, kar je do danes objavljenega v Zbranih spisih Ivana Cankarja,³ njegovih Pismih⁴ in še kje.

O namenu izdaje pravi urednik v svoji samo tri strani obsegajoči spremni besedi, ki ji je dodal 8 strani bibliografskih opomb, da je nameraval »s primeri iz vseh vrst pisateljevega ustvarjanja podati čimbolj zaokroženo in pregledno, najsi v danem primeru zgolj miniaturno podobo njegove umetniške in kritične besede.« Že zgornje številke povedo, da je urednik zajel iz celote Cankarjevih del le drobec, da je izbral določeno število del in iz njih izluščil le daljše ali krajše odlomke pač po načrtu, ki ji ga je bil napravil. Njihova dolžina je različna: poprečje je ena stran, včasih pa tudi samo 5 vrstic ali kar 3 strani. Pretežno gre za odlomke iz daljših tekstov, nekoliko podobno izdaji, ki jo je l. 1940 pripravil Joža Glonar z naslovom Besede Slovencev Frana Levstika. A naša Beseda Ivana Cankarja ni zbirka aforizmov, maksim, gnom, sentenc ali kakor se že imenujejo kot literarna zvrst razni reki ipd., že od začetka zasnovani in oblikovani v kratka, zaključena besedila, kakršne poznamo iz svetovnega slovstva, npr. iz Tacita, Seneke, Juvenala, Marciala, Bacona, Carlyla, Larochfoucaulda, Vauvenarguesa, Pascala, La Bruyèra, Lichtenberga, Goetheja, Heineja, Nietzscheja in še katerih.

Urednik Izbranega dela Ivana Cankarja se je odločil razstaviti velikanski Cankarjev opus na drobne odlomke, kakršni po njegovi zamisli najizraziteje označujejo avtorja z vseh strani, da bi nam kljub fragmentarnosti podal zaokroženo podobo vodilnega pisca slovenske moderne. Da to ni bilo lahko delo, se moremo brž prepričati sami. Poskusimo samo tako znano besedilo, kakor je črtica KONEC v Podobah iz sanj, razstaviti v logične odlomke! Spoznali bomo, da je črtica pisana tako scela, da je kratkomalo nerazstavljiva — in to velja tudi za mnoge druge Cankarjeve spise, ki vsebujejo upoštevanja vredne pasaze. Takšno izbiranje in drobljenje tekstov zahteva torej mimo poznavanja

³ Ivan Cankar, Zbrani spisi. Zv. I.—XXI. Uvod in opombe napisal Izidor Cankar; v XX. zvezku Francè Koblar; v XXI. Francè Dobrovoljc. Nova založba, Ljubljana, 1925—56; zv. XXI. Obzorja, Maribor 1954. — Ta izdaja zajema približno 6700 str. Cankarjevega besedila brez urednikovih uvodov in opomb. Po kazalu za XX. in XXI. zvezek obsega 2 knjigi pesmi (72 enot), 51 knjig in več posamič objavljenih povesti in črtic (548 enot), 7 dram (8 enot), pa še 2 knjigi satir, kritičnih in političnih spisov (76 naslovov) ter 5 političnih govorov. Iz XXI. zvezka je vzel urednik za našo izdajo le 2 odlomka: št. 187 in 194.

⁴ Pisma Ivana Cankarja. I.—III. del. Uredil Izidor Cankar. Izdala Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948. — Približen obseg vseh 3 knjig je^o 1450 str. (vštevši urednikove opombe), v njih je objavljenih 960 pisem.

gradiva tako rekoč do zadnjega vlakna tudi opredelitev in postavitev zelo strogih kriterijev, da knjiga, katere obseg je narekovala standardna oblika šolske zbirke, ne bi preveč narasla. Smiselno zaokroženi izseki naj bi priklicali poprečnemu poznavalcu v spomin tistega Cankarja, ki ga je bil srečal že kdaj poprej. Da je bil urednikov namen umesten, dokazuje izredni obseg Cankarjevega dela. Mesce in mesce bi potrebovali, da bi ga pozorno prebrali. Tudi sam značaj celotnega dela in njegov posebni izraz ne dovoljujeta — brez škode za umetniški užitek, kaj šele spričo nelahke vsebine — pogoltniti ga na dušek. Koliko na boljšem so bili pisateljevi sodobniki, ko so njegove knjige in tudi krajši teksti izhajali v daljših časovnih razmakih tako, da so — če so le hoteli — zlahka sledili njegovemu ustvarjanju! Nam je to danes urednik olajšal s tem, da je poiskal ne samo najlepša in najznačilnejša mesta iz celote, ampak tudi taka, ki so kolikor moči v sebi smiselno zaokrožena in jih ne obremenjujejo širši pripovedni elementi, kakor so opisi dogajanj, prizorišč, razpoloženj, oseb itn. Iz nekaterih del prinaša knjiga več odlomkov: npr. iz *Mojega življenja* 16, iz *Podob iz sanj* 15, *Bele krizanteme* 10, *Martina Kačurja* 8, iz knjig *Volja in moč*, *Knjige za lahkomišelnje ljudi*, *Na Klancu po 7*, *Kurenta*, *Krpanove kobile po 6*, iz *Erotike* (II. izd.), govora *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, *Predavanja o slovenski literaturi*, *Slovenci in Jugoslovani po 5* itn., kar že po sebi daje slutiti, kje leži poudarek. Časovno zajemajo besedila obdobje dvajsetih let, tj. od časa, ko je pisatelj umetniško dozorel in se izživel kot samostojna ustvarjalna osebnost: od leta 1898 do njegove smrti leta 1918.

Po nelahkem, več let trajajočem pretehtavanju in izbiranju se je uredniku nabrlo dokaj heterogeno gradivo, ki ga je bilo treba na svoj način urediti in dati s tem knjigi značaj enovitega organizma. Sestavine nove knjige je bilo treba vključiti v razdelke po določeni kompozicijski zamisli: »V teh novih zvezah oziroma v sklopu snovno, motivično ali tudi izpovedno sorodno uglasenih razdelkov pa naj bi se tako zbrano gradivo prevčlenilo v novo in tako urejeno mozaično celoto, da bi se bralcu ob njej razkrile poglobitve in najznačilnejše poteze Cankarjeve ustvarjalne osebnosti obenem s podobo časa in razmer, ki se je v njih in proti njim oblikovalo njegovo umetniško in kritično delo.« Tako formuliran koncept naj bi bil uresničen z uvrstitvijo odbranih odlomkov v enajst razdelkov ali ciklov. Nelahko vprašanje naslovov tem ciklom je urednik rešil po svoje. Za naslov vsakega razdelka je uporabil motto, to je enega ali več stavkov, iztrganih iz tekstov, ki so uvrščeni v ciklus. Tudi s tem se je Merhar umaknil v ozadje in prepustil besedo Cankarju samemu. Zelel je, da pisateljeve besede ne bi motilo in obremenjevalo nič tujega; zato je verjetno tudi opustil navajanje bibliografskih podatkov takoj pod fragmenti. Se celo spremna beseda je skopa, kar preskopa, že glede na to, da je urednik v njej — kakor bomo še videli — več ko samo razložil svoj namen in načrt. Zaradi citiranja in zaradi preglednosti v kazalu je uvedel štetje besedil in — razen v *Kondorju* — opustil paginacijo, ker bi se kdaj pa kdaj obe štetji krili. To nam potrjuje, da se je Merhar res oziral na poprečnega bralca, medtem ko na literarnega zgodovinarja ali šolnika ni pomislil. Tukaj moramo navesti dva

pomisleka: tako citati iz Cankarja, ki predstavljajo motto k razdelkom namesto naslovov, kakor razlaga v spremni besedi, kaj vsebujejo posamezni cikli. So za bralca, ki ni širše literarnozgodovinsko razgledan, premalo oprijemljivi. tembolj ker npr. motta k X. razdelku »Pisatelji in pesniki so zavedni ali nezavedni glasniki svoje dobe« ne najdem v besedilu tega cikla. Posebno težko se je razgledati po obsežnejših ciklih, to je po VI., VII. in XI. Drugi pomislek pa je, da bi bil vsak bralec uredniku hvaležen, ko bi razen številke in motta, saj ta razpoložensko obarva ves razdelek, dodal oprijemljivejši naslov. Morda bi bili uporabni naslednji: I. Detinstvo in otroštvo, II. Šolanje, III. Ljubezenska doživetja, IV. Srečanja s tujino, V. Pogled na domovino iz daljave, VI. Domovina — klanec siromakov, VII. Razmišljanje o sebi in svojem narodu, VIII. Še iskanje lastnega obraza in resnice, IX. Domovina v vojni, X. Pogledi na domače slovstvo, XI. Najgloblja spoznanja o sebi, umetnosti in smislu življenja. Urednik je takšno misel pač opustil, ker ni hotel gradiva pedantno razvrščati po tematskih krogih, ampak je želel poudariti prelivanje enakih in podobnih idej v Cankarjevem delu zdaj pod tem, zdaj pod onim vidikom. Zanimivo je zato, da se je odločil uporabiti isti motiv — namreč motiv o izbi oz. kamrici — enkrat kot zaključek dveh ciklov (64, 65, 168), drugič vplesti ga v neki drugi cikel (235). Morebiti bi se nekatere enake misli dale bolje postaviti bliže druga k drugi (227, 234) ali pa odlomek primerneje predstaviti v drug cikel (229 v X. razdelek). So pa to seveda individualni pogledi, ki bi jih vsak urednik drugače zagovarjal, zlasti če bi mu šlo za to, da pokaže, kako se določene ideje, čustva in stremljenja prelivajo skozi vsega Cankarja, kako se razraščajo, poglobljajo, dopolnjujejo, stopnjujejo in dozorevajo v tista enkratna cankarska spoznanja, ki so dobivala svojo miselno formulacijo šele potem, ko so bila spočeta v srcu. Uredniku ni bilo do tega, da bi pokazal zgodovinski razvoj pisateljeve idejne in umetniške rasti, pač pa podal prerez skozi njegovo delo, nekakšno simultano projekcijo njegove notranjosti navzven. Triada MATI — DOMOVINA — BOG, ki je vzeta iz Ottakringa (87), ne pa iz Podob iz sanj, in kateri odgovarjajo še druge, npr. LJUBEZEN — ŽIVLJENJE — LEPOTA ali ŽIVLJENJE — MLADOST — LJUBEZEN, se kakor lok boči nad celoto in spaja posamezne sestavne dele v tektonsko zgrajeno stavbo. Za tako uredniško hotenje je poleg miselnih operacij potrebna poustvarjalna invencija, kombinacijski in kompozicijski dar, ki so bili v tem primeru vsekakor važnejši kakor kronološki ali kak drug dosledno izpeljan sistematski princip.

Zato obravnavana knjiga, čeprav na minimum skrčen izpisek iz vsega Cankarja, ni gol skelet, ampak harmonično zložen mozaik, ali če hočete ubrana polifona simfonija, ki jo sestavljajo različni ritmi in stavki, glavne in stranske teme, prehodi in prelivi, reprize in zaključki. Da za takó ubrano snov ni bilo uporabno nobeno mehansko načelo, kaže tudi nekam nenavadno število razdelkov (11) in različno število enot v okviru posameznih ciklov, ki se gibljejo med 13 in 36. Najbrž je urednik tudi s tem upošteval Cankarjev odpor zoper »sivo učenost«, zoper suhoparno, neiznajdljivo in dolgočasno razporejanje živih

umetnin v predale in predalčke, kakršno je predobro poznal npr. iz Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva. Zlasti pa se ni mogel dati utesnjevati od togih številčnih principov, saj je želel pokazati Cankarja z vseh strani: kot lirika, pesniškega pripovednika, subjektivista, ki mu je umetniški princip upodabljanja zunanjega sveta skozi prizmo lastne notranjosti edino vodilo, kot idealista, kot neizprosne kritika, ki ima za svojo nehvaležno dolžnost razgaljati človeško duhovno bedo in popačenost, hinavščino, klečeplastvo, svetohlinstvo, filistrstvo in rodoljubarstvo, pa tudi kot bojevnika za svobodo svojega naroda, za pravo človečnost in pravičen družbeni red. Spričo tako zastavljenih nalog je bilo nujno, da je bil urednikov delovni prijem subjektiven. Vendar mu moramo šteti še posebno v dobro, da je Cankarjevo duševno podobo osvetljeval tako objektivno, da ni hote ali nehote podčrtal ene ali druge sestavine. Urednikova objektivnost je tudi v tem, da je Cankar prikazan tako, kakor ga je gledala generacija, ki je v svojih otroških letih doživela pisateljevo smrt in nato vse tisto precenjevanje njegove umetnosti, ki je tragičnemu dogodku sledila. Tedanja literarno zainteresirana mladina si je ob Cankarju gradila svoj estetski, življenjski in svetovni nazor ter se tudi v pogledu kulturne, socialne in politične kritike opredeljevala v Cankarjevem smislu. Tu mislim zlasti na Srečka Kosovela s krogom njegovih vrstnikov okrog Mladine.

Merhar je v spremni besedi očrtal tudi Cankarjev duhovni profil, da bi utemeljil svoje redakcijske prijeme. Kakor so njegove besede skope, tako so oznake pregnantne, jasne, nazorne in domišljene. Po njegovem je bil Cankar svobodoumen, nekonformističen in protidogmatičen duh; miselna skepsa mu je bila »prvi pogoj duhovne odzivnosti in svobode«; »moment hrepenenja pa sodi med glavne značilnosti Cankarjevega življenjskega odnosa in doživljanja«: »z njim je pogojen tudi večji del tistega v Cankarjevem delu, kar se mu opredeljuje kot pesimizem in dualizem«. Hrepenenje mu je »neko prvinsko in vsemogoče ustvarjalno gibalno ter kot tako tesno zvezano z njegovim umetništvom«. Celotni Cankarjev opus ima Merhar za »pričevanje o razglasju med človekovim spoznanjem in ravnanjem, ... med imperativi srca in vesti ter sebičnostjo človekovo in tudi pisateljevega lastnega nehanja«. Njegov osebni in celo najgloblji izpovedni vir pa vidi urednik po pravici v »pekočem in ne do konca prebolelem občutku krivde nasproti svoji umrli materi«.

Ostane še eno vprašanje: vprašanje Cankarjevega jezika in stila. Slednji prihaja v knjigi seveda do polnega izraza, treba pa ga bo še natančno analizirati, preden bo mogoče reči o njem znanstveno dovolj utemeljeno oznako. V izrazu in slogu je bil Cankar ves odprt estetskim težnjam in novostim, ki so ob njegovem času vznikale zdaj na tem zdaj na onem kraju omlanega sveta, toda v svoji kritičnosti je znal najti mero, tako da je sprejemal s čutom odgovornosti in z moralno resnobo le, kar je bilo vredno, brž se pa otrese vsega, kar je spoznal za nepristno in efemerno. Glede jezika v naši izdaji velja, da urednik ni nikoli samovoljno posegal vanj in da je upošteval modernizacijo le v tisti minimalni meri, ki je izvedena in že nekako utrjena v Zbranih spisih in Pismih. Modernizacija je segla v zelo obrobne predele, npr. v pisavo

sonce namesto nekdanjega *solnce* ali *eden* namesto *jeden*. Knjiga nas na vsaki strani prepričuje, kako čudovit je Cankarjev jezik, najsi je biblijsko vzvišen in svečan, govorniško razgiban, ubran na najbolj lirične glasove, poln simbolov in vizij ali pa realističen in ljudsko vsakdanji, ironično piker, celo sarkastičen, a zmerom usklajen z vsebino, ki je zdaj naravnost izpovedna, zdaj parabolična, groteskna ali satirična, izraz, ki tako vabi k imitiranju! Mikaven je celo v tistih spodrseljajih ali vrhniških lokalizmih, ki v nas danes izzivajo nasmešek in ga imamo tudi zaradi njih radi, kajti svetloba zasije najlepše, ko izstopa iz sence. Naj omenim npr. tele: stal je *troje* korakov pred njim (14), spomladanska pesem se je *završila* (48), *prelékoval* bi se na stolu (64), *pretvoril* sem laz v gaj (69), popek se je razvil v *pohotno* rožo (148), komaj sem bil *razustil* to svojo namero (150), *razglobiš* poslednje skrivnosti (167), mladina se je *zabubala* (205), *glupost* (215), *potvojen* posluh (217), *verno* misliti (218).

Beseda Ivana Cankarja ni berilo za vsakdanjo rabo, za ubijanje dolgega časa ali za spodbujanje danes tako moderne čutne fantazije. To je resna, skoraj bi rekli težka knjiga, ki nam želi približati Cankarja, obraze soljudi, predvsem pa svoj lastni obraz. Želi nam pomagati, da bi kdaj prestopili in presvetlili najbolj skrite koticke lastne duševnosti. To ni herbarij, sveženj posušenega, komaj razpoznavnega cvetja, pač pa zbirka ljubih, zmerom oplajajočih misli in izpovedi, knjiga kritike in obtožb, v jedru pa knjiga ljubezni, hrepenjenja po lepoti in po etičnih vrednotah, ki nikoli ne zastarajo in ne preminejo. To je branje za izbrane ure, za tih, poglobljen, zbran dialog z lepoto in resnico, s pesnikom in hkrati s samim seboj. Knjiga, ki bi naj postala brevir, vademekum vsem, ki so neposredno zrasi iz Cankarjeve duhovnosti, še posebej pa tistim, ki se s Cankarjem niso nikoli pobljže srečali, ki blodijo brez odrešilne lučke skozi mrak in ki z občutkom nekakšnega večnega domotožja iščejo izhod iz svojih notranjih stisk in muk. V prenekateri pisateljevi besedi, ki jo prinaša ta knjiga, je skrit kompas, vodilo, kako se približati notranjemu miru in žlahtni človečnosti. Naj bi besede Ivana Cankarja res tako očiščevalno vplivale na posameznika in tako spodbudno na narodno občestvo, kakor so in še bodo delovale na nas Prešernove Poezije! S to knjigo je Boris Merhar močno ustregel pravkar izrečeni želji in podal pregled čez bogastvo, čez brezbrežnost Cankarjevega duhovnega sveta, za kar smo mu lahko zares hvaležni.

Alfonz Gspan

FAKSIMILIRANA IZDAJA EROTIKE IZ 1899

Faksimilirane izdaje rokopisov in tiskov imajo pri Slovencih že kar lepo tradicijo. Tiskarna Blaznik je v začetku stoletja objavila tiskarski rokopis Prešernovih Poezij, Akademsko založba pa je pred drugo svetovno vojno izdala Brižinske spomenike in Trubarjev Katekizem. Po osvoboditvi je dolgo vrsto drobnih knjižic, med drugim Trubarjev Abecedarium, Vodnikove Pesme za

pokušino ter Prešernove Gazele in Sonetni venec, pripravila Cankarjeva založba oziroma njen antikvariat. Pred leti se je načrtnega izdajanja faksimilov lotila z zbirko Monumenta litterarum slovenicarum Mladinska knjiga. Edicijo urejajo slovstveni zgodovinarji in bibliotekarski strokovnjaki Alfonz Gspan, Marja Boršnik in Branko Berčič. Doslej so v njenem okviru izšli faksimili cenzurno revizijskega rokopisa Prešernovih Poezij, rokopisa in knjižne izdaje Krsta pri Savici, rokopisa Gregorčičevih Poezij iz 1882 in prve izdaje Cankarjeve Erotike, dočakali smo tudi izid faksimilirane izdaje monumentalne Dalmatinove Biblije. Edicija želi imeti, kot je razvidno iz spremnih besed, hkrati bibliofilski in znanstven značaj. Posebno izčrpno, tehtno in živo spremno besedo sta napisala k Prešernu oziroma Gregorčiču Alfonz Gspan in Francè Koblar. Vse dosedanje zvezke bo morala čimprej dostojno oceniti Slavistična revija, ki bi sploh morala načrtnjeje kot doslej gojiti strokovno kritiko. (Tako se mi zdi nerazumljivo in neodpustljivo, da sta SR in JiS šla vse doslej molče mimo Koblarjevega Gregorčiča, saj so literarnozgodovinske monografije pri nas na redko sejane, Koblarjeva pa se je še porajala v žalostnih okoliščinah.) Prizadevnim urednikom in sodelavcem naše edicije smo za dosedanje zvezke hvaležni in jim želimo srečno roko tudi pri prihodnjih. Brez Monument bi bile enkratne dragocenosti naše kulturne preteklosti dostopne le poedinim raziskovalcem v samih hraniščih, tako pa so na voljo vsem ljubiteljem slovenskega slovstva.

Za petdesetletnico pisateljeve smrti je izšlo ali bilo najavljenih več knjig iz Cankarja ali o njem; med njimi kot peti zvezek Monument v okusni opremi faksimilirana izdaja Erotike iz leta 1899. Prvi del knjige zavzemata dva osebno-izpovedna cikla, starejši *Helena* in mlajši *Iz lepih časov*, polna nežnih in sanjavih verzov o ljubezenskem hrepenenju in sreči, prevari in bolečini, upanju in spominih. Medtem ko je ciklus Helena postavljen v glavnem v razne interierje, poteka drugi vseskozi v naravi, obakrat pa prevladujeta mesečina in polmrak. Tu pa tam rahlo začutiš Heineja in Jenka; verzi se še povezujejo s tradicijo, a obenem predstavljajo že novo romantiko. *Dunajski večeri*, ki so jedro zbirke, so se porodili iz sivega velemestnega okolja in omotičnega dekadencega ozračja ter so v slovenski liriki pomenili emocionalni in estetski preobrat. Pesnik se po kavarnah in kabinetih srečuje s služabnicami Venere, zapoje slavospev njihovi lepoti in grešnosti, se predaja razkošnim in omamnim strastem, nato pa doživlja razočaranje in stud ali ga obide domotožje po plemenitosti. Tretja in četrta pesem sta zanimivi tudi kompozicijsko, zaradi svojega presenetljivega, trpko banalnega zaključka. Nekaj posebnega je v ciklu šesti tekst: prozna črtica v ritmično raznihanih stavkih, z impresionistično podanim okoljem ter z rezkim čustvenim kontrastiranjem. Če zrel človek danes presoja ciklus kot celoto, učinkuje nanj spričo svoje življenjske neposrednosti in izpovedne iskrenosti naravnost pretresljivo. Tudi z etičnega in religioznega vidika so problematični le posamezni verzi v tretji pesmi, predvsem »kakor plašč te Madonin ovija veličastvo pregrehe«. Tretji in najstarejši del knjige zavzemajo pripovedne pesmi s skupnim naslovom *Romance*, čeprav so nekatere

med njimi balade. Ta del *Erotike* snovno in izrazno v še večji meri kakor prvi sloni na tradiciji, zlasti na Aškercu, deloma na ljudski pesmi. Motivi so zelo pisani, orientalski, zgodovinski, novelistični in biblijski; avtor nastopa zoper socialne krivice in politično nasilje, se norčuje iz hlapčevstva in hinavščine, zlasti pa obravnava ljubezenske strasti in bolečine ter nesrečne zakone. Čeprav se zaveda, da gre za začetek Cankarjeve umetniške poti in da je njegovo vrednostno težišče drugod, v prozi in drami, bralec že v *Erotiki* odkriva nedvomno doživljajske in izrazne kvalitete.

Faksimile *Erotike* je po naročilu Mladinske knjige napravila zahodnonemška tiskarna Franz Wolf v Heppenheimu tehnično brezhibno. Ne le da je tisk na finem, belem papirju vseskozi čist in jasen, takšne so tudi okrasne podobe na naslovnih strani in na začetku vseh razdelkov. Črke v besedilu, rastlinske vinjete in zlasti figure na podobah so izdelane v značilnem slogu fin de siècla — secesiji in nas podpirajo pri vživljanju v ozračje Cankarjevih zgodnjih dunajskih let.

Spremnno besedo *O nastanku in usodi Cankarjeve Erotike* je napisal Francè Bernik. Dokaj podrobno govori na osnovi korespondence o pripravljanju knjige, pojasni in utemelji njen naslov, podaja kratko doživljajsko in izrazno oznako vseh štirih ciklov, navaja razmerje med že prej objavljenimi in novimi pesmimi ter govori o avtorjevem pričakovanju izida knjige (izšla je pri Kleinmayru proti koncu marca, malo pred veliko nočjo 1899, skoraj hkrati z Župančičevo Čašo opojnosti). Nato razpravlja o prvih oznanilih obeh knjig po listih in revijah ter opozarja na to, da so bili liberalni kronisti bolj navdušeni nad Župančičem kakor nad Cankarjem. Bernikovi znanstveni preciznosti se pridruži dramatična razgibanost, ko govori o Jegličevem požigu knjige in odmevih tega dejanja v javnosti, zlasti o ogorčenju v liberalnem taboru. Poudarja, da je pesnika škofovo dejanje prizadelo in ujezilo manj, kot bi pričakovali, ker se je zavedal, da mu po tedanjem avtorskem pravu morajo po treh letih knjigo vnovič izdati. Nato izčrpno razčlenjuje in vrednoti kritike (Vl. Levec, Aškerc, E. Lampè, E. Kristan), ki so se na splošno gibale v območju obeh skrajnosti, hvale in odklanjanja.

Bernikova spremna beseda je napisana v primernem obsegu, skrbno in razumno, s poznavanjem in okusom, dodal bi le nekaj pripomb. O genezi zbirke in njeni kompoziciji, zelo zanimivem poglavju v zvezi z vsako umetnino, žal ni mogel spregovoriti, ker se rokopis prve *Erotike* ni ohranil. Pač pa bi kazalo nekaj več prostora, kot je to storil pisec, posvetiti tematični, idejni in stilno oblikovni analizi vseh ciklov, čeprav je glavna naloga spremne besede pri takšni izdaji vsekakor ta, da osvetli okoliščine nastanka knjige. Ker gre za faksimile prve *Erotike*, se Bernik omejuje le nanjo in ima po svoje prav. Sodim pa, da bi bilo stvári le v prid, če bi prekoračil črto ločnico in nekoliko spregovoril tudi o drugi izdaji. Če bi npr. povedal bralec, da je Cankar za to izdajo menjal založnika in zakaj ga je, zlasti pa, če bi ga opozoril na to, da je pesnik »knjigo popolnoma preuredil« in tudi v besedilu »popravljal mnogo«. Prav tu pa se srečujemo z osrednjim in načelnim pomislekom zoper pričujočo

faksimilirano izdajo, ki seveda meri bolj na urednike Monument kakor na avtorja spremne besede.

Založnika je Cankar premenjal zato, ker je Kleinmayr zaradi njegove izjave, da »inkriminiranih pesmi ne misli izpustiti«, založbo nove izdaje odklonil. Za to drugo izdajo je avtor sklenil upoštevati priporočila in opozorila kritikov, poleg tega se ni »hotel preveč blamirati« ob novi Župančičevi knjigi, ki naj bi bila prav tedaj izšla. Zato je izdaja Erotike iz leta 1902 precèj drugačna: Cankar je izločil kar 20 pesmi in edini primer proze, na novo pa dodal 15 pesmi in epilog, mnogokje je spremenil vrstni red pesmi in zboljšal besedilo, čeprav le v drobnih pasusih. Najbolj je predrugal strukturo cikla Iz lepih časov in razdelka Romance, manj cikla Helena, medtem ko je Dunajske večere, ki so predvsem razburili škofa, nalašč pustil skoraj nedotaknjene; še več, dodal jim je pesem V bogatih kočijah se vozijo, ki je utegnila učinkovati huje kakor vsa prva Erotika. Med novimi velja imenoma navesti čudovito ljubzensko *Iz moje samotne, grenke mladosti* (Helena) in omenjeno protestno socialno *V bogatih kočijah se vozijo* (Dunajski večeri), ki obe predstavljata višek v Cankarjevi poeziji in že zdavnaj uživata antologijski ugled. Če bi torej uredniki Monument hoteli dati javnosti v roke do kraja praktično porabno ali celó znanstveno kritično izdajo, bi morali dati faksimilirati drugo izdajo, ker je glede ureditve in besedila popolnejša in dokončna.

Faksimiliranju izdaje iz 1902 v dobro govori še nekaj: Kakor je razvidno iz Cankarjevih pisem Schwentnerju od 16. maja do 21. junija 1902, je ovitek za novo izdajo Erotike narisal Ivan Žabota, ki je bil pisatelja tudi portretiral (uspela risba s peresom se ni ohranila). Cankar z opremo sicer ni bil zadovoljen, celo razočarala ga je; kljub temu je izvirna in prav v tem je njena prednost pred opremo prve izdaje, ki je kljub lepšemu videzu samo tiskarska.

Uredniki so se po svoji presoji odločili za faksimiliranje prve izdaje. Erotika iz 1899 pač predstavlja v slovenski literaturi določen pojem in pomemben mejnik. Iz nje, kakršna je, diha, živi in govori mladi Cankar, zasanjan, melanholičen, strasten in bojevit. Z Župančičevo Čašo opojnosti vred pomeni začetek novega, izjemno kvalitetnega obdobja slovenske Moderne. Zaradi njene žalostne usode, pogojene v naših takratnih razmerah, jo povrh ožarja še poseben sij. Faksimilirana pa more imeti, spričo svoje nepopolnosti in nedokončnosti, le spominski in lepoten, torej bibliofilski značaj. Če so uredniki hoteli s faksimilom doseči ta namen, so ga seveda v polni meri dosegli, ker z zgolj bibliofilskega vidika izdaji ni moči nič očitati.

Sicer pa se bodo mogla Monumenta litterarum slovenicarum Cankarju v naslednjih zvezkih oddolžiti še z drugimi njegovimi deli, ki so človeško in umetniško daleč večje mojstrovine kakor Erotika, ali s tistimi, ki so mikavna tudi po svoji, predvsem Smrekarjevi opremi. Uredniki brez dvoma tudi ne bodo opustili priložnosti, da v okviru svoje edicije pripravijo vsaj en zaokrožen izbor pisateljevih pisem, kakršnega je med zadnjo vojno pripravil Tine De-

beljak s Šopkom Cankarjevih pisem iz Slovenskih goric na Rožnik. Nekatera izmed teh cankarian bodo mogla imeti bibliofilski značaj, druga bo treba obdelati znanstveno kritično.

Joža Mahnič

DUŠAN KERMAVNER, IVAN CANKAR
IN SLOVENSKA POLITIKA LETA 1918

Dušan Kermavner že lep čas preučuje slovensko zgodovino tudi od 1917 do 1920, tj. časovni izsek, v katerem so politične stranke bile postavljene pred vprašanje slovenske narodne osvoboditve, enakopravnosti in državnosti. Kdor se v tem času razgleduje po slovenskih političnih programih in njihovih piscih, ta ne sme in tudi ne more mimo Ivana Cankarja, saj je bil ta od leta 1913, ko je demokratično eksistenco slovenskega naroda predvidel le v okviru federativne jugoslovanske države, med njimi izjemno zrela politična glava. Zato je naravno, da je Kermavner tokrat temeljito razčlenil in ocenil Cankarjevo politično misel iz leta 1918, torej v času, ko ni bilo več nobenega dvoma, da bo avstro-ogrska država morala s slovenskega ozemlja umakniti svojo oblast.

Morda bo koga motilo, da je knjigo, v kateri je Cankarju odmerjena komaj več kot ena petina prostora, predvsem peto poglavje — O obeh Cankarjevih predavanjih spomladi 1918 — naslovil *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*. Toda potem ko pregledamo, kako je rekonstruiral ideološke boje v meščanskih strankah 1917, razhod med »mladimi« socialisti in socialno demokracijo 1917, polemike med meščanskim tiskom in socialnodemokratskim »Naprejem« pozimi 1917—1918 ter način, kako sta meščanski in socialnodemokratski tisk sprejela mlade socialiste 1918, potem ko pregledamo ta poglavja, radi priznamo, da je avtor moral razgrniti ves ta idejnopolitični splet, če je hotel za Cankarjeva govora in njuno politično vsebino dobiti objektivno ozadje in jima premeriti zgodovinsko vrednost. Tudi »Dodatek«, ki »ob spominskih zapiskih Rudolfa Golouha« govori o slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918, se zdi na pogled zares odvečno in tuje telo v knjigi, ki obeta govoriti prvenstveno o Cankarju. In vendar bo literarni zgodovinar — o knjigi poročam samo z literarnozgodovinskega stališča — v njem našel opozorilo, kako je Golouh vrednotil rusko buržoazno demokratično revolucijo in rusko socialno literaturo v članku *O ruski revoluciji* (Naprej, 30. avg. 1917), pa razloge za njegov odmik od revolucionarnejšega Henrika Tume in bo tako lažje razumel tudi nekatere idejne motive v Golouhovih pesmih okrog leta 1920 in v socialni drami *Kriza* (1926). Zaradi polemičnega tona pa to poglavje dela v knjigi neenak znanstven in stilni vtis.

Obseg in naravo novosti, ki jih Kermavnerjeva knjiga prinaša v ožjo politično zgodovino, naj presodijo poklicani. Z vidika cankaroslovja lahko zabeležimo nekaj novih analiz in sklepov. Kermavner je pozorno razčlenil Cankarjevo razmerje do nacionalnega vprašanja v vojnem desetletju in posledice, ki so iz tega odnosa nastajale v njegovih ocenah o tisti stranki, ki ji je

ideološko sam pripadal. Ko je Henrik Tuma 1915 nasprotoval misli, da bi se socialna demokracija morala pridružiti slovenski vsenarodni politični skupnosti, Cankar ni soglašal z njim. Že tedaj se je nagibal k maloštevilnim socialistom razumnikom, ki so se ogrevali za sodelovanje z meščanskima strankama, kolikor je šlo za nacionalno vprašanje. Morda odtod tudi Cankarjev »evforični optimizem« za narodno prihodnost, ki ga je v feljtonu *Ob Krekovem pogrebu* (Naprej, 15. okt. 1917) postavil proti svoji prejšnji zaskrbljenosti. Idejni lok Cankarjevega tržaškega političnega govora 1918. je Kermavner upravičeno izpeljal iz njegove povezanosti s »peščico socialistične inteligence«, ki je v Napreju 1917. od socialne demokracije zahtevala, da ji narodno vprašanje mora postati prvo in da se mora pridružiti »vsenarodni fronti«. Povezanost s to skupino je povzročila tudi njegova pretiravanja na račun socialne demokracije. Avtor je enako plastično razčlenil Cankarjev »nazorski premik« v času od tržaškega do ljubljanskega predavanja, ko je pisatelj zapustil okope socialno-demokratskega razumništva in se »vrnil« na položaje socialne demokracije, vendar s pomembnim dodatkom, da se slovensko razumništvo mora čimprej odločiti za ljudstvo, za delavstvo in njegove interese.

Zdi se, da Cankarjeva izjava v Trstu, da »je treba najprej doma, nato si ga bomo uredili po svoje«, Kermavnerja nekoliko moti in se mu za tisti čas ne zdi dovolj revolucionarna, ker menda izjavitelja postavlja v preveliko odvisnost od trenutnega koncepta meščanskih strank. Iz zgodovinarjeve rekonstrukcije je sicer jasno videti, da Cankar ni dovolj natančno oblikoval svoje tržaške kritike na račun socialne demokracije, zaradi česar je meščanski tisk njegove ocene prekrojeval in jih izkoriščal proti njej. Skratka, rekonstrukcija dobro kaže, da je bil Cankar premalo advokat in paragrafar in so ga zato zlahka pretaktizirali. Toda tudi če se je v ljubljanskem predavanju razmejil do mladih »promesčanskih« socialistov, je s stališča slovenskega zgodovinskega momenta zaporedje »najprej dom«, potem ureditev doma, bilo leta 1918 popolnoma realistično. Ujemalo se je tudi s tradicionalno dvojno komponento Cankarjevega »hrepenenja« in boja za svobodo, z narodnostno in socialno revolucionarno. Slovenska zgodovina po letu 1918 mu je dala prav.

Kermavnerjeva knjiga ni filozofskopolitična, ampak temelji na obilnem časopisnem, včasih kar podrobnem, in deloma na korespondenčnem gradivu. Sintetična mesta in avtorjeve ocene pa to gradivo krotijo tako, da se nikjer ne razšopiri in bralcu ne zagrne teme in vodilne raziskovalne ideje. V okvirih slovenskega sodobnega političnega zgodovinopisja knjigo odlikuje živ in včasih eleganten slog. Knjiga bo Cankarjevemu monografu v veliko oporo, še bolj pa političnemu zgodovinarju, ki bo kdaj monografsko vrednotil odnos slovenskih socialnodemokratskih ideologov do nacionalnega vprašanja, zlasti v letu 1918.

Franc Zadavec

GRADIVO

ROKOPIŠNO GRADIVO IZ ZAPUŠČINE IVANA CANKARJA V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI V LJUBLJANI

V osrednje hranilišče rokopisnega gradiva za raziskovanje slovenske kulturne in slovstvene zgodovine, takratno Univerzitetno knjižnico v Ljubljani, so prišli prvi pisani dokumenti o delovanju in življenju velikega slovenskega literarnega oblikovalca Ivana Cankarja v osmem letu po njegovi smrti. Pisatelj prijatelj Lojz Kraigher je 22. septembra 1926 predal knjižnici 3 pisma, ki jih je bil v letih 1900 in 1911 Cankar naslovil nanj (danes shranjeno pod signaturno oznako Ms 513); istočasno ali nekaj pozneje je knjižnici izročil tudi rokopis Cankarjevega predavanja o slovenski književnosti, ki ga je leta 2. februarja 1911 na učiteljski skupščini pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah (Ms 512). Tem prvim rokopisnim cankarianam se je v času do druge svetovne vojne in med njo pridružilo razmeroma malo podobnega dragocenega gradiva. Tako je v letu 1931 Peter Romavh izročil v javno last 42 Cankarjevih pisem iz korespondence založnika Otmarja Bamberga, katerim je bila priključena tudi pogodba za prvo izdajo *Erotike*, 2 Bambergova odgovora Cankarju in enkratna izmenjava pisem med Cankarjem in odvetniško pisarno dr. Ivana Tavčarja (Ms 513). To je bila hkrati najboljšežnja predvojna pridobitev cankarian, katerim je morda že takrat isti izročitelj priložil še rokopis Cankarjevega potopisa *Iz Ottakringa v Oberhollabrun* (Ms 512). Pozneje so se temu osnovnemu fondu pridružili še: Cankarjev pripis na dopisu Janeza Tomince Joži Glonarju iz leta 1916 (novembra 1936 izročil prejemnik pisma, Ms 953), načrt za novelo *Ti sam si kriv* (izročil Anton Debeljak novembra 1937, Ms 589), zveščič pesmi iz leta 1892 (izročil Franjo Kuster, Ms 512), predavanje iz leta 1915 *Slovenci in Jugoslovani* (izročil Ivan Kocmur, Ms 512), zbornik dijakov višjih razredov ljubljanske realke Sloga s Cankarjevimi prispevki iz leta 1893 (Ms 1111) in 9 Cankarjevih pisem urednici Slovenke Ivanki Anžič-Klemenčič iz let 1900–1902 (inv. št. stari fond 169). Vse drugo gradivo iz Cankarjeve zapuščine, njegovi rokopisi in pisma pa so ostali v privatnih zbirkah njegovih sorodnikov, prijateljev in znancev.

Po končani vojni se je stanje močno spremenilo. Povečano zanimanje javnosti in znanstvenih raziskovalcev za Cankarjevo delo in življenje ter razširitev knjižničnega delovanja tudi na področju zbiranja rokopisnega gradiva, pomembnega za raziskovanje slovenske kulturne preteklosti, je odpiralo dostop do zasebnih zbirk cankarian in jih usmerjalo v javno hranilišče, kjer naj se kot dragoceni dokumenti narodne kulture varno ohranijo za prihodnost in naj

bodo priročneje na voljo znanstvenim raziskovalcem. Tako se je v zadnjih dobrih dvajsetih letih v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani nabralo veliko najrazličnejšega rokopisnega gradiva, ki je povezano z življenjem in delovanjem Ivana Cankarja.

Prva povojna cankariana so prišla v knjižnico, v njen rokopisni oddelek, z zapuščino Ivana Prijatelja v začetku novembra 1946. To je bilo nekaj pisem, ki jih je bil Cankar pisal Prijatelju (Ms 895), Otonu Župančiču (Ms 858) in Mihaelu Kosu (Ms 863, v Prijateljevem prepisu). Prvo pomembnejšo pridobitev pa je predstavljalo 56 enot Cankarjevih leposlovnih del, pridobljenih v januarju 1947 iz zapuščine Frana Vesela, v juniju iz zbirke cankarian Izidorja Cankarja in v oktobru iz zapuščine Frana Levca (Ms 512). Med njimi so bile posamezne pesmi in ciklus Dunajski večeri, več krajših leposlovnih del, odlomek romana Marta, popolna rokopisa Martina Kačurja in Podob iz sanj, fragmenti dramskih del Romantične duše, Za narodov blagor, Pohujšanje v dolini šentflorjanski in Nioba, predavanje Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, članek Kako sem postal socialist, koncept volilnega govora iz leta 1907, ocena Kraigherjeve drame Školjka in več krajših člankov. Druga pomembna pridobitev pa je bilo 208 Cankarjevih dopisov iz let 1901—1910 Albini in Štefki Löfflerjevi (Ms 820), ki jih je v decembru 1947 knjižnici izročil Valentin Scagnetti. V istem času je knjižnica iz zapuščine Frana Vidica prejela še 16 njemu naslovljenih Cankarjevih pisem iz let 1899—1905 (Ms 812) in prozo Budalo Martinec (Ms 815). Sicer pa se je v tem letu zbirka cankarian povečala še za prepise 3 Cankarjevih pisem in za več njegovih pripisov na dopisih Frana Erjavca v korespondenci Roze Mejak (Ms 675), za pismo Henriku Smrekarju (Ms 515) ter za 2 dopisa Etbina Kristana in Karla Cankarja pisatelju Ivanu Cankarju (Ms 823).

Svoja najpomembnejša cankariana je knjižnica pridobila v letu 1948, ki je v širši slovenski kulturni javnosti potekalo v znamenju pripravljanja in izvedbe raznih spominskih prireditev ob 30-letnici pisateljeve smrti. Na široko sta se odprli obe največji zasebni hranilišči gradiva o Ivanu Cankarju pri njegovem bratu Karlu in pri bratranecu Izidorju Cankarju. Neposredno od njiju dveh ali s posredovanjem slovenskega ministrstva za prosveto so bili večidel spomladi, nekaj pa konec leta pridobljeni številni rokopisi Cankarjevih del (Ms 818, Ms 822), obsežna korespondenca (Ms 819), velik del njegovih pisem (Ms 820, Ms 823, Ms 861) in nekaj biografskega gradiva (Ms 816, Ms 817, Ms 823). Med pesniškim delom je bila vrsta pesmi iz let 1891—1904 in celotni rokopis za drugo izdajo Erotike, poleg krajših proznih del večje število daljših tekstov kot npr. Vinjete, Nina, Hlapec Jernej in njegova pravica, Zgodbe iz doline šentflorjanske, Kurent, Za križem, Bela krizantema, Milan in Milena, Grešnik Lenart ter ob nekaterih fragmentarnih dramskih besedilih tudi Romantične duše, Jakob Ruda, Kralj na Betajnovi, Hlapci (nepopolno), Lepa Vida kakor tudi ocena Kraigherjevega romana Kontrolor Škrobar. Korespondenca je obsegala 513 pisem 180 dopisnikov iz let 1894—1918, zbirka Cankarjevih pisem je bila iz teh dveh virov obogatena z 277 dopisi, ki so bili naslovljeni 21

prejemnikom, biografsko gradivo pa z 31 kosi različnega značaja. V celoti se je v osnovno zbirko Cankarjevih pisem (Ms 820), kamor so bili, razen dveh izjem, uvrščeni tudi malo prej navedeni dopisi, do septembra 1947 vključilo 668 pisem iz let 1895—1917, ki so bila namenjena 35 naslovnikom; med obsežnejšimi skupinami je bilo 273 pisem Lavoslavu Schwentnerju, 47 pisem članom Kesslerjeve družine in 18 pisem Otonu Župančiču. Izven obravnavane skupine je bilo v knjižnični rokopisni fond uvrščeno Cankarjevo pismo iz leta 1918, ki ga je v februarju 1948 izročila njegova prejemnica Minka Skaberne (Ms 513), 10 pisem iz let 1897—1900, ki jih je navrgla v aprilu pridobljena zapuščina Antona Aškerc (Ms 972) in 2 pismi, ki ju je v letu 1917 prejel Alojz Gradnik (Ms 857). Serija Cankarjevih spisov je bila v juniju izpopolnjena z lastnorodno vpisano avtobiografijo v dijaški list Gospodična Cizara (Ms 840) in v novembru s črtico Jabolko, ki jo je hranil France Stele (Ms 512). V decembru sta bila iz rok Lojza Kraigherja pridobljena Cankarjeva skicirka (Ms 846) in koledarček iz leta 1910 (Ms 847), biografsko gradivo pa povečano z 21 različnimi fotografijami (Ms 860).

Temu, kolikor je bilo s Cankarjevim življenjem in delom povezanega rokopisnega gradiva pridobljenega v prejšnjem letu, se novosti iz leta 1949 priključujejo kot skromen nameček. Sicer pa gre predvsem za posamična Cankarjeva pisma literarno manj pomembne vsebine in samo za nekaj pridobitev iz kulturno pomembnejših virov ter za manjše število leposlovnih del oziroma biografskega gradiva. V januarju je bila s korespondenco Jule Vovk pridobljena najobsežnejša skupina cankarian tega leta, ki obsega 25 pisateljevih pisem iz let 1907—1918 (Ms 854, izročil Fran Podrekar) in 3 kratki člankarski zapisi (Ms 848, izročila Lojzka Štebi). V februarju je sledilo 5 pisem Franu Veselu (Ms 845), 3 pisma Bibici in Mimici Sekovanič (Ms 843, Ms 844), 6 pisem Lojzu Kraigherju iz let 1899—1912 (Ms 841, izročil prejemnik), pismo Mariji Pfeiferjevi iz leta 1915 (Ms 842), Cankarjeva osmrtnica (Ms 849), neki njegov osebni dokument (Ms 816) ter Veselov prepis aktov kazenske obravnave proti Ivanu Cankarju v letu 1913 (Ms 850) in posmrtno zapuščinske razprave po njem (Ms 851). V marcu so bile pridobljene fotokopije 3 Cankarjevih dopisov Zori Poč (Ms 862) in Karlu Široku (Ms 864) ter njegovega spisa Očiščenje in pomlajenje (Ms 865). Z zapuščino Frana Govekarja so prišla v aprilu v razvid 3 njemu naslovljena Cankarjeva pisma iz leta 1905 (Ms 1011), v maju pa z zapuščino Dragotina Ketteja njegov dopis Cankarju iz leta 1899 (Ms 877). Gradivo o Cankarju pesniku sta pomembneje dopolnila 2 sešitka pesmi iz leta 1893, ki ju je v juniju izročila Ema Morini-Fon iz Gorice (Ms 879). Pred koncem leta so bili v pridobljeni korespondenci Izidorja Reje evidentirani nadaljnji 4 Cankarjevi dopisi (Ms 967), od antikvarja Štefana Tausiga pa je bilo prevzeto variantno besedilo črtice Velika maša (Ms 1157).

V naslednjih letih je vsako med njimi sicer prispevalo svoj delež v zbirko cankarian, vendar v dosti skromnejšem obsegu kot v prejšnjih letih. Kot bogatejšje je zabeleženo samo leto 1950, ko je bilo v januarju pridobljenih 22 Cankarjevih pisem Jožici Budinek iz let 1912—1916 (Ms 923), v maju korespon-

denca Štefke in Albine Löffler z 39 Cankarjevimi dopisi iz let 1901—1910 (Ms 947, Ms 948, izročila Š. Löffler) in v septembru z zapuščino Zofke Kvedrove 19 njej odposlanih Cankarjevih pisem iz let 1900—1914 (Ms 1115). Dodatna 2 Cankarjeva dopisa v korespondenci Lavoslava Schwentnerja (Ms 926), nekaj pesmi v arhivu dijaške Zadruga (Ms 878, izročil Izidor Cankar) in nekaj fotografij (Ms 924) zaokrožajo pridobitve tega leta. — Zbirka ohranjenih Cankarjevih leposlovnih spisov se je znova pomnožila šele v novembru 1951, ko je Valentin Podgore iz Celovca predal knjižnici iz arhiva Mohorjeve družbe rokopise del Krčmar Elija, Naš laz, Sosed Luka, V samoti, Zgodba o dveh mladih ljudeh in Zgodba o Šimnu Sirotniku (Ms 1153). — V letu 1952 je bilo z zapuščino Antona Dermote (R inv. št. 23/52) pridobljeno eno Cankarjevo pismo, ločeno od tega fonda pa 3 pisma Tereziji Jenko (Ms 1141) in prepis beležnice njegovih zgodnjih pesmi (R inv. št. 82/52), katere izvirnik je hranil Vinko Sterle v Ljubljani. — Leto 1953 je navrglo samo Cankarjevo tiskarsko korekturo Hlapca Jerneja (Ms 1159), v pridobljenem delu uredniškega arhiva Slovenskega naroda rokopis črtice Koncert na vrtu (R inv. št. 18/53), 2 fotokopirana priložnostna zapisa v verzih (Ms 1162) in v prozi (Ms 1165) ter 4 Cankarjeva pisma Mimici in Bibici Sekovanič (Ms 1142, Ms 1143) in Pavli Kermavner (Ms 1144). — V februarju 1954 so bili z delom zapuščine Frana Levca knjižnici izročeni tudi 3 njemu naslovljeni Cankarjevi dopisi iz let 1901 in 1904 (R inv. št. 12/54), pol leta pozneje pa je bil pridobljen še en Cankarjev dopis Lavoslavu Schwentnerju (Ms 1145). — Konec leta 1955 je bilo v zbirko uvrščenih 13 fotokopiranih Cankarjevih pisem Karlu Slancu iz let 1899—1904, katerih izvirnike je hranila Martina Žužek v Šentjerneju (Ms 1168), in 2 izvirna dopisa Nini Bučar (Ms 1149). — Prvi večji prispevek v fond cankarian je po vrsti let bila pridobitev 43 Cankarjevih pisem Ani Lušin iz let 1898—1907 (Ms 1150, izročila Anka Komovec iz Maribora) v februarju 1956. Tega leta sta bila pridobljena samo še 2 Cankarjeva dopisa v korespondenci Marije Reisner (Ms 1161). — Pridobitve leta 1957 se omejujejo na neki Cankarjev osebni dokument (Ms 1160), na priložnostne verze (Ms 1156) in na fotokopijo leposlovnega teksta Križ in sulica (Ms 1163), katerega original je hranila družina Detela v Trstu, v letu 1958 samo na fotokopijo 2 pisem Miroslavu Malovrhu (Ms 1167, izvirnika v Arhivu Slovenije v Ljubljani), v letu 1959 pa na nekaj biografskega gradiva v zapuščini Ivana Podržaja (Ms 1095) in na rokopis črtice Spomladi (Ms 1158), ki je bil pridobljen iz ostaline Izidorja Cankarja.

Še skromnejši kot v petdesetih je bil dotok cankarian v doslej pretečenem obdobju šestdesetih let. To je razumljivo, če upoštevamo, da so bili doslej pridobljeni domala vsi rokopisi znanih Cankarjevih del in skoraj vsa nanj naslovljena korespondenca ter da so prejemniki Cankarjevih pisem oziroma njih dediči v večini primerov že izpričali pravičen odnos do teh kulturnozgodovinskih dokumentov in jih izročili v javno hranilišče, kjer so varneje spravljani in vselej na voljo znanstvenim interesantom. Obsežnejši pridobitvi zadnjih let predstavljata zbirki cankarian dveh sester Rohrmannovih. V sep-

tembru 1960 pridobljena zbirka Vere Rohrmann-Müller obsega 59 dopisov 36 Cankarjevih dopisnikov iz let 1917 in 1918 in nekaj biografskega gradiva o njem (Ms 1152), v septembru 1964 pridobljena ostalina Milene Rohrmann pa 53 Cankarjevih dopisov iz let 1910—1918, po eno pismo 4 dopisnikov Cankarju iz let 1917 in 1918 in nekaj biografskega gradiva (Ms 1151). V letu 1960 je bilo knjižnici izročeni še 15 Cankarjevih dopisov Franu Erjavcu (Ms 1147) in dopis Rozi Mejak (Ms 1148), z delom prevzete zapuščine Izidorja Cankarja pa so bili prejeti 4 dopisi 4 Cankarjevih dopisnikov iz let 1909—1912 in nekaj slikovnega gradiva (R inv. št. 22/60). Spomladi 1961 je bila knjižnici oddana zapuščina Josipa Westra in z njo njemu naslovljeno Cankarjevo pismo iz leta 1901 (R inv. št. 17/61). V istem času je Velimir Kraševac iz Hrastnika izročil Cankarjev rokopis pesmi iz cikla Dunajski večeri (Ms 1155). V drugi polovici leta 1963 je prišel v knjižnico z zapuščino Antona Novačana eden (R inv. št. 13/63) in z zapuščino Frana Vidica (R inv. št. 22/63) 2 nova Cankarjeva dopisa iz leta 1918 oz. 1900, v letu 1965 pa z zapuščino Frana Sal. Finžgarja 2 nanj naslovljeni Cankarjevi pismi iz leta 1910 (R inv. št. 45/65). Poleg fotokopije spominskega zapisa Zofki Kvedrovi (Ms 1164) in neokrnjenega faksimila v izvorniku neohranjenega Cankarjevega pisma Nini Bergmanovi, v katerega objavo je med zadnjo vojno posegla okupacijska cenzura (Ms 1166), sta bili v letu 1966 v prevzeti zapuščini Frana Erjavca (R inv. št. 18/66) najdeni 2 Cankarjevi pismi iz leta 1916, z gradivom iz literarne ostaline Dušana Plavšiča pa pridobljenih 6 pisem iz leta 1898 (R inv. št. 19/66). Med zadnja, že v letu 1967 evidentirana cankariana se uvršča prepis priložnostnih verzov (Ms 1154) in tisto gradivo, ki je bilo v tem in v naslednjem 1968. letu odkrito v doslej prevzetih delih zapuščine Elka Justina (R inv. št. 6/67 in 26/68). V slednji se nahajata dve krajši prozi, faksimile posvetila knjige Za križem Vekoslavu Vrtovcu, dva osebna dokumenta in 27 v Govekarjevi zapuščini pogrešanih Cankarjevih pisem iz let 1896—1905.

Poleg vsega navedenega gradiva je v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice znanstvenim interesantom na voljo tudi nekaj Cankarjevih zgodnjih pesmi in literarnih ocen iz arhiva Dijaške zadruge in 42 pisem v Levčevi korespondenci; obe skupini rokopisnega gradiva sta v tem hranilišču samo začasno deponirani in sta last Slovanske knjižnice v Ljubljani (prej Mestnega arhiva ljubljanskega). Sicer pa so tisti Cankarjevi avtografi in drugo nanj nanašajoče se rokopisno gradivo, ki je last Narodne in univerzitetne knjižnice, uvrščeni v njeno rokopisno zbirko pod naslednjimi signaturnimi in inventarnimi oznakami (dodan je podatek o provenienci in o času pridobitve):

Ms 512 — *Cankar Ivan: Spisi I.* — Franjo Kuster (št. 1), Ivan Kocmur (št. 2), Peter Romavh (št. 3), Lojz Kraigher (št. 4), iz zapuščine Frana Vesela 22. I. 1947 (št. 5—17), Izidor Cankar 28. VI. 1947 (št. 8—59), Anica Levec 18. X. 1947 (št. 60), iz arhiva Dramatičnega društva v Ljubljani konec 1947 (št. 61, 62), France Stele 16. XI. 1948 (št. 63).

- Ms 515 — *Cankar Ivan: Pisma I.* — Peter Romavh 23. II. 1951 (A), Lojz Kraigher 23. IX. 1926 (B), Milan Sega 20. X. 1947 (C), Minka Skaberne 16. II. 1948 (Č).
- Ms 589 — *Cankar Ivan: Ti sam si kriv.* — Anton Debeljak novembra 1957.
- Ms 675 — *Mejak Roza: Korespondenca.* (Prepisi.) — Po izvornikih pri Rozi Mejak 26. III. 1947.
- Ms 812 — *Vidic Fran: Korespondenca.* — Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani iz zapuščine Frana Vidica 13. XII. 1947.
- Ms 815 — *Cankar Ivan: Budalo Martinec.* — Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani iz zapuščine Frana Vidica 13. XII. 1947.
- Ms 816 — *Cankar Ivan: Osebni dokumenti.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz gradiva Izidorja Cankarja 13. III. 1948 (št. 1–6), Izidor Cankar 22. XII. 1948 (št. 6, 7), iz zapuščine Frana Vesela 25. II. 1949 (št. 9).
- Ms 817 — *Cankar Ivan: Fotografije I.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz gradiva Izidorja Cankarja 17. III. 1948.
- Ms 818 — *Cankar Ivan: Spisi II.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz gradiva Karla Cankarja 17. III. 1948.
- Ms 819 — *Cankar Ivan: Korespondenca.* — Karlo Cankar 17. III. 1948.
- Ms 820 — *Cankar Ivan: Pisma II.* — Izidor Cankar 17. III. 1948 (1, 5–7, 14, 15, 17, 18, 25–26, 31, 34, 35), Karlo Cankar 17. III. 1948 (2–4, 16, 27, 29, 33), Vladimir Kavčič 10. VII. 1948 (8), Ani Kessler-Župančič 1. VI. 1948 (9), Mici Kessler 1. VI. 1948 (10–12), Vera Kessler-Albrecht 1. VI. 1948 (15), Valentin Scagnetti 12. XII. 1947 (19, 20, 32), Anton Slodnjak 30. IV. 1948 (21), Ruža Mahkota 13. IX. 1948 (22), Fran Petre 10. IX. 1948 (28), Ministrstvo za prosveto LR Slovenije 9. VI. 1948 iz zapuščine Lavoslava Schwentnerja (30) in iz gradiva Izidorja Cankarja (36).
- Ms 822 — *Cankar Ivan: Spisi III.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz gradiva Izidorja Cankarja (?) 25. V. 1948.
- Ms 823 — *Cankar Ivan: Zapuščina.* — Karlo Cankar 17. III. 1948 (št. 1–15), Valentin Scagnetti 12. XII. 1947 (št. 16, 17), Izidor Cankar (št. 18).
- Ms 840 — *Gospodična Cizara. Neodvisen političen list. Letnik I, št. 2.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz gradiva Izidorja Cankarja 1. VI. 1948.
- Ms 841 — *Cankar Ivan: Dopisi Lojzu Kraigherju.* — Lojz Kraigher 11. II. 1949.
- Ms 842 — *Cankar Ivan: Dopis Mici Pfeiferjevi.* (Prepis.) — Iz zapuščine Frana Vesela 18. II. 1949.
- Ms 843 — *Cankar Ivan — Bibici Sekovaničevi.* — Štefan Tausig 9. II. 1949.
- Ms 844 — *Cankar Ivan — Mimici Sekovaničevi.* — Štefan Tausig 9. II. 1949.
- Ms 845 — *Cankar Ivan — Franu Veselu.* — Iz zapuščine Frana Vesela 18. II. 1949.
- Ms 846 — *Cankar Ivan: Skicirka.* — Lojz Kraigher 7. XII. 1948.

- Ms 847 — *Cankar Ivan: Koledarček iz leta 1910.* — Lojz Kraigher 7. XII. 1948.
- Ms 848 — *Cankar Ivan: Spisi IV.* — Lojzka Štebi 21. I. 1949.
- Ms 849 — *Cankar Ivan: Osmrtnica.* — Lojz Kraigher 18. II. 1949.
- Ms 850 — *Spisi o kazenski stvari zoper Ivana Cankarja.* (Prepis.) — Iz zapuščine Frana Vesela 25. II. 1949.
- Ms 851 — *Spisi o zapuščinski obravnavi po Ivanu Cankarju.* (Prepis.) — Iz zapuščine Frana Vesela 25. II. 1949.
- Ms 854 — *Vovk Julia por. Molnar: Korespondenca.* — Fran Podrekar 3. I. 1949.
- Ms 855 — *»Vesna«: Dopis Ivanu Cankarju.* — Mestni muzej v Ljubljani 27. XII. 1948.
- Ms 857 — *Cankar Ivan — Alojzu Gradniku.* — Alojz Gradnik 16. XII. 1948.
- Ms 858 — *Cankar Ivan — Otonu Župančiču.* — Iz zapuščine Ivana Prijatelja 9. XI. 1946.
- Ms 860 — *Cankar Ivan: Fotografije II.* — Jelovškovi z Vrhnik 7. XII. 1948 (št. 1, 2), Karlo Cankar 2. XII. 1948 (št. 3), France Cankar 7. XII. 1948 (št. 4), Odbor za proslavo 50-letnice smrti Ivana Cankarja 7. XII. 1948 (št. 5—21).
- Ms 861 — *Naši zapiski, upravnništvo — Ivanu Cankarju.* — Izidor Cankar 22. XII. 1948.
- Ms 862 — *Cankar Ivan — Zori Poč por. Štimnikar.* (Fotokopije.) — Po izvirnikih pri Zori Štimnikar roj. Poč 2. III. 1949.
- Ms 863 — *Cankar Ivan — Mihaelu Kosu.* (Prepis.) — Iz zapuščine Ivana Prijatelja 9. XII. 1946.
- Ms 864 — *Cankar Ivan — Karlu Široku.* (Fotokopija.) — Po izvirnikih pri Albertu Široku 26. III. 1949.
- Ms 865 — *Cankar Ivan: Očiščenje in pomlajenje.* (Fotokopija.) — Po izvirniku pri Albertu Široku 26. III. 1949.
- Ms 877 — *Kette Dragotin: Zapuščina.* — Ministrstvo za prosveto LR Slovenije iz zapuščine Lavoslava Schwentnerja 18. V. 1949.
- Ms 878 — *Zadruga: Arhiv.* — Izidor Cankar 6. I. 1950.
- Ms 879 — *Cankar Ivan: Pesmi iz leta 1892.* — Ema Morini-Fon, Gorica, 14. VI. 1949.
- Ms 895 — *Prijatelj Ivan: Korespondenca.* — Amalija Prijatelj 9. XI. 1946.
- Ms 925 — *Cankar Ivan: Pisma Jožici Budinek.* — Jožica Korpar-Budinek 12. I. 1950.
- Ms 924 — *Cankar Ivan: Fotografije.* (Gradivo za Cankarjev album.) — Po izvirniku pri Jožici Korpar-Budinek (št. 1, reprodukcija), Josipina Šeme (št. 2, 3, reprodukcija), France Dobrovoljc (št. 4, reprodukcija), po izvirniku pri Josipini Šeme (št. 6—9), vse 29. IV. 1950.
- Ms 926 — *Schwentner Lavoslav: Korespondenca II.* — France Dobrovoljc 5. I. 1950.
- Ms 947 — *Löffler Stefka: Korespondenca II.* — Štefka Löffler 6. V. 1950.

- Ms 948 — *Löffler Albina: Korespondenca II.* — Štefka Löffler 6. V. 1950.
- Ms 953 — *Tominec Janez: Dopis Joži A. Glonarju.* — Joža A. Glonar 5. XI. 1956.
- Ms 967 — *Reja Izidor: Korespondenca.* — Pavla Reja 23. XI. 1949.
- Ms 972 — *Aškerc Anton: Zapuščina.* — Josip Wester 28. IV. 1948.
- Ms 1011 — *Govekar Fran: Zapuščina.* — Minka Govekar 11. in 19. IV. 1949.
- Ms 1095 — *Podržaj Ivan: Zapuščina.* — Blanka Podržaj 26. I. 1959.
- Ms 1111 — »Sloga«, *društvo dijakov na višji realki v Ljubljani: Zbornik predavanj. III/1890 — VIII/1895.* — Stari fond št. 216.
- Ms 1115 — *Kveder Zofka: Zapuščina.* — Minka Govekar 6. IX. 1950.
- Ms 1141 — *Cankar Ivan: Pisma Tereziji Jenko.* — Slavko Dovgan 9. VI. 1952.
- Ms 1142 — *Cankar Ivan: Dopis Mimici Sekovanič.* — Antikvariat Cankarjeve založbe v Ljubljani 23. VI. 1953.
- Ms 1143 — *Cankar Ivan: Dopis Bibici Sekovanič.* — Antikvariat Cankarjeve založbe v Ljubljani 23. VI. 1953.
- Ms 1144 — *Cankar Ivan: Pisma Pabli Kermanner.* — Rafael Ogrin 16. XI. 1953.
- Ms 1145 — *Cankar Ivan: Dopis Lavoslavu Schwentnerju.* — 16. VIII. 1954.
- Ms 1147 — *Cankar Ivan: Dopisi Franu Erjavcu.* — Dana Erjavec 23. XII. 1960.
- Ms 1148 — *Cankar Ivan: Dopis Rozi Mejak.* — Dana Erjavec 23. XII. 1960.
- Ms 1149 — *Cankar Ivan: Dopisi Nini Bučar.* — Gojko Barle, Dobrna, 19. XII. 1953.
- Ms 1150 — *Cankar Ivan: Pisma Ani Lušin.* — Anka Komovec, Maribor, 16. II. 1956 in Janko Glazer, Maribor, 28. XII. 1959.
- Ms 1151 — *Rohrmann Milena: Ostalina.* — Vladimir Rohrmann 2. XII. 1957 in Vera Rohrmann-Müller 28. IX. 1964.
- Ms 1152 — *Cankar Ivan: Cankariana.* — Vera Rohrmann-Müller 20. IX. 1960.
- Ms 1153 — *Cankar Ivan: Spisi V.* — Valentin Podgorc, Celovec, 8. XI. 1951.
- Ms 1154 — *Cankar Ivan: Ko Vaša očesca prelepa ... (Prepis.)* — Nikolaja Zupan 25. V. 1967.
- Ms 1155 — *Cankar Ivan: Iz Dunajskih večerov.* — Velimir Kraševc, Hrastnik, 9. V. 1961.
- Ms 1156 — *Cankar Ivan: Kam, o kam je šla moja mladost?* — Leo Berlic, Celje, 9. I. 1957.
- Ms 1157 — *Cankar Ivan: Velika maša.* — Štefan Tausig, 3. XII. 1949.
- Ms 1158 — *Cankar Ivan: Spomladi.* — Niča Cankar 5. IX. 1959.
- Ms 1159 — *Cankar Ivan: Hlapec Jernej in njegova pravica. Ljubljana 1908.* (Korekturni odtis.) — Štefan Tausig 5. II. 1953.
- Ms 1160 — *Cankar Ivan: Osebni dokument.* — Lojz Kraigher 2. XII. 1957.
- Ms 1161 — *Reisner Marija: Korespondenca.* — Milan Skaberne 12. XII. 1956.
- Ms 1162 — *Cankar Ivan: Pod jasnim solncem rdeča roža ... (Fotokopija.)* — Edo Ravninar 26. X. 1953.
- Ms 1163 — *Cankar Ivan: Križ in sulica. (Fotokopija.)* — Po izvorniku pri družini Detela v Trstu 26. XI. 1957.

- Ms 1164 — *Cankar Ivan: Vpis v spominsko knjigo Zofki Kvedrovi.* (Fotokopija.) — Po izvorniku pri Janezu Bogataju 24. II. 1966.
- Ms 1165 — *Cankar Ivan: Posvetilo knjige Za križem Vekoslavu Vrtovcu.* (Fotokopija.) — Po izvorniku pri Dušanu Vrtovcu, Maribor, 17. IV. 1955.
- Ms 1166 — *Cankar Ivan: Dopis Nini Bergman.* (Faksimile.) — Jože Kočevar 31. V. 1966.
- Ms 1167 — *Cankar Ivan: Pismi Miroslavu Malovrhu.* (Fotokopija.) — Po izvornikih v Arhivu Slovenije v Ljubljani 1958.
- Ms 1168 — *Cankar Ivan: Pisma Karlu Slancu.* (Fotokopija.) — Po izvornikih pri Martini Žužek, Šentjernej, 1955.
- Inv. št. 23/52 — *Dermota Anton: Zapuščina.* — Antikvariat Cankarjeve založbe v Ljubljani 26. II. 1952.
- Inv. št. 82/52 — *Cankar Ivan: Pesmi.* (Prepis.) — Po izvorniku pri Vinku Sterletu 22. XII. 1952.
- Inv. št. 18/53 — *Slovenski narod: Del arhiva iz l. 1911—1912.* — Zofija Černivec 24. II. 1953.
- Inv. št. 12/54 — *Levec Fran: Zapuščina.* — Anka Levec 3. II. 1954.
- Inv. št. 22/60 — *Cankar Izidor: Del zapuščine.* — Niča Cankar 26. XI. 1960.
- Inv. št. 17/61 — *Wester Josip: Zapuščina.* — Benjamin Marušič 17. IV. 1961.
- Inv. št. 13/63 — *Novačan Anton: Zapuščina.* — Josipina Novačan, Celje, 17. VIII. 1963.
- Inv. št. 22/65 — *Vidic Fran: Zapuščina.* — Milica Vidic 20. XII. 1965.
- Inv. št. 45/65 — *Finžgar Fran Sal.: Zapuščina.* — Po oporoki dediči Bogatajevi 31. XII. 1965.
- Inv. št. 18/66 — *Erjavec Fran ml.: Zapuščina II.* — Danica Erjavec 30. VI. 1966.
- Inv. št. 19/66 — *Plavšič Dušan: Iz ostaline.* — Štefanija Plavšič, Zagreb, 25. VI. 1966.
- Inv. št. 6/67 — *Justin Elko: Zapuščina I.* — Anka Justin 2. II. 1967.
- Inv. št. 26/68 — *Justin Elko: Zapuščina II.* — Anka Justin in Dušan Kolarovič 30. XII. 1968.

Naštete skupine rokopisnega gradiva vsebujejo naslednje Cankarjeve spise, pisma, korespondenco (popisano po abecednem redu naslovov oziroma osebnih imen) in biografskega gradiva (popisano po kronološkem redu):

Pesmi

- (Beležnica z osnutki pesmi iz leta 1894/95. Prepis.) — R inv. št. 82/52.
 (Beležnica z osnutki pesmi iz leta 1895/96.) — Ms 818, I, št. 1.
 Bučelica. — Ms 818, II/2, št. 4/III.
 Čisti studenec. — Ms 512, št. 5, str. 9—11, Ms 818, II/2, št. 4/X.
 Čudna cvetlica. (Prevod.) — Ms 818, II/2, št. 4.
 Draga moja, dober dan ... — Ms 512, št. 1/13, Ms 879, št. 2/13.

- Dunajski večeri. — Ms 512, št. 20, Ms 1155.
- Dve noči. — Ms 818, II/7.
- Ej, ljubica, posledni dan... — Ms 512, št. 1/9, Ms 818, II/3, št. 1/9, Ms 879, št. 2/9.
- Elegija o moji ljubezni. — Ms 818, II/9, št. 1.
- Epigrami 1—5. — Ms 512, št. 5, str. 46.
- Erotika. Nova izdaja. — Ms 822, št. 18.
- Glasi ljubezni. — Ms 818, II/2, št. 4.
- Helena 1—8. — Arhiv Dijaške zadruga.
- In v prsa kipeča in v srea dno... — Ms 818, II/9, št. 3.
- Ivan Kacijanar. — Ms 818, II/4, št. 3, Ms 818, II/9, št. 14, Arhiv Dijaške zadruga.
- Izdajstvo brata. — Ms 818, II/2, št. 5/II.
- Jedina tolažba. — Ms 818, II/2, št. 4/II.
- Junaška pesem iz naših dnij. — Ms 1111, str. 405—420.
- Kadar siješ mi v srce... — Ms 512, št. 1/11, Ms 818, II/3, št. 1/11, Ms 879, št. 2/11.
- Kaj gorite zame, dragi moji... — Ms 512, št. 1/7, Ms 818, II/3, št. 1/7, Ms 879, št. 2/7.
- Kak lepo, jasno je nebo... — Ms 512, št. 1/12, Ms 818, II/5, št. 1/12, Ms 879, št. 2/12.
- Kako že davno srce moje... — Ms 1144, priloga.
- Kam, o kam je šla moja mladost?... — Ms 1156.
- Kancijoni. — Ms 818, II/5.
- Kjer se moj pogled ustavi... — Ms 512, št. 1/10, Ms 818, II/3, št. 1/10, Ms 879, št. 2/10.
- Ko Vaša očesca prelepa... (Prepis.) — Ms 1154.
- Končaj! — Ms 818, II/9, št. 10.
- Kralj. — Ms 879, št. 1.
- Lepa narava. — Ms 879, št. 1.
- Ljubezen. — Arhiv Dijaške zadruga.
- Ločitev. — Ms 818, II/2, št. 2/II.
- Lovec. — Ms 879, št. 1.
- Mahomed in Kadiča. — Arhiv Dijaške zadruga.
- Materi. (Mati, vsak me zaničuje...) — Ms 879, št. 1.
- Materi. (Ne zabim jaz te srce milo...) — Ms 818, II/2, št. 2/IX.
- Mesec. — Ms 818, II/2, št. 2/XII.
- Misli in besede 1—7. — Ms 879, št. 1.
- Mladost. — Ms 818, II/2, št. 4.
- Modrijan. — Ms 818, II/4, št. 3, Arhiv Dijaške zadruga.
- Moji ljubici Ani. — Ms 512, št. 54/1—3.
- Moji materi. — Ms 818, II/4, št. 1, Ms 818, II/4, št. 2, Ms 820, 4.
- Mračen glas. — Ms 512, št. 5, str. 42.
- Najhujše. — Ms 512, št. 5, str. 41.
- Narisal sem nekdaj podoba tvojo... — Ms 818, II/8, št. 2.

- Naši pesniki (var.: Našim pesnikom). — Ms 512, št. 5, str. 29, Ms 818, II/2, št. 4/XIV.
- Nauk ljubezni. — Arhiv Dijaške zadruga.
- Ne bodi otožna! — Ms 818, II/9, št. 11.
- Ne ljubi me! — Ms 818, II/9, št. 12.
- Nesloga. — Ms 818, II/2, št. 2/VII.
- (Notes z osnutki pesmi iz leta 1902—1904.) — Ms 818, I, št. 2.
- O kje ste, vi časi prijetne samote... — Ms 512, št. 1/3, Ms 879, št. 2/3.
- Ob izvirku. — Ms 879, št. 1.
- Obup I. (Nebeške cvetke vse so usahnile...) — Ms 818, II/2, št. 4.
- Obup II. (Iskati jo nevredno sreče dneva, ...) — Ms 818, II/2, št. 4.
- Očitanje. (Mirno gledaš me devica, ...) — Ms 818, II/2, št. 1/1.
- Očitanje. (V prostosti zlatih časih prejšnje sreče, ...) — Ms 818, II/2, št. 4/XVI.
- Od doma. — Ms 879, št. 1.
- Oj moja sobica premila... — Ms 818, II/6, št. 3.
- Oj solnce, prisveti!... — Ms 818, II/9, št. 8.
- Olga Tegla. (Ciklus sonetov.) — Ms 818, II/2, št. 3.
- Ostro prši mi sneg v oči... — Ms 512, št. 1/2, Ms 879, št. 2/2.
- Pes, maček in miši. — Ms 818, II/3, št. 2, Ms 879, št. 1.
- Pesmi. II. zvezek. Prvi glasovi. Gruden 1892. — Ms 512, št. 1, Ms 822, II/3, št. 1, Ms 879, št. 2.
- Pesmi. III. zvezek. 1893. Prosinec — mali traven. — Ms 818, II/4, št. 2.
- Pesmi. 4. 1893. — Ms 818, II/4, št. 3.
- (Pesmi o Gaskandelabru. Nemško.) — Ms 818, II/10, št. 1.
- Pesni Ivan Cankar-ja. I. zvezek. Prosinec 1891. — Ms 818, II/2, št. 1.
- Pesniku, ki moralizuje. — Ms 818, II/6, št. 1.
- Pevca. — Ms 879, št. 1.
- Plemenita cvetlica. — Ms 818, II/2, št. 2/III.
- Pod jasnim solncem rdeča roža... (Fotokopija.) — Ms 1162.
- Pogreb. — Ms 512, št. 5, str. 44.
- Pojte, bratje, pojte glasno... — Ms 512, št. 1/1, Ms 879, št. 2/1.
- Pokoj. — Ms 818, II/9, št. 7.
- Poljub. — Ms 818, II/2, št. 1/3.
- Pomladi ni! — Ms 818, II/2, št. 4/IX.
- Pozabnost. — Ms 879, št. 1.
- Pozdravna pesem »Slogi«. — Ms 818, II/1.
- Pozimi. — Ms 818, II/4, št. 3.
- Pred menoj se luč utrni... — Ms 512, št. 1/8, Ms 818, II/3, št. 1/8, Ms 879, št. 2/8.
- Pred škofijo. — Ms 818, II/4, št. 3, Arhiv Dijaške zadruga.
- Prevara. — Ms 818, II/2, št. 4/XI.
- Prolog. (O Prešeren...) — Ms 512, št. 1.
- Prolog. (S črno gardino...) — Ms 820, 36, št. 2.
- Prost Slovan. — Ms 818, II/2, št. 2/I.
- Prosta domovina. — Ms 818, II/2, št. 5/I.

- Prošnja. — Ms 818, II/2, št. 4/XIII.
- Rojenice. — Ms 879, št. 1.
- Romanca o cvetici. — Ms 818, II/6, št. 2, Arhiv Dijaške zadruga.
- Rozamunda. — Ms 818, II/9, št. 15, Arhiv Dijaške zadruga.
- Samotar. — Ms 512, št. 5, str. 45.
- Sedela v polumraku sva... — Ms 820, 22.
- Sicilijane. — Ms 818, II/9, št. 13.
- Sihem in Dina. — Arhiv Dijaške zadruga.
- Skrb. — Ms 879, št. 1.
- Slavec. — Ms 879, št. 1.
- Slovo. — Ms 818, II/2, št. 2/VIII.
- Slovo v parku. — Ms 820, 36, št. 2.
- Slutnja. — Ms 818, II/2, št. 4/XII.
- Sodba. — Ms 818, II/4, št. 2.
- Spomin iz zimske noči. — Ms 512, št. 5, str. 43.
- Spoznanje. — Ms 818, II/2, št. 2/VIII.
- Srcu. — Ms 818, II/2, št. 2/VI.
- Sreča. — Ms 879, št. 1.
- Srečna, domača mi ljubljena vas!... — Ms 818, II/2, št. 5.
- Stari pesnik. — Ms 818, II/4, št. 2.
- Sulamit. — Ms 512, št. 21.
- Sultan Soliman. (Samo naslov.) — Ms 818, II/6, št. 1.
- Svarilo. — Ms 818, II/2, št. 4/XV.
- Svoboda. — Ms 818, II/4, št. 3, Arhiv Dijaške zadruga.
- Španska romanca. — Ms 512, št. 54/3.
- Ti hočeš, da trpim... — Ms 818, II/9, št. 9.
- Ti nečeš... — Ms 818, II/9, št. 6, Ms 820, 22.
- Ti, tega pisma nisi ti pisala!... — Ms 818, II/8, št. 1.
- Tragedija. — Arhiv Dijaške zadruga.
- Tukaj dremljem, pesmi kujem... — Ms 512, št. 1/6, Ms 818, II/3, št. 1/6, Ms 879, št. 2/6.
- Tvoj pogled. — Ms 818, II/2, št. 1/2.
- Ubežnik. — Ms 818, II/2, št. 2/IV.
- Utrujen in poten domu pribežim... — Ms 512, št. 1/4, Ms 879, št. 2/4.
- V gozdu. — Ms 818, II/4, št. 4.
- V parku. — Ms 512, št. 19, Ms 512, št. 54/2, Ms 1150, št. 13.
- V tujino. — Ms 818, II/2, št. 2/XI.
- V zimi. — Ms 818, II/4, št. 2.
- Večerni koncert. — Ms 512, št. 18, Ms 512, št. 54/1, Ms 1150, št. 15.
- Velikanočni zvon. — Ms 818, II/2, št. 4/IV.
- Za »Pisarja«. — Ms 818, II/4, št. 4.
- Zadnji blede solnčni žarek... — Ms 818, II/9, št. 2.
- Zadrugi. — Ms 878, št. 2, Arhiv Dijaške zadruga (prepis).
- Zakaj? — Ms 818, II/9, št. 5.

- Zakaj, izginil je, zakaj ... — Ms 820, 22.
Zdaj se, bratje, veselimo ... — Ms 512, št. 1/5, Ms 818, II/3, št. 1/5, Ms 879, št. 2/5.
Zimska noč. — Ms 818, II/2, št. 2/V.
Zimski triolet. — Ms 818, II/9, št. 4.
Zvečer. — Ms 879, št. 1.
Zveneli cvet. — Ms 512, št. 5, str. 1, Ms 818, II/2, št. 4/I.

Proza

- ... Ali niso današnje razmere ... (Odlomek.) — Ms 818, III/1, št. 2.
Anastazijev greh. — Ms 822, št. 16 j.
Bebec Martin. — Ms 512, št. 12.
Bela krizantema. — Ms 822, št. 8.
Blago z Dunaja. — Ms 512, št. 10.
Brat Francelj. — Ms 822, št. 7.
Budalo Martinec. — Ms 815.
Ciganska sirota. — Ms 512, št. 34.
Četrta postaja. — Ms 512, št. 15.
Človek. — Ms 822, št. 16 h.
Črni piruh. — Ms 512, št. 45.
Domače novice. — Ms 512, št. 50.
Draga Mici Moja ... — Ms 818, III/3, št. 1.
Edina beseda. — Ms 512, št. 52/10.
Epilog. — Ms 822, št. 16 m.
Epilog in posvečenje. — Ms 822, št. 14 c.
Gospod stotnik. — Ms 512, št. 52/3.
Gospodična. — Ms 822, št. 14 b.
Grešnik Lenart. — Ms 822, št. 17.
Gudula. — Ms 512, št. 42.
Hiša Marije Pomočnice. — Ms 822, št. 15.
Hlapec Jernej in njegova pravica. — Ms 822, št. 12, Ms 1159.
Hudodelec Janez. — Ms 512, št. 49.
Idila na Studencu. — Ms 512, št. 51.
Iz Ottakringa v Oberhollabrun. — Ms 512, št. 3, 27.
Jabolko. — Ms 512, št. 65.
Jedna sama noč. (Prepis.) — Ms 822, št. 16 f.
Julija. — Ms 822, št. 16 g.
Jutranji gost. — Ms 822, št. 4.
Kadet Milavec. — Ms 512, št. 52/25.
Kakaduj. — R inv. št. 26/68.
Kako se je useknil gospod Peter Mozolec. — Ms 512, št. 11.
Koncert na vrtu. — R inv. št. 18/53.
Konec. — Ms 512, št. 52/26.

- Kostanj posebne sorte. — Ms 512, št. 52/13.
 Kralj Matjaž. — Ms 512, št. 52/17.
 Krčmar Elija. — Ms 1153, št. 1.
 Krivica. — Ms 512, št. 23.
 Križ in sulica. (Fotokopija.) — Ms 1163.
 Kurent. — Ms 822, št. 9.
 Lafontainova basen. — Ms 822, št. 2.
 Leda. — Ms 512, št. 52/9.
 Legenda o Kristusovi suknji. — Ms 818, II/2, št. 2.
 Listje. — Ms 512, št. 40.
 Literarno izobraženi ljudje. — Ms 822, št. 16 e.
 Maj. — Ms 512, št. 52/6.
 Majska noč. — Ms 512, št. 41.
 Marta. (Odlomek.) — Ms 512, št. 24.
 Marta in Magdalena. — Ms 822, št. 16 c.
 Martin Kačur. — Ms 512, št. 60.
 Med svetom. — Ms 818, III/1, št. 3.
 Menice. — Ms 512, št. 35.
 Milan in Milena. — Ms 818, IV, Ms 1151, B/3.
 Moja miznica. (Prepis.) — Ms 822, št. 16 k.
 Moja njiva. (Načrt in odlomek.) — Ms 512, št. 31, Ms 822, št. 28.
 Motovilo. — Ms 512, št. 8.
 Mravljinci. — Ms 822, št. 1.
 Na otoku. (Odlomek.) — R inv. št. 6/67.
 Na večer. — Ms 822, št. 16 b.
 Naj pojde! — Ms 512, št. 22.
 Naš laz. — Ms 1153, št. 2.
 Nedelja. — Ms 512, št. 52/24.
 Nekaj iz dnevnika mojega prijatelja. — Ms 512, št. 5, str. 34—40.
 Nenapisani romani. — Ms 512, št. 36.
 Nina. (Kdo bi si bil mislil...) — Ms 822, št. 16 d.
 Nina. (Prva noč.) — Ms 822, št. 11.
 O človeškem napuhu. — Ms 818, III/2, št. 1.
 Obnemelost. — Ms 512, št. 52/8.
 Očiščenje in pomlajenje. (Fotokopija.) — Ms 865.
 Oglledalo. — Ms 512, št. 52/2.
 Original. — Ms 822, št. 16 i.
 Otroci in starci. — Ms 512, št. 52/4.
 Ottakring. — Ms 512, št. 30.
 Peter Klepec. — Ms 512, št. 52/7.
 Pobratimi. — Ms 512, št. 52/21.
 Podobe iz sanj. — Ms 512, št. 52/1—26.
 Poglavlje o bradavici. — Ms 822, št. 16 č.
 Ponočni spomini. — Ms 512, št. 38.

- Pri nas. — Ms 818, III/1, št. 5.
Profesor Maslovina in drugi. — Ms 822, št. 5.
Psi. — Ms 822, št. 3.
Ranjenci. — Ms 512, št. 52/14.
Razbojnik Peter. — Ms 822, št. 10 b.
Sanje gospoda Muzlija. — Ms 818, III/1, št. 2.
Sanje infanterista Blaža. — Ms 818, III/2, št. 3.
Sence. — Ms 512, št. 52/11.
Shod. — Ms 818, III/1, št. 6.
Sosed Luka. — Ms 1153, št. 3.
Sošolec Tone. — Ms 512, št. 37.
Spomladi. — Ms 1158.
Srake in lastavice. — Ms 512, št. 52/22.
Stari Znoj. — Ms 818, III/1, št. 1.
Strah. — Ms 512, št. 52/5.
Šopek cvetic. — Ms 512, št. 28.
»Ti sam si kriv!« — Ms 589.
Tisti lepi večeri. — Ms 822, št. 16 a.
»Tisto vprašanje«. — Ms 512, št. 14.
»To so pa rože!« — Ms 512, št. 13.
Tretja ura. — Ms 512, št. 52/19.
Ugasle luči. — Ms 512, št. 52/15.
Urlaub. — Ms 818, III/2, št. 4.
Uvod. — Ms 512, št. 52/1.
V poletnem solncu. — Ms 512, št. 52/18.
V pozni jeseni. — Ms 822, št. 16 l.
V samoti. — Ms 1153, št. 4.
Vaški farizeji. — Ms 818, III/1, št. 4.
Velika maša. — Ms 512, št. 52/25, Ms 1157.
Veselejša pesem. — Ms 512, št. 52/12.
Vinjete. — Ms 822, št. 16 a—m.
Volja in moč. (Odlomek.) — Ms 822, št. 15.
Vrzenec. — Ms 512, št. 52/20.
Z druge plati. — Ms 512, št. 39.
Za en poljub. — Ms 512, št. 7.
Za križem. — Ms 822, št. 14 a—c.
Zaklenjena kamrica. — Ms 512, št. 52/16.
Zastonjkarji. — Ms 512, št. 6.
Zgodba o dveh mladih ljudeh. — Ms 1153, št. 5.
Zgodba o nepoštenosti. — Ms 512, št. 35.
Zgodba o poštenosti. — Ms 512, št. 32.
Zgodba o Šimnu Sirotniku. — Ms 1153, št. 6.
Zgodbe iz doline šentflorjanske. — Ms 822, št. 10 a—c.
Znanec od one strani. — Ms 822, št. 6.

Dramatika

- Hamlet iz cukrarne. — Ms 822, št. 26.
 Hlapci. — Ms 822, št. 22.
 Hofra. — Ms 818, II/4, št. 2.
 Hrepenenje. — Ms 822, št. 27.
 Jakob Ruda. — Ms 822, št. 24 a—b.
 Kralj na Betajnovi. — Ms 822, št. 25.
 Leon Viktor, Omikanci. (Prevod.) — Ms 512, št. 61.
 Lepa Vida. — Ms 822, št. 21.
 Nioba. — Ms 512, št. 56.
 Pastirji. — Ms 818, II/2, št. 6.
 Pohujšanje v dolini šentflorjanski. — Ms 512, št. 57, Ms 818, II/10, št. 2, Ms 818, III/3, št. 2.
 Raymond-Mars, Klarica na vojaških vajah. (Prevod.) — Ms 512, št. 62.
 Romantične duše. — Ms 512, št. 55, Ms 822, št. 25.
 Za narodov blagor. — Ms 512, št. 55, Ms 822, št. 20.
 Žalostni konec umetnosti. — Ms 512, št. 58.

Predavanja, članki, ocene, zapiski

- Dr. Alojz Kraigher, Kontrolor Škrobar. — Ms 822, št. 19.
 Dr. Alojz Kraigher, Školjka. — Ms 512, št. 9.
 Izjavljam. — Ms 848, št. 1.
 Kako sem postal socialist. — Ms 512, št. 29.
 Kritika k »Dermotovim pesmim«. — Arhiv Dijaške zadruga.
 Kritika k Zajčevemu spisu »Kak upliv ima tujščina na naš jezik, in kako se branimo proti njem«. — Ms 1111, str. 402—404.
 Kritika Kettejevih pesmij. — Arhiv Dijaške zadruga.
 Kritika o Kržetovih »Lovcih«. — Arhiv Dijaške zadruga.
 Kulturni škandal. — Ms 512, št. 43.
 Moje življenje. — Ms 840, list 7—9.
 Ni bilo v programu. — Ms 512, št. 47.
 Ob Krekovem pogrebu. — Ms 848, št. 3.
 Očiščenje. — Ms 512, št. 44.
 Odgovor na Dermotovo kritiko mojih pesmij. — Arhiv Dijaške zadruga.
 (Osmrtnica Vinku Budineku.) — Ms 923, št. 24.
 Posvečenje Simonu Gregorčiču. — Ms 512, št. 46.
 (Posvetilo knjige Za križem Vekoslavu Vrtovcu. Fotokopija in faksimile.) — Ms 1165, R inv. št. 6/67.
 Pozabljene rokavice. — Ms 512, št. 46.
 Pravljice Milčinskega. — Ms 926, št. 7.
 Predavanje o slovenski književnosti. — Ms 512, št. 4.
 Razpis nagrade. — Ms 848, št. 2.

- Slovenci in Jugoslovani. — Ms 512, št. 2.
 Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. — Ms 512, št. 25.
 (Volilni govor za 1. maj 1907.) — Ms 512, št. 26.
 (Vpis v spominsko knjigo Zofke Kvedrove.) — Ms 1115, B, št. 7, list 9, Ms 1164
 (fotokopija).

Pisma

- Anžič-Klemenčič Ivanki. 9 dopisov iz let 1900—1902. — Stari fond 169.
 Aškercu Antonu. 10 dopisov iz let 1897—1900. — Ms 972.
 Bambergu Otmarju. 42 dopisov iz let 1897—1909. — Ms 513, A.
 Bergman Nini. 1 dopis iz leta 1910. (Faksimile.) — Ms 1166.
 Bučar Nini. 2 dopisa iz let 1905 in 1911. — Ms 1149.
 Budinek Jožici. 22 dopisov iz let 1912—1916. — Ms 925.
 Cankar Karolini. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 820, 3.
 Cankar Neži. 1 dopis iz leta 1895. — Ms 820, 4.
 Cankarju Izidorju. 30 dopisov iz let 1904—1917. — Ms 512, št. 52/18 (pripis),
 Ms 820, 1.
 Cankarju Karlu. 100 dopisov iz let 1895—1917. — Ms 820, 2.
 Dermoti Antonu. 1 dopis iz leta 1910. — R inv. št. 25/52.
 Dolarju Antonu. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 825, št. 18.
 Erjavcu Franu. 17 dopisov iz let 1916—1918. — Ms 1147, R inv. št. 18/66.
 Finžgarju Francu Saleškemu. 3 dopisi iz let 1910—1911. — Ms 820, 5, R inv.
 št. 45/65.
 Glonarju Joži. 1 dopis iz leta 1916. (Pripis). — Ms 953, Janez Tominec.
 Govekarju Franu. 30 dopisov iz let 1896—1905. — Ms 1011, IV, R inv. št. 6/67.
 Gradniku Alojzu. 2 dopisa iz leta 1917. — Ms 857.
 Jenko Tereziji. 3 dopisi iz leta 1899. — Ms 1141.
 Juvančiču Frideriku. 8 dopisov iz let 1906 in 1907. — Ms 820, 6.
 Kalanu Andreju. 1 dopis iz leta 1898. — Ms 820, 7.
 Kavčič Francki roj. Cankar. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 820, 8.
 Kermavner Pavli. 2 dopisa iz leta 1896. — Ms 1144.
 Kessler Ani por. Župančič. 22 dopisov iz let 1907—1913. — Ms 820, 9.
 Kessler Mariji roj. Trenz. 10 dopisov iz let 1907—1913. — Ms 820, 10.
 Kessler Mici por. Čop. 12 dopisov iz let 1907—1915. — Ms 820, 11.
 Kessler, rodbini. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 820, 12.
 Kessler Veri por. Albrecht. 2 dopisa iz leta 1912. — Ms 820, 13.
 Kobalu Francu. 4 dopisi iz let 1906 in 1907. — Ms 820, 14.
 Kocmurju Ivanu. 3 dopisi iz let 1912—1916. — Ms 820, 15.
 Kosu Mihaelu. 1 dopis iz leta 1899. (Prepis.) — Ms 865.
 Kraigherju Lojzu. 10 dopisov iz let 1899—1912. — Ms 513, B, Ms 820, 16, Ms 841.
 Kristan Adi. 15 dopisov iz let 1905—1908. — Ms 820, 17, Ms 1152, A/1.
 Kristanu Etbinu. 5 dopisov iz let 1907—1910. — Ms 820, 18, Ms 1152, A/2.
 Kveder Zofki. 19 dopisov iz let 1900—1914. — Ms 1115, D 35.

- Löffler Albini. 23 dopisov iz let 1901—1910. — Ms 820, 19, Ms 948.
Löffler Štefki. 224 dopisov iz let 1903—1910. — Ms 820, 20, Ms 947.
Levcu Franu. 45 dopisov iz let 1897—1910. — R inv. št. 12/54, Levčeva korespondenca.
Ljudskemu odru, Trst. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 820, 30, št. 175 (pripis na prilogo).
Lušin Ani. 43 dopisov iz let 1898—1907. — Ms 1150.
Malovrhu Miroslavu. 2 dopisa iz let 1906 in 1907. (Fotokopija.) — Ms 1167.
Mejak Rozi. 4 dopisi in 5 pripisov iz leta 1917. — Ms 675, Ms 1148.
Milčinskemu Franu. 10 dopisov iz let 1899—1902. — Ms 820, 21.
Novačanu Antonu. 1 dopis iz leta 1918. — R inv. št. 15/65.
Opeka Francki por. Svetlič. 1 dopis iz leta 1904. — Ms 820, 22.
Opeki Mihaelu. 2 dopisa iz let 1906 in 1907. — Ms 820, 25.
Pesku Antonu. 17 dopisov iz let 1915—1917. — Ms 820, 24.
Petejanu Josipu. 1 dopis (nedatiran). — Ms 1152, A/3.
Pfeifer Mici. 15 dopisov iz let 1911—1917. — Ms 820, 26.
Pfeiferju Marijanu. 2 dopisa iz let 1915 in 1916. — Ms 820, 25, Ms 842 (prepis).
Plapper Minki. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 820, 27.
Plavšiču Dušanu. 6 dopisov iz leta 1898. — R inv. št. 19/66.
Poč Zori. 4 dopisi iz let 1914—1917. — Ms 820, 28, Ms 862.
Priateljju Ivanu. 1 dopis in 1 pripis iz let 1905 in 1907. — Ms 895, 80, 465.
Reisner Mariji. 2 dopisa iz leta 1908. — Ms 1161, 1.
Reji Izidorju. 4 dopisi iz leta 1912. — Ms 967, 1 a—č.
Rohrmann Mileni. 53 dopisov in 2 pripisa iz let 1910—1918. — Ms 1151, A/1, Ms 1152, A/4, 10.
Schwentnerju Lavoslavju. 276 dopisov iz let 1898—1915. — Ms 820, 30, Ms 926, št. 2—3, Ms 1145.
Sekovanič Bibici. 2 dopisa iz leta 1908. — Ms 843, Ms 1143.
Sekovanič Mimici. 3 dopisi iz let 1908—1912. — Ms 844, Ms 1142.
Skaberne Minki. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 513, Č.
Slancu Karlu. 13 dopisov iz let 1899—1904. (Fotokopija.) — Ms 1168.
Smrekarju Henriku. 2 dopisa iz leta 1906. — Ms 513, C, Ms 820, 31.
Spitzu, psu pri Albini Löffler. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 820, 32.
Široku Karlu. 2 dopisa iz leta 1918. (Fotokopija.) — Ms 864.
Štebi Antonu. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 820, 35.
Tavčarju Ivanu. 1 dopis iz leta 1897. — Ms 513, A, št. 1.
Tratniku Franu. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 820, 29.
Veselu Franu. 5 dopisov in 1 pripis iz let 1907—1918. — Ms 845.
Vidicu Franu. 18 dopisov iz let 1899—1905. — Ms 812, 1, R inv. št. 22/63.
Vovk Juli. 25 dopisov iz let 1907—1918. — Ms 854, 1.
Westru Josipu. 1 dopis iz leta 1901. — R inv. št. 17/61.
Wilderju Venčeslavu. 1 dopis (nedatiran). — Ms 820, 34.
Zbašniku Franu. 71 dopisov iz let 1902—1909. Ms 820, 35.
Župančiču Otonu. 19 dopisov iz let 1898—1911. — Ms 820, 36, MS 858.

Korespondenca

- Anonymus I. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/1.
Anonymus II. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 1152, B/2.
Anonymus III. 1 dopis (nedatiran). — Ms 1152, B/3.
Adolf. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 1.
Algoud Albert A. 3 dopisi iz leta 1915. — Ms 819, 2.
Arselin Avguštin. 15 dopisov iz let 1916 in 1917. — Ms 819, 3.
Aškerc Anton. 2 dopisa iz leta 1897. — Ms 819, 4.
Bamberg Otmar. 4 dopisi iz let 1897—1909. — Ms 513, A, št. 3, 47, Ms 819, 5.
Barkovljanski hudomušneži in hudomušnice. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 6.
Belloberg Ema. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 7.
Bergman Karel. 3 dopisi iz let 1910 in 1911. — Ms 819, 9.
Bergman Nina. 7 dopisov iz let 1910 in 1911. — Ms 819, 8.
Berlic Henrietta. 8 dopisov iz let 1911 in 1912. — Ms 819, 10.
Bernik Andrej. 2 dopisa iz leta 1914. — Ms 819, 11.
Bežek Viktor. 5 dopisov iz let 1897 in 1898. — Ms 819, 12.
Boleška Oton. 1 dopis iz leta 1906. — Ms 819, 13.
Božič Ida. 4 dopisi iz leta 1895. — Ms 819, 14.
Bučar Nina. 4 dopisi iz let 1908—1915. — Ms 819, 15.
Budinek Joža. 3 dopisi iz let 1912—1914. — Ms 819, 16.
Buljan Ante. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 17.
Burdniak Berta. 2 dopisa iz leta 1910. — Ms 819, 18.
Cankar Franc. 2 dopisa iz let 1915 in 1915. — Ms 819, 19.
Cankar Francka. 7 dopisov iz let 1910—1917. — Ms 819, 20.
Cankar Izidor. 2 dopisa iz let 1907 in 1916. — Ms 819, 21.
Cankar Jožef (brat). 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 23.
Cankar Jožef (oče). 2 dopisa iz let 1915 in 1914. — Ms 819, 22.
Cankar Karlo. 4 dopisi iz let 1904—1917. — Ms 819, 24, Ms 823, št. 17, Ms 1152, B/4.
Cankar Karolina. 2 dopisa iz leta 1905. — Ms 819, 25.
Cankar Milan. 1 dopis iz leta 1914. — Ms 819, 26.
Cankar Neža. 4 dopisi iz leta 1910. — Ms 819, 27.
Cesar Ivan. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 28.
Černe Franc. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 819, 29.
Čobal Melhijor. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 30.
Čop Miha. 5 dopisov iz let 1916—1918. — Ms 819, 31, Ms 1152, B/5.
Danilova Avgusta. 1 dopis iz leta 1912. — Ms 819, 32.
Debevec Ivan. 3 dopisi iz let 1917 in 1918. — Ms 1152, B/6.
Demarin Josip. 5 dopisi iz leta 1916. — Ms 819, 33.
Derčar. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 34.
Dermota Anton. 7 dopisov iz let 1907—1911. — Ms 819, 35.
Deželno predsedništvo za Kranjsko. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/7.
Dimnik Ivan. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 819, 36.

- Dolar Anton. 4 dopisi iz let 1910—1912. — Ms 819, 37.
Dolinar Elvira. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 38.
Dragutinović Vladeta. 2 dopisa iz leta 1906. — Ms 819, 53.
Dular Pepina. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 39.
Eichleiter R. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 819, 40.
Erjavec Fran. 21 dopisov iz let 1916—1918. — Ms 819, 41, Ms 1152, B/8.
F. M. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 42.
Ferfolja Josip. 3 dopisi iz let 1913 in 1918. — Ms 819, 43, Ms 1152, B/10.
Ferfolja, rodbina. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/9.
Finžgar Franc Saleški. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 819, 44.
Gaber Ante. 1 dopis (nedatiran). — Ms 819, 45.
Gaeta Doroteja. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/11.
Glavna hranilnica in posojilnica Slovenskih goric. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 46.
Glazer Janko. 2 dopisa iz let 1911 in 1913. — Ms 819, 47.
Glonar Joža. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 48.
Golja Jarmila. 1 dopis iz leta 1913. — Ms 819, 49.
Govekar Fran. 15 dopisov iz let 1896—1912. — Ms 819, 50.
Gradnik Alojz. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 1152, B/12.
Grohar Ivan. 2 dopisa iz let 1904 in 1907. — Ms 819, 51.
Gruden Igo. 2 dopisa iz leta 1918. — Ms 1152, B/13.
Gruden Janez. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 819, 52.
Gruden Olga. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/14.
Hitti Tilči. 1 dopis iz leta 1914. — Ms 819, 54.
Hrašovec Fran. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 55.
Ilešič Fran. 2 dopisa iz let 1909 in 1910. — Ms 819, 56.
Jaklič Milan. 5 dopisov iz leta 1908. — Ms 819, 57.
Jakopič Rihard. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/15.
Jeraž Vida. 8 dopisov iz let 1905—1914. — Ms 819, 58.
Jurca Fran. 1 dopis iz leta 1904. — Ms 819, 59.
K. V. 1 dopis iz leta 1912. — Ms 819, 60.
Kalan Andrej. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 61.
Katalinič-Jeretov Rikard. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1151, B/4.
Katnik Davorin. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 62.
Katunar Antun Josip. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 63.
Kermavner Pavla. 2 dopisa iz leta 1896. — Ms 819, 64.
Kessler Ani. 2 dopisa iz let 1907 in 1908. — Ms 819, 65.
Kessler Marija. 7 dopisov iz let 1907—1912. — Ms 819, 66.
Kessler Mici. 16 dopisov iz let 1907—1918. — Ms 819, 67, Ms 1152, B/16.
Kessler Slava. 3 dopisi iz let 1907—1909. — Ms 819, 68.
Kessler Vera. 2 dopisa iz let 1911 in 1917. — Ms 819, 69, Ms 1152, B/17.
Kette Dragotin. 7 dopisov iz let 1896—1898. — Ms 819, 70, Ms 877, št. 54.
Klemen. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 71.

- Kmet Marija. 2 dopisa iz leta 1911. — Ms 819, 72.
Književni jug, uredništvo. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/18.
Kobal Franc. 1 dopis iz leta 1906. — Ms 819, 75.
Kocmur Ivan. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 74.
Kocmut Ivan. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 75.
Kopač. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 76.
Kostanjevec Josip. 1 dopis iz leta 1906. — Ms 819, 77.
Kovačič Makso. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 78.
Kraigher Alojz. 27 dopisov iz let 1910—1916. — Ms 819, 79.
Kraigher Anton. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 80.
Kralj Leopold. 2 dopisa iz let 1916 in 1917. — Ms 819, 81, Ms 1152, B/19.
Kreis Kristina. 3 dopisi iz let 1908—1917. — Ms 819, 82.
Kreis Viktor. 1 dopis (nedatiran). — Ms 819, 83.
Kričej Genovefa. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 84.
Kristan Ada. 8 dopisov iz let 1907—1910. — Ms 819, 85.
Kristan Etbin. 20 dopisov iz let 1907—1911. — Ms 819, 86, Ms 823, št. 16, R inv. št. 22/60.
Križnar Anton. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 87.
Kuret O. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1151, B/5.
Kvapil Jaroslav. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 88.
Kveder-Demetrovič Zofka. 12 dopisov iz let 1904—1914. — Ms 819, 89.
Lamut Marica. 3 dopisi iz let 1907—1910. — Ms 819, 90.
Lavrič Ivan. 1 dopis iz leta 1912. — Ms 819, 91.
Lavrin Janko. 2 dopisa iz let 1910 in 1911. — Ms 819, 92.
Levec Fran. 2 dopisa iz let 1897 in 1907. — Ms 819, 93.
Levstik Vladimir. 14 dopisov iz let 1906—1917. — Ms 819, 94, Ms 1151, B/6.
Lina. 2 dopisa iz leta 1896. — Ms 819, 95.
Liter-rad. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 96.
Ljubica. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 97.
Ljudski oder, Trst. 2 dopisa iz let 1905 in 1918. — Ms 820, 50, št. 175 (priloga), Ms 1152, B/20.
Löffler Albina. 12 dopisov iz let 1908—1912. — Ms 819, 98, R inv. št. 22/60.
Löffler Alfred. 2 dopisa iz leta 1909. — Ms 819, 99.
Löffler Štefka. 32 dopisov iz let 1907—1910. — Ms 819, 100.
Löffler Willy. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 101.
Lončar Dragotin. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 102.
Lušin Ana. 3 dopisi iz let 1904 in 1905. — Ms 819, 103.
Marčinko Dragotin. 1 dopis iz leta 1912. — Ms 819, 104.
Matjašič Radovan. 2 dopisa iz let 1908 in 1911. — Ms 819, 105.
Mejak Roza. 3 dopisi iz leta 1917. — Ms 819, 106.
Mërka Vojteh. 2 dopisa iz let 1916 in 1918. — Ms 819, 107.
Mettler Joža. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 108.
Miklavec Minka. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/21.

- Mina. 1 dopis (nedatiran). — Ms 819, 109.
Minca. 2 dopisa iz leta 1909. — Ms 819, 110.
Minka. 3 dopisi iz leta 1910. — Ms 819, 111.
Mlinerič Ferdinand. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 112.
Mohorjeva družba, Celovec. 5 dopisov iz let 1905—1911. — Ms 819, 113.
Murn Josip. 2 dopisa iz leta 1898. — Ms 819, 114.
Nande. 1 dopis iz leta 1913. — Ms 819, 116.
Napotnik Josip. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 115.
Naši zapiski, upravništvo. 1 dopis iz leta 1906. — Ms 861.
Neubert A. 2 dopisa iz leta 1918 in brez datuma. — Ms 1152, B/22.
Noskova Ružena. 3 dopisi iz let 1910 in 1911. — Ms 819, 117.
Novačan Anton. 3 dopisi iz let 1917 in 1918. — Ms 819, 118, Ms 1151, B/7, Ms 1152, B/23.
Omahen Gustav. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 819, 119.
Opeka Franja. 3 dopisi iz leta 1894. — Ms 819, 120.
Opeka Mihael. 2 dopisa iz leta 1907. — Ms 819, 121.
Peruzzi Svitoslav. 2 dopisa iz let 1910 in 1915. — Ms 819, 122.
Petan. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 123.
Peterlin. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 124.
Pirjevec Avgust. 1 dopis iz leta 1908. — Ms 819, 125.
Plapper Mimi. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 127.
Plavšič Dušan. 3 dopisi iz let 1897 in 1898. — Ms 819, 126.
Plohl P. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 128.
Poč Zora. 4 dopisi iz let 1917 in 1918. — Ms 819, 129, Ms 1152, B/24.
Prek Jože. 1 dopis iz leta 1914. — Ms 819, 130.
Prepeluh Albin. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 131.
Priatelj Ivan. 6 dopisov iz let 1904—1917. — Ms 819, 132.
Pukel Jakob. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 133.
Puntar Josip. 5 dopisov iz let 1917 in 1918. — Ms 1152, B/ 25.
Regent Ivan. 5 dopisov iz let 1909 in 1910. — Ms 819, 134.
Reisner Marija. 3 dopisi iz let 1908—1911. — Ms 819, 135.
Res Alojzij. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 136.
Robida Adolf. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 137.
Rohrmann Milena. 20 dopisov iz let 1908—1912. — Ms 819, 138.
Schuller Krista. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 139.
Schwegel Jerica. 6 dopisov iz let 1908—1910. — Ms 819, 140.
Schwentner Lavoslav. 26 dopisov iz let 1906—1913. — Ms 819, 141.
Seidl Ferdinand. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 1152, B/26.
Skaberne Minka. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/27.
Skerl Silvester. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/28.
Slanc Karel. 3 dopisi iz let 1904 in 1905. — Ms 819, 142.
Slovenska matica, Ljubljana. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/29.
Slovenski gledališki konzorcij, Ljubljana. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/30.

- Smrekar Hinko. 26 dopisov iz let 1906—1916. — Ms 819, 143.
Soukup. 1 dopis iz leta 1909. — Ms 819, 144.
Srpsko novinarsko udruženje. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 145.
Stanko. 1 dopis iz leta 1915. — Ms 819, 146.
Stekar Anton. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 147.
Šarić Ivan. 2 dopisa iz let 1908 in 1911. — Ms 819, 148.
Širok Albert. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 149.
Širok Karel. 1 dopis iz leta 1918. — Ms 1152, B/51.
Škerlj Slava. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 150.
Šlebinger Janko. 10 dopisov iz let 1910—1914. — Ms 819, 151.
Štebi Anton. 10 dopisov iz let 1909—1917. — Ms 819, 152, Ms 1152, B/32.
Štebi Lojzka. 5 dopisov iz let 1907—1909. — Ms 819, 153.
Tavčar Ivan. 1 dopis iz leta 1897. — Ms 513, A, št. 15.
Tavčar Mara. 3 dopisi iz leta 1910. — Ms 819, 154.
Tominišek Josip. 1 dopis iz leta 1908. — Ms 819, 155.
Tončka. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 156.
Tratnik Fran. 1 dopis iz leta 1917. — Ms 1152, B/33.
Tuma Anica. 4 dopisi iz let 1907—1912. — Ms 819, 158.
Tuma Henrik. 3 dopisi iz let 1913 in 1918. — Ms 819, 159, Ms 1152, B/34.
Tušek Julija. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 160.
Učiteljsko društvo za okraj Ljutomer. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 161.
Ujčič Frano. 6 dopisov iz let 1915—1918. — Ms 819, 162, Ms 1152, B/35.
Vavpotič Ivan. 1 dopis iz leta 1911. — Ms 819, 163.
Vesel Fran. 1 dopis iz leta 1909. — R inv. št. 22/60.
Vesna, društvo slovenskih dijakov upodabljajočih umetnosti. 3 dopisi iz leta 1904. — Ms 819, 164, Ms 855.
Vidic Fran. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 819, 165.
Vilhar Gizela. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 166.
Vodušek Konrad. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 167.
Vovk Jula. 4 dopisi iz let 1908—1911. — Ms 819, 168.
Vrhovec Stane. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 169.
Vybiral Bohuslav. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 170.
Winter Nana. 1 dopis iz leta 1912. — R inv. št. 22/60.
Wolf Ivana. 1 dopis iz leta 1907. — Ms 819, 171.
Wolf Karlo. 1 dopis iz leta 1913. — Ms 819, 172.
Zalar Viktor. 4 dopisi iz let 1909—1917. — Ms 819, 173.
Zarnik Stanka. 1 dopis (nedatiran). — Ms 819, 174.
Zavadič Antonin. 1 dopis iz leta 1910. — Ms 819, 175.
Zbašnik Fran. 4 dopisi iz let 1904—1906. — Ms 819, 176.
Zibr František. 2 dopisa iz let 1911 in 1912. — Ms 819, 177.
Zois Egon. 1 dopis iz leta 1905. — Ms 819, 178.
Železnik Elči. 1 dopis iz leta 1916. — Ms 819, 179.
Župančič Oton. 6 dopisov iz let 1907 in 1918. — Ms 819, 180, Ms 1152, B/36.

Biografsko gradivo

- Maturitetno spričevalo. Ljubljana 3. jul. 1896. — Ms 816, št. 1.
- Pogodba z Otmarjem Bambergom za natis Erotike. Ljubljana 14. jun. 1897. — Ms 513, A, št. 2.
- Razsodba o odmeri vojaške pristojbine. Ljubljana 30. apr. 1906 in 1. avg. 1907. — Ms 816, št. 2, 3.
- Dekret ministrstva za bogočastje in pouk o podelitvi umetniške štipendije. Dunaj 18. dec. 1907. — Ms 816, št. 4.
- Koledarček za leto 1908. — Ms 818, A, št. 3.
- Koledarček za leto 1910. — Ms 847.
- Avtobiografija. — Ms 820, 11, št. 11.
- Spisi o kazenski stvari zoper Ivana Cankarja. 1913. (Prepis.) — Ms 850.
- Potrnilo. Ljubljana 7. febr. 1914. — R inv. št. 26/68.
- Ovadbna Antona Čučka zoper Ivana Cankarja. Vrhnika 12. avg. 1914. — Ms 1095, V.
- Glasovalni listek v upravni odbor Slovenske matice. — Ms 1152, Č, št. 1.
- Podatki o naslovu stanovanja, gospodinji, mesarju in gostilni. — Ms 1152, Č, št. 2.
- Dovolilnica policijskega ravnateljstva. Ljubljana 6. avg. 1915. — Ms 816, št. 6.
- Potrnilo o vojaškem dopustu. Judenburg 16. dec. 1915 in Celovec 19. dec. 1915. — Ms 816, št. 5, 7.
- Zglasnica. Ljubljana 6. dec. 1916. — Ms 816, št. 9.
- Potrnilo. Ljubljana 20. jan. 1917. — R inv. št. 26/68.
- Nakaznica. — Ms 816, št. 8.
- Izjemna dovolilnica za nakup blaga, obleke in perila. Ljubljana 15. dec. 1917. — Ms 1152, Č, št. 4.
- Zglasnica za najemnike in podnajemnike in druge sostanovalce. Ljubljana 4. nov. 1918. — Ms 1152, Č, št. 5.
- Izkaznica Splošne delavske zveze Svoboda za Kranjsko v Ljubljani. 1. jun. 1918. — Ms 1151, B/1.
- Popis bolezn. 25. nov. — 11. dec. 1918. (Overovljeni prepis iz leta 1958 s pripombo Lojza Kraigherja 16. nov. 1957.) — Ms 1160.
- Zlatnik za 10 kron. — Ms 825, št. 15.
- Osmrtnica. — Ms 849.
- Spisi o zapuščinski obravnavi po Ivanu Cankarju. 1919—1924. (Prepis.) — Ms 851.
- Slikovno gradivo: avtoportreti, portreti in fotografije Ivana Cankarja, njegovih sorodnikov in prijateljev. — Ms 817, Ms 818, A, št. 1, 2, Ms 819, 16, št. 1, Ms 820, 1, št. 11, Ms 820, 30, št. 181, Ms 846, Ms 860, Ms 924, Ms 1151, B/2, R inv. št. 75/55, R inv. št. 22/60; gl. še gradivo v slikovni zbirki NUK.
- Dokumenti o ureditvi groba. — Ms 817, št. 6, Ms 1151, B/8.

Spredaj zaobseženo in natančno popisano rokopisno gradivo iz zapuščine Ivana Cankarja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani skupno obsega: poleg dveh Cankarjevih beležnic in notesa s številnimi osnutki še 295 naslovov različnih literarnih del v 351 zapisih, 1287 Cankarjevih pisem in 8 pripisov 74 naslovnikom iz let 1893—1918, 672 dopisov 208 Cankarjevih dopisnikov iz let 1894—1918 in 82 različnih dokumentov biografskega gradiva. Vsekakor bogat vir za raziskovanje Cankarjevega življenja in umetniškega snovanja.

Branko Berčič

CANKARJEVA PISMA KRAIGHERJU

Prijateljstvo med Cankarjem in Kraigherjem sega v leto 1898. Spoznala sta se sicer že prej, konec leta 1894 v dijaški Zadrugi, kamor so sprejeli Kraigherja na Kettejev predlog 4. decembra 1894 (SR 1949, 92), a pravo prijateljstvo sta sklenila šele proti koncu leta 1898 na Dunaju. Odtlej pa do Kraigherjevega odhoda z Dunaja leta 1903 sta se zelo pogosto družila. Potem so bili njuni stiki redkejši. Poglobili so se spet leta 1910, ko je priskočil Kraigher Cankarju krepko na pomoč. Poslej je bil Kraigher med najzvestejšimi Cankarjevimi prijatelji. Cankar je živel pri njem v Slovenskih gorah od novembra 1910 do maja 1911 in spet poleti 1913, mu pomagal pri izdaji »Školjke« in »Kontrolorja Skrobarja«, bil njegov pogost gost v Ljubljani, kamor se je preselil Kraigher poleti 1914. Kraigher pa je bil Cankarju zlasti vztrajen rešnik v mnogih gmotnih zadregah in je na koncu tudi poravnal del stroškov ob Cankarjevi boleznici leta 1918 in smrti. Po vsem tem je razumljivo, da je moralo biti dopisovanje med njima dokaj živahno.

Doslej smo ga poznali le deloma. V »Cankarjevem zborniku« je bilo leta 1921 objavljeno troje pisem, v »Pismih Ivana Cankarja« (= Pisma) pa leta 1948 poleg teh še šest drugih. Da to ni moglo biti vse, kar je Cankar pisal Kraigherju, smo lahko sklepali že iz objavljenih pisem samih, bolj določno pa iz Kraigherjevih pisem Cankarju. Tudi Kraigher je zatrdil, da mu je Cankar »vsaj prejšnja leta — po dunajskih — pisaril kamorkoli, v Ljubljano, na Primorsko, na Štajersko, vendar samo kratka pisemca za kakšne kronice. Te je sprejemal, pisemce zanje pa si nisem hranil.« (Kraigher, »Ivan Cankar«, II, 602—603 = Kraigher). No, ni šlo samo za kronice, pa tudi shranil je precej več, kot je mislil.

Leta 1960 je namreč Dušan Pirjevec opozoril (SR 1959/60, 47), da je v Kraigherjevi zapuščini 22 Cankarjevih dopisov. Čez čas jih je našel še več, vsega skupaj 43, in poskrbel za prepise. Vsi ti dopisi še niso bili objavljeni, le Dušan Moravec jih je uporabil v komentarju tretje knjige Cankarjevega »Zbranega delca«, kolikor se tičejo dramatike.

Vzrok, da Kraigher tudi teh dopisov ni izročil za objavo v Pismih, je pač ta, da se jih ni spomnil, svoje obširne korespondence pa ni imel urejene. Pozabil je nanje tako močno, da jih ni poiskal niti tedaj, ko je raziskoval Cankarja. V obeh svojih knjigah o Cankarju (1954 in 1959) je namreč upošteval in deloma citiral le tisto, kar je bilo objavljeno v Pismih.

Danes torej vemo za 53 Cankarjevih dopisov Kraigherju iz let 1899 do 1917. Rokopisni oddelk Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK) hrani pod signaturo Ms 515 tista tri pisma, ki so bila objavljena v »Cankarjevem zborniku«; izposodil si jih je od Kraigherja leta 1920 Joža Glonar (Kraigher I, 142) in jih leta 1926 daroval NUK, namesto da bi jih po objavi vrnil lastniku. Pod

signaturo 841 je tistih šest pisem, ki so bila prvič objavljena v Pismih; NUK jih je daroval leta 1949 Kraigher sam. Pri signaturi 820 je ena Cankarjeva razglednica Kraigherju (verjetno iz leta 1912), ki pa v Pismih ni bila objavljena, ker obsega samo suhe pozdrave; NUK jo je kupila od Karla Cankarja leta 1948. 43 doslej neobjavljenih dopisov pa hrani pisateljova vdova Angela Kraigherjeva v Ljubljani.

Kraigherjeva pisma Cankarju pa so vsa v NUK (sign. Ms 819). Gre za 27 dopisov iz let 1910 do 1917. Objavljeno je bilo v celoti samo prvo z dne 26. februarja 1910, od drugih pa le po kakšen odlomek (Pisma II, 316–318 isl.).

Seveda ne moremo trditi, da poznamo zdaj prav vse, kar sta si prijatelja pisala. Še vedno čutimo v korespondenci kakšno vrzel, na eni in na drugi strani. Kraigher se je spominjal (Kraigher I, 158) dopisnice, ki je sicer ne poznamo in ki bi jo mogli uvrstiti v leta 1899–1903. Na njo je Cankar narisal posteljo in nekoga, ki jo meri z mizarskim »pošetom«. Pod risbo je napisal verza:

Kaj mi boš za to zameril,
da si z mano španpet meril...

Malo je verjetno, da bi se iz njune korespondence še kaj našlo. Menimo celo, da se posebno veliko dopisov ni porazgubilo.

Objavljamo sedaj vseh 44 Cankarjevih novih dopisov, tudi tiste s čisto kratkim besedilom. Razvrščeni so po časovnem zaporedju in oštevilčeni tako, da so v štetje vključena tudi že objavljena pisma. Istočasno so objavljeni kot komentar vsi Kraigherjevi dopisi Cankarju, razen prvega, ker je že v Pismih. Dopisovanje se namreč pogosto veže iz pisma na pismo in bi bilo treba skoraj vse Kraigherjeve dopise podati v izčrpnem povzetku. Potem je pa že bolje, da imamo pred seboj celoten dokument.

Komentar se omejuje le na Cankarjeve dopise in še tu le na najnujnejše. Običajno so to dejstva, ki so bila Kraigherju tedaj čisto znana in jih je Cankar lahko le bežno omenjal, danes pa nam niso več blizu. Gradivo za komentar so bile vzporedne korespondence, časopisje tistega časa, razprave o Cankarju, Kraigherjevo pisanje o Cankarju, zlasti pa komentirane izdaje Cankarjevega izbranega ali zbranega dela.

Poseben problem vsake korespondence, tudi tele, je datiranje dopisov, ki jim pisec ni zapisal datuma sam. Večinoma smo si lahko pomagali s poštnimi žigi. Na žalost se jih vselej ne da prebrati ali pa celo manjkajo, povrh vsemu pa so prav ti dopisi kratki, vsebinsko presplošni za pomoč pri datiranju, po drugi strani pa kot dokument manj pomembni. Zato pač upamo, da ni posebne škode, če smo pri datiranju kdaj pogrešili.

Odkod ta ali oni podatek, je povedano na ustreznih mestih. Tu se moram zahvaliti dr. Branku Berčiču, ki je pomagal pri datiranju mnogih dopisov, in asistentu Evaldu Korenu, ki je priskočil na pomoč s podatki o Kraigherju. Posebno zahvalo pa sem dolžan g. Kraigherjevi, ki je dovolila uporabo obsežne Kraigherjeve korespondence in objavo teh pisem.

Jože Munda

(1) [13. julija 1899] Dunaj

Dopisnica. Naslov: Velec. / gospod Lojze Kraigher. / medicinec. / Postojna, / Krain: Adelsberg. pp Dunaj 13. 7. 99, Postojna 14. 7. 99.

Dragi!

Jaz vznemirjam še zmirom Dunaj s svojo prisotnostjo. Če tako hrepeniš po plačevanju dolgov: — Zupančičeva adresa do sobote večer na univerzo. —

Potem odide v Ljubljano. — Kar mene siromaka zadeva pojdem morda že jutri; prijel sem naposled Schwentnerja za žep; upam da se ne otrese. — Kavarna je že jako prazna; danes niti »Slovenca« ni bilo več. Žalostno!

Pozdravlja Te

Ivan Cankar

Ali je Helena še v Postojni?

Če mi boš imel kaj povedati — Ljubljana, Radeckega cesta 1.

Na dopisnico je pripisal Zupančič: Saj Te jaz tudi pozdravljam. Tvoj Oton. Kraigher je bil tedaj doma v Postojni na počitnicah. Tudi Cankar bi se rad vrnil, a ker ni imel denarja, je obtičal na Dunaju v veliki revščini. Tako naslov brata Karla (Radeckega, danes Vidovdanska cesta 1) za bodoče dopisovanje ni prišel v poštev.

prijel sem naposled Schwentnerja za žep: Istega dne je pisal Cankar tudi Schwentnerju in mu ponudil v založbo dramo »Za narodov blagor«. Vendar se ga je založnik »otresel« — predujma mu tokrat ni poslal. — *Ali je Helena še v Postojni?*: Helena Pehani, tedaj učiteljica v Postojni, Cankarjeva ljubezen v letih 1895/96 (SR 1951, 135).

Drugo znano pismo Kraigherju (št. 2) je bilo že objavljeno v Pismih. Cankar ga je poslal 7. septembra 1899 v Postojno iz Maria-Enzersdorfa, kjer je živel pri Jakobu Puklu od začetka septembra do začetka novembra.

(3) [9. novembra 1899] Dunaj

Dopisnica. Naslov: Velec. g. / Lojze Kraigher, / stud. med. / Wien / Universität. pp Dunaj 9. 11. 99.

Dragi Kraigher!

Kako to, da Te ni bilo v kavarno? — Če moreš, pridi danes popoldne od 2—5 ure v tisto kavarno kot takrat. Morda lahko vzameš, če je zame kako pismo na univerzi.

Cankar

(4) [19. junija 1900] Dunaj

Razglednica. Naslov: Veleccenjani gospod / Lojze Kraigher / stud. med. / Adelsberg. / Krain. pp slabo čitljiva: Dunaj 19. ?? Postojna 20 ? 00. Napisano Kraigherju za god, ki ga je imel 21. junija.

Bog Ti daj srečo, dragi Alojzi,
če imaš ljubico, pa tudi njozi!

Ivan Cankar

(5) [19. junija 1900] Dunaj

Razglednica. Naslov: Veleccenjani gospod / Lojze Kraigher / student medicine. / Postojna. / Krain. pp slabo čitljiva: Dunaj 19. ?? Postojna 20. ? 00. Verjetno napisano ob Kraigherjevem godu, kot gornja razglednica.

Ivan Cankar

Cankar se je samo podpisal, Albina Löffler pa je pripisala: Herzliche Glückwünsche von uns Allen!

(6) [3. julija 1900] Dunaj

Razglednica. Naslov: Monsieur / Kraigher Lojze, / medicinec. / Postojna. / (Adelsberg). / Krain. pp Dunaj 3. 7. 00, Postojna 4. 7. 00.

- - - Dragi! - - - Na kak način - - - si preganjaš čas v Postojni - - - Ali veš, kod se potepa - - - Zupančič - - - Moja stvar o - - - Ketteju je bila že davno v Ljubljani, pa zaradi - - - aktualnih - - - stvari - - - Zolov roman - - - ni prišla na vrsto - - - Svoje - - - komedije prvo dejanje sem dovršil - - - pa se mi je - - - ponesrečilo nadaljujem - - - kljub temu - - - vroče je - - - silno - - - Bog Te živi - - - Tvoj - - - Ivan Cankar - - -

Na mestih, ki smo jih označili s tremi divizi, je narisal Cankar daljše ali krajše vijugaste črte.

Ali veš, kod se potepa Zupančič: Zupančič je bil na počitnicah v domovini. *Moja stvar o Ketteju je bila že davno v Ljubljani:* Oceno Aškerčeve izdaje Kettejevih »Poezij« je poslal Cankar Slovenskemu narodu 12. junija (prim. pismo Schwentnerju z istega dne), izhajala pa je šele od 2. do 6. julija. Da je Govekar ni objavil prej, najbrž niso bile vzrok »aktualne stvari« ali Zolajeva novela »Vodovje narašča«, ki je izhajala s presledki od 11. do 28. junija. V tem času so natisnili v podlistku v dveh nadaljevanjih tudi Oblakov potopis »Spomini na Bosno«, za katerega bi težko trdili, da je bil bolj aktualen od Cankarjeve ocene, in običajne sobotne kozerije. Bolj verjetno je razlog za zamudo Govekarjevo posvetovanje z Aškercem ali še kom drugim. V tem času je utegnil Govekar tudi že sestaviti odgovor »K Cankarjevi oceni Kettejevih poezij«, ki ga je objavil 9. julija. — *Svoje komedije prvo dejanje sem dovršil:* Poleti 1900 je pisal Cankar »Za narodov blagor«.

Naslednji dve Cankarjevi pismi, z dne okoli 8. avgusta (št. 7) in 19. avgusta 1900 (št. 8), sta bili že objavljeni v Cankarjevem zborniku in Pismih. Drugo pismo ima v zadnjem odstavku tri vrste močno prečrtane. Kraigher domneva (Kraigher I, 142), da je to storil Glonar. Prebrati se da z negotovostjo le tole: Kar je odšla, sem bil tako - - -, da se - - -, toliko se - - - dvomim, ali srečen.

(9) [10. septembra 1900] Dunaj

Razglednica. Naslov: Velec. gospod / Lojze Kraigher, / medicinec. / Postojna / (Adelsberg). Krain. pp Dunaj 10. 9. 00, Postojna 11. 9. 00.

Kakó pa to, da takó molčiš? —

Ivan Cankar

(10) [4. avgusta 1902?] Dunaj

Razglednica. Naslov: Blagorodni / gospod Alojz Kraigher / cand. med. / Loco / I. Universität. pp Dunaj 4. 8. 02.

Servus! Ivan Cankar

Albina Löffler je pripisala: Gruff Albine. Poštni žig je slabo čitljiv. Jasna sta dan in mesec (4. 8.), od leta pa samo prva številka (0). Druga bi bila lahko 0 ali 2 ali 3. Odločili smo se za 2, ker je bil Kraigher avgusta 1900 gotovo v Postojni, avgusta 1903 pa je bil že zdravnik (diploma ima datum 19. 6. 1903) in bi ga Cankar ne tituliral »cand. med.«.

(11) [7. septembra 1905] Dunaj

Pismo. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / Laibach / Deželna bolnica. Z drugo roko je kraj prečrtan in napisano: Kanal pri Gorici. pp Dunaj 7. IX. 05, Ljubljana 8. 9. 05, Postojna 8. IX. 05, Kanal 9. IX. 05.

Dragi Kraigher!

Dasi vem, da sam nimaš nič in -dasi sem Ti še nekaj dolžan, Te vendar prosim, da mi posodiš do konca novembra vsaj 50 kron; ako pa le moreš, še en petak več. To Ti pišem, ker me je hinavec Schwentner na tako nesramen način pustil na cedilu, da mu ne napišem nikoli več niti besede, pa makar če me toži. Zdaj sedim in ne morem plačati niti stanovanja. V novembru dobim spet nekaj od »Matic«, pa Ti plačam.

Nikar mi ne zameri te prošnje, kakor Ti tudi jaz ne bom zameril, če mi ne boš mogel ustreči. Rekel bi bil komu drugemu, pa nikogar ni tukaj. —

Druga Ti skoro nimam pisati — zdi se mi, da smo si postali nekako tuji. Kar ni čudno. In nazadnje poznam jaz Tvoje življenje, kakor tudi Ti najbrž moje. Če bi Ti pisal naravnost in obširno, bi bilo vse samo jamranje, srd in žalost; in komu bi tako razlaganje koristilo?

Jasno je le toliko, da delam lahko še več in še bolje, da mislim še višje in čutim še globlje, in da bom kljub temu ostal do konca v tistem dreku, v katerega sem bil stopil od začetka. —

Ako mi moreš ustreči, mi pošlji v priporočenem ali pa kar v navadnem pismu; dobim namreč prej in pa treba ni, da bi morda doma videli, kdo mi pošilja.

Pač Te ni treba prositi, da ostane ta stvar med nama.

Z lepim pozdravom

Tvoj

Ivan Cankar

7. sept. 1905

Dunaj, XVI. Lindauergasse 26. II. 19.

To Ti pišem, ker me je hinavec Schwentner na tako nesramen način pustil na cedilu: Schwentner se je že od februarja 1905 vztrajno upiral Cankarjevim prošnjam za predujme. Julija mu je poslal obračun, ki je pokazal precejšen Cankarjev dolg. Pisatelj je skušal omehčati svojega založnika z zamislivi o novih knjigah in obljubami rokopisov, a brez uspeha. — V novembru dobim spet nekaj od »Matic«: Sredi decembra 1905 je poslal Cankar Matici rokopis »Martina Kačurja« in dobil zanj okoli novega leta večji del honorarja (zapisnik sej 20. decembra 1905 in 16. januarja 1906 — arhiv Slovenske matice).

Po tem Cankarjevem pismu sledi večletni premor. Kraigher se je bil leta 1907 preselil iz Bovca k Sv. Trojici v Slovenske gorice. Cankar je živel še naprej na Dunaju z nekaterimi presledki, ko je bil v domovini: od konca marca do srede julija 1907, od srede decembra 1907 do začetka januarja 1908 in od začetka maja do srede decembra 1908. Od 9. septembra do 10. novembra 1909 je bil v Sarajevu, potem pa se je naselil v Ljubljani. Možno je, da je tudi v tem času, zlasti še s potovanj poslal Kraigherju vsaj kakšno razglednico, a ohranjenega ni nič.

Iz tega, kar poznamo, je videti, da je molk pretrgal Cankar s pismom 24. februarja 1910 (št. 12, Pisma), ko je prosil prijatelja za denarno pomoč. Kraigher mu je ustregel 26. februarja. Tedaj mu je tudi opisal svoje življenje in razmere v Slovenskih goricah, mu sporočil svoje mnenje o »Hlapcih« in Cankarjevem delu sploh ter ga poprosil, da mu utre pot pri Schwentnerju, kateremu bi rad ponudil svojo »Školjko« (celo pismo objavljeno v Pismih II, 316 do 318). Cankar se mu je zahvalil takoj 27. februarja (št. 13, Cankarjev zbornik in Pisma), mu odgovoril na nekatera vprašanja in misli, obljubil pomoč pri založniku in dodal nekaj nasvetov glede objave »Školjke«. Kraigher je odgovoril s temle pismom (prvi del objavljen v Pismih II, 322):

Sv. Trojica, dne 10. III. 1910

Dragi Cankar!

Spomladi je najlepše v Slovenskih Goricah. Če si za poletje povabljen v Sarajevo, pa pridi sedaj k Trojici. Sobo imaš zase, pisalno mizo, knjižnico. — mislim, da boš zadovoljen. — Saj bi itak bilo dobro, ko bi kdo od socijalistov preštudiral malo obmejne razmere. Teh ne poznajo niti rodoljubi po poklicu, kaj pa šele vi drugi! Narodnostni program Tvoje stranke je gotovo idealen; a ne gre se samo zanj, gre tudi za taktiko. In v tej pač ne vidim nobenega smotrenega dela. Pridi in poglej! In če Te ne bo zase sram ob tej narodnostni mizeriji na sp. Stajerskem in Koroškem, se grem obešat. — Napraviš mi veliko veselje, če prideš. Jaz ne pridem nikamor med svet. Torej ni mala reč zame, ako me obišče tuintam kak človek. In zlasti, če je ta človek Ivan Cankar. — Ali si »Školjko« že čital? Seveda bi bilo boljše zanj, ko bi izšla v knjižni obliki. Predlansko leto sem jo bil poslal dr. Robidi in on je nekaj barantal z založniki. Takrat sem mu bil seveda pisal, da bi rad dobil zanj kakih 1000 K. Morda zato ni našel nikjer odmeva. Ker sem danes ponižnejši, bi se mogoče tudi s Schwentnerjem zgihlal. Ali ga nebi Ti vprašal ob priliki? Če bi sprejel, dal bi mu še dvoje stvari, da bi imela knjiga morda blizu 150 strani. Uredil bi jo tako:

- 1.) drama na polju. Načrt.
- 2.) Školjka, drama v 3 dejanjih.
- 3.) Pustna noč. Burka v 1 dej.

Najpristranejši Te pozdravlja

Tvoj Kraigher

(14) [10. aprila 1910] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Cenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Stajerska. pp. Ljubljana 10. IV. 10.

Dragi Kraigher! —

Prihodnji teden — v sredo, mislim — Ti pišem o »Školjki«. Schwentnerju sem o stvari že omenil. — Prav zelo rad bi se Tebi odzval — pa kako bi! —

Lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar

Ti pišem o »Školjki«: Kraigher je poslal svojo dramo »Školjka« že leta 1908 prijatelju dr. Ivanu Robidi v Ljubljano, da bi ji našel založnika; izšla naj bi pod psevdonimom Alojzij Poljak. Slovenska matica je ni sprejela. »Ocenjevalec Milčinski jo ostro obsoja (dolgovezno, izvečine banalno, pogosto trivijalno

in brezokusno razmotrivanje obrabljene tematike o ljubezni, ali pravzaprav o seksualnem vprašanju). Vrniti.« (Zapisnik odborove seje z dne 15. maja 1908 — arhiv Slovenske matice.) Matičin predsednik Ilesič pa jo je označil kot »svinjarijo« (Schwentnerjevo pismo Kraigherju 9. novembra 1910). Tudi Schwentner je tedaj delo odklonil, menda zato, ker ni vedel, kdo se skriva za psevdonimom (prim. Cankarjevo pismo Kraigherju 9. maja 1910). Bambergu je Robida niti ponudil ni, ker je bil njegov recenzent moralistični Funtek, za objavo v Govekarjevem Slovanu pa Kraigher ni bil (Robidovo pismo Kraigherju 31. avgusta 1908). Leta 1909 je Zvonov urednik Zbašnik ni hotel objaviti, češ da ima že mnogo drugih stvari za objavo, ki so že plačane (Zbašnikovo pismo Kraigherju 1909). Naslednji Zvonov urednik Šlebinger pa se je izgovoril, da proti vsebini »Školjke« sicer nima nič, moral pa bi jo objavljati kar v osmih nadaljevanjih (Šlebingerjevo pismo Kraigherju 20. februarja 1910 — vsa tu omenjena pisma so v Kraigherjevi zapuščini). Po 6. aprilu 1910 je dobil od Šlebingerja dramo Cankar (prim. Šlebingerjevo pismo Cankarju 5. aprila 1910 — NUK Ms 819).

(15) 14. aprila 1910, Ljubljana

Pismo. Naslov: Veleccenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri / Sv. Trojici / v Slov. Goricah. / Štajerska.

Dragi Kraigher!

Sinoči sem prebral Tvojo dramo. Svoje misli Ti sporočim šele jutri, ker Ti imam danes pisati nekaj drugega. Jutri namreč ne bom vedel, kako napraviš z mojim današnjim pismom, torej ne bo ne zamere in ne zahvale in zategadelj nobene zmotnjave.

Zadnjič si bil tako prijazen, da me je bilo sram. Pa vendarle Te danes spet prosim: iztakni jih kje pa mi pošlji še 100 kron. Jaz ne morem do njih! Kamor pogledam, povsod je pust nič. Odtod sploh ne morem, ker sem — v hotelu zabredel. Nakopičilo se je, da sam ne vem kako. Zdaj me kličejo v Trst in v Gorico, Ti me vabiš, na Zgornjem Rožniku bi tudi lahko prav lepo živel.

Gotovo si misliš, da bi Tebi ne pisal, če bi mogel storiti kaj drugega. Ako moreš, bo dobro; ako ne moreš, pa Ti prisežem, da ne bo zamere; saj Te poznam. In če moreš, pošlji kakor zadnjič; čakal bom do *sobote zvečer*.

Se to: nekaj pišem za »Matico«. Koj ko dobim honorar, Ti pošljem ali pa prinesem vsaj polovico dolga. Rajši bi ga prinesel; saj se mi že stidi Ljubljana. —

Samo tega Te prosim, da se nikar ne jézi name in pa da celo nikar ne misli, da izrabljam staro prijateljstvo. Rajši nič! —

Ce je sploh mogoče, prosim Te, napravi!

Jutri o drugih rečeh!

Lepo Te pozdravlja

Ljubljana
Hotel Tivoli
14. IV. 1910

Ivan Cankar

Ali si kaj porajtal moje članke o naši umetnji? —

Svoje misli Ti sporočim šele jutri: Storil je to šele 26. aprila. — *Odtod sploh ne morem:* Cankar se je po prihodu iz Sarajeva sredi novembra 1909 naselil v hotelu Tivoli ali »Švicarija«. — *Zdaj me kličejo v Trst in v Gorico:* V Trst ga je vabil, da bi predaval v Ljudskem odru, Ivan Regent že decembra 1909 in januarja 1910, v Gorico pa Anton Dermota ob novem letu 1910 (njuna pisma v NUK Ms 819). Gotovo pa so ga primorski socialisti nagovarjali tudi osebno. Cankar jim je ustregel šele oktobra 1910 (prim. pismi Kraigherju 10. in 17. oktobra). — *Na Zgornjem Rožniku bi tudi lahko prav lepo živel:* Cankar se je preselil iz hotela k Bergmanovim v gostilno na Zgornjem Rožniku okoli 1. maja 1910. — *nekaj pišem za »Matico«:* Povesti za knjigo »Volja in moč«. Matica pa je delo na predlog ocenjevalcev Frana Ilešiča in Frana Detela odklonila (zapisnik odborove seje 14. junija 1910 — arhiv Slovenske matice). V založbo ga je potem vzel Schwentner in je knjiga izšla februarja 1911. — *Ali si kaj porajtal moje članke o naši umetnji?:* Serijo člankov »Naši umetniki«, ki je prav tedaj izhajala v Slovenskem narodu (prim. pismo 9. maja).

(16) [26. aprila 1910] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Stajerska. pp Ljubljana 26. IV. 10.

Dragi!

Namesto Tebi, sem najprej povedal svojo sodbo Schwentnerju. Daj mi pooblastilo, da tudi za honorar »zgliham« z njim! — Drama je najmočnejše in najgloblje dramatsko delo, kar jih imamo mi s Hrvati in Čehi vred. — Kmalu obširneje. — Pristrčen pozdrav!

Ivan Cankar

Na to sodbo o »Školjki« je odgovoril Kraigher s temle pismom:

Sv. Trojica, dne 3. V. 1910.

Dragi Cankar!

Hvala Ti za Tvojo imenitno sodbo! Tako hudo sicer ni, ker poznam Tvoje stvari, s katerimi se niti primerjati ne drznem. A da »Školjka« Tebi ugaja, to mi je v velikansko zadoščenje. Naj so jo torej že raztrgali veljavni močje in naj jo še tržejo — vrag ž njimi! — Priloženo Ti pošiljam neko reč, ki menda ni tič ne miš. »Dramo na polju« sem pisal kot načrt, ker se mi je zdela neizvedljiva. Kakor se mi zdi sedaj, je vendar še dosti dobra in za silo tudi za oder sposobna. A tudi njo mi je že nekdo raztrgal in jo proglasil za neestetično. Radoveden sem torej zelo, kaj porečeš Ti. — Kakor sem Ti bil zadnjič pisal, bi knjigo pri Schwentnerju najraje tako uredil, da bi prišle vse tri stvari skupno. Ali si tretjo reč (»Pustna noč«, burka v enem dejanju) tudi že čital? Slebinger pravi, da je strašno banalna. Vrag vedi, morda je res. V šentpeterskem predmestju se ne bo igrala. Josefstädter Theater bi ji pa mogoče prijal. — Kako se Ti zdi? Naslov knjige in naslovna slika ostane seveda »Školjka«. —

Da zglihaš s Schwentnerjem za honorar, Ti dajem popolno pooblastenje in te še najlepše prosim, da resnično prevzameš to ulogo. Sledeče pogoje bi seveda rad stavil: 1.) Tiska se 1000 izvodov, ne več. 2.) Kakih 20 izvodov mi odstopi. 3.) Pravice si vse pridržim jaz sam. — Kako si se v tem oziru Ti pogodil ž njim? Menda mu vendar ne prepuščaš vseh

tantiem? — Če Schwentner sprejme, potem bi moral dobiti rokopis v končno redakcijo nazaj. Kaj praviš Ti, ali ne bi pri »Školjki« postavil daljših partij, ki so za oder neprimerne, v oglate oklepaje, kakor jih ima Strindberg v »Juliji«? Ali bi prepustil to reč eventualnemu vrizoritelju? — Sploh bi te prosil za kak nasvet, ki imaš že toliko izkušenj za sabo! — Kakor bi presodil jaz, ki sem seveda kolikor toliko pristranski, bo knjiga »šla«. Morda vzbudi po svoji pestrosti celo malo senzacijo. In torej mislim, da se založniku ni treba bati za »kšeft«.

— Tvoji članki o umetnikih so mi zelo ugajali. Kobala pa nekam prekobali in sicer kolikor mogoče »stvarno«, kakor si želi. Pomedu s to domišljavo pakažo, ki je za Žmitka gotovo merodajna, ktere pa — mislim — se mora Jakopič z vsemi štirimi otesati. — Kaj pa je z »Jutrom?« Meni bi se dopadlo, ko bi imelo malo inteligentnejše urednike. —

Srčno Te pozdravlja Tvoj

Kraigher

Se to:

Knjiga mora iziti pod psevdonomom. In sploh ne bi rad, da izve širna javnost pravo ime. Glavni vzrok: bržkone bi imel še kdaj kake sitnosti tu v mojej novej domačiji! Morda namreč »toto« ljudstvo, nemškutarsko in slovensko, nekdam malo orišem.

Pozdrav!

Kraigher

(17) [7. maja 1910] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Alojz Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska. pp. Ljubljana 7. V. 10.

Kar za »Školjko«, velja za »Dramo na senožetih« (saj se ne vrši »na polju«!). Obširneje še pride, pa tudi mnogo ugovorov zoper Tvoje zadnje pismo. —

Najlepši pozdrav!

Ivan Cankar

Cvetko Golar je pripisal: Srčen pozdrav! Fure Golar.

saj se ne vrši »na polju«! Ta Cankarjev nasvet je upošteval Kraigher le deloma. Delo je preimenoval najprej v »Drama na solncu«, v Ljubljanskem zvonu 1910 pa ga je objavil pod naslovom »Drama na travniku«. O tem govori tole Kraigherjevo pismo:

Sv. Trojica, dne 9. V. 1910.

Dragi Cankar!

Kako si zgihlal? Ali si barantal samo za »Školjko«, ali za vse skupaj? Kakor si zdaj mislim, bi bilo za »Školjko« boljše, ko bi sama izšla. -- Šlebinger bi rad kaj od mene. Ali bi mu dal »Drama na solncu?« (Tako bi namreč spremenil naslov, ker »na senožetih« bi se ne slišalo lepo.) Če je nisi tudi prodal Schwentnerju, ali pa — v tem slučaju — če nima Schwentner nič zoper to, prosim Te, izroči jo mogoče »Zvonovemu« uredniku! Neizrečeno me veseli, da imam srečo pri Tebi s svojimi stvarmi. —

Srčno Te pozdravlja

Tvoj Kraigher

(18) 9. maja 1910, Ljubljana

Pismo. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Dragi Kraigher!

Upam, da se že prihodnji teden poslužim Tvojega prijaznega povabila. Prav rad bi več govoril s Teboj, posebno zdaj, ko sem bral Tvoji dve drami.

Kar sem Ti bil v par besedah rekel o »Školjki«, ni bilo samo odkritosrčno, temveč veljá resnično in mora tudi v naši javnosti obveljati. Za to bom skrbel. Sploh bom odslej bolj gledal, da postavimo pri nas vsako stvar tja, kamor sodi; to sem že storil s svojimi članki o umetnikih in z referatom o Aškercu. Če si na tak način nakopljem celo rajdo polemik, tudi nič ne škodi. (Jutri bom tisto bebasto žmitkovanje za ušesa stresel.) —

S honorarjem je tako:

Schwentner bi Ti najbrž ne dal več nego 600 K, kakor jih je dal meni za »Hlapce«. Znano Ti je, koliko prostovoljne in neprostovoljne reklame so delali za to dramo, pa vendar doslej še ni prodal veliko čez štiristo izvodov. Prepričal sem se iz knjig. Stvari, ki najbolj »gredo«, se prodajajo po 25—30 izvodov na leto; Aškercove, npr., komaj po 10! Zato moraš razumeti žalostno kuhanje in skoparenje naših založnikov. Knjižnice po deželi knjigotrštvu več škodijo nego koristijo; sploh je (ali žalostna ali vesela) resnica, da naši ljudje *beró*, toda ne *kupujejo*. To vse Ti rečem za to, da Te kakšno eventualno barrantanje ne bi disgustiralo.

Prosim Te, izdaj »Školjko« *sámo* in *pred* drugimi stvarmi. Vtis mora biti enoten in celoten. *Trajen* mora biti. Z drugimi stvarmi ga zabrišeš, pelješ zanimanje na drugo pot. Najboljše je, da izdaš dvoje knjig; zato bom še danes tudi burko vzel Šlebingerju.

In to — čemu, za božjo voljo, psevdonim? Ta Ti je že kruto škodoval. Schwentner mi je povedal, da bi bil Tvojo reč najbrž že zdavnaj založil, če bi bil vedel, da je Tvoja. Tako pa je mislil, da je rokopis nedolžen študentovski greh in ga še pogledal ni. — Ilešič in Zbašnik sta menda krstila »Školjko« za »svinjarijo«. Že to Ti bodi znamenje, da je »Školjka« umotvor; kadar ga srečam, si Ilešiča privoščim. Torej: če si sam v sebi uverjen, da si ustvaril nekaj velikega, pusti vendar vse malenkostne obzire in povej, kdo da si! *Jaz* vsaj Tvoje želje ne bom ubogal in bom povedal Tvoje ime vsakemu, kdor ga bo hotel vedeti. Golarju sem prebral eno sceno iz »Drame na senožeti«, pa je bil ves udarjen. In brez Tvojega dovoljenja bom »Školjko« bral te dni v večji družbi. Tudi brez Tvojega dovoljenja sem jo dal brati E. Kristanu, ki je bil prav tako navdušen kakor jaz.

Kaj pa si mislil s tisto »zadnjo redakcijo«. Take ni prav nič treba, vsaj po mojem mnenju. »Školjka« je kakor vlita, ne besede odveč, ne premalo. Tudi na odru ne bi smeli izpustiti niti besedice, vsaka je važna in potrebna; torej oklepajev nič ni treba.

Vsega svojega mnenja Ti ne morem tako v obraz povedati; kar si mislim, bom rajši razložil ljudem, kadar knjiga izide. To bo jeseni, blizu gledališke sezone — kar je tudi Tebi gotovo najljubše. Poleti ljudje ne beró. —

Če mi zdaj kaj pišeš, adresiraj na »Zgornji Rožnik nad Ljubljano«. Zdaj sem namreč tukaj, — da bi tako ne bil! Na stara leta sem se tako zapletel in zamotal, da sam ne vem, kako bi se osvobodil. Vrag razumi to zgrešeno življenje! —

Prihodnji teden izide moja knjižica »Bela krizantema«. Pošljem Ti jo, ali pa prinesem; morda Te bo zanimala. Posvetil sem jo svojim recenzentom.

Toliko za danes.

Lepo Te pozdravlja

Rožnik,

9. maja 1910.

Ivan Cankar

Cankar odgovarja na Kraigherjevo pismo z dne 3. maja, saj pisma z dne 9. maja še ni mogel imeti v rokah. Tako mu svetuje izdajo »Školjke« v samostojni knjigi, ko se je Kraigher za to že odločil.

Upam, da se že prihodnji teden poslužim Tvojega prijaznega povabila: Odsel je k njemu šele novembra. — *to sem že storil s svojimi članki o umetnikih in z referatom o Aškercu:* V majski številki Ljubljanskega zvona je objavil oceno Aškerčevih »Pesnitev«, v Slovenskem narodu pa je od 22. marca do 21. aprila izšlo šest Cankarjevih člankov »Naši umetniki«, v katerih je spregovoril o III. umetniški razstavi v Jakopičevem paviljonu in o umetnostni kritiki. Od prizadetih sta se oglasila le dva: Peter Žmitek s člankoma »Umetnost in kritike« (25. aprila) ter »Umetnost in kritika« (2. maja), Franc Kobal pa s člankom »Kako je treba pri nas pisati poročila o umetniških razstavah« (27. do 30. aprila). Kot vidimo, je nameraval Cankar odgovoriti tedaj vsaj Zmitku. Vendar do tega ni prišlo, bodisi da Cankar replike ni napisal, bodisi da mu je pri Slovenskem narodu niso hoteli objaviti, kot je predlagal Žmitek v svojem drugem članku. Priložnost se je Cankarju ponudila, ko ga je Slebinger 11. julija (NUK Ms 819) naprosil, naj za Ljubljanski zvon oceni razstavo čeških umetnikov v Jakopičevem paviljonu. Cankar je napisal za avgustovo številko članek »Jakopičev paviljon«, v katerem pa se Čehov ni dotaknil, temveč zgolj odgovoril Zmitku in Kobalu. — *Znano Ti je, koliko prostovoljne in neprostovoljne reklame so delali za to dramo:* »Reklamo« so imeli tedaj »Hlapci« res veliko. Začela jo je cenzura, ki je prepovedala uprizoritev na Kranjskem. Nadaljevali so jo kritiki ob izidu knjige. Vrh pa je dosegla februarja v protestu učiteljev klerikalne Slomškove zveze, češ da jih »Hlapci« blatijo (gl. France Dobrovoljc, Bibliografija literature o Cankarjevi dramatik, 1960, 102—103). Sicer pa je čez štiristo prodanih izvodov izvirne drame v dobrih treh mesecih vse prej kot neuspeh za tedanjega, pa tudi za današnjega slovenskega založnika. — *In to — čemu, za božjo voljo, psevdonom?* Psevdonom naj bi bil Alojzij Poljak. Kraigher se tega navzeta ni takoj oprijel. 30. julija je sicer Cankarju sporočil, da bo izšla »Školjka« pod pravim imenom, vendar je še 19. septembra, ko je založniku poslal rokopis, dostavil: »Izide naj pod psevdonomim.« (pismo v NUK inv. št. 17/59). — *kar mislim, bom rajši razložil ljudem, kadar knjiga izide:* Izid »Školjke« je naznanil Slovenski narod 10. decembra. Cankarjeva ocena je bila objavljena v januarski številki Ljubljanskega zvona 1911, poslal pa jo je uredniku najbrž 21. decembra (prim. Cankarjevo pismo Slebingerju 20. decembra 1910 — Studijska knjižnica, Maribor, Ms 268).

Kraigher je odgovoril s temle pismom:

Sv. Trojica, dne 13. V. 1910.

Dragi Cankar!

Pričakujem Te z navdušenjem. Ko bi bil župan, bi te sprejel pod slavalokom. Tako Ti pridem samo do Maribora naproti. Naznani mi natančno, kdaj se pripelješ tja. Onega dne popoldne ob 3—4 bi prišel z vozom pote. — Psevdonim rabim za svoje Prleke tu. Naj na Kranjskem vedo, kar hočejo; ampak tu bi mi znala stvar škodovati. Živim namreč od prakse in ne od peresa. — Sicer se pa itak pomeniva ustmeno. Kar se tiče honorarja, mora biti po mojih mislih odvisen tudi od tega, kako visoko nastavi založnik ceno za knjigo. Ne? — Prodaj za enkrat samo »Školjko«! Pooblastilo imaš popolno. One pogoje Schwentner že sprejme.

Srčno Te pozdravlja in v veselju pričakuje Tvoj Kraigher.

Potem je Cankar iz neznanih razlogov dolgo molčal. Naslednje njegovo pismo je šele iz konca septembra. Kraigher mu je v tem času pisal vsaj štirikrat: pismo 7. junija, dopisnico s pp 6. julij, pismo 30. julija in razglednico s pp 21. avgust. Ti dopisi si slede po vrsti:

Sv. Trojica, dne 7. VI. 1910.

Dragi Cankar!

Čakam Te zama. Kaj te je odvrnilo od sklepa? Piši mi par besed in če le mogoče, pridi pogledat na Štajersko! Tvoja »Krizantema« je lepa, a pričakoval sem, da se bolj razkoračiš. Za naše razmere je resnično »referat« potrebnejši, pa »kritike« radi tega vendar ne boš proklel?! — Kako si se pogodil s Schwentnerjem? Ali bi prišel jaz sam v Ljubljano? Seveda samo za par ur.

Srčen pozdrav!

Tvoj Kraigher

Dragi!

Ali si še na svetu? Ali si se v zemljo udril? Zakaj se ne oglasiš in zakaj ne prideš? Kako je s »Školjko«?

Srčen pozdrav!

Kraigher

Sv. Trojica, dne 30. VII. 1910

Dragi Cankar!

Saj se skoro ženiram, nadlegovati Te. Ne morem si namreč misliti, zakaj mi nočeš ničesar več poročati. Menda Te vendar nisem s čim razžalil? Tudi od Schwentnerja ni nobenega glasu. Kako bo s »Školjko«? — Šlebinger mi je pravil, da si zelo priden. Na Tvojeja »Matjaža« sem strašno radoveden.

Srčen pozdrav!

Tvoj Kraigher

P. S. »Školjko« izdam vseeno pod svojim pravim imenom.

Srčen pozdrav! Oglasi se že konečno. Kaj Ti je zadržnilo jezik?

Kraigher

Kot rečeno, na vse te dopise Cankarjevih pismenih odgovorov ne poznamo; najbrž jih niti ni bilo. Kraigher je uredil glede natisa »Školjke« s Schwentnerjem sam (prim. njegovo pismo Schwentnerju 25. julija — NUK inv. št. 17/59).

Ko je Cankar s svoje strani dopisovanje obnovil, je bil nagib čisto drug, podoben kot februarja: iz denarnih zadreg se je skušal izmotati s posojilom, si zagotoviti nekaj mesecev življenja brez materialnih skrbi in v tem času napisati »Lepo Vido«, potem pa bi že šlo. Reševanje iz gmotne zagate s posojilom v tistem času ni bilo nenavadno, niti ne za Cankarja novo (prim. Pisma III, 253 in II, 513). Kdaj je prišel tokrat na to misel ali kdo mu jo je dal, pobljže ne vemo. Morda nismo daleč od resnice, če domnevamo, da se je o tem pogovoril s Kraigherjem, ki je prišel 14. septembra v Ljubljano. O svojem prihodu je obvestil Cankarja z razglednico (pp 13. september 1910):

Dragi Cankar!

Jutri, v sredo sem v Ljubljani. Ker imam samo en dan časa, Te ne morem poiskati na Rožniku. Zelo bi Ti bil torej hvaležen, ko bi prišel po kosilu v kavarno Union, kjer Te čakam do treh. Srčen pozdrav! Kraigher.

Naj bo že kakorkoli — Cankarjevo pismo z dne 26. septembra nas postavi v čas, ko je ideja o posojilu že do kraja preiščena in odločena. Kraigher naj bi uredil pri lenarški Glavni hranilnici in posojilnici Slovenskih goric, da dobi Cankar posojilo; poroka bi bila Kraigher in njegova žena. Zato se je moral Cankar življenjsko zavarovati in izročiti polico posojilnici. Da pa se je lahko zavaroval, je moral zavarovalnici predložiti zdravniško spričevalo o svojem zdravju. Iz dokumentov v Kraigherjevi zapuščini je razvidno, da se je Cankar zavaroval za primer smrti v Trstu pri praški Prvi češki splošni delniški družbi za zavarovanje na življenje za 2000 kron. Zavarovanje je teklo od 20. oktobra 1910, letna premija pa je bila 91 kron. Posojilnica pri Sv. Lenartu je oktobra 1910 pristala na posojilo in ga, ko so bile s Cankarjeve strani formalnosti urejene, novembra odobrila. O tem je obvestila Cankarja, ko je bil že pri Kraigherju, s temle pismom (NUK Ms 819):

Velecenjeni gospod
Ivan Cankar pisatelj
zdaj pri Sv. Trojici

Sv. Lenart dne 22. 11. 10.

Na zahtevanje gospoda dr. A. Kraigherja zdravnika pri sv. Trojici dovolili smo Vam posojilo v znesku po 1200 Kron proti poroštvu g. dr. Kraigherja ter gospe Viktorije Kraigher, proti zastavi police na zavarovanje Vaše osebe za znesek 2000 Kron ter proti temu da nam plačujete od izposojenega zneska 6% v naprej ter da plačate pod izgubo roka na račun glavnice vsako polletje petindvajset kron.

Nadalje si pridrži zavod pravico to posojilo v slučaju da obresti ne bi bili plačani takoj iztirjati, ter jo sicer na tri mesece odpovedati.

Zig (Glavna hranilnica in posojilnica
Slov. Goric reg. z. z neom. z. v St.
Lenartu na Stajerskem), podpis ne-
čitljiv.

Leta 1914 je Cankar vse dolžnosti (in seveda tudi pravice) v zvezi s posojilom prepustil Kraigherju, ki je že prej prijateljsko plačeval večino obrokov in zavarovalnin. O tem govori tale dokument, ohranjen v Kraigherjevi zapuščini:

Zastavna listina

Podpisani Ivan Cankar, pisatelj v Ljubljani, najel sem pod poroštvom g. Dr. Alojzija Kraigherja, zdravnika sedaj v Ljubljani, pri Glavni hranilnici in posojilnici Slov. goric pri Sv. Lenartu, posojilo po 1200 K- od kojega posojila plačuje porok kakor obresti, tako amortizacijske obroke.

Nadalje zavaroval sem se za slučaj smrti pri Prvi Češki za znesek 2000 K-ter sem zastavil to polico pri navedenem zavodu.

Z ozirom na to, da zadenejo vse zaveze iz prej navedenega naslova g. Dr. Kraigher-ja in ker povrh že plačuje on tudi premije zavarovalnice, zastavim mu jaz v shrambi Glavne hranilnice in posojilnice se nahajajočo, na prinesca se glasečo polico v tej obliki, da naročam temu zavodu, da ima celo skupilo te police, v kolikor se ne porabi v kritje mojega dolga, izročiti g. Dr. Alojziju Kraigher v kritje vseh njegovih izdatkov s 5% obrestmi začeni od posameznih obrokov ter da mu izroči gori navedeno listino v slučaju, da bi se vsled amortizacije vrnil celi dolg.

V Ljubljani dne 30. julija, 1914.

Ivan Cankar

Skoraj odveč je pripomniti, da je Cankarjev samo podpis.

(19) 26. septembra 1910, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Dobil sem od zavarovalnice različne reči, ali po pravici Ti povem, da se ne spoznam. Stojc je poslal svoje spričevalo v Trst (znašel me je za silno zdravega!), zdaj pa res ne vem, kako pojde stvar naprej!

Zavarovati se ne morem za manj nego za 2000 K; za prvo leto plačam samo kakih 20 K, nadalje pa po nekaj čez 48 K. To mi pač ne bo delalo težav.

Pošiljam Ti vso to komedijo in Te prav prisrčno prosim, da Ti ukreneš, kakor se Ti zdi. Jaz mislim, da bi na to zavarovanje lahko vzel posojilo kakih 1000—1200 K; s tem bi se za precej časa rešil svojih težav.

Ne bodi preveč jezen, da Ti delam take sitnosti. Saj prihodnjih ne boš imel; toliko bom le zmoget, da bom zavarovalnino plačeval.

Tukaj sem že, Bog se usmili, kakor na žrjavici. Vsaj za nekaj časa bi se rad kam drugam obrnil. Če bi do sobote bila vsa zadeva v redu, bi hvalil Boga do komolcev! — Hitro bi poplačal vse najpotrebnejše ter nato najrajši malo k Tebi pogledal, n.pr. do vs. Svetih. —

Tačas sem počasi nadaljeval dramo, pa je morda niti dovršil ne bom. Nekaj pa sem napisal za »Zvon«.

Prosim Te, sporoči mi, kako in kaj da je!

Z najlepšimi pozdravi

Zgornji Rožnik
nad Ljubljano
26. IX. 1910.

Ivan Cankar

Stojc je poslal svoje spričevalo v Trst: dr. Josip Stojc, primarij deželne bolnice v Ljubljani. — Tačas sem počasi nadaljeval dramo: »Lepo Vido«. — Nekaj pa sem napisal za »Zvon«: Septembra je Ljubljanski zvon objavil Cankarjevi črtici »Večerne sence« in »Tuja učenost«, oktobra »Za en poljub«, novembra pa »Motovilo«.

Zadeva s posojilom se je spričo zamotanega postopka — zavarovalnica v Trstu, njena centrala v Pragi, posojilnica pri Sv. Lenartu, Cankar pa v sredi, v Ljubljani — še kar hitro urejala. A ne po Cankarjevi zaslugi. Sam bi je morda sploh ne speljal ali pa vsaj ne v tako kratkem času. Da ni bil kos takim stvarim, kažeta njegovi pismi Kraigherju z dne 6. (št. 20) in 7. (št. 21) oktobra 1910 (Pisma). Zataknilo se je pri polici, ki je iz Trsta niso poslali. Kriv je bil uradni postopek, ki je zahteval svoj čas, nekaj pa tudi pisatelj sam, ker ni poslal prve zavarovalnine.

(22) 10. oktobra 1910, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Tako bi bilo:

Dolgov, ki jih moram nujno plačati, imam tukaj na Rožniku ter v mestu okroglo 500 K; k tem pride še en obrok za tržaško posojilnico (100 K), ki ga tudi moram plačati, zato ker poroki niso premožni ljudje; nazadnje še Tvoj »Vorschuß« (100 K oz. 150 K). Ako dobim posojila 1200 K, mi jih ostane *kvečjemu* 500; od teh bi »nosil v listnici« 200, a ostalo bi za nekaj časa spravil tukaj pri gospéj na Rožniku; shranjeno bi bilo dobro, kajti ona bi mi izročila samo za resnično potrebo.

Tak je moj načrt, kar se denarja tiče.

Gledé romanja pa takole mislim:

V petek moram biti v Trstu; v soboto bom najbrž v Gorici ter bom tudi tam predaval. Nato pa res še zdaj ne vem, kako bi! Ali bi se koj napotil k Tebi, ali pa bi šel v Pulj k sestri, ki je bila včeraj tukaj in me je zelo vabila. Odločil se bom najbrž šele v Trstu ter Ti bom od tam ali pisal, ali brzojavil.

Če si trdno prepričan, da res dobim posojilo, potem mi morda lahko sam pošlješ ta teden 100 kron, da Ti jih potem odštejem. Nerodno bi mi bilo, če bi moral v Trst pisati, da naj mi vnaprej pošljejo denar za vožnjo. Seveda bi mi moral brzojavno poslati, ker je danes že torek, a na Rožnik prihaja pošta dan pozneje nego v Ljubljano.

Kadar se vsa zadeva izvrši, bom resnično enkrat na trdnih tleh. Toliko časa bo pač denar trajal, da dovršim dramo — in potem pojde spet lepo dalje. Torej bom vendar enkrat sproti živel, namesto kakor doslej za dva ali tri mesece naprej!

Bati se Ti ni treba ničesar! Zavarovalnino bom redno plačeval — tistih 50 K na leto bom vendarle zmogel! Sploh pa bi Te na noben način ne pustil zaradi mene »krvaveti«. — Kar se tiče moje slavnoznane »lahkomiselnosti«, je pa stvar taka: za en dan ali za eno noč vzrojam vedoma in namenoma, nato je cele tedne mir; križ pa je, da me ljudje vidiijo v krčmi, za pisalno mizo pa seveda ne! Žalosten nisem zaradi tega prav nič in celó prijetno mi je, da so napravili iz mene nekako strašilo za mladino. Sploh pa boš sam videl, kako se ravnám in ne ravnám!

Povedal sem Ti vse naravnost, zato da boš vedel kako in kaj. Zdaj samo še upam, da bo vsa komedija prav kmalu pri kraju.

Prisrčno Te pozdravlja

Na Rožniku
10. okt. 1910.

Ivan Cankar

Pismo je odgovor na Kraigherjev dopis izpred 10. oktobra, ki ga pa ne poznamo.

k tem pride še en obrok za tržaško posojilnico: Gre za posojilo, ki ga je dobil Cankar verjetno leta 1909 pri Trgovsko-obrtni zadrugi v Trstu. Poroki so bili profesorji Anton Dolar, Ivan Merhar in Karel Ozvald (prim. Pisma II, 515). — *ostalo bi za nekaj časa spravil tukaj pri gospéj na Rožniku:* pri Stefaniji (Nini) Franzot, poročeni Bergman. — *V petek moram biti v Trstu:* Za predavanje se je odločil Cankar konec septembra. Josip Petejan je namreč pisal iz Trsta Antonu Dermotu v Gorico 1. oktobra: »Cankar pride v Trst predavat 14. t. m. *Umetnost in ljudstvo*. Jaz sem mu pisal naj gre 15. v Gorico. in naj to sporoči Vam da pripravite vse potrebno za predavanje. Morda Vam sporoči.« Cankar je res kmalu po 1. oktobru poslal Dermotu nedatirano razglednico: »Dragi! Bodi predavanje v soboto zvečer. Naslov: »Umetnost in ljudstvo!« Bom še pisal, s katerim vlakom pridem. Lep pozdrav!« (Obe pismi v Dermotovi zapuščini v NUK — inv. št. 23/52; prim. tudi Cankarjevi pismi Kraigherju 14. aprila in 17. oktobra 1910.) — *ali pa bi šel v Pulj k sestri:* k Neži, poročeni Poč.

Medtem je posojilnica pri Sv. Lenartu sklenila, da dá posojilo takoj, ko dobi Cankarjevo polico. O tem je obvestil pisatelj Kraigher s temle pismom:

Sv. Trojica, dne 12. okt. 1910.

Dragi Cankar!

Posojilo sem dobil. Liberalna posojilnica pri Sv. Lenartu je vseeno še staknila nekaj denarja skupaj. Pošlji mi takoj polico, da jo deponiram pri posojilnici, na kar mi odštejejo zate 1200 K, od katerih si jih 100 pridržim.

Srčen pozdrav!

Kraigher

(25) 17. oktobra 1910, Gorica

Pismo. Ovitek ni ohranjen. Pisano na papir hotela Pošta v Gorici.

17. oktobra 1910.

Dragi Kraigher!

V Trstu sem kar koj plačal, kar je bilo treba, pa ne vem, če so Ti polico že poslali, ali ne. Gorup mi je rekel, da pride iz Prage v soboto ali danes, v ponedeljek. Jaz pa sem se tudi zaradi tega čisto posušil in zato Te zelo prosim, pošlji mi na račun posojila sem v Gorico (*»Hotel Poste«*) brzojavno 50 kron. Ako si pa že poslal denar na Rožnik, tedaj Ti od tam takoj vrnem. —

Predavanje je bilo v Trstu in v Gorici nenavadno izvrstno obiskano. Le »Edinost« mi očita, da ne znam slovensko.

Lep pozdrav!

Ivan Cankar

Gorup mi je rekel: Ivan Gorup, zastopnik tržaške podružnice Prve češke splošne delniške družbe za zavarovanje na življenje, pri kateri se je Cankar zavaroval (informacija prof. Sama Pahorja iz Trsta). Kaže, da se je zadeva okoli zavarovanja zataknila v centrali v Pragi.

Predavanje je bilo v Trstu in v Gorici nenavadno izvirno obiskano: V Trstu je bilo Cankarjevo predavanje »Umetnost in ljudstvo« v petek, 14. oktobra zvečer v Delavskem domu. Organiziralo ga je društvo Ljudski oder in z njim začelo svojo novo sezono predavanj. Predavanja samega pobliže ne poznamo. Navezani smo zgolj na časopisna poročila, ki nas vsaj nekoliko seznanijo z njim. Napovedano je bilo 8. in 12. oktobra v Rdečem praporu, prvič pod naslovom »Kultura in ljudstvo«, ter 14. oktobra v Edinosti. Dne 19. oktobra je bilo objavljeno v Rdečem praporu anonimno poročilo, napisano bržčas kmalu po predavanju, ker v njem še ni čutili, da bi pisec že poznal poročilo v Edinosti z dne 16. oktobra. Prapor je poročal:

Predavanje v Ljudskem odru. V petek, 14. t. m. se je pričela letošnja sezona predavanj v tržaškem »Ljudskem odru«. Otvoril jo je sodrug Ivan Cankar s predavanjem o umetnosti in ljudstvu. Udeležba je bila nepričakovano velika. Velika dvorana Delavskega doma v II. nadstr. je bila pač natlačena. Poleg delavstva, ki tvori običajni publikum naših predavanj, je bila prav lepo zastopana inteligenca in dijaštvo. Iv. Cankar je zaljubljen v svoj slovenski narod, v slovensko ljudstvo, ki si je s krvjo pisalo svojo žalostno zgodovino, pa si je kljub vsem sovražnikom, kljub vsem oviram ustvarilo lepo cvetočo kulturo, ki mu bo služila v tekmi za razvoj in napredek človeštva. V splošnem je predavatelj raztolmačil svoje nazore o razmerju, ki naj bi vladalo med kulturo in ljudstvom. Ti nazori so nam vsem znani. Ljudstvo potrebuje resnične izobrazbe, resnične umetnosti, te mu moramo dati, in je zanjo zrelo. Navzoča množica je pozdravila predavatelja tako ob nastopu, kakor tudi po končanem predavanju.

S tem je sezona otvorjena. Premiera dela čast Ljudskemu odru in tržaškim Slovencem, ki so tako pokazali veliko zanimanje za naše odkritosrčno delo na polju ljudske izobrazbe.

Naslednjega dne, 15. oktobra zvečer je Cankar ponovil svoje predavanje v Gorici. O tem je poročal neki I. K. v Rdečem praporu 19. oktobra, povedal o vsebini predavanja nekaj več, hkrati pa, se zdi, posredno zavnil poročilo Edinosti o predavanju v Trstu.

Cankarjevo predavanje. »Cankar, prerok z Betajnovce' bo drevi predaval!« — tako se je govorilo 15. t. m. po Gorici. In res je prišel. To vam je bil pravi *dogodek* za Gorico, to se pravi, za vse tiste mlade Slovence, ki se še niso vtopili v klerikalni ali liberalni *luži*, marveč imajo pogled še uprt navzgor... Značilno je za naše razmere, da so Cankarju dvorano, oz. veliko sobo v liberalnem hotelu odrekli. In tako je moral predavati v *kamrici* »Delavskega izobraževalnega društva« (v ul. Treh kraljev 16), ki je premajhna za petdeset ljudi. Prišlo nas je pa trikrat toliko, menda blizu 150, ne samo dijaki in delavci, ne — tudi ženski spol je prišel v velikem številu in s še večjimi modernimi piskri iz slame na glavicah. Mnogo nas je stalo v sosedni privatni sobi; vrata vmes so bila odprta. Naj se mi ne zameri, da govorim najprej o jeziku. Cankar govori edino pravo slovenščino, in ta se sliši presneto malokdaj v Gorici. Dijaki, ki so navajeni v šolah slišati »rekelj sem ti že, da se nisi nič učil«, »po poljskih poljskih potih je prišel naposled na glavno cesto« itd., — ti študenti so slišali iz Cankarjevih ust slovensko *slovenščino* in to jim je delo dobro. Dober vtisk dela tudi to, da govori Cankar prosto — samo

nekaj papirčkov vzame tu pa tam v roko, zlasti kadar citira kak stavek iz knjig ali časopisov. Nekateri predavateljevi stavki so imeli tak učinek kakor rakete, ker so na mah razsvetlili z bengalično lučjo našo noč, našo mizerijo v nekaterih ozirih. Splošna tihota je bila dokaz, da so navzoči res poslušali, da bi slišali, da bi si vtisnili v pamet globoke resnice... Splošno zadoščenje se je zrcalilo na mnogih obrazih, ko je Cankar smelo pribil, da je bila »Slovenska Matica« nekdaž (seveda pred Ilesičevim predsedstvom) kulturni zavod, kar pa ne more več biti sedaj, ko ima diktator monopol na slovstvo, na jezik, na nazore in še na marsikaj. V duhu so pritrjevali Cankarju, ko je smešil, bičal slovensko ponižnost, ljubljansko »mecenstvo«, zaničevanje umetnosti, preziranje ljudstva i.dr. Reči smem, da smo prav uživali; ne samo vsebina, tudi oblika, v kateri je govoril Cankar, je zbudila v vseh željo, da bi Cankar žrtvoval kmalu zopet en večer Gorici. Skrbelo se bo za dovolj veliko dvorano, ker sedaj vemo, da je število »nevtopljenih« mladih rojakov preveliko, dosti preveliko za tako kamrico. Še nekaj: Cankar se naj ne pokončuje sam, naj ne zanemarija svoje nervoznosti in naduhe (tudi to smo zapazili) — zdravnikov imamo dovolj in spretnih, Cankarja pa samo enega. In ta nam naj ostane živ in zdrav še mnogo let in naj ne pozabi, da ga čakamo, žejni in lačni njegovega evangelija.

Le »Edinost« mi očita, da ne znam slovensko: V tem dnevniku je zapisal 16. oktobra poročevalec E. tole:

Cankarjevo predavanje. — V petek zvečer je predaval v »Delavskem domu« znani pisatelj Ivan Cankar o »Umetnosti in ljudstvu«. Radi bi pisali o tem kritiko, a žal tega ne moremo storiti, kajti »klobasarija«, katero nam je g. predavatelj podal, pač ni vredna, da o tem pišemo. Pričakovali smo, da nam g. Cankar poda kaj boljšega, v boljši slovenščini in boljši obliki. Če g. predavatelj misli bagatelizirati tržaško občinstvo, se strašno moti. Želimo pa, naj vsaj goriškimi Slovencem prizanese s takim predavanjem!

Na to oceno je odgovoril Rdeči prapor 19. oktobra s temle člančičem:

Tržaška »Edinost« je nezadovoljna s Cankarjevim predavanjem, ker ni bilo sestavljeno po njenih željah in s svojim finim okusom ga imenuje »klobasarijo«. Zaradi modrosti, ki jih prodaja »Edinost«, se polagoma že živ krst ne ešofira. Toda recimo, da so o Cankarjevih teorijah mogoči različni nazori. To se lahko dopušča in lahko je mogoče, da se ta ali oni ni strinjal s Cankarjem v tem ali onem vprašanju. Pri nas velja od nekdaž načelo »non jurare in verba magistri«. Toda vse dosedanje delovanje »Ljudskega odra« dokazuje, da v Trstu ni slovenskega zavoda, ki bi se bil tako resno trudil za izobrazbo in duševno povzdigo ljudstva kakor ravno naše društvo in tudi Cankarjevo predavanje, naj je bilo komu všeč ali ne, je imelo resen namen in resno vsebino. Vsaka kritika bi bila tu dopustna, le če je kritika. »Edinost« pa misli, da kaj opravlja s porogljivostjo najcenejše vrste. Celó v našem glasilu bo dobil prostor, kdor resno misli, da mora polemizirati s predavateljem, kajti resna polemika jasni in bistri. Ampak »Edinost« je jezna na Cankarja in to je vse. Nelepa beseda, ki jo je zapisala, je ogorčila celo narodnjake in s tem je povedano vse.

Iz tistega časa imamo še eno poročilo o tem Cankarjevem predavanju. Objavil ga je ljubljanski Slovenec 17. oktobra:

Ivan Cankar v Gorici. V soboto, dne 15. t. m., je predaval v Gorici v socialnodemokratskem »Delavskem domu« pisatelj Ivan Cankar o umetnosti in ljudstvu. Nabralo se je veliko poslušalcev, ki jih je prignala radovednost in Cankarjeva osebnost. Cankar je govoril kot bi svoje knjige čital. Hudoval se je nad liberalci in klerikalci, ki nočejo, da bi prodrla umetnost tudi v ljudstvo.

Obdeloval je dr. Plešiča, narodne dame, županovega Zanceka, eksžupana Hri-barja, Govekarjevo Kobilu itd. Kregal se je s klerikalci, ki ustanavljajo izobraževalna društva in ki so z Orlom osmešili Sokola itd. Povedal je tudi več zlatih stavkov, mnogo pametnih misli, ki bi bile še lepše, ko bi jih ne bil vedno in vedno solil s ciničnimi opazkami. Kritiziral je vseobče, to je lahko, toda pozitivnega ni nič povedal.

Kot drugih Cankarjevih predavanj v Trstu se je spomnil Ivan Regent v svojih »Spominih« (1967, 296—298) tudi tega. O vsebini sicer ne pove ničesar, pač pa opisuje nekatere zunanje okoliščine: kako je sprejel Cankarja na tržaškem kolodvoru, ga pospremil v hotel Balkan, kako je Cankar še do večera pisal predavanje, da goriški liberalci niso hoteli dati dvorane in je moral Cankar predavati med vrati dveh sob, da so ga Goričani za nekaj dni zadržali med seboj. Spomin je Regenta prevaral. Prestavil je predavanje »Slovenska proza in slovenski jezik« iz leta 1908 v leto 1910 in ga pomešal s predavanjem »Umetnost in ljudstvo«. Samo tisto, kar govori o Gorici, se tiče predavanja »Umetnost in ljudstvo«, vse drugo pa predavanja »Slovenska proza in slovenski jezik«.

(24) [20. oktobra 1910] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Velebenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska. pp Ljubljana 20. X. 10.

Pravkar sem se vrnil v Ljubljano. Potovanje je bilo lepo in prijetno. —

Moja zadeva, upam, da je zdaj končana. Tista pobotnica je menda zado-stovala.

Zdaj se spravim spet na delo.

Lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar

Pravkar sem se vrnil v Ljubljano: Iz Gorice, kjer je 15. oktobra predaval, potem pa se nekaj dni zadržal pri tamkajšnjih socialistih (prim. prejšnje pismo).

(25) [24. oktobra 1910] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Velebenjeni / gospod / dr. Al. Kraigher / okrajni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska. pp Ljubljana slabo čitljiv; od dneva je razvidna številka 4 in pa mesec X.

Dragi!

Še zdaj ni nič! Kaj in kako pa se godi? Ker je tukaj megla in dež, mi je še bolj dolgčas! —

Prav lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar

»Školjka« je v tiskarni in izide pred Božičem. —

Kraigher je takoj odgovoril s pismom:

Sv. Trojica, dne 25. okt. 1910.

Dragi Cankar!

Jaz še vedno nisem dobil Tvoje police. In brez nje ne dobim nobenega denarja v roke. Piši torej še enkrat in vprašaj, kaj se mudijo. — Če se Ti ljubi, pridi k meni malo pogledat. Morda se ne boš mnogo bolj dolgočasil nego na Rožniku.

Srčen pozdrav!

Kraigher

(26) 2. novembra 1910, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Iz Trsta mi je bil sporočil Gorup, da me sprejme centrala v Pragi le po ceniku 5.) — ne vem zakaj. Tudi meni je bilo to sitno, ali kaj sem hotel? Doplačal sem prvo letnino, a kar se nadaljnih plačil tiče, bodi popolnoma miren; ni hudiča, da bi poleg svojih potreb ne spravil skupaj na leto še 90 K! In tudi se ne bi rad skregal s Teboj; kakšen rodoljuben advokat bi lahko imel skrbi, Tebi jih ni treba imeti. —

Rad bi tako storil, kakor Ti praviš: da bi sam prišel po denar. Ko bi visel tukaj samo s par kronami, bi šlo. Ali dolg je precejšen in bilo bi nekaj zelo kislega v slovesu s temi izvrstnimi ljudmi, pri katerih prebivam že od spomladi. Saj mislim, da bi tako tudi Ti sam občutil. Rad bi se poslovil takorekoč s čistimi rokami in mirno vestjo.

Zdajle stopim v Ljubljano po menico ter dam podpis legalizirati. Ako dobiš to pismo jutri, v četrtek, potem upam, da dobim denar že v petek ali v soboto. Odpeljem se potem k Tebi v ponedeljek ali v torek, vendar pa Ti poprej še brzojavim. Ne bom Ti delal preveč nadleže, ker se bom ukvarjal s to prekleto dramo, ki sem jo že spet (menda že v tretjič) popolnoma zavrgel. Ne izpustim je pa ne!

Zdaj, ko je menda konec vseh teh skrbi, težav in nadlog, se Ti za vso Tvojo veliko prijaznost prijateljsko zahvaljujem ter Te prisrčno pozdravljam.

2. XI. 1910.

Ivan Cankar

Zgornji Rožnik
nad Ljubljano

Iz Trsta mi je bil sporočil Gorup: Tega obvestila v Cankarjevi zapuščini ni. — *kakšen rodoljuben advokat bi lahko imel skrbi:* Meri na Karla Slanca, odvetnika v Novem mestu. Na Slančevo in njegovega brata poroštvo je dobil Cankar pri Glavni slovenski hranilnici in posojilnici v Ljubljani leta 1904 posojilo 400 kron, a svojih dolžnosti do posojilnice ni izpolnjeval (prim. Pisma II, 542—545). — *Odpeljem se potem k Tebi v ponedeljek ali v torek:* Sodeč po pismu, ki ga je pisal od Sv. Trojice Nini Bergman na Rožnik in datiral z 9. novembrom, je prišel Cankar h Kraigherju 8. novembra. Kraigher se je sicer spominjal, da je prišel že prve dni novembra in da je omenjeno pismo pisal pač več dni, datiral pa ga z dnem, ko ga je končal (Kraigher II, 488 in 493). Vsebinska in oblika pisma pa ne kaže, da bi ga Cankar ne napisal »v eni sapi«

in nam sme biti vpisani datum verodostojen dokument za datiranje Cankarjevega prihoda v Slovenske gorice. — *Ker se bom ukvarjal s to prekleto dramo, ki sem jo že spet (menda že tretjič) popolnoma zavrzel:* »Lepo Vido« je zasnoval Cankar že poleti 1905, a se mu ni in ni hotela izoblikovati. Lotil se je je večkrat, pa jo spet odložil. Leta 1910 mu je končno dozorela, tako da jo je med bivanjem pri Kraigherju sicer počasi in z muko, a vendarle napisal in 27. aprila 1911 poslal Schwentnerju. (Podrobneje o tem v ID IX, 555—569.)

(27) [Okoli 10. maja 1911] Bled

Razglednica. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Alojz Kraigher / zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah. pp Bled nečistljiv. Datirano po Cankarjevi razglednici Veri Rohrmann 10. maja 1911 z Bleda (NUK Ms 1151).

V grdem dežju sem prišel na Bled. Jutri se odpeljem v Ljubljano. —
Najlepše pozdrave!

Ivan Cankar

Cankar je živel pri Kraigherju do 6. maja 1911. Tega dne se je odpeljal v Maribor (oglasil se je s pozdravi Mileni Rohrmannovi, Schwentnerju in Izidorju Cankarju) in preživel tam še ves naslednji dan (prim. Janko Glazer, Ivan Cankar v Mariboru. Nova obzorja 1957, 315—317). Zvečer se je odpeljal proti Celoveu in potem naprej na Kranjsko. Po postanku na Bledu in v Kranju je priromal po 12. maju na Rožnik (prim. op. k Cankarjevemu pismu Kraigherju 8. novembra 1911). Tam ga je morda že čakala Kraigherjeva razglednica s poštnim pečatom 12. maj 1911 in značilnim pripisom pri naslovu: če ga še ni tam, naj se spravi zanj!; podpisali so se tudi mnogi Cankarjevi znanci iz Slovenskih gorice:

Vsi smo v skrbeh, če si našel domov! Piši, kako si rajšal! Srčen pozdrav!

Kraigher

Odgovora ni bilo in Kraigher je spet pisal, tokrat dopisnico (pp 18. maj 1911):

Dragi Cankar!

Za god Ti voščim seveda vsega najboljšega in najlepšega! Naj Ti ostanejo zveste vse Jerce in Micke in Ančke in Fančke in Jule in vse druge mule! Saj itak ne vem, če si že sploh priromal do Rožnika in če Te ne priženejo po odgonu zopet nazaj k Trojici. Sporoči kaj, kako se je držala Kranjska za časa Tvoje odsotnosti in kaj nameravaš z njo nadalje! Srčen pozdrav! Tvoj

Kraigher

Ob tem godu so pisali Cankarju tudi Löfflerjevi z Dunaja. Razglednico (NUK Ms 819, pp 16. maj 1911) so poslali k Sv. Trojici, Kraigher pa naprej na Rožnik in s temle pripisom:

Vidiš, kanalja? — — Ali Ti naj že pošljemo Tvoje stvari? Kako se imaš? Srčen pozdrav! Kraigher.

Cankar se je oglasil šele 20. maja (št. 28, Pisma), se zahvalil za gostoljubje, opisal svoje vandrane in sporočil najnovejše vesti iz Ljubljane. Dne 6. junija se ga je spomnil Kraigher s kratko razglednico, na katero so se podpisali mnogi znanci iz Slovenskih goric:

Kaj dela »Vedomec«? Menda še vedno samo cviček žehta? Srčen pozdrav! Piši zopet kaj!
6. VI. 11. Kraigher

(29) [22. junija 1911?] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Al. Kraigher / zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah. pp Ljubljana 22. VI.; letnica ni čitljiva.

Gotovo ste imeli veselo godovánje!
Pa še jaz en kozarec!

Ivan Cankar

Podpisani sta še Milena Rohrmann in Nina Bergman. Ker je bila Nina Cankarjeva gospodinja na Rožniku že od pomladi 1910 in ne samo poleti 1911, bi mogli uvrstiti razglednico tudi v leto 1910.

Čez mesec se je spet oglasil Kraigher z razglednico (pp Ormož 17. julij 1911) in namignil na Cankarjevo črtico »Ob grahu« v septembrski številki Ljubljanskega zvona:

Srčen pozdrav! Ali se res še nič ne boš oglasil? Cviček piti in grah ružiti — kako pa?!

Kraigher

(30) 8. avgusta 1911, Ljubljana

Pismo. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher, / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Dragi Kraigher!

V sredo sem bil od desete do pol dvanajste v kavarni »Union«, nato sem se preselil v restavracijo, nazadnje pa sem se vrnil še za pol ure v kavarno. Popoldne sem zvedel na Rožniku, da si bil gori in da me je gospa opravljala. —

Zelo mi je žal, da se nisva dobila. Ali kriv si Ti; če si rekel »Union«, bi bil vsaj pogledal tudi v restavracijo, kakor sem storil jaz! —

V Ljubljani je sila dolgčas, to si videl sam. Zupančič si je bil izbral boljši del in je zdaj na Bledu; pravijo, da se v solnce koplje ter slika.

Tisto »umetniško društvo« je velik švindal. Par nepotrebnih ljudi je skvarilo lepo idejo. Prvo besedo vodi Vavpotič; njegov poglavitni namen je menda (vsaj za zdaj), da potisne Jakopiča v stran. Tudi to je čisto ljubljansko! —

Jaz bi se prihodnji teden rad peljal z neko frfljo na Bled, pa sem suh. Če Ti je od vožnje le še kaj odveč ostalo, mi pošlji; če ne, me pa vsaj pomiluj.

Z romanom še zmirom nisem začel; pa ni nič škoda. Na vsak način bo letos pisan in dopisan. —

Lepo te pozdravlja
Poklon gospej!

Ivan Cankar

Rožnik

8. 8. 1911

da me je gospa opravljala: Štefanija — Nina Bergman, rožniška gospodinja. — *Tisto »umetniško društvo« je velik švindl:* Umetniško društvo »Sava«, ki ga je vodil Jakopič, je zašlo leta 1911 v krizo, ki se je na zunaj kazala med drugim v tem, da sta izstopila Sternen in Vesel ter začela še z nekaterimi drugimi snovati novo umetniško združenje. O tem se je po Ljubljani gotovo govorilo in je moralo biti Cankarju vsaj nekoliko znano. Širšo javnost pa je na to kratko in mimogrede opozoril Ante Gaber, eden od »nepotrebnih ljudi«, kot jih imenuje Cankar. V poročilu o spomladanski razstavi v Ljubljani »Pogrebščina v Jakopičevem paviljonu« (Slovenec 25. julija 1911) je zapisal, »da so se mlajše moči lotile prepotrebne ustanovitve organizacije, kjer bo lahko vsak umetnik prišel do besede«. Sčasoma — med jesenjo 1911 in oktobrom 1912 — se je res izoblikoval Klub slovenskih upodablajočih umetnikov. Člani so bili Ivan Vavpotič, Matej Sternen, Ivan Franke, Hinko Smrekar, Roza Sternen-Klein, Ferdo Vesel in Gvido Birolla. (Več o tem v razpravi Vide Vidmar »Sava«. Zbornik za umetnostno zgodovino, 1955, 34–36 — opozorilo dr. Emilijana Cevca.) — *Z romanom še zmirom nisem začel:* Sodeč po pismu z dne 8. novembra istega leta, se je Cankar že tedaj ukvarjal z romanom »Milan in Milena«. Delo se mu je rojevalo počasi. Rokopis je oddal založniku šele januarja 1913, knjiga pa je izšla aprila 1913 (CZS XVII, 352).

(31) 9. avgusta 1911, Ljubljana

Pismo. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Dragi Kraigher!

Ako Ti je mogoče in če nisi v vse prehudih škripcih, mi poleg vsega, kar si mi že dal, posodi še 50 kron. Rabim jih nadvse krvavo! —

Zalostna novica (zame): Bergman je Rožnik prodal ter se preseli z rodbino na Koroško, nekam v beljaško okolico. Že koncem tega meseca. Na Rožniku lahko kljub temu še ostanem, ali bilo bi vse drugače. —

Zdaj sva bila z Izidorjem štirinajst dni na skrajnem koncu Slavonije, v Sremu. Godilo se nama je tako izvrstno, da je minilo vse skupaj kakor en sam dan. Tam imam namreč tri do štiri tete, nekaj stricev, okoli dvajset bratrancev in sestričev — vse sem videl prvikrat v življenju. —

Ljubljane sem čez grlo sit. Od daleč si človek še misli, da bi se dalo kaj napraviti s temi ljudmi, pa ni nič. Za »Narod« sem bil napisal čeden feljton o delu in delovanju — paralelo med Zupančičem in Plešičem. Malovrh je stvar odklonil, ker je Plešič baje »liberalec«. Reč je sicer malenkostna, značilna pa je za naše razmere in ljudi. —

S Schwentnerjem sva se sprla — tudi zaradi malenkosti! Vrag zastopi to ljudstvo! Zaradi par forintov misli možak, da je pisatelj njegov uslužbenec, odvisen od njegove gnade! —

Več Ti zdajle ne morem pisati, ker pride ob devetih pismonoša.

Prav lepo pozdravljam Tebe in gospo!

Na Rožniku

Ivan Cankar

9. avg. 1911

Bergman je Rožnik prodal: Karel Bergman je prodal gostilno in posestvo tašči Mariji Franzot in se odselil s svojo družino v Jezernico pri Beljaku. Nova lastnica je dala gostilno v oskrbo hčeri Mici, poročeni Pfeifer. (Prim. Sopek Cankarjevih pisem iz Slovenskih goric na Rožnik. 1943, 8.) — *Zdaj sova bila z Izidorjem štirinajst dni na skrajnem koncu Slavonije, v Sremu:* Bilo je to nekako v drugi polovici julija. Z izleta poznamo razglednico, ki jo je poslal 29. julija Ani Kesslerjevi iz Mitrovice na Bled (NUK Ms 820). Morda istega dne se je oglasil iz Mitrovice tudi trojiški znanki Henrietti Berlic, kot lahko sklepamo iz njenega pripisa na razglednici, ki jo je poslal Ivan Kočmut Cankarju 6. avgusta 1911 (NUK Ms 819): »Kateri veter Te je pa zanesel v Mitrovico? Oglasi se še kaj!« Med množico sorodstva, ki ga je tedaj Cankar spoznal, so bili seveda tudi Izidorjevi starši, bratje in sestre, ki so živeli v Sidu.

(52) 23. avgusta 1911, Ljubljana

Pismo. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Stajerska

Dragi Kraigher!

Ali si dobil moje pismo, ali ne? S prvim septembrom odidejo z Rožnika moji prejšnji gospodarji — jaz pa sem jim še dolžan in si ne vem nič pomagati. Z Bledom seveda ni nič, žalibog! — Ako sploh moreš, pošlji mi kaj — kolikor sploh moreš, za prijateljstva voljo. Nekaj bom že dobil od »Zvona«, ali daleč ne bo dovolj. Če bi se pa ta rožniška reč končala na tako žalosten način, bi bilo res prehudo.

Nikar mi nič ne zameri. Tako je pač. Nakratko Ti pišem, ker pismonoša v veži čaka.

Lep pozdrav!

Rožnik

Ivan Cankar

23. avg. 1911

S prvim septembrom odidejo z Rožnika moji prejšnji gospodarji: Odšli so 4. septembra (prim. Cankarjevo pismo Izidorju Cankarju z dne 2. septembra 1911 — Pisma II). — *Nekaj bom že dobil od »Zvona«:* Težko da je kaj dobil, saj v septembrski Zvonovi številki ni nič objavil, temveč šele v oktobrski črtico »Na peči«. Kaže, da mu tudi Kraigher ni mogel pomagati, vsaj ne dovolj izdatno. Tako je bil v začetku septembra še vedno dolžan Bergmanu nekaj nad dvesto kron (prim. cit. pismo Izidorju).

(53) [*Jesen 1911?*] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Al. Kraigher, / okr. zdravnik / Sv. Trojica v Slov. Goricah / Stajerska. pp Ljubljana nečitljiv, ker je znamka odtrgana.

Prisrčen pozdrav vsem. —

Ivan Cankar

Med desetimi podpisniki pozdravov je tudi Mici Pfeifer. Ker je z mozem prevzela rožniško gostilno v začetku septembra 1911, bi bila jesen tega leta prvi možni čas za datiranje te razglednice.

Medtem se je iztekalo leto, odkar je Cankar dobil posojilo pri Sv. Lenartu. Porok Kraigher ga je spomnil, da bo treba poravnati obveznosti, s temle pismom:

Sv. Trojica, dne 16. X. 1911.

Dragi Cankar!

Veš, da Te moram opozoriti na 1. november. Saj si mi sam naročil in meni je zelo mnogo na tem, da ne pozabiš. Prosim te torej prav lepo, spomni se ga pošteno in točno! — Kaj pa je s Tvojo »Lepo Vido«? Ali si se tako korenito sprl s Schwentnerjem, da je niti ne izda? Ali kakšnega vruga delaš z njo? Ali jo uprizorijo letos? — Zakaj tako malo leposloviš? Tvoji dve novelici v »Narodu« sta imenitni. Iz »starca« sem celo dobil upanje, da se spokoriš in odrečeš žganemu demonu. Ali pišeš roman? Druzega vzroka ne vem, zakaj Te je tako malo v listih. Jaz samo politikujem. Strašen boj bijemo za posojilnico vis-a-vis. Enkrat smo se že udarili, pa so ovrgli volitve; v soboto se poskusimo iznova. Nobena stvar tako ne absorbira človeka kot politika. Niti vrste še nisem napisal odkar si odšel. »Školjke« ne ponudim Govekarju iz znanih razlogov. Svak prof. Juvančič jo prevaja. Seveda je vprašanje, če jo kam usiliva. — Piši kaj, kako se imaš in kaj delaš! Pa ne pozabi na 1. nov.! Srčno te pozdravlja

Tvoj Kraigher

(34) 8. novembra 1911, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Prihodnji teden, upam, da bom pri kraju s povestjo, ki jo pišem za Schwentnerja. Potem bom poravnal tiste reči; saj mislim, da me ne bodo tako hitro rubili. Povest ne bo slaba; ime ji je »Milan in Milena«. Snov sem nosil seboj dolgo časa, tako da je precej zrela.

Pisal sem v tem času tudi drugega veliko; za sproti! — »Narod« le počasi prinaša moje feljtone, zato ker ima Malovrh za podlistek mesečni pavšal, pa mora z njim gospodariti. Šlebingerju sem dal za »Zvon« daljšo novelo »Monna Lisa«, o kateri vem, da bo ugajala Tebi in vsem pametnim ljudem, filistejcem pa ne.

Živim čisto puščavniško; vsak teden enkrat, v petek, se grem v Ljubljano brit; ob tej priliki časih tudi pokrokam. Drugače pa je cvičkovanje zelo poleglo; zdaj se delam nervoznega le bolj s čajem; in z mislijo na svoje upnike. —

Dne 15. t. m. se preseli tudi Zupančič k nam na Rožnik. Uredili smo mu prijazno sobo, da se bo čutil domačega; tudi hrano bo seveda imel tukaj. Mene zelo veseli, da se je tako naredilo; zanj pa bo najbrž tudi prav. —

Še nekaj kunštnega Ti moram pisati! Lajovic mi je bil nekoč obljubil, da napiše uverturo za »Lepo Vido«. Vzel je pri Schwentnerju rokopis, nato pa mi je poslal tole pismo:

»Dragi Cankar! Lepo Vido sem prebral. Odgovarjam: ne! Pa brez zamere! S pozdravom... itd.« —

— Komponisti so veliki ljudje! —

Vse bi bilo na Rožniku lepo in dobro, le nekaj mi manjka: knjig! Morda bo zdaj Zupančič kaj prinesel. S Schwentnerjem si nisva več tako v sorodu kakor prej, zato mu ne morem nič reči. En dan »Tartufe«, drugi dan »Faust« — to je moje branje; ali človeku je nazadnje vendarle pusto, če je neprestano na Triglavu in na Grintavcu, na Grintavcu in na Triglavu! Ali imaš kaj posebnega, kar si že prebral? Na Rožniku se ne more nič izgubiti! —

Prav lepo pozdravljam Tebe in Tvojo gospo. Prosim, sporoči pozdrave tudi Klemenčičevim in Berličevki!

Rožnik

Ivan Cankar

8. XI. 1911.

Prihodnji teden, upam, da bom pri kraju s povestjo: »Milana in Mileno« je končal šele januarja 1913 (CZS XVII, 352). — Pisal sem v tem času tudi drugega veliko: V Slovenskem narodu je objavil Cankar jeseni 1911 poleg črtic »Starec« in »Na verandi«, na kateri je mislil Kraigher v gornjem pismu, še »Prepir v krčmi«, »Mladost« in »Noč« (oktobra), »Pred pragom« (novembra) in »Koncert na vrtu« (decembra). V novembrski številki Ljubljanskega zvana je izšla črtica »Na peči«, v Domu in svetu pa prav tako novembra spominski članek »Konec literarne krčme«. — Slebingerju sem dal za »Zoon« daljšo novelo »Monna Lisa«: Izhajala je v Ljubljanskem zvonu od januarja do aprila 1912. — Lajovic mi je bil nekoč obljubil: Pisma, ki ga Cankar citira, v njegovi zapuščini ni. — sporoči pozdrave tudi Klemenčičevim in Berličevki: Jože Klemenčič in Henrietta (Henrika) Berlic sta bila učitelja pri Sv. Trojici. Berličeva je menda Cankarja od vseh pri sv. Trojici najbolj privlačevala (Kraigher II, 505). Cankar si je shranil eno njeno pismo in sedem razglednic iz let 1911—12 (NUK Ms 819). Prvo razglednico (pp 11. maj 1911) je pisala na Rožnik, kjer pa so jo naslovili nazaj h Kraigherju k Sv. Trojici. Sklepati smemo, da 12. maia Cankarja še ni bilo na Rožniku, niti niso Bergmanovi vedeli, kdaj pride. Iz pisma z dne 8. junija 1911 je razvidno, da ji je pri Sv. Trojici bral »Lepo Vido« in ji po odhodu iz Slovenskih goric pisal nekaj razglednic. Ko je »Lepa Vida« izšla, ji jo je spomladi 1912 poslal. (Prim. tudi op. k pismu z dne 9. avgusta 1911.)

Kraigher je odgovoril s temle pismom:

Sv. Trojica, dne 25. XI. 1911.

Dragi Cankar!

Oprosti, da Ti šele danes odgovarjam! Knjig bi Ti že kaj poslal, samo povedati bi moral katere. Saj poznaš približno mojo knjižnico: novega imam letos samo nekaj Strindberga. Pa še to je: na Rožniku bi se knjige morda res ne izgubile, a bržkone bi jih kdo kam odnesel.

Zame je knjižnica že itak nesramen luksus; zdaj pa jih naj še proč mečem, ko jih preberem in drago plačam, to bi bil še nesramnejši luksus. Zavezati se moraš torej, da jih sigurno nazaj spraviš. Saj jih tudi sam lahko enkrat prineseš. Letos je tu strašen dolgčas po Tebi. Lani sem se saj laliko jezil nate, če ne drugega. Če še kaj prideš, ne dobiš denarja nič. Tako boš prisiljen, vsaj toliko pisati, da imaš za pijačo. Drugače menda itak ne pišeš. Al' ne, kaj?

Glej, da plačaš pri Lenartu. Če ne, jih nakurim, da Te zarubijo. Oktobra smo naskočili posojilnico vis-a-vis. To bil je boj, ne boj, me-sarsko klanje. Ampak pogoreli smo pa tudi strašansko. Jaz še danes stokam. En ceu mesec nisem bil pri Mlinariču. Bojkotiramo vse vprek. K Golobu že pol leta ne hodimo več. Lina je postala nemškutarica, ker lovi nemške učitelje. Dva sta jo že pustila na cedilu. Upajmo še več. Ljudstvo je tu nesramno korumpirano. Ko smo prišli na volišče, smo šteli svojih 175 mož. A med volitvijo so nam jih 90 izneverili, tako, da smo imeli mi samo kakih 100 glasov, nemškutarji pa 240. Za enkrat sem obupal nad Trojico. Zdaj samo hrepenim po milijonih, ker samo z njimi bi se dalo kaj doseči. — Kako je z Zupančičem? Pozdravi ga lepo! Pridita enkrat skupno k meni. Še rajši bi jaz prišel k Vama, pa sem že obsojen v ta pekel tu. Kaj je z Lepo Vido? Ali še ne izide? Ali si jo sam ponudil Govekarju? Sram Te bodi! Srčen pozdrav!

Tvoj Kraigher

Ker Cankar še vedno ni nič poslal posojilnici, ga je Kraigher podrezal tudi na božični razglednici (pp 24. december 1911); naslovil jo je na Cankarja in Zupančiča, ki se je že naselil na Rožniku:

Vesele praznike! Srečno novo leto! In pošten odgovor, Cankar! Srčen pozdrav obema!

Kraigher

(35) [31. decembra 1911] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okrožni zdravnik itd. / Sv. Trojica / v Slov. Goricah / Štajerska. pp Ljubljana 31. XII. 11.

Veselo novo leto vsej familiji! —
Drugo drugič, najlepše pozdrave zdaj!

Ivan Cankar

Zupančič je pripisal: En lep pozdrav! Podpisala sta se tudi nova gospodarja, Ferdinand in Mici Pfeifer; nad Micin podpis je zapisal Zupančič: Naša preljuba gospa rožniška.

Ker Cankar ni in ni razložil, kako misli z dolgom, se je nameraval Kraigher pogovoriti z njim osebno, ko bi prišel v Ljubljano na krstno predstavo »Lepe Vide«. Ko pa ni mogel priti, mu je pisal pismo:

Sv. Trojica, dne 28. I. 1912.

Dragi Cankar!

Včeraj sem bil namenjen v Ljubljano, pa je prišlo nekaj nujnega. Bržkone pridem k repizi v četrtek. Upam, da je bilo fajn? Zakaj ne odgovoriš, kako je z zavarovalnino? Jaz sem v skrbeh, da polica zapade. — Pridita z Zupančičem v teater; upam, da se gvišno vidimo!

Srčen pozdrav!

Kraigher

Ali je Kraigher res prišel na reprizo (bila je v četrtek, 1. februarja) in kako sta se zmenila, ne vemo. Najbrž je Kraigher v Cankarjevem imenu poravnal, kar je bilo treba. Oglasil se je spet z dopisnico (pp 18. marec 1912), ki jo je naslovil na Cankarja in Zupančiča. Oratorij, ki ga je mislil poslušati, je bilo Sattnerjevo »Vnebovzetje blažene Device Marije«. Četrta izvedba pa ni bila 20. marca, kot so pomotoma najprej napovedovali, temveč v četrtek, 21. marca. Na dopisnici je Kraigher sporočil:

V sredo popoldne pridem iz Postojne v Ljubljano. Zvečer grem k oratoriju. Ali se dobimo ob štirih v Narodni kavarni? Pridita, ker sem zelo radoveden na vaju!

Kraigher

(36) [1912?] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / zdravnik / pri / Sv. Trojici / v Slov. Goricah. pp ni. Hrani NUK Ms 820.

Najlepše pozdrave Tebi in vsej Trojici! —

Ivan Cankar

Podpisali so se tudi Vera Danilova, Gusti Danilova in Anton Verovšek. V NUK je razglednica uvrščena — z vprašajem — v leto 1912.

(37) 12. avgusta 1912, Kranjska gora

Pismo. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Alojz Kraigher / okrožni zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Dragi Kraigher!

V Kranjski Gori (št. 53) sem se nemarno zaračunil in če hočeš, mi pomagaj s 40 kronami. Hudič me vzemi, če Te nisem res zadujikrat nadlegoval. Če imaš kaj opravila pri Sv. Lenartu, pošlji kar brzojavno in nikar ne kolni!

Zadnja dva meseca sem mnogo lepega videl in doživel in povrhu sem dobil še dobro mero zdravja. Obredel sem Kras, nato se klatil po Gorenjskem (prokleti Bled!) in zdaj se polagoma vrnem v Ljubljano, kjer pa gotovo ne ostanem dolgo. Potuhnem se kam daleč!

Najlepše Te pozdravlja

12. 8. 1912

Ivan Cankar

Kranjska gora

Če imaš kaj opravila pri Sv. Lenartu: Tam je bila pošta, pri Sv. Trojici je ni bilo. — *Zadnja dva meseca sem mnogo lepega videl in doživel:* Na pobudo dr. Izidorja Reje je bila organizirana »podporna akcija«, ki naj bi Cankarju pomagala iz življenjskih težav, predvsem pa mu okrepila zdravje. Tako je bil Cankar od srede junija do srede julija gost dr. Ivana Verčona v Sežani in dr. Reje v Bazovici in z njima mnogo potoval po Krasu. Drugo polovico julija je preživel na Bledu, 30. julija pa prišel v Kranjsko goro kot gost Henrika Tume in ostal tam ves avgust. (Podrobno o tem glej: D[ušan] K[ermavner]. Prispevek k Cankarjevi korespondenci l. 1912/13. Novi svet 1949, 1120—1158; Jožica Budinek-Korpar, Ivan Cankar v Kranjski gori in na Vršiču. Planinski vestnik 1957, 29—35.)

Naslednje Cankarjevo pismo Kraigherju z dne 13. decembra 1912 (št. 38) je bilo že objavljeno v Pismih.

(39) [31. decembra 1912] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Stajerska. pp. Ljubljana 31. XII. 12.

Veselo Novo leto Tebi in Tvojim!

Ivan Cankar

(40) 24. junija 1913, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Dobil sem od Schwentnerja osem izvodov svoje knjige, pa so mi jih takorekoč ugrabili že na poti iz mesta na Rožnik. Zato ne zameri, da Ti je nisem mogel poslati. Bral pa si jo gotovo že. Kaj praviš? —

Zdaj me mislijo torej zašiti! Nikoli si nisem mislil, da pojdem še kdaj med narodne mučence! O mojem predavanju si morda bral poročilo v »Zarji«, ki je precej točno. Kar so drugi listi pisali, je gola infamija. Ozmerjal sem vrazovanje, pa je bil koj ogenj v strehi. Na ta način se mi je posrečilo, kar bi se drugemu nikomur: zameril sem se hkrati veleizdajalcem in policiji! Le to se mi zamalo zdi, da po taistem § »preganjajo« tudi drja. Dimnika. — Jaz se sicer smejem, v resnici pa so vse te stvari proketo žalostne! —

Ako moreš utrpeti kak desetak, pošlji mi ga! Prišel bi mi zelo prav, če me res mislijo kam »spraviti«. Pa tudi brez tega! Zdaj pišem satiro »Življenje človeka«; če pojde vse po pravici, bo dovršena koncem maja. Za sproti pa še toliko nimam, da bi si kupil cigaret. Na tak način ilustriram sproti svoj roman! —

Z očetom imam svoj trdi križ. Mož ima preko 70 let in je težko obolel za vodenico. Obiskuje ga dr. Šabec. Ne vem, kaj bo. Zaradi očetove bolezni pa je bil prišel v domovino za teden dni brat Jože iz Pariza. Domenila sva se, da pridem avgusta meseca k njemu. Izvrsten fant je in velik gospod. V Parizu je krojaški pomočnik, v Ljubljani pa je bil ministru podoben. —

Ljubljanskih novic ni nič takih, da bi bile spomina vredne. Vse, kar vidiš in slišiš, je ena sama ogromna gnusoba. —

Prav lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar

Na Rožniku

24. apr. 1913

Dobil sem od Schwentnerja osem izvodov svoje knjige: Povest »Milan in Milena« je izšla kakih štirinaest dni pred tem. Slovenski narod jo je naznanil 9. aprila. — *Zdaj me mislijo torej zašiti:* Slovenski narod je 19. aprila objavil tole vest:

Ivan Cankar v kazenski preiskavi: Proti Ivanu Cankarju se je pri dežel-nem sodišču v Ljubljani začela kazenska preiskava zaradi njegovega predavanja, ki ga je imel danes teden v »Mestnem domu«. Ovadila ga je državna policija; obdolžen je pregreška pa § 305. kazenskega zakona.

Pod okriljem splošne delavske zveze Vzajemnost je imel Cankar 12. aprila predavanje »Slovenci in Jugoslovani«. Vsi trije slovenski meščanski dnevnik

v Ljubljani (Slovenec, Slovenski narod, Dan) so poročali o predavanju odklonilno 14. aprila, socialistična Zarja pa je istega dne zapisala, da je predavanje dobro uspelo. Potem je v treh nadaljevanjih objavila celotno predavanje skoraj dobesedno (15.—17. aprila). Zoper Cankarja je dobil državni pravnik ovadbo od policije že naslednji dan, 15. aprila. Prva reakcija oblasti je bila, da je 19. aprila prepovedala Vzajemnost, ki je predavanje priredila. (Več o tem in poznejših dogodkih v ID X, 562—568.) — *Le to se mi zamalo zdi, da po taistem š »preganjajo« tudi drja. Dimnika:* O tem je objavil Slovenski narod 21. aprila tole vest:

Tudi § 305. kaz. zak. Odvetnik v Krškem gosp. dr. Dimnik je obtožen zaradi prekrška po tem paragrafu od državnega pravdnštva v Novem mestu. Inkriminirane so besede, katere je baje izpregovoril v družbi topničarskih prostovoljcev v Krškem in s katerimi je baje napeljeval k nezakonitim dejanjem.

Ivan Dimnik je bil Cankarjev in Kraigherjev znanec. — *Zdaj pišem satiro »Življenje človeka«:* Dela s takim naslovom ne poznamo. Cankar ga omenja spet v pismu Kraigherju 5. julija, ko ga označuje kot »kratek in zelo suhoparen roman«. Dva meseca pred tem, 28. februarja je omenil v pismu Tumi, da namerava napisati nov roman (Novi svet 1949, 1155), kmalu po 1. marcu pa je napisal v pismu istemu naslovniku: »S strastjo in ljubeznijo mislim že tri leta na roman, ki bi ga rad napisal in v katerem bi rad vtelesil naš narod, ves, kakor je. V živi podobi njegove zgodovine od 1894—1905.« (Novi svet 1949, 1155). Ali je govoril Cankar obema prejemnikoma o isti zamisli, ne moremo ne potrditi ne zanikati, ker manjkajo otipljivejši podatki. Še bolj drzno bi bilo vezati »Življenje človeka« na »Grešnika Lenarta« (prim. tudi ID VII, 507). Najbrž imamo opraviti z eno (ali dvema) od neizoblikovanih in nerealiziranih pisateljevih idej. — *Z očetom imam svoj trdi križ:* Jožef Cankar (1842—1914) se je leta 1904 za stalno vrnil na Vrhniko. Stanoval je pri Mrovčkovih, pozneje pri Kvedru. Preživljal se je s krojaštvom, nekaj pa so mu pomagali tudi otroci, zlasti sin Jožef (1868—1922), ki je bil v Parizu krojač. Februarja 1913 je oče hudo obolel. Ivan je odšel k njemu na Vrhniko za štirinajst dni, potem pa sta prišla še sin Karlo iz Sarajeva in brat Andrej (Izidorjev oče, ki se je leta 1911 z družino preselil v Ljubljano), ki sta ga spravila v ljubljansko bolnico. Po dveh tednih se je vrnil na Vrhniko. (Prim. Pisma III, 243; Joža Meze, O očetu Ivana Cankarja. Razprave SAZU, II, 1956, 291; ID VII, 495.) — *Domenila sva se, da pridem avgusta meseca k njemu:* K bratu v Pariz ni nikoli odšel.

(41) 20. junija 1915, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Prav zelo sem radoveden na Tvoj roman, zato sprejem z veseljem Tvoje prijazno povabilo. Ali tako še ne morem priti, ker bi rad prej še nekaj začetih manjših stvari dovršil. V kakih desetih dneh pa bo menda že vse v kraju. Sporočim Ti seveda še natančneje. —

Kako je zdaj s tisto »velezdajalsko« afero, sam ne vem. Že več kot pred enim mesecem so me zaslišavali, od tedaj pa je vse tiho. Jaz se nisem tako svinjsko zagovarjal kakor Dimnik, temveč priznal sem vse in le protestiral sem, da mi trgajo posamezne stavke iz celotnega teksta. Priče, ki so jih klicali, so bile toliko spodobne, da so se prišle prej informirat — na Rožnik. —

Ali si bral, kako so mi razcefrali »Milana in Mileno«? Nič ne dé; da sem le sam zadovoljen, pa je prav. —

Zdaj delam še dokaj pridno. Spet enkrat je po dolgem presledku prišla doba, ko se mi snovi in načrti kar prerívajo v glavi. Najbrž vse zato, ker se počutim popolnoma zdravega, čisto drugače, nego lani ob tem času. —

Pridem torej zagotovo. Do tedaj vsi prisrčno pozdravljeni! —

Na Rožniku

Ivan Cankar

20. junija 1913

Obilo sreče za god!!!

Dopis, s katerim je Kraigher povabil Cankarja k sebi v Slovenske gorice in ga obvestil o svojem romanu »Kontrolor Škrobar«, ni ohranjen.

Že več kot pred enim mesecem so me zaslišavali: Preiskovalni sodnik dr. Ernst Stöckl je zaslišal Cankarja 9. maja (vest v Slovenskem narodu 10. maja). Kot priči sta bila 17. maja zaslišana še urednica Zarje Alojzija Štebi in predsednik razpuščene Vzajemnosti Ivan Kocmur (Obširneje o tem v članku: Cankar pred sodnijo, Cankarjev zbornik 1921, 149—163.) — *Jaz se nisem tako spinjsko zagovarjal kakor Dimnik:* Razprava proti Ivanu Dimniku je bila 9. maja v Novem mestu. Obtoženi se je opiral predvsem na to, da je bil močno razburjen in da so bile tedaj njegove besede nepremišljene. Sodišče je celo ugotovilo, da je »vse navdajal sveti Duh močnih krških vin«. Bil je oproščen. (Prim. poročili: Krški »veleizdajalec« pred sodiščem. Slovenski narod, 13. maja 1913; § 505 v Novem mestu. Zarja, 15. maja 1913.) Kaže, da so bili zagovori take vrste tedaj uspešni. Na podobno olajševalno okolnost je namignil tudi preiskovalec Stöckl, ko je zasliševal Kocmurja. Vprašal ga je, če ni bil Cankar na predavanju »recimo... nekoliko dobro razpoložen«. Kocmur je zanikal. Stöckl je na to pripomnil: »Škoda, to bi mu lahko pomagalo, morda ga celo popolnoma oprostilo!« Tudi Štebijeva na zaslišanju ni potrdila, da bi bil Cankar preda val vinjen. (Prim. Ivan Kocmur, Cankar in slovenstvo. Slovenija, 14. maja 1936.) — *Priče, ki so jih klicali:* Bili sta samo dve, Štebijeva in Kocmur. Vendar se Kocmur ni spominjal, da bi se s Cankarjem pred zaslišanjem ali sojenjem kaj posvetoval. Zapisal je celo, da do glavne razprave Cankarja skoraj ni bilo videti (Kocmur na o.m.). — *Ali si bral, kako so mi razcefrali »Milana in Mileno«?* Ostro je napadel to povest samo neki R. 17. maja v Slovenskem narodu. Drugi (Anton Dolar v Ljubljanskem zvonu, Josip Debevec v Domu in svetu, Henrik Tuma v Naših zapiskih, Fran Ilešič v Slovanu, neki B. v Soči, nepodpisani v Dnevu) sicer z delom niso bili zadovoljni, a so ga odklonili mirneje in bolj na kratko. Pač pa je pisal o tem delu pohvalno Karel Ozvald v Vedi. — *Pridem torej zagotovo:* H Kraigherju je odšel Cankar čez kak mesec dni (prim. naslednje pismo).

(42) 5. julija 1913, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Če ti je prav, da pridem za nekaj dni k Tebi vedrít, se odpravim tekom prihodnjega tedna — v torek ali sredo. Peljati se mislim do Celja z avtomo-

bilom, pa z železnico v Maribor. Cena je približno enaka, vožnja pa menda lepša. Piši mi, če naj Ti poprej še brzojavim; nujno potrebno pač ni, saj pot zdaj poznam in ravnal bom tako, da pridem podnevi.

Bodi pa res toliko prijazen in pošlji mi nekaj denarja za vožnjo. Napisal sem par čednih feljtonov, pa sem prepozno zvedel, da sem jih še dolžan. In sploh imam smolo v teh rečeh! Zadnjič sem dobil od »Družbe sv. Mohorja« takorekoč iznenada 400 kron; vse veselje pa mi je poparilo spoznanje, da sem dobil še premalo za dolg pri gospodinji. Tako se mi godi! —

Pri tebi hočem napisati kratek in zelo suhoparen roman »Življenje človeka«. Naprej vém, da živ krst ne bo zadovoljen z njim in da bom spet enkrat strahotno »nazadoval«. Morda prav zato ga bom nalašč napisal.

Preiskovalnega sodnika v svoji aferi sem obsodil na globo 30 kron. Izgubil mi je namreč koncept govora, ki sem mu ga bil samo posodil. Schon zeigen! —

Ali prejšnjega mojega pisma nisi dobil?

Z najlepšimi pozdravi

Na Rožniku

5. julija 1915

Ivan Cankar

Ce ti je prav, da pridem za nekaj dni k Tebi vedrit: Točno datirati tega obiska ne moremo. Kraigher se je spominjal, da je bil Cankar pri njem poleti 1915 in tedaj prebral »Kontrolorja Skrobarja« v rokopisu (Kraigher II, 701). Gotovo je, da je bil tam vsaj 24. julija, če ne že kak dan prej. Tedaj mu je namreč odgovoril Josip Ferfolja iz Trsta in pismo poslal k Sv. Trojici. Gotovo je bil tam še 8. avgusta, ko mu je tja pisal Schwentner. (Obe pismi v NUK Ms 819.) — *Zadnjič sem dobil od »Družbe sv. Mohorja«:* V Koledarju Družbe sv. Mohorja za leto 1914 je objavil Cankar črtico »Naš laz«, ki pa jo je poslal menda že 14. aprila 1910 (Pisma III, 211). Vendar je honorar 400 kron previsok, da bi veljal samo za to delo. Morda so hkrati plačali tudi črtico »Hoja v šolo« (izšla je šele v Koledarju za leto 1922) in poravnali še kakšen zaostanek ali pa dali kak predujem. — *Pri Tebi hočem napisati kratek in zelo suhoparen roman »Življenje človeka«:* gl. op. k pismu 24. aprila. — *da bom spet enkrat strahotno »nazadoval«:* Tu je mislil Cankar na Narodovo kritiko njegove povesti »Milan in Milena« 17. maja. Začela se je s temle stavkom: »To da Ivan Cankar kot pisatelj nazaduje, je v literarnih krogih — pravijo — popolnoma znana in stara stvar.« Kdo je napisal to uničujočo oceno Cankarjeve jubilejne, petindvajsete knjige, ne moremo za trdno pojasniti. Podpisana je: R. Opozarjamo samo na dve razrešitvi. Sodobnik Janko Šlebinger je zapisal (Spominu Ivana Cankarja, 1919, 50), da je avtor Milan Pugelj. Podpis R. bi torej označeval Pugljev psevdonim Romanov. Pugelj je tista leta pisal v Slovenski narod gledališka poročila, a jih je signiral s črpo P. V Bibliografiji rasprava, članaka i književnih radova, knj. II, 1957, enota 55641 pa je kot avtor te ocene naveden Rado Murnik. — *Izgubil mi je namreč koncept govora:* Te Cankarjeve izjave ne smemo razumeti dobesedno. Rokopis je Cankar takoj po predavanju izročil Alojziji Stebi za objavo v Zarji, kjer je bil potem tudi objavljen. Nato ga je dobil Ivan Kocmur in ga 17. junija izročil preiskovalnemu sodniku Ernstu Stöcklu, ker ga je ta zahteval, 30. avgusta so ga vrnili Kocmurju. (Več o tem v članku: Cankar pred sodnijo. Cankarjev zbornik, 1921, 152—154.)

(43) 9. septembra 1913, Ljubljana

Pismo. Naslov: Velecenjeni / gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Dragi Kraigher!

Nenadoma sem dobil povabilo, da moram »noter«. Jaz pa sem suh in ne morem zdaj prav ničesar ukreniti. Ako le kaj premoreš, kolikor pač, mi pošlji brzovjavno na Rožnik. Bom že dobil. Nič ne zameri. Če ne moreš, zares ne, se pa udam v božjo voljo.

(Packa se je zato naredila, ker pišem na pošti.)

Prisrčno Te pozdravlja

Ljubljana

Ivan Cankar

9. IX. 1913.

Nenadoma sem dobil povabilo, da moram »noter«: Na glavni obravnavi 21. avgusta je bil Cankar po § 305 in z uporabo § 266 obsojen na teden dni zapora, po § 589 pa še na povračilo sodnih stroškov. § 305 je sicer predpisoval kazen enega do šestih mesecev zapora. Olajševalna za toženca je bila njegova neoporečnost in delno priznanje. Kazen je Cankar prestal v zaporu ljubljanskega deželnega sodišča od 12. do 19. septembra 1913 (Cankarjev zbornik, 1921, 163). — *Packa se je zato naredila:* Original pisma ima na koncu prejšnjega stavka, za besedo »voljo« namesto pike velik madež od črnila.

(44) 20. septembra 1913, Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska.

Najlepša hvala! —

Nič hudega ni bilo, samo — »kajénje je vsakomur brezpogojno zabranjeno«!! — Bog se usmili! — Delal pa sem »notri« veliko in dobro. —

Prisrčno vas vse pozdravlja

Rožnik

Ivan Cankar

20. IX. 1913.

Najlepša hvala!: Videti je, da je Kraigher poslal nekaj denarja, kot ga je Cankar prosil v prejšnjem pismu. — *Nič hudega ni bilo*: V zaporu, kjer je bil Cankar od 12. do 19. septembra. Ko so ga izpustili, je Zarja zapisala (19. septembra):

Sodrug Ivan Cankar je danes zjutraj prestal svojo sedemdnevno kazen v zaporu ljubljanskega deželnega sodišča. Poznati mu ni, če se je kaj boljše.

Kraigher je odgovoril z razglednico (pp 24. september 1913):

Dragi!

Ali Ti je zelo škodilo, ker nisi smel kaditi? Revež ti! Zakaj te niso priškrnili za celo leto?! Morda bi celo napisal svoj roman! Srčen pozdrav! Kraigher

Kdaj mi pošlje Schwentner prvo korekturo? Ali še ni dal rokopisa v tisk?

Že pred tem se je Kraigher dogovarjal s Schwentnerjem, da mu založi »Kontrolorja Skrobarja«. Roman mu je ponudil 28. maja in naslednji dan je založnik odgovoril, naj pošlje rokopis v pregled (Schwentner Kraigherju 29. maja 1913 — Kraigherjeva zapuščina). Vendar ga ni poslal takoj, prej ga je še dal Cankarju, ko je bil poleti pri njem. »Ko je prebral ‚Skrobarja‘, sva se odpeljala na Vrnsko k založniku Schwentnerju, ki je bil tam na počitnicah. Z njim sva podpisala pogodbo za izdaje mojega romana. Cankar se je sam ponudil, da opravi v Ljubljani korekture zame.« (Kraigher II, 701). Do tega sestanka je prišlo po 8. avgustu. Tega dne je namreč odgovoril Schwentner na Cankarjevo (neohranjeno) pismo z dne 31. julija in povabil prijatelja, naj ga obiščeta na Vrnskem, kjer bo »cel prihodnji teden« (pismo v NUK Ms 819). Prišla sta tja najbrž med 11. in 16. avgustom.

Roman je vzel v tisk Anton Slatnar v Kamniku. Delo pa je počasi napredovalo. Tako je 7. oktobra sporočil Schwentner Kraigherju, da je sicer Slatnar začel staviti, a da papirja še ni (pismo v Kraigherjevi zapuščini). Avtorju počasnost kajpada ni bila všeč in je potožil Cankarju s temle pismom:

24. X. 15.

Dragi Cankar!

Kaj je s korekturo? Že 10 dni čakam na drugo polo, pa je od nikoder ni. Če pojde tako naprej, bo preteklo celo leto s tiskanjem. Ali prideš kaj v Ljubljano! Reci Schwentnerju, če bi ne mogel pošiljati po več pol skupaj v korekturo. Vsaj po tri, če ne po pet. Škoda, da Te nimam tukaj, mrha čvičkasta, da bi skupno korigirala. Ali nebi vseeno poskusil še enkrat v Trojico? Naročim Ti cvička. Če še nisi odposlal korekture, napravi, da bodo tiskali številke poglavij na posebne strani. Jaz sem pozabil. Če pa si že odposlal, pa naj ostane! — To me veseli, da je dobil Zupančič »Slovana«. Napiši mu kaj lepega, da ne bo navezan na same šušmarje! Tudi jaz mu nekaj pošljem. — Kaj pa delaš zdaj? Kaj je z dramo? — Srčno Te pozdravlja

Tvoj

Kraigher

(45) 27. oktobra 1913, Ljubljana

Pismo. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / na Štajerskem.

Dragi Kraigher!

Tisk je menda zavlekel liferant papirja. Roman pač ne izide pred koncem januarja, ali to je vseeno, saj traja knjižna sezija do Velike noči. V mesto pridem vsak teden po dvakrat, tako da meni ne bo treba pošiljati pôl. Kolikor bo od mene odvisno, bom stvar kar le móči pospešil.

Ti pa sam zaslužiš dobršno pridigo! Čisto nič se nisi oziral na tiste moje skromne opazke zaradi jezika in sloga! So res malenkosti, ali človeka ujezi najmanjša muha, če mu pade v vino. Spravil si me v zadrego, ker nisem vedel, če naj samovoljno kar vprek popravljam, ali če naj gledam zgolj na tiskarske pogrške. Nazadnje sem si dal popolno odvezo ter sem izravnal, kar se mi je zdelo krivo. N.pr. »liberalna družba« je pač družba ne »slučaj«; vino in ženska nista nikakšno »početje«; »torej« v začetku odstavka je navadni »carúk« pisatelja, ki se je bil na stranpot zatekel; človek se kam napóti, »podá« pa se

mu le brada ali obleka — itd. — O teh in takih rečeh sva že govorila in kolikor se spominjam, si bil večjidel mojih misli. Vendar pa je ob sebi razumljivo, da si nisem in si ne bom predrznil storiti ničesar, kar bi moglo kakorkoli spremeniti ritem ali smisel stavka — čeprav mi je od srca žal, da nisi bil predelal prvih treh poglavij. —

Res bo najboljše, da Ti pošilja Schwentner *vsaj* po dvoje pól hkrati. — Da se prične vsako poglavje na novi strani, je že itak navada. A tako! Pogledal sem še enkrat v pismo. Pojdem takoj doli Schw. povedat!

Zdaj ne morem nikamor odtod; preveč sem se spet zadolžil tukaj. Vsaj dramo, če ne še kaj drugega, moram prej napisati. Pa kaj, ko vse sproti hudič vzame! Svojega »življenjepisa« sem napravil že dvanajst poglavij, pa sem še zmirom v ljudski šoli. —

Arest mi je zelo koristil. Prinesel sem iz njega ogromen apetit: in cigaret zapravim polovico manj na dan. Prihodnje leto bom spet gledal, da se na kakšen način »spotaknem«. Morda pa nanese prilika že to zimo v Trstu. —

Nikar ne zavablaj cvičku! Prav sinoči mi je tako prijetno teknil! — Zdaj pa na pot! —

Prisrčno pozdravljeni Ti in vsi Tvoji!

Na Rožniku,
dné 27. okt. 1913.

Ivan Cankar

A tako! Ta stavek in naslednja dva je napisal Cankar na rob pisma in jih usmeril na to mesto. — *Vsaj dramo, če ne še kaj drugega, moram prej napisati:* Tragedijo »Starec« (gl. op. k pismu 13. decembra). — *Svojega »življenjepisa« sem napravil že dvanajst poglavij:* Cankarjeva avtobiografija »Moje življenje« je izhajala v Slovenskem narodu od 10. januarja do 13. junija 1914, v glavnem v sobotnih številkah. Objavljanje je teklo še dokaj redno vse do 12. poglavja (4. aprila), ko se je zataknilo. V tem poglavju je prišel Cankar do konca svojega ljudskega šolanja. Čez čas je napisal še 13. poglavje (2. junija) o svojem odhodu v ljubljansko šolo in 14. poglavje (13. junija), sklepno razmišljanje o teh spominih. — *Morda pa nanese prilika že to zimo v Trstu:* Verjetno je mislil Cankar, da bo spet predaval v Trstu, a kaj takega za tisti čas ni izpričano.

V naslednjih mesecih sta bila prijatelja sredi dela z natisom »Kontrolorja Škrobarja« in se je njuno dopisovanje dotikalo v glavnem tega. Najprej dve Kraigherjevi pismi Cankarju:

Dragi Cankar!

Pošiljam Ti Tvoji dve knjigi. — Ali nebi bilo vendar boljše, če izpremenim profesorja Češlja v »Janko Mraz«? To se sliši malo otročje, a ravno zato bi bilo menda primernejše. In še to čast mu izkažem, da se rima na Stanka Vraza! Češelj me malo ženira? Kaj se Ti zdi? — Si prišel zadnjič zdrav na Rožnik? Da se Ti ne zdi že enkrat preneumno toliko piti? Bog pomagaj! — Srčen pozdrav, Tebi in Rožniku!

Tvoj

Kraigher

Sv. Trojica Sl. G.
21. XI. 13.

Dragi Cankar!

Kaj je s Teboj, da se nič ne oglasiš? Ali si izpremenil »Češlja« ali si ga pustil? Zdaj gre tiskanje hitreje. Ali misli Schwentner izdati obe knjigi skupno ali prvo prej? Ali morda vseeno v eni sami knjigi? — Ta mesec sem bil strašno nervozen. — Tvoj »večerni gost« je imeniten. Stefko samo bi potolažil. Povej še kaj o njej! To bodo morda Tvoje najlepše stvari. — Kaj pa praviš k moji »procesiji«? Brez »Slovana« bi je bržkone ne bil napisal; zdaj sem pa skoro zadovoljen z njo, čeprav so pomote v tisku. — Srčno Te pozdravlja Tvoj

Kraigher

10. XI. 15.

(46) 15. decembra 1913, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Prvo knjigo »Skrobarja« sem zdaj v rokopisu skorigiral. Kakor sem Ti bil že povedal, nisem delal nobenih takih »poprakov«, ki bi le količkaj motili Tvoj slog in ton jezika. Odstranil sem le kak prehud ilirizem ali germanizem ter izravnal, kadar se Ti je zaletelo v sintaksi, kar se Ti (brez zamere!) večkrat pripetí. Nekatere jezikovne nedoslednosti pa sem kar pustil. Tako pišeš »zdaj« in »sedaj«, »kot« in »ko«, »prej« in »preje« itd.; med glagolskim »v« in »u« pa sploh ne poznaš razlike. Ali takih malenkosti, mislim, da razen mene živ krst ne bo opazil.

Po mojem bi bilo najboljšje, da izideta obedve knjigi hkrati. Prva bo menda prihodnji teden že dotiskana in če pojde tako ročno dalje, bosta lahko obedve že januarja meseca med ljudmi. — Ali sta se gledé vezave že kaj domenila s Schwentnerjem? —

»Procesijo« sem bral z velikim veseljem, morda posebno še zato, ker sem prepričan, da bi jo bil jaz čisto drugače napisal. »Večerni gost« je le uvod za vrsto intimnih izpovedi. Ob tem načrtu sem se spomnil na Tvojo teorijo, da je umetniško delo le operacija, na lastni duši izvršena. Iztrebiš in odstraniš, kar se Ti je bilo nabralo, pa je! Ta operacija se mi zdi nekoliko nemoralna. Kako si pomagajo drugi ljudjé? —

Včeraj je bil pri meni Izidor ter se je bahal, da bo »Dom in svet« boljši od »Slovana«. Bomo videli! »Lj. Zvon« pa pride čisto na kant pod zaspanim vodstvom Šlebingerjevem in pa vsled odurne skoposti »Narodne tiskarne«. Jaz sem se ga vendarle usmilil ter mu pišem daljšo povest pod naslovom »Otta-kring«; izhajala bo bržčas celo leto. —

»Starec« napreduje prav veselo. Vso snov, ki mi je bila med »rokami« ogromno narasla, sem stisnil v dobo enega tedna in postavil sem eno samo prizorišče. Tragedija bo mestoma pisana v verzih. —

Zadnjič si mi že spet očital moj ljubi cviček. Kaj bi se ga še Tebi na čast ne smel dodobrega nasrkati? No, sploh pa je resnica, da sem že dolgo časa neverjetno soliden. Le kadar me v Ljubljani zaloti družčina, udarimo čez plot. Pa tudi ni nobene škode! Ne boj se, da se kdaj pogolárim!

Na Rožniku mi ni več obstanka. Najrajši bi se preselil na Vrhniko in vse kaže, da to na spómlad res storim. Če si pridobim eno leto absolutnega mirú, bom ustvaril toliko, da boste gledali! Tukaj pa ni miru! Jaz sam ne vem, zakaj ne morem nikjer tako živeti, kakor se spodobi! Zapredem se v mrežo, iz katere potem nikamor ne morem! —

Prisrčno Te pozdravlja

Ivan Cankar

Na Rožniku

13. dec. 1913.

PS: »Češelj« bodi prekrščen po Tvoje, kajpak! Sploh pa stvar ni tako važna! —

Prvo knjigo »Škrobarja« sem zdaj v rokopisu skorigiral: V NUK (Ms 908) je ohranjenega nekaj rokopisa »Kontrolorja Škrobarja« (del četrtega, celo peto in del šestega poglavja), kot ga je pripravil Cankar za tisk. Njegovi popravki niso pogosti, niti ne dosledni. Popravljal je v glavnem stvari, ki jih omenja v tem in prejšnjem (27. oktobra) pismu. Nekaj primerov: odbeži > zbeži, doslej > dotlej, ni zamikala > ni bila zamikala, so pa > pa so bili, na pol > napol, jej > ji, jedva > komaj, vdan > udan, naj > da naj, pelje > spremi, tacega > takega, ko > kot, zopno > zoperno, počenjanje > početje, prečital > prebral, sramote > sramú, nevoljno > nejevoljno, klinček > nagelj, dirne > zadene, kje drugje > kam drugam, bliščijo > se bleščé. Naj omenim še tole zanimivost: V petem poglavju (str. 119 prve knjige) je govor o Heleni in Trošanu. V rokopisu je bil prvotno imenovan Ivan Cankar s pravim imenom in je bil cel odstavek nekoliko drugače napisan. Ta del je popravil že avtor sam. — »Procesijo« sem bral z velikim veseljem: »Rimska procesija«, objavljena potem v prvi številki Slovana 1914. — »Večerni gost« je le uvod za vrsto intimnih izpovedi: Tudi ta Cankarjeva črtica je bila objavljena v januarski številki Slovana. — Včeraj je bil Izidor pri meni: Z letom 1914 je prevzel uredništvo Doma in sveta Izidor Cankar. Tudi pri Slovaniu je prišlo do spremembe; prevzel ga je Oton Župančič. — Jaz sem se ga vendarle usmilil: »Ottakring« je ponudil Cankar Šlebingerju že dva meseca prej. 13. oktobra mu je pisal: »Napisati hočem svoj dunajski roman pod naslovom 'Ottakring'. Če ga izročim 'Zvonu', bi izhajal tam vse leto (nekako deset do dvanajst strani mesečno). Dam pa ga 'Zvonu' edinole, če ostaneš Ti urednik, ali pa če na Tvoje mesto ne postavijo kakšnega jugoslovanskega profesorja.« (Pismo v NUK inv. št. 25/66.) Vendar dela v celoti ni napisal. Začetek za januarsko številko je oddal do časa, drugo poglavje šele za aprilsko številko, naprej pa ne več. — »Starec« napreduje prav veselo: O tem je obvestil 16. decembra tudi brata Karla (Pisma I, 155). Napisal pa tega dela ni. — Ne boj se, da se kdaj pogolárim!: Cvetko Golar je bil v tem pogledu med najbolj vztrajnimi in skrajnimi ljubljanskimi bohemi. — »Češelj« bodi prekrščen po Tvoje: Ta oseba nastopa, seveda pod imenom Janko Mraz, v XIV. poglavju »Kontrolorja Škrobarja«, označuje pa Frana Ilešiča; to poglavje je bilo objavljeno tudi posebej v drugi in tretji številki Slovana 1914, in sicer pod naslovom »Primicija v Slovenskih Goricah«.

(47) 20. decembra 1915, Ljubljana

Pismo. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher, / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / na Štajerskem.

Dragi Kraigher!

Najlepša hvala! Toda nikar mi ne zameri, če Te prosim, da mi pošlješ za praznike še drugih 20 kron. Vsako leto ob tem času sem čisto na koncu, kakor da je zakleto. Toda letos sem imel še prav posebno smolo. Pomisli: napisal sem za »Družbo sv. Mohorja« prav čedno in dovolj obširno povest »Hudodelec Janez« in seveda sem se zanesel na honorar (250 kron). Namesto honorarja pa je došlo obvestilo, da sem bil prejel denar — pred tremi leti! Tako je šlo vse po vodi, celó zimska suknja! Kar zgrizel bi se človek! —

Ob praznikih bom ves rokopis »Škrobarja« v red spravil, da bo mir. Včeraj me je Schwentner tako grdo nahrulil, da bi vse skupaj pustil, če bi šlo zanj, ne záte. Morda je mislil, da sem ga bil prišel napumpat! —

Glede jezika se nikar preveč ne grimaj! Moj »scertáni« in izpiljeni slog je že skoraj dolgočasen; prav je, da pride enkrat nekaj bolj svežega in fantovskega. —

Najlepše Te pozdravlja

20. XII. 1915.

Ivan Cankar

Kraigherjevega pisma, na katerega tu Cankar odgovarja, ne poznamo. — napisal sem za »Družbo sv. Mohorja« prav čedno in dovolj obširno povest »Hudodelec Janez«: Ta povest je izšla šele v Domu in svetu leta 1918.

(48) [Začetek januarja 1914] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / okr. zdravnik / pri Sv. Trojici / v Slov. Goricah / Štajerska. pp Ljubljana ? I. 14.

Dragi! — Ta tepec Slatnar je menda odslovil svoja dva stavca! Kakó prideta do tega vidva, Ti in Schwentner? —

Veselo novo leto in pristréne pozdrave Tebi in vsej familiji! —

Ivan Cankar

V decembru 1915 je bilo v vsej Avstriji in seveda tudi na Kranjskem veliko mezdno gibanje v tiskarski obrti. Delavci so zahtevali večji zaslužek in krajši delovni čas. Boj se je zaostрил v drugi polovici decembra. Na pasivno rezistenco delavcev so odgovorili tiskarnarji z odpuščanjem. Spor je ponehaval šele v januarju 1914, ko so pričele tiskarne podpisovati s svojimi delavci nove pogodbe. Koliko časa pri Slatnarju niso delali, iz časopisnih vesti ni razvidno. V tem času je delo s »Škrobarjem« seveda stalo. Zato je vprašal Kraigher 31. decembra Schwentnerja: »Ali je štrajk pri Slatnarju? Pasivna rezistenca se že pozna pri zadnjih dotiskanih polah.« (Prepis pisma v NUK inv. št. 17/59.) Schwentner mu je 3. januarja potrdil, da se je ustavilo pri 18. poli (pismo v Kraigherjevi zapuščini).

(49) 16. februarja 1914, Ljubljana

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi Kraigher!

Zdaj si pred selitvijo in pred hudimi stroški, pa vendar Te prosim, da mi pošlješ, kolikor le moreš zazdaj utrpeti. Saj ne lenarim — pa ni vse skupaj nič! Ta prokleti Schwentner me je spet enkrat naravnost ogabno pustil na cedilu — pa to storijo Ti bom že ustno povedal! — Moram se peljati vsaj za par dni na Vrhniko — pa kako!! —

Jutri Te menda namestijo v Ljubljano. Zate osebno in za otroke je to morda res prav, ali za Trojico je le škoda! Kóga pa si dobil za namestnika?

»Škrobar« gre strašno počasi naprej, da je že skoraj dolgčas. Tudi »Slovan« še dolgo ne izide, tako da se morda sploh ne bo dala »Primicija« ob pravem času spraviti vanj. To je bila moja misel in le verjemi, da je bila pametna. Zakaj ravno »Primicija« je poglavje, ki prav imenitno stoji samo záse in res dá nekako podobo celega romana. Sploh pa to ni nič novega — tudi med Nemci in Francozi je taka lepa in spodobna reklama v navadi.

Drugače ni nič novega. Na Rožniku samotarim, pišem in se jezim nad samim seboj in nad drugimi še bolj!

Najlepše Te pozdravlja

Na Rožniku

Ivan Cankar

16. II. 1914.

Zdaj si pred selitvijo: Kraigher je zaprosil za razpisano mesto zdravstvenega asistenta v Ljubljani in bil na seji občinskega sveta 18. februarja sprejet (Slovenski narod 19. februarja 1914). Ker je za to službo potreboval fizikatni izpit, je bil pet mesecev v Gradcu in okoli 1. junija izpit opravil (Kraigher II, 702; Slovenski narod 2. junija 1914). V Ljubljano se je preselil konec junija in 1. julija nastopil novo službo. -- *Ta prokleti Schwentner:* prim. Cankarjevo pismo Schwentnerju 16. februarja 1914 (Pisma II, 265—266). — *Moram se peljati vsaj za par dni na Vrhniko:* k očetu. — *Kóga pa si dobil za namestnika?* Po Kraigherjevem odhodu je prišel k Sv. Trojici za okrožnega zdravnika dr. Brunon Weixl (Svet med Muro in Dravo, 1968, 526). — *»Škrobar« gre strašno počasi naprej:* Kako je potekalo delo od tega pisma dalje, поблиže ne vemo. Najbrž še vedno počasi, a brez večjih zastojev. Cankar je do konca bdel nad njim. Okoli 1. marca je tudi napisal za roman reklamno besedilo (prim. Cankarjevo pismo Schwentnerju 27. februarja — Pisma II, 266), ki ga je založnik izdal v obliki prospekta in ga priložil npr. četrti številki Ljubljanskega zvana in Slovana (gl. CZS XXI, 211—215). Roman je končno izšel v dveh knjigah v drugi polovici aprila (naznanilo v Slovenskem narodu 22. aprila 1914). — *Tudi »Slovan« še dolgo ne izide:* Druga in tretja številka Slovana sta izšli okoli 24. marca in 5. aprila (naznanili v Dnevu). V njih je bilo objavljeno 14. poglavje »Kontrolorja Škrobarja« pod naslovom »Primicija v Slovenskih Goricah«.

Naslednjega Cankarjevega dopisa ne poznamo. Nanj odgovarja Kraigher s temle pismom in mu hkrati poroča o smrtni bolezni svojega sina:

Gradec 3. IV. 14.

Dragi Cankar!

Pa črtaj tiste sanje! Morda bi bil še konfisciran radi njih. — Žižo je zbolel na tuberkuloznem vnetju možganskih mren. Torej je obsojen — — — Lahko si predstavljaš moje razpoloženje.

Srčen pozdrav! Tvoj

Kraigher

(50) [Junija 1914] Ljubljana

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / Opatija / Villa »Arion«. pp ni.

Bom koj!

Ivan Cankar

Podpisal se je tudi Jože Berce. Milena Rohrmannova pa je pripisala: Pa en »kec« častitk! Milena.

Na razglednico je prilepljen tudi kolek za sokolski zlet, ki naj bi bil avgusta 1914. Ti kolki so prišli v prodajo konec maja. Če je dopis pravilno datiran, se Milenin pripis nanaša na fizikatni izpit, ki ga je Kraigher opravil okoli 1. junija.

(51) 24. novembra 1914, Semič

Pismo. Ovitek ni ohranjen.

Dragi!

Prišel sem v Semič svojo sestro obiskat, kakor me je vabila. Grotesken slučaj je storil, da se je bila prav tisti dan odpeljala v Pulj. Zdaj seveda ne morem tukaj slepih miši loviti in bi se bil vrnil že v nedeljo, pa nisem mogel. Bodi kljub svojim lastnim težavam tako prijazen in pošlji mi nemudoma vsaj en petak, da bom imel za vožnjo. Taka bedarija! Mislil sem si v miru nekoliko ogledati Belo Krájino, pa ná! —

Bil bi si to pot prihranil za kasneje, toda stvari so bile take, da sem moral za nekaj dni iz Ljubljane. Zdaj bom pač gledal, da si hitro prislužim nekaj denarja ter se odpeljem kamor si bode — najrajši na Bled. Preklinjam pa se takó, da se bliska!

Upam, da dobim Tvoj odgovor če ne že jutri, pa vsaj pojutrišnjem.

Najlepše Te pozdravlja

24. nov. 1914

Semič,

Dolenjska.

Ivan Cankar

Sestra Neža (1880—1957), poročena Poč, je živela s svojimi otroki tedaj v Semiču pri moževi materi, ker so Pulj zaradi vojne evakuirali. Mož Ivan Poč, ki je bil v vojaški službi, pa je še ostal v Pulju. Cankar je bil pri njih v Semiču od 21. novembra do začetka decembra 1914. (Več o tem v članku: Neža Poč in Zora Štimnikar, Spomini na Ivana Cankarja. Objavil Boris Merhar. Obzornik 1952, 329—331.) Iz Semiča je pisal 29. novembra tudi Izidorju Cankarju (Pisma II, 492).

(52) [24. novembra 1915] Judenburg

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Al. Kraigher / mestni zdravnik / Ljubljana (Laibach). Pošilja: Ivan Cankar — / Einj. Friew. / 17. Inf. Reg. -VI. Ers.-Komp. / Judenburg. pp Judenburg 24. XI. ?

Lepe pozdrave Tebi in vsej rodbini. Novega nič. Ako stopiš k Schwentnerju, da mi pošlje par soldov, mi prav ustrežeš.

Ivan Cankar

Jeseni 1915 je bil Cankar potrjen za vojaka in se 18. novembra ali kmalu nato odpeljal v Judenburg k 17. pehotnemu polku. V decembru ga je zdravstvena komisija spoznala za nesposobnega. Vrnil se je v Ljubljano okoli 27. decembra 1915. (ID VIII, 468.)

Ko je objavil Cankar v drugi številki Ljubljanskega zvana 1918 črtico »To so pa rože« in članek »Zastonjkarji«, se je oglasil Kraigher z razglednico iz Maribora, kjer je bil vojaški zdravnik (od pp viden samo dan — 5 —, drugo je seglo čez rob razglednice, najbrž napisano 5. februarja 1917):

Dragi Cankar! Bravo! V Zvonu si se krasno odrezal. Tu prideš do veljave! D.i.S. ni okvir, ki bi se Ti podajal. »To so pa rože« — je čudovita pesem. In o »zastonjkarjih« si zelo lepo povedal. Zdaj sem Te zopet enkrat neovirano vesel. — Srčen pozdrav!

Tvoj Kraigher

V četrtek pridem morda v Ljubljano!

(53) [7. julija 1917] Vrhnika

Razglednica. Naslov: Gospod / dr. Alojz Kraigher / Ljubljana / Mestni dom. pp Vrhnika 7. 7. 17.

Strašno imenitno je bilo, pa bo še!

Pozdrav!

Ivan Cankar

Podpisala se je tudi Milena [Rohrmann]. Istega dne se je oglasil z razglednico tudi bratrancu Izidorju (Pisma II, 495).

Uredniški odbor

FRANCE BERNIK, MARJA BORSNIK (literarne vede), FRANC JAKOPIN,
TINE LOGAR (jezikoslovje), BORIS PATERNU, DUŠAN PIRJEVEC, JOŽE
TOPORIŠIČ

Odgovorni urednik

TINE LOGAR

Številko, posvečeno Ivanu Cankarju, je uredila

MARJA BORSNIK

Izdalo

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

Založila

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR, Partizanska 5

Za založbo

JOŽE KOŠAR

Tiska

LJUĐSKA PRAVICA LJUBLJANA

CONTENTS

ARTICLES

<i>Francè Koblar</i> , Instead of an Introduction	7
<i>Francè Bernik</i> , Cankar's Early Public Appearances and the Literary Critics	13
<i>Marja Boršnik</i> , Cankar and the "novostrujarski" (New Wave) Club at the Mladost	25
<i>Bratko Kreft</i> , Cankar and Russian Literature	69
<i>Dušan Moravec</i> , Cankar's Plans in the Dramatic Field	99
<i>Boris Paternu</i> , Ivan Cankar and the Slovene Literary Tradition	117
<i>Fran Petre</i> , The Typology of Ivan Cankar's Prose	129
<i>Dušan Pirjevec</i> , The Question Concerning Cankar's Literature	151
<i>Anton Slodnjak</i> , Ivan Cankar, "Hiša Marije pomočnice"	183
<i>France Vodnik</i> , Ivan Cankar and the Slovenska Matica	193
<i>Franc Zadavec</i> , The Satyre in Cankar's Poetry, Prose and Drama	203

REVIEWS AND NOTES

Ivan Cankar in Hungarian (<i>Stefan Barbarič</i>)	241
Ivan Cankar's Work in Czech Translations and in Light of the Czech Critics (<i>Oton Berkovec</i>)	247
Cankar's Works in Russia (<i>Vera Brnčič</i>)	277
Dr. Karl Slanc, Publicist, Lawyer and Cankar's Patron (<i>Dušan Kermavner</i>)	288
Cankar's Prose in Slovakia (<i>Viktor Smolej</i>)	291
Cankar's Works in Poland (<i>Rozka Stefan</i>)	307
Ivan Cankar's Letters to Milivoj Dežman (<i>Dragutin Tadijanović</i>)	313

BOOK REVIEWS

"Beseda Ivana Cankarja" (<i>Alfonz Gspan</i>)	317
The Facsimile Edition of the "Erotika" from 1899 (<i>Joža Mahnič</i>)	322
Dušan Kermavner, "Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918" (<i>Franc Zadavec</i>)	326

SOURCES

The Manuscripts from Ivan Cankar's Legacy at the National and University Library in Ljubljana	329
Cankar's Letters to Kraigher (<i>Jože Munda</i>)	353

SLAVISTIČNA REVILJA

The review is published twice a year or once in a double number

Issued by

The Slavic Association of Slovenia

Editorial Board

FRANCE BERNIK, MARJA BORŠNIK (literary sciences), FRANC JAKOPIN, TINE LOGAR (linguistics) BORIS PATERNU, DUŠAN PIRJEVEC, JOŽE TOPORIŠIČ

All contributions should be addressed to the editor:

TINE LOGAR

Ljubljana, Aškerčeva 12 (Filozofska fakulteta), YUGOSLAVIA

This number, paying homage to Ivan Cankar, was edited by MARJA BORŠNIK

Subscription and distribution: Založba Obzorja, Maribor, Partizanska 5, Yugoslavia

Printed by Ljudska pravica — Ljubljana

